

THOMAS MERTON

*Hétlépcsős
hegy*

THOMAS MERTON

HÉTLÉPCSŐS HEGY

THOMAS MERTON

HÉTLÉPCSŐS HEGY

AZ EREDETI MŰ CÍME

THOMAS MERTON
THE SEVEN STOREY MOUNTAIN

COPYRIGHT 1948 BY HARCOURT, BRACE JOVANOVICH, INC.

COPYRIGHT © 1976 BY THE TRUSTEES OF THE MERTON LEGACY TRUST

FORDÍTOTTA
DR. LUKÁCS LÁSZLÓ

LEKTORÁLTA
DR. ENDREFFY ZOLTÁN

NIHIL OBSTAT.

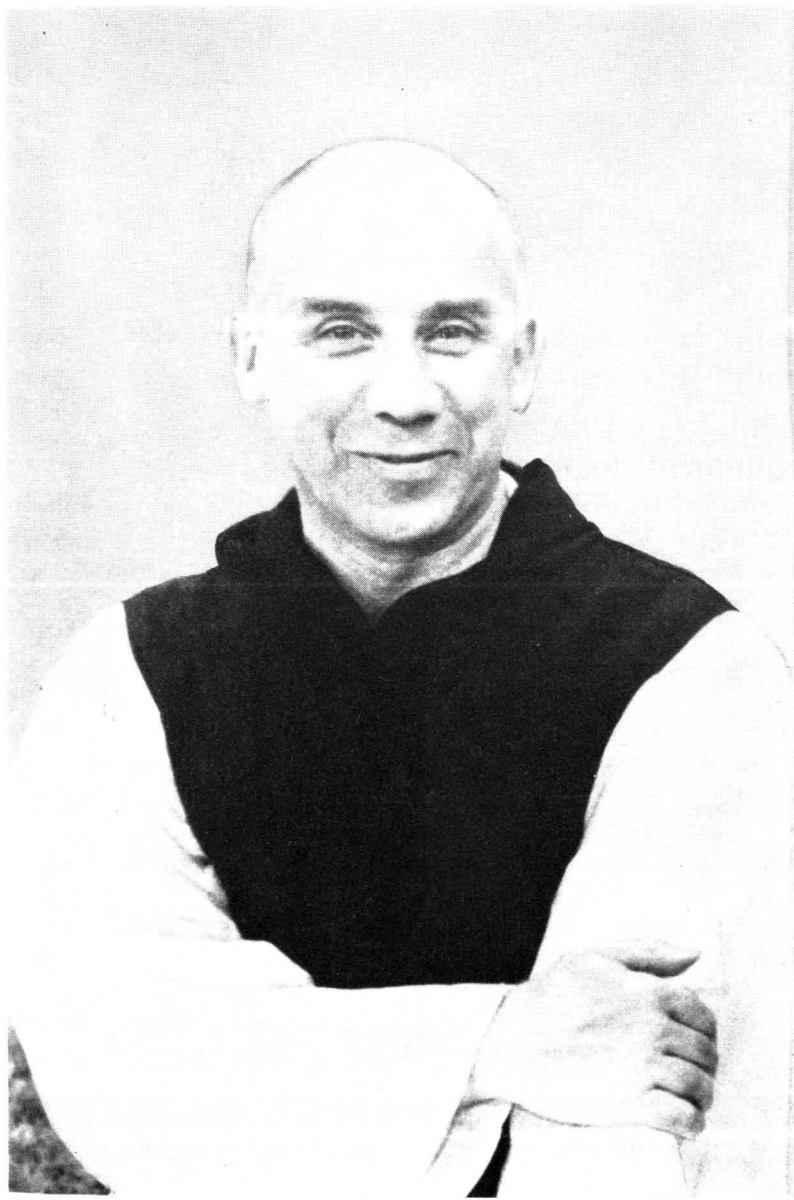
JÓZSEF GIANITS CENSOR ORDINATIUS.

NR. 704-7 81. IMPRIMI POTEST.

ESZTERGOM, STRIGONII, DIE 19 JAN. A. 1981.

LÁSZLÓ CARD. LÉKAI, PRIMAS HUNGARIAE, ARCHIEPISCOPUS.

*Minden jog fenntartva,
beleértve a bárminemű eljárással
való sokszorosítás jogát is*

ELSŐ RÉSZ

„Szakíts, ha bírsz . . . !”

1915 januárjának utolsó napján, a Vízöntő jegyében, egy iszonyú háború idején, délen a spanyol határ mellett, egy francia hegység tövében jöttem a világra. Természettől fogva szabad vagyok, mint Isten képmása, mégis foglya voltam saját erőszakosságomnak és önzésemnek, mint a világ képmása, amelybe beleszülettem. Ez a világ a pokol képe volt, telve hozzám hasonló emberekkel, akik szeretik Istent és mégis gyűlölik; akik azért születtek, hogy szeressék Őt, mégis félelemben és reménytelen, el-lentmondó vágyakban élnek.

Szülőházamtól nem messze szedték össze azokat az embereket, akik az esővízzel telt árkokban dögöltek lovak, tönkrement ágyúk között rohadtak, ágak nélküli fatörzsek erdejében, a Marne folyó mentén.

Apám és anyám e világ foglyai voltak. Tudták, hogy nem tartoznak hozzá, nem éltek életét, mégsem tudtak szabadulni belőle. A világban éltek, bár nem voltak belőle valók, – nem mert szentek, hanem mert művészek voltak. A művészt egyetemes szemlélete a világ felszíne fölé emeli, anélkül, hogy kiszabadítaná belőle.

Apám úgy festett, mint Cézanne, és úgy értette a dél-francia tájakat, mint Cézanne. A világról alkotott képe józan, kiegyensúlyozott volt, telve tisztelettel annak szerkezeté, a tömegei között uralkodó rend, és a teremtetett dolgokban fellelhető minden összefüggés iránt, mely minden egyes teremtetett dologra ráüti az egyediség pecsétjét. Életszemlélete vallásos és tiszta volt, festményeiben nincsenek fölös díszítések és terjedős magyarázkodások. A vallásos ember ugyanis tiszteletben tartja Isten műveinek azt a hatalmát, hogy önmagukról tegyenek tanúságot. Édesapám igen jó művész volt.

Szüleim egyike sem szenvedett azoktól a kicsinyes előítéletektől, amelyek általában fojtogatják azokat, akiket nem érdekel más, csak az autó és a mozi: akik csak azt tudják, hogy mi található a jégszekrényben és az újságban; meg hogy melyik szomszédjuk készül elválni.

Édesapámtól az életszemléletét örököltém, meg valamit a belső függetlenségéből is. Édesanyámtól pedig némi elégedetlenséget a világban uralkodó zűrzavarral szemben, de örököltém sokoldalúságából is. Mindkettőjüktől pedig munkára, öröme és művészi látásmódra meg kifejezésre való képességet. Mindezek akár királlyá is tehettek volna, – ha a világ a valódi értékrend szerint élne. Nem mintha valaha is lett volna pénzünk, – de hiszen azt még a bolond is tudja: nem kell pénz ahhoz, hogy örömünk teljék az életben.

Ha valóban igaz lenne az, amit a legtöbb ember magától értetődőnek tart: hogy semmi egyéb nem szükséges a boldogsághoz, mint mindent megszerezni, mindent látni, minden élményt végigélni, s utána beszélni róluk, – akkor nekem nagyon boldog embernek, lelki milliomosnak kellett volna lennem, bölcsőmtől a mai napig.

Ha a boldogság pusztán természeti adottságokból születne, akkor nem léptem volna be egy trappista kolostorba férfikorom küszöbén.

2

Apám és anyám a világ másik végéről jöttek Prades-ba, és bár itt akartak végleg megtelepedni, mégis csak annyi időt töltöttek itt, amíg megszülettem és apró lábacskáimra tudtam állni. Aztán elköltöztek, s ezt így folytatták tovább, én pedig elkezdtem velük azt a hosszú utat, amelyet most így vagy amúgy mindhárman befejeztünk.

Apám a világ másik végéről jött, az óceánon túlról: Új-Zélandon született. Az ottani Christchurch-ről festett képei mégis mintha csak London külvárosait ábrázolnák – csak ez a város egy kicsit tisztább. Új-Zélandon több a napsugár, és – azt hiszem – az emberek is egészségesebbek.

Apám neve Owen Merton. Az Owen név onnan származik, hogy édesapám családjának egy-két generációja Wales-ben lakott, bár azt hiszem, eredetileg Dél-Skóciában éltek. Atyai nagyapám zenemester volt, buzgón vallásos ember, a Christchurch-i Christ's College-ben tanított a Déli-szigeten.

Apámban sok energia és függetlenség lakozott. Elmesélte nekem, hogyan éltek a dombvidéken és a Déli-sziget hegyeiben kint a juhfarmon és az erdőkben. Egy alkalommal kis híján csatlakozott egy arra tartó Antarktis-expedícióhoz. Ha elmegy velük, ő is halálra fagyott volna, mert erről az útról senki sem tért vissza.

Amikor elhatározta, hogy művészetet tanul, sok akadályba ütközött, nem egykönnyen tudta hozzátartozóit meggyőzni arról, hogy ez az ő igazi hivatása. De végül is Londonba került, majd Párizsba. Itt találkozott anyámmal, feleségül vette, és soha többé nem tért vissza Új-Zélandba.

Anyám amerikai származású. Egy régi képén láttam, hogy elég gyöngye, vékony, komoly kis asszony volt, értelmes, félénk, nagyon érzékeny arccal. Ez a kép megegyezik emlékeimmal: aggodalmaskodó, pontos és gyors; engem, a fiát, kritikusan szemlélte. Családunkban mégis mindig úgy emlegették, mint aki vidáman és gondtalanul élt. Anyám halála után nagyapám nagy fűrtöket őrzött meg vörös hajából, és nagyanyám emlékezetében örökké visszhangzott anyám intézetbeli kislánykorának boldog nevetése.

Ma úgy tűnik nekem, hogy anyám tökéletesség után sóvárgó és beteljesülhetetlen álmokkal teli ember lehetett. A tökéletességet kereste a művészetben és a gyermeknevelésben. Bizonyára ezért él úgy emlékezetemben, mint aki majdnem mindig aggódik valamiért, – hiszen nagy csalódás lehetett számára az én tökéletlenségem, aki elsőszülött fia voltam. Ha semmi mást nem bizonyít ez a könyv, akkor azt feltehetően megmutatja, hogy nem voltam mintagyerek. Kezembe került anyám naplója csecsemő- és gyermekkoromról. Ez árulja el megdöbbenését kiszámíthatatlan jellemvonásaim makacs és látszólag spontán fejlődésén, olyan dolgok felbukkanásán, amelyekről nem is álmodott. Például imádtam a konyhában égő gázlámpát, és mélységes vágyat éreztem arra, hogy szinte szertartásos hódolattal vegyem körül – négyéves koromban. Anyám a modern gyermeknevelésben nem tartotta fontosnak a templomokat és a vallási külsőségeket. Úgy vélte, ha magamra hagynak e téren, akkor valamilyen derék, nyugodt deistává fejlődöm, akit sosem ront meg a babona.

Megkeresztelésem Prades-ban csakis atyám gondolata lehetett, aki mély és fejlett anglikán hitben nőtt föl. De a Prades-i keresztvíznék nem volt akkora hatalma, hogy az én eltévedt szabadságimádatomat helyes útra terelje, nem volt képes arra, hogy a lelken vampírként függő gonosztól megszabadítson.

Édesapámat is az álma hozta a Pireneusokba. De ez sokkal egyszerűbb, kézzelfoghatóbb és gyakorlatiasabb álom volt, mint az édesanyámat kísérő számtalan tökéletesség-ideál. Apám csak helyet akart találni magának Franciaországban, ahol megtelepedhet, családját nevelheti – és festhet. Mindezt szinte a levegőből élve akarta megvalósítani, mert gyakorlatilag a semmiből éltünk.

Szüleimnek sok barátja volt Prades-ban. Amikor odaköltöztek és bebútorozták lakásukat, a festővásznakat felhalmozták egy sarokba, az egész lakást betöltötte a friss olaj és vízfesték, az olcsó pipadohány és a főzés szaga. Barátaik gyakran felkeresték őket Párizsból.

Anyám rendszerint a dombokon festett nagy vászon napernyője alatt, apám pedig a napon. Barátaik pedig vörösbort ittak, és a canigori völgyet nézték a lejtőkön épült kolostorokkal. Sok rombadőlt kolostor volt azokban a hegyekben. Különös tisztelettel szállnak vissza gondolataim azokhoz az ősi, tiszta kőépületekhez, széles és fönséges bolthajtásaikhoz, melyeket szerzetesek faragtak ki és építettek fel, – talán éppen ők imádkoztak el engem oda, ahol most vagyok. Szent Mártonnak és Szent Mihály főangyalának, a szerzetesek nagy patrónusainak templomai voltak azokban a hegyekben: Saint Martin-du-Ganigou és Saint Michel-de-Cuxa. Csoda-e, ha ezek a helyek olyannyira kedvesek nekem?!

A kolostorok egyike sok évvel később, körül-köre szétbontva követett engem az óceánon keresztül, és számomra könnyen megközelíthető helyen épült fel. Éppen azidőtájt volt a legnagyobb szükségem arra, hogy lássam, milyen egy kolostor és milyen helyen élhet az ember értelmesen, s nem úgy, mint egy kivert kutya. A St. Michel-de-Cuxa-t New York egyik felső parkjában, a Hudson folyó felett, egy sajátos, igen tiszta kis múzeumként építették föl, úgy, hogy az embernek eszébe sem jut, melyik városban is van. „The Cloisters”-nek hívják. Bármennyire is mesterseges ez az átültetett múlt, mégis elég sokat megőrzött ahhoz saját lényegéből, hogy élő szemrehányás legyen egész környezete számára, a fákat és a kőkerítéseket kivéve.

Amikor apám és anyám barátai Prades-be érkeztek, összehajtogatott újságokat húztak elő kabátzsebükből, és sok hazafias képpel díszített levelezőlapot hoztak, amelyek a szövetségeseknek a németek fölött aratott győzelmeit mutatták be. Nagyszüleim – anyám amerikai szülei – aggódtak értünk, hogy háborús földön élünk. Ez volt az oka annak, hogy nem maradhattunk sokáig Prades-ban.

Alig egy éves voltam ekkor. Az utazás egyetlen részletére sem emlékszem, – amikor Bordeaux-ba mentünk, és olyan hajóra szálltunk, amelynek az első fedélzetén ágyú volt. Nem emlékszem az óceánon való átkelésre, vagy a német tengeralattjárók okozta nyugtalanságra, sem a New Yorkba érkezésre, meg az országra sem, ahol nem volt háború. Könnyen magam elé tudom azonban képzelni amerikai nagyszüleim első találkozását újdonsült vejükkel és unokájukkal.

Mert Pop – ahogy a család amerikai nagyapámat hívta – harsány és lobbanékony ember volt. Folyton izgett-mozgott: kikötőkben és hajókon, vonatokon és állomásokon, felvonókon és autóbuszokon, szállodákban és éttermekben. Környezetében mindenkinek parancsolgatott, mindent átrendezett, és pillanatnyi szeszélye szerint változtatta utasításait. Nagyanyám – Bonnemaman, ahogy neveztük – mindennek pontosan az ellenkezője volt; sőt úgy tűnt, hogy fontolgatása, határozatlansága és minden aktivitás elleni mély ellenszenvé Pop ellenkező végletbe csapó magatartásával arányosan nőtt. Minél aktívabb lett Pop, minél többet ordított és rendelkezett, annál habozóbb és tehetetlenebb lett nagyanyám. Ez a rejtett és ártatlan, öntudatlan ellentét köztük 1916-ban még nem nagyon fejlődhetett ki minden bonyodalmával együtt úgy, ahogyan 15 évvel később.

A két nemzedék közötti feszültség bizonyára már akkor kezdődött, amikor apám és anyám elhatározták, hogy saját ízlésüknek megfelelő lakást keresnek. Egy igen régi és rozoga kis házat választottak ki egy vidéki városkában, a Long Island-i Flushingban. Kinn laktunk a mezőn, Jamaica, Kiljordan és a régi Truant iskola felé. A négy szobából kettő az emeleten, kettő lent volt, de kettő alig nagyobb egy-egy fülkénél. Igen olcsó kis ház lehetett.

Házigazdánknek, Mr. Duggan-nak a közelben volt italmérése. Egy alkalommal összeveszték apámmal, mert megdézsmálta a rebarbarát, amit a kertben ültettünk. Jól emlékszem a nyári alkonyatra, mikor mindez történt. Vacsoránál ültünk, amikor megpillantottuk Mr. Duggant; amint a rebarbara zöld tengerében hajladozva a vörös szárazakat tépdeste, olyan volt, mint valami bálna. Apám fölpattant és kirohant a kertbe. Meghallva méltatlankodó szavait abbahagytuk az evést, és némán ültünk az asztalnál. Amikor apám visszatért, kérdezgetni kezdtem, hogy megértsem a helyzet erkölcsi oldalát. Még most is emlékszem rá, hogy az egész milyen bonyolult dolognak látszott előttem, ahol sok mindent lehetett fölhozni mindkét oldalról. Azt hittem, hogy ha házigazdánknek úgy tetszik, akkor egyszerűen leszedheti minden veteményünket, amikor akarja, mi pedig semmit sem tehetünk ellene. Tisztában vagyok vele, hogy ezt a kijelentésemet ellenem lehet fordítani, azt állítva, hogy évekkal később valójában azért lettem szerzetes, mert a gondolkodásom szinte a bölcsőtől kezdve egy középkori jobbágy felfogását tükrözte.

Apám olyan sokat festett, amennyit csak tudott. Telerajzolt néhány vázlatkönyvet, befejezett egy pár vízfestményt a New York-i tengerpart

mentén, sőt végül kiállítást is rendezett egy flushingi teremben, amelyet ott néhány művész tartott fön. Tőlünk két portával följebb, egy csúcsos ormú fehér házban, amit lejtős pázsit széles íve fogott körül, élt Bryson Burroughs, aki egy műteremmé alakított istállóban silány képeket festett klasszikus stílusban. Puvis de Chavannes modorában, – és a képein is föllelhető nyájassággal volt nagyon kedves hozzánk.

Apám nem tudott eltartani bennünket festményeiből. A háborús évek alatt angolkertészeti munkát vállalt. Ez csaknem teljesen kétkezi munka volt. Nemcsak fölást a szomszéd gazdag emberek kertjeit, hanem a palántázást és a gondozást is jórészt ő végezte. Így éltünk akkoriban. Apám nem hamis címeken jutott ehhez a pénzhez – valójában igen jó kertész volt, ismerte a virágokat, tudta, hogyan kell növényt termesztetni. Ráadásul ezt a munkát csaknem annyira szerette, mint a festést.

Azután 1918 novemberében, körülbelül egy héttel a fegyverszünet megkötése előtt, megszületett az öcsém. Ő sokkal derűsebb természetű gyerek volt, mint én, homályos ösztönzések, mozgatóerők nélkül. Emlekszem, mennyire lenyűgözött mindenkit a kicsi állandó és zavartalan boldogsága. A hosszú estéken, amikor napnyugta előtt lefektették, nem tiltakozott és rúgkapált ellene, mint én, hanem békésen feküdt ágyacskájában és csendesen dudorászott. Minden este ugyanazt az igen egyszerű, igen primitív dallamot dúdolta. Bájos kis ének volt, nagyon illett azokhoz az estékhez és az évszakhoz. Mi, többiek odalent többé-kevésbé elcsendesedtünk, elringatott bennünket a fekvő kisgyerek hangja, s nélnéztük az ablakokon át ferdén besütő esti napfényt, ahogy a mezőkről hozzánk érkezett.

Volt egy képzeletbeli barátom, Jack, képzeletbeli kuttyájával, Doolittle-lel. Azért kellett nekem ez a titokzatos barát, mert nem akadt más gyerek, akivel eljátszhattam volna, John Paul öcsém pedig még kisbaba volt. De amikor úgy próbáltam szórakozást keresni, hogy kilestem az urakat, akik Mr. Duggan kocsmájában kártyáztak, sokszor bajba keveredtem. Játshattam még Burroughséknál a kertben és a műterem fölötti szobában, amelyet teletömtek mindenféle limlommal. Betty Burroughs atyáskodás nélkül vett részt a játékokban, bár már szinte felnőtt volt. De az én korombeli barátaimmal csak a képzeletben vonulhattam vissza, ami talán nem tett jót. Anyám nem bánta ezt az elképzelt barátot, legalábbis kezdetben. De egyszer bevásárolni mentem vele, és nem voltam hajlandó átmenni a Fő utcán, mert féltem, hogy a képzeletbeli kuttyát elüti egy valódi kocsi. Ezt az esetet csak később tudtam meg, anyám naplójából.

1920-ban már tudtam írni, olvasni és rajzolni. Rajzoltam egy képet a házról: mindenki a fenyőfák alatt ült, a fűvön egy takarón. Elküldtem a képet postán Popnak, aki Douglastonban élt, kb. 5 mérföldre tőlünk. De a legtöbb időt hajók rajzolásával töltöttem. Óceánjárók voltak ezek, sok kéménnyel, kajütblakok százaival, körülöttük fűrészcshipkézetű hullámok, fölöttük pedig a levegő teli a sirályok V-betűjével.

Némi izgalmat okozott életünkben Új Zéland-i nagyanyám váratlan megérkezése. A föld túlsó sarkáról is eljött, hogy a háború befejeztével azonnal meglátogassa Angliát és Amerikába szétszóródott gyermekeit. Magával hozta nagynénjeim egyikét, de én mindenekelőtt Nagytól voltam elragadtatva. Sokat beszélgetett velem, sokat kérdezgetett, sokmindent elmesélhetett, bár a látogatás pontos részleteire nemigen emlékszem. Amikor elment, csak a tisztelet, csodálat, hála – és szeretet érzését hagyta maga után. Mindig igen jó és kedves volt mindenkire, anélkül, hogy érzélgőssé vált volna. Nem emlékszem pontosan a külsejére, csak arra, hogy szemüveget és sötét ruhát viselt, szürkét vagy sötétbarnát. Haja őszes volt. Csöndesen és megfontoltan beszélt. Tanár volt, mint férje is, az én Új-Zéland-i nagyapám. Arra emlékszem a legtisztábban, ahogyan reggelinél zabkását megsózta. Ebben biztos vagyok: nagyon mélyen hatott rám. Egy másik dologban kevésbé vagyok biztos, pedig ez sokkal fontosabb: ő tanított meg a Miatyánkra. Lehet, hogy földi atyám már korábban is tanított rá. Mégsem imádkozta soha. De Nagyi egyik este megkérdezhetette, hogy elmondtam-e már az imáimat – akkor derült ki, hogy nem is tudom a Miatyánkot. Így azután megtanította, és én soha többé nem felejtettem el, bár később megint évekig nem mondtam el újra.

Különösnek látszik, hogy atyám és anyám, akik majdnem aggályosan törekedtek arra, hogy fiaik lelkétől távol tartsák a tévedést és a közönségeset, a csúnyát és a szegyenletet, egyáltalán nem gondoltak semmiféle formális vallástanításra. Nem tudok erre más magyarázatot találni, csak sejtem, hogy anyámnak igen határozott nézetei voltak a vallásról. Úgy vélekedhetett, hogy minden intézményes vallás alatta marad annak az értelmi tökéletességnek, amit gyermekeitől elvárt. Flushingban sohasem mentünk templomba.

Emlékszem rá, milyen mélységes sóvárgással akartam egyszer elmenni a templomba, de mégsem mentünk el. Vasárnap történt, talán 1920 húsvétján. Szomszédunk vörös udvarháza mögött, a mezőkön át, a fák tetején ide látszott a Szent György templom tornya. A harangok szava elért hozzánk a fényes mezőkön át. Házunk előtt játszadoztam éppen, de abba-

hagytam, hogy a harangszót figyeljem. Hirtelen minden madár elkezdett énekelni a fejem fölött a fákon. A madarak hangja és a harang kongása örömmel töltötte el a szívem. Odakiáltottam apámnak:

– Apám, a madarak mind elmentek a templomukba!

Majd hozzátettem:

– Miért nem megyünk el mi is a templomba?

Apám felpillantott:

– Elmegyünk.

– Most? – kérdeztem.

– Nem, most már túl későn van. De egyik vasárnap majd elmegyünk.

Anyám azonban mégiscsak elment valahová istentiszteletre egy-egy vasárnap reggel. Nem hiszem, hogy apám is vele ment volna. Valószínűleg otthon maradt, hogy rám és John Paulra vigyázzon, mert mi sohasem mentünk el. Anyám a kvékerekhez járt, régi imaházukban ott ült köztük. Ez volt az egyetlen vallás, amely előtte számba jöhetett, s később, nagyobb korunkban valószínűleg nekünk is megengedtek volna ilyen irányú érdeklődést. De nemigen kényszerítették volna ránk, hanem hagyták volna, hogy magunk alakítsuk ki a vallással való kapcsolatunkat.

Közben az én nevelésem otthon abban a haladó szellemben folyt tovább, amelyről anyám egy magazinban olvasott. Egy szakállas, cvikkeres tudóst ábrázoló hirdetés hívta fel a figyelmet rá. Anyám jelentkezett a felhívásra, és kapott is Baltimore-ból számos könyvet, néhány térképet, sőt egy kis tanulósztalt és egy falitáblát is. Elgondolásuk szerint a mai gyermekeket szabadon kell engedni ezek között az eszközök között, hagyva, hogy valami zsebegyetemet alakítson ki maga körül, még mielőtt elérné a tizedik évét.

Gondolom, John Stuart Mill szelleme elégedett sóhajtással lengte be a szobát, amint kinyitottam az íróasztalt, hogy nekifogjak. Nem emlékszem, mindebből mi lett végül, – csak arra, hogy egyszer azért dugtak korán ágyba, mert makacsul az első „h” nélkül írtam le a „which” (melyik) szót, így: „wich”. Borongó sötét emlékem ez az igazságtalanság: „Mit gondolkodnak, mi vagyok én végül is?” ... Hiszen még csak öt éves voltam.

Ezzel a módszerrel és az íróasztallal szemben mégsem élt bennem semmilyen ellenszenv. Lehet, hogy gyerekkorom kedves könyve, a földrajz-könyv is innen származott. Annyira szerettem ezeken a térképeken kalózkodást játszani, hogy abban az időben tengerész akartam lenni. Túlságosan vágyódtam a talajtalan és bizonytalan élet után, amelybe azután nemsokára bele is csöppentem.

Másik kedvenc könyvem, a Görög hősök c. elbeszéléskötet, csak megerősítette bennem ezt a vágyat. Tudásomat meghaladta, hogy magam olvassam a görög mítoszoknak ezt a viktoriánus átdolgozását, apám azonban felolvasta őket, és így megismertem Theseust és a Minothaurust, Medusát, Perseust és Andromédát. Jázon elvitorlázott messzi földre az aranygyapjú után, Theseus győztesen tért vissza, de elfelejtette kicserélni fekete vitorláját, és Athén királya leugrott a szikláról, mert azt hitte, hogy meghalt a fia. Ekkortájt tanultam meg a Hesperidák nevét, és ezekből a dolgokból öntudatlanul összeraktam magamnak egy vallásnak és egy filozófiának bizonytalan töredékeit. Ez ott lappangott a tetteimben, és idővel mélységes, mindenre kiterjedő ragaszkodást fejlesztett ki bennem saját meglátásaimhoz és akaratomhoz; kivezetett minden rabságból a saját, mindig változó horizontú szabadságom felé.

Mindezt bizonyos értelemben kora gyermekkorom nevelése érlelte meg bennem. Anyám azt akarta, hogy mindenkitől független legyek, ne fussak a csordával. Eredeti egyéniségnek akart, határozott jellemmel és önálló elgondolásokkal. Nem akarta, hogy futószalagon, nyárspolgári mintára összeállított gyári tömegcikk legyek.

Ha minden abban az irányban folytatódott volna velünk, ahogyan kezdődött, ha öcsémmel együtt ott nőttünk volna fel, abban a házban, talán fokozatosan kifejlődött volna bennünk ez a viktoriánus-görög szemlélet, és jólnevelt, megfontolt szkeptikusokká váltunk volna: udvarias és értelmes lényekké, akiknek esetleg még valami hasznát is lehet venni. Sikeres írók, lapkiadók, esetleg professzorok lettünk volna valamelyik kis, haladó szellemű egyetemen. Utunk akadálytalanul sima lett volna, és talán sohasem jutottam volna el a szerzetességig.

Most azonban még nincs itt az ideje, hogy életemnek e boldog beteljesedéséről beszéljek, arról, amiért hálásan dicsérem Istent, és ami tulajdonképpen paradox beteljesülése mindannak, amit anyám rólam elgondolt – erről nyilván nem is álmodott: ez volt a bumerángja az egyéniségem fejlesztésére fordított minden igyekezetének.

Ó, mennyi lehetőség nyílt akkor előttem és öcsém előtt! Vadonatúj lelkiismeret volt születőben bennem, lelkem valóságos cselekvő részeként. Választásaim akkor kezdtek felelősségteljessé válni. Elmém tiszta és elég kialakulatlan volt ahhoz, hogy bármilyen eszményt befogadjon és együtt dolgozzon a legértékesebbel: magával a kegyelemmel, Isten saját értékeivel – ha erre majd lehetősége nyílnék.

Semleges, irányítás nélküli akaratom, felhasználásra kész erőm arra

várt, hogy a világosság vagy a sötétség, a béke, a rend, vagy az összevisszaság, a szeretet vagy bűn mérhetetlen belső hatalmait szabadítsa föl bennem. Az a hajlam, melyet akaratom a cselekvések szövetéből kiformált, lett végső irányítója életemnek a boldogság vagy a nyomorúság, az élet vagy a halál, a mennyország vagy a pokol felé.

Sőt, mi több: minthogy senki sem élhet egyedül magáért és magában, ezernyi más ember sorsára is hatnak az én saját választásaim, döntéseim és vágyaim. Egyesekére távolról, de másokéra egészen közvetlenül és kézzelfoghatóan úgy, ahogy az én életemet is alakítja és módosítja a többié. Az erkölcsi világegyetembe készültem belépni, amelyben az összes többi értelmес lényvel kapcsolatba kerülök, és amelyben egész tömegek sűrűn rajzó méhekként vonszolják egymást a jó vagy a gonosz, a béke vagy a háború valamiféle közös célja felé.

Egy vasárnap – ennek gondolom akkor kellett lennie, amikor anya be ment a kórházba – elmentem apával a kvékerek imaházába. Apa elmagyarázta, hogy az emberek ide csöndben bejönnek és leülnek, nem csinálnak és nem szólnak semmit, amíg a Szentlélek szólásra nem indít valakit. Azt is elmondta, hogy ott lesz egy híres idős úr is, az amerikai cserkészek egyik alapítója Dan Beard. Tehát ott ültem a kvékerek közt, és három gondolat foglalkoztatott többé-kevésbé egyformán. Hol van Dan Beard? Lehet, hogy nemcsak a neve Beard (Szakáll), hanem visel is szakállat? És miért akarja a Szentlélek cselekvésre, vagy szólásra bírni ezeket az embereket?

Elfelejtettem, milyen választ találtam a három kérdésre. De miután a magas faemelvényen ülő ember, aki a kvékerek fölött elnökölt, jelezte, hogy az ima véget ért, láttam Dan Beard-öt az emberek között az alacsony napfényes tornácon az imaház ajtaján kívül. Tényleg szakállt hordott.

Majdnem bizonyosan anyám életének utolsó évében, 1921-ben történt, hogy apám orgonista lett a douglastoni episzkopális templomban. Az állásért nem rajongott túlságosan. A lelkésszel nemigen szívlelték egymást. De én elkezdtem vasárnaponként templomba járni, amiből arra következtek, hogy anyám kórházban feküdt, ezért nekem Poppal és Bonnemamannal kellett élnem Douglastonban.

A régi Zion templom fehér faépület volt, tömzsi. négyszögletes kis haranglábbal; egy nagy temetőben állt a dombon, magas fák között. Az alatta levő kriptában temették el az ősi Douglas családot, akik mintegy száz éve telepedtek le a Sound partján. A templom elég kellemes volt

vasárnaponként. Emlékszem a sekrestyéből induló körmenetre, a feketébe öltözött, fehér karinges férfiak és nők kórusára, és a keresztre a menet élén. Festett üvegablakok voltak az oltár fölött. Az egyiket horgony díszítette: ez akkoriban nagyon érdekelt, mert a tengerre készültem, be akartam utazni az egész világot. Elég furcsán értelmeztem tehát azt a vallásos szimbólumot, mely a reményben való megnyugvást jelképezi: a reménység isteni erényét, az Istentől való függést. Nekem épp az ellentétét sugallta. Utazást, kalandot, a tágas tengert, az emberi hősiesség határtalan lehetőségeit, hősi önmagamat.

Állt ott egy olvasóállvány: a formája kiterjesztett szárnyú sasra emlékeztetett, ott feküdt rajta egy hatalmas Biblia. Mellette egy amerikai zászló volt, fölötte pedig olyan tábla, mely a protestáns templomokban fekete és fehér lapokon jelzi azoknak a himnuszoknak a számát, amelyeket énekelnek. Fölfigyeltem az oltár gyertyáinak fényére, az adományok gyűjtésére, a himnuszok éneklésére, amíg apa valahol a kórus mögött elbújva orgonált.

Az ember azzal a kellemes és megelégedett érzéssel jött ki a templomból, hogy megtett valamit, amit kellett. Minderről akkoriban nem is tudtam többet.

Most, hogy annyi év után átgondolom ezt, megértem, milyen jót tett nekem az, hogy legalább ennyit kaphattam gyermekkoromban a vallásból. Az emberi természet törvénye ez, amely az ember legmélyebb énjébe van írva. Éppen annyira része, mint az a vágy, hogy házakat építsen, földet műveljen, megházasodjon és gyermekeket neveljen, könyveket olvasson és dalokat énekeljen: elemi erővel vágyik arra is, hogy más emberekkel együtt ismerje fel közös függését Istentől, Atyjától és Teremtőtől. Sőt, ez a vágy sokkal alapvetőbb, mint bármi más, pusztán testi szükséglet.

Ebben az időben apám esténként egy kis moziban zongorázott a legközelebbi városban, Bayside-ban. Bizonyára szükségünk volt a pénzre.

3

Valószínűleg elsősorban azért kellett annyira a pénz, mert anyámnak gyomorrákja volt.

Ezt sem magyarázták meg nekem soha. Minden betegséggel és halállal kapcsolatos dolgot távol tartottak tőlem, mondván, nehogy ezeknek a dolgoknak a közelsége betegessé tegye a gyereket. S mivel azt óhajtották,

hogy kedves, tiszta, bizakodó és kiegyensúlyozott életszemléletű ember legyek, sohasem vittek el a kórházba, hogy anyámat meglátogassam. Ezt különben egészen ő akarta így.

Nem tudom megmondani, mennyi ideig volt beteg anyám és mennyit szenvedett, és közben hogy tudta a háztartást vezetni, ilyen szegénységben és nélkülözések közt. Mindebből mi semmit sem éreztünk. Valószínűleg a betegsége miatt él úgy az emlékezetemben, mint sovány, sápadt és meglehetősen szigorú asszony.

Még gyerektől is szokatlan önzéssel örültem annak, hogy Flushingból nagyszüleimhez költöztünk Douglastonba. Ott többé-kevésbé azt csináltam, amit akartam. sokat ehettem. és játszhattam a két kutyával és a számtalan macskával. Nem nagyon hiányzott anyám, és még akkor sem sírtam, amikor nem engedtek hozzá. Megelégedtem azzal, hogy szaladgálhattam az erdőben a kutyákkal, fára mászhattam, kergethettem a csirkéket és játszhattam a tiszta kis műteremben, ahol Bonnemaman néha porcelánt festett s kiégette a kis kemencében.

Aztán egy nap apám pár soros írást adott át nekem, hogy olvassam el. Nagyon meglepődtem. Személyesen nekem szólt, anyám kezeírásával. Nem emlékszem, hogy valaha is írt volna nekem – nem is adódott alkalom rá. És akkor megértettem, mi történt, bár ahogy visszaemlékszem, a levél fogalmazását alig tudtam követni. Egy dolgot azonban egészen nyilvánvalóvá tett. Anyám arról értesített, hogy hamarosan meg fog halni, és soha többé nem lát engem.

A hátsó udvarban egy juharfa alatt olvastam el a levelet. Sokáig tartott, míg újra meg újra átgondolva megértettem, hogy mit is jelent. A szomorúság és a kétségbeesés ólomsúllyal nehezedett rám. Nem valami gyerekbárat hasogató fájdalommal és patakzó könnyekkel, hanem a felnőtt szenvedése, súlyos és megrendült komorsága, amely annyira nyomasztott, hogy meghaladta gyerek erőmet. Ezt valószínűleg az is okozhatta, hogy az igazsághoz magamnak kellett eljutnom.

Imádkozni? Nem, az imádság eszembe sem jutott. Milyen képtelennek tűnhet egy katolikusnak ez: mikor egy hatéves gyerek megtudja, hogy édesanyja haldoklik, még imádkozni sem tud érte! Amíg húsz évvel később katolikus nem lettem, nem jutott eszembe, hogy anyámért imádkozzam.

Nagyszüleimnek nem volt kocsijuk, ezért béreltek egyet, hogy eljussanak a kórházba, mikor a vég elkövetkezett. Velük mentem az autón, de nem engedték meg, hogy belépjek a kórházba. Talán nem is volt baj.

Vajon mi jó származhatott volna abból, ha belezuhanok az imádság nélküli, meztelen szenvedésnek és érzelmi válságnak abba a mélységébe, amelyet nem tisztít meg és rendez el valamilyen szentség, és nem ad értelmet neki? Ebből a szempontból anyámnak igaza volt. A halál csak iszonyat ilyen körülmények között, ahol nem látni végső értelmét – miért kellene egy gyermek gondolatait terhelni vele?

Kint ültem hát a bérelt autóban a vezetővel. Megint nem értettem világosan, mi is történik. Úgy gondolom, akkor még tudat alatt elutasítottam magamtól mindent, ami bizonyossá tette volna számomra, hogy anyám haldoklik: mert ha ezt valóban tudni akartam volna, nem sok fáradságomba került volna.

Az idő nagyon lassan múlt.

A kocsí egy udvaron várakozott, melyet vastag koromrétegtől fekete épületek vettek közre. Az egyik oldalon egy hosszú, alacsony szín állt, az eresztől eső csepergett, – mi csendben ültünk és hallgattuk a kocsí tetejére hulló cseppeket. Az ég nehéz volt a ködtől és a füsttől, s a kórház és a gázgyár édeskés szaga összevegyült az autó fülledt levegőjével.

Amikor apám, Pop, Bonnemaman és Harold nagybátyám kiléptek a kórház kapuján, semmit sem kellett már kérdeznem. Valamennyien meg voltak rendülve.

Amikor hazaértünk Douglastonba, apám bement egyedül a szobájába, s mikor utánamentem, sírva találtam az ablak mellett.

Bizonyára azokra a háború előtti napokra gondolt, amikor először találkozott anyámmal Párizsban: boldog és vidám volt, táncolt és folyton új elképzelésekkel, tervekkel és vágyakkal hozakodott elő, önmagáról és a gyermekekről. Az élet nem úgy alakult, ahogy tervezték. És most vége. Bonnemaman elcsomagolta anyám vörös hajának nagy, nehéz fűrtjeit, melyeket még anyám lánykorában vágtak le. Most betette őket egy seelyempapírba a kamrában, és keservesen sírt.

Pár nap múlva újra kocsit béreltek egy másik útra, s ekkor határozottan örültem, hogy a kocsiban maradhattam.

Anyám valamilyen okból mindig azt akarta, hogy éгessék el a holttestét. Azt hiszem, ez beleillik életfilozófiájának egész szerkezetébe: a halott testet a lehető leggyorsabban el kell távolítani az útból. Emlékszem, milyen energiával és céltudatossággal takarította, söpötte és porolta flushingi házunk szobáit; haját kendővel kötötte le, jó szorosan, hogy megvédje a portól. Ez a kép segít megértenem türelmetlenségét a bomló hús

íránt. Az ilyesmit késlekedés nélkül el kell takarítani. Amikor az életnek vége, fejezzük be az egészet véglegesen, örökre.

Újra esett az eső, sötét ég alatt. Nem emlékeznék erre, ha Ethel néni (anyám unokatestvére, Mrs. McGovern, aki óvónő volt), nem marad az autóban, hogy vigasztaljon szomorúságomban. Én azonban nagyon szomorú voltam. De mégsem öntött el úgy a fájdalom, mintha föl kellett volna mennem arra a gyászos és megdöbbentő helyre, s a nagy üvegtábla mögött megállva végignézni, hogy csúszik be anyám koporsója az acélajtók mögött a kemencébe.

4

Anyám halála egy dolgot egyértelművé tett: apámnak most semmi más nem kell csinálnia a festésen kívül. Nincs többé egy helyhez kötve. Bárhová elmehet, ahová mennie kell, hogy témákat találjon és ötleteket kapjon; s én elég idős vagyok ahhoz, hogy vele mehessek.

Így, miután néhány hónapig a douglastoni helyi iskolába jártam – már második osztályba –, abba a visszataszító szürke toldaléképületbe a hegy tetején, apám visszajött New Yorkból s közölte, hogy ő és én elköltö-zünk másvalahová.

Diadalmas érzésekkel néztem a Long Island Sound felé szélesedő East River-t, és vártam a percet, amikor a hajó büszkén és sebesen elhalad majd a Bayside Bay torkolata mellett, és meglátom Douglastont, a nagyszerű és szabad nyílt vízről, egy új horizont felé indulva, melyet Fall Rivernek, Cape Codnak és Provincetownnak neveznek.

Nem teltett kabinra, ezért lent aludtunk a fedélzet alatt a zsúfolt fedélközben – ha ugyan lehet így nevezni –, hangos olasz családok és színesbőrű fiúk közt, akik a gyenge világításban kockázással töltötték el az éjszakát, míg a víz hangosan csobogott a fejünk felett, jelezve, hogy jócskán a víz szintje alatt vagyunk.

Reggel Fall Rivernél kiszálltunk a hajóból, végigmentünk a textilgyár melletti utcán, és találtunk egy zsúfolt étkezdét: a munkába menők jöttek be harapni valamit. Leültünk a pulthoz, és sonkás tojást ettünk.

Ezután egész nap vonaton ültünk. Mielőtt átmertünk a Cape Cod csatornán levő nagy fekete felvonóhídon, apám leszállt az állomáson, be-ment egy üzletbe az utca túloldalán, és egy nagy tábla Baker csokoládét vett nekem. Kék borítópapírján régimódi sapkában és kötényben egy nő

kakaót kínálgatott. Egészen meghatódtam a meglepetéstől és a csodálkozástól ekkora nagylelkűség láttán. Az édességet mindig szigorúan adagolták nálunk.

Aztán hosszú, hosszú utazás jött, homokdombokon át. A vonat minden állomáson megállt, én nagy fáradtan és kábultan ültem a csokoládé nehéz és avas ízével a számban, és magamban azoknak a helyeknek a nevét mondogattam, ahol jártunk: Sandwich, Falmouth, Truro, Provincetown. Truro neve különösen tetszett nekem. Nem ment ki a fejemből: Truro, Truro. Ez a név olyan egyedülállóan hangzott, mint egy magányos tengeri szirt.

Azon a nyáron folyton alacsony homokdombokat láttam, a fehér homokból kinőtt, késéles füvekkel. A szél keresztülfújt a homokon. Elnéztem a part mentén a hullámtörőket a szürke tengerrel szemben, és mögöttük a nyílt óceánt. A földrajz valósággá kezdett válni.

Egész Provincetown bűzlött a döglött haltól. Számtalan, mindenféle méretű halászhajó sorakozott kikötve a rakpartok mentén; az ember egész nap futkározhatott a kétárbocosok fedélzetén: senki sem kergette el. Kezdem megismerni a kötelek, a szurok és a só szagát, a fedélzetek fehér fáját, és a dokkok alatt növő hínár különös illatát.

Amikor mumpszos lettem, apám John Masefield egy könyvéből olvasott föl nekem. Boldogan nézegettem vitorlášhajókat ábrázoló képeit. Egész nyáron csak egyszer kaptam ki: apám szelíden megkorholta azért, mert nem ettem meg egy narancsot.

Amikor visszatértünk Douglastonba, apám nagyszüleimnél hagyott, ahol John Paul az egész időt töltötte. Addigra már tudtam, hogyan kell két- és háromárbocosokat és vitorlášhajókat rajzolni, és sokkal jobban ismertem a köztük levő különbségeket, mint ma.

Visszamentem a népiskola rozoga, szürke toldaléképületébe – talán néhány hétre, nem többre. Apám új helyet keresett, ahová elmehet képeket festeni. Amikor talált ilyet: visszajött festőkészletéért és értem, s újra elmentünk együtt. Ezúttal Bermudára.

Bermudán akkoriban még nem épültek nagy szállodák és híres golfpályák. Senki sem ismerte még. Egyszerűen egy különös sziget volt két-három napnyira New Yorktól, a Golf-áram mentén. Az angolok tartottak fönn rajta egy kis tengeri támaszpontot. Nem jártak rajta autók – és más se nagyon.

Felszálltunk egy Fort Victoria nevű, piros-fekete kéményes kis hajóra. Miután elhagytuk a New York-i kikötőt, meglepően hamar repülőhalak

kezdték kiugrálni a habokból a hajó orra előtt, és végigsiklottak a meleg hullámok felszíne fölött. Bár nagyon vártam arra, hogy megpillantsam a szigetet, mégis előbb tűnt elénk, mint ahogy számítottam rá; a bíbor vízben zölden és fehéren tárult elénk. Már látni lehetett a korallból épült kicsiny fehér házakat – tisztábban ragyogtak a napban, mint a cukor. A víz halványan ragyogott a sekélyebb helyeken, smaragddá vált a homok fölött, s levendulává, ahol sziklák voltak a felszín alatt. Cikkakkosan haladtunk a bóják közötti ösvényen, a zátonyok labirintusán át.

A Calcutta nevű brit hajó az Ireland Island dokkjainál horgonyzott. Apám megmutatta Somersetet, ahol a sötétzöld cédrusok között élni fogunk. Beesteledett, mielőtt odaértünk. Milyen csöndes és kihalt volt minden Somersetben, a sűrűsödő alkonyatban! Lábunk halkan lépkedett az elhagyatott út bársonyos porában. Nem mozgatta szél a banánfák papírleveleit, se az oleandereket. Hangunk kiáltásként hangzott, amint beszélünk. A sziget mégis nagyon barátságosan fogadott. Akik elmentek mellettünk, úgy köszöntöttek, mintha régi ismerősök volnánk.

A panziónak zöld verandája volt, sok hintaszékkel. A sötétzöld festés már felújításra várt. Az angol tiszték meg a többi helybéli ott ült, pipázott és igen profán dolgokról beszélgetett. Apám letette csomagjainkat. Vártak minket. Leültünk a félhomályban vacsorázni. Hamar hozzászoktattam magam a gondolathoz, hogy ez lesz az otthonunk.

Nem tudom átlátni, miért kellett életünket és terveinket hónapról hónapra állandóan változtatgatni gyemekkoromban. De akkoriban minden újdonságot indokolt és értelmes változásnak tartottam. Hol kellett iskolába járnom, hol nem. Néha apa és én együtt éltünk, néha idegenekhez kerültem, és csak időnként láttam őt. Az emberek jöttek-mentek az életünkben. Egyszer ilyen barátaink voltak, másszor olyanok. A dolgok folyton változtak. Én mindezt egyszerűen elfogadtam. Miért is jutott volna eszembe, hogy a többiek nem élnek így? Nekem ez olyan természetesen látszott, mint az időjárás és az évszakok változásai. Egy dolgot tudtam: naphosszat ott szaladgálhattam, ahol tetszett, azt csináltam, amit szerettem, s az élet így nagyon kellemesen telt.

Amikor apám elment a panzióból, én tovább is ott maradtam, mert közel volt az iskolához. Apám Somersetnek valamelyik más részére költözött, néhány olyan emberhez, akikkel összetalálkozott. Napjait munkával, tájképfestéssel töltötte. E bermudai tél után tényleg elég munkát befejezett ahhoz, hogy kiállítást rendezzen, s ez elég pénzt hozott az Európába való visszatéréshez. De közben én a fehér gyerekek iskolájába jártam, a

nagy nyilvános krikettpályához közel, és állandóan büntetést kaptam azért, mert nem tudtam felfogni a szorzás és osztás szabályait.

Apámnak nagyon nehéz lehetett irányítani életünket: azt akarta, hogy iskolába járjak, de azt is elvárta, hogy vele legyek. Mikor lehetetlenné vált a két dolgot egyidejűleg megvalósítani, először az iskola mellett döntött. De aztán, miután alaposan átgondolta a körülményeket, amelyek közt élnem kellett, s azt a társaságot, amelybe így belékeveredtem nyílt és érintetlen értelmemmel, kivett az iskolából, és elvitt magához. Ennek nagyon megörültem, mert megszabadultam a szorzás és a hosszadalmas osztás tanulásának terhéől.

Csak az zavart, hogy hajdani tanárnőm ezen az úton járt kerékpárján hazafelé, s ha az úton játszottam, azonnal el kellett tűnnöm. Félttem ugyanis, hogy elküldi az iskolaszolgát és visszavitet az iskolába. Egyik este nem vettem észre, hogy jön, és kissé későn ugrottam be a bokrok közé, melyek egy elhagyott bányát borítottak be. Ahogy kikukucsáltam az ágak közül, láthattam, amint visszanéz a válla fölött, lassan pedálozva felfelé a fehér dombon.

A nap folyton sütött a tenger kék vízére, a szigetekcskékre s a fehér homokra az öböl végén, meg a hegyoldalon szétszórt kis fehér házakra. Emlekszem, egyik nap az eget néztem, és a fejembe vettem, hogy az egyik felhőt imádni fogom: azt, amelynek egyik vége Minerva sisakos fejét formázza – olyan volt, mint a fegyveres asszony feje a nagy angol pennyken.

Apám Bermudában hagyott a barátainál, akik irodalmárok és művészek voltak. New Yorkba ment, s ott kiállítást rendezett. Jó sajtóvisszhangot kapott, és sok képet eladott. Stílusa fejlődött, anyám halála óta megszabadult a tájképzettől. Ugyanakkor absztraktabbá, eredetibbé, egyszerűbbé és határozottabbá vált abban, amit mondania kellett. Azt hiszem, New Yorkban az emberek még nem fedezték föl festészetének teljes erejét, vagy azt az irányt, amelyet követett. A Brooklyn Museum például olyan bermudai képeket vett meg, amelyek inkább Winslow Homerhez hasonlítanak némileg, mint apám legeredetibb műveihez. Mindenesetre nem sok a hasonlóság közte és Winslow Homer között, kivéve azt a pusztá tényt, hogy mindketten tájakról festettek akvarelleket. Mint akvarellfestő, inkább John Marinhoz áll közel, annak minden felületessége nélkül.

Miután a kiállítás végetért és a képek elkeltek, apám pénzhez jutott. Én is visszatértem Bermudából és rájöttem, hogy apám barátaival Franciaországba készül, engem pedig Amerikában hagy.

Pop irodája mindig kellemes helynek tűnt nekem. Az írógépek, az enyv és az íróasztalok szagában volt valami tiszta és serkentő. Az egész légkör élénk és tevékeny volt, mindenki nagyon barátságos, mert Popot nagyon szerették. A „teljes” elnevezés illet rá leginkább. Mindig ideges energiával nyüzsgött, s a legtöbben örültek, amikor kiabálva végigment osztályukon, ujjait ropogtatva és minden asztalt az Evening Telegram egy összegöngyölt példányával ütögetve.

Pop a Grosset és Dunlap kiadónak dolgozott, akik népszerű regények és kalandos gyermekkönyvek olcsó utánnyomására specializálták magukat. Ők voltak azok, akik Tom Swiftet és elektromos szerkentyűit, a Rover-fiúkat, Jerry Todd-ot meg a többieket a világnak adták. Nagy bemutatótermeket is nyitottak, tele ezekkel a könyvekkel: ide bemehettem, összekuporodhattam egy bőr karosszékekben, és egész nap zavartalanul olvashattam, amíg Pop megjött és levitt csirkét enni.

1923-ban a Grosset és Dunlap a fellendülés csúcsára ért. Tulajdonképpen épp ez időtájt sikerült Pop karrierjének egyetlen nagy húzása. Munkaadóinak eladta ötletét: adják ki népszerű filmek szövegekönyveit a filmből vett képekkel illusztrálva, – a film és a könyv így egymást reklámozzák. Ötletét nagyon gyorsan elfogadták, népszerű maradt a húszas években. Nagy bevételt hozott a társaságnak, s ez lett Pop – s valójában az egész család – gazdasági stabilitásának sarokköve a következő tizenöt évre.

Igy került a *Fekete Órök*, a *Tízparancsolat*, az *Órök Város* – és már el is felejtettem, mi minden más – Bostontól San Franciscóig minden kisváros vegyesboltjába és könyvkereskedésébe, tele Pola Negri és a többi akkori filmszínész képeivel.

Akkoriban még filmfelvételeket is készítettek Long Islandon, és öcsémmel meg a szomszéd gyerekekkel együtt többször hallhattuk, ahogy jeleneteket vesznek föl az Alley Pondon. Egyszer, a fák közül kilestünk egyet: valami cigány-esküvő Gloria Swanson és egy azóta elfelejtett hős között. Az ötlet az volt, hogy ők ketten felvágatták és összekötöttették csuklójukat, s így vérük összevegyülhetett. Ez a halhatatlan mesetermő volt a cigány-menyegző, ahogy valakinek a fantáziájában megszületett. Őszintén szólva azonban nem nagyon érdekelt bennünket az egész. Elég értelmes gyerekek voltunk ahhoz, hogy az egészséget túlzottan kiagyaltnak találjuk. Sokkal izgatottabbak lettünk, amikor W. C. Fields jött az Alley Pondra, hogy részt vegyen egy rövid komédiában. A kamerákat

először egy régi, roskadozó ház előtt állították fel. Nem emlékszem, hogy hősrünknek részegnek vagy ijedtnak kellett-e lennie, de a ház ajtaja kicsapódott, és W. C. Field vágódott ki rajta. Úgy rohant le a lépcsőn, hogy az ember azon csodálkozott, hogyan ér le az aljára láb- és bordatörés nélkül. Aztán ezt újra meg újra számtalanszor megcsinálta, páratlan türelemmel és filozofikus állhatatossággal. Az emberek felvitték a kamerát egy ott álló, nagy, régi facölöp tetejére, és onnan filmezték ugyanannak a jelenetnek egy másik részletét. Volt ott egy meredek, fákkal és bokrokkal teli lejtő, mely egy körülbelül hat láb mély szakadékban végződött. Ennek az alján elhelyeztek néhány rendkívül szelíd tehenet. Aztán jött W. C. Fields, kétbalkezesen a bokrokon keresztül, ugyanazzal a hisztérikus, botladozó, valami láthatatlan veszély elől menekülő futással. Mert hátrafelé nézett, nem látta meg a szakadékot, beleesett, s a két szelíd tehen hátán kötött ki. Ezeknek vadul el kellett volna rohanniuk, hátukon hősrünkkel. Ehelyett azonban hagyták, hogy Fields nehéz puffanással rájuk essen, csak tartották a hátukat, és nyugodtan legelésztek. Fields, miután leesett róluk, sztoikusán visszamászott a dombra, és újrakezdte az egészet.

Azért említem meg mindezt, mert a családnak valójában a mozi volt az igazi vallása Douglastonban.

Azon a nyáron, 1923-ban Pop és Bonnemaman magukkal vitték John Pault Kaliforniába, és ellátogattak Hollywoodba. Nem egyszerű turista-ként mentek, hiszen Pop üzleti kapcsolatai révén sok filmet ismert. Az utazásnak azonban valami zárandókút jellege lett. Később végeláthatatlan történeteket kellett hallgatnunk arról, hogy mit mondott maga Jackie Coogan nekik, és hogy szerepelt személyesen az ő jelenlétükben egy valódi és hamisítatlan „töltsön egy órát Jackie Coogannal”-találkozón.

Doug és Mary is Pop és Bonnemaman hősei voltak. Bevallo, valami elsilányult áhítatfélével adóztunk mindannyian Douglas Fairbanksnek a Robin Hoodban és a Bagdadi tolvajban, bár Mary Pickfordtól sem én, sem John Paul nem jött izgalomba. De Pop és Bonnemaman számára Doug és Mary egyesített minden lehetséges ember-ideált. Bennük látták az emberi tökéletességet: szépség és szellem, jókedv és érzékenység, minden erény és csodálatos erkölcsi érzés, igazság, tisztelet, hűség, jámborság, buzgóság, bizalom, hazafiság, hősiesség és mindenek fölött a házastársi hűség bennük öltött testet. Napról-napra a két istenüket magasztalták kölcsönös szeretetük tökéletességéért, egymás iránti nagyszerű és egyszerű, jámbor és hűséges hitvesi odaadásukért. Mindazt, amit a középosztály jó, tiszta és bizakodó optimizmusa el tud képzelni, az én ártatlan és gyen-

gédszívű nagyszüleim a magasztalásnak szentimentális hódolatával rakták le Doug és Mary lábaihoz. Szomorú nap lett a családukban, amikor Doug és Mary elvált.

Nagyapám imádatának kedvenc helye a Capitol Színház volt New Yorkban. Amikor a Roxy Színház felépült, hűségét ebbe a megszilárdult karamellből készült épületszörnybe tette át. Később pedig semmilyen zarándokhely nem szította úgy fel odaadását, mint a Music Hall.

Nem szükséges részletezni azt a sok bajt és zűrzavart, amit a douglastoni háztartásban nekem és öcsémnek sikerült előidézniük. Amikor olyan vendégek jöttek, akiket nem szerettünk, elrejtőztünk az asztalok alatt, vagy felszaladtunk a lépcsőn, és nehéz, puha tárgyakat dobáltunk le a hallba vagy a nappaliba.

Egy dolgot el kell mondanom öcsémről, John Paulról. Gyermekkorunk legélénkebb emléke ez róla. Fájó lelkiismeretfurdalással tölt el, ha saját büszkeségemre és keményszívűségemre gondolok, szemben az ő természetes alázatosságával és szeretetével.

Azt hiszem, az idősebb fiúk – akik még maguk is gyerekek – rendszerint lealacsonyítónak érzik náluk négy-öt évvel fiatalabb öccsük társaságát: bébinek tartják, atyáskodnak fölötte és lenézik. Így amikor Russ, én és Bill kunyhót építettünk az erdőben deszkából és kátránypapírból – azoknak az olcsó házaknak az alapozásai körül gyűjtöttük ezeket, melyeket a douglastoni spekuláció hirtelen mindenfelé fölépített –, szigorúan megtiltottuk John Paulnak és Russ kisöccsének, Tommynak meg a barátainak, hogy a közelünkbe jöjjenek. És ha mégis megpróbáltak kunyhókhöz jönni és bejutni, vagy csak benézni, kövekkel üztük el őket.

Amikor most gyermekkoromnak erre a részére gondolok, ez a kép merül föl bennem John Paulról: mintegy száz méterre attól az ecetfacsoporttól, ahol a kunyhónkat építettük, ott áll ez a kis ijedt, öt éves gyerek, rövidnadrágban és valami bőrdzsekiben. Egészen csendben áll, karjai kétoldalt lógnak, s felénk néz. Fél közelebb jönni a kövek miatt, sértett és szomorú, szemei tele méltatlankodással és bánattal. És mégsem megy el. Ráordítunk, hogy tűnjön el, kotródjon haza, néhány követ is dobunk felé, de nem megy el. Hiába mondjuk, hogy tűnjön el máshová játszani. Nem mozdul.

Ott áll, nem zokog, nem kiabál, csak mérges, boldogtalan, sértődött és rettenetesen szomorú. De megigézi az, amit csinálunk: zsindelyeket szegünk új kunyhókra. Sóvárogva vágyik arra, hogy velünk maradjon és ugyanazt csinálja, amit mi, s nem bír elszakadni tőlünk. A természetébe

írott törvény azt parancsolja neki, hogy legyen a bátyjával és tegye azt, amit ő. Nem tudja megérteni, miért sértik meg ilyen vadul és igazságtalanul a szeretetnek ezt a törvényét.

Sokszor megismétlődött ez. Bizonyos értelemben minden bűn mintája és ősformája ez a szörnyű helyzet: az a megfontolt és határozott akarat, amely önkényesen visszautasítja a felénk irányuló önzetlen szeretetet, egyszerűen azért, mert nem akarjuk elfogadni. Elhatároljuk magunkat tőle. Teljesen és feltétlenül elutasítjuk, semmibe vesszük, egyszerűen azért, mert nem okoz örömet a másik szeretete. A belső ok talán az, hogy ha szeretnek minket, akkor az önkéntelenül is figyelmeztet bennünket arra, hogy mindannyiunknak szüksége van mások szeretetére, s mások irgalmán múlik, hogy elbírhuk saját életünket. Mi pedig visszautasítjuk a szeretetet, elutasítjuk a közösséget, csak azért, mert saját perverz képzeletünk úgy mutatja, mint valami sötét megalázást.

Akkoriban én meg remek barátaim nagyszerű kunyhónkban „bandát” alakítottunk, mondván: elég erősek vagyunk ahhoz, hogy szembeszálljunk a rendkívül erős lengyel srácokkal, akik egy valódi bandát alakítottak, tőlünk egy mérföldnyire, Little Neckben. Odamentünk a szomszédságukba, megálltunk arccal a hirdetőtáblák irányában, ahol a főhadiszállásuk volt, s a biztos távolságból ordítva kihívtuk őket, hogy jöjjenek és harcoljanak meg velünk.

Nem jött ki senki. Talán senki sem volt otthon.

De aztán, egy hideg, csős délután számos kisebb-nagyobb, 10–16 éves fickót figyeltünk meg. Legtöbbjük nagyon izmos volt, sapkájukat komolyan a szemükbe húzták. Különböző utcákból szivárogtak elő, s a házunk melletti üres telken gyülekeztek. Ott álltak zsebrevágott kézzel. Nem zajongtak, nem ordítottak, nem kiabáltak semmi kihívót, csak álltak körben, s nézték a házat.

Húsz-huszonötven voltak. Mi négyen. A helyzet akkor érte el a tetőpontját, amikor Frieda, német szolgálónk közölte, hogy takarítania kell, s azonnal menjünk ki a házból. Rá se hederített módfelett ideges tiltakozásunkra, hanem kikergetett bennünket a hátsó kapun. Keresztülrohantunk néhány hátsó udvaron, át egy másik háztömbbe. Végül biztonságban eljutottunk abba a házba, ahol Bill lakott. Ez az üres telek másik végében volt, s innen láhattuk a hallgatag és harcias Little Neck-i csapatot, akik még mindig ott álltak azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy nem távoznak.

És akkor rendkívüli dolog történt.

Házunk utcai kapuja, a telek másik végén, kinyílt. Őcsém, John Paul sétált le a lépcsőn nyugodt méltósággal. Átment az utcán, majd a telken keresztül a Little Neck-i banda felé tartott. Valamennyien feléje fordultak. Ő csak ment tovább, egyenesen a banda közepének. Egy-kettő közülük kivette a kezét a zsebéből. John éppen csak rájuk pillantott, fejét egyik, majd másik irányba fordítva. Átment egyenesen a csoport közepén, és senki még csak hozzá se nyúlt.

Így jött át abba a házba, ahol mi voltunk. Nem kergettük el.

6

Nagyszüleim olyanok voltak, mint a legtöbb amerikai. Protestánsok, de sohasem lehetett pontosan kitalálni, melyik egyházhoz tartoztak. Én, saját unokájak sem tudtam ezt soha kideríteni. Rendszeresen raktak pénzt azokba a borítékokba, amelyek a Zion templomból érkeztek hozzájuk, de magának a helynek a közelébe sem mentek. Adakoztak az Üdvhadseregnek is, és még sok egyéb helyre: senki nem tudná megmondani, hány intézményt támogattak. Nagybátyámat gyermekkorában természetesen beíratták a Harlem szikláján levő Istenes Szent János székesegyház énekszkolájába – ez akkor békés, polgári környezet volt. John Pault a megfelelő időben szintén odaküldték. Sőt az is fölmerült, hogy engem is odaküldenek. Mégsem tartoztak az epizkopális egyházhoz. Nem a vallást kedvelték, hanem az ottani légkört és iskolát. A valóságban Bonnemaman többnyire Mary Baker Eddy kis fekete könyveit olvasgatta, s azt hiszem, ez volt legközelebbi kapcsolata a vallással.

Egészében véve, otthon az a meglehetősen homályos felfogás uralkodott, hogy tisztán természeti vagy társadalmi alapon minden vallás többé-kevésbé tiszteletreméltó. Egy nagy város bármely jobb negyedében számíthat az ember arra, hogy itt is, ott is rábukkan valamilyen templomra. Ez hozzátartozik a városképhez, éppúgy mint a főiskola és a Keresztény Fiatalemberek Egyesülete, meg a filmszínház domború teteje és víztartálya.

Minden vallást elfogadtak így – kivéve a zsidókat és a katolikusokat. Ki akarna zsidó lenni? De ebből akkor inkább faji, mint vallási kérdést csináltak. A zsidók zsidók, és kész. A katolikus hit megnyilvánulásaiban viszont valami sötét és rosszindulatú lappang. A katolikus egyház volt az egyetlen, amely ellen mindig határozott és keserű ellenszenvvel hallottam őket beszélni.

Ennek fő oka az lehetett, hogy ő maga valami szabadkőműves szervezethez tartozott, melyet különös módon Templomos Lovagoknak neveztek. Nem tudom, hol szedték föl ezt az elnevezést, hiszen a Templomos Lovagok eredetileg a katolikus egyház egyik katonai szerzetesrendjét alkották: bensőséges kapcsolatban álltak a ciszterciekkel, akiknek reformhajtása a trappista rend.

Lovagok lévén, a Templomos Lovagok kardot kaptak. Pop először dolgozószobája szekrényében tartotta, aztán egy ideig a bejárati ajtó melletti szekrényben, nádpálcákkal és esernyőkkel keveredve, egy nagy rendőrbottal együtt, melyet Pop kétségkívül a betörők ellen vélt hasznosnak.

Feltételezem, hogy Pop a Templomos Lovagok gyűlésein – ahová egyre ritkábban ment el – hallotta, hogy milyen ártalmas a katolikus egyház. Valószínűleg gyermekkorától így hallotta ezt. Ez az, amit annyi protestáns gyerek hall, vallásos nevelésének részeként.

Ha más miatt is félt a római egyháztól, akkor annak oka az a véletlen körülmény lehetett, hogy néhány igen korrupt politikus, akiket mindig sikerült megvesztegetni a New York-i választáson – katolikus volt. Pop számára a „katolikus” és a „korrupt” ugyanazt jelentette. S mivel ez nagyon jól összeillett azzal, amit egy protestáns gyerekek mondanak a katolikusok kétszínűségéről és képmutatásáról, a katolicizmus egygé vált benne mindennel, ami hamis, tisztességtelen és erkölcstelen.

Ez az elképzelése valószínűleg megmaradt élete utolsó napjáig, de erejét vesztette, amikor egy katolikus nő jött a házukba, afféle társalkodónőként Bonnemamanhoz, meg általános nevelő- és házvezetőnőként az egész családhoz. A háztartás így véglegesen kibővült egy taggal. Mindannyian nagyon szerették Elsie-t kezdettől fogva, s Bonnemaman annyira ragaszkodott hozzá, hogy nálunk maradt, és egyre jobban belenőtt a családba; végül nagybátyám el is vette feleségül.

Megérkezésétől kezdve Pop soha többé nem eresztett meg egyet sem Róma-ellenes kirohanásaiból, kivéve azt a néhány keserű szót, amely véletlenül, meggondolatlanul csúszott ki belőle.

A katolikusok gyűlölete és gyanúsítása egyike volt azoknak a Poptól hallott dolgoknak, melyek valóban meggyökeresedtek elmémbe, s szellemi magatartásom részeivé lettek. Világos bizonyítékokhoz nem jutottam. Egyszerűen csak mély, majdnem öntudatlan ellenszenv élt bennem a határozatlan és gonosz dologgal szemben, amit én katolicizmusnak neveztem. Ott húzódott meg ez is gondolatvilágom hátsó, sötét zugában, a többi olyan rémmel együtt, mint a halál és effélék. Nem tudtam pon-

tosan, mit jelent ez a szó. Csak valami hideg és kellemetlen érzést keltett bennem.

A sátán nem ostoba. Rá tudja venni az embereket arra, hogy úgy lássák a mennyországot, ahogyan a poklot kellene; hogy úgy féljenek a kegyelem eszközeitől, ahogyan a büntől félnek. S ezt nem a fény, hanem a sötétség; nem a valóság, hanem az árnyak; nem a világosság és a lényeg, hanem álmok és rémlátások segítségével teszi. Az emberi értelem pedig olyan szegényes, hogy elég néhány hideg borzongás a hátgerincben ahhoz, hogy képtelen legyen megtalálni az igazságot.

Bár még csak kilenc éves voltam, egyre határozottabban idegenkedtem mindenféle vallástól. Talán azért is, mert néhányszor el kellett mennem a vasárnapi iskolába, amit olyan unalmasnak találtam, hogy helyette inkább az erdőbe mentem játszani. Nem hiszem, hogy a család nagyon bántódott volna emiatt.

Ezalatt apám külföldön élt. Először Dél-Franciaországba ment, Rousillonba, ahol születtem. Előbb Banyuls-ban lakott, majd Collioure-ban, tájképeket festett a Földközi-tenger partján és a vörös hegyekben. Lejutott egészen Port Vendres-ig és Katalónia határáig. Aztán rövidesen átment Afrikába a többiekkel együtt, Algéria belsejébe, a sivatag széléhez, ahol elég sokat festett.

Levelek jöttek Afrikából. Csomagban küldött egy kisméretű burnuszt – éppen rám illett – meg egy kitömött gyíkfélét. Ebben az időben egész kis természetrajzi múzeumot gyűjtöttem össze a Long Island körül található limlombból, nyílhegyekből meg különös alakú kődarabokból.

Apám ezekben az években festette élete legjobb képeinek egyikét-másikát. De aztán történt valami, s egy barátjától levelet kaptunk, aki megírta, hogy apám súlyos beteg, sőt haldoklik.

Mikor Bonnemaman közölte velem a hírt, már elég nagy voltam ahhoz, hogy megértsem, mit jelent. Mélyen megrendített, fájdalommal és félelemmel töltött el. Soha többé nem látom apámat? Nem, ez nem történhet meg! Nem tudom, eszembe jutott-e akkor, hogy imádkozzam. Gondolom, legfeljebb néha-néha, hiszen akkoriban nemigen élt bennem olyasmi, amit hitnek lehetne nevezni. Ha imádkoztam apámért, ez csak természetemnek az a vak, félig ösztönös megmozdulása lehetett, amely mindenkinél – még ateistáknál is – előfordul válságok idején; ez még nem bizonyítja Isten létét, azt viszont mindenképpen megmutatja, hogy Isten imádásának és elismerésének igénye mélyen benne gyökerezik esendő természetünkben, és elválaszthatatlan a lényegünkötől.

Úgy látszik, apám napokig feküdt eszméletlenül. Senki sem tudta, mi a baja. Bármelyik pillanatban meghalhatott volna. De nem halt meg.

Végre túljutott ennek a különös betegségnek a kríziséén, visszanyerte eszméletét, javulni kezdett állapota, majd fölépült. Amint újra lábra tudott állni, befejezte néhány képét, összeszedte a holmiját, Londonba ment, s a Leicester Galériában 1925 elején megtartotta élete legsikeresebb kiállítását.

Amikor nyár elején visszatért New Yorkba, úgy jött, mint egy győztes hadvezér. Lassan beérkezett művész lett. Már régen beválasztották az egyik többé-kevésbé jelentéktelen angol társaságba, így neve után odaírhatta az F.R.B.A.-t (sosem tette meg). Gondolom, bekerült már a Who's Who-ba, bár az ilyesmit mélységesen megvetette.

De most – s ez sokkal hasznosabb egy művésznek – megnyerte a figyelmét és tiszteletét egy olyan fontos és tiszteletreméltó kritikusnak, mint Roger Fry, valamint olyan emberek csodálatát, akik nemcsak tudták, hogy milyen a jó festmény, de pénzük is volt arra, hogy megvegyék.

Ahogy New Yorkban partra szállt, egészen más ember volt, mint két évvel ezelőtt, amikor Bermudába vitt engem. Sokkal többet változott, mint ahogy akkor fölfogtam. Abban a pillanatban csak azt vettem észre, hogy szakállat növesztett – ezen aztán fölháborodtam, mert tele voltam azzal a vidéki sznobsággal, ami olyan erős a gyermekekben és a serdülőkben.

– Most vágatod le, vagy csak később? – kérdeztem, amikor douglastonni otthonunkba értünk. „Egyáltalán nem vágatom le”, felelte apám. „Ez örökség”, mondtam. Ez azonban nem zavarta őt. Csak néhány év múlva vágatta le, amikor már megszoktam.

Mondott azonban valamit, ami jobban megzavarta nyugalmaomat, mint a szakáll. Mert akkor már többé-kevésbé hozzászoktam Douglastonhoz, a számomra szokatlan élmény után, hogy két évig egy helyen laktam. Örültem, hogy ott lehetek, szerettem a barátaimat és szerettem az öbölben fürödni. Kaptam egy kis fényképezőgépet, felvételeket csináltam, melyeket nagybátyám hívott elő a városban, a Pennsylvania Áruházban. Volt egy baseball ütőm, amelybe nagy betűkkel beleégették a „Kőtörő” szót. Gondoltam, talán egyszer cserkész leszek, s valóban láttam is egy nagy cserkészversenyt a kvékerek imaháza mellett, ott, ahol egyszer futólag láttam Dan Beard-öt a szakállával.

Apám azt mondta: „Megyünk Franciaországba!” „Franciaországba?”, kiáltottam fel csodálkozva. Miért akar valaki Franciaországba menni? – gondoltam, ami azt mutatja, hogy igen ostoba és tudatlan gyermek vol-

tam. Ő azonban kijelentette, hogy komolyan gondolja. Mivel minden el-
lenvetésem hiábavalónak bizonyult, könnyekben törtem ki. Ez apámat is
meghatotta. Kedvesen elmondta, hogy milyen boldog lennék Francia-
országban, s többször is megindokolta, hogy ez miért olyan jó ötlet. Vé-
gül hozzátette, hogy nem indulnánk azonnal.

Ez a kompromisszum ideiglenesen megvívástalt – arra gondoltam,
idővel hátha elveti apám a tervet. De sajnos nem így történt. Augusztus
25-én a „Szakíts, ha bírsz”-játék újrakezdődött: elhajóztunk Franciaor-
szágba. Bár akkor ezt nem tudtam, és nem is érdekelt volna: Franciaorszá-
gi Szent Lajos ünnepe volt.

Múzeumok Miasszonya

1

Hogyan is történhetett ez? A világ sópredéke gyűlt össze Nyugat-Európában: gótok, frankok, normannok, longobárdok vegyültek össze a régi Róma rothadó maradványaival, s össze-vissza kevert népfajokat kotyvasztottak ki, melyek mind híresek voltak vadságukról, gyűlölködésükről, ostobaságukról, ravaszságukról, fajtalankodásukról és durvaságukról. Mindebből mégis megszületett a gregorián ének, a kolostorok és a katedrálisok, Prudentius költeményei, Bédá értekezései és történelme, Nagy Szent Gergely Moraliája, Szent Ágoston Civitas Dei-je és Trinitasa, Szent Anzelm írásai, Szent Bernát beszédei az Énekek énekéről, Caedmond és Cynewulf, Langland és Dante költészete, Szent Tamás Summája és Duns Scotus oxfordi beszédei.

Hogyan történhetik az, hogy még ma is néhány francia kőműves vagy ács az inásával olyan galambdúcot vagy istállót tud építeni, amely tökéletesebb építészet, mint az eklektikus ostobaságoknak azok az épületszörnyei, amelyeket százezerdolláros költségen raknak össze az amerikai egyetemeken?

Amikor 1925-ben Franciaországba mentem, szülőföldemre tértem vissza: visszakerültem annak a világnak értelmi és lelki életforrásaihoz, amelyhez tartoztam. Ha úgy tetszik, visszatértem a természetes ősforrásokhoz. Csak-hogy ezeknek a forrásoknak a vizét annyira hatékonyan megtisztította és megnemesítette a kegyelem, hogy még napjaink francia társadalmának korrupciója és dekadenciája sem tudta egészen megmérgezni, sem visszasilányítani azzá a barbár szennyvízzé, ahogyan eredetileg kiömlött.

Mégis Franciaország az, amely a szépségnek és bájnak, értelemnek és humornak, arányoknak és ízlésnek a legszebb virágait alkotta meg. Maguk a francia tájak is gyönyörűek, sajátos tökéletességükben. Akár Normandia alacsony dombjai, dús rétjei és almáskertjei, akár Provence meredek, száraz, sziklás hegyláncai, akár a Languedoc hatalmas, lankás szőlővidéke: mind remek háttérül szolgálnak a legszebb katedrálisokhoz, a leg-

érdekesebb városokhoz, a legbuzgóbb kolostorokhoz és a legnagyobb egyetemekehez.

A legcsodálatosabb dolog azonban Franciaországban az, hogy a szépség és tökéletesség különböző megnyilvánulásai maradéktalan harmóniába olvadnak egymással. Mindenféle tehetséget megtalálunk itt a konyhaművésztől a logikáig és a teológiáig, a hídépítéstől a szemlélődő életig, a szőlőműveléstől a szobrászatig, az állattenyésztéstől az imádságig. És mindezt egyenként és összességében tökéletesebben birtokolja, mint bármely más nemzet.

Miért van, hogy a kis francia gyermekek énekei bájosabbak, beszédük értelmesebb és józanabb, szemük nyugodtabb és mélyebb, mint más nemzetek gyermekeié? Ki tudja megfejtani ezeket a titkokat?

Franciaország, boldog vagyok, hogy a te földeden születtem, és örülök, hogy Isten, legalább egy időre, visszahozott hozzád, akkor, amikor még nem volt túl késő.

Mindezt nem tudtam még Franciaországról akkor, amikor egy esős szeptemberi napon Anglián keresztül Calais-be érkezünk.

Nem értettem és nem osztottam apám lelkes elégedettségét sem, amikor kiszállván a hajóról, belekerültünk a francia állomás lármájába. Az állomást betöltötte a hordárok kiáltozása és a francia vonatok gőze.

Elfáradtam az úton, és jóval Párizsba érkezésünk előtt elaludtam. Mégis elég hamar fölébredtem ahhoz, hogy megragadjon a nedves utcák fénytengere és a Szajna sötét szalagja. Átmentünk a számtalan híd egyikén, mialatt messze tőlünk az Eiffel tornyon a C I T R O Ë N szó betűi gyulladtak ki.

Az ilyen nevek, mint Montparnasse, Rue des Saints-Pères, Gare d'Orleans, értelmetlenül csöngtek a fülemben, s nem tudtam hozzákötni őket a magas, szürke házakhoz, a kávéházak széles, kihúzott ponyváihoz, a fákhöz, az emberekhez, a templomokhoz, a suhanó taxikhoz és a lármás zöld-fehér buszokhoz.

Tízéves koromban az ott töltött idő még kevés volt ahhoz, hogy a várost megismerjem, de már tudtam, hogy megszerettem Franciaországot. És akkor újra vonatra ültünk. Ekkor fedeztem föl az országot. Ezen a napon, ezen a gyorsvonaton, amely dél felé vitt bennünket, a Midi-be. Fölfedeztem, hogy ez az a föld, amelyhez odatartozom, ha egyáltalán tartozom valahová, nem az adminisztratív bejegyzések, hanem a születésem jogán.

Orleans-nál átröpültünk a barna Loire-on, egy hosszú-hosszú hídon, és

ettől kezdve otthon éreztem magam, bár eddig sohasem láttam ezt a földet, és soha többé nem is fogom. Itt mesélt apám Szent Johannáról is. Alakja, legalább tudatom szélén, bennem maradt egész nap. Lehet, hogy bennem kigyulladt tisztelete és szeretete öntudatlan imádságként megszerezte számomra közbenjárását az égben, s így általa kaphattam valami segítő kegyelmet annak a földnek szentségéből, ahol ő élt. Önkéntelenül is elmélkedni kezdtem Istenről – a folyómenti nyárfák, a falusi templomok körül összegyűlt alacsonytetű házak, az erdők és a farmok, a hidakkal átölelt folyók láttán. Áthaladtunk egy községen, Chateaudun-on. Amikor a vidék sziklásabbá vált, Limoges-be értünk. Alagutak labirintusai után egy magas hídon vakító fényözönbe kerültünk: a meredek hegyoldalban a katedrális lábához felkúszó várost pillantottunk meg. Közben mind beljebb és beljebb értünk Aquitániába, Quercy és Rourque ősi provinciái felé, ahol – bár még nem tudtam biztosan, mi a célunk – élni fogok és meríteni a középkor forrásaiból.

Este egy Brive nevű állomásra értünk. Brive la Gaillarde. Már erősen sötétedett. A vidék hegyekkel volt tele: csupa erdő, kopár, vad, sziklás fennsíkokkal. A völgyekben kastélyok álltak. Túlságosan sötét volt ahhoz, hogy láthassuk Cahors-t.

Azután megérkeztünk Mantauban-ba.

Milyen halott város! Sötét és csönd mindenütt. Az állomásról üres, poros térre léptünk ki. Csupa árnyék mindenütt, csak itt-ott derengett némi halvány fény. Egy bérkocsis lovának patkói csattogtak végig az üres utcán: valamelyik útitársunk indulhatott be vele a titokzatos városba. Mi csomagjainkkal megkerestük a legközelebbi szállodát. A szokásos alacsony, jellegtelen kis szürke hotel volt, szűkös kávéházának lámpája homályosan világított a bezúfolt asztalok és néhány, légy piszokkal tarkított naptár fölött. A rozoga pultnál feketeruhás hölgy üdögélt: a négy szál vendéget őrizte, – mögötte a polcon a kereskedelmi almanach kötetei sorakoztak.

A helyiség mégsem látszott komornak, sőt inkább barátságosnak és ismerősnek, bár semmi hasonlóra nem emlékeztem. Otthon éreztem magam. Apám kitarta a szoba faredőnyeit, kitekintett a csöndes, csillag-talan éjbe, és azt mondta:

– Érzed a fa füstjének illatát a levegőben? Ez a Midi illata.

Amikor reggel fölébredtünk, kinéztünk a verőfényes napsütésbe, és megláttuk az alacsony cseréptetőket, – észrevettük: más tájékon vagyunk, mint amelyet az előző esti megvilágításban a vonatról figyeltünk.

A Languedoc szélén jártunk. Minden vörösölt: a várost téglából építették, az agyagosan örvénylő Tarn folyó fennsíkján. Akárha Spanyolországban volnánk. De sajnós ez a város kihalt!

Miért jöttünk ide? Nemcsak azért, mert apám ismét Dél-Franciaországban akart festeni. Nemcsak a szakálla nőtt meg, amikor visszajött értünk ebben az évben. Betegsége okozta-e vagy más, nem tudom – de valami meggyőzhette arról, hogy nevelésünket és gondozásunkat nem hagyhatja másokra, és kötelessége valami otthont biztosítani számunkra. Valahol, ahol ugyanakkor a munkáját is folytathatja, mi pedig vele együtt az ő gondoskodása mellett nőhetünk föl. Ami pedig ennél is többet jelentett, megerősödött benne az a tudat, hogy neki és nekünk egyaránt bizonyos vallási kötelezettségeink vannak.

Biztos vagyok benne, hogy sohasem vált vallástalanná. Most azonban olyan történt, ami még eddig sohasem: megkért arra, hogy imádkozzam. Kérjem Istent, hogy segítsen bennünket, segítse őt a festésben, hogy sikerüljön a kiállítása, és otthont találjon számunkra.

Ha sikerül letelepednünk valahol, egy-két év múlva John Pault is áthozza Franciaországba. Akkor újra igazi otthonunk lesz. Egyelőre persze még nem tudott semmi biztosat. Csak azért jött Mantauban-ba, mert úgy tudta, hogy itt igen jó az iskola.

Az iskolát Jean Calvin Intézetnek hívták, és apám néhány kiváló protestáns ismerőse ajánlotta.

Emlékszem, elmentünk megnézni az intézetet. A nagy, tiszta, fehér épület a folyóra nézett. Napos udvarát zöld fák tarkították. Termei a nyári szünet alatt mind üresen állottak. Mégis volt az egészben valami, ami nem tetszett apámnak, és így – hála Istennek – sohasem kerültem oda. Valójában az egész nem is iskola volt, hanem kollégium protestáns (jórészt tehetős) fiataloknak, akik itt felügyelet alatt éltek, és vallásos nevelést kaptak, egyébként pedig a helyi líceumban tanultak.

Homályosan sejteni kezdtem, hogy apám vallásos nevelésben akar ugyan részesíteni, de nem szereti a francia protestantizmust, sőt, mint később néhány barátomtól megtudtam, abban az időben azt is fontolgatta, hogy katolikussá lesz. Úgy látszik, vonzódott az egyházhoz, a család többi

tagjára való tekintettel azonban végül mégsem engedett ennek a vonzásnak. Elsődleges kötelességének azt érezhette, hogy a kézenfekvő megoldást felhasználva öcsémnek és nekem biztosítsa a legkönnyebben hozzáférhető vallás gyakorlását, bármelyik legyen is az. Ha katolikussá lesz, mérhetetlen bonyodalmak keletkeztek volna a család többi tagjával, és akkor mi esetleg teljesen vallásos nevelés nélkül maradunk.

Már az első nap nyilvánvalóvá lett az is, hogy Montauban nem felel meg nekünk, mivel apám nem talált festeni valót. Egyébként rendezett kis városka, de unalmas. Egyedül az Ingres Múzeum érdekelt: tele egy itt született művész aprólékos rajzaival. A hideg és gondos vázlatoknak ez a gyűjteménye tizenöt percnél tovább nemigen ihlette az embert. Sokkal jellemzőbb a helysége Bourdelle-nek egy lidérces bronz emlékműve a múzeum előtt: egy rakás barlanglakó küszködik valami alvadt csokoládé-masszában.

Ezért, alkalmas helyet keresve az idegenforgalmi irodához fordultunk. Itt kaptunk fényképeket néhány kisvárosról, amelyek az Aveyron folyó völgyében feküdtek, Montauban-tól északra, elég közel hozzá.

Amikor délután a furcsa, ósdi vonatra felszálltunk, amely a városból vidékre indult, úgy éreztük magunkat, mint a mágusok, amikor elhagyták Heródest és Jeruzsálemet, és újra megpillantották a csillagukat.

Mozdonyunknak nagy kerekei voltak és alacsony, tömzsi kazánja, olyan szokatlanul magas kéménnyel, mintha valamelyik múzeumból szökött volna ki. De életerősen és hibátlanul működött: a három vagy négy kiskocsit hamarosan olyan területre vitte, amelyből a szentség légköre áradt.

Montricoux volt az utolsó város, ahol, a Languedoc többi városához hasonlóan, kis téglatorony állt a templom mellett. Utána vonatunk beért az Aveyron-völgybe. Ekkor már szinte beértünk Rouergue-be. S akkor megláttunk valamit.

Addig nem fogtam föl, hová is kerültünk, míg a vonat nagyot nem kanyarodott a sekély folyóval együtt, s meg nem állt egy takaros kis állomás napsütötte fái alatt. Kinéztünk az ablakon – akkor vettük észre, hogy hatalmas szikla alatt haladtunk át, amelynek tetején egy XIII. századi kastély áll: Bruniquel. Körülöttünk a meredek hegyoldalakak erdő borította: kis tölgyfák kapaszkodtak görcsösen a sziklákba. A folyó mentén sudár nyárfák játszottak a lenyugvó nap fényével, zöld vízfodrok táncoltak a köveken. Fekete zubbonyos parasztok szálltak le és föl az állomásokon, az utakon kétkerekű kordék elé fogott ökröket hajtottak, hosszú botokkal

noszogatva őket. Apám elmondta, hogy ezek az emberek nem franciául beszélnek, hanem egy ősi nyelvjárásban: *langue d'Oc*.

Penne következett. A két völgy találkozásánál egy sziklasírt olyan merészen és meredeken hajlott a folyó fölé, mint egy kiterjesztett szárny. A tetején egy másik kastély romjai. Lejjebb falucska kapaszkodott fölfelé a hegyoldalra. Kimagaslott házai közül a templom apró, szögletes tornya, benne a haranggal.

A völgy mind szűkebbnek és mélyebbnek látszott, amint a vonat az egyetlen keskeny vágányon a folyó és a sziklák között szaladt. Néhol azonban annyira kiszélesedett, hogy a sínek és a folyó között keskeny kaszáló is elfért. Közben-közben elhagyott út vagy marhacsapás keresztezte a vonat útját, majd itt-ott egy-egy házat, sorompót láttunk. Néha beszűrdött az ablakon egy lármás francia harang kongása.

A völgy kissé kiszélesedett, hogy a folyó túlsó oldalán a hegy lábánál elférhessen Cazals község. Aztán újra völgytorkolathoz értünk. Az ablakból fölfelé nézve szürkéssárga szirteket láthattunk, olyan magasra föltornyosulva, mintha el akarnák zárni az eget. A sziklákon, magasan fönt barlangokat pillantottunk meg. Később gyakran fölmásztam hozzájuk. Aztán egyik alagutat a másik után hagytuk el, hidakon robogtunk át, majd verőfényes tisztások és lombzöld árnyékok váltogatták egymást, míg végre megérkeztünk kijelölt célunkhoz.

Ősrégi város volt. Története a római időkbe nyúlik vissza, vértanú-védőszentjének idejéig. Szent Antoninus hozta el a kereszténységet a völgyben meghúzódó római településre. Később máshol, Pamiers-ben lett vértanú, délen, a Pireneusok lábánál, szülőhelyem, Prades közelében.

St. Antonin még 1925-ben is megőrizte a kerek, körülkerített vár alakját, csak a várfalak tűntek el. Helyettük három oldalról széles, ívelt, fákkal szegélyezett út készült. A széles utat joggal nevezték boulevard-nak, bár nem nagyon lehetett rajta mást látni, mint ökrösfogatokat és csirkéket. XIII. századi, többnyire romos házak szegélyezték a zegzugos, szűk utcákat. A középkori város még állott, de az utcákon alig járkált ember, a házakat és az üzleteket már nem gazdag kereskedők és kézművesek használták. Alig maradt valami a középkor tarka, vidám és lármás forgatagából. Mégis a középkorban érezhette magát az, aki végigment az utcán, mivel emberi kéz nem érintette, csak az idő múlása.

A város legnagyobb céhe a tímároké lehetett – a régi tímárműhelyeket mindenütt meg lehetett találni a város szélén keresztülfolyó, bűzös kis patakocská mentén. De akkoriban az egész városcát átjárta egy szabad és gazdag közösség egészséges munkaláza.

S az egésznek a közepén ott állt a templom.

St. Antonin ősi kegyhelyének híre a vallásháborúk napjaiban sajnos pusztulást hozott a városra. A róniok helyén álló mai templom teljesen modern, és nem árulja el, milyen lehetett az eredeti. Felépítéséből sem állapíthatjuk meg az akkori polgárok gondolkodását. A templom azonban ma is uralkodik a városon, a régi, elbarnult cseréptetők fölött szálló harangszó pedig minden délben-este figyelmezteti az embereket Isten Anyjára, aki őrökdi fölöttük.

És ma is, éppúgy mint régen, e magas boltívek alatt, a vértanú ereklyéi fölül emelt oltáron naponta többször végbemegy ugyanaz a csodálatos és titokzatos, mégis nyilvánvaló áldozat: Isten vértelen áldozata a kenyér és a bor színe alatt. Olyan titokzatos, hogy sohasem fogja egészen megérteni egyetlen teremtetett lélek sem – mégis annyira nyilvánvaló, hogy megvakít ragyogó fénye. Mindez persze akkoriban még eszembe sem jutott, nem is juthatott, mert még nem tudtam, mi a szentmise.

Itt, ebben a csodálatos ősi városban a hely, a házak, az utcák és maga a természet, a környező dombok, a sziklák és a fák, mind odairányították a figyelmemet az egyetlen középpontra: a templomra és lakójára. Akármerre mentem, a városka minden porcikájával arra kényszerített, hogy – legalább futólag – a templomra gondoljak. Minden utca többé-kevésbé a város közepe, a templom felé vezetett. S a környező hegyekről a városra nyíló kilátás is a magas tornyú, hosszú szürke épületen nyugodott meg.

A templom annyira beleillett a tájba, hogy megadta szépségének a kulcsát. Jelenléte sajátos alakot és jelentőséget adott mindennek, amerre a szem ellátott: a hegyeknek, az erdőknek és a mezőknek, a Rocher d'Anglars fehér szikláinak és a Roc Rouge vörös bástyájának, a kanyargó folyónak és a Bonnette zöld völgyének, a városnak és a hídnak. Sőt, egy-ségbe fogta a modern, fehér márvány polgári villákat is, amelyek elszór-tan álltak a mezőkön és a gyümölcsösökben a várfalakon kívül. A temp-lom így természetfölötti erővel fogta össze az egész tájat és a várost.

Az egész tájkép, amelyet a templomnak ég felé mutató tornya egyesí-tett, a teremtetett dolgok létének értelmét hirdette: mi mindnyájan csak az ember eszközei vagyunk, hogy általunk Istenhez emelkedjék, és hirdesse az Ő dicsőségét. Isten tökéletesnek alkotott minket, mindegyikünket más-képp, mégis egymással összhangban. A gondolkodó ember szeretetével egybe foghat mindnyájunkat, s így megtalálhatja mindennek értelmét.

Ó milyen nagyszerű dolog olyan helyen élni, amely adottságainál fogva legalább öntudatlanul szemlélődésre kész, esetleg saját akarataunk

ellenére is. Ahol szemünknek egész nap újra és újra arra a Házra kell tekintenie, amely a Szentségi Krisztust rejti magába.

Nem tudtam Krisztus istenségéről, azt se tudtam, kicsoda ő. Halvány sejtelmem sem volt arról, hogy létezik Oltáriszentség. Azt hittem, hogy a templomok egyszerűen olyan termek, ahol az emberek összegyűlnek és himnuszokat énekelnek. S most mégis kimondom, azoknak is, akik nem hisznek, ahogy én sem hittem egykor: egyedül ez a szentség – a köztünk élő, általunk, értünk és velünk feláldozott Krisztus tiszta és örök áldozata – tartja össze a világot, és tartja vissza attól, hogy belezuhanjon az örök pusztulás mélységébe. Állítom, hogy erő árad ebből a szentségből, a világosság és igazság ereje, azoknak a szívébe is, akik sohasem hallottak róla, s képtelenségnek tartják a hitet.

3

Hamarosan lakást béreltünk a város szélén egy háromemeletes házban, a Condamine téren, ahol az állatvásárokat tartják. De apám azt tervezte, hogy saját házar épít. Nemsokára telket is vásárolt a Bonnette-völgyet nyugatról lezáró hegy lábánál. A hegytetőn egy már elhagyott, Kálváriának nevezett kápolna állt. Csakugyan, telkünk mögött, a gyümölcsösökön át fölfelé vezető sziklás ösvény mellett egykor a keresztút tizennégy stációja állott. Ez az ájtatosság azonban eltűnt a XIX. században: nem akadt többé annyi jámbor hívő, aki életben tartotta volna.

Amikor apám a házépítés gondolatával kezdett foglalkozni, bejártuk az egész környéket megfelelő házhelyért, s fölkerestük azokat a falvakat is, ahol jó témákat remélt képeihez.

Így állandóan régi templomokban járkálhattam, ősi kápolnák és kolostorok romjai közt bókászva. Láttunk gyönyörű hegyi városokat, mint Najac és Cordes. Cordes még érintetlenebbül maradt meg, mint St. Antonin. Ez a város nem épült ugyan olyan jellegzetes formában szentély köré, bár persze ennek központjában is a katedrális állt. Cordes Languedoc grófjainak megerősített nyári rezidenciája volt. Fő látványosságát az udvaroncok fura házai alkotják, akik urukkal kijöttek ide vadászni.

Lementünk a déli síkságra is, s eljutottunk Albi-ba. Szent Cecilia vörös katedrálisa olyan szigorúan tekint át a Tarnon, mint egy erőd. Tornyának tetejéről végigpillanthattunk Languedoc síkságain, ahol minden templomot erődnek építettek. Ezt a vidéket sokáig feldúlta az eretnecség, s egy

hamis miszticizmus, amely sokakat elszakított az egyháztól és a szentségektől. Rejtekhelyekre bújva vergődtek el valami különös, öngyilkos nirvánába.

St. Antonin egyetlen gyárában mindössze három-négy munkás dolgozott. Szénagyűjtő gépeket gyártottak. A gyár tulajdonosát – a város egyetlen kapitalistáját – Rodolausse-nak hívták. Két fiával vezette az üzemet. Egyikük magas, szikár, ünnepélyes fekete férfi volt, szarukeretes szemüveggel.

Valamelyik este a város egyik kávéházában üldögtünk. Egy nagyon idős ember vezette, kevesen is jártak oda. Rodolausse szóba elegyedett apámmal. Emlékszem, milyen udvariasan faggatta, nem vagyunk-e oroszok. Apám szakállá sugallta neki az ötletet.

Amikor megtudta, hogy itt akarunk letelepedni, azonnal felajánlotta megvétele a saját házát. Meghívott vacsorára is, hogy megnézzük. A „Monfort Simon ház”, ahogy nevezték, a várostól egy-két mérföldnyire a Caylus felé vezető úton állt. Nagy farm vette körül a domboldalon, szemben a Bonnette völgyével, egy erdős, kerek, mély tisztás szájában – az alján zsályák nőttek egy tiszta forrás vizében. Az ősrégi házban akár lakhatott is Monfort Simon. Szelleme legalábbis mintha most is kísértene: sötét volt és hideg. Ennyire sötét hely nem festőnek való. Emellett túl drága is lett volna, meg apám is inkább maga szeretett volna építkezni.

Járni kezdtem a helyi elemi iskolába. Zavartan ültem a legkisebbek között, hogy a nyelvet megtanuljam. Apám hamarosan elkészítette a ház terveit, amelyet fölépíthetne a Kálvária tövénél frissen vásárolt telken. Egy nagy szobát képzelt a földszintre – műteremnek, ebédlőnek és nappalinak egyszerre, fönt pedig hálószobát, semmi mást.

Kijelöltük az alapokat, majd apám egy munkással együtt ásni kezdett. Később vízkutató jött, talált is vizet, s így kutat is ásattunk. A kút mellé apám két nyárfát ültetett, egyet nekem, egyet meg öcsémnek. A háztól keletre pedig a következő tavaszon nagy keret kezdtünk kialakítani.

Időközben sok barátot szereztünk. Nem tudom, hogy a kapitalista Rodolausse vagy pedig a radikális szocialista fuvaros Pierrrot közreműködésével történt-e – mindenesetre kapcsolatba kerültünk a helyi rögbicsapattal. Megérkezésünk után nem sokkal küldöttség keresett föl bennünket a helyi rögbi-klubtól, és fölkerlte apámat, hogy legyen a klub elnöke. Mivel apám angol, minden sporthoz remekül ért – bizonyára így gondolkoztak. Különböző iskoláskorában Új-Zélandon tényleg játszott már rögbi. Elvállalta az elnökséget, s egyszer-egyszer bíraskodott is vad

játékukon, csaknem az életét kockáztatva. Nemcsak azért, mert a játékszabályok megváltoztak azóta, hanem mert St. Antoninban olyan sajátosan értelmezték a szabályokat, hogy külön kinyilatkoztatás vagy a lelkek megkülönböztetésének adománya nélkül aligha lehetett köztük eligazodni. A szezon azonban sikerült életben átvészelnie.

Ha egy-egy mérkőzésre elutaztak hazulról, mindig csatlakoztam a csapathoz. Így jutottunk el északkelet felé egészen a Rouergue hegyes vidékén mélyen bent épült Figeac-ba, dél felé Gaillac-ba a Languedoc síkságán fekvő, erődtemplommal és valódi rögbipályával rendelkező városba. St. Antonint persze nem a Gaillac-ban játszó legjobb tizenöt közé hívták meg, hanem csak az előkészületi mérkőzésre, a meccsekre gyülekező közönség szórakoztatására.

Abban az időben egész Dél-Franciaországot megfertőzte a rögbi vad és erőszakos szenvedélye. Olyan vérszomjas energiával játszották, hogy a játékok nem egyszer halálos sérülésekkel végződtek. A jelentősebb mérkőzések után a bírót külön testőrség őrizetében kellett kivezetni a pályáról, s jónéhányszor a kerítésen át a mezőkön keresztül kellett elmenekülnie. A távolsági kerékpárverseny volt az egyetlen sport, amely általánosabb és hevesebb izgalmat okozott, mint a rögbi. St. Antonin kívül esett a nagy országúti versenyek útvonalán, néha azonban egy-egy verseny keresztülhaladt a mi hegyeinken is. Ilyenkor a Rocher d'Anglars tetejére vezető hosszú kapaszkodó végénél álltunk és figyeltük, hogyan jönnek föl a versenyzők lassan a hegyre. Orruk majdnem súrolta az első kereket, amint mélyen előre hajoltak. Izmaik rettenetes csomókba rándultak az erőfeszítéstől, homlokukon az erek kidagadtak.

A rögbicsapat egyik tagja, a helybeli takarmánykereskedő fia, olyan kis emberke volt, mint egy nyúl. Saját autóján ő vitte-hozta a csapat nagyrészt a versenyekre és vissza. Egyik éjjel hatunkkal együtt majdnem meghalt. Egy nyúl került az autó reflektorának fényébe, és futni kezdett előttünk. Ez a vad francia rögtön beletaposott a gázba, és az állat után eredt. A nyúl fehér farka fel-alá ugrált a fényben, mindig csak néhány méterre a kerekektől, az út egyik oldaláról a másikra cikázva, hogy az üldöző elveszítse a nyomát. De a kocsni nem tud így vadászni. Csak száguldott a nyúl után, az út egyik oldaláról a másikra rándulva, s minket csaknem az árokba borítva.

Mi, akik a hátsó ülésen zsúfolódtunk össze, egyre idegesebbek lettünk, különösen akkor, amikor észrevettük, hogy a meredek dombtetőhöz közeledünk, ahonnan az út hosszan kanyarodott le a völgybe, St. Antoninbe.

Ha tovább üldözzük a nyulat, leérvünk a folyópartra, s ott menthetetlenül belezuhanunk a száz méterrel alattunk levő folyóba.

Egyikünk szerényen kifejezte aggodalmát:

– *C'est assez, hein? Tu ne l'attraperas pas!*

A takarmánykereskedő fia semmit sem szólt. A kormány fölé hajolt, szemét az útra szögezte. A fehér farok tartotta a távolságot a kocsí kerekei előtt, cikázott ide-oda, egyik oldalt a magas part, másikon az árok között.

Ekkor fölértünk a dombtetőre. A sötét és üres völgy ott tátongott előttünk. Az országút lefelé kezdett ereszkedni.

A hátul ülők aggodalma nőttön-nőtt, egész kórussá dagadt. A vezető azonban még erősebben rátaposott a gázra. A kocsit vadul dobálta az út. Majdnem elértük a nyulat – mégsem! Ismét előttünk ugrált.

– Utolérjük a lejtőn – kiáltotta a vezető. – A nyulak nem tudnak lefelé futni, túl hosszú a hátsó lábuk!

A nyúl remek vágatában futott lefelé a lejtőn, tartva a másfél métert a kerekek előtt.

Ekkor valaki felkiáltott:

– Vigyázz! Vigyázz!

Útelágazáshoz közeledtünk. A főút balfelé ment tovább, a régebbi út jobbra kanyarodott, meredekebb lejtővel. A két út között fal emelkedett. A nyúl egyenesen a fal felé tartott.

– Állj! Állj! – könyörgtünk. Senki sem tudhatta, hogy a nyúl melyik irányt választja, a fal szinte röpült felénk.

– Kapaszkodj! – ordította valaki. A kocsí vadul megrándult, és ha a hátsó részében lett volna akár tenyérnyi hely is, mind a padlóra estünk volna. Mégse haltunk meg. Az autó még mindig rajta volt az úton, lefelé száguldott a völgybe. Mérhetetlen megkönnyebbülésünkre a nyúl eltűnt a fénykévből.

– Elérted? – kérdeztem reménykedve. – Itt talán megfogtad.

– Sajnos, nem – válaszolt a vezető szomorúan. – A másik útra fordult.

Pierrot barátunk, a fuvaros, hatalmas, erőteljes ember volt, de nem vett részt a mérközéseken. Túlságosan lusta és méltóságteljes volt ehhez – bár jól festett volna a csapatban. Három-négy másik óriás is játszott köztünk, hatalmas, fekete bajusszal, bozontos szemöldökkel – olyan vadnak látszottak, mint Góg és Magóg a régi képeken. Közülük az egyik a játékot szürke hegyes sapkában szokta végigjátszani. A csapatnak ez a tagja hálás témát kínált volna a Vámos Rousseau-nak, akárcsak Pierrot maga. Egyetlen szenvedélyt ismert: egy kávéházi asztalnál konyakot iddogált. Néha kirán-

dult Toulouse-ba. Egyszer a hídon álldogálva vérfagyasztóan mesélte el, hogyan késelték meg egymást verekedés közben egy arabbal a városban.

Pierrot egyszer elvitt minket Caylus mellett egy farmra lakodalomba. Többször vettem részt ilyenekben, amíg St. Antoninban éltünk. Sohasem láttam ehhez hasonló tobzódást, mégsem vadult el, – nem bomlott föl a rend. A parasztok, erdészek és a többi vendég bizonyára rengeteget evett és ivott, de sohasem veszítette el emberi méltóságát. Énekeltek, táncoltak, tréfálkoztak – elég szabadszájúan beszéltek, de csak az ottani szokásoknak megfelelően. Az egész mulatság jó és egészséges légkörben folyt le – megszentelte az, hogy szentség föl vételéhez kapcsolódott.

Ez alkalommal Pierrot föl vette ünnepi fekete öltönyét, tiszta sapkáját, befogott a kocsiba, és Caylusba hajtottunk. A farm nagybátyjái vagy unokatestvéréi lehetett. Rengeteg hintó és szekér gyűlt össze. A lakodalmat többé-kevésbé közös ügynök tekintették. Mindenki hozott magával valamit. Apám egy üveg erős, sötét görög bort vitt, amely majdnem eláz-tatta a házigazdát.

Annyi vendég gyűlt össze, hogy nem fértek volna be a farm nagy ebédlőjébe és konyhájába, ahol a gerendákról véreshurka- és hagyma-fűzerek lógtak le. Kitisztították az egyik csúrt, és asztalokat állítottak föl benne. Déli egy órakor mindenki asztalhoz ült, és enni kezdett. Leves után az asszonyok kezdték behordani a fő fogásokat: egyik tál húst a másik után: nyulat, borjút, birkát, bárányt sütve és főzve, párolva és rántva, pörköltnek és szeletben, borba és minden elképzelhető mártásba áztatva. Ezenkívül nem adtak mást – legföljebb egy-egy szem burgonyát, répát vagy hagymát mellé.

– Egész évben kenyéren és zöldségen élnek, egy-egy darab kolbásszal – magyarázta apám –, ezért aztán most semmi mást nem kívánnak, csak húst. – Azt hiszem, valóban így is lehetett.

Mielőtt azonban a húsnak a fele is elfogyott volna, én már kitántorogtam a levegőre. Nekidőltem a csűr falának és a nagy, harcias libákat figyelem: fel-alá totyogtak az udvaron iszonyatosan felduzzadt begyüket hempergetve a piszokban. Májukból nemsokára pástétom lesz – ennek már a gondolatától is rosszul lettem.

A lakodalom késő délutánig tartott, sőt néhányukat még az éjszaka is a csűrben találta. Közben azonban a birtokos, Pierrot, apám meg én kimentünk, hogy megnézzük a földjén levő elhagyott kápolnát. Nem tudtam, mi lehetett tulajdonképpen: kegyhely? remeteség? Most már mindenesetre csak a romjai látszottak. Megmaradt egy XIII. vagy XIV. századi ablaka,

persze üveg nélkül. Apám az egészet megvette, az utolsó kiállításáról megtakarított pénzén. A köveket, az ablakokat, az ajtóíveket és a többi részt végül St. Antonin-i házunk építéséhez használtuk föl.

1926 nyarán már véglegesen megtelepedtünk St. Antoninben, bár házunkon még alig kezdődött meg a munka. Ekkoriban már tudtam franciául, legalábbis annyit, amennyit egy tizenegy éves fiútól az átlagos érintkezésben megkívánnak. Emlékszem, hogy télen órákon át olvastam Franciaország csodálatos tájairól.

Pop karácsonykor pénzt küldött nekünk. Ennek egy részén a *Le Pays de France* című, nagy, drága, háromkötetes képeskönyvet vettük meg. Sohasem felejttem el, milyen lenyűgözve és mohón tanulmányoztam a katedrálisokat, amelyek annyira megfogták a szívem.

Emlékszem, hogyan nézegettem Jumièges és Cluny romjait, azon tűnődve, milyenek is lehettek ezek a hatalmas bazilikák fénykorukban. Aztán Chartres következett, két eltérő tornyával; Bourges hatalmas főhajója; Beauvais magasba ívelő kórusa; Angoulême különös, tömzsi, román katedrálisa; és Périgueux fehér, bizánci kupolái. Megbámultam az ősi Grande Chartreuse egymásra dobált, egy magányos völgyben összezsúfolt épületeit. A magas hegyeken mindkét oldalon fenyvesek kapaszkodtak a sziklás csúcsok felé. Milyen emberek élhettek ezekben a cellákban? Nem mondhatom, hogy sokat gondolkoztam ezen a képeket nézegetve. Nem érdekelt a szerzetesi hivatás és szabályzat. De a szívemet betöltötte a vágy, hogy beszívhassem ennek a magányos völgynek a levegőjét, és hallgassam a csendjét. El akartam jutni mindazokra a helyekre, amelyeket a képek ábrázoltak: homályos és félig tudatos fájdalmat is okozott az, hogy nem lehettem ott, egyszerre mindegyik helyen.

4

Azon a nyáron, 1926-ban apám St. Antoninban akart maradni, hogy fessen és házat építsen. De nagy bánatára Pop rengeteg poggyászt összehozott New Yorkban, mozgásba hozta Bonnemamant, új ruhába öltöztette az öcsémet, majd útlevelekkel és a Cook iroda egész halom jegyével felfegyverkezve felszállt a Leviathan-ra, hogy Európába hajózzon.

A támadásukról szóló hírek egy ideig bosszantották apámat. Pop nem érte be azzal, hogy egy-két hónapot nálunk csücsüljön St. Antoninban. Sőt, egyáltalán nem is szándékozott eljönni ebbe a pici, elfelejtett városba.

Utazgatni kívánt, és mivel két hónap állt rendelkezésére, természetesen tartotta, hogy beutazza egész Európát, Oroszországtól Spanyolországig, Skóciától Konstantinápolyig. Erről a napóleoni tervről végül sikerült lebeszélni, és hajlandó lett étvágyát Anglia, Svájc és Franciaország meglátogatására korlátozni.

Májusban vagy júniusban kaptuk a hírt, hogy Pop megszállta Londont, lerohanta Shakespeare szülőföldjét és Anglia többi részét, s most készül átkelni a csatornán, hogy meghódítsa Észak-Franciaországot.

Nekünk utasítást adott arra, hogy csomagoljunk össze, és utazzunk Párizsba. Ott egyesítsük haderőinket, majd együtt induljunk Svájc elfoglalására.

Közben St. Antoninban békés látogatóink érkeztek: a család két idősebb hölgyismerőse Új-Zélandból. Velük együtt, sietség nélkül indultunk észak felé. Mindnyájan látni akartuk Rocamadourt.

Rocamadour az Istenanya egyik kegyhelye, ahol a Miasszonyunk képét egy barlangkápolnában tisztelik. A sziklatetőn a középkorban kolostor épült. A legenda szerint Zakeus, a vámos telepedett le ott először, aki annakidején egy fügefára mászott föl, hogy lássa Krisztust, amikor elmegy arra. Az Úr pedig azt mondta neki, szálljon le és fogadja őt a saját házában.

Rövid látogatás után elhagytuk Rocamadourt. Ma is él benem a hosszú nyári este emléke: fecskék röpködtek a sziklába épített kolostor falai és a tetőn épült új kegytemplom tornyai körül. Ezalatt Pop egy amerikaiakkal telt busszal végigrohángálta a Loire valamennyi kastélyát. Zsebeit teletömöködte két és öt sou-sokkal, sőt egy- és kétfrankosokkal, s amint átszáguldottak Chenonceaux-n, Blois-n és Tours-on, tele marékka szórta ki a pénzdarabokat, valahányszor játszó gyerekek közt haladtak át. A busz nyomán föl kavart por összekeveredett a kitörő kacagással, amint a gyerkőcök vad zsvajjal a pénzdarabokra vetették magukat.

Így ment ez az egész Loire-völgyön át.

A két, idősebb, újjeländi hölgyet délen egy Saint Céré nevű, furcsa városban hagytuk. Párizsba érkezve Popot és Bonnemamant a lehető legdrágább szállodában találtuk. A *Continental* messze felülmúlta anyagi lehetőségeiket, de 1926-ban a frank értéke olyan alacsonyra süllyedt, hogy Pop teljesen elveszítette érzékét az árfolyamok iránt.

A párizsi hotelszobájában Pop az első öt percben közölte velünk mindazt, amit tudnunk kellett a következő kéthetes svájci villámtúráról. Az egész szobát úgy telezsúfolták poggyászokkal, hogy mozdulni sem lehetett.

tett. Csakhamar észrevettük, hogy Bonnemaman és John Paul többé-kevésbé csöndes, passzív ellenállásba vonult vissza Pop harsány optimizmusa és életeréje láttán.

Mialatt Pop a Loire-i hadjáratukról szónokolt, és eldicselkedett bőkezűségével, amely Orleans-tól Nantes-ig elárasztott minden falut – Bonnemaman fájdalmasan néma arckifejezéséből, beszédesen könyörgő pillantásából megértettük, hogy a család többi tagja mit gondol minderről. Mikor megláttuk, mibe csöppentünk bele, többé-kevésbé ösztönösen az elnyomottak oldalára álltunk. Világosan láttuk, hogy mostantól kezdve minden moccanásunkat a nyilvános vagy rejtett megalázások sorozata kíséri: kinek-kinek saját érzékenysége arányában. Bonnemaman rendkívül érzékeny természetű volt, mi pedig John Paullal rögtön észrevettük vagy elképzeltük, hogyan nevezi ki Popot, s ővele minket is, a hátunk mögött.

Így indultunk a svájci határ felé, mindössze 7–8 órát utazva egy nap. Éjjel mindig megszálltunk valahol. Egész utunkon folyton ki-berakodtunk, vonatból, taxiból, szállodai buszokból. Minden alkalommal végig kellett számolni minden csomagot. Nagyapám hangja ott mennydörgött Európa legnagyobb pályaudvarainak falai között: „Márta, hol a fenébe hagytad a disznóbőr táskát?”

Ismertetőjelül Pop minden egyes csomagunkra kétféletes amerikai bélyeget ragasztott. Ez a megoldás azonnal éles kritikát váltott ki belőlem és John Paulból. „Mit akarsz ezzel, Pop? – kérdeztük gúnyosan. – Talán postára akarod feladni ezt a sok vacakot?”

Apámmal az első napon még nem éreztük olyan kínosan magunkat, mert még nem hagytuk el Franciaországot. Láttuk Dijon-t, s a vonat Basel felé áthaladt Besançon-on. Amint azonban Svájcba értünk, minden megváltozott.

Nem tudom, miért, de Svájcot nagyon unalmasnak találtuk. A táj nem felelt meg apám ízlésének. De ha akarta volna is, akkor sem juthatott volna idő festésre vagy vázlatkészítésre. Minden városban először múzeumokra kezdtünk vadászni. De egyik sem elégített ki bennünket. Többnyire egy modern svájci nemzeti festőcske hatalmas vásznai töltötték meg. A képek szörnyű hóhérokat ábrázoltak, akik svájci hazafiak fejét próbálják levágni. De nehezen is találtuk meg a múzeumokat, mert nem tudtunk németül, s így nem értettük meg a kérdéseinkre adott feleleteket. Amikor pedig végre megtaláltuk, a jó képek öröme helyett rögtön ránk meredt ennek az ismeretlen nevű svájci úrnak valamelyik óriási, vörös-sárga torzképe.

Végül már mindenből tréfát űztünk a múzeumokban. Kalapunkat rátettük a szobrokra, és jókat játszottunk. Mindez nem okozott bajt, mert a termek mindig üresen tátongtak. Csak a morcos teremőrökkel gyűlt meg egyszer-kétszer a bajunk, akik botránkozva fedezték föl, hogyan csúfolódunk a kalapos remekművekkel, bolondozva Beethoven és mások mellszobrai előtt.

Apám az egész expedíció alatt igazában csak egy párizsi dzsessz-hangversenynek örült. Valamelyik híres néger zenekar játszott, – a nevüket már elfelejtettem. Louis Armstrong még nemigen lehetett akkoriban – mindenesetre apámat nagyon boldoggá tette. Én nem mentem el. Pop nem szerette a dzsesszt. De amikor Luzernbe értünk, a szállodában néhány zenész muzsikált, s az étteremben olyan közel ültünk hozzájuk, hogy elértem a dobot. A néger dobossal rögtön barátságot is kötöttem, bár ő igen félénken elhúzódott. Nagyon élveztem ezeket az étkezéseket: pontosan a fülemnél verték egyfolytában a dobot. A néger fiú játéka jobban izgatott, mint az élénk táltal dinnye és hús. Egyedül ez okozott örömet Svájcban, de aztán Pop ezt is elrontotta, mert egyszercsak más asztalhoz telepített minket.

Az idő többi része végeláthatatlan küzdelemben telt el. Harcoltunk a sétahajókon, a füstös vonatokon, a hegyek csúcsán és lábainál, a tópartokon és az örökzöldek ágai alatt.

Luzernben majdnem öltre mentem John Paullal (és a védelmére siető Bonnemamannal) azon, hogy az angolok lopták-e nemzeti himnuszuk dallamát a My Country 'Tis of Thee kezdetű énektől, vagy megfordítva: az amerikaiak csenték el a dallamot az angol himnuszról. Ekkoriban már angolnak tekintettem magam, mivel az apám angol útlevelén szerepeltem.

A legrosszabbul talán az a nap sikerült, amikor vonaton fölmentünk a Jungfraura. Egész úton veszekedtem Poppal, aki azt hitte, hogy becsapták, mert a Jungfrau közel sem látszott olyan magasnak, mint a környező hegyek. Ő pedig abban a hitben indult neki a kirándulásnak, hogy a Jungfrau a legmagasabb az egész környéken – és most nézd! Az Eiger meg a Monch sokkal magasabb! Hevesen magyarázgattam neki, hogy a Jungfrau azért látszik alacsonyabbnak, mert messze van, Pop mégsem hitt perspektivikus szemléletemnek.

Mire fölértünk a Jungfrau joch-ra, mindnyájan majd összeestünk az idegkimerültségtől. Bonnemaman elájult a magasságtól, Pop rosszul lett, én pedig bögni kezdtem az étteremben. Aztán apámmal és John Paullal

napszemüveg nélkül kimentünk a vakító hómezőre, és megfájdult a fejünk. Így aztán az egész nap iszonyatos emléket hagyott bennem.

Interlakenben Pop és Bonnemaman remekül megvígasztalódhatott – ugyanazokat a szobákat kapták a szállóban, amelyekben pár hónappal azelőtt Douglas Fairbanks és Mary Pickford lakott. John Paul viszont az egész családot megszegényítette: teljesen felöltözve belepottyant a halastóba, aztán vizet és moszatot szertefröcskölve keresztülrohant a szállodán. Végül az okozott halálos rémületet, hogy az egyik felszolgálólány elájult, mert kimerült a sokszáz angol és amerikai turista kiszolgálásától. Éppen egy megpúpozott tálcat vitt, és tányéreső közepette zuhant a földre épp az én székem mögött.

Örültünk, hogy végre elhagyhattuk Svájcot és visszatérhettünk Franciaországba. Mire Avignonba érkeztünk, úgy meggyűlöltem a városnézést, hogy ki se mozdultam a szállóból. A pápák palotáját se néztem meg: a szobánkban maradtam, és A majmok Tarzanját olvastam. Be is fejeztem a könyvet, mire apám és John Paul visszaérkeztek siralmas utazásunk egyetlen valóban értékes látnivalójának megtekintése után.

5

Pop vonakodva jött el St. Antoninba, s alighogy megérkezett, máris kereste az alkalmat, hogy tovább mehessen. Az utcákat túl piszkosnak találta, s ez undort keltett benne. Bonnemaman azonban nem mozdult el, amíg a tervezett hónap el nem telt.

Közben hivatalos családi program keretében kirándultunk Montauban-ba. Megnéztük a líceumot is, ahová ősszel el akartak küldeni.

Úgy gondolom, a líceum téglafolyosói az augusztus végi délután nap-sütésében elég ártatlannak látszottak. Még nem nyüzsögtek ott azok a feketeinges kis szörnyek, akik szeptember végén megtöltik az épületet, s akik később sok keserűséget okoztak nekem.

Augusztus végén Pop, Bonnemaman, John Paul és valamennyi poggyász az expresszel elutazott Párizsba. Szeptember első hetében ünnepeltük Szent Antonin napját, fáklyás felvonulással. Mindenki polkát és skót táncot járt a korzó lampionjai alatt. Sok más látványosság és izgalom is adódott, köztük a céllövölde hőbortos újdonságai. A város szélén egy galambot a lábánál fogva egy fához kötöttek, és addig lövöldöztek rá, amíg el nem pusztult. A város másik végén, a folyóparton, vízen úszó dobozra kötözött csirkére lövöldöztek.

Én magam, a kisleány és nagyleányok többségével úszóversenyen vettem részt. Beugrottunk a folyóba, és a hídról bedobott kacsá után úszunk. A kacsát végül egy jóra való leány, Georges fogta meg, aki a montaubani tanítóképzőbe járt.

Abban az időben, tizenegy és fél éves koromban, beleszerettem egy Henriette nevű, csendes, szőke lányba. A kaland elég furcsa módon végződött. A kisleány hazament és elújságolta, hogy az angol ember fia szerelmes belé. Az anyja tapsolt örömeiben, és az egész ház ujjongott aznap. Amikor legközelebb találkoztunk, a kisleány igen barátságosan közeledett hozzám, és az egyik tánc után mesterkélt-komolykodva megengedte, hogy fogócskázunk egy fa körül.

Akkor azonban már gyanút fogtam, hogy kelepcebé akarnak csalni, és hazamentem. Apám ezzel fogadott:

– Mit hallok? Ebben a korban már lányok után futkosol?

Ezután az életem igen komolyra fordult. Pár héttel később fölvettem új, kék egyenruhám, és elmentem a líceumba. Ekkortájt már egészen jól tudtam franciául. De amikor az első nap a nagy kavicsos udvaron körülvettek ezek a macskaszerű, sötét és mogorva kis arcok, s én belenéztem a csillogó, ellenséges szemekbe, – egyetlen szó sem jutott eszembe, s alig tudtam felelni durva kérdéseikre. Ostobaságom még jobban ingerelte őket. Rugdálni kezdtek, fülemet huzkodták és csavargatták, jobbra-balra taszigáltak, és ordítva gúnyolódtak velem. Sok trágárságot és káromkodást tanultam meg az első napokban, egyszerűen azért, mert jórészt közvetve vagy közvetlenül az én fejemhez vágták.

Később azonban befogadtak maguk közé. Egészen barátságosak és kedvesek lettek hozzám, amint megszokták sápadt, kékszemű, ostobaképű angol arcomat. Éjjelente mégis, amikor ébren fekvőm a nagy, sötét hálóteremben, és a körülöttem fekvő kis állatkák szuszogására figyeltem, hallgatva az éj üres sötétjében a vonatok távoli fűtőjét, vagy a szenegál csapatok egyik messzi kaszárnyájában felhangzó érces kürtszót, – életemben először megízleltem a magány, az üresség és az elhagyatottság kínjait.

Eleinte majdnem minden vasárnap hazamentem a hajnali fél ötös vonattal. Könyörögtem apámnak, hogy vegyen ki ebből a nyomorult iskolából, – de hiába. Körülbelül két hónap alatt azonban hozzászoktam az egészhez, és már nem éreztem magam olyan szerencsétlennek. Sebeim már nem sajogtak annyira, bár derűt és békét sohasem találtam a téglafolyosók erőszakos és kellemetlen légkörében.

St. Antoninban sem csupa angyalok éltek a gyerekek között, de azért

egyszerűen és barátságosan viselkedtek. Azok a fiúk, akik a líceumba mentek, ugyanúgy nevelkedtek, mint a többiek, semmiben sem különböztek tőlük, csak abban, hogy jobbmódú családokból származtak. St. Antoninban az elemi iskolában barátaim szülei mind munkások és földművesek voltak. De amikor e délfrancia fiúk közül néhány százat összeháztak a líceum börtönébe – különös változás indult el érzésvilágukban és gondolkozásukban. Megfigyeltem, hogy egyenként, az iskolán kívül mind szelíden, békésen és emberségesen viselkedtek. De ha összekerültek mindnyájan, akkor elszabadult bennük a kegyetlenség és gonoszság, a trágárság, irigység és gyűlölet ördögi szelleme. Gúnyolódó, mocskos, ragadozó indulattal fordultak szembe minden embertársukkal. E farkascorda láttán az ember a gonosz titokzatos csapatával érezte magát szemben. E csapat tagjai, főleg az első napokban, kíméletlenül összetiportak.

A tanulókat két, egymástól szigorú különválasztott csoportba osztották. Én a „kicsik” közé kerültem, a negyedik osztályosok és azoknál kisebbek közé. Közülünk a legidősebbek 15–16 évesek lehettek. Volt köztük öt-hat hatalmas, mogorva legény, fekete hajuk majdnem a szemöldökükig belenőtt a homlokukba. Erősebbek és butábbak voltak a többinél, de ügyesebbnek bizonyultak a csínyekben, hangosabbnak a trágárságban és gátlástalannak a durvaságban, ha szeszélyük úgy diktálta. Persze nem mindig piszkálódtak és ellenségeskedtek. De barátságuk legalább akkora kárt okozott, mint ellenségeskedésük. A rendesebb fiúk az iskolában hamarosan hozzászoktak ahhoz, hogy el kell tűrniük ezeknek az alakoknak a kellemetlenkedéseit, nehogy beverjék a fejüket, ha nem üvöltönek együtt velük. Így azután ők uralkodtak az egész iskolában, legalábbis a mi részünkön.

Ha azokra a katolikus szülőkre gondolok, akik gyermekeiket ilyen iskolába küldték, nem értem, hogyan mehetett így el az eszük. Lent a folyó partján nagy, tiszta, fehér épület állt: a marianista atyák kollégiuma. Sohasem jártam ebben a feltűnően tiszta épületben. Ismertem azonban néhány gyermeket, aki odajárt, például St. Antoninból, a templommal szemköztí cukrászda tulajdonosnőjének fiait, akik rendkívül kedvesek, rokonszenvesek és barátságosak voltak. Soha senkinek se jutott eszébe, hogy vallássosságuk miatt lenézze őket. Mennyire mások voltak, mint a líceum neveltjei!

Amikor minderre visszaemlékszem, megrémiszt az a hatalmas erkölcsi felelősség, amely a katolikus szülőket terheli, ha nem küldik gyermekeiket katolikus iskolába. Az egyházon kívül állók ezt aligha fogják megér-

teni, nem is igen várhatjuk el tőlük. A katolikus iskolák felkarolásában csak pénzszerzési fogást látnak: mintha az egyház csak az emberek gondolkodása fölötti uralmát akarná kiterjeszteni, és saját vagyonát gyarapítani. A nemkatolikusok többnyire azt gondolják, hogy az egyház mérhetetlenül gazdag, és a katolikus intézmények csak úgy ontják a pénzt, s ezt a vagyont csak azért halmozzák föl, hogy ezüst meg arany tálat vásároljanak a pápának, meg szivarokat a bíborosi kollégiumnak.

Csoda-e, ha nem lehet addig béke a földön, amíg minden lehető megtesznek azért, hogy az egyes nemzetek fiatalsága bármiféle vallási és erkölcsi nevelés nélkül nőjön föl? Így még csak bele sem kóstolhatnak a belső életbe, a lelkiiségbe, a hitbe és a szeretetbe, – pedig egyedül ez tudná biztosítani az államok közti egyezményeket és szerződéseket.

A katolikusok ezrei mindenfelé álszentül azon siránkoznak, hogy Isten nem hallgatja meg könyörgésüket a békéért. Maguk pedig nemcsak az Ő akaratát veszik semmibe, hanem a természetes józanész általános követelményeit is, amikor gyermekeiket a hiénák társadalmának törvényei szerint neveltetik.

A tapasztalat, amit a líceumi fiúk között szereztem, bizonyos mértékig újdonságot hozott, bár kisebb fokban mindezt ismertem már. Ugyanaz az állatias durvaság, lelkiismeretlen érzéketlenség uralkodik itt, ami ott rejlett az én jellememben is, és amit többé-kevésbé megtaláltam mindenhol.

Ezek a francia fiúk azonban sokkal durvábbnak, cinikusabbnak és koravénbbnek bizonyultak, mint bárki más, akivel valaha is találkoztam. Hogyan illett bele mindez apámnak eszményi elképzelésébe Franciaországról, amit homályosan és kezdetlegesen már én is magamban dédelgettem? Az egyetlen válasz ez lehet: „*corruptio optimi pessima*”. Mivel a gonosz a jó hiánya, a megsemmisült jó helyén üres semmi tátong: a legnagyobb gonoszságot ott lehet megtalálni, ahol a legnagyobb jó romlott meg. Franciaországban az a legmeggrázóbb, hogy a francia szellem szószátyárkodássá és cinizmussá aljasult, a francia értelem szofisztikává, a francia méltóság és finomság kicsinyes hiúsággá és színpadias magamutogatássá, a francia szeretet undorító testiséggé, a francia hit szentimentalizmussá vagy gyerekes ateizmussá züllött. Mindez végbement a montaubani Ingres Líceumban is.

Ennek ellenére alkalmazkodtam a helyzethez, és egy csöndesebb barátokból álló csoporthoz csatlakoztam, akik többet szellemeskedtek, mint trágárkodtak. A három alsó osztály értelmesebb tanulói tartoztak bele – okosak, de egyben koravének is.

Ezek a fiúk tudtak lelkesedni eszményekért és célokért. Emlékszem, hogy első évem közepén vadul írtuk a regényeket. Amikor hosszú kettes sorokban a környékre vittek sétálni bennünket, és a sor a város szélén fölbomlott – mi barátaimmal hátratolt sapkával, zsebetett kézzel, méltóságteljesen sétáltunk, s intellektuális széplelkek módjára megtárgyaltuk a regényeinket. Nemcsak a regények cselekményét vitattuk meg ilyenkor, hanem igyekeztünk meg is bírálni egymást.

Én például nagy kalandregényen dolgoztam. A színhelyét Indiába tettem, francia stílusát pedig Pierre Loti-től kölcsönöztem. A történet egyik fordulatában a pénzzavarba került főhős a hősnőtől kölcsönt fogad el. Ez az ötlet hangos tiltakozást váltott ki frótársaimból. Szerintük ez nem üti meg a romantikus hőstől megkívánt magas erkölcsi színvonalat. „Hová gondolsz? Pénzt elfogadni egy nőtől? *Allons donc, mon vieux, c'est impossible, ça! C'est tout a fait inouï!*” Nekem ez eszembe se jutott, de azért megváltoztattam a történetet.

Ezt a regényt sohasem fejeztem be. De egy másikkal, sőt talán kettővel is elkészültem, azon a regényemen kívül, melyet St. Antoninban fejeztem be, még a líceum előtt. Valamennyit dolgozatfüzetekbe írtam, tollrajzokkal bőven illusztrálva – általában ragyogó kék tintával.

E munkáim közül az egyik legnagyobbat, ha jól emlékszem, a Westward Ho! és a Lorna Doone c. regények ihlették. Főhőse a XVI. században élt Devonshire-ben. A regényben szereplő gazemberek mind katolikusok voltak, és Spanyolországgal álltak kapcsolatban. A könyv nagy tengeri csatával végződött, Wales partjainál. A csatát nagy gonddal illusztráltam. A történet szerint a gazfickók egyike, egy pap, felgyújtja a hősnő házáat. Ezt nem árultam el barátaimnak – féltem, megsértődnek. Legalábbis névleg katolikusnak mondták magukat, – ezek a diákok vasárnap reggelente kettesével felsorakoztak, hogy a székesegyházba menjenek misére.

De azért nem voltak túlságosan járatosak a hitben. Egyik nap, amikor a líceumból szokásos sétánkra indultunk, két emberrel találkoztunk, akik fekete reverendában, bozontos fekete szakállal álltak az iskola előtti téren. Egyik barátom a fülembé sziszegte: „Jezsuiták!”. Valamiért féltek a jezsuitáktól. Ma, amikor többet tudok a szerzetesekről, tudom, hogy nem voltak jezsuiták, hanem passzionista misszionáriusok, a rend fehér jelvényével a mellükön.

Mialatt ők vasárnaponként a székesegyházba mentek, én otthon maradtam a többiekkel, s a tanulószobában ülve Verne vagy Kipling regényeit olvastam. Később azonban apám megszervezte, hogy egy kis kövér

protestáns lelkész bejön a líceumba, s engem néhány társammal együtt hittanra tanítson.

Ezeket a reggeleket a protestáns tanulóknak épült „templom” sívár, nyolcszögletű épületében, az egyik kályha körül bújtunk össze. A kis, komoly lelkész elmagyarázta az irgalmas szamaritánus, a farizeus és a vámos történetét, meg a többi példabeszédet. Nem sugárzott ugyan belőle különösen mély lelkesedés, de a nyilvánvaló erkölcsi tanítást azért mindig élénk tudta tárni.

Hálás vagyok érte, hogy legalább ennyire belekóstolhattam a vallásba, olyan korban, amikor ez nagyon hiányzott nekem. Évek óta nem léptem át a templomok küszöbét, legfőlőbb azért, hogy megbámuljam a gótikus boltozatot vagy a színes üvegablakokat. Ez az oktatás mégse sokat használt. Mit is használhat ez a vallásosság, egy-egy véletlen, felszínes imával, homályos, ötletszerű prédikációval, – a személyes lelkipozíció, a szentségek és a kegyelem eszközei nélkül?

Valaha katolikus kápolna is épült a líceumban, de már dűledezett, legtöbb ablakából az üveg is hiányzott. Soha senki se látta belülről, mivel gondosan zárva tartották. Gondolom, abban az időben, amikor a líceum épült, a katolikusoknak néhány évi türelmes erőfeszítéssel sikerült kicsikarniuk ezt az engedményt a líceumot építtető kormányképviselőktől. Végül azonban nem vették hasznát.

Igazán értékes vallási és erkölcsi tanítást gyerekkoromban csupán apámtól kaptam. nem rendszeresen, hanem alkalmasszerűen és önkéntelenül, szokásos beszélgetéseink során. Apám sohasem tanított nekem tudatosan és tervszerűen hittant. De ha a lelkiekről eszébe jutott valami, azt egészen természetesen elmondta: így lehet a leghatékonyabban nevelni, akár vallásra, akár bármi egyébbe. „A jó ember szívének jó kincséből jót hoz elő, a rossz ellenben rossz kincséből rosszat. Hiszen a szív bőségéből szól a száj.”

Pontosan ez a „szív bőségéből fakadó” beszéd hat másokra és indítja meg őket. Legalábbis meghallgatjuk, sőt tisztelettel rá is figyelünk arra, aki őszinte meggyőződéssel mond valamit, – még ha az ő felfogása ellenkezik is a miénkkel.

Halvány sejtésem sincs arról, hogy a kis lelkész mit beszélt nekünk a farizeusokról és a vámosról. Viszont sohasem felejttem el apám egy mellékes megjegyzését arról, hogy Szent Péter hogyan árulta el Krisztust, és hogyan ment ki keserves sírással, amikor meghallotta a kakast. Azt se tudom, mindez hogyan került szóba. Egyszerűen csak beszélgettünk a Condamine téren bérelt lakásunk halljában.

Sohasem tűnt el szemem elől az a megindító kép, amit abban a pillanatban megláttam: hogyan megy ki Péter, és sír keservesen. Nem is értem, hogyan sikerült annyi éven át elhallgattatnom az akkor szerzett föl ismerést: mit érzett akkor Péter, és mit jelentett neki árulása.

Apám nem szégyellte elmondani az igazságról és az erkölcsről vallott nézeteit bárkinek, aki ezt igényelte, – de erre meglehetősen ritkán került sor. Persze nem avatkozott bele senkinek a dolgába. Egyszer tört csak ki belőle a méltatlankodás: megleckéztette az egyik harcias francia nőt, egy gyűlölködő és élesnyelvű nyárspolgárt, aki szabad folyást engedett haragjának, egyik, hozzá igen hasonló szomszédja ellen.

Apám megkérdezte tőle, hogy Krisztus miért tanította az embereket az ellenség szeretetére. Isten talán a maga hasznára parancsolta ezt? Van abból Neki valami haszna, amit tőlünk kívánt? Talán nem a mi javunkat szolgálja ezzel a parancsával? Azt mondta neki: ha csöpp esze volna, akkor saját java, egészsége és békéje érdekében szeretné a többieket, ahelyett, hogy irigy gyűlölködésében darabokra szaggatná önmagát. Szent Ágoston érvelése szerint: az irigység és a gyűlölet megpróbálja karddal ledöfni a másik embert – de a penge csak úgy érhet el a másikhoz, ha előbb áthatol a saját testünkön. Apám aligha olvashatott bármit Ágostontól, de bizonyára tetszett volna neki.

Ezzel a hárpíával való összetűzése némileg Leon Bloyra emlékeztet. Apám őt sem ismerte, de vele is rokonszenvezett volna. Sok közös vonást fedeztem föl bennük, bár Bloy indulata hiányzott apámból. Ha katolikus lett volna, szemlélődő hivatása a világban bizonyára hasonlóan fejlődik. Mert biztos vagyok benne, hogy kapott ilyesféle hivatást. De sajnos sohasem fejlesztette ki igazán, mert sohasem jutott el a szentségek föl vételéhez. Mégis ott rejtőztek benne a lelki szegénység csírái: Bloy-hoz hasonlóan idegenkedett a materializmustól, minden hamis lelkiségtől és a magukat keresztényeknek nevezők evilágiságától.

1926 telén apám Murat-ba ment, Auvergne ősi katolikus tartományába, Cantalba: Közép-Franciaország zöld hegyei, az egykori tűzhányók közé. A völgyeket dús legelők, a hegyeket fenyők borítják, csupasz, füves csúcsai zöld kupolaként néznek föl az égre. Ennek a vidéknek a lakói többnyire kelták. Az auvergne-ieket a franciák általában kinevetik egyszerű falusiasságuk miatt. Elég egykedvű, de jólelkű emberek.

Apám Murat-ban egy családnál étkezett, a városon kívül, egy meredek hegyoldalban épült kis házban, amolyan farm-félén. Ebben az évben a karácsonyi ünnepeket én is ott töltöttem.

Murat csodálatosan szép hely volt. Vastag hótakaró fődte. A hóborította háztetők kellemesen enyhítették a három domboldalon sűrűn sorakozó házak szürke, kék és pala színét. Az összezsúfolt város fölötti sziklán a Szeplőtelen Fogantatás óriási szobra állt. A szobor abban az időben túl nagyknak tűnt nekem, és túlzott vallásos rajongásról árulkodott. Ma már tudom, hogy nincs benne semmi túlzás. Ezek az emberek láthatóan is ki akarták fejezni azt, hogy szeretik a Miaszonyunkat. Őt valóban úgy szeretethetjük és tisztelhetjük, mint nagyhatalmú királynőt, a végtelenül jó és irgalmas Asszonyt, aki hatalmas közbenjárónk Isten trónja előtt. Megcsodálhatjuk szentségének dicsőségében, a kegyelem fényében tündöklő Istenanyát. Ő szereti Isten gyermekeit, akik Isten képével a lelkükben születnek a világba, – a világtól elvakulva azonban megfélekeznek a Szűz hatalmas szeretetéről.

A városból azonban nem erről a szoborról akarok beszélni, hanem M. és Mme. Privat-ról, arról a házaspárról, akiknél étkeztünk. Jóval Murat-ba érkezésünk előtt jegyezte meg apám, amikor vonatunk Aurillac-ból a havas völgyön át fölfelé kapaszkodott: „Várj, amíg meg nem látod Privat-ékat.”

A maguk módján a legjelentősebb emberek közé tartoztak, akiket valaha is ismertem.

Az auvergne-iek általában nem magas emberek. A két Privat sem volt sokkal nagyobb nálam: tizenkét éves voltam ekkor, de a koromhoz képest meglehetősen magas. M. Privat 160 centinél nemigen lehetett több, széles, erős ember, csontos, izmos feje halomként emelkedett ki vállából. Árnyéka négyzet alakú volt. Széles karimájú, fekete kalapot viselt, mint a környéken a legtöbb paraszt. Ez még ünnepélyesebbé tette az arcát, amikor józan és kritikus szemével, szabályos szemöldöke és ugyanilyen szabályos kalapkarimája alól békésen rátekintett valakire. Ez a két határvonal, a szabályosság két szintje, remekül kiemelte rendíthetetlen, megingathatatlan és nyugodt jellemét. Ez a légkör mindenhová elkísérte, akár dolgozott, akár pihent.

Kicsi felesége inkább madárhoz hasonlított: vékony, komoly, gyors kis asszony volt, tele ugyanolyan békés nyugalommal. Most már tudom, hogy ez azokból az emberekből árad, akik közel állnak Istenhez. Furcsa kis fejdísz viselt, szinte lehetetlen leírnom. Csak azt mondhatom, hogy kis cukorsüvegre emlékeztetett, fekete fátýoldarabbal díszítve. Az auvergne-i asszonyok ma is ilyet hordanak.

Ma is örülök annak, hogy ilyen jó emberekkel találkozhattam, s most

beszélhetek róluk, bár a részletekre már nem emlékezem. Csak kedves jóságuk, békés és keresetlen egyszerűségük él bennem ma is. Őszintén tisztetem őket, és azt hiszem, hogy a maguk módján szentül éltek. A leg-hatásosabb módon váltak szentté: hétköznapi életüket egészen természet-főlötti módon élték meg – szürkeségük, átlagos képességeik, közönséges tennivalóik, egyhangú munkájuk tette szentté őket, mert mindez természetfőlötti formát kapott az életükben a kegyelemtől, Istennel a hitben és szeretetben állandósult egységükből.

Földjük, családjuk és templomuk egészen lefoglalta ezeket a jó lelkeket, életüket mégis teljesnek érezték.

Apám, aki egyre többet foglalkozott fizikai és erkölcsi egészségemmel, megértette, milyen kincset talált ebben a két emberben. Így aztán egyre inkább úgy érezte, hogy ez a hely tesz legjobbat nekem.

Ezen a télen több hetet a betegszobában töltöttem, különböző lázas betegségekkel. Ezért a következő nyáron, amikor apámnak Párizsba kellett mennie, fölhasználta az alkalmat, hogy pár hétre újra Murat-ba küldjön Privat-ékhoz. Tudta, hogy ők tejben-vajban fürösztének, és minden elképzelhető módon gondomat viselik.

Sohasem fogom elfelejteni azokat a heteket, és minél többet gondolok rájuk, annál jobban látom, hogy milyen sokat köszönhetek nekik, – nem csak az ízes vajat és tejet, a jó táplálékot. Sokkal többért vagyok adósuk, mint kedvességükért, gondoskodásukért, jóságukért, gyöngédségükért: azért, hogy saját gyermekükként bántak velem, minden erőltetett vagy ösztönös bizalmaskodás nélkül. Gyermekkoromtól fogva mindig ellenálltam minden magához láncoló emberi érzelemnek, – mélységes vágyt élt bennem a szabadságra és a tisztaságra. Csak igazán természetfőlötti embe-rekkel éreztem magam egészen jól, felszabadult békében.

Ezért örültem annyira annak a szeretetnek, amelyet Privat-éktől kap-tam, és én is őszintén szerettem őket. Ez a szeretet nem égetett, nem fog-lalt le, nem törekedett arra, hogy a bizonygatások börtönébe juttasson, vagy az önzés csapdáiba ejtsen.

Legszívesebben az erdőket, hegyeket jártam. Egyszer, ha jól emlékszem, Privat-ék unokaöccsével fölmásztam a Plomb du Cantal-ra, egy magas dombra. A fiú katolikus iskolába járt, ahol – gondolom – papok tanítot-ták. Elámultam rajta, hogy nem minden fiú olyan, mint a líceumbeli kölykök. Önkéntelenül kicsúszott a számon néhány olyan kifejezés, ami-lyen naphosszat tucatjával röpköd Montauban-ban. E szavak láthatóan szíven ütötték. Megkérdezte, hol szedtem föl az ilyen beszédet. Bár szé-

gyelltem magamat, mégis igen jól esett az, amilyen szeretettel figyelmeztett. Rögtön el is siklott fölöttem, mint aki megfélelkezett az egésztől. Előttem pedig úgy tűntette föl, mintha engem nem is lehetne komolyan felelősségre vonni, hiszen angol vagyok, és nem értem pontosan a használt kifejezéseket.

A Murat-ban töltött hetek nagy kegyelemmel ajándékoztak meg. Fölfogtam-e akkor? Hiszen azt sem tudtam, mi a kegyelem. Annyira meghatott Privat-ék jósága, hogy föl kellett volna fedeznem szeretetük gyökereit. De akkor nem jutott eszembe, hogy próbálják hasonlívá válni hozzánk, s tanuljak példájukból.

Úgy emlékszem, csak egyszer beszélgettünk a vallásról. Mindnyájan a völgyre néző kis erkélyen ültünk. A szeptemberi alkonyat sötétkékre és bíborra színezte a szemközti hegyeket. A katolikusokra és a protestánsokra terelődött a szó. Ekkor a maguk nyílt és becsületes módján egyetlen pillanat alatt szembefordultak velem, mintha valami bevezethetetlen erődtítmény volnék.

Legjobb tudásom szerint védeni kezdtem a protestantizmust. Olyasmikkel érvelhettek, hogy mennyire érthetetlen, ha valaki hit nélkül él, – mert szemükben csak egyetlen hit, egyetlen egyház létezett. Én erre azt válaszoltam, hogy minden vallás jó, valamennyi Istenhez vezet, csak más és más utakon. Minden embernek a saját lelkiismerete szerint kell élnie, saját életszemlélete szerint cselekednie.

Szavaimat válaszra sem méltatták. Egymásra pillantottak, vállat vontak, majd monsieur Privat nyugodtan és szomorúan csak ennyit mondott: „*Mais c'est impossible.*”

Rettenetesen megijesztett és megalázott az, hogy minden nyugalomuk, békéjük és erejük ellenem fordult. Azzal vádoltak, hogy elidegenedtem tőlük, elszakadtam az ő biztonságot adó világuktól. Saját hibámból, szándékosan, tudatlan és ostoba protestáns gőgömben kirekesztettem magam az ő védelmükből, belső életük hatalmából.

Az szégyenített meg leginkább, hogy hiába kértem tőlük érveket, – a vitát megvetően elutasították. Föl se fogtam akkor, hogy ők egészen más-hogyan látták vitakészségemet, ragaszkodásomat az érvek meggyőző erejéhez. Úgy vélték, hogy bennem a hitnek szikrája sincs meg, és csökkönyösen ragaszkodom a saját véleményemhez, belerögződtem a magam elképzeléseibe.

Sőt, mintha úgy vélték volna, hogy én nem hiszek semmiben sem, és bármit is mondok a hitről, az csupán üres fecsegés. Azt az érzést keltették

bennem, hogy itt nem valami csekélység forog kockán, amit egy gyereknek még elnéznek, hiszen előbb-utóbb úgyis kinövi a többi gyerekéssel együtt. Sohasem találkoztam emberekkel, akik ilyen fontosnak tartották a hitet. Közvetlenül semmit sem tehettek érttem. De amit tudtak, biztosan megtették. És szívem mélyéből hálát adok Istennek, hogy ennyire mélyen és elevenen törődtek a hitem hiányával.

Ki tudja, mennyit köszönhetek ennek a csodálatos két embernek? Csak sejtéseimet mondhatnám el róluk. Mivel azonban ismerem szeretetüket, biztos vagyok abban, hogy sok kegyelmet köszönhetek imádságuknak, talán megtérésem és szerzetesi hivatásom kegyelmét is. Ki tudná megmondani? De egyszer majd megtudom, és örömmel bírom abban, hogy viszontlátom majd őket, és mindent megköszönhetek nekik.

6

Apám elutazott Párizsba, hogy egyik régi újjélandi barátjának násznagya legyen az esküvőjén. John Chrystal kapitány a brit hadseregben előbb huszártiszt lett, majd egy börtön igazgatójává nevezték ki. De egyáltalán nem volt olyan rideg ember, mint czekek után gondolhatnánk. Az esküvő után feleségével elutazott nászútra, anyósát pedig apám lehozta hozzánk, St. Antoninba.

Mrs. Stratton vonzó egyéniség volt. Zenélt és énekelt, bár nem emlékszem rá, hogy színpadon is föllépett volna. Lendületes egyéniség volt, de távolról sem színpadias alkat. Nem látszott idősnek. Életkedv, tettvágy sugárzott minden mozdulatából, okos és határozott véleményt formált mindenről. Meggyőződése és tehetsége, de elsősorban személyes méltósága tiszteletet váltott ki mindenkiből. Legszívesebben Lady Strattonnak vagy valami hercegnőnek szólítottuk volna.

Eleinte bántott, hogy annyira beleszól az életünkbe. Úgy éreztem, egészen átvette az uralmat fölöttünk. De azt is látnom kellett, hogy nézetei, tanácsai és irányítása sok értékes segítséget adtak a számunkra. Elsősorban az ő hatására döntöttük el, hogy elhagyjuk St. Antonint.

Az építkezéssel már csaknem elkészültünk, beköltözés előtt állt a házunk. Szép kis otthon lett belőle, egyszerű és szerény, látszott rajta, hogy jó lesz benne élni. Előre örültem, hogy itt lakhatunk majd: a nagy szobában középkori ablak és kandalló. Apám még azt a vágyunkat is megvalósít-

sította, hogy bent a házban kő csigalépcső vezetett föl a hálósobába. Megszépült a ház körüli kert is, amelyben apám annyit dolgozott.

Túl sokat utazott viszont ahhoz, hogy a házat igazán használhatta volna. 1927 telén néhány hónapot Marseille-ben, a tél többi részét pedig Cette-ben töltötte, egy másik földközi-tengeri kikötőben. Aztán hamarosan Angliába utazott, mert összegyűlt egy újabb kiállítás anyaga. Ezt az időt én a líceumban töltöttem, egyre koravénbbé és keményebbé váltam, és hozzászoktam ahhoz a gondolathoz, hogy valódi francia leszek.

Apám pedig elutazott Londonba, a kiállításra. 1928 tavaszán történt, nem sokkal az iskolaév befejezése előtt. Nem sokat gondoltam a jövőre, csak azt vártam, hogy apám pár nap múltán megjöjjön Londonból.

Ragyogó májusi reggelen érkezett meg a líceumba. Azzal köszönt rám, hogy csomagoljak, megyünk Angliába.

Úgy néztem körül, mint akinek a kezéről levágják a bilincset. A fény dalolni kezdett börtönöm téglafalain, ahogy a kapuk hirtelen föltárltak előttem, valami jótékony és láthatatlan hatalom jóvoltából. Ma is gondviselészerűnek érzem szabadulásomat a líceumból.

Vadul, ujjongva tört ki belőlem az öröm, amint most a búcsúzáskor végignéztem társaimon. Körülálltak a napon, kezüket lógatva, fekete köpenyükből és sapkájukban. Együtt kacagtak velem, izgatott örömmel, amelybe némi irigység is vegyült.

Aztán elindult velünk a kocs, végig a csendes utcán. Csomagomat a kezemben szorongattam, apámat hallgatva, mihez is fogunk most. Milyen könnyedén táncolt a ló a piszkosfehér utcán! Patái visszhangzottak a poros házak szabályos falai között: „szabadság, szabadság, szabadság”, mondogatták.

Elhaladtunk a posta nagy, sokszögű épülete mellett, amelyen régi plakátok maradványai éktelenkedtek, és bejutottunk a platánfák foltos árnyékába. Előre néztem a Villenouvelle állomás felé vezető, hosszú utcán. Hazafelé menet oly sokszor szálltam itt vonatra a hajnali órákban, hogy St. Antoninban tölthessem a vasárnapot.

Amikor beszálltunk az aprócska vonatba, és ismét azon a vonalon utaztunk, amelyen először jöttünk az Aveyron völgybe, szívem elszorult annak a gondolatától, hogy elveszítem az én kedves XIII. századomat. Persze ekkor már régóta nem tartozott hozzánk. Első évtünk kedves kisvárosát nem soká tudtuk megőrizni. A líceum keserű narólúgia minden vonzását kiégette belőlem, sőt szembefordított velem. Érzéketlenné váltam iránta, – de azért most mégis sajnáltam egy kicsit.

Azt is sajnáltam, hogy végül is sohasem laktunk abban a házban, amelyet apám épített. De sebj! Bizonyára nem múltak el nyom nélkül ennek az időnek a kegyelmei.

Még el sem tudtam egészen hinni, hogy végleg kiszabadultam a líceumból, máris Picardián száguldottunk keresztül az Északi Vasútvonalon. A levegő hamarosan sötét gyöngyszürkére változott, jelezve, hogy közeledünk a Csatornához. A vasút mellett már angol nyelvű hirdetéseket olvashattunk: „Látogasson el Egyiptomba”

Ami ezekután következett, mind boldoggá tett; a révhajó, Folkstone krémfehér sziklái a ragyogó napsütésben, a móló, a zöldesszürke fővény és a sziklák tetején sorakozó elegáns szállodák. A hordárok jellegzetes londonias kiáltozása, az állomások büféjéből áradó erős teaillat földézte minden emlékemet erről az országról, amely mindeddig csak szünidőt jelentett számomra. Ez a föld rengeteg értékével hódolatra készítet, de sok szempontból el is nehezült a kényelemtől. Minden új élmény csak hétnyolc zárt rétegen át juthat be a lélekbe.

Akkoriban s még azután is néhány évig Anglia ennyit jelentett a számomra. Ha Angliába mentünk, mindig Maud nénémhez mentünk Ealing-be.

A Carlton Road 18. számú ház vörös téglalapülete a XIX. századi biztonság erődítményének látszott: a ház előtti kis pázsitot tekepályának is használták, az ablakok a Durston House-i füves krikettpályára néztek. Ealingben a viktoriánus eszmények beépültek az egyforma házak egyöntetű soraiba. Itt élt, a fellegvár kellős közepén Maud nagynéném és Ben bátyám, aki valóban a város vezetői közé számított.

A Durston House-i elemi fiúiskola nyugalmazott igazgatója a viktoriánus társadalmi többi, nagy, táskásszemű, ünnepélyes modorú veteránjára emlékeztetett. Háta meghajlott, fehér bajsza lekonyult, csipetős szemüvegben, rosszul szabott ruhában járkált, rozoga egészsége miatt lassan, kissé sántítva. Rászorult a gondozásra, különösen Maud néni gyöngédségére. Habár nyugodtan és választékosan beszélt, amint megszólalt, rögtön érezni lehetett, hogy a hangja dörögni is tud. Ha valami fontosat akart mondani, kitágult szemmel meredt hallgatóira, fenyegetően rázva az ujját, s olyan hangsúllyal beszélt, mint Hamlet atyjának szelleme. Amikor pedig elért a történet csattanójához, hátradőlt székében, s nyugodtan nevetett, miközben körbejártatta tekintetét a lábainál ülőkön.

Ami Maud nénémet illeti, kevés emberrel találkoztam, aki annyira angyali jelenség lett volna, mint ő. Előrehaladt már a korban, a legósdibb

ruhákat s főleg kalapokat viselte. Úgy gondolom, semmi olyan ruhadarabtól nem akart megválni, amelyet a királynő gyémántlakodalmának idején viseltek. Élénk és bájos modorú, magas, vékony, szelíd, idős hölgy volt, aki ennyi év múltán is megőrzött valamit a talpraesett és finomlelkű, viktoriakori leányból. A „bájos” jelző mintha vele kapcsolatban született volna – a szó legszorosabb és legtágabb értelmében is bájos egyéniség volt.

Most, hogy a tervek szerint Angliában folytattam az iskolát, mindinkább az ő védőszárnyai alá kerültem. Csakugyan, alighogy partot értünk, máris bevásárló körútra vitt az Oxford Streetre. Ez a bevásárlás már előkészület volt arra, hogy a Ripley Court-ba kerülök tanulni. Ezt az iskolát Surrey-ben akkor az ő sógornője, Mrs. Pierce vezette. Férje, Ben bácsi Robert nevű bátyja kerékpárbaeset következtében hunyt el. Egy lejtős út alján nem jól vette a kanyart, és egyenesen nekirohant egy téglafalnak. Elromlott a fékje a lejtő közepén.

Egyik Oxford Street-i bevásárlásunk alkalmával Maud nénivel nagy megbeszélést tartottunk a jövőmről. Éppen akkor vásárolt nekem néhány szürke flanel nadrágot, szvettert, cipőt, inget és olyan puha flanel kalapot, amelyet az angol gyerekeknek kell viselniük. Az üzletből kijövet az Oxford Streeten buszra szálltunk, s a busz nyitott tetején előre ültünk, ahonnan mindent nagyszerűen láttunk.

– Kíváncsi vagyok, Tom gondol-e egyáltalán a jövőjére – mondta a nagynéném, és bátorítóan rámkacsintott. Tom én voltam. Néha így, harmadik személyként szólította meg az embert, talán azért, mert csupa gyöngédségből félt előhozakodni az egész dologgal.

Megvallottam, hogy már én is töprengtem rajta. De azt nem szívesen árultam volna el, hogy regényíró szeretnék lenni.

– Vajon az írás lehet-e megfelelő foglalkozás az embernek? – próbáltam puhatolózni.

– Ó, igen, az írás remek hivatás. De milyen író szeretnél lenni?

– Arra gondoltam, hogy elbeszélést írhathék – feleltem.

– El tudom képzelni, hogy idővel kitűnő író lehet belőled – mondta kedvesen, de hozzátette: – Persze tudod, hogy az írók néha igen nehezen érvényesülnek.

– Igen, tudom – válaszoltam elgondolkodva.

– Talán valami más, pénzkereső foglalkozást kellene választanod, s akkor szabad idődben majd írhatsz is. A regényírók néha így kezdik.

– Lehetnék például újságíró – ajánlottam –, és írok az újságokba.

– Ez talán jó ötlet – mondta. – A nyelvtudás ezen a téren sokat ér. Idővel hozzájuthatnál egy külföldi tudósítói álláshoz.

– Szabadidőmben pedig könyveket írhatnék.

– Igen, én is azt hiszem, hogy így sikerülhetne a leginkább.

Egész úton szőttük kicsit elvont és ábrándos terveinket. Végül leszálltunk a buszról, és beugrottunk Durston House-ba, ahol még egyet-mást el kellett intéznünk.

Nem első esetben történt, hogy Mrs. Pierce-szel, a Ripley Court igazgatójával találkoztam. Hatalmas, elég harciasnak látszó asszony volt, szeme alatt nagy táskákkal. A terem falain apámnak több képe lógott, valószínűleg éppen ezeket nézegette, a művészi életforma tévedésin és bizonytalanságán tűnődve, amikor Maud néném megemlítette, hogy éppen az én jövőmről beszélgettünk.

– Azt akarja, hogy dilettáns legyen, mint az apja? – kérdezte durván Mrs. Pierce, miközben szemüvegén keresztül lesajnálóan végigmért.

– Arra gondoltunk, hogy talán újságíró lehetne belőle – mondta nagynéném szelíden.

– Szamárság – vágott közbe Mrs. Pierce. – Legyen üzletember és biztosítson magának tisztességes megélhetést. Semmi értelme, hogy elpazarolja idejét és becsapja önmagát. Okosabban tenné, ha kezdettől fogva értelmes dolgokra adná a fejét, s nem szaladna neki a világnak ilyen álmodozó fejjel.

Aztán felém fordulva rámkialtott:

– Fiú! Ne légy dilettáns, hallod?

Fölvettek a Ripley Court-ba, bár a nyári félév már majdnem véget ért. Körülbelül úgy bántak velem, mintha árva vagy csavargó lennék, aki könyörületre és különlegesen éber figyelemre szorul. Művész fia voltam, s most érkeztem egy francia iskolából, ahol két évet töltöttem. A művészet és Franciaország pedig így együtt, mind azt jelképezte Mrs. Pierce és barátai szemében, amit gyanúsak és ellenszenvesnek találtak a világon. Mindennek tetejébe nem tudtam latinul. Mit lehet kezdeni egy fiúval, aki a tizennegyedik életévében nem tudja ragozni a mensa-t, és sohase nyitott még ki egy latin nyelvtant?

Így aztán ismét az a megaláztatás ért, hogy a legalsó fokra kerültem, az iskola legkisebb tanulói közé, és mindent előlről kellett kezdenem.

Ripley azonban kellemes és boldog helynek bizonyult a líceumi börtön után. A krikettpálya hatalmas zöld pázsitja, a szilfák mély árnyéka, ahol az ember várta, hogy a játékban sorra kerüljön, az ebédlő, ahol tea-

időben vajas kenyérrel és lekvárral tömtük magunkat, és Mr. Onslow-ra figyeltünk, aki Sir Arthur Conan Doyle műveiből olvasott föl – mindez a bőség és a béke boldogságát hozta Montauban után.

A vörösképzű, ártatlan angol fiúk lelkülete is meglepetést hozott. Sokkal kedvesebbnek és boldogabbnak találtam őket, mint vártam – bár erre meg is volt minden okunk, hiszen kényelmes és biztonságos otthonok védelméből jöttek. A tudatlanság vaskos fala eddig megvédte őket a világtól. Ez a fal nem nyújtott többé védelmet attól kezdve, hogy középiskolába kerültek, – de a jelen pillanatban még megőrizte gyermekkorukat.

Vasárnaponként abba a nevetséges ruhába öltöztünk, amelyet az angol közízlés a fiatalok számára előír, és kivonultunk a falu templomába, ahol egy egész padtömböt nekünk tartottak fenn. Itt ültünk fekete etoni kabátunkban, állig érő, fehér etoni gallérral, jól fésült fejünket énekeskönyvünk fölé hajtva. Végre valóban jártam templomba.

Vasárnap esténként a nedves Surrey-i mezőkön tett hosszú séták után ismét összegyűltünk az iskola faburkolatú gyakorlótermében, s a padokon ülve himnuszokat énekeltünk és hallgattuk Mr. Onslow-t, aki felolvasott a Pilgrim's Progress-ből.

Így éppen a legfontosabb pillanatban eljutottam a természetes hit elemeihez. Sokszor találtam alkalmat az imádságra, – és szívemet fölemeltem Istenhez. Életemben először láttam embereket, akik nyíltan letérdeltek az ágyuk elé lefekvéskor, és először imádkoztam étkezés előtt.

A következő két évben, gondolom, majdnem egészen őszintén vallásosan, tehát aránylag boldogan és nyugodtan éltem. A természetfölötti hittől még távol álltam, de abban biztos vagyok, hogy valami rejtélyes és titokzatos módon a kegyelem hatott mindnyájunk lelkében. Legalábbis megtettük Isten iránti természetes kötelességeinket, és ezzel kielégítettük természetes igényeinket is. Hiszen teremtetett létünk minden lényeges területén gyakorlatilag egybeesnek a vágyaink és a kötelességeink.

Később ezt a két évet „életem vallásos korszakának” neveztém, – amint ezt istentelen korunkban mondani szokás. Örülök, hogy ma már ezt a kifejezést nevetségesnek tartom. Szomorú azonban, hogy olyan kevesen jutnak el idáig. Valószínűleg mindenkinek az életében eljön egy ilyen „vallásos időszak”, de legtöbbször nem jutnak tovább. Átmeneti szakasz marad, semmi más. Pedig mindannyian felelősek vagyunk azért, hogy életünk egymásra következő korszakait csupán elviseljük-e, vagy pedig megtanuljuk a leckéjüket. Ebben az időszakban indítást kapunk arra, hogy rendezett életünkkel jóságban és igazságban imádjuk Istent, – s a mi hi-

bánk, ha ez a lökés csupán átmeneti érzélem marad. Csakis mi szegényíthetjük el ennyire: elsilányítjuk az Istentől eredő és Őreá irányuló mélyseges és hatalmas ösztönzést, és a saját gyöngé, állhatatlan és haszontalan vágyaink és képzelgéseink szintjére süllyesztjük.

Az imádság roppant kellemes akkor, ha jó ételek, napos és vidám vidéki templomok, s zöld angol tájak környezetébe helyezzük. Az anglikán egyház így kínálja föl az imát. Egy társadalmi osztály vallása, egy sajátos réteg kultusza; – még csak nem is egy egész nemzeté, hanem a nemzeten uralkodó kisebbségé. Ez tartja őket össze ennyire szorosan mind a mai napig. A tanításbeli egység nem túl erős. A természetfölötti összetartozás pedig még kevésbé lehetséges olyanok közt, akik már nem hisznek a kegyelemben és a szentségekben. Egységük arra épül, hogy mereven ragaszkodnak saját társadalmi hagyományaikhoz, öncélúan és csökönyösen hozzátapadva saját életmódjukhoz és szokásaikhoz. Az anglikán egyház léte csaknem mindenestül az angol uralkodó osztály hagyományörző összetartozásán nyugszik. Ereje nem a természetfölöttiben rejlik, hanem azokban a hatalmas, társadalmi és faji ösztönökben, amelyek e csoport tagjait egymáshoz fűzik. Az angolok úgy ragaszkodnak az egyházukhoz, ahogyan a királyukhoz és ősi iskoláikhoz. Az angol szívet megmagyarázhatatlan, édes, mindent elárasztó melegség önti el az ilyen tipikusan angolos dolgok pusztá gondolatára, amilyen az angol tájék, régi házakkal és kastélyokkal, a krikett hosszú nyári délutánokon, teaparty a Temzén, marhasült és pipázás, a Punch és a londoni Times, meg ehhez hasonlók.

Mindezeknek kellős közepébe csöppentem bele a Ripley Court-ban, s mindez hamarosan semlegesítette bennem vágyakozásomat az imádságra és az istenszeretetre, s lassacskán elfojtotta a nekem ajándékozott kegyelmet. Amíg a krikettnek, az etoni galléroknak és a mesterséges gyermekségnek ebben az üvegházi békéjében éltem, addig jámbor maradtam, talán őszintén is az. De mihelyt leomlottak körülöttem ennek az illúziónak törékeny falai – vagyis mihelyt középiskolába kerültem, s ott megtapasztaltam, hogy érzelmességük felszíne alatt az angolok éppoly durvák, mint a franciák –, meg se próbálkoztam többé azzal, hogy fölntartsam a látzatot, (hiszen nem éreztem egyébnek).

Akkor persze mindezt még nem gondoltam át világosan. Sem az értelmem nem fejlődött még ki eléggé, sem a szükséges távlatokat nem láttam magam előtt. Különben is mindez inkább az érzelmi világomban játszódott le, nem az értelmi és az akarati életemben. Az anglikán hittan, legalábbis ahogy a legtöbb szószékről hirdetik, olyan általános és bizonytalan, hogy nem is adhatott egyébre támpontot.

Iszonyatos rágondolni a kegyelemre, amelyet eltékoznak a világon, s az emberekre, akik elveszítik. Az anglikanizmus talán azért is olyan meddő és hatástalan az erkölcsi életben, mert nincs eleven kapcsolata az igaz egyház titokzatos testével, s mert társadalmi igazságtalanságra és osztály-elnyomásra támaszkodik. Mivel elsősorban egy osztály vallása, elfogadta annak az osztálynak a bűneit is, amelyhez hozzákötődött. Ez azonban inkább csak sejtés, igazolni nemigen tudnám.

Én a tizennégy évemmel már majdnem túlkoros voltam Ripley Courthoz, a középiskolai ösztöndíj megszerzéséhez azonban még elég sok latin tudást kellett fölszednem, hogy a fölvételin legalább elfogadható eredményt érhessek el. Ami az iskolát illeti, ahová járni fogok: Ben nagybátyám, a nyugalmazott iskolaigazgató többé-kevésbé megbízható szakértelmével már körülbelül kiválasztotta. Mivel apám szegény volt, ráadásul művész, nem jöhettek szóba olyan híres iskolák, mint a Harrow vagy a Winchester, – bár Ben bácsi Winchestert igen nagy becsben tartotta, s annak idején sok növendékét sikerült oda ösztöndíjra bejuttatnia. Kettős ok vezette a családot döntésében: apám nemigen tudta volna megfizetni a magas tandíjat (bár Pop vállalkozott rá, hogy megküldi a pénzt Amerikából), másrészt túl nehéznek találták számomra az ösztöndíjas vizsgákat.

A végső választást mindenki helyeselte. Midlands egyik ismeretlen, de rendes kis iskolája mellett döntöttek: régen alapították, s kialakultak már a saját hagyományai. Hírneve valamit javult is az utóbbi időben, legnagyobb igazgatójának munkája nyomán, aki éppen akkor készült nyugdíjba menni.

Ben bácsi mindössze ennyit tudott róla. Maud néném pedig megerősítette:

– Biztos vagyok benne, hogy Oakham igen rendes iskola.

III

A pokol kínjai

1

1929 őszén kerültem Oakham-be, ebbe a kedves és békés kis kereskedővárosba, amely iskolájával és XIV. századi szürke tornyú templomával egy tágas középangliai völgyben bújik meg.

Persze kis porfészek az egész. Oakham-et egyedül az teszi híressé, hogy megyeszékhely, pontosabban egyetlen igazi városa Anglia legkisebb megyéjének. Se főútvonal, se jelentős vasút nem keresztezte ekkor Rutland-ot, kivéve a szélén elhaladó nagy északi utat.

Ebben a csendes állóvízben, a varjaktól feketéllő fák alatt kellett eltöltenem három és fél évet, hogy életpályámra előkészüljek. Három és fél év igen rövid idő. Elmúltával mégis sokban különböztem attól az esetlen, félszeg, jószándékú, de szíve mélyén boldogtalan tizennégy éves fiútól, aki annakidején barna nemezkalapjával, utazótáskájával és „kajásdobozával” odaérkezett.

Mielőtt azonban Oakham-be mentem, s elfoglaltam a helyemet a Hodge-épület ócska, gázlámpás szobájában, amelyet óvodának csúfoltak, az események még tovább bonyolították és szomorították életemet.

1929 húsvéti szünetében apámmal Canterbury-be mentünk. Ő többnyire a katedrális környékén festett, én pedig bejártam a város környékét. Az idő nyugodtan telt, – közben egyedül az *Aranyláz* című, híres Chaplin-film megérkezése hozta izgalomba a várost.

Amikor a szünet végén visszamentem Ripley Courtba, apám Franciaországba utazott. Az utolsó hír Rouenből jött róla. A nyári félév vége felé az iskolai kriket csapat Ealing-be ment, hogy a Durston House-i csapattal játsszon. Meglepetésemre engem jelöltek ki pontozóbírónak. Arra sose gondolhattam, hogy bevesznek a csapatban, hiszen kezdettől fogva reménytelenül rosszul játszottam. Útközben hallottam meg, hogy apám Ealing-ben, Maud nénéméknél fekszik betegen. Valószínűleg azért is küldtek el a csapattal. A teaszünetben alkalmam lesz fölszaladni a kriketpálya melletti házunkba, hogy meglátogassam őt.

Az autóbusz a pályára vezető utcáskánál tett le bennünket. A kis pavilonban a másik pontozóval együtt kinyitottuk nagy, zöldvonalas könyveinket, és följegyeztük egymás játékosainak a nevét. Aztán kihegyezett ceruzákkal vártuk, míg az első pár nagy, fehér lábszárvédőben nehézkesen becammogott.

Párás júniusi nap sütött a pályára. A túloldalon, a ködben hajladozó nyárfák mögött állt nagynéném háza. Odalátszott annak a tetőszobának az ablaka is, amelyben apám lakhatott.

Megkezdődött a mérkőzés.

Nem tudtam elhinni, hogy apám állapota súlyos. Ha csakugyan az volna, bizonyára nagyobb hűhót csaptak volna miatta. Átmentem hozzájuk a teaszünetben. A zöld fakapun keresztül beléptem a kertbe, majd a házba, s fölmentem az emeletre. Apámat ágyban találtam. Nemigen látszott rajta, hogy beteg, csak beszédmódjából és mozdulataiból következtettem erre. Nehezen és fájdalmasan beszélt, és alig szólalt meg. Amikor betegségről kérdezősködtem, azt válaszolta, hogy úgy látszik, senki se tudja, mi baja.

Elszomorodva és nyugtalanul tértem vissza a pályára. Azzal biztattam magam, hogy egy-két hét alatt valószínűleg jobban lesz. Úgy éreztem, beigazolódott a remény, amikor félév végén azt írta, hogy a nyarat együtt töltjük Skóciában. Egy régi barátja hívta meg Aberdeenshire-i házába, hogy pihenjen és megerősödjék.

Az egyik éjjeli vonattal utaztunk el a King's Cross-ról. Apám elég jól bírta az utat, de mire másnap délben egy csomó szürke és komor skót állomás után Aberdeenbe értünk, fáradt lett és hallgatag. Aberdeenben sokáig kellett várakozni, ezért elhatároztuk, hogy megnézzük a várost. Az állomásról széles, elhagyatott, macskaköves utcára léptünk. A távolból odalátszott a kikötő. Sirályok és néhány hajó árboca meg kéményei tűntek elénk. De mintha az egész helység elpusztult volna pestisben. Egyetlen embert sem láttunk sehol. Erre visszagondolva azt hiszem, bizonyára vásárnap lehetett, mert bármilyen kihalt is Aberdeen, hétközben mégsem lett volna ennyire üres. Az egész város olyan szürkén nehezedett ránk, mint egy sírbolt. Az ellenséges és lakatlan gránittömegek annyira lehangoztak, hogy leverten visszatértünk az állomásra. Bementünk az étterembe, és valami kotyvalékot rendeltünk, de ez sem derített föl minket.

Késő délután értünk Inch-be. A nap előbukkant a felhők mögül. Ferde sugarai távoli dombokat világítottak meg, ahol vendéglátónk földje húzódott. Tiszta és csöndes levegőben indultunk tovább az elhagyott városból, amely inkább vadon településnek látszott, mint városnak.

Az első néhány napon apám a szobájában maradt ugyan, de az étkezésekhez lejött. Egyszer-kétszer a kertbe is kísért. Nemsokára azonban már az étkezések idejére sem hagyta el a szobáját. Az orvos gyakran meglátogatta. Hamarosan megértettem, hogy állapota egyáltalán nem javul.

Végül egyik nap fölhívott a szobájába.

– Vissza kell mennem Londonba – mondta.

– Londonba?

– Fiacskám, kórházba kell mennem.

– Rosszabbul érzed magad?

– Egyáltalán nem javul az állapotom.

– Még mindig nem tudják, mi a bajod, apa?

Megrázta a fejét, majd azt mondta:

– Kérd az Isten, hogy gyógyítson meg. Remélem, majd csak jobban leszek. Ne szomorkodj miattam.

Elöntött a szomorúság.

– Ugye, te szeretsz itt lenni?

– Igen, minden jó itt.

– Maradj itt. A háziak igen jó emberek, gondodat viselik, jó dolgod lesz itt. Szereted a lovakat?

Különösebb lelkesedés nélkül válaszoltam, hogy a pónik helyes állatok. Házigazdánk két unokahúgával a nap egyik részében a két pónilovat csutakoltuk, etettük, a fennmaradó időben pedig lovagoltunk. Én a magam részéről sokallottam ezt a munkát. A két lány viszont sportszerűtlennek ítélte viselkedésemet, és naphosszat kicsit ellenségesen, anyáskodva parancsolgattak nekem. Tizenhat vagy tizenhét évesek lehettek, és úgy láttam, hogy a lovakon kívül semmi sem érdekli őket. Alig lehetett rájuk ismerni, ha nem viseltek lovaglónadrágot.

Apám így elbúcsúzott tőlünk. Fölsegítettük a vonatra, s elutazott az londoni Middlesex kórházba.

A nyári szünet csigalassan telt. Hideg, ködös napok egymás után, aztán néhányszor ragyogó napsütés. Egyre kevésbé érdekelt az istálló és a két póni. Augusztus elejére a lányok megvetéssel lemondtak rólam. Visszahúzódhattam saját boldogtalan magányomba, lovak és vadászat nélkül, skótszoknya és skótos mulatságok nélkül.

Ehelyett egy fa ágai közt üldögélve Alexandre Dumas regényeit olvastam franciául. Később, a lovak elleni lázadásom jeléül valahonnan kölcsönkértem egy kerékpárt, és bejártam a környéket. Megnéztem azokat a kőből épült körfalakat, ahol egykor a druidák összegyűltek, és em-

bert áldoztak a fölkelő napnak, – már amikor tényleg látni is lehetett a napfölkeltét.

Egyszer magam voltam az elhagyott házban, Athosszal, Portosszal, Aramisszal és D'Artagnannal. Athost szerettem leginkább, az ő életébe akartam valahogy átvetíteni a saját életemet. Megszólalt a telefon. Egy ideig hagytam csöngeni, végül mégis fölvettem. Nekem szóló táviratot olvastak be.

Először nem értettem meg a skót postáskisasszony szavait. Amikor pedig megértettem, nem akartam elhinni.

Az üzenet így szólt: „New York kikötőjébe megyek. Minden rendben.” A táviratot apám küldte, pedig ő egy londoni kórházban fekszik. Vitatkozni kezdtem a postással, hogy a távirat nem jöhetett apámtól, hanem inkább Harold nagybátyámtól, aki abban az évben Európában járt. Őt azonban nem lehetett lebeszélni arról, amit az orra előtt látott. A távirat aláírása „apa”, és Londonban adták föl.

Letettem a kagylót. Az izgalomtól élmeyegni kezdett a gyomrom. Föl s alá járkáltam a csendes, üres házban, majd beültem a dolgozószoba egyik nagy bőr karosszékebe. Senki, egyetlen teremtet lélek sem tartózkodott az egész hatalmas házban.

Ott ültem szerencsétlenül a sötét szobában. Se gondolkodni, se mozdulni nem tudtam. Egyszerre rámzuhant a magányosságom minden fájdalma: nem volt se otthonom, se családom, se házam, se apám, se egyetlen barátom, se belső békém vagy önbizalmam. Sötétben és értetlenül, mindentől elhagyatva éreztem magam – Isten nélkül, mennyország, kegyelem, minden nélkül. Mi történhetett apámmal ott, Londonban? El se tudtam képzelni.

Amikor Ealingben beléptem nagybátyjám házába, ugyanezzel a hírral fogadtott. Legfontosabb kijelentéseinek drámai pózába vágta magát, kitágult szemmel rámmeredt, nagy fogai kilátszottak, és minden szótagot rettetesen tagolva és hangsúlyozva közölte:

– Apádnak rosszindulatú agydaganata van.

A kórházban apám egy sötét szobában feküdt. Nem sokat beszélt. Amit azonban mondott, nem ijesztett meg annyira, mint ahogy a távirat alapján féltem. Világosan és értelmesen beszélt, így aztán megnyugodtam, hogy csak szervi elváltozás történt, és nem kell szorosan vett örültségtől félni. Apám tiszta öntudattal beszélt, – de a gonosz daganatot már látni lehetett a homlokán.

Gyöngé hangon elmesélte, hogy meg akarták operálni, de attól féltek,

hogy nem túl sokra mennek vele. Ismét arra kért, hogy imádkozzam érte.

A táviratról nem tettem említést.

Amikor elhagytam a kórházat, tudtam, mi készül. Még egy, esetleg két vagy három évig feküdhet így, azután meghal, hacsak előbb meg nem ölik az operáló asztalon.

Azóta az orvosok már az agy egyes részeit is ki tudják operálni, így megmentve az életet, az egészséget, az értelmet, mindent. 1929-ben azonban még nem tartottak itt. Apámnak tehát meg kellett halnia, lassan és fájdalmasan, éppen akkor, amikor az orvosok a fölfedezés küszöbéhez érkeztek.

2

Oakham, Oakham! Félhomályos téli estéken heten-nyolcan nyüzsögünk padlásszobánkban a gázlámpa alatt, s a „kajatar” körül mohón mérgelődve és szitkozódva verekedtünk és ordítoztunk. Az egyik fiú kapott egy hawai gitárt, de nem tudott játszani rajta. Pop mindig elküldte nekem a New York Sunday barna színnyomatait, abból kivagdostuk a színésznők képeit, és teleragasztottuk velük a falakat.

Én pedig küszködtem a görög igékkel. És közben mazsolabort ittunk, burgonyaszirmot faltunk, amíg elkábulva és émelyegve el nem csöndesedtünk. A gázlámpa alatt az iskola kékcímeres, krémszínű levélpapírjain leveleket írtam apámnak a kórházba.

Három hónap múlva már sokkal jobban éreztem magam. Átléptem az ötödik osztályba, s új tanulószobába is kerültem. Világosabb volt, de éppoly zajos és zsúfolt, mint a régi. Cicerót tanultunk, és a XIX. századi európai történelmet, hideg gúnnyal támadva IX. Piust. Angol órán a Vihart és Chaucer történeteit olvastuk. Buggy Jerwood, az intézeti káplán pedig trigonometriára próbált tanítani bennünket. Velem nem sokra jutott. Néha a vallásról is igyekezett elmondani egyet-mást, de ezt is eredménytelenül.

Vallástanítása kimerült a homályos erkölcsi intelmekben, és az angol gentleman eszményének meg a testi higiéniének zavaros keverékében. Mindnyájan tudtuk, hogy az egész tárgy végül annyira ellaposodik, hogy az evezés néhány gyakorlati fogásának bemutatásával végződik: Buggy fölül az asztalra, hogy lássuk, hogyan kell húzni az evezőt.

Oakham-ben egyébként nem volt alkalom evezésre, megfelelő víz hiányában. A káplán azonban cambridge-i idejében megszerezte a kék szala-

got. Magas, erős, jómegjelenésű ember volt, őszülő halántékkal, nagy angol állal, széles, redőtlen homlokkal. Ez a mondat sugárzott róla: „Éljen a fair play és a sportszerűség!”

Legnagyobb beszéde az első korinthusi levél 13. fejezetéről szólt. Ez a fejezet valóban csodálatosan szép. De ő meglehetősen furcsán értelmezte a szöveget. Magyarázata sokat elárult róla, de részben egész egyházáról is. A szeretet szó ebben a fejezetben (és az egész Bibliában) szerintem egyszerűen „gentleman”, úriembert jelent. Más szóval a szeretet a sportszerűséget, a krikettet, az illemt, a megfelelő öltözködést, a kés-villa helyes használatát jelentette, s kizárt minden faragatlan durvaságot.

Ott állt az egyszerű szószéken, nagy állát a fehér ruhába öltözött fiúk fölé emelte, s szónokolt:

– Az ember végigolvashatja Szent Pálnak ezt a fejezetét, és a szeretet szót mindenütt kicserélheti „gentleman”-re: „Szóljak bár emberek vagy angyalok nyelvén, ha nem vagyok gentleman, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom... A gentleman türelmes, jóságos, a gentleman nem féltékeny, nem kérkedik, nem gőgösködik... a gentleman soha el nem múlik.”

És csak mondta, mondta tovább. Nem akarom azzal vádolni, hogy így fejezte be: „Most megmarad a hit, a remény és az úri viselkedés, – de ez köztük a legnagyobb.” Bár érvelése logikusan ide torkollott.

A fiúk türelmesen hallgatták ötleteit. De Szent Péter és az apostolok bizonyára meglepődtek volna azon, hogy Krisztust azért gyalázták, osztorozták és gúnyolták a katonák, azért koronázták tövissel, s végül azért feszítették keresztre, hogy mi mindnyájan úriemberek legyünk.

Később a futballkapitánnyal parázs vitába keveredtem a kérdésről, ez a nap azonban csak később érkezett el. Amíg a tizennégy-tizenöt évesek között éltem a Hodge-épületben, addig magaviseletemet az iskola vezetőihez kellett szabnom, legalábbis jelenlétükben. Nem nagyon mertünk rosszkodni. Visszatartott bennünket a rettegés azoktól a durva és kegyetlen büntetési szertartásoktól, amelyeket ünnepélyes külsőségek között rendeztek meg. Egy tucatnyi vétkest fölrendeltek a Brooke környéki völgyek egyikébe, ott megvesszőzték őket, miközben ostoba, gúnyos dalocskáiban kellett kigúnyolniuk saját erkölcsi és közösségi hibáikat.

Amikor egy év múlva a hatodik osztályba kerültem, az új igazgató közvetlenebb hatása és irányítása alá kerültem: alig negyvenéves, magas ember, nagy fejjel, fekete hajjal. Szenvedélyesen dohányzott és rajongott Platonért. Óráit saját dolgozószobájában tartotta, hogy ott egyik cigaret-

tát a másik után szívhatta, – az osztálytermekben ugyanis tilos volt a dohányzás.

Igen széles látókörű ember volt, – de csak akkor ébredtem rá, hogy mennyit köszönhetek neki, amikor már elhagytam Oakham-et. Ha nem segít, éveket tölthettem volna az ötödik osztályban, sikertelenül próbálkozva a matematika vizsgával. De észrevette, hogy a magasabb fokozatú vizsgát is könnyen le tudom tenni latinból és franciából, bármilyen szigorúak is a követelmények, – így pedig nem kell vizsgáznom matematikából. S a haladó vizsga sokkal többre is képesített, mint a másik. Ő kezdett előkészíteni az egyetemre. Fölbíztatott, hogy próbáljak Cambridge-be ösztöndíjat szerezni. Arra is rávett, hogy természetesen hajlamaimat követve foglalkozzam a modern nyelvekkel és az irodalommal, bár ez azzal járt, hogy időm nagy részében a könyvtárban tanultam, egyedül, mert Oakham-ben annak idején még nem tanították rendszeresen az ilyen „modern” tárgyakat.

Ebből is láthattam nagyvonalú önzetlenségét, hiszen ő a klasszikusokért rajongott, főleg Platonért. Azt szerette volna, ha mindnyájunkat megfertőz rajongása. Én azonban ezt a fertőzést halálos veszélynek tartottam, – és minden erőmmel ellenálltam.

Nem tudom, miért utáltam Platont. De az Állam első tíz oldala után úgy döntöttem, hogy hadat üzenek Szokratésznek és társainak, s azt hiszem, ebből sohasem gyógyultam ki. Nemigen lehetett komoly értelmi alapja ennek az ellenszenvnek, bár születésemtől idegenkedtem a filozófiai idealizmustól. Az Államot görögül olvastuk. Így aztán sohasem tudtunk annyira belemélyedni, hogy gondolatmenetét kövessük. Olyan reménytelenül belegabalyodtam a nyelvtanba, hogy gondolatvilágának felfogására már nem maradt erőm.

Néhány hónap múlva eljutottam oda, hogy a „jó, igaz, szép” szavak csendes fölháborodással töltöttek el. A platonizmus bűnét láttam bennük: az egész valóságot a tiszta absztrakció szintjére egyszerűsítette. Mintha a konkrét, egyedi lényeknek nem volna saját, valóságos léte, hanem csak árnyékai lennének valami távoli, egyetemes eszmének. Ezeket az árnyakat valahol az égben kartotékolják, míg a demiurgoszok a Logos körül keringenek, és kifinomult angol hanglejtéssel fuvoláznak érzelmeikről. A platonizmus jelentős helyet foglalt el az igazgatónak szellemi és lelki síkon mozgó vallás-fogalmában. Oakham-ben ő tartozott a legtudatosabban az anglikán egyházhoz. De azért nemigen lehetett megállapítani, hogy pontosan miben is hitt, ahogy a többiek hitét sem lehetett kideríteni.

Heti egy hittanóránkon több tanárt is hallgattam. Az első nagynehezen átdöcögött a Királyok 3. könyvén. A második, egy kis szívós, yorkshire-i ember, mindenről igen határozottan mondott véleményt. Egyszer Descartes-nak a saját létéről és Isten létezéséről való bizonyítását fejtette ki nekünk. Hozzátette azt is, hogy számára ezen alapszik az egész vallás. Ellenkezés nélkül elfogadtam a „*Cogito ergo sum*”-elvét, bár lehetett volna annyi eszem, hogy fölismerjem: szemfényvesztés érvekkel igazolni azt, ami önmagában nyilvánvaló. Ha nincsenek önmagukban nyilvánvaló alapelvek, amelyekből elindulva érvelésünk eljuthat nem közvetlenül belátható következtetésekhez is, – akkor mire való a filozófia? Ha a metafizika alaptételeit is igazolni kell, akkor csődbe jut a filozófia: semmiről se lesz valódi bizonyítékunk, hiszen a legelső bizonyíték belebonyolít egy végláthatatlan folyamatba, bizonyítva, hogy bizonyítjuk azt, amit bizonyítani akarunk, és így tovább, eljutva a külső sötétségre, ahol sírás lesz és fogak csikorgatása. Ha Descartes úgy gondolta, hogy bizonyítania kell a saját létét is, a gondolkodására hivatkozva, azzal, hogy gondolata valamilyen már létezett, – hogyan bizonyította, hogy előbb gondolkodott? Nem győzött meg a második lépése sem, sem akkor, sem azóta: eszerint Istennek léteznie kell, mert Descartes-nak tiszta fogalma van róla. Ennél sokkal világosabb érvek igazolják Isten létét.

Amikor az utolsó oakhami években az igazgató tartotta hittanóráinkat, Platonról beszélt, és azt ajánlotta, hogy olvassam A. E. Taylor műveit. Meg is tettem, de csak az ő határozott kívánságára. Még azt a fáradságot se vettem magamnak, hogy próbáljam megérteni, amit olvasok.

1930-ban, tizenöt éves koromban, még mielőtt mindez megtörtént volna, már kezdett megnyílni az út későbbi szellemi lázadásaim előtt. Hirtelen és határozottan föltámadt függetlenségem tudata. Oly erősen átéltem a saját egyéniségemet, hogy – bár ez természetes ebben a korban – kiállhatatlanul önzővé váltam. Ezidőtájt mintha minden összeesküdött volna, hogy fölbátorítson: szakadjak el mindenki mástól, és csak a magam útját járjam. A serdülés zűrzavaros viharában azonban saját belső gyötrelmeim két vállra fektettek. S mivel maradt még bennem némi vallásos hit, akarva nem akarva – sőt egyre növekvő örömmel –, alávettem magam mások tekintélyének, s elfogadtam a körülöttem élők életmódját és szokásait.

Skóciában azonban már kimutattam a fogam fehéret, és elkezdtem bosszút állni megalázó fegyverletéletemért. Rohamosan kiépült bennem az ellenállás mindennel szemben, ami nem tetszett nekem, akár mások

véleményéről, kívánságairól, vagy parancsairól, akár a személyükről volt szó. Azt gondoltam, amit akartam, azt csináltam, amit akartam, a saját utamon jártam. Ha valaki meg akart akadályozni valamiben, és erre megvolt a hatalma, – akkor külsőleg udvariasan bántam vele, de megőriztem az ellenállásomat, és a saját akaratomat követtem, a magam útját folytattam.

Amikor Pop és Bonnemamam 1930-ban ismét Európába jött, sarkig kitárták előttem az élet kapuját, és függetlenné tettek. Az 1929-es gazdasági válság nem tette tönkre Popot, mivel nem fektette bele egész vagyonát csődbement vállalatokba. Közvetve azonban legalább annyira sújtotta őt is, mint az összes többi üzletembert.

Júniusban mindhárman átjöttek Oakham-be: Pop, Bonnemamam és Paul. Látogatásuk most békésen zajlott le. Ekkor már nem viharzottak végig a városokon. A gazdasági válság is érezte a hatását, de hozzá is szoktak már az európai körutakhoz. A régi időkre jellemző izgatott lőtásfutásuk így megenyhült, s utazásaik aránylag nyugodtabbá váltak.

Az oakhami Korona Vendéglőben laktak. Pop első dolga volt, hogy félrehívott az egyik szobába, s úgy tárgyalt velem, mint egyenrangú felnőttel.

Első alkalommal történt, hogy valaki felnőtt emberként bánt velem: önálló személyiségként álltam előtte, aki alkalmas akár üzleti tárgyalásokra is. Valójában semmit sem értettem az üzleti dolgokhoz. De mialatt Pop kifejtette pénzügyi helyzetünket, úgy figyeltem, mintha mindent értenék. Beszélgetésünk végére valóban tisztába is jöttem a legfontosabb kérdésekkel.

Senki se tudta, mi történik a világon a következő tíz-húsz esztendőben. Grosset és Dunlop üzlete virágzott, Pop is jól keresett, de nem láthatta előre, mikor megy tönkre a vállalat, vagy mikor bocsátják el őt. Azt a pénzt, amit ránk akart hagyni, a lehető legbiztosabb módon helyezte el, hogy öcsém és én befejezhessük iskoláinkat, egyetemet végezhesünk, sőt még azután is maradjon annyi, amennyi megment az éhhaláltól addig, amíg valami álláshoz nem jutunk. Életbiztosítást kötött, hogy ezzel évjáradékot biztosítson számunkra. Tervét papíron is kidolgozta; minden adatot megmutatott nekem, miközben én bölcsen bólogattam. Nem értettem a részleteket, csak azt, hogy 1940-ig biztosította a megélhetésem. (Egy-két év múlva Pop fölfedezte, hogy csodálatos biztosítási terve nem vált be olyan remekül, mint várta, ezért némi veszteség árán átalakította terveit.)

Amikor Pop az egészet elmagyarázta, átnyújtotta a számokkal teleírt

papírt, kihúzta magát a székében, kitekintett az ablakon, és kopasz fejét simogatva így szólt:

– Most már minden rendben van. Bármí történne is velem, mindkettőtökről gondoskodtam, pár évig semmivel sem kell törődnötök.

Kissé elkábultam a pillanat nagyszerűségétől és Pop bőkezűségétől. Nagyon komolyan vette azt, amit mondott. Úgy akart elrendezni mindent, hogy még akkor is jussunk pénzhez, ha ő tönkremenne – ez azonban szerencsére nem következett be.

Bőkezűségét és éretté nyilvánításomat Pop aznap olyan engedménnyel koronázta meg, ami egészen meghihatott. Nemcsak megengedte, hogy dohányozzak, hanem még pipát is vásárolt nekem. Pedig alig múltam tizenöt éves, és Pop világleletében gyűlölte a dohányzást, amit különben az iskola szabályai is tiltottak. Ezt a szabályt azután az év során rendszeresen áthágtam, nem a maró rhodésiai dohány élvezetért, hanem saját függetlenségem bizonyítására.

A szünidő még egy nagy változást hozott a számomra. A család úgy döntött, hogy a szünetet ezentúl nem London környékén töltöm Maud nagynénémnél, vagy valamelyik másik rokonnál. Keresztapám, apám régi újjeländi barátja, aki most már jónevű szakorvos lett a Harley Streeten, felajánlotta, hogy lakjam náluk. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy szinte éjjel-nappal azt tehettem, amit akartam.

Tom keresztapám lett az az ember, akit a legjobban tiszteltem és csodáltam életemnek ebben a szakaszában, s akire ezért a leginkább hallgattam. Ő is előlegezte a bizalmát azzal, hogy okosabbnak és érettebbnek tartott, mint amilyen voltam, s ez persze nagyon tetszett nekem. Később sajnos csaldódott belém vetett bizalmában.

Tomnak és feleségének a lakásában rendezett és kellemes életet élhettem. A reggelit kilenc óra körül kis tálcán az ágyba hozta a francia szobalány: kávé vagy kakaó, kétszersült vagy zsömlé, és nekem külön, tükörtöjás. Utána kicsit várnom kellett a fürdőre, s így még egy órát olvastam az ágyban: Evelyn Waugh valamelyik regényét vagy más egyebet. Aztán megfürödtem, felöltöztem, és valami szórakozás után néztem. Sétáltam egyet a parkban, múzeumba mentem, vagy elmentem egy hanglemezboltba, s meghallgattam egy csomó lemezt, – azután fizetségül egyet meg is vásároltam. Rendszerint a Levy's-be mentem a Regent Street egyik hatalmas épületének legfelső emeletén, mert itt megtalálhattam a legújabb amerikai Victor, Brunswick és Okeh lemezeket. Bezárkóztam az egyik üvegajtós kis fülkébe, és lejátszottam a Duke Ellington, Louis Armstrong

és King Oliver lemezeket, meg a többi, amit már elfelejtettem. Közvetve, hallomásból így megismertem a Basin Streetet, Beale Streetet, meg az összes olyan helyeket, amelyekről akkoriban szívrepesztően bánatos sanzonokat írtak. Beleéltem magam Dél összes városainak valamennyi nyomortanyájába: Memphis, New Orleans, Birmingham mind ismerőssémmé lett, bár a valóságban sohasem láttam őket.

Aztán visszatértem keresztapám házába, megebédeltünk annál a pici asztalkánál, amely olyan csöppnek és törékenynek látszott, hogy alig mertem megmozdulni mellette. Attól féltem, hogy az egész összecuslik, és a csinos kis francia tányérok összetörnek, a francia ételek pedig szétszóródnak a tükörfényes padlón. A lakásban minden ilyen kicsi és törékeny volt, akárcsak keresztapám és felesége. Pontosabban, Tom maga nem volt törékeny, csak kistermetű. Határozottan és fürgén járkált kis lábán, vagy állt a kandalló mellett, ujjai között cigarettát tartva, olyan gondosan és elegánsan, ahogyan az egy jóhírű orvoshoz illik. Ajkát olyan összezárva tartotta, mint azok az orvosok, akik operált beteg fölé hajolnak.

Tom felesége finomnak, csaknem törékenynek tűnt. Apja híres francia protestáns püspök, hosszú fehér szakállal, aki a Rue des Saints-Peres-ből uralkodott a francia kálvinizmuson.

Lakásukban mindent saját termetüknek, finomságuknak és ízlésüknek megfelelően rendeztek be. Nem hasonlított otthonuk az orvosok, még kevésbé az angol orvosok lakásához. Az orvosok Angliában nehéz, nyomasztó hatású bútorokat kedvelnek. Tom azonban nem tartozott azokhoz a híres orvosokhoz, akik mindig szalonkabátot és keménygallért hordanak. Lakásukban minden ragyogott, én meg mindig attól féltem, hogy eltöröm valamelyik csecsebecsét. Jární is alig mertem a parketten, nehogy hirtelen átlukasszam a padlót.

Tomban és Irisben kezdettől fogva azt csodáltam a legjobban, hogy mindent tudtak, és mindenről tárgyilagos véleményt alkottak. Nagyon megörültem, amikor fölfedeztem, hogy nemcsak szabad kifiguráznom az angol középosztály eszméit és eszményeit, hanem erre föl is bátorítottak, amikor ott ültünk a ragyogó kis nappaliban, s a térdünkön egyensúlyoztuk kávécsészéinket. Hamarosan szokásommá lett, hogy fölényesen, fitymálkodva becsméreljem mindazokat, akikkel nem értettem egyet, vagy akiknek az ízlése vagy gondolatvilága különbözött az egyémtől.

Tom kölcsönadta regényeit, beszélt a különböző színdarabokról, és gyönyörűséggel hallgattuk a Duke Ellington lemezeket. Ekkor ismertem meg a legtöbbet emlegetett modern írókat: Hemingway, Joyce, D. H.

Lawrence, Evelyn Waugh, Céline, Gide és a többiek műveit. Költőkről viszont nemigen esett szó. T. S. Eliotról oakhami barátomtól hallottam először, aki Cambridge-ből jött, és felolvasta nekem a *The Hollow Men*-t.

Egyik párizsi útunkon Tom elvitt, hogy megnézzük Chagall és a modernnek festményeit. Braque-ot és a kubistákat azonban nem szerette, és nem tudtam felébreszteni lelkesedését Picasso iránt sem. Tom vezetett rá arra is, hogy az orosz filmekben és René Clairban némi érték rejlik. Tőle tanultam meg, hogy mi a különbség a Royal és az Anglais kávéház között, és sok más hasonlót. Azt is tudta, kiktől gondolják az angol nemesek közül, hogy kábítószerekkel élnek.

Szemlélete határozott értékrendre épült, – de teljesen evilági és kozmopolita értékrendre. Értékek ezek is, – és sokan tiszteletreméltó hűséggel ragaszkodnak hozzájuk. Én magam csak sokkal később jöttem rá arra, hogy mindez nemcsak esztétikai, hanem egyfajta erkölcsi színvonalat is jelentett, mivel az erkölcsi és a művészi értékek elválaszthatatlanul összeforrtak bennük a józóság egyetlen szervező elvében. Íratlan törvény volt ez, csak éles szemmel és lelki rezdüléseikre teljesen ráhangolódva tudtam volna fölfogni. De működött bennük ez a szigorú erkölcsi törvény, bár sohasem nyilvánult meg a gonosz nyílt gyűlöletében. Egyetlen bűnt sem ítélték el közvetlenül és kifejezett módon, csak a középosztály polgári képmutatását. Ezt viszont folyton támadták, míg minden más hibát céltudatos, nyugodt gúnnyal intéztek el. Számomra az okozta ebben a nehézséget, és azon is csúsztam el, hogy nem fogtam föl: azért mert értékelték például D. H. Lawrence művészetét, ezt finom módon el tudták választani attól, hogy elfogadják életfelfogását is. Sőt, ennél is finomabb megkülönböztetésről volt szó: életfelfogása iránt is érdeklődtek, de magától értetődött a számukra, hogy elég közönséges lenne az író módjára a valóságban is gyakorolniuk.

Cambridge-be kerülésem előtt gyorsan fejlődtem az ő hatásuk alatt, általában értékes és jó irányba. Keresztapámék őszinte érdeklődéssel és jóindulattal foglalkoztak velem a maguk közvetlen és barátságos módján. Nagylelkűen és odaadóan neveltek, és mindent megtettek az érdekemben.

Tom határozottan ragaszkodott hozzá, hogy az angol diplomáciai szolgálatot válasszam. Fáradtságot nem kímélve, minden eszközzel megpróbált fölkészíteni arra, hogy elérjem ezt a célt. Számtalan apró részletkérdést hozott elő, amelyekre majd annakidején ügyelnem kell: joghallgatóként milyen apró trükkökkel, például a bírósági éttermekben elfogyasztott

megfelelő számú vacsorával, tudom majd egyengetni utamat a diplomáciai pálya felé. Végül sohasem jutottam el oda, hogy elfogyasszam ezeket a vacsorákat, de az égben talán elnézik ezt a fogyatékoságomat.

3

Mindez 1930 nyara előtt történt, – mielőtt Pop átadta nekem az örökségemet, és ajtót nyitott számomra, hogy elkóborogjak tékozló fiúként, vagy akár földi otthonomon belül maradva váljak tékozlóvá.

A nyár nagy részét mindnyájan együtt töltöttük Londonban, hogy így a kórház közelében lehessünk, ahol apám feküdt. Jól emlékszem első látogatásunkra.

Több hónapja jártam Londonban, akkor is csak átutazóban, így alig láttam apámat azóta, hogy az előző ősszel befeküdt a kórházba.

Együtt mentünk be hozzá látogatni. Túl korán érkeztünk, és várnunk kellett. A hatalmas kórház egyik új szárnyában, a tükörfényes földszinti folyosón ültünk több mint fél óráig. A betegség, a fertőtlenítő szerek és a kórházak szokásos szaga mindnyájunkat lehangolt. Akkoriban vettem meg a Hugo-féle olasz nyelvkönyvet. Szavakat tanultam, míg John Paul nyugtalanul ült mellettem. Az idő lassan telt.

Végül is elérkezett a látogatás kezdete. Fölmentünk a lifttel. Apámat akkor már többször vitték át más és más osztályra, közben többször operálták, azonban mindannyiszor eredménytelenül.

Beléptünk a kórterembe. Apám közvetlenül az ajtó mellett balra feküdt.

Amikor megláttam, egyszerre tudtam, nincs remény arra, hogy sokáig éljen. Arca felduzzadt, szeme zavaros volt, főleg azonban a homlokán levő daganat nőtt meg ijesztően.

Megszólítottam:

– Hogy vagy, édesapám?

Rámpillantott, zavart és boldogtalan mozdulattal kinyújtotta a kezét. Ekkor fogtam föl, hogy már nem is tud beszélni. Ugyanakkor láthattuk azt is, hogy megismer minket, tudja, mi történik körülötte, öntudatánál van és mindent megért.

A tehetetlenség fájdalma rám zuhant és szinte összetört. Könnyek törtek elő a szememből. Senki sem szólt egy szót sem.

Ráborultam az ágyra, és arcomat a párnákba rejtve zokogtam. Szegény apám is sírt. A többiek némán álltak. Kegyetlenül szomorúnak és tehetetlennek éreztük magunkat. Nem volt mit tenni többé.

Amikor végül is föltekintettem, s letöröltem a könnyeimet, láttam, hogy az ápolónővérek spanyolfalakat állítottak az ágy köré. Annyira nyomorultnak éreztem magam, hogy nem szégyelltem bánatomnak és érzelmeimnek ennyire nem-angolos kifejezését. Így jöttünk el tőle.

Mihez kezdjek ennyi szenvedéssel? Sem én, sem a család többi tagja nem látott belőle kiutat. Erre a tátongó sebre nem találtunk megfelelő orvoslást. Hordani kellett, ahogy az állat hordja sebeit. Úgy szemléltük a világot, mint a legtöbb ember, aki hit nélkül kerül szembe háborúval, betegséggel, fájdalommal, éhséggel, szenvedéssel, járvánnyal, bombázással, halállal. Némán eltűri, mint egy szerencsétlen állat. Megpróbálja, hátha sikerül elkertülnie. De előbb-utóbb eljut ahhoz a ponthoz, ahol már nem lehetséges: utoléri a fájdalom. Hitegetheti magát azzal, hogy nem is fáj annyira. De egészen megszűntetni nem lehet, s a végén elnyeli az embert.

Az igazságot rendszerint itt is túl későn fedezzük föl: minél inkább el akarjuk kerülni a fájdalmat, annál jobban ránk nehezedik. Minél jobban félünk ugyanis tőle, annál jelentéktelenebb apróságok fognak kínozni. Végül az szenved a legtöbbet, aki a legjobban menekül előle: nevetségesen apró dolgok gyötrik, amelyeket már csak a saját túlérzékenysége nagyít föl. Saját lénye, léte az, amelyik okozza, és öntudata gyöttri a legjobban. Ez a torzulás a sátán eszközévé is válhat: filozófusaink kiforgatják természetünket, s a jóra való képességünket ellenünk fordítják. Egész nyáron hetenkint egyszer vagy kétszer, hűségesen eljártunk a kórházba. Semmi mást nem tudtunk tenni, csak ültünk, néztük apámat és beszélünk hozzá. Felelni nem tudott ugyan, de megértette azt, amit mondtunk.

Beszélni nem tudott, de másvalamire azért képes volt. Egyik nap ágyát kék levélpapírokkal beborítva találtuk: azokra rajzolt – igazán művészi rajzokat. De nem hasonlítottak egyik korábbi művekhez sem. Kis, dühös, bizáncias tekintetű, szakállas barátokat rajzolt, nagy glóriával.

Valamennyiünk közül egyedül apámban élt elevenen a hit. Azt hiszem, mélységesen hitt, és elszigetelt magányában értelme és akarata osztatlanul Isten felé fordult, anélkül, hogy szervezetének lassú elroncsolódása ebben lényegesen akadályozta volna. Rátalált Istenre, aki vele és benne élt, s világozást gyújtott benne, hogy testi szenvedését felhasználja lelke épülésére. Nagyszerű lélek volt apám, telve természetes szeretettel, ritka becsületes értelemmel, őszinte és tiszta megértéssel. Ez a gyötrelmes, rettenetes

és ijesztő betegség, amely könyörtelenül préselte a sír mélyére őt, igazi lényét nem tudta elpusztítani.

A lelkek olyanok, mint az atléták: méltó ellenfélre kell találniuk. Így lehet megfelelő próbára tenni őket, s rákésztetni erőik teljes bevetésére, s így nyerhetik el igazi jutalmukat. Apám harcban állt ezzel a daganattal, s nekünk sejtelmünk sem volt erről a küzdelemről. Mi úgy gondoltuk, hogy legyűrte őt betegsége, valójában azonban óriássá növesztette. S azt hiszem, Isten már készíteni kezdte számára jutalmul az igazi életet, hiszen mélységesebben hitt, mint ahogy azt a teológusok előírják. Méltóvá lett erre a jutalomra, mert megharcolta a maga harcát, nem adta föl, s nem menekült el előle.

A karácsonyi szünidő alatt csak egyszer vagy kétszer láttam. Állapota nem változott. A szünet nagyrészt Strasbourg-ban töltöttem, ahová Tom német és francia nyelvgyakorlatra küldött. Egy nagy protestáns kollégiumban laktam, az egyetem egyik professzorának, Tom egyik családi jóbarátjának pártfogása alatt.

Hering professzor kedves és rokonszenves, vörös szakállú ember volt. A protestánsok között alig találkoztam olyannal, mint ő: sugárzott belőle az élétszentség, az a mélységes belső béke, amelyet valószínűleg az egyházatyáktól lesett el, hiszen teológiát tanított az egyetemen. Vallási kérdésekről azonban nemigen beszélt. Amikor egyszer néhány egyetemista meglátogatta, egyikük elmagyarázta nekem az unitárius hit lényegét. Utána megkérdeztem a professzort, és ő megerősítette, amit hallottam, – a maga akadémikus és választékos módján elfogadta ezeket a különböző hitvallásokat. Többé-kevésbé a szociológus szemével és érdeklődésével vizsgálta őket, egy alapvető emberi ösztön érdekes és ellentmondásos megnyilvánulásaiként. A protestáns teológia néha, bizonyos területeken alig emelkedik túl a szociológia és a vallástörténet ötvözetén. De nem akarom őt is ilyen szemlélettel vádolni, mert sejtelmem sincs róla, mit és hogyan tanított.

Környezetem hatására elmentem egy lutheránus templomba, végigültem a hosszú német beszédet, bár semmit sem értettem belőle. Ha jól emlékszem, Strasbourgban ezen az egyetlen istentiszteleten vettem részt. Jobban érdekelt Josephine Baker, egy nagydarab, sovány néger leány, valamelyik amerikai városból, talán St. Louis-ból, aki Strasbourgba jött vendégszerepelni, és a *J'ai deux amours mon pays et Paris*-t énekelte.

Az iskolába visszautazva Londonban egy pár percre meglátogattam apámat. Alig egy héttel visszatérésem után az igazgató fölhívott az irodájába, s odaadott egy táviratot, hogy apám meghalt.

A szomorú történet ezzel véget ért. Értelmem azonban nem tudta fölfogni, mi történt, – nem talált semmi olyan biztos pontot, amelyben megkapaszkodhatott volna. Él egy ragyogóan értelmes, csodálatosan tehetséges, csupaszív ember, – aki bevezetett a világba, táplált, gondozott, alakította a lelkem, akihez odaköt a szeretet, a ragaszkodás, a csodálat és a tisztelet – és most megöli egy agydaganat.

Tom a gyász hírt a Times-ban közölte, és tisztességes temetésről gondoskodott. A Golders Greenben temették el, csupán annyi különbséggel, hogy a lelkész több imát mondott, és a kápolna tényleg templomi hangulatot árasztott. Tom a koporsóra valahonnan keletről, Kínából, Babilból vagy Indiából származó, valóban gyönyörű, selyem gyászleplelt borított.

Végül azonban levették a leplet, a koporsót egy toloajtón át kigördítették, s a hatalmas és titokzatos krematóriumban, a mi szemünknek láthatatlanul, elégették a testét, mi pedig elmentünk.

Mindez azonban nem olyan fontos, és el lehet felejteni. Mert azt remélem, hogy az élő Krisztusban egykor újra megláthatom apámat. Vagyis hiszem, hogy Krisztus, az Isten Fia, isteni hatalmával saját föltámadásának dicsőségében föltámasztja mindazokat, akik az ő kegyelmében hunytak el, s hogy az utolsó napon testünkkel-lelkünkkel megosztja isteni örökségének dicsőségét.

Apám halála hónapokig kedvetlenné és szomorúvá tett. Azután ez is végetért, s akkor egyszerre ráeszméltem, hogy minden megszűnt, ami az akaratom útjában állhatott: azt tehettem, amit akartam. Azt képzeltem, hogy szabad vagyok – és öt-hat év telt el, amíg végre rájöttem, hogy milyen félelmes börtönbe zártam magam. Ebben az évben történt az is, hogy kiszáradt lelkem kemény burka végleg megfojtotta bennem a vallás utolsó csíráját. Lelkemben, ebben a porral és szeméttel teli üres templomban nem maradt hely többé semmilyen Istennek: féltékenyen elzártam mindenféle betolakodó elől, hogy saját ostoba szeszélyeimnek hódolhassak benne. Így tökéletesen XX. századi emberré váltam. Ahhoz a világhoz hasonlultam, amelyikben éltem. Saját félelmes századomnak – a mérgesgáz és az atombomba századának – undorító polgárává lettem. Ember, aki az apokalipszis küszöbén él, creiben méreggel, a halálban. Baudelaire szavai hozzám is szólhattak: *Hypocrite lecteur, mon semblable, mon frère . . .*

Közben fölfedeztem egy költőt, egy igazi költőt a romantika korából, bár egyáltalán nem hasonlított kortársaihoz, s nem tartozott hozzájuk. Azt gondolom, hogy William Blake iránti lelkesedésemben Isten kegyelme is közreműködött. Rajongásom nem szűnt meg később sem, sőt erősen belejárt az életem alakulásába.

Apám mindig szerette Blake műveit. Már tízéves koromban igyekezett megmagyarázni, miért szépek a versei. Bár a *Songs of Innocence* gyermekverseknek látszanak, mintha gyerekeknek írták volna őket, a gyerekek azonban alig értenek valamit belőlük, én legalábbis semmit sem értettem. Talán más lett volna a helyzet, ha négy-öt évesen olvastam volna őket. De tízéves koromra már túl sokat tudtam. Tudtam, hogy a tigrisek nem éghetnek az éjszaka erdeiben, sőt buta ötletnek tartottam ezt, hiszen a gyerekek készpénznek vesznek mindent.

Tizenhat éves fejjel már nemcsak a versek szó szerinti értelmét kerestem. Metaforái csodálkozásba ejtettek, és magukkal ragadtak, bár mélységüket és erejüket nem láttam még át igazán. Ennek ellenére mérhetetlenül szerettem. Türelmesebben és figyelmesebben olvastam műveit, mint bármelyik más költő verseit, többet is gondolkodtam róluk. Nem értettem meg mindenestül, – bár ki is érti egészen a *Proféciaikat*? De én nem is tudtam beleilleszteni a gondolatait semmilyen rendszerbe, s arra sem jöttem rá, hogy egymáshoz hogyan kapcsolódnak.

Egy szürke, tavaszi vasárnap a Brooke Roadon sétáltam végig, majd fölmentem a Brooke dombra, a lőtérhez. Hosszú, csupasz hegygerinc, a tetején néhány fa. Tágas kilátást nyújtott a Catmos völgyre, közepén Oakham városának a szürke, hegyes templomtorony körül összegyűlt házaival. Leültem a hegytetőn, elnéztem a völgyet. Északon a Cottesmore-vadászkutyák telepéig, délen a Lax hegyig és Mantonig lehetett ellátni. Velem szemben az erdős hegytetőn a Burley-ház állt. Lábam előtt néhány városszéli, vörös téglaház fölmerészkedett egész a lejtő aljáig.

Égész délután Blake-ről gondolkodtam. Minden erőmmel próbáltam ráfigyelni, és belesímulni az ő világába. Ritkán történt meg velem, hogy ennyire tudatosan foglalkoztam valamivel. Ki akartam deríteni, milyen ember is lehetett. Miben hitt? Mit tanított?

Egyrészt papokról beszélt, „akik fekete köpenyükben köztünk járnak, és tüskés ágakkal megkötik örömeinket és vágyainkat”. Ugyanakkor utálta Voltaire-t, Rousseau-t és a hasonló gondolkodásúakat, mindazzal

együtt, amit képviseltek. Gyűlölte a materialisták deizmusát, a XVIII. század minden finomkodó, elvont, természetes vallását, a XIX. század agnoszticizmusát, és tulajdonképpen napjaink egész közönséges és üres élet-szemléletét.

„Mert Newton és Démokritos
Híres atomjai csupán,
Homokszemek a partokon,
Hol Izrael sok sátra áll.”

(Kálnoky L. ford.)

A két ellentétesnek látszó dolgot semmiképpen sem tudtam össze-egyeztetni egymással. Blake forradalmat hirdetett, mégis megvetette korának legnagyobb és legjellegzetesebb forradalmárait. Könnyörtelen harcot indított azokkal szemben, akik mintha éppen az ő legjellegzetesebb eszméit tanították volna.

Mennyire képtelen voltam akkor arra, hogy olyasmit megértsek, mint William Blake eszméi! Hogyan is tudtam volna felfogni, hogy lázadása – minden furcsa tévedése ellenére –, alapjában a szentek lázadása volt! Az élő Isten szerelmesének a lázadása, azé, aki oly erősen és ellenállhatatlanul vágyódik Istenre, hogy mélységesen elítél minden képmutatást, kicsinyes szkepticizmust és materializmust, amellyel földhözragadt, hideg elmék áthághatatlan falakat emelnek Isten és az emberi lélek közé.

A papok, akiket fekete köpenyükben látott – a katolikusokat akkoriban még nem ismerte, katolikus papot valószínűleg nem is látott soha –, annak a gyöngé, megalkuvó és képmutató jámborságnak a megtestesítői, amely a saját, szűkös, kispolgári vágyait és álszent félelmeit vetíti ki istenkép gyanánt.

Blake nem egyetlen meghatározott vallást vagy szektát vetett el, hanem az ál-jámborságot és a hamis vallásosságot, amelyben Isten szeretetét kiöli a lelkekből a formalizmus vagy a megszokás. Ebből hiányzik a szeretet, hiányzik a hit fénye és élete, amely az embert szemtől-szembe állítja Istennel. Blake írásaiban az egyik helyen a feketeköpenyes papok rémisztően ellenséges figurák, – másutt viszont a „Grey Monk of Charlemagne”, a szeretet meg a hit hőse és szentje, aki az igaz Isten békéjéért küzd, azzal az égő szeretettel, amely betöltötte Blake életét. Élete vége felé azt mondta egyik barátjának, Samuel Palmernek, hogy egyedül a katolikus egyház tanít Isten szeretetére.

Persze nem a hithez és Istenhez vezető tökéletes útként ajánlom mindenkinek Blake tanulmányozását. Költészete valóban rendkívül nehéz és homályos. Gondolataiban összekeveredik csaknem minden eretnek és egyénieskedő misztikus irányzat, amely oly bőségesen virágzott nyugaton. S mégis, Isten kegyelméből, legalábbis véleményem szerint, ártatlanul tisztán maradt meg őrült hasonlatai közepette is: jóságosan és szentül, mert olyan valószínűsággal hitt Istenben, s olyan erősen meg őszintén szeretete őt.

Végeredményben Isten gondviselése Blake-et használta föl arra, hogy valamilyen hitet és szeretetet ébresszen a lelkemben – rejtélyes és erőszakos alakjainak minden félreérthető eszméje és számtalan tévedése ellenére is. Nem akarom ezzel Blake-et szentté avatni. Csak azt jelzem, hogy én milyen hálával tartozom neki, s hogy – bármilyen különösen hangzik –, én Blake gondolatvilágának kerülőútván jutottam el az egyetlen igaz Egyházba, az élő Istenhez, fia, Jézus Krisztus által.

5

Három hónap alatt, 1931 nyarán, felnőttem, de úgy, mint a gaz.

Nem tudom, mi a megalázóbb számomra: a sületlen serdülő fiú emléke, aki júniusban voltam, – vagy azé a felületes, sivár és keményszívű alaké, aki a kiábrándult cinizmus büszke öntudatával tért vissza októberben Oakhambe.

Az egész dolog azzal kezdődött, hogy Pop meghívott, menjek át Amerikába. Vadonatúj öltönyt csináltattam, és azt mondtam magamban: „A hajón találkozom egy gyönyörű szép lánnyal és belésszeretek.”

Így szálltam föl a hajóra. Az első napon egy nyugágyban Goethe és Schiller levelezését olvastam, ami az egyetemi ösztöndíjhoz szükséges vizsgám anyagához tartozott. Furcsa módon nemcsak a kényszerűség vitt rá az olvasásra, hanem meg is győztem magam arról, hogy érdekel.

A második napra körülbelül fölmértem, hogy kik utaznak a hajón. A harmadik nap már nem érdekelt Goethe és Schiller, a negyediken pedig nyakig pottyantam a bajba, amelyet én kerestem.

Az utazás tíz napig tartott.

Inkább két évet töltönnék kórházban, mint hogy újra átéljem ezt a gyötrődést. Amikor a serdülés emésztő érzéki szenvedélye belédvájja karrait, éjjel-nappal sorvaszt, és belevési magát a lelked mélyére! A gyerek-

kori kétségek, nyugtalan képzelődések, remények és kétségbeesések önkínzásai után megpróbálunk kitörni csigaházunkból, s akkor védtelenül belezuhanunk egy rakás erőszakos indulat kellős közepébe. Mintha eleve nem megnyúznának. Ezt nem lehet kétszer elviselni. Ilyesféle szerelmi kalandot csak egyszer élhet át az ember életében. Aztán már megedződik, s nem képes többé ennyi gyötrődésre, legalábbis nem kínozza meg többé ennyi jelentéktelen apróság. Másodszor már nem érhetik ilyen képtelen és váratlan meglepetések. Az egészen nyilvánvaló dolgok nem okozhatnak vég nélküli meglepetést, még a legegyszerűbb embernek sem.

Ennek a bizonyos lánynak egy katolikus pap mutatott be, aki Cleveland-ből jött, és ingujjban társasjátékot játszott a többiekkel. Már első nap mindenkit ismert a hajón. Én csak két nap elmúltával tudtam meg, hogy ez a lány egyáltalán a hajón van. Egy csomó nagynéni társaságában utazott. Három közülük nemigen vegyült el a többi utas közé. Nyugágyaikban üldögéltek, és mit sem törődtek a férfiakkal, akik gyapjúsapkában és kesztyűvel sétálgattak a fedélzeten.

Amikor először találkoztam vele, azt hittem, nem idősebb nálam, pedig kétszerannyi lehetett. Most, tizenhat évvel az esemény után már tudom, hogy az ember kétszer tizenhat éves korában sem látszik még öregnek. Kicsi, törekeny porcelánbaba volt, nagy, kerekre nyílt, kaliforniai szemekkel. Sajátosan egyéni hangon beszélt, olyan különösen fáradt árnyalattal, mintha folytonosan éjszakázna.

Káprázó szemem előtt azonnal tökéletes regényhősnővé magasztosult, és majdnem arcraborultam a lábainál. Akár nyakörvet is tehetett volna rám, és pórázon vezethetett volna körbe a fedélzeten. Ehelyett naphosszat eszméimről és terveimről beszéltem neki és nagynénjeinek. Ő pedig visszonzásul próbált bridzselni tanítani engem. Ez volt a legbiztosabb jele győzelmének fölöttem, mivel soha senkinek se engedtem meg, hogy ilyesmivel próbálkozzék. De azért neki se sikerült ez a vállalkozás.

Beszélggettünk. Emésztő seb vérzett és növekedett bennem, s én minden tőlem telhetőt elkövettem, hogy minél jobban sajogjon. Illatszere és nikotinmentes cigarettáinak illata mindenhová követett, és kabinomban is kínzott.

Elmesélte, hogy egyszer az egyik híres város híres éjjeli mulatójában egy híres ember, valami királyi herceg, távolról sokáig bámulta őt, végül felállt és feléje akart támolyogni. Barátai azonban leültették, és rávették, hogy viselkedjen tisztességesen.

Beláttam, hogy minden gróf és herceg, aki Constance Bennette-féle

lányokat akart feleségül venni, el akarta venni őt is. De grófjai és hercegei nem utaztak vele most, ezen a dicső hajón, amely békésen vitt bennünket az Észak-Atlanti óceán lágy, sötét hullámain. Leginkább az tört le, hogy sose tanultam még táncolni.

Nantucket Light-ot vasárnap délután értük el, s az éjszakát vesztegzárban kellett töltenünk. A hajó ezért a tengerszoroson át a csöndes vizekre ment. Brooklyn lámpái ékszerként ragyogtak a kikötőben. A hajó csakúgy visszhangzott a zenétől. Belsejében forró élet lüktetett, és kicsordult minden ablakon a júliusi éjszakába. Mulatozás folyt minden kabinban. Bárhová mentem, de különösen a nyugalmasabb fedélzeten, mozijelentek kellős közepébe csöppentem bele, olyan pillanatokba, amikor megszakítják a képsort.

Én is bevallottam el nem múló szerelmemet. Soha senkit sem tudok és fogok szeretni, csak őt. Elgondolni is lehetetlen mást. Ha a világ végére menne is, a végzet újra összehozna minket. A csillagok a világ kezdetétől meghatározták a mi találkozásunkat, amely az egész világmindenség történetének központi eseménye. Az ilyen szeretet halhatatlan, legyőzi az időt, és túléli az emberi történelem hiábavalóságait. És így tovább.

Ő is szólt hozzám, gyöngéden és édesen. Ilyesvalamit: „Nem tudja, mit beszél. Ez sohasem történhet meg. Soha többé nem találkozunk.”

De valójában ezt értette: „Helyes kölok vagy. De az ég szerelmére, nőjj fel, mielőtt valaki bolondot csinál belőled.” Kabinomba mentem, és egy ideig a naplóm fölött zokogtam, majd fittyet hányva a romantikus regényeknek, békésen elaludtam.

De nem tudtam sokáig aludni. A hőségtől már ötkor fölébredtem, és nyugtalanul járkáltam a fedélzeten. A tengerszorost szürke köd borította. Amint kivilágosodott, hajók körvonalai tűntek elő a ködből. Az egyik – a Red Star társaság valamelyik hajóján, – mint utóbb az újságokból megtudtam – egy ember éppen azokban a pillanatokban akasztotta föl magát.

A partraszállás előtti, utolsó percekben lefényképeztem szerelmemet. A kép azonban, mélységes bánatomra, homályos lett. Őlyan mohón kívántam lefényképezni, hogy túl közel álltam hozzá a gépemmel, és így a kép nem lett éles.

Persze az egész család várt a kikötőben. A hangulatváltás majd elpusztított. A szívem meg csaknem fölrobbant az éretlen indulatoktól, s hirtelen körülvelt az otthon örvendező, békés, kényelmes légköre. Mindenki beszélni akart velem, záporoztak felém a kérdések, hírek. Kocsin körülvittek

a Long Islanden, megmutattak minden fontos látnivalót, például, hogy hol élt Mrs. Hearst. Én pedig búsan lógattam ki a fejem a kocs ablakán, figyeltem a mellettünk elsurranó, zöld fákat, és azt kívántam, bárcsak meghalnék.

Senkinek se mondhattam el, mi a bajom. Ezzel a hallgatagsággal kezdődött az elidegenedés közöttünk. Ettől az időtől fogva senki sem tudta, mit csinálok, mire gondolok. Elmentem New Yorkba, de az étkezésekre se jártam haza, és senkinek se szóltam, merre töltöm a napot.

Az időm nagyrésztében céltalanul barangoltam. Moziba mentem, sétáltam az utcákon, néztem az embertömeget, virslit ettem és narancslevet ittam. Egyszer nagy izgalommal elmentem egy titkos italmérésbe is. Amikor megtudtam, hogy pár nappal később razziát tartottak itt, akkorára nőtt az önbizalmam, mintha a város legvadabb csapszékein verekedtem volna át magam.

Bonnemaman szenvedett legjobban hallgatagságom miatt. Éveken keresztül üldögélt otthon, és találgatta, mit csinál Pop egész nap a városban. Most, hogy én is ugyanilyen vándorlásba kezdtem, természetesen rólam is a legfurcsább dolgokat gondolta.

Pedig más bünt nem követtem el, mint a városban kószáltam, cigarettaztam és tetszelegtem függetlenségem tudatában.

Rájöttem, hogy a Grosset and Dunlop másféle könyveket is kiad, mint a Rover Boyst. Utánnymásban kiadták Hemingway, Aldous Huxley és D. H. Lawrence műveit is. Én pedig a douglastoni ház hűvös verandáján ezeket a könyveket fáltam, miközben a nyári sötétben lepkék koppantak az ablaknak, mert vonzotta őket az égő lámpa fénye.

Többször beszaladtam nagybátyám szobájába, kölcsönkérni a szótárát. Amikor meglátta, milyen szavakat keresek ki, felhúzta a szemöldökét: „Tulajdonképpen mit is olvasol?”

Nyár végén ugyanazzal a hajóval indultam vissza Európába, amellyel érkeztem. Most egy csomó lány szerepelt az utaslistán Bryn Mawrból, Vassarból és máshonnan. Mindannyian Franciaországba utaztak, tanulmányaik befejezésére. Úgy tűnt nekem, hogy az összes többi utas detektívként engem figyelt. Hívatasos és amatőr detektívek fáradhatatlanul nyomoztak, utánunk. Az utasok két csoportra oszlottak, fiatalokra és öregekre. Esős napokon mi a dohányzóban ültünk és Duke Ellington lemezeket forgattunk az egyik lány lemezjátszóján. Ha ebbe belefáradtunk, végigmászáltuk a hajót, keresve, hol csinálhatnánk valami tréfát. A rakodótérben szarvasmarhákat szállítottak, meg egy farka vadászkopót. Oda jártunk

le a kutyákkal játszani. Le Havre-ban, amikor a marharakományt partra szállították, egy tehén elszabadult, és vadul rohangászott a fedélzeten. Egyik éjjel hárman fölmásztunk az árbockosárba, bár ezt bizonyára nem erre a célra találták ki. Máskor a rádiókkal rendeztünk murit, ahol nagy vitába keveredtem a kommunizmusról.

Ezen a nyáron elhitettem magammal, hogy kommunista vagyok, bár tulajdonképpen nem tudtam, mi is az a kommunizmus. Sok ember hánykodik így: nem kis kárt okozva merev, ostoba fafejűségével, s elveszve saját zűrzavaros eszméinek senkiföldjén. Könnyen prédájául eshet bárkinek: éppoly gyorsan csatlakozik a fasizmushoz, ahogyan odacsapódhat az igazi kommunisták táborához is.

A hajó utasainak másik csoportja középkorú emberekből állott. A csoport magját borvirágos képű, cserzett bőrű rendőrök alkották, akik idejüket ivással, szerencsejátékkal, birkózással töltötték, s folytonosan botrányokat csaptak a vadóc és tiszteletlen fiatalok miatt.

Az igazat megvallva, a lányoknak és nekem meglehetősen nagyra nőtt a számlánk a bárban, bár sose rúgtunk be, mert lassan ittunk, s folytonosan szardíniás kenyerekkel, s az angol hajókon árusított egyéb nyalánkságokkal tömtük magunkat.

Amint újra Anglia földjére léptem, gengszterruhába öltöztem, amit Pop vásárolt nekem Wallachnál. Új, világosszürke kalapomat a szemembe húztam, s azzal az öntudattal indultam el, hogy igen kis fáradtsággal szenzációs hírnévre tettem szert.

Nagyon élveztem, hogy idősek és fiatalok elkülönültek a hajón. Tetőtől-talpig bizsergetett a hiúság. Éppen erre vágytam, önbizalmamat megnövelte, hízelgett a hiúságomnak. A nálam idősebbek a tekintélyt testesítették meg. A nyomozók közönséges modora és a többi ostoba felnőtt, akik készpénznek vették a rólunk szóló pletykákat, kellemesen igazolták megvetésemet az összes felnőtt iránt. Arra a következtetésre jutottam, hogy most már minden tekintély alól felszabadultam, és senki se adhat nekem olyan tanácsot, amelyet figyelembe kéne vennem. Tanácsaik leple mögött képmutatást, gyöngeséget, ostobaságot és félelmet véltem fölfelezni. A tekintélyt az öregeknek és a gyöngéknek találják ki, csupán azért, mert irigylik a fiataloktól és az erősektől örömeiket és élvezeteiket...

Pár nappal az iskolaév megkezdése előtt azzal a meggyőződéssel értem Oakhambe, hogy az igazgatótól lefelé senki se tud az életről annyit, mint én.

Ekkor már prefektussá neveztek ki a Hodge épületben. Nagy dolgozószobát kaptam, benne egy csomó, kissé féloldalas, fonott karosszékkal, amelyek párnákkal voltak teli. A falakra Manet és más impresszionisták olajnyomatait, valamint a római múzeumokból való, görög-római Vénus fotókat akasztottam.

Könyvespolcomat telepakoltam élénk színű regényekkel és röpiratokkal. Egyik rombolóbb volt, mint a másik, – nem szükséges egyházi indexre tenni őket, mert tartalmuknál fogva, ipso iure elveti őket a józan erkölcsi érzék. Nem sorolom föl azokat sem, amelyekre még emlékszem, mert akadhat olyan számár, aki erre azonnal elolvassa őket.

Nagy lázadónak tartottam magamat. Azt képzeltem, hogy hirtelenében a modern társadalom minden tévedésének és ostobaságának fölébe emelkedtem, – ez pedig nem kis kupac! Azok közé soroltam magam, akik emelt fővel, szélnek szegzett vállal menetelnek a jövő felé. A modern világban az emberek folyton magasra emelt fejjel menetelnek a jövő felé, bár halvány sejtelmük sincs arról, mit is jelent a „jövő”. Az a jövő, amely felé valójában haladunk, tele van egyre hatalmasabb és szörnyűbb háborúk rémével. Ezeket a háborúkat pedig elég jól megszervezik ahhoz, hogy leüssék magasra emelt fejünket szélnek szegezett vállunkról.

A szobámban szerkesztettem az iskola újságját, amelyet ezen az őszön rám bíztek. Itt olvastam T. S. Eliot-ot, sőt magam is megpróbáltam verset írni a Homerosznál szereplő Elpenorról, aki részegen leesett a palota tetéről, lelke pedig a pokol sötétjére szállt. Időm többi részében Duke Ellington lemezeket játszottam le, vagy politikáról és vallásról vitatkoztam.

Mennyi fölösleges és ostoba vita! Azt tanácsolom minden normális vallásos embernek, – ha egyáltalán valaki is kíváncsi az én tanácsomra ebben a kérdésben –, hogy kerülje a vallási vitákat, főleg Isten létezéséről. Akik tanultak filozófiát, azoknak ajánlom, hogy tanulmányozzák Duns Scotus érveit a Végtelen Lény létéről, az Opus Oxoniense első könyvében. Latinsága nem kevés fejfájást fog okozni. De egyre általánosabban elismerik, hogy pontosság, mélység és meggyőző erő szempontjából ez a legpontosabb és legtökéletesebb istenbizonyíték, amelyet valaha kidolgoztak.

Alig hiszem, hogy bármit is használt volna nekem, ha akkoriban, tizenhét évesen, elébem adják ezeket az érveket, bár akkor azt hittem, hogy tökéletesen ismerem a filozófiát, anélkül, hogy tanultam volna. De vágyódtam arra, hogy tanuljak, érdekelt a filozófia. Ezt a vonzalmat az igaz-

gatónk ültette belénk. De akkoriban még nem tanítottak filozófiát Oakhamben, így hát csak a magam erejére támaszkodhattam.

Emlékszem, mindezt egyszer elmondtam Tomnak, aki akkor gondomat viselte. Éppen kiléptünk a házunk kapuján a Harley Streetre. Megmondtam azt is, hogy filozófiát szeretnék tanulni, és szeretném megismerni a filozófusokat.

Tom, orvos lévén, azt válaszolta, hagyjam békében a filozófiát. Szerinte ez a legnagyobb időpocsékolás.

Szerencsére ez is azok közé tartozott, ahol nem vettem figyelembe tanácsát. Mentem a saját fejem után, és megpróbáltam filozófiával foglalkozni. Nem mentem vele sokra. Túl nehéz volt ahhoz, hogy boldogulhassak. Még a természet rendjében is a szívnek bizonyos fokú tisztasága kell ahhoz, hogy az értelem eléggé felszabadulhasson a metafizikai kérdések kidolgozásához. Bizonyos mértékűt mondtam, mert tudom, hogy nem kell szentnek lennie annak, aki metafizikával akar foglalkozni. Sőt, bizonyára a pokolba is került jónéhány filozófus.

Sajnos, nem a legkiválóbb filozófusokhoz vonzódtam. Műveiket kivettem ugyan a könyvtárból, de úgy vittem vissza, hogy beléjük sem néztem. A húsvéti szünetben azonban, tizenhét éves koromban, komolyan és buzgón nekiláttam Spinozának.

A szünetben Németországba mentem, – szokás szerint egyedül. Kölnben nagy hátizsákot vettem, vállamra vettem, és gyalog nekiindultam a Rajna völgyének. Kék sporttrikóm és hosszú flannelnadrágom miatt az útmenti vendéglőkben megkérdezték, nem holland hajós vagyok-e a folyami uszályról. A hátizsákomban egy rakás erkölcstelen regényt és az Everyman-kiadású Spinozát cipeltem. Spinoza és a Rajna-völgy! Igazán remek érzékkel párosítottam a kettőt! Csak az a baj, hogy mintegy nyolcvan évvel elkéstem. Már csak az hiányzott hozzá, hogy Heidelbergben tanuljak, angol vagy amerikai diákként. Akkor aztán tökéletes keverék vált volna ebből a XIX. század közepi egyvelegből.

Ezen az utamon néhány félig érett téveszmén kívül mást is összeszedtem. Mielőtt Koblenzbe értem volna, egyik lábujjam körme alatt fertőzős támadt. Nem fáj különösebben, ezért nem törődtem vele. A járás azonban kellemetlenné tette, ezért, mire St. Goarba jutottam, megadtam magam. Az időjárás is rosszabbra fordult, az erdőben pedig eltévedtem a Rheinhöhenwegnek nevezett turistaúton.

Visszamentem Koblenzbe, s a Neuer Franziskaner nevű nagy sörcsarnok fölötti szobámban üldögéltem Spinozával és modern regényíróim-

mal. Mivel az utóbbiakat jobban értettem, lassan megfedkeztem a filozófusról, és csak azokat bújtam.

Pár nap múlva visszatértem Angliába. Közben átutaztam Párizson, ahol Poppal és Bonnemamannal találkoztam. Újabb s még rosszabb könyveket szedtem össze, és visszamentem az iskolába.

Alig értem vissza, pár nap múltán egyre rosszabbul lettem. Eleinte azt gondoltam, hogy ennek csupán a lábam ujjá és hirtelen támadt kegyetlen fogfájásom az oka.

Elküldtek az iskolai fogorvoshoz. Dr. McTaggart az állomáshoz vezető úton, egy barakkszerű téglapépületben lakott. Élénk kis alak volt. Jól ismert, mert a fogaimmal sokat bajlódtam. Rögeszméje szerint a fogakból ki kell ölni az ideget. Ezt féltucat fogammal már meg is tette. Rendszerint vígan táncolt a nagy szék körül, amelyben én a félelemtől némán és dermedten ültem. Nyomkodta a fűrőt, s közben slágereket dúdolt.

Most azonban megkopogtatta a fogamat, és igen komolyan nézett rám:

– Ki kell húzni – mondta.

Nem bántam. A fog kíszott, s én csak azt kívántam, hogy a lehető leggyorsabban szabaduljak meg tőle.

De így folytatta:

– Fájdalomcsillapítót sajnos nem adhatok.

– Miért nem ?

– Akkora a gyulladás, hogy befertőződött az egész, jóval túl a foggyökereken.

Bízta a szavában, és így válaszoltam:

– Nem baj, lásson csak hozzá.

Néma szorongással visszaültem a székbe, mialatt ő boldogan dúdolva ugrált körülöttem, egy iszonyatos csipeszt keresve elő.

– Minden rendben? – kérdezte, a széket hátradöntve, miközben kínszerszámát lóbálta. Bólintottam, bár úgy éreztem, hogy a hajam tövéig elápadok.

De a fog könnyen kijött, a fájdalom egyetlen nagy hullámával, s én máris a fogorvosi szék melletti kék, vízsugártól sustorgó edény fölé hajoltam, zöld és piros folyadékot köpködve belé.

Egek – mondta Dr. McTaggart, – nem nagyon tetszik nekem a dolog.

Bágyadtan mentem vissza az iskolába. Azon tűnődtem, hogy nem is kíszott meg annyira, pedig érzéstelenítés nélkül húzta ki a fogamat. De a fájdalom nem szűnt, sőt még rosszabbul lettem. Estére már nagyon rosszul éreztem magam. Reggel megmérték a lázamat, átvittek a betegszobába, s itt végre elaludtam.

Ettől se lettem jobban. Nemsokára homályosan rájöttem, hogy gondnoknőnk, Miss Harrison aggódva áll mellettem, és aggodalmait az igazgatóval is közli, aki a betegszobával egy házban lakott.

Azután eljött az iskolaorvos. Elment, s hamarosan visszatért McTaggart doktorral, aki most nem énekelt.

Fülem hallatára megtárgyalták, hogy elfertőződött a tályog. Elhatározták, hogy fölvágják az ínyemet, s megpróbálják így kiűriteni a gennyes gócot. Aztán éterrel érzéstelenítettek, és nekifogtak. Arra ébredtem, hogy a szájam teli gennyel, s arra bíztatnak, hogy köpjem ki.

Amikor elmentek, újra lefeküdtem, behúnytam a szemem és azt gondoltam: „Vérmérgezést kaptam.”

Eszembe jutott a Németországban szerzett kelés. Elhatároztam, hogy ha visszajönnek, megmutatom nekik.

Betegem, kimerülten, félig álomban éreztem a seb lüktetését a számban. Vérmérgezés.

Csendes félhomály ülte meg a szobát. Amint erőtlenül, fájdalommal és undorral ott feküdtem, úgy éreztem egy pillanatra, hogy egy másik vendég árnyéka halad át a szobán.

A halál állt meg az ágyam mellett.

Fásultan, szememet lehunyva feküdtem. Különben sincs szükség nyitott szemre ahhoz, hogy ezt a látogatót észrevegyük. A halál olyan valaki, akit a szíved szemével is világosan láthatsz. Ez a szem nem a fényt érzékeli, hanem az élet mélyén támadó borzongást.

Ezzel a borzongásra figyelő belső szemmel bámultam látogatómra, a halálra. Félálomban feküdtem.

Mire gondoltam? Csak arra emlékszem, hogy rettenetes, mély közöny öntött el. Annyira kegyetlenül rosszul éreztem magam, hogy azzal se törődtem, élek-e vagy halok. Talán azért nem féltem jobban, mert nem kerültem túl közel a halálhoz, s nem láttam bele igazán hideg sötétjébe.

Eltompultan feküdtem, és azt mondogattam: „Gyere, nem bánom” – és elaludtam.

Milyen csodálatos kegyelem, hogy a halál nem fogott szavamon akkor, amikor még alig töltöttem be a tizenhetedik évem. Mi történt volna, ha a csapóajtók sötéten ásitva föltáruznak, és elnyelnek mélységes álmukba! Elképzelhetetlen ajándéka Istennek, hogy újra fölébredtem aznap, s másnap éjjel, és a rákövetkező egy-két hétben.

Ott feküdtem, eltompultan, de valami büszke daccal is, mintha az élet hibája volna, hogy kellemetlenséget kell elviselnem. Azzal akartam meg-

mutatni megvetésemet és gyűlöletemet az élet iránt, hogy meghalok, mintegy bosszúból. Bosszú? Kín? Mi az élet? Valami tőlem független létező? Nem kell aggódni, nem bocsátkoztam találgatásokba. Csak azt gondoltam: „Ha meg kell halnom, mit számít? Miért törődjek vele? Haljak meg és kész.”

A vallásos emberek, akik hisznek Istenben és szeretik őt, akik megértik, mit jelent élet és halál, akik tudják, hogy halhatatlan lelkük van, – nem értik meg azokat, akiknek nincs hitük, akik lemondtak a lelkükről. Nehezen tudják elképzelni, hogy valaki megilletődöttség nélkül léphet a halál színe elé. Pedig a hívőknek is rá kell döbbernüik arra, hogy milliók halnak meg úgy, ahogyan én készültem meghalni, ahogyan én is meghalhattam volna.

Azt mondhatják nekem: „Biztosan gondoltál Istenre, és próbáltál irgalomért könyörögni hozzá.”

Nem. Amennyire visszaemlékszem, Isten és az imádság gondolata még csak föl sem merült bennem azokban a napokban, sem egész betegségem alatt, sem az év folyamán. Vagy, ha támadt is ilyen gondolatom, csakis arra adott alkalmat, hogy tagadjam vagy visszautasítsam. Emlékszem, hogy abban az évben, ha a kápolnában az Apostoli Hitvallást mondtuk, én szorosan zárva tartottam az ajkam, egészen tudatosan és szándékosan, saját hitvallásom kimutatására: „Én semmiben sem hiszek.” Vagy legalábbis úgy éreztem, hogy nem hiszek semmiben. Valójában az istenhitet csupán fölcseréltem egy másik, bizonytalan és homályos hittel: az emberi vélekedésekbe és tekintélyekbe, a röpiratokba és újságokba vetett hittel, – olyan zavaros és változó véleményekkel, amelyeket nem is értettem világosan.

Bárcsak a nemhívőkkel is meg tudnám éreztetni a léleknek azt az állapotát, amelyben én voltam akkor. Ezt az állapotot lehetetlen józan, egyszerű, prózai szavakkal körülhatárolni. A képek és hasonlatok pedig még könnyebben félrevezethetnek, mert ezek a leírások mind életszerűek, s a valóságos élet és tevékenység látszatát kelthetik. Az én lelkem pedig egyszerűen halott volt. Üres lap. Semmi. Még természetes erőim is töredékre zsugorodtak igazi önmaguknak.

A lélek anyagtalan: a tevékenység elve – „aktus”, „forma”, amely energiát sugároz. A lélek élteni a testet, de éli a saját életét is. Ez az élete azonban nincs hozzákötve semmilyen fizikai, anyagi tárgyhoz. Csupán metafora, de igen találó, ha a kegyelem nélküli lelket az élettelen hullához hasonlítjuk.

Szent Teréz egyik látomásában elkerült a pokolba. Égő falban, egy szűk lyukba bezárva találta magát. A bezártság tudata és a forráság iszonyattal töltötte el. Persze mindez csak jelkép. De a szimbólum költői ereje megsejtetheti azt, hogy a lélek milyen reménytelenül kiszolgáltatott és kétségbeesett állapotba kerül akkor, amikor bűnben hal meg, s így mindörökre elszakad a szellem és a szeretet éltető tevékenységeitől.

Ott feküdtem az ágyban, üszkösödő testtel, bűnöktől rothadó lélekkel. Azzal sem törődtem, élek-e vagy meghalok.

Annál szörnyűbb baj alig érheti az embert, mint ha elveszíti érzékenységet a valóságok iránt. Életem legborzalmasabb emléke, hogy bűneim ilyen hideg közönybe taszítottak, még a halál színe előtt is.

Rádadásul semmit sem tehettem magamért. Egyáltalán semmi eszköz, semmilyen természetes eszköz nem állt rendelkezésemre, hogy kijussak ebből az állapotból. Csakis Isten segíthetett rajtam. Vajon ki imádkozott értem? Egy nap majd megtudom. Isten szeretetének rendjében az ember mások útján kapja a kegyelmeket. Egy ismeretlennek istenszeretete és imái által jutottam ki abból a pokolból, amelybe öntudatlanul bele-sodródtam.

Isten megajándékozott azzal, hogy jobban lettem. Hordágyra tettek, jól betakartak, annyi takarót tekertek az arcom köré is, hogy csak az orrom állt ki. Így vittek keresztül az udvaron, ahol a barátaim labdáztak. Szinte áhítattal álltak félre, amikor elvittek mellettük az iskolai gyengélkedő épületébe.

Megmutattam az orvosnak a lábamon levő sebet. Levették a körömöt, – az egész ujjam gennyel volt tele. Valamilyen antitoxint adtak, s így nem kellett levágni. McTaggart doktor naponta vagy másodnaponként átjött, hogy kezelje a tályogot a számban. Fokozatosan javult az állapotom, lassan enni is kezdtem, felülhettem, és ismét nekifogtam szennyes regényeimnek. Senki sem gondolt arra, hogy megtöltsa olvasásukat, mert nem ismerték szerzőit.

Szanatóriumi tartózkodásom alatt hosszabb tanulmányt írtam a modern regényről a Bailey-pályázatra, Gide, Hemingway, Dos Passos, Jules Romains, Dreiser és mások művei alapján. Jutalmul egy csomó díszkötéses könyvet kaptam.

Két kísérlet történt arra, hogy egészségesebb ízlésre térítsenek. Zene-tanárom elküldte lemezen Bach H-moll miséjét. Nagyon tetszett, és néha meghallgattam lemezjátszómon, az igazgató kertjére néző, nagy szobámban. De általában a legérzelgősebb és leghangosabb lemezeket játszottam,

a hangszórót a közeli iskolaépület felé fordítva, amelyet csak egy virágágy választott el tőlem. Azt reméltem, hogy társaim, akik Vergilius Georgiconján gyakorolták a mondattant, kellőképpen irigykedni fognak rám.

A másik kísérlet egy könyv kölcsönadásával történt. Igazgatónk átjött egyszer, és kis, kék verseskötetet hozott. Megnéztem az író nevét: Gerard Manley Hopkins. Sohasem hallottam róla. Kinyitottam a könyvet és elolvastam a „Starlight Night” című verset, majd az aratásról szólót, aztán szenvedélyesebb, cikornyásabb korai verseit. Megtudtam, hogy az író katolikus pap, sőt jezsuita.

Nem tudtam eldönteni magamban, tetszenek-e ezek a versek vagy sem. Círádásnak és szellemesnek, de helyenként túlbujánzóknak és mesterkéltnak tartottam őket. De elevenségük, zenéjük és mélységük megragadott. Későbbi költeményei viszont túlságosan mélyek voltak ahhoz, hogy akkori eszemmel megérthettem volna.

Végül is fenntartásokkal, de elfogadtam a költészetét. A könyvet visszaadtam az igazgatónak, és megköszöntem. Hopkinsról pedig nem feledkeztem meg többé, bár ezután évekig nem olvastam.

Öt-hat hét múlva kerültem ki a gyengélkedőből. Június végére esett a mi nagy vizsgánk, a felsőfokú záróvizsga, amelyet franciából, németből és latinból tettem le. Aztán elmentünk vakációra, és így szeptemberig kellett várnom, hogy megtudjam az eredményt. Pop, Bonnemaman és John Paul ismét átjött a nyárra Európába. Néhány hónapot együtt töltöttünk Bournemouthban, egy nagy, komor szállodában. Egy szikla tetején állott, ezüstös fehér erkélyei a tengerre néztek, s felragyogtak a sápadt, nyári, angliai napon és a reggeli ködben. Nem részletezem ennek a nyárnak a belső izgalmait. Viharos érzelmekkel beleszerettem egy lányba. Időnként összevesztünk s ilyenkor lementem Dorsetbe, s egész nap a vidéken kóboroltam, hogy megpróbáljam visszanyerni az egyensúlyomat.

Nyár végén, amikor a leány visszament Londonba, családom pedig hajóra szállt Southamptonban és hazament, becsomagoltam a hátizsákomat, és egy sátorral elmentem New Forestbe. Egy legelő szélén, néhány fenyő alatt letelepedtem, pár mérföldre Brockenhursttól. Ó, az első éjszaka csodálatos magánya az erdőben! Békák brekegtek a patakban, szentjánosbogárcák szállkostak a rekettyésben. Időnként egy-egy kocsi haladt el a távoli úton: elhaló hangja még jobban megnövelte a csendet. Sátram ajtajában ültem, gyomromat elnehezítette a magam sütötte sonkástojas meg a faluból hozott almabor.

A lány azt ígérte, hogy amint hazaér, ír nekem, a brockenhursti posta-

hivatalba címezve. De a legelő szélén való táborozást túl kietlennek találtam, s attól is félttem, hogy megárt a furcsa ízű patakvíz, így aztán továbbmentem Beaulieu felé. Itt nem kellett a saját főztömön élnem, hanem vendéglőben étkeztem. A délutánokat a fűben fekve töltöttem az ódon ciszterci apátság előtt. Közben egyfolytában magamat sajnáltam unalmamért és éretlen, szerelmes magányomért. Azon töprengtem, részt vegyek-e egy „Gymkhana”-n, amolyan vidám, amatőr lovasbemutatón. Itt megismerkedhetnék a környék műveltebb fiataljaival, s talán találkozhatnék egy olyan lánnyal, aki szebb még az előzőnél is, akiért most halálosan epkedtem. De aztán nagy bölcsen úgy döntöttem, hogy távol maradok az efféle ócska kalandoktól.

Ami elmélkedéseim színhelyét, a ciszterci kolostort illeti, nem sokat tördtem vele. Járkáltam a régi épület romjain, bementem a szerzetesek re-fektóriumának helyén épült templomba. A fák alatti gyepen, a hajdani kolostor helyén csönd és béke fogadott. Mindezt azonban olyan turista-lelkülettel éltem át, ahogyan egy átlagos angol meglátogat egy-egy régi kolostort. Talán eszükbe jut, vajon milyen emberek élhettek valamikor ezeken a helyeken és miért éltek úgy. De azt már nem kérdezik meg maguktól, hogy a mai emberek is megteszik-e ugyanezt. Ezt a kérdést már toladodásnak érzik. Ekkoriban már különben nem érdekeltek az efféle kérdések. Minnek tördtem volna a szerzetesekkel és a kolostorokkal? Megnyílt előttem a világ, összes élvezetével együtt. Magamhoz ragadhatok mindent, öt éhes érzékemmel megkaparintom egész gazdagságát. Kincsesládát felforgatom és kiürítem. Mindent megszerzek magamnak, ami nekem tetszik, a többit pedig elhajítom. Ha pedig úgy tartja kedvem, elpusztítom azokat a kincseket, amelyeket nem használok. Megrontom vagy magamhoz alakítom őket, hiszen én vagyok az ura mindennek. Nem érdekelt, hogy nem lesz sok pénzem. Kezdetnek elég, s a többin majd átsegít a tehetségem. Ekkor már azt is tudtam, hogy a legjobb élvezetekhez nem is kell sok pénz, akár ingyen is élvezhetők.

Egyik iskolatársaméknál tartózkodtam szeptemberben, amikor közzették a felsőfokú vizsgák eredményeit. A sikeremnek azonban nem tudtam elég látványosan örülni, kiélve hiúságomat, mivel a barátom vizsgája nem sikerült. De azért úgy döntöttünk, hogy decemberben mindketten fölmegyünk Cambridge-be az ösztöndíjas vizsga letételére.

Andrew egy vidéki lelkész fia volt, s az oakhami krikettsapát kaptánya. Szarukeretes szemüveget viselt. Nagy állat fölszegezte a magasba, fekete hajának egyik fürtje a homlokába lógott. A legműveltebb fiúk

közé számított az iskolában. Az oakhami könyvtárban együtt szoktunk dolgozni, vagy pontosabban üldögelni egy halom nyitott könyv előtt. Közben valami vacak vörös lőrétt ittunk, – a palackokat az asztal alá vagy a nagy National Biography szótárkötetek mögé rejtettük.

Barátom fölfedezett egy fekete könyvet, ha jól emlékszem „The Outline of Modern Knowledge” címmel. A frissen érkezett könyv a pszichoanalízisről szólt. Még az ürülekéből való pszichoanalitikus jövőmondásra is kitért, amiről seholse hallottam. Annyi eszem maradt még akkor, hogy kinevettem az egészet. De később, Cambridge-ben, a pszichoanalízisből életfilozófiát, sőt egyfajta vallást csináltam, – ennél mélyebbre már nem is sülyledhettem volna. Andrew addigra már kiábrándult belőle.

Mielőtt egy nyirkos, ködös decemberi napon elmentünk egyetemi vizsgánkra, időm nagyrésztében D. H. Lawrence: *Fantasia of the Unconscious* c. művét olvastam. Ez a könyv a pszichoanalízis szempontjából is felelőtlen és megbízhatatlan „fantázia”. Lawrence fölszedett egy csomó szakkifejezést, összekeverte őket, s megfőzte a saját szexuális túlfűtött rajongásában. Így hozta létre azt a furcsa kotyvalékot, amelyet én a kinyilatkoztatásnak kijáró tisztelettel kortyolgattam, egy Picasso-rajongó hallgató szobájában üldögélve, aki hazautazott a karácsonyi szünetre. Andrew ezalatt a St. Catherine kollégiumban tanult, egy vadember hírében álló tanár rettegett irányítása alatt. Egész héten a Trinity kollégium halljában ültem, és hosszú íveket írtam tele Molière, Racine, Balzac, Victor Hugo, Goethe, Schiller és mások munkásságáról. Néhány nap múlva fellapoztuk a Timest: most mindkettőnk vizsgálja sikerült. Ösztöndíjasok lettünk, Andrew a St. Catherine-ben, én a Clare-ben, Dickens, Andrew osztálytársa pedig a St. Johnban. Dickens volt Oakhamben az egyetlen fiú, aki éppúgy rajongott az izgató lemezekért, mint én.

Nagyon elégedetten néztem magamra. Befejeztem Oakhamet – nem mintha nem szerettem volna az iskolát, de most már élveztem a szabadságomat. Most végre azt képzelhettem magamról, hogy felnöttem és függetlenné váltam. Csak a kezemet kell kinyújtanom, és bármit megszerezhetek, amit kívánok.

A karácsonyi szünidő alatt annyit ettem-ittam, és olyan sokat jártam mulatságokba, hogy belebetegedtem.

De azért hamarosan összeszedtem magam, és január 31-én, tizennyolcadik születésnapomon Tom elvitt a Café Anglais-be, megkínált pezsgővel, – másnap pedig már útban voltam Olaszország felé.

Már Avignonban láttam, hogy Genova előtt elfogy a pénzem, pedig ott várt engem egy csekk. Így aztán írtam Tomnak, és pénzt kértem tőle. Marseilles-ből gyalog indultam tovább a tengerpart mentén, a ragyogó kék tengerre letekintő, fehér, hegyi úton. Zsebemben rumosüveg, hátizsákomban a szokott regények. Cassis-ben az összes vendéglő nyüzsgött vasárnapi kirándulóktól, s ezért várnom kellett a hagymalevesre. Már besötétedett, mire elértem La Ciotat-ba, egy cukorsüveg formájú hegy lábánál épült zord kis kikötővárosba. Fáradtan leültem a mólón, és bámultam a holdvilágot.

Hyères-ben pár napot kellett várnom a pénzre. Végre megjött, de éles szemrehányásokkal teli levél kíséretében. Tom gyakorlati érzékem hiányát használta föl arra, hogy a többi hibámra is figyelmeztessen. Így történt, hogy alig egy hónappal drága szabadságom elnyerése után megkaptam az első figyelmeztetést, hogy vágyaim nem teljesedhetnek korlátlanul: összhangba kell kerülniük mások vágyaival és érdekével. Hosszú idő telt el, míg ezt elismertem. Józan eszem nem is tudta volna egészen elfogadni. Sokáig hittem abban a gyönyörű mítoszban, hogy mindaddig szabadon élvezhetjük az életet, amíg az nem sért másokat. Pedig az ember nem élhet a saját kényelmének és gyönyöreinek úgy, hogy szükségszerűen meg ne sértené és károsítaná mindazoknak az érdekeit és érzelmeit, akikkel találkozik. De a természet rendjében a legkülönbözőbb események nyomán is, a legtöbb ember többé-kevésbé önmagának és a saját érdekeinek meg gyönyöreinek él, legfőljebb a családjáért, vagy egy szűk kis csoportért, – ezért folytonosan szembekerül mások törekvéseivel. Így aztán akarva-akaratlanul, folytonosan megbántják és megkárosítják egymást.

Hyères-ből folytattam az utamat, most azonban már fáradtabban és nyomottabban. A forró napon a fenyők alatt gyalogoltam, és a sziklákat, a sárga mimózákat, a kis rózsaszínű villákat és a tengeren csillámló fényeket nézegettem. Szürkületkor egy hegy alján egy Cavalaire nevű falucskába értem. Kis penzióban szálltam meg, ahol nyugdíjas könyvelők éldegéltek. Vörösborot iszogattak a feleségükkel a gyöngye villanylámpák homályos fényében. Lefeküdtem és azt álmodtam, hogy börtönben vagyok.

Saint Tropez-ben Tom ajánlólevelével fölkerestem egyik barátját. A dombtetőn lakott egy napos házban, tüdőbajosan. Itt találkoztam néhány amerikaival: Cannes mögött, a hegyekben béreltek egy villát, és meghívtak magukhoz, ha arra járok.

Cannes felé menet, az Esterel-hegységben este vihar kapott el. Egy nagy, divatos Delage gépkocsi vezetője vett föl. Hátizsákomat a hátsó ülésre hajítottam, és beültem a vezető mellé. A motor melege kellemesen áradt szét nedves és fáradt lábaimon. A vezető angol volt. Nizzában tartott fönny egy bérautó-vállalatot. Elmesélte, hogy éppen most a Lindbergh családot vitte el Villefranche-ból valahová ide a közelbe. Cannesban egy igen unalmas klubba vitt el, ahová gépkocsivezetők jártak, meg matrózok, a Riviérán telelő gazdagok jachtjairól. Sonkátozást ettem, s illedelmesen figyeltem a biliárdozó sofőröket. Nyomasztott London jellegzetes szaga, az angol cigarettáé meg az angol söré, amely betöltötte a termet. Arra a ködre emlékeztetett, amely elől menekültem.

Aztán megtaláltam az amerikaiak villáját, s ott maradtam pár napig. Beleuntam a gyaloglásba, s a további út már nem is látszott érdekesnek, ezért vonattal mentem tovább Genovába.

Rossz közérzetemet talán gyöngélkedésemnek is köszönhettem. Genovában már az első reggelen rosszul éreztem magam, amikor a szemközti háztetőn dolgozó festők zaja fölébresztett. Émelyegtem, a könyökömön pedig nagy kelés támadt, amelyet elég ügyetlenül és sikertelenül próbáltam kinyomkodni.

Beváltottam a csekkemet, vonatra szálltam és Firenzébe utaztam. Ide is kaptam ajánlólevelet egy szobrászhoz. Firenzében erősen fagyott. Busszal átmentem az Arnón, majd a toszkánai téli este fagyos csöndjében a meredek utcán fölmásztam a dombra, ahol az emberem lakott. Kopogtam a nagy, üresen kongó ajtón. Attól féltem, senki sem fog válaszolni. De rögtön megjelent egy öreg olasz szakács, és a műterembe vezetett. Itt bemutakoztam, majd megemlítettem, hogy kelés nőtt a könyökömön. Leültem a száraz gipszpor és a kődarabok közt egy féligkész mű alá, és a szobrásszal beszélgettem, mialatt a szakács forró borogatást rakott a könyökömre.

A művész a Dohertyt megelőző oakhami igazgató öccse volt. Néhány domborművét láttam az iskolai kápolna falán. Fiatalosabbnak látszott a bátyjánál: kedves, hajlotthátú, őszülő emberke, az öregek szokott bölcsességével. Így szólt:

– Ma este le akartam menni a városba, hogy megnézzem a Greta Garbó filmet. Szeretted Greta Garbót?

Igennel válaszoltam.

– Jól van – mondta –, akkor gyérünk.

De Firenzét túl hidegnek találtam, kelésem is javult, ezért másnap el-

indultam Róma felé. Már belefáradtam abba, hogy mindig úton legyek. Célhoz szerettem volna érni, ahol talán megnyugszom annyira, hogy egyhelyben maradok egy darabig.

A vonat lassan ereszkedett le Umbria hegyei közül. Kék ég ragyogott a sziklák fölött. Egyedül utaztam a fülkében, csak Róma előtt néhány állomással szállt föl valaki. Egész nap a csupasz hegyeket bámultam, és a vad, zord tájat. Valahol itt, a hegyek között imádkozott Szent Ferenc. A vérvörös, tüzes szárnyú szeráf itt jelent meg neki Krisztussal a szárnyai között: sebei átszögezték Ferencet a kezén, a lábán és az oldalán. Ha azon a napon mindez eszembe jutott volna, talán megadta volna a kegyelemdőfűt pogány lelkemnek. Kiderült azonban, hogy a kelésem nem javul, s hogy ismét fáj a fogam. Úgy éreztem, lázas vagyok, s azon töprengtem, vajon előlről kezdődik-e a cirkusz a múltkori vérmérgezéssel.

Itt álltam tehát, olyan szabadon, ahogyan kívántam. Enyém lett a világ. Hogy tetszett? Azt tehettem, amit akartam, mégsem örültem jósorsomnak, hanem nyomorultnak éreztem magam. Az élvezetvágy természeténél fogva vereségre és kudarcra van ítélve. De ezekben a furcsa napokban engem a legkevésbé se lehetett meggyőzni Keresztes Szent János bölcsességéről.

De most abba a városba értem, amely eleven tanúságot tesz ezekről az igazságokról, azoknak, akiknek van szemük arra, hogy megkeressék és észrevegyék. Azoknak, akik különbséget tudnak tenni a császárok és a vértanúk Rómája között.

Ezt a várost a kereszt formálta át. Bérházak fehér kockatömbjei tűntek elő a csupasz, zöldes-szürke dombok alján, itt-ott egy-egy ciprussal. S aztán a háztetők fölött hirtelen megláttam, hogyan emelkedik ki a homályban a Szent Péter hatalmas kupolája. Nagy tisztelettel töltött el az a tudat, hogy ez nem fénykép, hanem valóság.

Legelőször is fogorvost kerestem. A szállóban ajánlottak egyet a közelben. Néhány apáca ült a várószobában. Amikor ők végeztek, beléptem. A fogorvos barna szakállt viselt. Ilyen fontos ügyben, mint a fogfájás, nem bíztam az olasz tudásomban. Franciául szóltam tehát hozzá, s ő tudott is valamit franciául. Megvizsgálta a fogamat.

Megállapította, hogy mi a baj, de nem ismerte a megfelelő francia kifejezést.

– *Vous avez un colpo d'aria* – mondta.

Elég könnyen kitaláltam, hogy ez a szakállas ember lyukasnak tartja az egyik fogamat, s nem kezdtem el vitatkozni, hogy szerintem egyáltalán nem lyukas fogról van szó, hanem tályogról.

Ultraibolya sugarakkal fogom kezelni, mondta az orvos. Megkönynebbültem és kételkedve alávettem magam ennek a fájdalommentes és haszontalan gyógymódnak. Egyáltalán nem szüntette a fogfájásom. De a fogász melegen biztosított arról, hogy az éjszaka folyamán meg fog szünni minden fájdalom.

Ehelyett azonban az történt, ami a fogfájással szokott: nem hagyott aludni, s fájdalmasan lüktetett egész éjjel.

Másnap reggel fölkeltem, és visszavánszorogtam *colpo d'aria* barátomhoz. Éppen lefelé jött a lépcsőn, gondosan kefélt szakállal, fekete kalapban, kesztyűvel, sétatálcával. Csak akkor eszméltem rá, hogy vasárnap van. De azért szívesen megvizsgálta fájós fogamat.

Francia–olasz keveréknyelven megkérdezte, hogy bírom-e az étert. Igenlő válaszomra tiszta kendőt terített az arcomra és a számra, és pár csöpp étert csöpögtetett rá. Mélyet lélegeztem, az édes, maró szag elérte öntudatom határát, a fejem vadul dobogni kezdett. Reméltem, hogy az orvos nem szívta be az étert, keze nem fog megremegni, és nem önti az egész üveget az arcomba.

Egy-két perc múlva fölébredtem, s megláttam, hogy az orvos a szemem előtt lobogtatja a kihúzott véres fogat, s felkiált: „*C'est fini!*”

A szállóból penzióba költöztem át. Az ablakai a napos Piazza Barberinin levő Triton szökőkútra, a Bristol szállóra, a Barberini mozira és a Barberini palotára néztek. A szobalány forróvizet hozott, hogy a káromon levő kelést kezelhessem. Lefeküdtem Maxim Gorkij egyik regényével a kezemben, s így gyorsan el is aludtam.

Egyszer már töltöttem egy hetet Rómában, egy húsvéti vakáción. Láttam a Fórumot, a Colosseumot, a Vatikáni Múzeumot, a Szent Péter bazilikát. Az igazi Rómát azonban még nem láttam.

Most is az angolszászokra annyira jellemző téveszmével indultam útnak: az igazi Rómát a csúf romok városának tartottam, – dombok és szegénynegyedek közé beékelte romtemplomok városának. Megpróbáltam elképzelni az ősi Rómát. Az álmoké azonban nem állt össze, mert folytonosan megzavart a levelezőlap-árusok szüntelen kiáltozása. Pár napig eredménytelenül próbálkoztam vele. Aztán rájöttem, hogy nem éri meg a fáradságot.

Az egykori palotákat, templomokat és fürdőket jelző kő- és épületmaradványok arról tanúskodtak, hogy a régi Róma a világ legfelháborítóbb és legpiszkosabb városa lehetett. Még a cédrusokkal, ciprusokkal és fenyőkkel teleszórt romok is sokkal kellemesebb látványt nyújtanak, mint amilyen az eredeti lehetett.

Mégis állandóan a múzeumok körül kóboroltam. Különösen a Diocletianus fürdője melletti múzeum érdekelt, amelyben egy időben kartauzi kolostor is működött, bár valószínűleg nem nagy sikerrel. Vettem egy használt, francia nyelvű Baedekert és egy nagy, tudós könyvet Rómáról, és ezekből próbáltam megismerni a várost.

Napjaimat múzeumokban, könyvtárakban, könyvkereskedésekben és a romok között töltöttem. Utána hazamentem és regényt olvastam. Megpróbálkoztam ugyan regényírással is, Rómában azonban nem jutottam sokra vele.

Nagy csomó könyvet hoztam magammal. Elég különös egyveleget: Dryden, D. H. Lawrence költeményei, néliány Tauchnitz-kiadású regény és James Joyce *Ulyssese* drága díszkiadásban; később ezt valakinek kölcsönadtam, és sohase kaptam vissza.

Kezdetben minden úgy történt, mint máskor szokott. Egy hét múlva azonban – nem tudom, hogyan kezdődött – észrevettem, hogy szívesebben járok a templomokba, mint a romok közé. Talán a Palatinus lábánál levő, régi, romos kápolna freskói keltettek bennem először érdeklődést egy egész más, az eddig ismerttől nagyon különböző Róma iránt. Pár lépésnyire, a Fórumon túl áll Szent Kozma és. Damján temploma. A szentélyben nagy mozaik: a sötétkék égben az ítélő Krisztus képe, a lába alatt apró felhők, a tűz jelzésére. Ez a fölfedezés mélyen megrázott. A Birodalom ízetlen, unalmas, félig-pornográf szobrászata után rátaláltam egy élet-erős, komoly és hatalmas művészetre. Olyanra, amely beszédesen, főnsgesen és meggyőzően szól életfontosságú dolgokról, minden öntetszelgő magakelletés, színpadias póz nélkül. Elrejtett helyeken él ez a művészet, magasabb, építészeti, liturgikus és lelki célok szolgálatában. Ezt azonban még nem értettem, de önkéntelenül is megsejtettem, hiszen a mozaikok tartalma, elhelyezése és egész környezete hangosan szólt hozzám.

Megragadtak a bizánci mozaikok. Vadászni kezdtem azokra a templomokra, amelyek ilyeneket őriznek, s így persze mindazokra a templomokra, amelyek nagyjából ugyanebben a korban keletkeztek. Így, anélkül, hogy ez tudatosodott volna bennem – zarándokká lettem. Öntudatlanul, minden különösebb szándék nélkül, végiglátogattam Róma nagy kegyhelyeit. Olyan mohón és vágyakozva kerestem föl e szentélyeket, mint egy igazi zarándok, bár némileg más céllal. De azért engem sem rossz cél hajtott. Hiszen ezeket a mozaikokat, freskókat, ősi oltárokat, trónusokat és szentélyeket az olyan emberek okulására tervezték, akik közvetlenül nem tudták megérteni a magasabbrendűt.

Nem sejtettem, milyen ereklyék és szent tárgyak rejtőznek ezekben a templomokban, amelyeknek kapuiban, hajóiban, íveiben értelmem me-
nedéket talált. Krisztus bölcsője, a megostorozás oszlopa, az igazi szentke-
reszt, Szent Péter láncai, a nagy vértanúk sírjai, Szent Ágnes, Szent Cecilia,
Szent Kelemen pápa sírja, meg a nagy Szent Lőrinc diakónusé, akit rosté-
lyon égettek el... Ezek akkor még nem szóltak hozzám, legalábbis én
még nem értettem a szavukat. Az őket őrző templomok művészete azon-
ban már megszólalt, számomra is érthetően.

Akkor, életemben először kezdtem megsejteni, kicsoda is az, akit Krisz-
tusnak hívnak. Homályos, de igaz képem rajzolódott ki róla. Igazabb,
mint akkor sejtettem. Krisztus-képem Rómában kezdett kialakulni. Ott
láttam meg először Őt, akinek ma szolgálok, mint Istenemnek és Kirá-
lyomnak, akinek odaadtam az életem és aki uralkodik rajtam.

Az Apokalipszis, Krisztusa ő, a mártíroké és az egyházatyáké, Szent Já-
nos, Szent Pál, Szent Ágoston, Szent Jeromos és valamennyi egyházatya
Krisztusa – és a remetéké. Ő a Krisztus Isten, a Krisztus Király.

„Ő a láthatatlan Isten képmása, minden teremtmény elsőszülöttje. Ben-
ne teremtett mindent a mennyben és a földön: a láthatókat és a láthatat-
lanokat, trónusokat, uralmakat, fejedelemségeket, és hatalmasságokat.
Mindent általa és érte teremtett. Ő előbb van mindennél és minden ben-
ne áll fönn. Úgy tetszett az Atyának, hogy benne lakjék az egész teljesség.

*„Elsőszülött a holtak közül, és a föld királyainak a fejedelme. Ő szeretett min-
ket, vérével megváltott bűneinktől, és Istennek, Atyjának országává és papjaivá
tett: Ővé a dicsőség és a hatalom.”* (Kol. 1. 2. Jel. 1.)

Ennek az elfelejtett kornak a szentjei a templomok falain olyan üzenet-
et hagytak hátra, amelyet már el tudtam olvasni, bár még nem sikerült
egészen megfejtennem. De a kegyelem legigazibb és legközvetlenebb for-
rása magából Krisztusból fakadt, aki hatalmával, emberségével, anyagi és
szellemi jelenlétével betölt minden templomot. Hányszor maradtam
egyesyedül a végtelen Istennel ezekben a templomokban, anélkül,
hogy tudtam volna róla – legfőljebb homályosan sejtettem. Ő maga tanít-
ott arra, hogy kicsoda Ő, közvetlenebbül, mint sejthettem volna.

Ezek a mozaikok többet elárultak Isten végtelen hatalmáról, bölcsessé-
géről és szeretetéről, mint amennyit valaha is tudtam. Arról az Istenről
beszéltek, aki emberré lett, és emberségében nyilatkoztatta ki végtelen
hatalmát, bölcsességét és szeretetét: istenségét. A művész gondolatai belé-
hatoltak az értelmembe, és beszéltek elveiről, eszméiről.

Minderről persze nem tudtam világos fogalmat alkotni. De mivel vala-

mennyi részlet ezekről beszélt ott, azokon a képeken, amelyeket oly rajongó csodálattal nézegettem, valamit bizonyára fölfogtam belőle. Megértettem a művész elképzelését, és ez föltárta előttem a mű gondolatvilágát. Így azután óhatatlanul átragadt rám valami a régi kézművesek szeretetéből Krisztus, a világ megváltója és bírja iránt.

Természetesen megpróbáltam megfejteni a mozaikok gondolatvilágát – például a megöltén álló Bárányt, a huszonnégy vént, amint leteszik koronájukat. Vettem egy Vulgatát, és elkezdtem olvasni az Újszövetséget. Egészen elfeledkeztem D. H. Lawrence költeményeiről, csak az maradt meg bennem, hogy négy költeményt írt a négy evangélistáról. A vers az Ezekielnél és a Jelenések könyvében szereplő négy misztikus élőlény jelképére épül. Egyik este, amikor ezeket a költeményeket olvastam, annyira megundorodtam hamis és üres gondolataitól, hogy ledobtam a könyvet, és megkérdeztem magamtól: miért vesztegetem az időmet ilyen jelentéktelen emberre? Világosan láttam, hogy egészen félreértette az újszövetség igazi értelmét, és személyes, házi gyártmányú vallásának érdekei szerint alakította át. Ez a kiagyalt vallás csak úgy hemzsegett a pokoli magvaktól, amelyekből mind mérges hajtás sarjadhatott, mint azok, amelyek Németország gazos kertjében csíráztak, a náciizmus nyirkos levegőjében.

Így aztán félreraktam a kedvencemet. Egyre többet olvastam az evangéliumokat. A régi templomok és mozaikok iránti szeretetem napról-napra erősödött. Sőt, nemsokára már nem pusztán művészetük miatt kerestem föl őket. Valami más is vonzott: az a belső béke, amely belőlük sugárzott. Szerettem ezeken a szent helyeken tartózkodni. Mélységes erővel éreztem, hogy ide tartozom. Emlékszem, leginkább a S. Petri de Vincoli templomot szerettem. Nem az ott levő művészi alkotások vonzottak, hiszen a „nagy szenzáció” itt Michelangelo Mózese. De engem mindig untatott ez a felszarvazott, dülledt szemű arc, meg a kalapácsütés a térdén. Örültem annak, hogy a szobor nem szólalt meg, mert bizonyára valami igen jelentőset mondott volna.

Talán leginkább maga az Apostol vonzott ebbe a templomba, akinek a tiszteletére épült. S tudom, hogy ő maga imádkozott értem, hogy én is megszabaduljak láncaimtól: ezektől az övénél sokkal súlyosabb és iszonyúbb láncoktól.

Hová szerettem még járni? St. Pudenziana, St. Praxedis templomába, mindenekfölött pedig a St. Maria Maggiore-ba és a lateráni bazilikába annak ellenére, hogy ha egy templomba beférkőzött a barokk súlyos fönsége, akkor mindig megrémültem, és elhagyott az áhítatnak az a sejtelmes, finom érzése, amely megszületett bennem.

Mindeddig azonban akaratom meg se mozgott. Nem jutottam el a megtérésig, semmi sem rázott ki az egész lényemet zsarnokságban tartó erkölcsi romlásból. Ennek is el kellett azonban jönnie. Olyan furcsán és hirtelen tört rám, hogy meg se tudom magyarázni.

A szobámban történt. Éjjel, égő lámpafénynél. Hirtelen úgy tetszett, hogy velem van apám, aki akkor már több éve meghalt. Jelenlétét olyan elevennek, valóságosnak és megrázónak éreztem, mintha megérintette volna a karomat, vagy szólt volna hozzám. Az egész egyetlen pillanatra tartott. De az alatt hirtelenül egészen világosan megláttam lelkem nyomorult romlottságát. A világosság mélyen belémhasított, és föltárta előttem helyzetemet. Rémület fogott el, s egész lényem föllázadt saját nyomorúságom ellen. Eddig sosem tapasztalt erővel, mohón vágyódott a lelkem arra, hogy kiszabaduljon mindebből és megmeneküljön. És ekkor, életemben először, valóban imádkozni kezdtem. Imádkoztam, nem a számmal, nem az eszemmel és a képzeletemmel, hanem lényem és életem legmélyebb gyökeréből. Ahhoz az Istenhez imádkoztam, akit sohasem ismertem, hogy a rejtettségéből nyúljon le hozzám, és segítsen, hogy megszabaduljak attól a rengeteg szörnyűségtől, amely akaratomat rabságban tartotta.

Sírni kezdtem, s ettől megkönnyebbültem. Közben apám ott élt a gondolataimban, bár jelenlétének első, eleven érzését már elvesztettem. Éppúgy beszéltem vele, mint Istennel, mintha ő közvetített volna kettőnk között. Nem mintha apámat ezzel a szentek közé sorolnám. Nem törődtem akkor avval, hogy ez hogyan lehetséges. Utólag visszapillantva, mostani tudásommal se merem azt mondani, hogy akkor őt az égbe helyeztem. Mostani eszemmel így mondanám: akkor úgy éreztem, „mintha” a tisztítóhelyről küldték volna hozzám. Végül is miért ne segíthetnék a tisztítóhelyen szenvedők a földön élőket imádságukkal, a mennybejutottakhoz hasonlóan? Általában inkább ők szorúlnak rá a mi segítségünkre, mint mi az övékre, de ebben az esetben, ha jól sejtem, a dolgok fordítva állnak.

Ezt azonban egyáltalán nem is érzem fontosnak. Nem is próbálok határozott magyarázatot keresni rá. Honnan is tudhatnám, hogy nem csak a képzeletem játszott velem, vagy valami más, természetes lelki folyamat zajlott le –, nem pedig apám lépett közbe. Ki tudja? Nem akarok találgatni. Mindig viszolyogtam a halottidézés minden formájától – az asztaltáncoltatástól és a holtak szellemével való kapcsolatteremtéstől, és sohasem tudnék belemenni ilyesfélebe. Akár képzeletem játszott velem, akár ide-

geim, vagy bármi is történhetett – csak azt állíthatom, hogy egészen elevenen éreztem apám jelenlétét, ennek minden fönt leírt következményével együtt. Mintha ő eszközölte volna ki számomra azt a belső isteni fényt, amely rávilágított lelkem állapotára – ha még egyáltalán lakott bennem lélek.

Csak azt tudom biztosan, hogy ebben az élményben a kegyelem valódi, csodálatos ajándékaként részesültem. Ha követtem volna a hívást, életem egészen másképp alakul, s a következő években nem kell átszenvednem annyi nyomorúságot.

Azelőtt sohasem imádkoztam azokban a templomokban, amelyeket meglátogattam. Emlékszem azonban az élményt követő reggelre. A tavaszi napsütésben az elhagyott Aventinusra kapaszkodtam föl. Lelkemet összetörte a bánat. Megtört volt, de tiszta, fájdalmas, de gyógyuló, mint a felvágott tályog, mint az eltört, de összeillesztett csont. És igazi bűnbánat töltötte el, nem csupán a kárhozattól való félelem, hisz nem is hittem a pokolban. A domonkosok templomába, a St. Sabinába mentem. Pontosan tudtam, mit csinálok: megadtam magam, és kerestem a megtérést, nem kis harc árán. Most egyesegyedül azért mentem templomba, hogy letérdelek és imádkozzam Istenhez. Sose térdeltem még le ezekben a templomokban, sose figyeltem tudatosan arra, hogy kiné a házába lépek. De most a bejáratnál szenteltvizet hintettem magamra, majd egyenesen az oltárhoz mentem. Letérdelem, és lassan, a bennem levő minden hittel, elmondtam a Miatyánkot.

Csaknem hihetetlen, hogy mindössze ennyit tettem. Emlékezetemben legalább félórás, elmerült, könnyes ima élményeként él ma is. Igaz, hogy a megelőző néhány évben egyáltalán nem imádkoztam.

A hívő katolikusok nem vetnek számot azzal, hogy egy konvertita milyen iszonyatos zavartan és félénken imádkozik először nyilvánosan a katolikus templomokban. Óriási erőfeszítéssel kell leküzdenie azt a szorongást, hogy bizonyára mindenki őt figyeli, s bolondnak vagy nevetségesnek tartják. Aznap, a St. Sabinában, az üres templomban is attól féltem, hogy egy szegény, jámbor, olasz öregasszony gyanakvó szemekkel figyel. Amint letérdelem imádkozni, vártam, hogy kirohan, s rémülten botránkozva följelent valamelyik papnak, hogy bemerészkedtem a templomukba és ott imádkozom. – Mintha a katolikusok természetesnek vennék azt, hogy a legkülönbébb vallású turisták tiszteletlenül és közönyösen járkálnak a templomaikban, azon viszont megbotránkoznának, ha valaki Isten jelenlétét megvallva letérdel néhány másodpercre és imádkozik.

De azért mégis imádkoztam, s aztán körülnéztem a templomban, majd bementem az egyik helyiségbe, ahol egy Sassoferato képet találtam, s az ajtón kikukkantottam egy apró, egyszerű kolostorudvarra, közepén egy napsütötte narancsfával. Kimentem a szabadba, s úgy éreztem, hogy újjászülettem. A városszéli mezőkön keresztül bementem egy másik templomba. De nem imádkoztam, mert az ott dolgozó ácsok és állványozók elriasztottak. Kint ültem a napon, egy falmaradványon. Élveztem a saját belső békém örömét, és átgondoltam, hogyan alakul majd át az életem, és hogyan lehetnék jobbá.

7

Reményem azonban hiábavalónak bizonyult. De a Rómában töltött utolsó hetem azért megtelt örömmel. Az egyik ilyen délután kimentem a San Paolóba, majd onnan egy rozoga kis buszon a Tiberistől délre fekvő dombok közé, a völgyteknőben meghúzódó Tre Fontane trappista kolostorhoz. Bementem a régi, komor, sötét templomba, és megtetszett. A kolostort azonban nem mertem meglátogatni. Azt gondoltam, hogy a szerzetesek bizonyára ott ülnek kamráikban és ostromozzák magukat. Így aztán föl-alá sétáltam a csöndes eukaliptuszfák alatt, és ez a gondolat támadt bennem: „Szeretnék trappista szerzetes lenni.” Ez a gondolat azonban akkor még nem jelentett igazi veszélyt. Csupán ábrándoztam róla – azt hiszem sokakban felöltik ilyen ábránd, még a nemhivőkben is. Akad-e olyan ember, aki játékos fantáziával nem öltöztette már föl magát szerzetesruhába, s nem képzelte magát bezárva egy cella hősies és zord magányába, miközben addig hűvösen tartózkodó leányismerősei megostromolják a kolostort, s utána kiáltoznak: „Gyere ki! Gyere ki!”

Azt hiszem, ilyesféle ábránd öltött föl bennem is akkoriban. Fogalmam se volt arról, hogy kik a trappista szerzetesek és mit csinálnak. Csak azt tudtam, hogy nem beszélnek. Úgy tudtam, hogy a kartauziakhoz hasonlóan cellákban élnek, egészen egyedül.

Visszamenet a San Paolo felé az autóbusszon az amerikai akadémia egyik ismerős hallgatójával találkoztam. Bemutatott édesanyjának. A kolostorról beszélgettünk. Megemlítettem, hogy szívesen lennék szerzetes. Az asszony olyan meglepve és megborzadva nézett rám, hogy szinte megijedtem tőle.

A napok teltek. Levelek jöttek Amerikából. Arra kértek, üljek hajóra és utazzak haza. Végülis búcsút mondtam az olasz írógépkereskedőnek és a *pensione* többi lakójának. A tulajdonosnőtől is, akinek az édesanyját egyszer annyira elfogta a halálfélelem, amikor a St. Louis Blous-t zongoráztam, hogy beküldte a szobalányt, arra kérve, hogy hagyjam abba.

Szomorú szívvel hagytam el a Piazza Barberinét, és a belétorkolló kanyargós utat, a Pincio utolsó kertjét, a Piazza di Spagna-t, és a távolból idelátszó Szent Pétert. Mindenekfölött azonban kedves templomaimat sajnáltam – San Pietro in Vincoli, Santa Maria Maggiore, San Giovanni in Laterano, Santa Pudenziana, Santa Prassede, Santa Sabina, Santa Maria sopra Minerva, Santa Maria in Cosmedin, Santa Maria in Trastevere, Santa Agnese, San Clemente, Santa Cecilia . . .

A vonat átszelte a Tiberist. Elmaradt a kis piramis meg a ciprusokkal díszített angol temető, ahol Keats nyugszik. Eszembe jutott Plautus egy célzása arról a nagy halom szemétről és cseréptörmelékről, amely valaha ezen a tájon feküdt. A távolból idelátszottak a San Paolo és a Tre Fontane trappista kolostor előtti alacsony dombok. „Ó, Róma, dobogta a szívem – látlak-e még valaha?”

Megérkeztem New Yorkba és douglastoni házukba. Az első két hónapban még olvastam lopva a Bibliát, – attól féltem, hogy valaki észreveszi és kinevet. S mivel a verandán aludtam, amelyet csak üvegajtó választott el az emeleti halltól, s közösen használtuk nagybátyámmal – eszténként nem mertem többé letérdelve imádkozni, pedig bizonyára mindenki meghatódott volna. Valójában nem voltam elég alázatos ahhoz, hogy ne izgasson, mit gondolnak vagy mondanak rólam az emberek. Félttem megjegyzéseiktől, még a dicséretektől és a kedveskedésektől is. Ez a teteje a büszkeségnek: még a minket szerető embereknek a kedves és jóindulatú dicséretétől is félni és undorodni, és megalázó dadusgatásként elutasítani.

Nem érdemes részleteznem, hogyan hűlt ki és tűnt el ez az átmeneti, bár valóságos vallási lelkesedésem. Húsvétkor elmentünk a Zion templomba, amelyben apám annakidején orgonált. Az állomás felé a dombtetőn állt ez a templom, fehér tornya kimagaslott az akácfák közül. Bosszantott ez az istentisztelet, a gőgöm pedig csak növelte és tovább bonyolította az ingerültségemet. Járkáltam a házban és leültem vacsorázni, s közben mindenkinck azt magyaráztam, hogy milyen rettenetes hely ez a Zion templom, s elítéltem mindent, ami hozzá kapcsolódott.

Egyik vasárnap Flushingben elmentem a kvékerek gyülekezetébe, ahová anyám járt elmélkedni valamikor. Leültem hátul, az ablak közelében

egy mély padra. A terem körülbelül félig telt meg. A „barátok” középkorúak vagy idősebbek voltak. Semmi sem különböztette meg őket a metodista, baptista, episzkopális vagy bármilyen más protestáns gyülekezetétől, kivéve az, hogy csöndben ülve várakoztak a Szentlélek ihletésére. Tetszett nekem az egész. Szerettem a csöndet. A csöndben eloszlott szégyenkezésem, és azzal is fölhagytam, hogy körülnézegetve a többieket bírálgatom. Egyelőre még felszínesen, de behatoltam a saját lelkembe, és homályosan, de jó elhatározások kezdtek formát ölteni bennem.

Nem jutottam messzire, mert az egyik középkorú hölgy hirtelen azt gondolta, hogy őt már megszállta a Szentlélek. Föllállt és beszélni kezdett. Titokban azt gyanítom, hogy már eleve azzal a szándékkal jött a gyűlésre, hogy mindenképpen felszólal, mert ahogy felállt, máris belenyúlt retiküljébe, és hangosan fontoskodva kijelentette: „Amikor Svájcban jártam, ezt a fényképet készítettem a híres luzerni oroszlánról...” és egy képet vett elő. Valóban a híres oroszlán képe volt. Fölmutatta, majd körbeadta a többieknek. Közben kifejtette, hogy ez az oroszlánszobor nagyszerűen kifejezi a svájci bátorságot, férfiaságot, türelmet és az óragyártó svájciak minden más erényét. Annyi jótulajdonságot sorolt föl, hogy elfelejtetem őket.

A barátok türelmesen, lelkesedés és ellenkezés nélkül hallgatták. Én azonban kimentem, s így szóltam magamban: „Ezek se különbek a többieknél. Más templomokban a lelkész pufogatja el a közhelyeket, itt pedig, úgy látszik, mindenki megteheti.”

Azt azért helyesen láttam, hogy örültség volna olyan embercsoportot, társadalmat, vallást, egyházat keresni, amelyből hiányzik minden közepszerűség. De amikor elolvastam William Penn műveit, és olyan természetfölöttinek találtam mint egy áruházi katalógust, akkor kiábrándultam a kvékerekből. Ha Evelyn Underhilltől találtam volna valamit, talán más-képp alakul a helyzet.

Azt hiszem, sok őszinte, tiszta és alázatos áhítatot és mélységes szeretetet lehet tapasztalni a kvékerek között. Ez persze többé-kevésbé megtalálható minden vallásban. De semmi bizonyítékát nem leltem annak, hogy túlemelkednének a természet rendjén. Értékes emberi életet élnek, eljutnak a természetes szemlélődéshez is. Isten be is fogadhatja őket a maga kegyelmébe, hiszen szereti őket, s nem vonja meg fényét egyetlen jó embertől sem. De nem hiszem, hogy valaha is többek lesznek a nevüknél: „a barátok társasága”.

Nyáron egy piszkos vonattal eldöcögtem Chicagóba, hogy megnéz-

zem a világkiállítást. A „vallások csarnokában” két mormon röpiratot szedtem föl. Leírták, hogy szent könyveikre kinyilatkoztatás útján bukkantak rá New York állam egyik északi hegyén. Ez a történet azonban nem győzött meg, és így nem tértem meg. A tó, a szegénynegyedek és a teherpályaudvar közé beépített vásár pavilonjainak vékony, sárgás-vörös falai és a nagy zaj elszórakoztatott. Most először sétálhattam a Középnnyugat hatalmas síkságának szélesre tárt égboltja alatt.

Pusztán hűsködésből pár napra kikiáltónak jelentkeztem a vásár Párizsi Utcának nevezett részében. A látványosság jellegét már a nevéből is sejteni lehet. Elámított és hízelgett nekem, hogy ilyen könnyen jutottam munkához. A hatalom és a fontosság tudatát az kölcsönözte, hogy azok közül, akikről a pénzt elszedik, hirtelen átkerültem azok közé, akik elveszik. Pár nap múlva azonban rájöttem, hogy talán mégsem sikerült a többiek fölé emelkednem, mert a főnök inkább ígéretekkal és szép szavakkal fizetett, mint dollárral. Fárasztó is volt ott állni déltől éjfélig a poros hőségben, és kiáltozni a szalmakalapos fejek és vállak fölött, a fehér és tarka ruhák izzadt forgatagában. A bonyolultan tartózkodó Anglia és a tarkán pornográf Franciaország után ámulatba ejtett ez a nyílt és lármás pogányság, ami Chicagóban és a vásáron, főleg ezen a részén uralkodott, de ez nyilván jellemző az egész országra is.

Mire New Yorkba visszaérkeztem, kihalt belőlem a vallás iránti átmeneti érdeklődésem. A városban lakó barátaim önálló vallást alakítottak ki maguknak: imádták New Yorkot és azt a módot, ahogyan Manhattan megtestesíti ennek a pogány Amerikának lármás és cifra nagyságát, nyílt és ösztönös közönségességét.

Többnyire bohózatokra jártam, és a 14. utca környékén csatangoltam, Reg Marsh-sal, apám régi barátjával, aki arról híres, hogy meg is festette a város életét. Kis, kövérke ember volt (s azt hiszem, most is az), egy kiöregedett, könnyűsúlyú bokszolóra emlékeztetett. A szája sarkából beszélt, mégis valami gyermekien angyali arccal: a művész érdek nélküli és kritikátlan, egyszerű szemével nézte a világot. Mindent olyannak fogadott el, amilyen, s minden eleven lényben témát keresett Hogarth-stílusú festményeihez.

Igen jól megvoltunk együtt, mivel nézeteink többnyire közel álltak egymáshoz. Én is imádtam az életet, ő is, főleg a zsúfolt nagyváros zajos, vad bolondokházát. Áhítatának kedvenc helye a Union Square és az Irving Place Burlesque volt. Állandóan bűzlött olcsó, édeskés szivarjaitól, amelyek örökké a körmére égtek. Leginkább mégis a Coney Island-et

bálványozta. Aki valaha is látta a képeit, ennyit bizonyára tud Reginald Marshról.

Egész nyáron a 14. utcai műterme körül lógtam, vele jártam társaságba, és vele ismertem meg New Yorkot.

Szeptemberben még egyszer áthajóztam Angliába. Ezúttal a Manhattan fedélzetén utaztam, egy rikító és zajos utasszállítón, amelyen csakúgy hemzsegték a náci kémek. Stewardként dolgoztak, hogy a zsidó utasokat szemmel tarthassák. Az utazást több izgalom tarkította. Egyik éjjel lenéztem az egyik feljárón, s hat-hét félrészeg utast láttam általános verekedésben az ingó fedélközben. Egyik délután pedig – az óceánjárókon rendszerített valamelyik unalmas társasjáték közben – éppen talán „lóversenyt” játszhattunk – egy amerikai fogász fölállt, és hangos üvöltéssel egy francia szabót párbajra hívott ki a sétafödélzeten. A párbaj elmaradt, de az összes kereskedők és turisták csámcsogtak a jóízű botrányon, mivel mindenki tudta, hogy az egész mögött egy washingtoni előkelőség hórihorgas leánya áll.

Plymouthban a kikötő közepéről kiszállították a Londonba igyekvőket, s én újra végigpillanthattam Anglia sápadtzöld lejtőin. Életem egyik legkomiszabb megfázásával szálltam partra.

Ilyen zűrzavaros körülmények kavargásában vonultam be Cambridge sötét, baljós világába, s kezdtem meg egyetemi pályafutásomat.

8

Olvasóim talán nem érzik sem sötétnek, sem baljósnak Cambridge légkörét. Bizonyára csak májusban jártak ott, az év többi részében nem. Bizonyára nem láttak belőle egyebet, mint a halvány tavaszi napot a kertek párálló virágai fölött, amint rámosolyog a levendulaágyakra, és a Trinity vagy a St. John, vagy az én kollégiumom, a Clare köveire.

Azt is elismerem, hogy egyesek három évet vagy akár az egész életüket ott tölthetik olyan kivételes körülmények között, hogy sohasem érzik meg a rothadás édeskés illatát, amely itt mindent átjár. Ez az illat arról a fiatalos felszíneességről, az egyetemisták hömpölygő lármájáról mond ítéletet, amely betölti az ősi falakat. Én azonban vak és mohó ösztöneimmel természetesen azonnal belévettem magam, és nagyot haraptam rothadt gyümölcséből. A harapás keserű íze annyi év után még mindig feltör a számból.

Gólyaévem gyorsan elröpült. A szédítő rohanás az angol ősz sötét, rövid délutánjain kezdődött, és néhány, a folyón eltöltött hosszú nyári estével végződött. Egyébként a nappalok és az éjszakák szörnyű egyhangúsággal követték egymást. Nem tudtam szabadulni nyomasztó terhüktől.

Hanyatt-homlok próbáltam megszerezni mindent az életben, amit az ember tizennyolc éves fejjel megkívánhat. Föl is szedtem egy csomó tarkaság cimborát, akik egész éjszaka ordítottak volna a visszhangos sötétben, ha nem lettek volna kénytelenek hazakerülni meghatározott időben.

Eleinte nem tudtam tájékozódni. Egy-két hónapnak kellett eltelnie ahhoz, hogy megtaláljam a helyem ebben a zavaros, nyúlós közegben, amelynek legaljára végül is befészkeltem magam. Ott voltak oakhami barátaim. Eleinte védelmet keresve folyton egymás nyakán lógtunk. Időnk nagyrészt egymás szobájában töltöttük, bár Andrew messze, az Addenbrook kórház mögött lakott. Ahhoz, hogy átmenjek hozzá, át kellett kerékpároznom a vegyészek új épületeinek rejtélyes világán. Odaérve megteáztunk, és eljátszottam zongorán a *St. Louis Blues*-t. Dickens sokkal közelebb lakott hozzám, csak a St. John kollégium két-három udvarán és a folyón kellett keresztülmennem. Az úgynevezett Újépületben lakott, szobái közvetlenül a folyóra néztek. Andrew-val többnyire itt reggeliztünk. Kenyérdarabkákat dobáltunk a kacsáknak, mialatt Andrew Pavlovról meg a feltételes reflexekről magyarázott.

Ahogy az év múlt, mindinkább elszakadtam tőlük, különösen Andrew-tól. Ő az év végére a színpadi csoport vezetője lett és énekesként lépett föl. Barátaimat meg engem nemigen érdekelt az ének, sőt némi megvetéssel fogadtuk a rivaldafényt és a vele kapcsolatos dolgokat. Majdnem összebarátkoztam egy-két komoly, bonyolult lelkületű fiatalemberrel, akik az én kollégiumomhoz tartoztak, s szintén modern nyelveket tanultak. Hallgatagságuk azonban untatott, őket viszont meghökkentette az, hogy én mennyire szenvedélyesen habzsolom az életet.

Alattam egy gömbölyű, vörösarcú Yorkshire-i lakott, pacifista és igen hallgató ember. A Fegyverszünet Napján azonban valami tüntetésbe keveredett, és a rögbijátékosok meg az evezősök tojással hajigálták meg. Az esetről csak az esti újságokból értesültem.

Nemigen próbáltam barátságot kötni vele, túl szelídnek és félszegnek találtam. Házigazdám azonban gyakran benézett hozzám és gyalázta ezt a szegény embert. Türelemmel végighallgattam, mert nem tudtam, hogyan fogjam be a száját. Év végére azonban házigazdám már engem utált legjobban valamennyi lakója közül.

November végére már mintegy kétszáz különböző embert ismertem, akikkel együtt sodródtam abban a tömegben, amely a Cambridge-i élet söpredékéhez tartozott. Mi csaptuk a legnagyobb lármát a „verekedős vacsorákon”. Az „Oroszlán” kocsmában tanyáztunk, s többnyire a Vörös-kakas környékén garázdálkodtunk.

Abban az évben legtöbb barátom kapott már néhányszor szobafogságot, s az év végére jónéhányukat kitiltották az egyetemről. Nem emlékszem már pontosan rájuk, csak Julian él elevenen az emlékezetemben. Szarukeretes szemüveget viselt, s olyan volt, mint egy francia, aki amerikaiak szeretne látszani. Hosszú és bonyolult történeteket mesélt el meszterként amerikai orrhangú kiejtéssel. Az unokája vagy dédunokája volt egy viktoriánus költőnek, és az ő házában élt Wight szigetén. A Piac téren bérelt szobát egy óriási bérkaszárnnyában, amelyet az év végén készültek lebontani, hogy a Caius kollégium új épületszárnyát fölépíthessék. De mielőtt a bontást megkezdték, Julian barátai már nekifogtak a rombolásnak, s megpróbálták elpusztítani azt a részt, ahol ő lakott. Úgy rémlik, abból támadt zűr, hogy valaki az egyik szobából kihajított egy teáskannát, s az csaknem fejen találta a Kings kollégium dékánját, aki éppen arra járt az utcán.

Egy másik, hallgatag, sárgásarcú fickó Oundle-ből autóversenyző volt. Többnyire csendes nyugalommal üldögélt, az autóversenyzők különös, lázas, megszállott bódulatában, míg mi beszélgettünk és ordítoztunk. De amikor beült a kocsijába a kormányhoz – amit elsőévesként nem volt szabad vezetnie – furcsán átszellemült, egy másik, félelmes és hátborzongató világ bűvöletétől megszállottan. A vezetési tilalmat persze nem tartotta meg. Időnként eltűnt. Aztán viszonylag boldogan tért vissza, s nekiült pókerezni azzal, akit éppen talált. Azt hiszem, végül kizárták az egyetemről egyik legvadabb kirándulása miatt, amikor Bournemouth valamelyik meredek szerpentinjén próbált végigszárguldni.

Miért is merült föl az a régmúlt világ, és idézi föl bennem az én rég elfeledett lelki Pompeimnek emlékét annyi év után? Érdemes-e egyetlen magyarázó szót is vesztegetni rá? Ezek az évek ölték ki belőlem lelkem maradékát. Minden erőmmel azon igyekeztem, hogy elpusztítsam és kitöröljem önmagamból azt az isteni szabadságot, amelyet Isten belém ültetett. Minden idegszállammal azon fáradoztam, hogy saját elviselhetetlen undorom rabságába zárjam bele magam. Ebben a folyamatban nincs semmi új vagy különös. Az emberek csak azt nem fogják föl, hogy ilyenkor Krisztust feszítik keresztre: ő hal meg újra és újra azokban, akik arra szü-

lettek, hogy megosszák vele kegyelmének szabadságát és örömet – s mégis megtagadják őt.

Maud néném novemberben meghalt. Londonon át Ealingbe mentem, hogy a temetésén részt vegyek.

Szürke, esős, csaknem koromsötét délután volt, mindenütt égtek a lámpák: jellegzetes koratéli, rövid, sötét, ködös angol nap délutánja.

Ben nagybátyám toloszékben ült megtörtén és soványan, fején szürke sapkával. Most csakugyan kísértetnek látszott. Mintha elvesztette volna a beszélőképességét, értetlenül bámult körbe. Mintha ez az egész temetési sürgés-forgás az ő értelme ellen irányuló merénylet volna. Miért is próbálták megmagyarázni neki, hogy Maud meghalt?

Az én szegény, viktória-kori angyalom sovány testét átadták az calingi anyaföldnek. Vele együtt eltemették az én gyerekkoromat is. Ettől szörnyedtem el, homályosan, félig öntudatlanul. Hiszen ő uralkodott legártatlanabb napjaimon, és most azok is a föld alá kerülnek.

Akkor halt meg számomra az az Anglia is, amelyet egykor az ő egyszerű, tiszta szemén keresztül láttam. Ezután már nem tudtam hinni a szép kis vidéki templomokban és a békés fálvakban, a juharfákkal szegélyezett legelőkben, ahol fehér ruhában krikettet játszanak. A Sussex fölött szálló nagy fehér felhők, az ősi vidéki városok harangokkal díszes tornyai, a katedrálisok körüli ligetek, a varjaktól hangos lelkészlakok – mindezek eltávolodtak tőlem, s ezzel mindent elvesztettem. A meleg emlékek gyöngé hálóját széttépte és elfújta a szél, én meg az öreg Anglia felszínéről lezuhantam a pokolba, abba az üres borzalomba, amelyet London fősvény szíve dédelgetett.

Ekkor talákoztam utoljára családom tagjaival Angliában.

Felszálltam a Cambridge-i vonatra. Annyira elfáradtam, hogy elaludtam, és csak Ely-nél ébredtem föl. Így vissza kellett utaznom. Jóval éjfél után érkeztem meg. Megsértődtem, amikor emiatt megvonták a kimenőmet, hiszen nem éreztem magam hibásnak. Abban az évben még egyszer ítélték szobafogságra.

Kövessem az évszak mulását a téli sötétség közepéig? Földézzem a szennyes kísérteteket a Backs téri alatt, a Clare új épülete mögött, és a Chesterton utcai szobákban? Amikor eljött a tavasz, evezni kezdtem a Clare negyedik csónakjában, bár csaknem belehaltam. De annyit legalább használt, hogy az edzések kedvéért néhány hétig korán keltem, és a kolégiumban reggeliztem, éjjel pedig nagyjából józanul feküdtem le.

Azokban a napokban – ahogy emlékszem – ritkán sütött a nap. A nap-

sugarak a Caius kollégiumban Bullough professzor régi ablakain keresztül besütöttek a szobába. A hatalmas, barátságos helyiségben mindenütt könyvek sorakoztak, az ablakok pedig két udvar közös pázsitjára nyíltak. Pár lépcsőn lefelé menve lehetett bejutni a nappali szobába. Ha jól emlékszem, kétszintes volt a szoba, a sarokban jókora, középkori olvasópulttal. Ott állt a magas, vékony, szürke, aszkétikus alkatú tudós, és csöndes hangján fordította nekünk Dantét. Közben mi, tizenketten, férfiak és nők, körülötte ültünk, és olasz szövegünkben követtük őt.

A téli félévben az *Infemóval* kezdtük. Lassan haladtunk. Naponta csak egy ének egy-egy részletét vettük át. Dantéval és Vergiliussal együtt keresztümentünk a pokol fagyos szívéen, ahol a háromfejű ördög marta a leggonoszabb árulókat. Onnan kellett fölkapaszkodnunk a Purgatórium hétlépcsős hegyének lábánál fekvő, békességes tóhoz. A keresztény nagyböjtöt értelmetlenül és haszontalanul, pusztán a sport kedvéért megtartottam, bár kudarcaim miatt egyre inkább megundorodtam tőle. Ezekben a hetekben körről-körre haladtunk fölfelé a Purgatóriumban.

A Cambridge-től kapott egyik legnagyobb ajándéknak tartom azt, hogy megismerkedhettem a legnagyobb katolikus költő tiszta és hatalmas világával. Arányaiban érzem legnagyobbnak, nem tökéletessége vagy szentsége miatt. Az ő zsenijétől, legalább átmenetileg, amíg a könyvet a kezemben tartottam, elfogadtam mindazt, amit a purgatóriumról és a poklóról mondott. Ez sem kevés. Azt hiszem, aligha lehetett volna elvárni, hogy az eszmevilágát is elfogadjam, s annak erkölcsi következményeit magamra alkalmazzam, pusztán azért, mert a szépsége megragadott. Nem – a hét főbűn hétszeresen áthatolhatatlan rétegével annyira befalaztam magam a saját nyomorult és elvakult énembe, hogy csak a purgatórium vagy az isteni szeretet tüze (ami majdnem ugyanaz) tudta volna leégetni rólam. De most már távol tudtam tartani magam e lángok támadásától, egyszerűen azzal, hogy az akaratomat elfordítottam tőle. Ettől fogva tartósan elzárkóztam és megközelíthetetlenné váltam. Minden lehető megtettem azért, hogy szívemet a szeretet felől megközelíthetetlenné tegyem, s a saját önzésem bevehetetlen erődjévé keményítsem.

Ugyanakkor azonban követni tudtam, mégpedig érdeklődő örömmel, a mítoszok és a szimbólumok lassú és főséges hömpölygését. Dante a skolasztikus filozófia és teológia egész költői szintézisét építi föl belőlük. Egyetlen gondolata sem vert szilárdan gyökeret durva és tunya értelmekben. Semlegesen, de támadásra készen álltam szemben ezekkel a dogmákkal: legalább annyira türelmes akartam maradni, hogy a költeményt megérthessem.

Ezzel is a kegyelem ajándékozott meg. Ez volt a legnagyobb segítő kegyelem, amelyet Cambridge-ben kaptam.

Minden más csupán hiányként jelentkezett. Csak annyira nevezhető kegyelemnek, hogy Isten az ő irgalmasságában olyan messzire engedett elszakadni szeretetétől, amennyire csak tudtam, mert ezzel is arra készített elő, hogy az örvény fenekén egyszer csak elébem álljon – akkor, amikor már azt gondoltam, hogy a legmesszebbre kerültem tőle. „Ha felszállnék az égig, ott vagy. Ha az alvilágban tanyáznék, ott is jelen vagy.” (138. zs.) Isten legnagyobb nyomorúságomban is elegendő fényt árasztott ahhoz, hogy észrevegyem, milyen mélyre süllyedtem, s belássam, hogy ennek egyedül én vagyok az oka. Bűneimért mindig bűneimen keresztül bűnhődtem, és saját poklomban égtem. Legalábbis homályosan látnom kellett, hogy a saját romlott akaratomban rothadtam, míg végre szörnyű nyomorúságom rá nem kényszerített arra, hogy feladjam az én akaratomat.

Ebből már korábban is megízleltem valamit. De ez elenyészett ahhoz a keserűséghez képest, amely ebben az évben Cambridge-ben rámszakadt.

Saját boldogtalanságunk fölfedezése még nem vált meg bennünket: vagy elindít az üdvösség felé, vagy még mélyebbre nyom alá a pokolban. Nekem pedig mélyebbre kellett süllyednem, mint gondoltam. De most végre felfogtam, hogy hol vagyok, s először próbáltam meg kikapaszkodni onnét.

Azt gondolhatják, hogy furcsán és kegyetlenül bánt velem a Gondviselés, amikor megengedte, hogy ilyen eszközöket találjak a lelkem megmentésére. De a Gondviselés, vagyis Isten szeretete igen bölcsen szóba sem áll az ember önző akaratával, és ráhagyja, hogy tegyen, amit akar, mindaddig, amíg maga akarja az életét kormányozni. Így mutatja meg, hogy a fájdalmas kudarnak milyen mélyekre sodorhat bennünket a saját tehetetlenségünk.

Nem a Gondviselés tette kegyetlenül groteszkké a helyzetemet, hanem a sátán, aki azt gondolta, hogy ostoba és közönyös kis lelkemből végleg kiűzheti Istent.

Akkoriban történt, hogy Freud, Jung és Adler könyveit kezdtem kölcsönözni az Union újjáalakított, nagy könyvtárából. Türelmesen és saját tapasztalataim felhasználásával kezdtem tanulmányozni a szexuális elfojtás, a komplexusok, az introvertáltság és az extrovertáltság rejtelmait, meg a többi efféjét. Lelkem akkoriban már pusztulásnak indult minden képességgével együtt, mert ösztöneimet semmi sem fegyelmezte, s így a céltalan szenvedély lázongásával tomboltak bennem. Ezekután arra a következte-

tésre jutottam, hogy boldogtalanságomat a szexuális vágyak elfojtása okozza. S hogy a dolgomat még inkább megnehezítsem, azt is kisütöttem, hogy a világ legnagyobb bűne az introvertáltság. Minden erőmmel megpróbáltam tehát extrovertálttá válni. Folytonos önmarcangolásaimmal, érzelmeim és indulataim állandó figyelmével és elemzésével aztán sikerült egészen introvertálttá tenni magam, – éppen olyanná, amilyen nem akartam lenni.

Napról-napra olvastam Freudot, s rendkívül felvilágosultnak és tudományosan képzettnek tartottam magam. Körülbelül ennyire tudományos az a vénasszony, aki az okkultista könyveket bújja, s jövődomonddással meg tenyéjrjóslással próbálkozik. Csaknem a zártosztályra kerültem így. De ha tényleg megőrültem volna, elsősorban a pszichoanalízis lett volna felelős érte.

Időközben több levelet kaptam a gyámomtól. Leveleinek hangja egyre élesebbé vált, végül márciusban vagy áprilisban fölrendelt Londonba.

Hosszú ideig kellett várakoznom a várószobájában. A *Punch* két teljes évfolyamát átlapozgattam közben. Valószínűen szándékosan és tervszerűen várakoztatott meg. Alá akarta ásní az önérzetemet, ezért hagyott a komor, homályos szobában egyedül ezzel a sivár újsággal.

Végül, körülbelül másfél órai várakozás után behívott. A szűk lépcsőn kellett fölmennem a rendelőbe. A szoba padlója fényesen ragyogott, s én minden lépésnél újra attól féltem, hogy elcsúszom. Megkönnyebbültem, amikor épségben keresztülértem a szobán, az íróasztala mellé húzott székiig.

Tom hűvös és megsemmisítő udvariassággal s egy csipetnyi megvetéssel cigarettával kínált. Érezte velem, hogy bizonyára nem bírom ki anélkül. Így aztán persze visszautasítottam.

Az ezt követő tizenöt-húsz perc életem legfájdalmasabb és legkínosabb élményei közé tartozik. Nem azért, amit mondott – hiszen nem volt haragos, sőt még barátságatlan sem. Tulajdonképpen nem is emlékszem rá, hogy pontosan mit is mondott. Az kínzott a leginkább, hogy hűvösen nekem szögezte a kérdést, miért élek így. Aztán hagyta, hogy gyötrődve keressem a választ. Megpróbáltam megmagyarázni és mentegetni azt a sok ostobaságot meg undokságot, amit elkövettem, és igazolni azt, hogy értelmes lény élhet így. Ettől azonban olyan üressé és keserűvé lett az egész, hogy elakadt tőle a nyelvem. Együgyűen és ostobán hatott az a néhány szó, amit sikerült eldadognom: „hibáztam”, „senkit sem akartam megbántani”.

Így aztán föllélegeztem, amikor végre eljöhettek, s az utcára érve gyorsan elszívtam egy marék cigarettát.

A hónapok múltak, de semmi sem változott. A húsvéti szünet után a vezetőtanárom hivatott, és felelősségre vont néhány dolog miatt, meg azért, hogy alig járok el az előadásokra. Ekkor nem éreztem magam olyan kellemetlenül. Ami a nemsokára esedékes vizsgákat illeti – a modern nyelvek első részéből, franciából és olaszból kellett vizsgáznom – azt gondoltam, hogy át tudok menni. Valóban sikerült is mindkettőből jóra levizsgáznom. Az eredményt egyik barátom táviratozta meg, amikor én már útban voltam Amerika felé az egyik tíznapos londoni hajójáráttal. A doveri szoroson haladtunk át, a nap ragyogott a fehér sziklákon, a tüdőm megtelt friss levegővel.

Úgy terveztem, hogy a következő tanévre visszamegyek. Már le is foglaltam egy szobát a régi Clare kollégiumban, a Clare-hídra vezető kapu fölött. A rektor kertjére lehetett onnan látni. A magamfajta diáknak persze ennél szerencsétlenebb helyet aligha lehet találni: éppen a rektor és a felügyelő tanárok vezetője között. De soha többé nem tértem vissza Cambridge-be diáknak.

Nyáron Tom levelet küldött New Yorkba. Azt írta, jobban tenném, ha felhagynék azzal a gondolattal, hogy az angol diplomácia szolgálatába álljak. Cambridge-re tehát sose lesz szükségem, fölösleges időt és pénzt kiadni rá. Sokkal okosabban teszem, ha Amerikában maradok.

Nem telt bele öt perc, és elfogadtam a tanácsát. Nem tudom, egyéni vélemény-e, de úgy láttam, hogy Európában van valami finom méreg, ami megront engem. Már a gondolata és a levegője is undorított és betegé tett.

Mi lehetett ez? Valami erkölcsi baktérium, amely ott szálldosott a nyirkos levegőben, a ködös, homályos sötétben?

Megkönnyebbülten föllélegeztem arra a gondolatra, hogy nem kell többé visszatérnem ebbe a nyálkás, bűdös ködbe. Ez a megkönnyebbülés legyőzte sértett hiúságomat, a szégyenkezést kudarcom miatt. Annyi időre persze mindenképpen vissza kellett utaznom, hogy megszerezsem az állandó letelepedési engedélyt, hiszen most csak ideiglenes vízummal tartózkodtam az országban. De ez nem sokat számított. Felszabadulást jelentett az az érzés, hogy nem kell többé Angliában élnem.

Újra meg kell kérdeznem magamtól, nem egyéni szeszélyem sugallta-e döntésem, – talán igen. Hiszen nem akarom egész Angliát azzal a romlással vádolni, amelyet egy kis sarkában találtam. Nem ítélem el az angol

nemzetet sem, undok betegségében, amely egész Európát sorvasztotta, elsősorban az előkelőbb rétegeket.

Ez a betegség nem volt meg gyermekkorom régmúlt Angliájában, amikor ott sétáltam az ártatlan vidéki tájakon, megbámultam a régi falusi templomokat, Dickens regényeit olvastam, és a patakok mentén kirándultunk nagynénémmel és az unokatestvéreimmal.

Mi ment itt tönkre, ezekben az emberekben? Miért üresedett úgy ki minden?

Miért láttam annyira ostobának, üresnek és nevetségesnek a futballisták, a rögbi- és krikettjátékosok, az evezősök és a vadászok, a nagyvívók és az esetlen táncosok duhajkodását a különböző kocsmákban? Úgy látszott, mintha Cambridge és bizonyos mértékig egész Anglia tudatosan, módszeresen és mesterkelten, néha bátran is, azon igyekeznék, hogy elevennek lássék. Sokat tett is azért: hatalmas és bonyolult rongyosbál folyt, költséges, fontoskodó díszletekkel és kosztümökkel, értelmetlen hangoskodással. S mégis az egész elviselhetetlenül unalmasnak bizonyult – hiszen csupa erkölcsi halott vett részt benne, akiket már megmérgezett az erős, sárga teájuk, a kocsmáik és sörfőzdéik bűze, Oxford és Cambridge penészedő falai.

Jól emlékszem arra, amiről beszélek. Talán csak a háború, amely ebből a romlásból kinőtt, gyógyított vagy változtatott rajta valamit.

Akik közülük ilyen üres fejű és szívvel kerültek bele a háborúba, azok két lehetőség között választhattak: vagy addig küzdöttek és gyötrődtek, amíg a gögjüknel ellenállóbb erőre nem tettek szert – vagy nyomorúságosan elpusztultak. Jó egy évvel később hallottam, mi történt az egyik barátommal.

Mike bikaerős, vörösképű, lármás fickó volt, valahonnan Wales-ből. Ő is ahhoz a bandához tartozott, akikkel éjjel-nappal csatangoltunk Cambridge-ben egy éven át. Többnyire nagyokat kacagott, és jóhiszeműen ordibált – de nyugodtabb perceiben néha hosszú és bonyolult mondatokban magyarázkodott az életéről. Lármás és jószívű, vidám legény volt, nagyokat evett és ivott, szenvedélyesen és érzelmesen vadászott a lányokra. Örökké belekeveredett valami bajba. Így élt, amikor eljöttem Cambridge-ből. A következő évben hallottam, hogy mi lett a vége. A Clare öreg épülete alatti zuhanyzóban találtak rá, egy csapra akasztott kötélen lógva. Arca elfeketült a fulladástól: felakasztotta magát.

Európa, amelyet végre örökre elhagytam, 1934 novemberének végén, szomorú és nyugtalan földrész volt, baljós előjelekkel.

Persze sokan azt mondogatták: „Nem lesz háború...” De Hitler akkor

már átvette a hatalmat Németországban, s nyáron a New York-i újságok megteltek azzal a hírrrel, hogy Ausztriában meggyilkolták Dollfuszt, és az olasz hadsereg megszállta az osztrák határt. Egyik olyan este történt ez, amelyet Coney Island-en töltöttem. Reginald Marsh-sal a fények és zajok özönében sétáltunk, könnyű, jeges sört ittunk, virslit ettünk tormával. Közben pedig azon kezdtem töprengeni: lehet, hogy nemsokára katona leszek, s talán meg is halok.

Ekkor hasított belém először a háború jeges rémülete. Ennél sokkal nagyobb is várt még rám. De hisz még csak 1934-et írtunk.

Novemberben, azon az éjjelen, amikor végleg elhagytam Angliát, a hajó nyugodtan futott ki a southamptoni kikötőből. A távolba vesző partot vihar előtti csönd ülte meg. Köd és sötétség burkolta be a tájat, mindenki behúzódtott szobájának vastag falai mögé, és várta az első mennydörgést, amint a náciak begyűjtják százezernyi harci gép motorját.

Talán nem is tudták, mi vár rájuk. Talán azt hitték, nem is kell mással törődniük, mint György herceg és Marina hercegnő esküvőjével, amely az előző napon zajlott le. Én is inkább azokra az emberekre gondoltam, akiket elhagytam, mint a pillanatnyi politikai helyzetre. Ezt a helyzetet azonban semmiképpen sem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Elég sok olyan tettet, vágyat és eseményt láttam magam is, amely igazolhatta és előidézhette azt, hogy a világra zúduljanak azok a bombák, amelyek egyszercsak milliószám kezdtek záporozni. Vajon tudtam-e már akkor, hogy az én bűneim egymagukban is elegendőek ahhoz, hogy egész Angliát és Németországot elpusztítsák? Sohasem találtak még föl olyan bombát, amely akkora hatású lenne, mint egyetlen halálos bűn. Mégis, a bűnben nincs semmi pozitív hatalom, csak tagadás, csak megsemmisítés. Talán éppen azért olyan pusztító, mivel a bűn semmi, és ahol bűn van, ott nem marad semmi, csupán az erkölcsi űr.

Csak Isten végtelen irgalma és szeretete akadályozott meg minket abban, hogy már réges-régen darabokra nem téptük önmagunkat, és nem pusztítottuk el az egész teremtetett világot. Az emberek gyakran azt hiszik, hogy a sok háború ténye cáfolja az irgalmas Isten létét. Éppen ellenkezőleg! Gondoljuk csak meg, hogy az emberiség a szabad akarattal kitervelt és véghezvitt annyi bűn, kapzsiság, kéjelgés, kegyetlenség, gyűlölködés, elnyomás és jogtalanság évszázadai ellenére minden alkalommal újra magához tért. És még mindig olyan embereket tud életre hívni, akik a gonoszt jóval, a gyűlöletet szeretettel, a kapzsiságot könyörülettel, az érzéketlenséget és kegyetlenséget szentséggel tudják legyőzni. Hogy lenne mindez lehetséges

Isten irgalmas szeretete nélkül, aki kegyelmét reánk árasztja? Férhet-e ahhoz kétség, honnan származik a háború és honnan a béke, amikor ennek a világnak fiai, kizárva Istent a maguk békekonferenciáiról, egyre többet szónokolnak a békéről, s egyre hatalmasabb háborúkat robbantanak ki?

Csak ki kellene nyitnunk a szemünket, és körülnéznünk a világban, hogy észrevegyük, milyen bűnöket követünk és követtünk el a földön. De képtelenek vagyunk a látásra. Ránk is érvényes az, amit Isten prófétája mond: „Halljanak, de ne értsenek, lássák a látomást, de ne ismerjék meg!”.

Nincs egyetlen nyíló virág, földbe hullott búzaszem, a szélben hajladozó búzakalász, amely ne Isten irgalmát hirdetné az egész világnak.

Nincs egyetlen jótett, áldozati adomány, megbékélő vagy gyöngéd szó, egyetlen gyermekima sem, amely ne zengene himnuszt Isten trónja és az emberek szeme előtt.

Hogyan lehetséges az, hogy sötét, vérszomjas ősünk, Káin óta ezernyi gyilkos nemzedék után még akadnak közöttünk szentek? A világban él, igazán jó emberek békéje, rejtőzködő, csöndes szelídsége is Isten dicsőségét hirdeti.

Minden teremtmény, minden kegyelemmel átjárt emberi tett, minden szabad és rendezett cselekvés – Isten küldöttjeként áll elénk. Saját makacsságunk okozza azt, hogy mi mégis egyre inkább elvakulunk tőlük.

„Tedd érzéketlenné e nép szívét, süketté a fülét, és kösd be a szemét, hogy ne lásson a szemével, ne halljon a fülével, és ne értsen a szívével, és így ne térjen meg és ne gyógyuljon meg.”

Milliószám utasítjuk vissza azokat a különböző jelzéseket, amelyekkel Isten hív. Elutasításunk egyre jobban megkeményít minket kegyelmével szemben. – Ő mégis tovább szólongat bennünket. És még azt merjük állítani, hogy őbenne nincs irgalom!

„Az Úr nagy türelmet tanúsít irántatok. Nem kívánja senkinek a vesztét, hanem hogy mindenki bűnbánatra térjen.”

Isten Anyja, háromszor szálltál le közénk az elmúlt századokban, s szóltál hozzánk barlangokból és hegytetőkről, és mondtad el, hogy mi vár ránk – s mi mégsem hallgattunk rád. Meddig leszünk még süketek szavadra, és rohanunk neki fejfel a pokol rémisztő torkának?

Szűzanyám, azon az éjjelen, amelyen elhagytam azt a szigetet, amely egykor a Te Angliád volt, szereteted kísért engem, bár akkor még nem tudtam róla. Te jártál közben Istennél, s készítetted elő a tengert hajóm előtt, hogy utat nyisson számomra egy másik országba.

Nem tudtam, hová megyek, és mit csinálok, ha New Yorkba érek. Te

azonban távolabb és tisztábban láttál, mint én. Megnyitottad előttem a tengert, és olyan helyre vezetted, amelyről sosem álmodtam, és amelyet menedékemül, oltalmamul rendeltél. És mialatt én azt gondoltam, nincs Isten, nincs szeretet és irgalom, ezalatt Te már az Ő irgalmas szeretete felé vezetted, tudtom nélkül, abba a házba, amely az Ő arcának titkába rejt el engem.

Istennek Szent Anyja, kétkelkedhetem-e még valaha is benned? Vagy Istenben, akinél oly állhatatosan közbenjársz értünk? Elfördíthatom-e még szememet a kezdről, az arcodról, a tekintetedről? Nézhetek-e másfelé, mint szereteted arcába, jótanács Anyja, aki megmutatod az utamat életem minden pillanatában?

Ahogy velem bántál, Úrnőm, úgy bánj azzal a sokmillió testvéremmel is, akik ugyanabban a nyomorúságban élnek, amelyben valaha én. Vezesd őket önmaguk ellenére, és irányítsd őket hatalmas erőddel, ó lelkek szent Királynője, bűnösök menedéke, vidd őket is a Te Krisztusodhoz, ahogyan engem hozzá vittél. *Illos tuos misericordes oculos ad nos converte, et Jesum, benedictum fructum ventris tui, nobis ostende.* Mutasd meg nekünk, Miasszonyunk a Te Krisztusodat e számkivetésünk után. Igen. De mutasd meg nekünk őt most is, mutasd meg itt is, vándorlásunk közben.

IV

Gyerekek a piactéren

1

Hosszú út várt rám. Többet kellett tennem, mint egyszerűen átkelni az Atlanti óceánon. Még a Styx sem látszik ilyen iszonyúan szélesnek, hiszen csak folyó. Nem a távolság teszi nehezzé az átkelést, főleg akkor, ha az ember kiszabadulni próbál a pokolból, nem pedig befelé tart. Elhagytam ugyan Európát, de a pokolból még nem jutottam ki, nem mintha nem próbálkoztam volna már vele.

Viharban keltünk át. Amikor csak lehetett, a hatalmas, üres fedélzeten sétáltam, bár csak úgy porzott a fölcsapódó víztől. Előre mentem a hajó elejére, és néztem, hogyan fűrődik bele a hajó orra a rázúduló hullám-hegyekbe. Ha a hajó nagyon dülöngélt, vagy recsegve-ropogva kiemelkedett a háborgó hullámokból, megkapaszkodtam a korlátban.

Mire a Grand Banks-hez értünk, elnyugodott a tenger, s hózápor kerekedett. Az esti sötétben a csendes fedélzetet fehérre festette a hó. Havas békéje elhitette velem, hogy új elgondolásaim belső békét hoznak majd nekem.

Valóban elindult bennem egy átalakulási folyamat: még nem az igazi megtérésemé – bár ezt is megtérésnek nevezném. Talán kisebb rosszhoz vezetett, mint eddig. Igen, egészen biztosan. De azért mégsem volt túlságosan jó. Kommunistává kezdtem válni.

Mindez talán úgy hangzik, mintha azt mondanám: „Bajszot növesztettem.” Igazában még alig pelyhedzett az állam, nem is mertem próbálkozni a bajsznövesztéssel. Kommunistaságom azt hiszem, éppoly éretlen volt, mint az arcom – az a savanyú, zavart, angol arc, amely az igazolványképemről nézett rám. Mégis úgy éreztem, olyan őszintén és teljes lélekkel tettem meg az első lépést erkölcsi megtérésemben, ahogyan csak tudtam, akkori meglátásaimmal és törekvéseimmel.

Sok minden történt azóta, hogy elhagytam Oakham viszonylag védett szigetét, és mohó vágyaimmal beleszabadultam a világba. Most eljött annak az ideje, hogy újraértékeljem az elveimet. Olyan nyomorúságos álla-

potba kerültem, s annyira nyilvánvalóvá lett, hogy mennyire elhibázott az én furcsa, vak, önző élvezetvágyam, hogy ezt a fölismerést nem kerülhettem ki.

Nem kellett sokat töprengenem a Cambridge-ben töltött éven, hogy fölfedezzem: örülnek és abszurdnak bizonyultak összes álmodozásaim a legfantasztikusabb kéjekről és élvezetekről. Bármilyen is nyúltam, hamuként esett szét a kezemben. Mindennek következtében én magam is visszaszítóvá váltam: hiú, önző, szétesett, gyöngé, határozatlan, fegyelmezetlen, érzékies, obszcén és gőgös emberré – mint egy rakás szemét. Még attól is viszolyogtam, hogy a tükörben megpillantsam az arcom.

Amikor mindennek az okát kezdem kutatni, jól előkészített talajra bukkantam. Értelmem végre rátalált egy ajtóra, amely kivezetett lelki rabszolgaságomból. Mintegy négy évvel korábban olvastam a Kommunista Kiáltványt, és sohasem feledkeztem meg róla egészen. Strasbourgban az egyik karácsonyi szünetben olvastam néhány könyvet Szovjetoroszországról: hogyan termelnek a gyárak túlórában is, a hajdani muzsikok arcán széles mosoly ragyog, a szovjet pilóták diadalmasan térnek vissza sarki repülőútjukról, kezükben virágos ágakkal fogadják a tömeg éljenzését. Gyakran megnéztem orosz filmeket is, s művészi szempontból igen jónak találtam őket – bár lehet, hogy ebben közrejátszott elfogultságom is.

Végül is az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy Szovjetországnak a művészetek barátja, s a romlott burzsoá világban az igazi művészet egyedül itt találhat menedéket. Amikor nyáron New Yorkba mentem, igen sok emberrel találkoztam, aki belépett a pártba, vagy közel állt hozzá.

Amikor tehát eljött az ideje, hogy lelki számadást végezzek magammal, természetesen adódott, hogy egész lelkiállapotomat a gazdaságtörténelembe és az osztályharcba vetítsem ki. Vagyis arra a következtetésre jutottam, hogy nem annyira magamat kellett vádolnom boldogtalanságomért, hanem azt a világot, amelyben éltem.

Gondosan megvizsgáltam azt az embert, aki most vagyok, azt, aki Cambridge-ben voltam, és azt, akivé váltam – s elég világosan fölismerem, hogy annak a kornak, osztálynak és társadalomnak a terméke vagyok, amelyben élek. Materialista századom önzése és felelőtlensége nevelt azzá, ami vagyok. Azt azonban nem vettem észre, hogy saját korom és osztályom csak mellékes szerepet játszott ebben. Innen csak a századunkra annyira jellemző könnyed fölényt hoztam magammal, amely átínevezte az önzést, a gőgöt és minden más bűnömet. A mélyben az ősi

emberi bűnök lappantak: a kapzsiság, az érzékiség és az önszeretet, az a három bűnös vágy, amely minden korban és osztályban ott tenyészik abban a buja, rothadó mélységben, amelyet „világnak” neveznek.

„Aki szereti a világot, abban nincs meg az Atya szeretete. Minden, ami a világon van: a test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kevélysége, nem az Atyától származik, hanem a világtól.” Vagyis mindaz, aki kizárólag őt érkeke szerint rendezi be az életét, s nem törekszik egyébre, mint arra, hogy kielégítse étvágyát, amely az élvezetekre, az elismerésre és a hatalomra törekszik, – az elzárja magát a szeretettől, amely a benső élet és boldogság titka: semmi más nem védhet meg undorító önzésünk meddő sivatagjától.

Az az elvilágiasodott társadalom, az úgynevezett kultúra, amely a kapitalizmus dédelgető karjaiban felnövekedett, eljutott az evilágiság végső határaihoz. Talán a pogány Róma hasonló felépítésű társadalmát kivéve, seholse virágzott úgy az olcsó, alantas, visszataszító kéjvágy és hiúság, mint a kapitalizmus világában, ahol a pénzimádat erősíti és bátorítja a rossznak minden fajtáját. Társadalmunk arra törekszik, hogy az emberi test minden porcikáját felizgassa, s a mesterséges izgalom csúcsán tartsa, hogy végsőkéig fokozzon minden emberi vágyat: minél több új kívánságot és szenvedélyt ébresszen föl csak azért, hogy elárasszhassa őket a gyáraink, nyomdáink, filmstúdióink és egyéb üzemünk termékeivel.

Művész fia, tehát esküdt ellensége vagyok mindannak, amit burzsoának lehet nevezni. Ezt az ellenszenvet csupán gazdasági fogalmakba kellett átültetnem s szélesebb körre kiterjesztenem, – hogy érvényes legyen arra is, amit félfasisztának nevezhetünk, például D. H. Lawrence-re és a hasonló művészekre, akik lázadóknak hitték magukat, pedig nem voltak azok, – s máris megtaláltam új vallásomat, napi használatra készen.

Könnyű és testre szabott vallás alakult így ki – túlságosan is könnyű. Arra tanított, hogy a kapitalizmus hozott létre minden rosszat ezen a világon. Úgy szabadulhatunk meg tehát a világban garázdálkodó rossztól, hogy megszabadulunk a kapitalizmustól. Ez nem is lesz nehéz, hiszen a kapitalizmus önmagában hordja saját romlásának csíráit: aligha lehet cáfolni ezt a nyilvánvaló igazságot, nem próbálják meg a most főnnálló rendszer legostobább képviselői sem: háborúink borzalmasan bizonyítják, hogy ezek a tények mennyire valóságosak.

Mindehhez hozzájárult lassan bontakozó erkölcsi reformvágyam: az a meggyőződés, hogy a társadalom javára kell szentelnem magamat, s erőmet a jelen óriási problémáinak a szolgálatába kell állítanom.

Nem tudom, mennyire igazolható ez az életszemlélet, – valamennyire bizonyára igen. Most már legalább fölismertem a saját önzésemet, és szerettem volna jóvátenni azzal, hogy kifejlesztek magamban némi társadalmi és politikai érzékenységet. Első lelkesedésemben áldozatokra is szívesen vállalkoztam. A béke és az igazság ügyének akartam szentelni magam a világon. Tenni akartam valamit azért, hogy megakadályozzam annak a veszedelemnek a növekedését, amely egy újabb háborúba sodorta a világot, – s úgy éreztem, hogy többet tehetek érte egy tevékeny és elszánt csoportban, mint egyedül.

A kikötőbe befutó hajónk fagyos, ragyogó délután haladt el Nantucket Light mellett, s megpillantottuk Long Island hosszú, lapos, sárgás partvonalát, amint halványan fénylett a decemberi napban. Amikor beértünk New York kikötőjébe, már égtek a lámpák, ékszerként ragyogva a sima, tiszta épületeken. A hatalmas, vidám város, amely egyszerre fiatal és öreg, bölcs és naiv, ott zakatolt a téli éjszakában, amint végighaladtunk az öblön, s befördültünk az Északi-folyóra. Örültem, hogy újra beléphek ebbe az országba.

Boldogan és bizakodóan szálltam ki a mólóra: New York! Enyém vagy, szeretlek! Szerelmesek ölelik át egymást úgy, ahogyan engem az a hatalmas, vad város. De azt gondolom, hogy ez végül is kárára válik az embereknek – nekem legalábbis semmiképpen sem vált hasznomra.

Fejemben az új eszmékkel azt terveztem, hogy beiratkozom a New School for Social Research-re, amelynek napsütéses, fekete épülete a 12. utcában állt. De rövidesen meggyőztek arról, hogy inkább folytassak szabályos egyetemi tanulmányokat, és szerezzek oklevelet. Nekifogtam tehát azoknak a bonyolult előkészületeknek, amelyek megelőzik a fölvételt a Columbia egyetemre.

A 116. utcánál jöttem föl a földalattiból. A egyetem épületét piszkos hókupacok szegélyezték, s én mélyet lélegeztem a Morningside dombok téli, nedves, mégis felfrissítő levegőjéből. A nagy, otromba, simavonalú épület nyíltan nézett szembe a világgal, az üvegajtókon emberek siettek ki és be. Egyiken sem láttam a Cambridge-i hallgatók díszes öltözetét: sehol egy tarka nyakkendő, blézer és sál, tweed öltöny vagy lovaglónadrág. Minden cicoma nélkül, a városi tömegek egyszerű, drapp felső kabátjában jöttek. Mintha ezek az emberek komolyabbak és alázatosabbak, szegényebbek, talán csinosabbak, de mindenesetre szorgalmasabbak volnának, mint azok, akiket Cambridge-ben megismertem.

A Columbia egyetem alig tartott meg valamit az akadémikus szertartá-

sokból. Az egyetemista sapkákat és köpenyeket csak olyan alkalmakra írták elő, amelyeken valójában meg sem kellett jelennie senkinek. Egészen véletlenül csöppentem bele egyszer egy ilyen ceremóniába, több hónappal azután, hogy a diplomámat egy kartonba tekerve a kezembe nyomták a dékáni iroda egyik, postahivatalra emlékeztető ablakán keresztül.

Cambridge-hez képest ez a nagy, kormos gyár csupa fény és friss levegő. Legalábbis az ottani légkörhöz képest itt a természetes, tiszta értelem éltető ereje vibrált a levegőben. Talán azért is, mert a hallgatók nagy részének keményen meg kellett dolgoznia azért, hogy kifizethesse a tandíjat. Így aztán megbecsülték azt, amit kaptak, még akkor is, ha egyik-másik előadást nem lehetett sokra becsülni. Sokat ért a napfényes, hatalmas, új könyvtár: a központi kölesönző asztalon különböző cédulák és jelzőlámpák bonyolult rendszere. Innen aztán hamarosan egész nyaláb könyvet szedtem össze: ezek akkoriban jobban izgattak, mint amennyire ma ezt megértem. Azt hiszem, nem maguk a könyvek okozták, hogy minden sokkal érdekesebbnek látszott, mint amilyen a valóságban volt, hanem saját mohó életvágyam és tudatos elhatározásom.

Miért találtam például elbűvölőnek azt az esztétikai könyvet, amelyet egy Yrjö Hirn nevű ember írt? Nem emlékszem. A platonizmussal szemben érzett ösztönös ellenszenvem dacára örömmel olvastam Plotinus *Enneades*-ét Marsilio Ficino latin fordításában. Az az igazság, hogy lényeges különbség van Platon és Plotinos között, én azonban nem vagyok akkora filozófus, hogy ezt pontosan tisztázhassam. Hála Istennek, ezután sem fogok rákényszerülni erre. Mindenesetre magammal cipeltem ezt a vaskos kötetet a földalattin és a Long Island vasúton a douglastoni házba. Itt a szobámban az üveges könyvszekrényemet teletömködtem kommunista röpiratokkal és pszichoanalitikus könyvekkel. Az egykor Rómában vásárolt kis Vulgátám pedig elfelejtve bújt meg az egyik sarokban.

Nagyon érdekelt Daniel Defoe: végigolvastam az életét, és belemertültem mindazokba a furcsa zsurnalisztikus írásokba, amelyeket a *Robinson Crusoe*-n kívül alkotott. Hőssé avattam Jonathan Swiftet is írásai miatt. Emlékszem, hogy május felé elmentem a Columbia könyvkereskedésébe, és eladtam T. S. Eliot esszéit meg egy csomó hasonló könyvet: a művészet elleni tudatos lázadásomban szabadulni akartam tőlük, mivel új, komoly és gyakorlatias életfelfogással túlságosan polgárinak találtam őket.

Az amerikai egyetemek laza tanulmányi rendje szerint nem egyetlen tárgyat akarnak tökéletesen megtanítani, hanem mindenről igyekeznek felületes tudást nyújtani. Így aztán én is belekóstoltam a geológiába és a

közgazdaságtanba, és magamban megátkoztam a „Kortárs civilizáció” című, nagy, általános előadásorozatot a napi eseményekről. Ezt minden gólyának végigkellett hallgatnia, ha tetszett, ha nem.

Hamarosan otthonosan mozogtam a Columbia egyetemistáinak gazdaságtani és látszattudományos zsargonjában, és beleszoktam ebbe az új légkörbe. Joggal tartottam megfelelőnek a magam számára, hiszen Cambridge-nél sokkal barátságosabb helynek bizonyult. Ha egy professzortól, tanársegédtől vagy gyakorlatvezetőtől tanácsot kértünk, akkor többé-kevésbé egyszerűen elmondta azt, amiről kérdeztük. Legfőlőbb az okozott kellemetlenséget, hogy legalább fél órát kellett várunk ahhoz, hogy bármelyikük szóbaálljon velünk. De ha egyszer bejutottunk hozzájuk, akkor nem köntörfalaztak, nem kerülgették a kérdést fontoskodóan, fennkölt tudományos utalásokkal és némi viccelődéssel, ahogyan ezt Cambridge-ben szinte minden tanár szokta, mert ott mindenki valami sajátos és mesterkelt egyéni stílust dolgozott ki magának. Azt hiszem, ezt a mesterkelt körmönfontyságot elvárják az egyetemeken. Hogy valaki egészen őszinte maradjon a hallgatók egymást követő nemzedékeivel, ahhoz vagy természetfölötti egyszerűségre, vagy valami természetes, de hősiesség alázatra van szükség.

Egyvalaki tanított akkor – és azóta is – a Columbián több hasonlóan értékes professzor között, akiből sugárzott ez a különös őszinteség: Mark Van Doren.

1935 telén, huszadik születésnapom után az első ottani félévemben Mark az „Angol sorozat” egyik részét tartotta tíz-tizenöt kócos, többnyire szemüveges hallgatónak. Ott ült köztük a barátom is, Robert Gibney.

Az angol irodalomról beszélt az előadásain, minden különleges megszorítás nélkül. Egyszerűen arról szólt, amiről kellett: a XVIII. századi angol irodalomról. És nem úgy tárgyalta az irodalmat, mint történelmet, szociológiát, közgazdaságtant, pszichoanalitikus esetmegbeszélést, hanem, *mirabile dictu*, egyszerűen mint irodalmat.

Eltűnődtem, ki lehet ez a kitűnő ember, aki pontosan az irodalmat tanítja, egyszerűen azért, mert erre a feladatra kapott megbízást: az írásról és könyvekről, a versekről és a színdarabokról beszél. Nem kalandozik el a költők és az írók életrajzában, nem olvas bele a költeményeikbe alaptalanul egy rakás egyéni véleményt. Ki ez az ember? Hiányzik belőle az az árulkodó tudatlanság, amelyet egy halom, oda nem tartozó és haszontalan vélemény, ötlet és tény felsorolásával szoktak palástolni? Valóban sze-

reti azt, amit tanítania kell, s nem veti meg titokban az irodalmat, nem undorodik a költészettől, miközben megjátssza az irodalomprofesszort?

Mélységes tiszteletet ébresztett bennem új egyetemem iránt az, hogy olyanok tanítottak itt – mint ő is –, akik a tudományosság címén nem rombolták le az irodalmat, betemetve a lényegtelen részletkérdések szövevényével. Itt valóban tisztogatták és fejlesztették a hallgatók kritikai érzékét: megtanították őket arra, hogyan kell könyvet olvasni, megkülönböztetni a jó könyvet a rossztól, az eredeti írást a hamistól és a gicstől.

Mark bejött a terembe, és minden hókuszpókusz nélkül elkezdett beszélni az éppen soronkövetkező témáról. Többnyire kérdéseket tett föl. Remekül tudott kérdezni, és ha megpróbáltunk értelmesen felelni rájuk, egyszercsak azon kaptuk magunkat, hogy olyan értelmes dolgokat mondunk, amelyekről nem is sejtettük, hogy tudjuk, s igazában csak a kérdései nyomán fedeztük föl. „Növelte” bennünk a tudást a kérdéseivel. Valóban „nevelt” minket – kihúzta belőlünk a rejtett értékeket, önálló gondolkodásra készítetett. Mark nem tömte tele a fejünket saját gondolataival, s aztán nem azt követelte meg, hogy az ő eszméihez görcsösen ragaszkodva úgy adjuk vissza őket, mintha mi találtuk volna ki. Egyáltalán nem: helyett belénk oltott valamit a saját irodalomszeretetéből, érdeklődéséből, megközelítési módszereiből, s ránkbízta, hogy magunk fejlesszük tovább, – néha egészen váratlan eredménnyel. Ő maga azonban mindig előre átgondolta azt az utat, amelyen elindított bennünket.

Mark ma éppoly fiatal, mint akkor volt: évről-évre úgy tartja az óráit, hogy nem vesztegeti az időt semmi különönségre, bohóckodásra, indulatkitörésre, ismétlődő szónoklatokra. Nem tartja rettegésben az évfolyamot, csupán azért, hogy elleplezze azt, hogy professzor létére készületlenül jött be az órára. Aki ilyen tiszteletreméltóan és gyümölcsözően tölti be a hivatását, az maga is tökéletesebbé és nemesebbé válik általa. Ez volna a dolgok természetes rendje, – s még sokkal inkább a természetfölötti világé!

Marknak, tudom, nem ismeretlen a kegyelem világa: de ha pusztán tanári munkáját tekintem, akkor is kétségtelen, hogy a Gondviselés sokkal közvetlenebbül fölhasználta őt, mint maga is sejtette volna. Úgy vélem, Mark józan és őszinte értelme, becsületes, tárgyilagos és célratoró szemléletmódja kezdte előkészíteni az én gondolkodásomat a skolasztikus filozófia befogadására. S ebben nincs is semmi különös, hiszen Mark maga is ismert néhány filozófust, mint Maritaint és Gilsont, és jóbarátja volt az amerikai neotomistáknak, Mortimer Adlernek és Richard McKeonnak:

ők is a Columbián kezdték pályafutásukat, de át kellett költözniük Chicagóba, mert a Columbia még nem érett meg a befogadásukra.

Mark szemlélete valójában sokat merített a skolasztikából: tiszta érteleme közvetlenül a dolgok mélyére hatolt, s a lényegét kereste a külsődleges tulajdonságok felszíne mögött. A költészetben a gyakorlati értelem művészetét látta, nem pedig érzelmek zavaros kiadását, ami semmivel sem gazdagítja az embert, sőt belülről sorvasztja. Ez a rejtett skolasztikus szemlélet tartotta vissza azoknak a naiv tévedéseitől, akik dédelgetett egyéni eszméiket próbálják beleolvasni minden költőbe, bármilyen nemzethez vagy korhoz tartozzék is. Irtózott azoknak a dogmatikus baloldali kritikusoknak öntelt magabiztosságától, akik Homérosztól és Shakespeare-től kezdve napjaink általuk kiszemelt fröiig mindenkinben fölfedezték a dialektikus materializmus nyomait. Ha megtetszett nekik egy költő, akkor úgy tekintették, mint az osztályharc hirdetőjét. Ha nem tetszett, akkor rábizonyították, hogy a fasizmus ősatyja. Irodalmi hőseiket forradalmi vezéreknek kiáltották ki, kedvenc gonosztevőiket pedig kapitalistáknak vagy nácioknak.

Nagy hasznomra vált, hogy éppen akkoriban ilyen emberre akadtam, mint Mark Van Doren, mivel akkoriban könnyen készpénznek vettem minden ostobaságot.

2

New Yorkban akkoriban – a Hearst-féle lapok jóvoltából – az a hír járta, hogy a Columbia a kommunizmus melegágya. Távol áll az igazságtól, hogy mindenki kommunista volt, de elég szép számmal akadtak kommunisták és szimpatizánsok a hallgatók között, különösen a Columbia College-ben, ahol a legértelmesebb hallgatók hozzájuk tartoztak.

A kommunisták irányították a kollégium újságját és a többi kiadvány jórészt, s jelentős szerepet játszottak a hallgatók tanácsában is, bár tüzüknak nagyobb volt a füstje, mint a lángja.

Amikor a Columbiára érkeztem, a 116. utcai napóránál tartották gyűléseiket, a régi könyvtárépület és a sportpálya közötti széles tér közepén. Az első, amelyre elmentem, meglehetősen unalmasnak találtam. Az olasz fasizmus ellen szervezték. Egy-két beszéd hangzott el, de ezek inkább próbaszónoklatoknak hatottak. A körülállók legtöbbször az NSL, a Nemzeti Diákliga tagja volt, s kötelességtudatból jelentek meg. Néhány kíváncsi is

megállt a földalatti felé mentében. Nem történt semmi izgalmas. Egy feketehajú lány is állt ott, fasizmusellenes plakáttal. Valaki egy röpiratot nyomott a kezembe.

Hirtelen komoly, nyugodt, köpcös, feketehajú emberkét pillantottam meg, szürke felöltőben, kalap nélkül. Nem tartozott az egyetemisták közé. A belvárosból érkezett, a gyűlés látványos főszámapaként. Átvette a gyűlés vezetését. Azzal a céllal, hogy nevelje és formálja a Columbiában egybe gyűlt emberanyagot. Egy fiatalabb társa segített ugyan, de ketten együtt is alig győztek válaszolni a kérdésekre. Én is odamentem hozzá, és beszélgetni kezdtünk. Amikor végre rám került a sor és meghallgatott, helyeselte elképzeléseimet, s ez roppant jól esett. Elkérte a nevem és a címemet, majd meghívott, hogy járjak el az NSL gyűléseire.

Nemsokára az Olasz Intézet előtt járkáltam fel-alá, elől-hátul egy-egy plakát lógott rajtam, agresszióval vádolva Olaszországot Etiópia megtámadása miatt. A háború ekkortájt törhetett ki, s elégedetten nyugtáztam, hogy néma szendvicsemerként én is elítélhetem. Ketten vagy hárman sétáltunk másfél-két óra hosszat fel-alá az Amsterdam Avenue-n azon a szürke délutánon, és hirdettük a szörnyű vádat. Az unalom növekvő érzése ellenére az igazság szolgálatának tüze lobogott szívünkben.

Egész idő alatt egyetlen lélek se járt ugyanis az Olasz Intézet táján, s már abban is kételkedni kezdtem, hogy odabenn van-e egyáltalán valaki. Egyetlen fiatal olasz közeledett hozzánk – újonc futballistának látszott. Megpróbált vitába szállni velünk, de túl ostobának bizonyult. Nemsokára odébb is állt, arról dűnnyögve, hogy a Hearst újságok azért olyan ki-tűnőek, mert pályázataikon magas nyereményeket kínálnak föl olvasóiknak.

Nem emlékszem már, hogyan végződött az őrségünk. Megvártuk-e, hogy fölváltsanak, vagy pedig egyszercsak megelégtünk az egészset, s a plakátokat levetve hazamentünk. Mindenesetre azt éreztem, hogy valami jót tettem, ha csupán egy mozdulatnyit is: – hiszen láthatóan nem értem el vele semmit. De legalább valamilyen formában nyilvános hitvallást tettem. Kimondtam, hogy tiltakozom a háború ellen, minden háború ellen. A háborút igazságtalannak tartom, mert csak rombolni képes, és elpusztítja a világot.

Még most is hallom a hallgatók fáradt, de határozott kiáltozását az egyetemi tüntetéseken: „Könyveket, nem csatahajókat!” „Soha többé háborút!” Nem tettünk semmi különbséget a háborúk között. Magát a háborút gyűlöltük, és azt követeltük: soha többé ne legyen semmilyen

háború. Könyveket kívántunk, nem csatahajókat. Mindnyájan tudásra szomjaztunk, értelmi, szellemi fejlődésre vágytunk. Itt pedig a gonosz kapitalisták arra kényszerítik a kormányt, hogy fegyverek, csatahajók, repülőgépek és tankok vásárlásával gazdagítsa őket, ahelyett, hogy ezt a pénzt a számunkra szükséges könyvekre adnák. Az élet küszöbén álltunk: kezünket a neveltetésünkért és a kultúráért nyújtottuk ki. Ehelyett puskákat akarnak a kezünkbe nyomni, és belehajszolni egy újabb imperialista háborúba? Akkor mindnyájan úgy gondolkoztunk, hogy minden háború imperialista: egyetlen célja az, hogy a fegyvergyárosok és a nemzetközi bankárok meggazdagodhassanak, a munkások és a diákok vérére harácsolva össze vagyonukat.

Ennek a tavasznak nagy politikai eseményévé vált a „békesztrájk”. Sohasem tudtam megérteni, hogy egy diák miért képzei azt, hogy sztrájkol, amikor egy órát elbliccel. Elméletileg, gondolom, a hatalom elleni tiltakozásnak szánták, de ez a dac senki másnak nem árthatott, csak maguknak a hallgatóknak. Egyébként is gyakran ellógtam egy-egy óráról, ha kedvem szottyant rá. Ezért aztán nagyképűnek találtam, hogy ezt „sztrájknak” nevezzük. Egyik szürke hétköznapon mégis elkezdtük a sztrájkot. Néhány százan összegyűltek a tornateremben, sőt még a tantestület egy-két tagja is felszólalt az emelvényen. A beszédek többé-kevésbé ugyanarról szóltak: igazságos háború napjainkban már el sem képzelhető. Senki sem akarhat háborút, senki részéről semmiféle háború sem lehet jogos. Ha tehát háború törne ki, az csakis kapitalista összeesküvés eredménye lehet, ezért minden lelkiismeretes embernek szilárdan ellen kell állnia!

Ez az állásfoglalás akkoriban vonzott engem, s jól beleillett a gondolatvilágomba. Minden bonyolult elméletet elsöpört bennem a maga egyszerű logikájával. Minden háború igazságtalan. Semmi másra nincs szükség, mint hogy mindenki letegye a fegyvert, és tagadja meg a harcot. Ha ezt mindenki megteszi, többé nem lesz háború.

A gyűlést azért hívták össze, hogy elfogadtassák az „oxfordi fogadalmat”. Ennek a fogadalomnak a szövegét írták föl a szónokok feje fölötti transzparenszre. Valamennyi szónok ezekre a plakátokra mutatott rá, ennek mondatait dicsérte, ismételte, ennek elfogadását sürgette, – annyira, hogy végül mi is csatlakoztunk hozzá, s letettük az ünnepélyes fogadalmat.

Ma már aligha emlékszik bárki is arra, mi is volt ez az oxfordi fogadalmam. Az Oxfordi Szövetség terjesztette ezt a határozatot. Eszerint az oxfordi egyetemisták bármilyen háború esetén megtagadják a harcot a ki-

rályért és a nemzetért. Persze abból még semmi sem következett, hogy az oxfordi vitadélutának a résztvevői többségükben elfogadták ezt a határozatot. Nem csatlakozott hozzá az egész egyetem, talán az összes résztvevő sem, s csupán néhány egyetemista csoport alakította át – szerte a világon – „fogadalommá”. Ezt a „fogadalmat” aztán a különböző iskolákon és egyetemeken százezernyi fiatal kiáltotta ki olyan ünnepélyesen, mintha valóban elköteleznék vele magukat, – ahogy azon az estén a Columbián.

Engem mindebben csupán az zavar: vajon mit gondoltunk mi, s én magam is, ott a Columbia tornatermében, amikor letettük a fogadalmat? Mit jelentett számunkra egy fogadalom? Mire alapoztuk elkötelezettségünket? Hogyan kötelezhettük el magunkat?

Ha jól emlékszem, legtöbbször csupán véleményt nyilvánítottunk, s azt gondoltuk, hogy ha ezt elég sokan megteszik, akkor ezzel befolyásolhatjuk a politikusokat. Eszünkbe se jutott bármire is elkötelezni magunkat. Azt se tudtuk, mit jelent az „elkötelezettség”. Legtöbbször titokban bizonyára önmagunkat tartottuk isteneknek, s így egyetlen törvényünknek saját törpe akaratomkat ismertük el. Elegendőnek tartottuk, ha mindenkinek elmondjuk, hogy mi nem akarunk harcolni. És ha később megváltoztatjuk elképzelésünket, miért ne tehetnénk, – hisz nem vagyunk-e önmagunknak istenei?

3

Forradalmi korszakom mintegy három hónapig tartott. Nemsokára azonban úgy döntöttem, hogy inkább távolabbról kísérem figyelemmel törekvéseiket. Meglehetősen halványan és elvontan ugyanis élt bennem az a vágy, hogy tegyek az emberiségért valamit. De valójában még mindig csupán egyetlen emberrel akartam jót tenni – saját magammal.

Eljött a május, a Long Island valamennyi fája kiszöldült. Amikor a városból jövő vonat elhaladt a Bayside mellett, és a mezőkön át Douglaston felé haladt, láthattam, hogy alakul ki a nyár sápadt párafelhője az öböl fölött. Számolgattam az öböl végében csendesen himbálózó csónakokat, amelyeket a tél elmúltával újra vízre bocsátottak. A hosszabbodó esténken az ebédlőbe még besütött a nap, amikor Pop hazaérkezett vacsorára. Bevágta a kaput, odakialtott a kutyájának, s újságjával nagyokat csapott az asztalra, így mindenkinek tudtára adva, hogy hazaérkezett.

Nemsokára John Paul is megjött a pennsylvaniai iskolából, s én is befe-

jeztem vizsgáimat. Egész nap nem csináltunk semmi mást, csak fürödtünk és érzéki slágereket hallgattunk. Esténként elmentünk valamelyik izgalmasnak ígérkező moziba, s majd meghaltunk az unalomtól. Autónk nem volt, nagybátyánk pedig hallani se akart arról, hogy hozzáérjünk a családi Buickhoz. Én nem is mentem volna vele semmire, hiszen sose tanultam meg autót vezetni. Így a film után a Great Neck-től többnyire gyalog mentünk haza a két-három mérföldes úton.

Miért néztük meg ezeket a filmeket? Ez is titok maradt számomra. John Paullal és barátainkkal szinte kivétel nélkül minden filmet megnéztünk, amit 1934 és 1937 között készítettek. Pedig egyik rosszabb volt, mint a másik, sőt hétről-hétre, hónapról-hónapra gyöngébb filmeket forgalmaztak, mi pedig egyre jobban utáltuk őket. Fülemben még most is visszacseng a Fox meg a Paramount hirdózenéje: a kamera közben lassan körbefordul, végül rábámul a nézőre. Emlékezetemben pedig ott visszahangzik Pete Smith és Fitzpatrick hangja az Úti beszélgetésekből: „Isten veled, te gyönyörű Új-Dél Wales!”.

Ennek ellenére tisztelettel őrzöm nagy hőseim emlékét: Chaplin, W. C. Fields, Harpo Marx és sokan mások, akiknek a nevét elfelejtettem. De ők viszonylag kevesebb filmben szerepeltek, mi pedig furcsa módon a gonosztevéket csodáltuk, a hősöket pedig megvetettük. Tény és való, hogy a bűnözőket rendszerint jobb színészek alakították. Állandóan az a veszély fenyegetett bennünket, hogy kidobnak a moziból, olyan hahotázó ricsajt csaptunk a meghatóbb és gyöngédebb jeleneteknél, amelyekre az emberi lélek finomabb húrjai rezonálnak – kikacagtuk Jackie Cooper könnyeit vagy Alice Faye mosolyát a börtön rácsai mögött.

A mozik így nemsokára pokollá váltak számunkra, mégsem tudtunk elszakadni tőlük. Lenyűgöztek bennünket villogó sárga fényeik és hatalmas plakátjaik. De alighogy beléptünk, annyira gyötört az, hogy ott kell ülnünk és végignéznünk ezeket a fálrengető ostobaságokat, hogy néha szinte rosszul lettünk tőle. Végül már alig tudtam végignézni egyik-másik előadást. Olyan volt az egész, mint amikor valaki cigarettára gyújt, egyet-kettőt szippant, és eldobja, mert megundorodik a száját betöltő bűztől.

1935-ben és 1936-ban az élet lassan megint elviselhetetlenné lett számomra, anélkül, hogy erre ráébredtem volna.

1935 őszén John Paul a Cornellbe ment, én meg visszatértem a Columbiára, telve mindenféle egyetemista-lelkessedéssel. Egyik őrült pillanatomban még az egyetemi evezős-csapatba is jelentkeztem. Néhány napon át eveztünk a Harlem és a Hudson folyón, sőt egyszer egy kisebbfajta

hurrikánban megpróbáltunk feljutni Yonkersig és vissza. De aztán úgy gondoltam, hogy nem lenne jó ilyen fiatalon elpusztulni, s ettől fogva egyetemi éveim alatt gondosan kerültem a csónakházat.

Az október szép, de veszélyes időszak Amerikában. Száraz és hűvös. A tájkép vörös, arany és bíbor színekben pompázik, az augusztusi fáradtság eltűnik, s az ember lelkes tervezgetésekbe fog. Ez az idő remek alkalom bárminek a megkezdésére. Ha bemegyünk az egyetemre, minden meghirdetett előadás címe csodálatosan hangzik. Minden tárgy új világok felé nyit utat. Kezünk tele új, tiszta füzetekkel: arra várnak, hogy teleírjuk őket. Belépünk a könyvtár ajtaján, s ahogy megcsap az ezrenyi jólrendezett könyv illata, fejünk úszni kezd a tiszta szellemi élvezetekben. Új kalap, új pulóver, esetleg új öltöny van rajtunk. Talán még a zsebünkben levő aprópénz is újnak érzik. Az épületek pedig ragyognak a napsütésben.

Az elhatározásoknak és tervezgetéseknek ebben az időszakában, 1935-ben fölvettem a spanyol és a német nyelvet, a geológiát, az alkotmányjogot és a francia reneszánsz irodalmát, meg nem is tudom, mi minden egyebet. Dolgozni kezdtem különböző diáklapokba, s beléptem az egyik diákszövetségbe is.

Az új könyvtár mögött hatalmas, sötét épület állott. Földszintjén óriási biliárdszoba, olyan fekete, mint egy hullaház. Lépcső vezetett föl a nagy, félhomályos nappaliba, ahol táncmulatságokat és sörparkettákat szoktak rendezni. Fölötte két emeleten hálótermek sorakoztak. A telefonok folyton csöngtek, és valaki egész nap énekelt a fürdőszobájában. Még egy titkos szoba is rejtőzött az épületben, annak helyét azonban semmi körülmények között, még az életem árán sem szabad elárulnom. Ebben a szobában avattak föl végül a diákszövetség tagjává. Ez az avatás a különböző tortúrákkal együtt körülbelül egy hétig tartott: én kész örömet alávetettem magam a legkülönbözőbb vezekléseknek. Ha egy kolostorban, nem ilyen értelmetlenül, mint mi, hanem megfontoltan és komoly indokkal rendelnék el ilyesmit, – olyan felhőrdülés keletkeznék, hogy bizonyára bezáratnák az összes szerzházát, s a katolikus Egyház nehezen vészelné át a felháborodást.

Amikor az egészen túlestem, zománcozott arany tűt kaptam, amelyet az ingemen hordhattam. A tű hátára rávésték a nevemet. Egy évig büszkén hordtam, de akkor az egyik ingemmel a mosodába került, és nem is láttam viszont többé.

Azt hiszem, két szempont késztetett arra, hogy egy diákszövetséghez csatlakozzam. Egyrészt azzal áltattam magam, hogy az egyetem elvégzése

után remek álláshoz juthatok, ha „megfelelő kapcsolatokat” szerzek, ahogy ezt mondani szokás. Ezenkívül azt képzeltem, hogy általa számtalan szórakozási és mulatozási alkalomhoz jutok, s a táncokon ebben a mauzóleumban sok csábítóan érdekes fiatal nővel ismerkedhetem meg. Mindkét reményem csalókéban bizonyult. Döntésemet valójában leginkább az októberi hangulat teszi érthetővé.

Amikor John Paul a Cornellbe bent, az egész család Ithacaba utazott a Buickkal. Amikor visszajöttek, a házat pár hétig egyetemi hangulat töltötte be: örökre futballról, előadásokról és diákszövetségekről folyt a szó.

John Paulnak az első cornelli éve ugyanolyan szomorúan sikerült, mint az én első esztendőm Cambridge-ben. Ez a dolog hamar kiderült, amikor kifizetetlen számláit kezdték hazaküldeni. Még nyilvánvalóbbá vált az egész akkor, amikor újra találkoztam vele.

Öcsém boldog és optimista alkatú ember, aki nehezen keseredik el. Felfogása gyors és tiszta, jelleme érzékeny és kiegyensúlyozott. Most azonban valami belső, homályos zavar ködösítette el az értelmét, derűje pedig szomorú, zavart nyugtalansággá változott. Bár megőrizte, sőt növelte érdeklődési körét, ez csak a felszínre terjedt ki, s nem hatolt a mélybe. Erőit szétforgácsolta, értelmét és akaratát pedig a legkülönbözőbb haszontalan ötletekre pazarolta el.

Sokáig habozott azon, belépjén-e egy diákszövetségbe Cornellben. Végül ő is feltűzte a fogadalmi jelvényt, de aztán néhány hét múlva leszedte, és otthagya őket. Három barátjával házat bérelt az egyik meredek, rossz hírű ithacai utcában. Ettől kezdve idejét végeláthatatlan tobzódásban töltötte, ez azonban semmi örömet sem hozott a számára. Lakásukat Grand Hotelnek nevezték el, ezzel a névvel címeres levélpapírt csináltattak. Ezeken érkeztek Douglastonba rendszertelen és töredékes levelei – mi pedig egyre jobban aggódtunk érte. Amikor visszatért Cornellből, fáradtnak és kiábrándultnak látszott.

Azt hiszem, hogy legalábbis elméletben, az együtt élő szövetségi bajtársak figyelik és segítik egymást. Az én columbiai diákszövetségemről tudom, hogy a bölcsőbbek rendszeresen összejártak, és fejüket csóválva tanakodtak, ha valaki túl messzire ment a kicsapongásban. Ha pedig komoly bajba került, a többiek őszinte szívből együttéreztek vele, bár ez nemigen változtatott a dolgokon. Ez történt beiktatásom után egy évvel is, amikor egyikünk eltűnt.

Nevezzük Frednek: magas, hajlotthátú, melankólikus fiú volt, sötét haja a homlokába nőtt. Nemigen beszélt, inkább félrevonult és bánatos-

magányosan iszogató. Egyetlen egyszer láttam őt éléknék: a beavatási szertartáson. A fogadalomtevőknek valamilyen címen kenyeret kellett enniük és vizet inniuk. Mialatt kétségbeesetten tömködtem magamba a hatalmas falatokat, Fred ott állt fölöttem és vészjóslóan ordított: „Egyél, egyél, egyél!” Valamivel karácsony után tűnhetett el.

Egyik este, amikor beléptem a diákszállóba, a fiúk a bőrszékeken ültek, és komoly hangon beszélgettek. „Hol lehet Fred?” – ezen tépelődtek. Pár nap óta nem látták. Nem okozna-e túlságos ijedséget, ha felhívnák a családját, és megkérdeznék, nincs-e otthon? Nyilvánvalóan igen, – mégis meg kellett tenni, de otthon sem találták. Egyik bajtársá végigjárt minden helyet, ahol meg szokott fordulni. Próbáltak visszaemlékezni arra, mikor és hol látták utoljára. Hogyan viselkedett, amikor utoljára elment? Természetesen úgy, mint máskor: hallgatagon, bánatosan, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy leissa magát valahol. Elmúlt egy hét, de Fredről semmi hír. Minden utánajárás sikertelen maradt. Aztán egyre kevesebbet emlegettük, úgyhogy egy hónap után meg is feledkeztünk róla.

- Megtalálták Fredet – mondta egyszercsak valaki.
- Igen? Hol?
- Brooklynban.
- Nincs baja?
- De igen. Meghalt. A Gowanus-csatornában találták meg.
- Mit csinált? Beugrott?
- Senki sem tudja, mi történt vele. Hosszú ideig lehetett ott.
- Meddig?
- Nem tudom. Talán több hónapig is. A fogtöméseiről ismerték föl.

Ezt a képet már valamennyire ismertem. A híres „Korunk civilizációja” előadások kapcsán egy téli délután meglátogattuk a Bellevue halottasházat: hosszú sorokban álltak a jégszekrények a vízbefűlt elkékült, felfűvódott hulláival és a gonosz nagyváros egyéb emberi maradványaival. Halottakkal, akiket az utcán szedtek föl, miután az alkohol megölte őket. Halottakkal, akik éhenhaltak és megfagytak ott, ahol aludni próbáltak egy rakás újságba burkolózva. Halott éhenkórászokkal a Randalls Island-ról. A morfium áldozataival. A meggyilkoltakkal. A halálra gázoltakkal, az öngyilkosokkal. Halott négerekkel és kínaiakkal. A vérbaj áldozataival. Az ismeretlen okból meghaltakkal. A gengszterek áldozataival. Hajóval vitték el valamennyit az East River egyik szigetére, ahol a szemetet is égetik.

Korunk civilizációja! A hullaházból kifelé menet utoljára egy emberi kezet láttunk egy koszos, barna edénybe beáztatva. Nem tudták kideríteni

róla, hogy bűnöző-e vagy sem, ezért egy darabot meg akartak őrizni belőle, a többit pedig kidobták. A boncteremben egy férfi feküdt az asztalon, fölmetszett és szétnyitott törzssel, a mennyezetre meredő, hegyes orral. Az orvosok a máját és a veséjét mosogatták, a kezükben forgatva s egy kis gumitömlővel vizet fröcskölve rájuk. Sohasem tudtam többé elfelejteni a Bellevue-i városi hullaház szörnyű, nyirkos némaságát: itt gyűjtik össze azoknak a holttestét, akik, mint Fred is, belehaltak korunk civilizációjába.

Ebben az évben erősen lekötöttek a feladatok és a tennivalók, nem sok időm maradt hát arra, hogy ilyen dolgokon törjem a fejem. Az aranyszínű október energiája és a hideg, metszően szeles, ragyogó téli napok lendülete egész éven át megőrizte jó közérzetemet. Sohasem csináltam még egyszerre ennyi különböző dolgot, ennyire látható sikerrel. A munkának, a tevékenységnek és az örömnnek olyan képességeit fedeztem föl magamban, amilyenről sohasem álmodtam. Minden úgy ment, mint a karika-csapás.

Nem mintha igazán keményen tanultam vagy dolgoztam volna: de fölfedeztem azt, hogy lehet egyszerre százféle különböző dolog iránt érdeklődni. Valami elképesztő szemfényvesztés, bűvészműtatvány kezdődött el, s nagy meglepetésemre összeomlás nélkül bírtam lendülettel. Először is, a fölvetett tárgyaiban 18 pont körüli eredményt értem el – jó átlagosat. Könnyen rájöttem arra, hogyan lehet teljesíteni a legegyszerűbben a minimális követelményeket.

A „Negyedik emeleten” kavargott az egyetemi élet sűrűje. A John Jay Hall negyedik emeletén helyezkedtek el az összes diákkiadványok irodái, az énekkar, a diáktanács és minden más hasonló. Ez az egyetem leglármásabb és legmozgalmasabb része; vidámnak azonban mégse mondanám; – soha scholsem láttam ennyi és ilyen kicsinyes, nyílt, éles ellenszenvet, veszekedést, féltékenységet, mint itt. Az egész emeleten folyton csak úgy röpököttek a sértések irodáról irodára. Az emberek naphosszat cikkeket írtak és plakátokat rajzoltak, fasisztának kiáltva ki egymást. Vagy pedig fölhívták egymást telefonon, és a legtrágárabb kifejezésekkel öntözték ki engesztelhetetlen gyűlöletüket. Mindez szavakkal, szellemi téren folyt, a lehető legrosszabb eszközökkel, de sohasem vált konkréttá, sohasem fájult a tettegességig. Ezért azt hiszem, hogy inkább afféle társasjátéknak tekintették, némi halvány esztétikus céllal.

Az egyetemen abban az évben – ahogy emlegették – „megindult a szellemi erjedés”. Mindenki érezte ezt, és meg is fogalmazta, hogy szokat-

lanul sok ragyogó és eredeti tehetség verődött össze az egyetemen. Azt hiszem, ez többé-kevésbé így is volt. Reinhardtnál művészből illusztrációkat például bizonyára nemigen készítettek a *Jester* vagy bármelyik ifjúsági lap számára sem. A *Jestemek* általa kiadott számai beillettek akár igazi folyóiratnak is. Azt hiszem, hogy címlaptervezésben és egy-egy szám elrendezésében egyik-másik belvárosi művészeti kiadó is tanulhatna tőle. Eredeti és szellemes számok kerültek ki a keze alól: akkoriban, a *Jester* első évfolyamainak idején néhány igazán tehetséges író is dolgozott a lapnak, s nem pusztán azokat az elcsépett malacvicceket gyűjtötték össze, amelyek két nemzedéken át keringtek az amerikai egyetemek ostoba lapjaiban. Reinhardt azóta befejezte az egyetemet, s Jim Wechsler is, a *Spectator* 1935-ös évfolyamának a kiadója.

A cambridge-i tapasztalatok alapján, meglehetősen óvatosan közelítettem meg a negyedik emeletet. McKee professzortól kértem tanácsot és eligazítást, s ő adott ajánlólevelet Leonard Robinsonhoz, a *The Columbia Review* szerkesztőjéhez. Nem tudom, Robinson mit kezdett volna az ajánlólevéllel, mert én sohasem találkoztam vele. Amikor bementem a *Review* irodájába, Bob Giroux-nak, a társszerkesztőnek adtam oda a levelet. Elolvasta, megvakarta a fejét, s azt mondta, írjam le, ha támad valami ötletem.

1936-ra Leonard Robinson eltűnt. Mindig sokat emlegették, mégsem sikerült világos képet alkotnom róla. Így aztán mindig úgy képzeltem, hogy valahol a fában lakik. Imádkozom érte, hogy eljusson az égbe.

A *Review*-t Robert Paul Smith és Robert Giroux együtt szerkesztették, igen jól. Nem tudom, illik-e erre az „erjedés” szó, de mindketten kétségtelenül értettek az íráshoz. Giroux katolikus volt, s a negyedik emelet légköréhez képest szokatlanul higgadt. Nem vett részt a csatározásokban, s nem is gyakran fordult meg köztük. A lap sztárja John Berryman lett abban az évben. Őt tartották a legtudósabb embernek az egész egyetemen.

Az emelet mindegyik irodájában akadt valami dolgom, kivéve az énekkart, a diáktanácsot és a futballisták birodalmát. Novellákat írtam a *Spectator*-ba, tréfásnak szánt cikkeket. Írtam az évkönyvnek, és próbálkoztam az árusítás hálátlan feladatával is. Az évkönyv ugyanis senkinek se kellett: drága volt és unalmas. Végülis én lettem a szerkesztője, anélkül, hogy ezzel bármit is használtam volna önmagamnak, a könyvnek, az egyetemnek vagy a világnak.

A műkedvelő társulat sose vonzott, de az egyik, többnyire üres szobájukban ott állt egy zongora – így aztán szívesen lejártam, hogy vad

dzsesszt játsszak rajta, a magam autodidakta, fülsiketítő modorában, amelyt egyedül én tudtam elviselni. A bennem felgyülemlett feszültséget tomboltam ki így magamból – mintha csak atlétizálnék. Nem egy zongorát sikerült szétvernem ilyen módon.

Többnyire a *Jester* irodájában nyüzsögtem. Komoly munka sose folyt. Délutánban összegyűltek, s tenyerükkel ütemesen dobolni kezdtek az iratszekrényeken: olyan iszonyatos mennydörgést csaptak, hogy visszhangzott az egész folyosó. Néha a *Review* szerkesztőségéből érkezett rá válasz, az épület másik sarkából. Gyakran jártam ide, könyvekkel tömött aktatáskámból előhúztam a kéziratokat meg a rajzaimat, s a szerkesztő kezébe nyomtam őket. Az azévi szerkesztő, Herb Jacobson a legrosszabb karikatúráimat is az újság kiemelkedő helyein közölte.

Azt hittem, jogos a büszkeségem, amikor az év végén engem választottak a *Jester* művészeti vezetőjévé. Robert Lax lett a szerkesztő, Ralph Toledano pedig a főszerkesztő. Hárman jól kijöttünk egymással. A rákövetkező évben Toledano jóvoltából kitűnően szerkesztett számok készültek, Lax jóvoltából pedig ügyesen megírt cikkek jelentek meg. Néha nekem is sikerült elérnem, hogy egy-egy szám népszerűvé lett – de sohasem olyankor, amikor valóban mulatságosra sikerült. Ezeket a számokat nagyrészt Lax és Bob Gibney állították össze. Legjobb ötleteik a Fernald Hall legfelső emeletén levő szobájukban, hajnali négy óra tájt keletkeztek.

Számunkra az volt a *Jester* legnagyobb előnye, hogy tandíjunk nagyrészt futotta belőle. Nagyon örültünk neki, s óraláncunkon fityegő, kis arany koronákkal járkáltunk az emeleten. Egyébként egyedül ezért hordtam óraláncot, hiszen órám nem is volt.

Tömérdék tennivalómból még alig soroltam fel egy keveset. Jelentkeztem például Miss Wegenernél a munkaközvetítő irodában. Miss Wegener zseniális lény – remélem, él még. Egész nap ott ült fróasztala mögött, takaros kis irodájában, az Öregdiákok Házában. Akárhány emberrel kellett is tárgyalnia, mindig békésnek és nyugodtnak látszott. Bármikor kerestem is föl, beszélgetésünk közben néhányszor mindig csöngött a telefon. Ilyenkor följegyzett valamit kis irattömbjébe. Nyáron sose látszott rajta, hogy zavarja a hőség. Mindenkire mosolygott, biztatón és barátságosan, kedvesen, mégis egy kicsit személytelenül. Ő is azok közé tartozott, akik rátaláltak a hivatásukra, és egészen annak élnek!

Az egyik legjobb állás, ahová elszereződtem: idegenvezető és tolmács lettem a Rockefeller központ kilátótornyában. Az unalomig könnyű dolgom volt. Nem kellett mást tennem, mint ott állnom, és a liftből ki-

áramló emberek kérdéseire válaszolnom. Heti huszonhét és fél dollárt kaptam ezért, ami 1936-ban igen szép fizetésnek számított. Dolgoztam a rádióközpont egyik irodájában is, egy papírpoharakat és tartályokat gyártó cég reklámozstályán. Olyan plakátokat rajzoltam, amelyeken eltorzul annak a szája, aki üveg pohárból iszik. Hat dollárt fizettek minden egyes rajzért. Fontos tisztviselőnek éreztem magam, amint pénzzel teli zsebbel ki-be járkáltam az épületben. Miss Wegener megadta gazdag zsidó asszonyoknak a címét is. Ezeknek föl kínáltam, hogy gyermeküket latinra taníttom. Óránként két és fél dollárt kaptam azért, hogy mellettük ültem, és megcsináltam a házi feladatukat.

Beneveztem a mezei futóversenyre is. A csapat elfogadta a jelentkezésemet, s bizonyára ez is egyik oka annak, hogy mi lettünk a legrosszabbak a keleti egyetemek mezei futóbajnokságán abban az évben. Délutánonként a salakpályán köröztem, télen pedig a fedett futófolyosón, mindaddig, amíg a talpam csupa hólyag nem lett, s szinte megbénultam a fáradtságtól. Néha kimentem a Van Cortlandt parkba, s ott futottam a homokos és sziklás erdei ösvényeken. Ha más egyetemekkel versenyeztünk, sohasem én lettem az utolsó, két-három columbiai azért mindig mögém került. Azok közé tartoztam, akik mindig csak akkor érkeztek célba, amikor a tömeg már elvesztette türelmét, és oszladozni kezdett. Talán többre vihettém volna hosszútávfutásban, ha komolyabban edzek, lemondok a dohányzásról és az ivásról, és rendszeresebb életet élek.

De nem. Diákszövetségi barátaimmal hetenként háromszor vagy négyszer a fekete, csattogó földalattival elmentünk az 52. utcába, az eldugott, zajos és drága éjjeli klubokba, amelyek a hajdani titkos alkoholmérések helyén virágoztak a piszkosbarna házak pincéiben. Órákig üldögettünk ott a zsúfolt szobákban, egymás vállához préselődve, kétes külsejű idegen férfiakkal és nőkkel, miközben az egész helyiség hullámozott a dzsessz orkánjától. Táncra nem volt hely, csupán halomra zsúfolódva szorongtunk a kék falak közt, görnyedten, megsüketülve és szótlantul. Aki kinyújtotta a karját az italért, csaknem a szomszédját ütötte le. Mogorva arcok tömkelegén küzdötték keresztül magukat a pincérek, hogy mindenkitől elcsedjék a pénzét.

Többnyire nem rúgtunk be. Abban leltük furcsa örömről, hogy ott üldögettünk a zsúfolt teremben, hallgatagon ittunk, és hagytuk, hogy a dzsessz megsüketítsen minket, harsogása átjárja a testek egybeolvasztott tömegét. Az egész jelenet a misztikus élmény furcsa, állati paródiájára emlékeztetett: a zúgó szobákban a zaj keresztüláradt rajtunk, a ritmus ott

lúktetett és zakatolt csontjaink velejében. Önmagában véve ezt nem mondhatnám halálos bűnnek. Ott ültünk, és nem csináltunk mást! Ha másnap zúgott a fejünk és kavargott a gyomrunk, ezt főleg a dohányzás és az idegkimerültség okozta.

Egy-egy ilyen éjszaka után gyakran lekéstem az utolsó vonatot is hazafelé, Long Island-ra, s a Diákszövetség épületében valahol egy díványon aludtam, vagy egyik ismerősöm lakásán a városban. A legkellemetlenebbül akkor éreztem magam, amikor a földalattin utazva találgattuk, vajon elérjük-e a flushingi buszt. Nincs még egy olyan nyomorúságos látvány, mint a flushingi buszpályaudvar a hajnali megelőző, néma, szürke órákban! Mindig találtam a várakozók között egy-két olyan embert, amilyeneket a hullaházban láttam. Néhány részeg katona is akadt, aki megpróbált visszajutni Fort Tottenbe. Ott álltam köztük, félájultan a fáradtságtól, miközben a negyvenedik vagy ötvenedik cigarettára gyújtottam rá aznap – arra, amely kimarta torkom utolsó porcikáját is.

Az a szegénység és kétségbeesés nyomasztott leginkább, amely másnap napfölkeltkor járt át. Mindenki más munkába indult, – egészséges, pihent, nyugodt, tisztaszemű emberek, észszerű életcélokkal. Bennem pedig a megaláztatás, saját nyomorúságom és hiábavalóságom tudata ébredt föl, s indította a bűnbánat felé. A természet védekezett így bennem. Ez legálább azt jelezte, hogy erkölcsi életem még nem halt ki egészen, vagy inkább azt, hogy ott rejtőzött még bennem az erkölcsi élet gyöngye csírája. De mindez nem változtatott azon a tényen, hogy lelkemben régesrég meghaltam már.

4

1936 végén meghalt Pop. Halála így történt: geológiai tanulmányi kirándulásra mentünk Pennsylvaniába. Egyik vasárnap hosszú utazás után, késő este érkeztem haza. Egy nyitott Fordon jöttünk végig New Jersey-n, visszafelé a pala- és szénbányáktól. A Delaware jeges szele csontig átjárt. Azonnal lefeküdtem, anélkül, hogy bárkivel találkoztam volna. Már mindenki a szobájába tért, mire hazaérkeztem.

Másnap reggel benéztem Pop szobájába. Felült ágyában, de furcsán szomorúnak és zavartnak látszott.

– Hogy érzed magad? – kérdeztem.

– Rohadtul – felelte. Ez egyáltalán nem lepett meg, hiszen folyton betegeskedett. Azt gondoltam, újra megfázott.

- Akkor aludj még!
- Igen, megpróbálok.

Visszamentem a fürdőszobába, gyorsan felöltöztem, megittam a kávémet, s rohantam a vasútra.

Délután kiszaladtam a pályára, egy kis edzésre a sápadt, novemberi napon. A pálya árnyékos oldalán mentem végig, a könyvtár előtt. Egy harmadéves állt a drótkerítés mögött – együtt dolgoztunk az Évkönyvnek. Amint a kanyarhoz értem, rám kiáltott. Odamentem a kerítéshez.

- Nagynénéd most telefonált – mondta. – Nagyapád meghalt.

Nem tudtam megszólalni.

Visszaballagtam a pályáról, gyorsan lezuhanyoztam, felöltöztem és hazamentem. Nem találtam más vonatot, csak egy vicinálíst, amely félig üresen döcögött végig a Long Island-en s hosszan álldogált minden állomáson. De tudtam, hogy úgyis hiába sietnék. Nem tudom őt visszahozni az életbe.

Szegény, öreg Pop. Nem lepett meg a halála, sem az, hogy így halt meg. Még halála is jellemző rá: mindig sietett, szinte versenyt futott az idővel. Állandóan türelmetlenül töltötte el hosszú életét: mindig várnia kellett Bonnemamanra, hogy elindulhassanak a színházba vagy leülhessenek az ebédhez, vagy jöjjen le és bontsák ki a karácsonyi ajándékokat. Most pedig, mindezek után, a halál nem tűrt késlelkedést. Kicsúszott közülünk, álmában, előkészület nélkül, egy szempillantás alatt.

· Hiányozni fog az életemből. Az utóbbi egy-két évben egyre közelebb kerültünk egymáshoz. Gyakran levitt ebédelni a belvárosba, s ott elmesélte gondjait, beszélt jövő kilátásairól – visszatértem régi álmomhoz, hogy újságíró leszek. Átlátszó, eredeti egyszerűség jellemezte: ez a sajátos amerikai egyszerűség lényéhez tartozott. Vagy legalábbis az ő korosztályát jellemzi. Amerikában ez a kedves, melegszívű, tágas és mindenre kiterjedő optimizmus.

Amikor hazaértem, tudtam, hol találom a holttestet. Fölmentem a hálószobájába, és kinyitottam az ajtót. Egyedül az lepott meg, hogy valamennyi ablakot kinyitották. Pop, aki egész életében rettegett a huzattól, és örökké túlfűtött házakban lakott, most egyetlen lepedővel letakarva ott feküdt a jéghideg halottasszobában. Ő volt az első halott abban a házban, amelyet huszonöt évvel ezelőtt épített családjának.

Ekkor különös dolog történt. Minden fontolgtatás és habozás nélkül becsuktam az ajtót, letérdeltem az ágy mellé és imádkoztam. Azt hiszem, önkéntelenül is így tört ki Pop iránti szeretetem: valamit tenni akartam

érte, irántam való jóságának elismerésére. Láttam már más halottakat is, de föl sem ötlött bennem az imádkozás lehetősége. Két vagy három évvel ezelőtt egy idős rokonom halt meg, de akkor semmi se jutott eszembe, csak arra figyeltem föl, hogy élettelen teteme olyan, mint egy bútor-darab. Nem azt éreztem, hogy valaki van ott, csupán tárgynak tekintetem. Engem nem tanított meg arra, amire Arisztotelész: a lélek létezésére.

Most pedig semmi mást nem akartam, csak imádkozni.

Sajnos, tudtam, hogy mindjárt jön Bonnemaman, s arra bíztat, hogy nézzem meg a halottat. Hamarosan föl is hangzottak léptei a hallban. Fölkelttem, mielőtt benyitott volna.

– Nem nézed meg? – kérdezte.

Nem szóltam semmit. Fölemelte a lepedő sarkát, és megpillantottam Popot. Sápadt, halott arc nézett rám. Leengedte a lepedőt, és együtt kimentünk a szobából. Majd leültünk, s egy órát beszélgettünk, egészen naplementéig.

Mindenki tudta, hogy Pop halála Bonnemaman végét is jelenti. Bár mi is azokhoz a furcsa modern családokhoz tartoztunk, ahol mindenki állandóan vitatkozott és veszekedett, s beszötte életünket az éveken át tartó pörkedéseknek és féltékenységeknek homályos és bonyolult szövevénye, – Bonnemaman mégis minden idegszálával ragaszkodott a férjéhez. Pop halála után ő is rohamosan legyöngült. Így élt még néhány hónapig, amíg végül ő is meg nem halt.

Először elesett és eltörte a karját. Lassan és fájdalmasan javult. Ettől fogva aztán hajlotthátú, hallgatag öregasszonnyá lett, egyre komorabb arccal. Nyáron már nem tudott fölkelni az ágyából. Majd jöttek az éjjeli riadalmak: ilyenkor azt gondoltuk, hogy már haldoklik, s órák hosszat virrasztottunk az ágya mellett, hallgatva a torkából kiszakadó zihálást. Ekkor is imádkoztam, miközben felém fordított, néma, tehetetlen arcába néztem. Ekkor már tudatosabban cselekedtem. Azért imádkoztam, hogy maradjon életben, bár neki talán jobb lett volna, ha meghal.

Így imádkoztam magamban: „Te, aki teremtetted őt, engedd, hogy éljen még.” Azért kértem ezt, mert egyedül az életet tartottam értékesnek. Ha pedig az élet a legfőbb, az egyetlen érték, akkor attól kérhetjük, aki az élet végső Elve (különben minek is imádkoznánk?), a Végső Valóság, a Tiszta Lét, maga az Élet, aki egyszerűen VAN. Amikor imádkoztam, mindezt magától értetődően elismertem. S most már másodszor imádkoztam, bár változatlanul úgy véltem, hogy nem hiszek semmiben.

S Bonnemaman életben maradt. Remélem, a kegyelem működésére

kellett ez az idő. Az utolsó hetekben, amikor némán és tehetetlenül feküdtem az ágyban, Bonnemamannak akart még valamit adni Isten, hogy megmentse a lelkét. Végülis augusztusban halt meg. Elvitték, és a testét annak rendje-módja szerint eltemették. 1937-et írtunk.

Pop 1936 novemberében halt meg. Már ennek az évnek a végén kezdtem rosszul érezni magam. Ennek ellenére megpróbáltam továbbra is mindent úgy csinálni, mint eddig: folytattam a tanulást, szerkesztettem az évkönyvet, és edzés nélkül részt vettem a mezei futóversenyen is.

Egyik nap a hadsereg és Princeton csapatával versenyeztünk. Nem lettem az utolsó, hanem a szokásos huszonharmadik vagy huszonnegyedik a harmincvalahányból. Amikor a pálya végére értem, egyszerűen összecsucoltam. Ott feküdtem a földön, s azt vártam, hogy a gyomrom kifordul belőlem. Olyan rosszul éreztem magam, hogy azzal sem törődtem, ki mit gondol rólam. Nem próbáltam bátornak látszanai, nem tréfálkoztam önmagam fölött, nem rejtegettem, milyen rosszul vagyok. Addig feküdtem ott, amíg jobban nem lettem. Akkor fölkeltem, hazamentem, és soha többet nem néztem még az öltöző tájára sem. A csapat tagjai nemigen csalogattak vissza. Senki se próbált rábeszélni arra, hogy induljak újra. Mindnyájan meglegedetten nyugtáztuk: túljutottam ezen a kalandon. De azért ez sem okozott különösebb megkönnyebbülést.

Egyik nap a Long Island vonattal a városba mentem. Egész táskára való kész írást vittem. Máris elkéstem velük, ezért aztán okvetlenül át kellett adnom őket. Utána találkám lett volna valakivel, olyan találka, amire már régen vágyakoztam. Amikor a vonat a Long Island City teherpályaudvarán haladt keresztül, hirtelen szédülni kezdtem. Hányingerem nem volt, de mintha váratlanul elvesztettem volna az egyensúlyérzéskemet, s egy végtelen, üreg szakadékba zuhantam volna. Fölálltam, és a kocsik közötti átjáróba mentem, hogy friss levegőt szívjak. De a térdem annyira remeggett, hogy féltem, a kocsik közé esem, és a kerekek gázolnak halálra. Ezért visszamentem a kocsiba, és a falnak támaszkodtam. A különös szédülés lassan elmúlt, mialatt a vonat beért a folyó alá, az alagútba, s minden zakatolva elsötétült. De csak akkor lettem jobban, amikor beértünk az állomásra.

Megijedtem. Első dolgom volt, hogy elmentem a házi orvosunkhoz a Pennsylvania Szállóba. Megvizsgált, meghallgatta a szívemet, megmérte a vérnyomásom és megállapította, hogy agyonhajszoltam magam. Megkérdezte, miből élek. Elmondtam, hogy egyetemre járok, de emellett sok egyéb elfoglaltságom is van. Azt tanácsolta, hogy néhányról mondjak le.

Majd arra kért, feküdjek le és aludjam ki magam, s csak akkor menjek haza, ha jobban leszek.

Így a szálló egyik szobájában lefeküdtem, s megpróbáltam aludni, de hiába.

Keskeny, elég sötét szobácska volt, bár a szemközti fal nagyrésztét az ablak töltötte ki. Messziről felhallatszott a 32. utca forgalmának lármája. Magát a szobát azonban különös, vésztojósó csönd ülte meg.

Feküdtem az ágyon, és hallgattam, hogyan lüktet a vér a fejemben. Alig tudtam a szememet zárva tartani, de kinyitni sem akartam. Attól féltem, hogy mihelyt rápillantok az ablakra, újra kezdődik a fejemben az a különös forgás.

Megigézett a hatalmas ablak. Úgy látszott, mintha egészen a padlóig érne. Hátha a tömegvonzás az egész ágyat velem együtt odarángatja a szakadék szélére, és hanyatt-homlok letaszít a mélységbe?

Messze-messze, az öntudatom szélén egy gunyoros hang ezt suttogetta:

– Mi lenne, ha ledobnád magad az ablakból ...?

Megfordultam az ágyban, és aludni próbáltam. A vérem azonban tovább dörömbölt az agyamban, és nem hagyott elaludni.

Azon tűnődtem, vajon nem idegösszeomlást kaptam-e.

Aztán újra ránéztem az ablakra. De a megpillantásától újra szédülni kezdtem. Fejbekólintott a puszta gondolata annak, hogy messze magasan vagyok a föld fölött.

A doktor bejött, és látva, hogy ébren fekszem, odaszólt:

– Úgy emlékszem, arra kértem, hogy aludjon.

– Nem tudok aludni – válaszoltam. Adott valami orvosságot és kiment. Most már egyedül arra vágytam, hogy kiszabaduljak ebből a szobából.

Amikor az orvos kiment, fölkeltem, lementem, kifizettem a szobát és fölszálltam a vonatra hazafelé. A vonatban már nem éreztem rosszul magam.

A házat üresen találtam. Lefeküdtem a diványra a nappaliban és elaludtam.

Amikor Else hazajött, elcsodálkozott: „Azt hittem, bent maradtál a városban vacsorára.”

Elmondtam neki: rosszul éreztem magam, ezért hazajöttem.

Mi történhetett velem? Sohase jöttem rá. Kisebbség idegösszeomlás lehetett. Ennek nyomán aztán gyomorhurutot is kaptam, s azt hittem, kezdődő gyomorfékelyem van.

Az orvosok diétát rendeltek és orvosságot. De ezek inkább csak pszichikai hatást tettek rám. Étkezés előtt mindig megnéztem, mit készítenek, és csak egyes ételeket választottam ki. Ezeket aztán tudatos aggodalmaskodással fogyasztottam el. Emlékszem, azt ajánlották, hogy egyek sok fagyaltot. Ez ellen nem is tiltakoztam, különösen nyáron. Remek érzés volt: nemcsak élveztem a fagyaltot, hanem még azon is elábrándoztam, hogy ez milyen remekül használ az egészségemnek. Szinte magam előtt láttam, amint kedvesen, szelíden és irgalmasan befödi a kezdődő fekélyt a maga hűvös, életető erejével.

Így aztán a diétának az lett a végeredménye, hogy rászoktatott erre az olesó élvezetre: az ingyenkedésre, amelyet akkor igen hasznosnak és egészségesnek tartottam. Játékból, szórakozásból csináltam, mint annak idején a pszichoanalízist. Néha vitába is bocsátkoztam az ételekről, értékükről, arról, hogy mennyire hasznosak az egészségre, – mintha szak tekintély volnék a témában. Egyébként a gyomrom körül forgott minden gondolatom, és kilószám faltam a fagyaltot.

Életemben most olyasmi kerített a hatalmába, amit azelőtt soha nem ismertem: a félelem. Sohasem? Mégse mondanám, mert a félelem elválaszthatatlan a gögőtől és az élvezetvágytól. Átmenetileg elrejtethetik, de ez az érem másik oldala. Az érem most átfördült, én pedig a másik oldalt szemléltem: a keselyű egy-két éven belül kivájjá a bensőmet – milyen vacak kis Prométheusz lett belőlem! A megalázó az volt, hogy mindent olyan furcsán óvatoskodva csináltam, folytonosan figyeltem és ellenőriztem önmagam. Ezt a megalázást azonban jobban megérdemeltam, mint gondoltam. Igazságos ítéletet mondott ki rólam, bár én ezt akkor még nem értettem.

Fittyet hánytam az erkölcsi törvényekre, pedig ezek biztosítják élet-erőnket és egészségünket. Így aztán ebbe az ostoba vénasszony-helyzetbe jutottam. Egy csomó mesterkélt egészségi szabály gyötört: a táplálék kalóriaértéke és életmódom ezernyi apró részlete: mindezek önmagukban nevetséges és ostoba apróságok, mégis folytonosan homályos és rémisztő veszélyekkel fenyegettek. Ha ezt megeszem, esetleg megbolondulok. Ha azt nem eszem meg, talán még az éjjel meghalok.

Így végül a modern világ jellegzetes alakjává lettem. Kicsinyesen és haszontalanul, pusztán önmagammal törődtem, s ez kitöltötte minden gondolatomat. Így aztán képtelenné váltam arra, hogy végiggondolja és megértsek bármit is, ami igazán, életbevágóan fontos volna számomra.

Alig négy éve indultam el Oakhamből, és léptem ki a világba: minden örömet és élvezetét meg akartam kaparintani magamnak. Elértem, amit akartam, s most kiderült, hogy én üresedtem ki, s maradtam itt kifosztot-tan. Magamhoz ragadtam, amit csak tudtam, s így elveszítettem mindent. Az élvezeteket és az örömöket hajszoltam, s bánatra, szorongásra és félelemre bukkantam. Most pedig, mindennek a végén, mintegy költői igaz-ságszolgáltatásként, megaláztatásom és nyomorúságom legalján, belekeveredtem egy olyan szerelmi kalandba, ahol énvelem bántak el úgy, ahogyan én sokakkal az elmúlt években.

A lány a mi utcánkban lakott. Abban a szerencsében részesülhettem, hogy végignézhettem, ahogy elkocsikázik vetélytársaimmal, miután tíz perccel korábban engem kereken elutasított, mondván, hogy fáradt és inkább otthon marad. Nem is próbálta takargatni azt a tényt, hogy engem csak addig talált érdekesnek, míg nem akadt helyettem jobb. Szívesen szórakoztatott azzal, hogy elmesélte régi kalandjait, beszélt azokról, akiket bámult és szeretett: csupa üresfejű, felszínes fickó, – borsódzott a hátamon a bőr, ha megláttam őket. Isten akaratából az lett méltó büntetésem, hogy mindezt megszégyenítő megadással tudomásul kellett ven-nem. Ott kellett ülnöm, pítizve, mint egy öleb, hogy megcirógasson, vagy bármi kis jelét adja érzelmeinek.

Mindez nem tarthatott és nem is tartott sokáig. Megszégyenülve és megalázottan kerültem ki belőle, bár távolról sem annyira megalázva, mint amennyire megérdemeltem volna. Így hát visszatértem nem kevés-bé megalázó, óriási fagyaltgombócaimhoz.

Így halt meg az a hős, az a nagy ember, akivé lenni akartam. Kifelé (úgy éreztem) nagyszerű sikereket értem el. Mindenki ismert a Columbia egyetemen. Aki még nem, az is hamarosan megtudta, ki vagyok, amikor az Évkönyv megjelent, tele az én képeimmel. Ezek, azt hiszem, többet elárultak rólam, mint szerettem volna. Nem kellett túlságosan éles szem ahhoz, hogy átlásnak a portrék ostoba arckifejezésén. Csupán az lep meg, hogy nyilvánvalóan senki sem leckéztetett meg vagy gúnyolt ki gyűlöletes hiúságomért. Nem dobáltak meg tojással, nem is szóltak semmiért. Pedig tudom, hogy milyen sok ízléstelen, halálosan kegyetlen szót szok-tak egymás fejéhez vágdalni.

Azt hiszem, elég volt nekem az a belső seb, amelytől elvéreztem.

Ha makacsabbul ragaszkodom mindazokhoz az élvezetekhez, amelyek undorítottak, ha vonakodom beismerni, hogy kudarcot vallottam a győ-

nyör hasztalan keresésével, ha erkölcsi tartásom és idegállapotom nem roppan össze saját ürességem súlya alatt – ki tudja, mi lett volna belőlem végül? Ki tudja, hol kötöttem volna ki?

Nagyon messzire jutottam el a saját zsákutcámban. De helyzetem aggasztó kilátástalansága végül is megadásra késztetett. Megmenekülésem talán éppen vereségem beismerése készítette elő.

MÁSODIK RÉSZ

Drága áron

Az emberi lét legmélyén sajátos paradoxon rejlik. Amíg ezt föl nem fogja, addig nem lehet tartósan boldoggá az emberi lélek. A paradoxon a következő: a természet rendjében az ember viszonylag igen keveset tud tenni azért, hogy megoldja létének legfontosabb problémáit. Ha csupán a saját természetünkhöz, filozófiánkhoz, erkölcsi követelményeinkhez igazodunk, akkor a pokolban lyukadunk ki.

Ez meglehetősen lehangoló, de pusztán elméleti fölismerés. A valóságban Isten a természetfölötti életre hívta meg az embert. Olyan lélekkel teremtette, amely a saját természetes rendjében nem érheti el a tökéletességet. Tökéletességének – Isten ereje által – egy olyan másik rendben kell megvalósulnia, amely messze meghaladja az ember képességeit. Isten nem arra hívott minket, hogy tisztán természetes életet éljünk. Az ő tervének megfelelően, nem érjük be azzal, hogy csak a természetes boldogságra törekszünk. Természetünket Isten ingyenes adományként ajándékozta nekünk, azzal a céllal, hogy egy másik ingyenes adományával átalakítsa és tökéletessé tegye.

Ez az ingyenes adomány a „megszentelő kegyelem”. A természetfölötti élet, értelem, szeretet tehát egy új létforma ajándékával teszi tökéletessé természetünket. Ha az ember – elvben – eljuthatna is a természetes tökéletesség csúcsára, még a felén se járna Isten útjának. Akkor jönne csak a neheze: igazán tökéletessé csak a kegyelem, a belénk öntött erények és a Szentlélek ajándékai tehetnek.

Mi a „kegyelem”? Magának Istennek az élete, amit megoszt velünk. Isten élete a szeretet. *Deus caritas est*. A kegyelem arra tesz képessé bennünket, hogy részt vegyünk Isten végtelenül önzetlen szeretetében: Benne minden megvalósult. Neki semmire sincs szüksége, ezért el sem képzelhető, hogy bármit is önző céljaira használna fel. Tulajdonképpen nincs is semmi rajta kívül, minden, ami van, Isten ingyenes adományából létezik. Ezért elvileg lehetetlen az, hogy Isten önző legyen, mert minden létezés az ő ajándéka, tehát önzetlenségének az eredménye.

Ha a napsugár rásüt a kristályra, új értékkel ajándékozza meg. Ha Istennek végtelenül önzetlen szeretete rásugárzik az emberi lélekre, hasonló dolog történik. Ezt az új életet nevezzük megszentelő kegyelemnek.

Az emberi lélek, ha megmarad a saját természetének szintjén, olyan, mint egy ragyogásra képes, áttetsző kristály, – sötétben. Saját természete szerint tökéletes, de hiányzik belőle valami, amit csak kívülről, felülről kaphat meg. De ha felragyog benne a fény, akkor valahogyan ő maga is fénnyé alakul át: saját természete szinte elvész egy magasabb természet ragyogásában, átveszi a rásugárzó fény természetét.

Az ember természetes jósága, képessége a szeretetre a természet rendjében többé-kevésbé mindig önző marad – de átalakul, átszellemül, ha Isten szeretete ragyog föl benne. Mi történik akkor, ha valaki egészen belemerül a benne születő isteni életbe? Ez a szenteknek nevezettek tökéletessége – mindazoké, akik szentül élnek, egyedül Isten fényében. Akiket persze csupán az emberi vélekedés tart szentnek, azok még lehetnek ördögök is, s fényük valójában inkább sötétség. Isten fényessége előtt olyanok vagyunk, mint a baglyok. Elvakít bennünket, s mihelyt ránsugárzik, kiderül a mi sötétségünk. Azok, akik szentnek látszanak, igen gyakran nem is azok. Mások pedig, akik nem látszanak annak, valójában szentek. A legnagyobb szentek néha a legrejtettebbek – mint a Miasszonyunk és Szent József.

Krisztus többek között azért is alapította egyházát, hogy az emberek egymást vezethessék hozzá, s így megszenteljék magukat és egymást. Ebben a folyamatban felebarátainkon keresztül maga Krisztus vonz mágához minket.

Tudatunk mélyéről feltörhetnek kételyek a kinyilatkoztatással szemben. El kell oszlatnunk őket, hiszen isteni garanciát kaptunk arra, hogy Krisztus apostolainak jogos örökösei azok, akik ma Krisztus nevében, az ő személyét képviselve szólnak hozzánk. „*Qui vos audit, me audit; qui vos spernit, me spernit.*”

Amikor olyasmit kellene elfogadni Isten tekintélye alapján, amit máshonnan nem tudhatunk, csakis az ő kinyilatkoztatásából, akkor sokan örültségnek vélik, hogy odaadó figyelemmel meghallgassák. Sehonnan máshonnan nem tudhatják meg, – ezt a forrást mégsem fogadják el. Az újságok hajmeresztő hazugságait viszont bamba belenyugvással tudomásul veszik, – bár a kezüket sem kellene kinyújtaniuk ahhoz, hogy megtalálják az igazságot: ott van az orruk előtt, – közvetlenül a kezükben tartott lap mögött.

Sokan például csaknem eszüket vesztik a méltatlankodástól, ha ott találják az *Imprimatur* egy könyv elején, – a püspök így hagyja jóvá a nyomtatásra kerülő könyvet, igazolva, hogy hiteles tanítást tartalmaz.

1937 februárjának egyik napján öt-hat fölösleges dollár égette a zsebemet. A Fifth Avenue-n jártam éppen, és elcsábított a Scribner könyvesbolt remek, új könyvekkel teli kirakata.

Az egyetemen abban az évben fölvettem a középkori francia irodalmat is. Az előadások folyamán gondolataim visszatértek Saint Antonin-i emlékeimhez. A XII. és XIII. század mély, naiv és gazdag egyszerűsége újra szólni kezdett hozzám. Egy tanulmányban összehasonlítottam a Notre Dame egy legendáját a sivatagi atyák egyik történetével Migne *Patrologia Latina*-jából. Újra átjárt a katolikus világ a maga tiszta, egészséges levegőjével, és megmozdította benső világomat.

A Scribner kirakatában megláttam egy könyvet *The Spirit of Medieval Philosophy* címmel. Bementem az üzletbe, levettem a polcról, végignéztem a címlapját meg a tartalomjegyzékét. A címlap megtévesztett, mert csupán annyit közölt, hogy az aberdeeni egyetemen tartott előadás-sorozatból készült. Ez, főleg nekem, nem mondott különösebbet. Ennek alapján nem jöttem rá arra, kicsoda is ez az Étienne Gilson, aki a könyvet írta.

Azért megvettem, valami más könyvvel együtt. Hazafelé, a Long Island vonaton kibontottam a csomagot, és nézegetni kezdtem Gilson könyvét. Csak akkor vettem észre, hogy az első oldalán apró betűkkel ez állt: „*Nihil obstat. Imprimatur.*”

Az undor és csalódás érzése éles késként hasított a gyomromba. Becsaptak! Figyelmeztetniük kellett volna arra, hogy ez katolikus könyv! Akkor sose vettem volna meg. Legszívesebben ott rögjön, a Woodside házainál kidobtam volna az ablakon, hogy megszabaduljak ettől a veszélyes és tisztátalan dologtól. Milyen rémületet idézhet elő a modern, felvilágosult emberben pár ártatlan latin szó és egy pap aláírása! A katolikusok ezt nyilván nem sejtik, hogy egy ilyen vacak apróság milyen vad következtetésekre ragadhatja az embert. Ez a néhány szó latinul van, – ezen a nehéz, ősi és homályos nyelven. A protestáns neveltetésű emberek mindenféle baljóslatú titkokra gyanakszanak, – a papok az ismeretlen nyelvbe rejtik bele dédelgetett titkaikat a közönséges halandók elől! Rémülettel töltött el a pusztá tény is, hogy a könyvet megvizsgálják: alkalmas-e arra, hogy mások elolvassák. Ez a zsarnokinak vélt eljárás fölidézte bennem az inkvizíció összes vélt és valóságos túlkapásait.

Ilyesmit éreztem akkor, amikor kézbevettem Gilson könyvét. Meg kell érteniük: bár a katolikus *kultúrát* csodáltam, a katolikus egyháztól még mindig rettegtem. Végülis sejthettem volna, hogy a középkori filozófiáról szóló könyv a katolikus filozófiát tárgyalja. De az „*Imprimatur*” szó azt jelentette számomra, hogy amit olvasok, az teljesen megegyezik a rejtélyes és félelmetes katolikus hitrendszerrel. E mellbevágó tény ellen fölágaskodott bennem minden félelmem és ellenszenvem.

Ma már tudom, hogy Isten kegyelme segített akkor, amikor nem dobtam félre, hanem mégis elolvastam, – nem az egészet, de többet, mint amennyit az ilyen mély könyvekből szoktam. Ha douglastoni kis szobámban, a könyvespolcomon arra a sok könyvre gondolok, amelyet megvettem ugyan, de még csak kézbe se vettem, akkor még jobban elcsodálkozom azon, hogy ezt a könyvet valóban elolvastam, sőt gondolatait meg is jegyeztem.

E könyv lapjairól kellett megértenem azt a rendkívüli fogalmat, amely egész életemet felforgatta. Ráadásul egy olyan száraz, idegen, tudományos szóösszetétel jelölte mindezt, amilyeneket a skolasztikus filozófusok annyira szívesen használnak. Ez a szó az „*aseitas*”. Ez a szó egyedül Istenre alkalmazható, és az Ő legjellemzőbb tulajdonságát fejezi ki: czen a szón keresztül egészen új képet alkottam róla. Egyszerre nyilvánvalóvá tette előttem, hogy a katolikusok hite egyáltalán nem egy tudománytalan kor-nak homályos, babonás maradványa, ahogyan eddig képzeltem. Ellen-kezőleg: ez a fogalom egyszerre mély és határozott, egyszerű és pontos, és olyan következtetések adódnak belőle, amelyeket még távolról sem tudtam felfogni, de legalább öntudatlanul is becsülni kezdtem, filozófiai tudásom hiányosságai ellenére.

„*Aseitas*”: magátólvalóság: egy lénynek azt a hatalmát jelzi, hogy tökéletesen, egyesegyedül a saját erejéből létezik. Nem azért, mert önmagát hozta létre, hanem mert nincs szüksége semmilyen okra, létének semmilyen igazolására, – leglényegéhez tartozik a létezés. Csak egyetlen ilyen lény lehet: Isten. Ha azt mondjuk, hogy Isten „*a se*” van, akkor egyszerűen azt állítjuk, hogy Isten maga a lét. *Ego sum, qui sum*. Ez pedig azt jelenti, hogy Isten „teljesen független mindentől, nemcsak önmagán kívül, hanem önmagán belül is”.

Ez a fogalom annyira megragadott, hogy ceruzával fölírtam a lap tetejére: „Isten aseitas-a = önmagától van.” Most bukkantam rá erre a jegyzetre a könyvben: magammal hoztam ugyanis s kolostorba, s bár nem tudtam, hová keveredett el, a napokban rábukkantam az apáti szoba könyvespolcán, s most itt fekszik előttem.

Három másik szakaszt is megjelöltem. Talán legjobb, ha kimásolom őket, hiszen az én szavaimnál sokkal jobban kifejezik azt, mennyire lenyűgözte értelmemet ez a könyv.

„Ha Isten kijelenti, hogy Ő van, és ha annak, amit mond, az értelmünkkel felfogható jelentése van, akkor ez csak azt jelentheti: Ő a tökéletes, tiszta létezés.”

Tökéletes lét: tehát létezésében nincs semmi hiány. Ezért nincs benne semmi változás, semmi keletkezés, semmi kezdet vagy vég, semmi korlátozás. Ha elég mélyen tudtam volna gondolkodni, a létnek e teljességéből logikus következetességgel könnyen eljuthattam volna a teljes tökéletességhez is.

Meglepett a szerző egy fontos megkülönböztetése. Különbséget tett az „*ens in genere*” – az általános létezés elvont fogalma – és az „*ens infinitum*” – a konkrét és valóságos végtelen lét – között, Aki maga felülmúlja minden fogalmunkat. Ezért a következő sorokat is megjelöltem, – ezek egyengették első lépéseimet Keresztes Szent János felé.

„Túl minden érzékelhető képen, minden fogalmi meghatározáson Isten azt állítja magáról, hogy Ő az abszolút lét a maga teljes megvalósultságában. Istenről való fogalmunk csupán szegényes hasonlat, ezt a valóság minden tekintetben felülmúlja. Egyetlen állítást fogalmazhatunk meg róla: a Létezés a Létezés, tehát abszolút igenlése annak, ami túl van mindenen, s így magában hordja mindennek elégséges okát. Ezért joggal mondhatjuk, hogy a valóság túláradása, amely az istenit elrejt a szemünk elől, mégis olyan fényt nyújt, amely minden mást megvilágít: *ipsa caligo summa est mentis illuminatio*.”

A latin mondatot Szent Bonaventura *Itinerarium*ából idézte.

Azon a pár oldalon Gilsonnak még egy harmadik mondatát is megjelöltem:

„Amikor Szent Jeromos azt mondja, hogy Isten önmagának az eredete és saját lényegének az oka, nem azt állítja, amit Descartes, hogy Isten saját végtelen hatalmával, mint okkal állítja bele a létbe magát, hanem egyszerűen csak azt, hogy létének az okát nem kereshetjük őrajta kívül.”

Miért ráztak meg ennyire ezek és az ezekhez hasonló mondatok? Az okát, azt hiszem, a lelkem mélyeiben kell keresnem. Sohasem tudtam helyes képet alkotni arról, mit jelent a keresztényeknek Isten. Egyszerűen elfogadtam azt az elképzelést, hogy az az Isten, akiben a vallásos emberek

mint minden dolog teremtményében és kormányzójában hisznek: valami lármás, nagyzó és nevelő figura, valami bizonytalan és rejtett lény, saját vágyaink és törekvéseink, egyéni elképzeléseink kivételével.

Olyan istenfogalmat képzeltem el, amely egyszerűen képtelenség – s aztán ennek alapján vádoltam a keresztényeket. Elgondolásom szerint Isten végtelen, mégis véges; tökéletes és tökéletlen; örök, mégis változó – az emberekhez hasonlóan kiszolgáltatott az érzelmek minden hullámzásának, a szeretetnek és a bánatnak, a gyűlöletnek és a bosszúnak. Hogyan is lehetne ez az eszelős érzelmi lény kezdet- és vég nélküli, a mindenség teremtménye? A Szentírás számomra holt betűjét holtan fogadtam be, s meg is ölt, Szent Pál szava szerint: „A betű öl – a Lélek az, ami él.”

Az olvasás közben keletkezett mélységes megilletődésem onnan is származhatott, hogy Isten a szemem láttára igazolódott előttem. Az emberi értelem természetes vággyal keresi az igazi istenfogalmat: velünk született az az éhség, hogy megismerjük és meglássuk őt, s ezt a mohó vágyat nem fojthatjuk el végleg magunkban.

Tudom, sokan azért tartják magukat „ateistáknak”, mert botránkoztatják és sértik őket olyan állítások, hasonlatok és elképzelések Istenről, amelyeket képtelenek felfogni és megemészteni. Nem azért utasítják el ezeket a fogalmakat, mert magát Istent vetik el, hanem mert tökéletesebb megfogalmazásra vágnak annál, amivel addig találkoztak. S mert a közkeletű körülírások Istenről nem elégítik ki őket, elfordulnak tőle, mivel azt hiszik, nincs is más megközelítési lehetőség. Vagy, ami ennél is rosszabb, egészen elutasítják a filozófiát, mondván, hogy az értelmetlen szavaknak e kusza halmazát azért hordták össze, hogy folytonosan ugyanazokat a régi badarságokat bizonygassák.

Mekkora megkönnyebbüléssel fedeztem most föl nemcsak azt, hogy sem fogalmaink, sem hasonlataink nem tudják kielégítően leírni Istent, hanem azt is, hogy soha nem is szabad megelégednünk semmilyen róla szerzett ismeretünkkel.

Ettől aztán egyre jobban tisztelni kezdtem a katolikus filozófiát, sőt a katolikus hitet is. S ez volt a legfontosabb fölfedezésem: most végre elismertem, hogy a hit olyan valóság, amelynek határozott jelentése és ellenállhatatlan vonzereje van.

Óriási lépést tettem előre – de egyelőre többre nem tellett. Beláttam, hogy azok, akik gondolkodnak Istenről, megfelelő módszerrel teszik; azok pedig, akik hisznek benne, valóban valakiben hisznek, s hitük nem pusztá ábránd. Ennél tovább jutni azonban pillanatnyilag nem tudtam.

Hányan vannak hasonló helyzetben! Ott állnak a könyvtárakban a könyvek erdejében, kíváncsi tisztelettel lapozzák Szent Tamás Summáját. A szemináriumokon Tamásról, Scotusról, Ágostonról és Bonaventuráról vitatkoznak. Ismerik Maritaint, és Gilsont, olvasták Hopkins összes költeményeit. Sőt, jobban ismerik a katolikus irodalom színe-javát és filozófiai hagyományait, mint a katolikusok többsége szerte a világon. Néha elmennek misére is, csodálják az ősi liturgia tartózkodó fönségét, lenyűgözi őket az Egyház szervezete: minden nap, még a legtehetségtelenebb is legalább valamit el tud prédikálni az egyház hatalmas mélységes és egységes tanításából, és titokzatosan hatékony segítséget tud nyújtani azoknak, akik bajaikkal és szükségleteikkel hozzájuk fordulnak.

Ezek az emberek bizonyos értelemben többet tudnak az Egyházzal és a katolicizmusról, mint sok hívő keresztény: hívős intellektuális tárgyalgossággal, kívülről szemlélik az Egyházat, de sohasem csatlakoznak hozzá. Ott állnak és éheznek a menyegzős ház ajtajában, pedig bizonyára felfogják, hogy ők is meghívást kaptak a lakomára. Közben pedig a szegényebbek, az ostobábbak, a kevésbé tehetségesek, a kevésbé műveltek, még a kevésbé erényesek is bátran belépnek, és odagyülekeznek az óriás asztalokhoz.

A könyvet félretettem, érvein nem gondolkoztam tovább, – igazában mégis ekkor kezdett hatni az életemben. Fölébredt bennem a vágy, hogy templomba menjek. Őszintebben, érettebben és komolyabban vágyódtam rá, mint valaha. Ilyen mély szükséglet még sohasem támadt bennem.

Az egyetlen hely, amelyre gondolhattam, a régi episzkopális Zion templom volt, lenn az úton, az akácfák között, ahol apám hajdan orgonált. Isten talán azt akarhatta ezáltal, hogy ugyanazon az úton kapaszkodjam vissza, amelyiken lecsúsztam. Annakidején megvettem az anglikán egyházat, a „protestáns episzkopálisokat”; s most ki akarta irtani belőlem ezt a gőgöt és önelégültséget is. Nem akarta, hogy bármelyik egyházat is elutasítva legyek katolikusá, hiszen ez az elutasítás maga is bűnös, mert gőgben gyökerezik és megvetésben nyilvánul meg.

Visszatértem tehát a Zion templomba. De most már nem azért, hogy kritizáljam vagy elítéljem a szegény lelkészt. Azt kerestem, hátha ki tudná elégíteni a lelkemben támadt homályos vágyat a hitre.

Elég szép templom volt. Vasárnap reggelenként jól esett elüldögdélni a csinos kis fehér épületben, az ablakokon beáradó napsütésben. A karínges férfiak és nők kórusa, s a közösen énekelt himnuszok nemigen hoztak tűzbe – de most már legalább nem mosolyogtam ki őket. Amikor pedig

elérkeztek az apostoli hitvalláshoz, én is felálltam, és együtt mondtam a többiekkel. Magamban pedig abban reménykedtem, hogy Isten megadja a kegyelmet, hogy egyszer majd valóban élő hittel mondhassam el.

A lelkész egyszer meglátogatott bennünket. Pop „Doktornak” szólította. Ettől igen zavarba jött, mert semmiképp sem akart teológiai doktor hírében tetszelegni. De sokat olvasott, s nagyon értelmesen elbeszélgettünk, modern irodalmi irányzatokról is. D. H. Lawrence is szóba került, ő is jól ismerte műveit.

Nagyon sokat adott az ilyesmikre – szolgálata lényeges részének tartotta, hogy lépést tartson a legújabb könyvekkel, s tudjon beszélgetni róluk, hogy ezáltal is kapcsolatba kerülhessen az emberekkel. De éppen ezért éreztem az istentiszteleteit annyira meddőnek. Az igazán haladó modern irodalmat nem szerette, nem is értette – ezt azonban nem is várta tőle senki. Mégis örökké a modern irodalomról és politikáról beszélt, nem pedig a vallásról és Istenről. Úgy éreztem, hogy ez az ember nem ismeri a saját hivatását, és nem tudja, mivé kellene lennie. Magára vállalt egy olyan társadalmi tevékenységet, amely nem tartozott a hivatásához, sőt, valójában egyáltalán nem is volt szükséges.

Amikor a szószéken a keresztény hit valamelyik igazságáról beszélt, akkor gyakorlatilag elismerte azt, amit magánbeszélgetésekben is bevallott: hogy a hittételeknek nagyrészt nem fogadja el, még abban a felhígított formában sem, ahogyan a protestanizmus előadja őket. A Szentháromság? Mi köze a Szentháromsághoz? Ami pedig a Megtestesüléssel kapcsolatos, különös középkori elgondolásokat illeti – ilyesmiket ne is említsenek értelmes embernek.

Egyszer „A Zion templom zenéjéről” beszélt. Előre megüzentek nekem, hogy legyek ott, mert beszédében apámat is meg fogja említeni. Ez az eset jellemző a protestánsok „liberálisabb” szárnyának prédikációira. Kötelességszerűen elmentem azon a reggelen, de újra elfogott a szédülés, és kimentem a levegőre, mielőtt beszédében a beígért személyes megemlékezéshez ért volna. Benn folyt a beszéd, én meg a templom lépcsőjén ültem a napon, és a feketeköpenyes sekrestyés-féle emberrel beszélgettem. Mire a beszéd véget ért, már jobban éreztem magam.

Nem mondhatom, hogy túl gyakran jártam templomba. De azért a buzgóságomra enged következtetni, hogy egyszer még hétköznapi is elmentem. Hamvázószerda vagy nagycsütörtök lehetett. Egy vagy két asszonyt találtam ott, s beültem mögéjük az egyik hátsó padba. Elmondunk néhány imát, s gyorsan vége is lett az egésznek. Ekkor összeszedtem

a bátorságom, felültem a New York-i vonatra, és elmentem a Columbiára.

Ezzel eljutottam oda, hogy elmondjam, milyen szerepet kapott a Columbia egyetem életem alakításában, Isten gondviselő tervei szerint. Szegény Columbia! Tisztaelkű protestánsok alapították, kifejezetten vallásos egyetemnek. Ebből azonban csupán a címerének jelmondata maradt meg: „*In lumine tuo videbimus lumen*”, – a zsoltárok egyik legmélyebb és legszebb sora. „A te fényedben látjuk az igazi fényt.” A kegyelem titka pontosan ez. Ez a mondat méltán lehetne a keresztyény és a skolasztikus tanítás alapköve, – a mai Columbián folyó nevelés alapelveihez azonban semmi köze sincs. A jelmondatot nyugodtan fölcserélhetnénk ilyesmire: „*In lumine Randall videbimus Dewey*.”

Különös, de mégis ebben a nagy, egyetemi üzemben várt rám a Szentlélek kegyelme, hogy megmutassa nekem a fényt, a maga világosságát. Elsősorban az emberi barátság eszközét használta föl formálásomra.

Isten azt akarja, hogy egymást segítsük el az üdvösségre, s együtt törekedjünk kölcsönös javunkra és mindnyájunk üdvösségére. A Szentírás tanítása szerint ez főleg a természetfölötti rendben igaz, Krisztus titokzatos testében, a kegyelem erőterében.

„Ti Krisztus teste vagytok és egyenként tagjai... A szem nem mondhatja a kéznek: nincs rád szükségem; vagy a fej a lábnak: nincs rád szükségem... És ha az egyik tag szenved, valamennyien együtt szenvednek vele, s ha tiszteletben van része az egyik tagnak, vele örvend valamennyi.”

Akkor még nem értettem meg, azóta azonban teljesen világos lett előttem, s ezért most el kell mondanom: Isten azért ismertetett össze féltucatnyi emberrel a Columbián, hogy barátságunk erejével kiszabadítson abból a lelki zűrzavarból és nyomorból, amelybe kerültünk. Nyomorúságunk részben a saját hibánkból eredt, részben sajátos körülményeinkből adódott, abból, amit „modern világnak”, „mai társadalomnak” szokás nevezni. De a „modern” jelzőt fölöslegesnek, sőt talán igaztalannak is érzem. Pontosabb lenne az evangélium hagyományos szóhasználata: „a világ”.

Megváltásunk folyamata a közönséges és természetes dolgok szintjén kezdődik. Jellemző például, hogy a szentségek kiszolgáltatásához egyszerű és közönséges dolgokat használnak: kenyeret és bort, vizet, sőt és olajat. Így történt ez velem is. Könyvek és eszmék, versek és regények, festmények és zene, épületek és városok, tájak és filozófiák voltak azok az eszközök, amelyeket a bennünk ható kegyelem fölhasznált. Ezek azonban ma-

gukban még nem vezettek volna eredményre. Kisebb mértékben, de belejátszott az önfenntartás mélységes ösztöne is ebbe a különös, félig csak képzeletbeli betegségbe, amelyet senki sem tudott pontosan meghatározni.

Fontos szerepet játszott a küszöbön álló háború, minden bizonytalanságával, zűrzavarával és félelmével, és a világban tapasztalható erőszak és igazságtalanság: mindezek a hatások összefonódtak, egybeolvadtak és fölerősödtek néhányunknak a lelkében, s a kegyelmi élet útját készítették elő egyszerűen barátságunk és összetartozásunk erejében. Mindezt kovászként erjesztette az is, hogy gondolatainkat, nyomorúságainkat, fejtöréseinket, zavarainkat, félelmeinket, nehézségeinket, vágyainkat és megtorpanásainkat: egész útkeresésünket megoszthattuk egymással.

Már említettem Mark Van Dorent. Nem lennék egészen pontos és igaz, ha azt mondanám, hogy körülötte kristályosodott ki baráti körünk. Nem mindnyájan hallgattuk az ő előadásait, és nem mindvégig. Mégis közös tiszteletünk Mark józan gondolkodása és bölcsessége iránt nagymértékben tudatosította bennünk azt, amit mindnyájan kerestünk.

Talán éppen énrám hatottak különös erővel Mark előadásai. Emlékszem egy érdekes esetre.

1936 őszén történt, az új iskolaév küszöbén, az egyik ragyogó, bolondos, évkezdő napon, amikor még mindenki csupa lelkesedés. Ez lett az az év, amelyben Pop meghalt, és amelyben az élvezetek és feladatok együttes súlya összeroppantotta a teherbírásomat. Ez lett az az év, amelyben egyre gyakrabban szédültem, s amelyben a Long Island vasúttól úgy elkezdtem félni, mint egy szörnyetegtől, s New York láttán úgy húztam össze magam, mintha egy azték bálvány nagyratátott szája fenyegetne elnyeléssel.

Azon a napon mit sem sejtettem még mindebből. Lelkesedésemet még azok az eszmék fűtötték, amelyekkel először jöttem a Columbiára, és e gondolatvilágnak szellemében a szociológiai, gazdasági és történelmi előadásokra jelentkeztem. Az a furcsa, félig tudatos megtérés-féle, amellyel Cambridge-ből távoztam, minden bizonytalansága ellenére mégis egyre gyanakvóbbá tett az irodalommal szemben, pedig természetem ehhez vonzódott a leginkább. Azt a vádat érlelték bennem, hogy az irodalom haszontalan esztétizáláshoz, a menekülés filozófiájához vezethet.

Ettől nem csökkent a tisztelem az olyanok iránt, mint Mark. Mégis fontosabbnak láttam, hogy történelmet hallgassak, mint az ő előadásainak valamelyikét, amelyet még nem ismertem.

A Hamilton Hall egyik zsúfolt lépcsőházában mentem éppen fölfelé, abba a terembe, amelyben a történelmi előadásokat tartották. Benéztem a terembe. A második padsort azok a borzas fickók töltötték meg, akik minden délben beültek a *Jester* szerkesztőségébe, ott papírrepülőkkal dobálóztak és telefirkálták a falakat.

Hosszú, feketesörényes löfejével, de komolyságával is kimagaslott közülük Bob Lax: éppen valami világfájdalmas gondolatán tűnődött, és arra várt, hogy valakivel elbeszélgethessen. Már letettem a kabátomat és a könyveimet, amikor megtudtam, hogy itt nem az az előadás lesz, amelyet kerestem, hanem Mark Van Doren előadása Shakespeare-ről.

Kifelé indultam a teremből. Az ajtóból azonban mégis visszafordultam, leültem és végighallgattam az előadást. Ezek után a dékáni hivatalban elintéztam az óracerét, és egész évben ezt az előadást hallgattam.

Ennél jobb előadásokat sose hallgattam az egyetemen. Több szempontból is hasznomra vált. Egyedül itt hangzottak el igazán értelmes vélemények alapvetően fontos dolgokról: az életről, a halálról, az időről, a szeretetről, a bánatról, a félelemről, a bölcsességről, a szenvedésről, az örökkévalóságról. Irodalmi előadások sohasem válhatnak közgazdasági, filozófiai szociológiai vagy pszichológiai tanfolyammá. Említettem már, hogy Mark milyen remekül elkerülte ezt a veszélyt. Ennek ellenére az irodalom, főleg a dráma, elsősorban az emberi cselekedetek anyagából építkezik, – szabad, erkölcsi tettekből. S az irodalom, a dráma, a költészet olyan megállapításokat tesz ezekről a tettekről, amelyeket másképpen nem lehet elmondani. Ezért vész el Shakespeare, Dante és a többiek műveinek legmélyebb értelme, ha a történelem, az etika vagy bármely más tudomány száraz, tárgyilagos szaknyelvére szűkítjük le eleven és termékeny meglátásaikat az életről és az emberről. Műveik egészen más létrendbe tartoznak.

Ennek ellenére a *Hamlet*, a *Coriolanus*, a *Purgatorium* vagy Donne *Szent szonettjeinek* hatalmas ereje éppen abban rejlik, hogy remek illusztrációul szolgálnak az etikához, a pszichológiához vagy akár a metafizikához, sőt a teológiához. Vagy máskor, megfordítva, a tudományok szolgálatnak magyarázatot ehhez a sajátos valósághoz, amit költészetnek nevezünk.

Egész év folyamán az emberi vágyakozás, remény és félelem legmélyebb indítékairól beszélgettünk. Megvizsgáltuk a legfontosabb valóságokat, mégpedig nem Shakespeare-től és a költészettől idegen módszerrel, hanem éppen az ő világán keresztül, alkalomadtán kiegészítve máshonnan származó meglátásokkal. Mark kiegyensúlyozottan, érzékenyen és világó-

san látta a dolgokat, egyszerűen, de minden finomságra fogékonyan, a skolasztikán csiszolt értelemmel gondolkodott, ha nem is okvetlenül és kifejezetten keresztényül. S úgy adta elő mindezt, hogy aztán egészséges, maradandó és termékeny életre kelt bennünk. Ez az előadás készítettet talán leginkább arra, hogy vonatra üljek, és tovább járjak a Columbiára. Egészségem egész éven át csupán ebből táplálkozott, amíg rá nem akadtam Gilson könyvére, s azt el nem olvastam.

Ebben az évben fedeztem föl Bob Laxet: rájöttem, hogy benne Mark tisztánlátása keveredik az én zavarodott nyomorúságommal, és persze a sajátjával is.

Ha más szóval akarnám őt jellemezni, azt mondhatnám, hogy Hamlet és Illés alakja egyesült benne. Prófétai alkat, de indulatok nélkül, király, de zsidó is. Hatalmas és gyöngéd meglátásokkal telt értelem, mégis napról-napra kevesebbet beszélt fölfedezéseiről, és belenyugodott abba, hogy nem tudja kifejezni magát. Tétova némaságának szüneteiben, bár minden zavar és idegesség nélkül, többnyire a széke köré tekerte a lábát, hetvenhét különböző módon, mialatt a kezdő szót keresgélte. Legjobban a földön ülve tudott beszélni.

Szilárd megbízhatóságának szerintem az volt a titka, hogy természetes, ösztönös lelkiiség élt benne, születésétől fogva kapcsolatban állt az élő Istennel. Mindig attól félt, hogy zsákutcába jut, de azért azt is sejtette, hogy mégsem zsákutcában jár, hanem a végtelenség, az Isten felé vezető ösvényen.

Lelkülete kiskorától kezdve rokon lehetett Jóbéval és Keresztes Szent Jánoséval. Most már tisztán látom: oly mélységesen szemlélődő lélek, hogy maga ennek sose fog tudatára ébredni.

Összefoglalva: még azok is tisztelték, akik „gyakorlatiatlannak” bélyegezték, – az anyagi biztonságot nagyra tartó emberek általában tisztelik azokat, akik nem félnek a bizonytalanságtól.

Azokban a napokban leginkább az fűzött egymáshoz minket – bár nemigen beszéltünk róla –, hogy ugyanúgy a szakadék szélén járkáltunk mindketten, folytonos szédülésben, szorongva a vonatoktól és a magas épületektől. Lax valami miatt egyre jobban bízott bennem, hogy el tudom dönteni, mi használ és mi árt testi-lelki egészségünknek. Talán azért, mert mindig nagyon határozottan kifejeztem tetszéseimet és nemtetszéseimet. Félek tőle, hogy nemigen váltam javára. Mert bár örökké a szakadék szélén képzeltem magam, s másnapos állapotaimban a szakadék méretetlenül kitágult és százszor annyira szédültem tőle, – vágyaim mégis

gyakran ugyanarra a helyre vonzottak, ugyanahhoz a zenekarhoz és ugyanahhoz az italhoz, amíg a helyiséget be nem zárták hajnali négykor.

A hónapok múltak. Időm legnagyobb részét Douglastonban töltöttem és karikatúrákat rajzoltam a papírpohár-cégnek, s igyekeztem mindent megtenni, amit elvártak tőlem. Nyáron Lax Európába ment, én meg Douglastonban maradtam, s egy hosszú, ostoba regényt írtam az egyetem egyik futballistájáról, aki egy textilgyárban sztrájkokat szervezett.

Júniusban még nem kaptam diplomát, bár a végzős évfolyamhoz tartoztam: egy-két előadást még föl kellett vennem, mivel csak februárban iratkoztam be a Columbiára. 1937 őszén tehát visszamentem az egyetemre, de akkor már sokkal felszabadultabban, mivel nem nyomaszottak többé a negyedik emeleti undok és haszontalan feladatok. Kedvemre írhattam és rajzolhattam a *Jestemek*.

Gyakrabban beszélgettem Laxszal és Ed Rice-szal, aki most bárki másnál jobb és humorosabb képeket rajzolt a magazinba. Ekkor találkoztam először Sy Freedgooddal: fölényes és bonyolult, intellektuális modorát időnként gyanúsán nyájas álarccal leplezte el. Rajongott a szakkifejezésekért, olyanokért, amiket mi sose hallottunk. A filozófiai karon dolgozott valamin. Gyakran és tudatosan használt kétértelmű kifejezéseket. Tudományára büszkén a végletekig vitte a „mendacium jocosum”-ot, a tréfás hazugságot. Néha válaszainak gyorsaságából lehetett gyanítani, hogy nem mond igazat: minél gyorsabban felelt, annál nagyobbab hazudott. Valószínűleg azért tette ezt, mert valami egészen másra gondolt, valami nehezen érthető és a szóbanforgó témától távoli dologra; nem vett hát annyi fáradságot, hogy a kérdésre ráfigyelve helyes választ próbáljon adni.

Laxet, Gibney-t meg engem ez egyáltalán nem zavart, két okból. Seymour rendszerint csak gyakorlati kérdésekre felelt badarságokat, – s mi pedig mindnyájan a felhőkben éltünk. Másrészt hamis válaszai többnyire érdekesebben hangzottak, mint az igazság. Végül pedig eleve tudtuk, hogy mindig mást mond, megtanultuk tehát a dolgok tényleges rendjében kétféleképpen értékelni a válaszait: a valószínű igazsággal összehasonlítottuk azt, amit mondott, s így sokszor érdekes és ironikus megvilágításban láthattuk meg az életet.

Long Beach-i házukban egész családja állandó gomolygó felfordulásban élt. Hatalmas, ostoba rendőr-kutyájuk lehorgasztott fejével, csapott fülekkel, barátságos és büntudatos pillantással mindenkinek az útját állta. Amikor először találkoztam vele, megkérdeztem Seymourt:

– Hogy hívják?

– Herceg – dűnnyögte a szája sarkából.

A kutya örömmel fogadta ezt a nevet. Azt hiszem, mindenféle névre ugrott, akárhogy szólították is. Annyira ostoba volt, hogy hízelgésnek vett bármilyen elnevezést.

Elmentem hát vele a partra sétálni és hívogattam:

– Hé! Herceg!

Seymour felesége, Helen, arra jött, s hallotta, hogyan szólítom, de nem szólt semmit. Bizonyára azt hitte, hogy bolondozom ezzel a bestiával. Később Seymour elárulta, hogy nem is Herceg a kutya neve. De magyarázata alapján arra következtettem, hogy a kutya igazi neve: Király. Attól kezdve így szólongattam: „Hé, Király!” Hónapokkal később tudtam meg, amikor már sokszor jártam náluk, hogy a kutya neve se Herceg, se Király, hanem „Bunky”.

Az erkölcssteológusok azt állítják, hogy a tréfás hazugság önmagában csak bocsánatos bűn.

Seymour és Lax ekkor egy hálóban laktak. Lax az előző évben Bob Gibney-vel lakott, de ő idén végzett, és Port Washingtonban élt, az enyémhez igen hasonló helyzetben: ő is egy üres fallal meredt szembe a saját zsákutcája végén. Néha bejött a városba, hogy meglátogassa Dona Eatont, aki lakást ugyan kapott a 112. utcában, de munkát nem. Mégis sokkal kevésbé bánkódott a saját bizonytalan helyzetén, mint bármelyikünk. Annál rosszabb nem történhetett vele, mint hogy egészen elfogy a pénze, és haza kell mennie Panamába.

A Gibney-fajtájú embereket nemigen szokták jámbornak tartani: a magatartását inkább istentelennek nevezhetnénk. Azt hiszem, csak Isten tudta igazán, hogy durva gúnyolódásai mögött mélységes metafizikai réműlet rejlik. Igazi félelem szorongatta, de nem elég mély ahhoz, hogy a lelkének javára váljék. Ami kívülről cinizmusnak látszott, az valójában azoknak a közkeletű elképzeléseknek a kritikája volt, amelyeket teljesen használhatatlannak ítélt. Sajátos, egyéni módján ilyen torzultan juttatta kifejezésre türelmetlen vágyát a tiszta istenfogalomra, lázadását az elcsépelet közhelyek, a középszerű vallásosság ellen.

1937 tavaszán történhetett, hogy Gibney, Lax és Bob Gerdy arról beszéltek, hogy katolikusok lesznek. Bob Gerdy igen jó megjelenésű másodéves volt, gyerekes arccal, göndör hajjal. Komolyan vette az életet: amikor fölfedezte, hogy az utolsó évfolyamon a skolasztikus filozófiáról tartanak előadásokat, elkezdett járni az egyikre.

Gibney-t a skolasztikus filozófia úgy érdekelte, mint James Joyce-t.

Tisztelte a skolasztikus, főleg a tomista filozófia magas értelmi színvonalát, de azért olyan mélyen nem keltette föl az érdeklődését, hogy megtérésre indíthatta volna.

Ismeretségünk három-négy éve alatt Gibney folyton valamilyen „jel-re” várt: Isten érezhető, fogható indítására, valamiféle misztikus élményre. Miközben azonban erre várakozott, folyton olyasmit csinált, ami rendszerint kizárja vagy megsemmisíti a kegyelem működését. Így azokban az időkben egyikünk sem lett katolikussá.

Ezekben a kérdésekben Lax gondolkodott a legkomolyabban. Születésétől fogva neki lehetett a legmélyebb érzéke arra, hogy kicsoda az Isten. A többiek nélkül azonban ő sem mozdult.

Aztán ott voltam én is. Elolvastam a *The Spirit of Medieval Philosophy*-t. Fölfedeztem, hogy a katolikusok istenfogalma milyen hatalmas és szilárd. Ezen a fölismerésen túl azonban nem jutottam egy tapodtat sem. Mindössze annyit tettem, hogy egyik nap az egyetemi könyvtár katalógusából kikerestem Szent Bernátnak *De diligendo Deo* c. művét. Ez egyike azoknak a könyveknek, amelyekre Gilson gyakran hivatkozik. De amikor csak latinul sikerült belőle használható példányt találnom, nem kölcsönöztem ki.

1937 novemberében jártunk. Laxszel a belvárosba indultunk, a Broadway és a 110. utca sarkán megálló buszok egyikével. Érintettük a Harlem déli csücskét, elhaladtunk a Central Park végénél és a csónakokkal teli, piszkos tó mellett, majd a Fifth Avenue-n a fák alatt mentünk tovább. Lax egy könyvről számolt be, amit akkor olvasott: Aldous Huxley: *Ends and Means* c. művéről. Olyan lelkesen mesélt róla, hogy elhatároztam: én is elolvasom.

Elmentem tehát Scribner könyvesboltjába, megvettem és elolvastam. Írtam is róla egy tanulmányt, s odaadtam Barry Ulanovnak, a *Review* akkori szerkesztőjének. Görögös derűvel fogadta a cikket és leköszölte. Mosolya a benne leírt megtérésnek szólt: mármint Huxley-ének – bár igyekeztem kimutatni azt, hogy Huxley megtérése nemigen okozhat megkegyelmezést.

Huxley-t tartottam a kedvenc regényírómnak tizenhat-tizenhét éves koromban, amikor olvasmányaim alapján az élvezetek különös, ostoba filozófiáját próbáltam kiépíteni. Most pedig mindenki arról beszélt, hogyan változott meg Huxley. A pletykát még érdekesebbé tette Huxley agnosztikus, idős nagypapa és biológus bátyja. Hiszen az író most a misztikát kezdte hirdetni.

Huxley-nak volt olyan éles szeme, annyi bölcsessége és humorérzéke, hogy nem követett el semmi olyan ballépést, ami az ilyen megtéréseket nevetségessé vagy taszítóvá teheti. Nem lehetett igazán kinevetni érte – legalábbis semmi konkrét balfogásáért nem. Nem követte az Oxford mozgalomnak nyilvános gyónással végződő, csoportos megtéréseit.

Ellenkezőleg: mélyrehatóan, értelmesen és sokat olvasott a keresztény és a keleti misztikus irodalomból, s így jutott el ahhoz a megdöbbenő igazsághoz, hogy mindez nagyon is komoly és valóságos, s távolról sincs köze semmilyen álmodozáshoz, mágiához és sarlatánsághoz.

Nemcsak azt fedezte föl, hogy létezik a természetfölötti világ, hanem saját tapasztalata alapján azt állította, hogy érintésnyi közel van hozzánk, s hogy az erkölcsi életerőknek közvetlen és legfontosabb forrása, hogy könnyen és egyszerűen hozzáférhetünk az imádságban, a hitben, a lélek benső függetlenségében, a szeretetben.

A könyv címe erre utalt: rossz eszközöket nem használhatunk jó cél érdekében sem. Huxley főleg azzal érvelt, hogy jó céljaink elérését éppen az általunk felhasznált eszközök teszik lehetetlenné: a háború, az erőszak, a bosszú, a kapzsiság. Okfejtése szerint az emberek azért váltak képtelenné a megfelelő eszközök használatára, mert elsüllyedtek anyagi és állati ösztöneikben, természetük vak, kegyetlen és lélektelen mélyeiben.

Legfontosabb feladatunk az, hogy kiharcoljuk a szabadságunkat ezeknek az alacsonyrendű dolgoknak a zsarnokságával szemben, és megszilárdítsuk értelmünk és akaratunk uralmát. Hogy polgárjogot követeljünk e képességeinknek, egész lelkünknek: cselekvési szabadság nélkül nem élhetünk másképp, csak egymást szétszaggató vadállatként. Mindezek eredménye alapján jutott arra a jelentős fölfedezésre, hogy meg kell tanulnunk az imádságot és az aszkézist.

Aszkézis! Ilyesminek már a pusztá ötlete is egészen fölforgatta a gondolkodásom. Ez a szó eddig a természettel való furcsa és undorító visszaélést jelentette számomra: azoknak az embereknek a mazochizmusát, akik egy beteges és igazságtalan társadalomban megőrültek. Micsoda elképzelés! Megtagadni testünk vágyait, sőt meghatározott gyakorlatokkal féken tartani és kiirtani ezeket a vágyakat! Huxley persze az önmegtagadásnak és az aszkézisnek nem e fizikai oldalát hangsúlyozta. Érthető is, hiszen ő a dolgok lényegére tört, s azt a végső elvet kutatta, amely bizonyítja azt, hogy lelki szabadság nélkül nem élhet az ember.

Huxley megmutatta, hogy ez az önmegtagadás nem abszolút és nem öncélú, hanem igazi önmagunk kiteljesedése, a szellem fölszabadulása a

tűrhetetlen, önpusztító kötelékektől és korlátoktól: a test szolgaságából, amely végeredményben egész természetünket, társadalmunkat és világunkat pusztulással fenyegeti.

Ha a szellem fölszabadult és visszatért önmaga igazi közegébe, akkor már nincs többé egyedül: rátalálhat az abszolút és tökéletes szellemre, Istenre. Egységre léphet vele, s ez az egység nem valami bizonytalan költői kép, hanem valóságos tapasztalat. Huxley szerint lehetséges, hogy ez a megtapasztalás a buddhisták nirvánájában végződik, vagyis minden tapasztalat és valóság végső tagadásában: de gondolatmenete közben a bizonyítékok egész sorával igazolta, hogy válhat igazi, pozitív megtapasztalássá is.

A könyv legkiválóbb, elméleti része eklektikusan vegyítette össze a különböző furcsa tanokat. A gyakorlati rész gyöngébben sikerült, s nem ébresztett bizalmat, főleg akkor, amikor konkrét szociális programmal hozakodott elő. Úgy láttam, Huxley nem ismeri igazán a „szeretet” szó keresztény értelmét. Ez a szó üresen kongott az ő írásaiban, – pedig ez ad értelmet és életet minden igaz misztikának. Mégis, az ő könyvéből vált előttem világossá két jelentős fogalom: a természetfölötti világ léte, és az, hogy Istennel valóságos, élményszerű kapcsolatba kerülhetünk.

Huxleyről sokan azt gondolták, hogy belépni készül az egyházba, – pedig ezt a könyvet olyasvalaki írta, aki nincs jó kapcsolatban az egyházzal. Nemcsak Keresztes Szent Jánost, Nagy Szent Terézt idézte, hanem olyanokat is, mint Eckhart Mester, s egészében véve inkább a kelethez vonzódott. Úgy éreztem, hogy családjának hagyományos materializmusával szakítva az ősi protestantizmus útjára lépett: azokat az eretnek tanokat követte, amelyek a világmindenség teremtését rossznak tartják, – bár most már nem emlékszem rá, mennyire határozottan fejt ki nézeteit. Mindenesetre rokonszenvezett a buddhizmussal, és sajátosan nihilista árnyalattal alkotta meg a maga misztikáját, sőt etikáját is. Az albigensekhez hasonlóan kételkedve fogadta az egyház szentségeit és liturgikus életét, sőt olyan tanokat is, mint a megtestesülés.

Én azonban mindezzel nem törődtem. A háború iránti gyűlöletem, saját nyomorúságos helyzetem és az egyetemes világválság – mind arra készítetett, hogy egész szívemmel elfogadjam a lelki, belső élet igényének e megnyilatkozását, beleértve még valamilyen önmegtagadást is. Az utóbbit pusztán elméleti síkon fogadtam el. Vagy legalábbis látványosan csupán egyetlen szenvedélyre korlátoztam: a haragra és a gyűlöletre. A többi szenvedélyt, mint a falánkságot meg a testiséget, elhanyagolhatónak éreztem, pedig ezek jobban rászorultak volna az ellenőrzésre.

A könyv hatására az egyetemi könyvtárakban vadászni kezdtem a keleti misztika könyveire.

Emlékszem 1937–38 telére: hosszú napokon át üldögéltem douglastoni házunk nappalijában, a sápadt nap besütött a zongora melletti ablakon, ahol apám egyik bermudai akvarellje lógott a falon.

A ház nagyon elcsöndesült, amióta Pop és Bonnemaman eltávozott, John Paul pedig megpróbálta elvégezni az egyetemet a Cornellen. Órákon át ott ültem a hatalmas föliánsok között, a jezsuita Wieger atyának különös, keleti szövegekből készített, francia fordításával.

A kötetek címét, sőt a szerzők nevét is régen elfelejtettem. Nem is igen értettem eleinte egy szót sem ezekből az írásokból. Általában gyorsan, megszakítás nélkül olvastam. Legfőlegbb akkor álltam meg nagyritkán, ha valamit föl akartam jegyezni. Ezek a titkok sokkal elmélyültebb gondolkodást igényeltek volna, sőt lehetőleg egy hozzáértő ember szakszerű irányítását is. Én pedig egészen járatlan voltam minden ilyesemben. Így aztán a mítoszok, a különböző elméletek, erkölcsi aforizmák és bonyolult példázatok furcsa összevisszasága nemigen hatott a gondolkodásomra. Azzal az érzéssel tettem le ezeket a könyveket, hogy a misztika csupán a beavattaknak való, bonyolult tudomány, s hogy mindnyájan valami hatalmas Lényhez tartozunk; belőle származunk, s beléje kell visszatérnünk bonyolult gyakorlatok rendszerével, többé-kevésbé saját akaratunk irányításával.

Az egésznek egyetlen gyakorlati eredménye az lett, hogy elsajátítottam egy olyan módszert, amely esténként akkor is elaltat, ha különben nem tudnék aludni. Feküdj hanyatt az ágyon, párna nélkül, karodat tedd az oldalad mellé, lábadat nyújtsd ki, lazítsd föl minden izmodat és mondd magadban: „Most nincs lábam, nincs lábam... nincs lábam – nincsenek térdeim...”

Néha valóban bevált: sikerült bebeszélnem magamnak, hogy a lábam és a testem többi tagja levegővé vált és megsemmisült. Egyetlen testrészemmel nem boldogultam: a fejemmel. S ha addig nem sikerült elaludnom, amíg föl nem jutottam a fejemhez, s ezért megpróbáltam eltüntetni a fejemet is: akkor hirtelen életre kelt a mellem és a gyomrom és a lábam, olyan virgonc elevenességgel, hogy órákig nem tudtam elaludni. Többnyire azonban egészen gyorsan álomba merültem ezzel a fogással. Az autoszugesztio egyik fajtája lehetett, amolyan hipnózis-féle, vagy egyszerűen az izmok fellazítása a képzelet tudatos munkájának segítségével.

Végeredményben, azt hiszem, az egész keleti misztikát vissza lehet vezetni hasonló, csak sokkal finomabb és fejlettebb módszerekre. Ha pedig

ez így van, akkor valójában nem is misztika, nem lép ki a természeti rendből. Ettől még magában véve nem rossz a keresztény értékrend szerint, – de nem is mondható természetfölötti értéknek. Egyszerűen többé vagy kevésbé közömbös időtöltés, – kivéve, ha sátáni elemek vegyülnek belé. Ekkor persze a megsemmisülés álma csak azt szolgálná, hogy minden életerős, erkölcsi tevékenységet kiirtson, az ember személyiségét pedig valamilyen bűnös elv zsarnokságába taszítsa.

Ezek a gondolatok foglalkoztattak, amikor elmentem a dékáni hivatalba, és az egyik ablakoskán kiadták az alapfokú diplomámat: Bachelor of Arts fokozatot. Rögtön utána jelentkeztem angoltól a felsőfokú tanulmányok folytatására.

Az előző évben megtapasztaltam fizikai erőm hirtelen összeomlását: ezután féktelen világi karriervágyam megcsappant, s retteggve menekültem minden olyan tülekedő és bizonytalan mesterségtől, mint az újságírás. A tanulmányok folytatásával megtettem az első visszavonuló lépést: így eltávolodhatom a pénzért és hírnévért folyó küzdelemtől, a viták és versengések tülekedő, evilági életétől. Elmegyek tanárnak, és akkor életem hátralevő részében viszonylagos békében élhetek valamelyik egyetemen, könyveket olvasva és írva.

Persze azért Huxley könyve nem rántott ki megszokott világomból egyik napról a másikra. Ez már abból is látszott, hogy elhatároztam: a XVIII. századi angol irodalommal fogok foglalkozni, s erről az időről írom a szakdolgozatomat is. Mire az utolsó, piszkos hókupac is elolvadt a sportpályán, félig-meddig már el is döntöttem a kérdést. A XVIII. század második felének egy ismeretlen regényíróját választottam, Richard Graves-t. Főműve a *Spiritual Quixote* című regénye: Fielding modorában írt szatíra a szélsőséges metodistákról és más vallási fanatikusokról a korabeli Angliában.

Tyndall professzor irányításával kellett dolgoznom, s ez a téma remekül illett volna hozzá. Racionalizmusa és agnoszticizmusa ellenére mélységesen izgatták a vallásos ösztön összes különös eltorzulásai az elmúlt ötszáz esztendőben. Éppen akkoriban fejezte be könyvét D. H. Lawrence-ről. Azt vizsgálta, meglehetősen kritikusan, hogyan próbált Lawrence valami szintetikus, házi gyártmányú vallást fölépíteni abból a felpogány lelki hordalékból, amely az útjába akadt. Lawrence barátai igen haragudtak érte, amikor megjelent. Emlékszem, abban az évben Tyndall kedvenc témái közé tartoztak az akkoriban boldoggá avatott Cabrini anya csodái. Jót mulatott rajtuk, hiszen, mint minden racionalista, ő is dogmaként vallotta, hogy csodák nem történhetnek.

Egész tavasszal azon tétováztam, mit is válasszak szakdolgozatom témájának. A kérdés végül is egészen váratlanul rendeződött: annyira hirtelen, hogy nem is emlékszem rá, minek a hatására történt. Egy napsütéses délután szinte futva jöttem haza a Carpenter könyvtárból, a tenispálya mellett azzal az elhatározással, hogy ebből a századból egyetlen emberrel érdemes foglalkoznom: avval a költővel, aki a legtávolabb állt a korától, s a legélesebben szembenállt századával.

Akkor került a kezembe William Blake költeményeinek kisalakú, szépnyomású kötete a Nonesuch Press kiadásában, s mindjárt rájöttem mi lesz a témám. Blake költészetének és vallási eszméinek vizsgálatát választottam.

A Columbia könyvkereskedésben hitelbe megvettem Blake könyvének ugyanezt a kiadását (két évvel később fizettem ki). A kékfedelű könyv ma valószínűleg kolostori könyvtárunkban rejtőzködik valami olyan helyen, ahol senki sem tud hozzáférni. S ez így is van rendjén. Azt hiszem, a legtöbb trapistát könnyen megvadíthatnák a Próféciaék. Azok pedig, akik okulhatnának belőlük, ma már jobb könyvhöz is hozzájuthatnak. Nekem sincs rá több szükségem. Elvégezte rajtam azt, amit kellett, mégpedig igen alaposan. Remélem, hogy az égben találkozom vele.

Mit is jelentett számomra, hogy abban az évben, azon a nyáron, a dolgozatom írásakor William Blake zsenijével és szentségével érintkezésben élhettem! Már akkor kezdtem sejteni, mennyire kimagaslik angol kortársai közül – de nagyságát most tudom igazán értékelni, ebből a távolságból, erről a hegyről, amelyen most állok.

Képtelenség volna őt egy sorba állítani a XVIII. század végének többi alakjával, ezekkel a nyakatekert, szószátyár, begyöpösödött figurákkal. Meg sem kísérlém. Ami pedig a többi romantikust illeti: mennyire erőtelennek és hisztérikusnak látszik az ő ihletük Blake őseredeti, lobogó szelleméhez képest!

Coleridge egy-egy ritka pillanatban, képzeletével felküzdötte ugyan magát az igazi alkotás szintjére, – de ilyenkor is csak művész maradt, álmodozó, nem pedig látnok; alkotó, nem pedig próféta.

Talán az összes nagy romantikus értelmesebben tudta egymás mellé rakni a szavakat, mégis, minden helyesírási hibája ellenére, Blake vált nagyobb költővé, mélyebb és sodróbb ihlete révén. Tizenkét éves korában jobb költeményeket írt, mint Shelley bármikor az életében. Gondolom, azért, mert ekkor már látta Illést Londontól délre a mezőn, egy fa alatt állva.

Blake főgondja az volt, hogy egy olyan társadalomhoz kellett alkal-

mazkodnia, amely nem értette sem őt, sem hitét és szeretetét. Álnok és alantas emberek nemegyszer kötelességüknek érezték, hogy ezt az embert kézbe vegyék, irányítsák és átgyúrák, s valami hagyományos csatornába szorítsák be azt a tehetséget, amelyet fölfedeztek benne. S ilyenkor hidegen és szívtelenül leszólták mindazt, ami elevenen és valóságosan élt a hitében és a művészetében. Éveken át a legkülönbözőbb oldalakról kicsinyes üldöztetésekben volt része, míg végül el nem szakadt látszólagos pártfogótól, s föl nem adta a reményét annak, hogy szövetséget kössön azzal a világgal, amely bolondnak tartotta. Ekkor indult el végleg a maga útján.

Amikor ezt megtette, s véglegesen rézmetszőként telepedett le, akkor a Próféciák már fölőlegessé váltak. Élete hátralevő részében fölfedezte Dantét, s rajta keresztül kapcsolatba került a katolicizmussal. Azt írja, hogy ez az egyetlen vallás, amely valóban Isten szeretetét tanítja. Utolsó évei viszonylagos nyugalomban teltek el. Úgy látszik, sose érzett ösztönzést arra, hogy kihalásson magának egy papot abban az Angliában, amelyben a katolicizmus gyakorlatilag törvényen kívül élt: de ragyogó arccal halt meg, s az ujjongó öröm énekei törtek elő a szívéből.

Ahogy Blake lassan belehatolt gondolkodásomba, egyre tudatosabban ráébredtem arra, mennyire szükséges az élő hit. Rácszméltem arra is, hogy milyen képtelen és kicsinyes ez a halott, önző racionalizmus, amely az elmúlt két évben megbénította az értelmemet és az akaratomat. A nyár végére tisztázódott előttem egyedüli életlehetőségünk: csak abban a világban lehet élni, amelyben valóságosan jelen van Isten.

Tudom, milyen súlyos ez a kijelentésem. Nem is akarom úgy mondani, hogy többet sejtessen az igazságnál. Ezért pontosítanom kell a mondatot azzal, hogy bennem mindez még mindig inkább csak értelmi fölfedezést hozott, nem többet. Még nem hatolt le akaratom gyökeréig. A lélek élete nem a tudás, hanem a szeretet, mivel a szeretet az ember legfőbb képességéből, az akaratból fakad. Az ember általa képes egyesülni minden törekvésének végső céljával – általa képes eggyé válni Istennel.

3

Az egyik szoba ajtaján, ahol Lax és Sy Freedgood lakott, a költői rendetlenség közepén lógott egy nagy, szürke, könyomatos kép. Hindu férfit ábrázolt: tágranyílt szemmel, megszeppent arckifejezéssel, keresztbefont

lábbal ült fehér ruhájában. Megkérdeztem őket a képről, de nem tudtam eldönteni, lenézést vagy tiszteletet takar-e a válaszuk. Lax elmesélte, hogy valaki kést dobott bele a képbe, de a kés visszarepült, és csaknem levágta az ottlevők fejét. Másszóval értésemre adta, hogy a kép valami belső szentséget rejtget. Összes barátom ezért vette körül egyszerre megvetéssel és tisztelettel. Ezzel a furcsán vegyes érzéssel fogadtak minden természetfölöttit, illetve mindent, amit annak gondoltak. Furcsa története van annak is, hogyan került a kép az ajtóra.

Hindu messiást ábrázolt, napjaink megváltóját Indiában, akit Jagad-Bondhunak neveztek. Küldetése az egyetemes béke és testvériség megvalósítására irányult. Nemrég halt meg, és sok követője akadt Indiában. Új vallásos rendet alapított, és szentként tisztelték, sőt ennél is többet: az istenség utolsó megtestesülését látták benne a hinduk lélekvandorlás-hite szerint.

1932-ben nagy hivatalos levél érkezett az új „rend” egyik kolostorába, Kalkutta mellé. A levél a chichagói világkiállításról érkezett, amely a rákövetkező évben nyílt meg. El nem tudom képzelni, hogyan hallhattak a rendezők erről a kolostorról. A levél hivatalosan meghirdette a „vallások világkongresszusát”. Emlékezetből írom le mindezt, de a lényege ez volt: a kolostort apátját fölkererte arra, hogy küldjön képviselőt erre a kongresszusra.

A kolostort így írták le nekem: neve Sri Angan, vagyis „játszótér”. A külvilágtól elzártan sok kunyhó, vagyis nyugatias kifejezéssel „cella” áll benne. Szerzeteseik csöndes, egyszerű emberek. Mi úgy mondanánk, liturgikus életet élnek, méghozzá szoros összefüggésben az évszakok, a természet visszatérő változásaival. Istentiszteletüket főként az jellemzi, hogy minden élőlényrel mélységes összhangban azonosulva dicsérik Istent. Dicsőítésüket énekkel fejezik ki, dobok, primitív hangszerek, furulyák és sípok kíséretében. Sok szertartásos táncuk is van. Ezen felül hangsúlyozzák a „belső ima” fontosságát, vagyis nagyjából a szemlélődő imádságot. A szerzetesek az Isten utáni vágy lírai dalaival dolgozzák bele magukat az elmélkedésbe, s aztán békében megnyugodva oldódnak fel az Abszolútumban.

Életük egyébként rendkívül primitív és igénytelen. Mi zordnak és sivárnak neveznénk. Nem vad vezeklésre és önmegtagadásra gondolok itt. De a hindu társadalom általános szegénysége olyan életszínvonalat ró rá ezekre a szerzetesekre, amelyet a nyugati világ szerzeteseinek többsége elviselhetetlennek érezne. Ruházatuk turbánból, a test köré csavart vászon-

darabból és köntösből áll. Cipőt nem viselnek. A köntöst is talán csak utazásra használják. Élelmük: némi rizs, zöldség és gyümölcs.

Tevékenységükben a legfontosabbnak az imádságot, az istendicséretet tartják. Bensőségesen átéli Isten jóságát, s ennek alapján fejlett érzékkel értékeli az ima erejét és hatékonyságát. Egész lelkiségük gyermeki, egyszerű, ha tetszik primitív, közel áll a természethez, eredeti, derűs és optimista. Lehet, hogy életük csupán a természetes vallás és a többi emberi erények kivirágzása, beleértve az intenzív, természetes szeretetet. Mégis, az benne a meghökkentő, hogy ezeknek a pogány szerzeteseknek az élete a természetes rendben olyan tiszta, szent és békés, hogy megszegyenítené sok keresztény szerzetes tényleges életmódját, pedig nekik állandóan rendelkezésükre állnak az összes kegyelmi eszközök.

Ebbe a világba úgy érkezett a chicagói levél, mint derült égből a vilámcsapás. Az apát örült a levélnek. Nem tudta, mi a chichagói világkiállítás. Nem fogta föl, hogy minden ilyesmit csupán eszközül használnak fel a pénzszerzésre. A vallások világkongresszusát többnek vélte néhány nyughatatlan, bár bizonyára őszinte ember eszelős ötleténél. Azt hitte, hogy ez lesz az első lépés szeretett messiása, Jagad-Bondhu reményének a teljesedéséhez: megvalósul a világbéke, az egyetemes testvériség. Talán most egyesül valamennyi vallás egyetlen nagy vallássá, és minden ember testvérként kezdi Istent dicsérni, ahelyett, hogy egymást darabokra szagatnák.

Az apát kiválasztotta egyik szerzetesét, és megbízta azzal, hogy menjen el Chicagóba, a vallások világkongresszusára.

Iszonyatos feladat lehetett ez. Sokkal vakmerőbb, mintha például egy újonnan fölszentelt kapucinus szerzetesnek azt parancsolják, hogy menjen el misszionáriusnak Indiába. Hisz ez végül is csupán annyit jelent, hogy egy kiképzett misszionárius elfoglalja a számára előkészített helyet. Itt viszont egy, a dzsungel szélén született emberkét utasítottak arra, hogy hagyja ott a kolostort, és induljon neki a világnak. Sőt egyenesen az erőszakos és materialista civilizáció központjába küldik, amelyről sejtelve sincs, de már a hallatára is libabőrös lesz a háta. Sőt, az apát azt is közölte vele, hogy *pénz nélkül* kell útnak indulnia. Nem mintha nem tarthattak volna pénzt maguknál, hanem mert egyszerűen nem volt semmijük. Az apátnak annyit sikerült összeszednie, amennyin az út feléig megválthatta a jegyét. Azon túl gondoskodik róla az ég.

Amikor ezzel a szegény kis szerzetessel összeakadtam, aki pénz nélkül jött át Amerikába – már körülbelül öt éve élt itt, és sok más mellett a fi-

lozófiai doktori címet is megszerezte a chicagói egyetemen. Ezért általában úgy emlegették, mint Doktor Bramacharit, bár azt hiszem, hogy Bramachari egyszerűen a szerzetes hindu neve, s valahogyan így lehetne inkább lefordítani: „Doktori-cím-nélküli-kistestvér”.

Sosem értettem meg, hogyan tudott átvergődni azokon a bürokratikus útvesztőkön, amelyek Amerikát elzárják egy nincstelen vándortól. A hivatalnokokat bizonyára lenyűgözte egyszerűsége, és ezért vagy szabálytalanságot követtek el az érdekében, vagy kioktatták, hogyan intézheti el a hivatalos formaságokat. Néhányan nagyobb összeget kölcsönöztek is neki. Mindenesetre partraszállt Amerikában.

Nem történt más baja, csak az, hogy mire Chichagóba jutott, már véget ért a vallások világkongresszusa.

Akkoriban már bontották a kiállítási épületeket. Neki azonban elég volt egyetlen pillantás ahhoz, hogy mindent megtudjon a vallások világkongresszusáról. De attól kezdve, hogy odakerült, nem ütközött többé nehézségekbe. Sokszor látták vasútállomásokon, amint éppen a Gondviselés segítségére várt. Feltűnt turbánja és fehér ruhája (amelyet téli időben eltakart barna felöltője). Észrevették azt is, hogy papucsot visel, s talán több se kellett ahhoz, hogy fölkeltse az érdeklődésüket. Gyakran kapott meghívást, hogy előadásokat tartson vallási és társadalmi klubokban, iskolákban, kollégiumokban. Nemegyszer beszélt protestáns templomok színpadán is. Így biztosítani tudta megélhetését. Szinte mindig vendégül látta valaki azok közül, akikkel megismerkedett. Az utazásaihoz szükséges pénzt pedig úgy teremtetten elő, hogy az elutazása előtti este nyitott erszényét egyszerűen a nappali szoba asztalán hagyta.

A pénztárca üres szája ékesszólóan elmondta vendéglátóinak: „Amint látjátok, üres vagyok.” Vagy: „Amint látjátok, csak tizenöt centem maradt.” A tárca elég gyakran megtelt reggelre, és így ő továbbmehetett.

Hogyan került össze Sy Freedgooddal? Seymour felesége Chicagóban tanult, Bramachari ott találkozott vele, majd Seymourral is. Bramachari egyszer-kétszer kiment Long Beach-be, elment vitorlázni Seymourral, az útról aztán verset írt, amit Seymournak és feleségének ajánlott. Szerette Seymourt, mivel a társaságában nem kellett annyi ostoba kérdésre felelnie. Pártfogói között ugyanis bőven akadtak bolondok, mániákusok vagy teozófusok, akik szívesen kisajátították volna maguknak. Elárasztották szélsőséges ötleteikkel, pedig ő igazán nemeslelkű és türelmes ember volt. Long Beach-ben viszont békében hagyták. Csak Seymour régimódi nagyanyját nem lehetett meggyőzni arról, hogy nem esküdt ellensége a

zsidó népnek. Ezért átköltözött egy másik szobába, és rituális mécseseket gyújtott a betolakodó ellen.

Az iskolaév végén, 1938 júniusában Lax és Seymour már a szobájuk közepén álló nagy ládába csomagolták a könyveiket. Ekkor hallottuk meg, hogy Bramachari ismét New Yorkba készül.

Seymourral együtt kimentem elé a Grand Central pályaudvarra. Fojtott izgalommal vártam, mivel Seymour előzőleg válogatott hazugságokkal beszélte tele a fejem: azt mondta, hogy Bramachari képes a levegőben úszni és a vízen járni. Elég soká találtuk meg a tömegben, annak ellenére, hogy a turbános fehérruhás hindu elég feltűnő látványt nyújtott. De bárkit kérdeztünk is, mindenütt azt felelték, hogy nem láttak ilyen embert.

Már vagy tíz-tizenöt perce várhattunk, amikor egy macska sétált keresztül óvatosan a tömegen. Elment mellettünk, ránk nézett és eltűnt.

– Ez ő – mondta Seymour. – Macskává változott. Nem szereti a feltűnést. Nézzünk körül, mert most már tudja, hogy itt vagyunk.

Egyszerre feltűnt mögöttünk Bramachari, amint Seymour éppen egy hordárnál érdeklődött utána, és tőle is tagadó választ kapott.

Seymour megfordult, és szokatlanul nyájas hangon megszólalt:

– Ó, Bramachari, hogy van?

Szerény, derűs kis ember állt ott, széles mosollyal, fogai kiragyogtak barna arcából. Fején sárga turbán, rajta körös-körül vörös betűkkel fölírt hindu imádságokkal. A lábán pedig, semmi kétség: papucs.

Kezet fogtam vele, miközben attól félttem, hogy talán megráz valami villanyárammal. Nem történt semmi. A földalattival elmentünk a Columbiára, miközben minden utas minket bámult. Útközben arról kérdezgettem, hogy milyen egyetemeken járt eddig. Tetszett-e neki a Smith vagy a Harvard? Amikor a 116. utcánál feljöttünk, megkérdeztem, melyik tetszett neki a legjobban. Azt válaszolta, hogy neki valamennyi megfelelt. Eszébe se jutott, hogy ilyesmiben is válogathasson az ember.

Tiszteletteljes hallgatásba merültem, s eltűnődtem a szavain. – Régesrég ráébredhettem volna már arra, hogy a helyszín nem is olyan fontos az ember életében. De nem: még mindig csökönyösen ragaszkodtam egyes környezetekhez. Határozott rokon- és ellenszenvvel válogattam az egyes helyek, főleg az egyetemek között. Folyton olyat kerestem ugyanis, ahol kellemesen, gond nélkül élhetnék és taníthatnék.

Már első találkozásunk alkalmával igen megszerettem Bramacharit és ő is engem. Jól megértettük egymást. Megérezte rajtam, hogy én is el akarok jutni valami szilárd vallási meggyőződéshez, olyan életformához, amely –az övéhez hasonlóan – Istenre irányul.

Ha most rágondolok, leginkább az lep meg, hogy sohasem próbálta kifejteni saját vallási nézeteit, – szertartásaik külsőségeiről is csak később ejtett szót. Bizonyára mindent elmondott volna, amit megkérdezek tőle, – de én nem voltam rá kíváncsi. Inkább az érdekelt, hogyan látta a társadalmi és vallási helyzetet akkor, amikor átjött Amerikába. De egy egész könyvet megtöltene, ha leírnám mindazt, amit mondott.

Bírálata sohasem volt gúnyos, ironikus vagy bántó, általában nem is mondott ítéletet semmiről, főleg rosszat nem. Egyszerűen csak tényeket állapított meg, azután fölnevetett. Sajátos derűvel nevetett – egyszerűen elámult azon, hogy emberek képesek úgy élni, ahogyan maga körül látta.

Halálra nevette magát az amerikai városi élet lármáján, erőszakosságán és az olyan nyilvánvaló örültségeken, mint a rádióműsorok és az utcai reklámok. Jóhiszemű idealizmusunkat is furcsának találta. Legkomikusabbnak azonban azt érezte, amikor protestáns lelkészek lelkesen kérdezték tőle, hogy Indiát valóban egészen meghódította-e már a protestantizmus. Ilyenkor rendszerint azt válaszolta, hogy India még igen messze van attól, hogy megtérjen, akár a protestáns, akár a katolikus hitre. Véleménye szerint a keresztény misszionáriusok azért nem tudtak igazán behatolni Ázsia mérhetetlen embertömegébe, mert a misszionáriusok társadalmi szintje messze fölötte áll a bennszülöttekénél. Az anglikánok valóban azt gondolták, hogy a hindukat úgy tudják megtéríteni, ha szigorúan elkülönülnek tőlük: a fehér emberek az egyik templomba, a bennszülöttek a másikba járnak, és mindkét helyen szónokolnak nekik a testvéri szeretetről és az egységről.

Szerinte minden keresztény misszionáriust az akadályoz a leginkább a munkájában, hogy túl jól, túl kényelmesen él. Úgy gondoskodnak magukról, hogy a hinduk képtelenek szentnek látni őket – nem beszélve arról, hogy húst ettek, ami ellenszenvessé tette őket a bennszülöttek szemében.

Semmit sem tudok a misszionáriusokról, de biztos vagyok benne, hogy a mi életszínvonalunkhoz képest az ő életük önfeláldozó és nehéz, és egyáltalán nem tekinthető kényelmesnek. Az európai vagy amerikai életmódhoz képest óriási áldozatot vállalnak. Valószínűleg az életüket tennék kockára, ha azon az életszínvonalon próbálnának élni, amellyel az ázsiai emberek többségének be kell érnie. Nemigen lehet elvárni tőlük, hogy mezitláb járjanak s gyékényszőnyegen aludjanak egy kunyhóban. De egy biztos: a pogányoknak megvannak a maguk elképzelései az élet-szentségről, és ennek lényeges része az aszkézis. Bramachari szerint a hin-

duk többségének az a benyomása, hogy a keresztények nem tudják, mi az askézis. Ő persze elsősorban a protestáns misszionáriusokról beszélt, de azt hiszem, kritikája mindazokra áll, akik valamelyik fejlett országból érkeznek meg a trópusok vidékére.

A magam részéről nem látok ebben semmi elszomorítót. Bramachari egyszerűen olyasmit fogalmazott meg, ami régóta ismerős az evangéliumok olvasói előtt: Ha a földbe esett búzaszem el nem hal, egyedül marad; de ha meghal, sok termést hoz. A hinduk nem olyan embereket várnak tőlünk, akik iskolákat és kórházakat építenek – bár ezek a dolgok önmagukban jók meg hasznosak, és iszonyatosan hiányoznak Indiában – hanem azt akarják tudni, hogy vannak-e szentjeink, akiket elküldhetünk hozzájuk.

Nem kétséges előttem, hogy sok misszionáriusunk szentül él, – és képes még nagyobb szentté is válni. És másra nincs is szükség. Végül is Xavéri Szent Ferenc százezreket térített meg a XVI. században, és olyan erős keresztény társadalmakat hozott létre Ázsiában, hogy évszázadokon át fennmaradtak a katolikus világ minden külső anyagi segítsége nélkül is.

Bramachari semmi olyat nem mondott az anglikánokról vagy a többi protestáns egyházzal, amit ne tudtam volna róluk. Sokkal inkább érdekelt a katolikusokról alkotott véleménye. Ők persze nem hívták meg, hogy szószékeikről prédikáljon. Kíváncsiságból azonban elment néhány templomba. Egyedül itt érezte azt, hogy az emberek imádkoznak – mesélte. Véleménye szerint egyedül ez a vallás vált valamennyire is életerőssé. Egyedül a katolikusok törekedtek komolyan istenszeretetre. Ez nem maradt pusztán jámbor vélekedés vagy érzelem, hanem mélyen beléhatolt a természetükbe is.

Amikor azonban egy nagy, középnagy bencés kolostorban tett látogatásáról beszélt, ismét mosolyogni kezdett. Elmondta, hogy egész sor műhelyt, gépet, nyomdát mutattak neki. Végigvezették az egész „telepen”, mintha teljesen beleélték volna magukat az épületeikbe és a vállalkozásaikba. Az az érzése támadt, hogy jobban érdekli őket a nyomda, az írás és a tanítás, mint az imádság.

Bramachari nem tartozott azok közé, akiket meghiúsítottak az ilyen kijelentések: „ebben a templomban negyedmillió dollár értékű festett üveget láthat, az orgonának hat regisztere van, dobbal, haranggal és fülémüleszóval, az oltárt igazi, élő olasz művész készítette...”.

A kereszténység peremén levőket tisztelte a legkevésbé: a különös, szél-

sőséges szektákat, a Christian Science meg az Oxford csoport követőit, s az ehhez hasonlókat. Ez sokban megerősített: nem mintha érdekeltek volna, de növelte az iránta érzett tiszteletemet.

Szavait sohase fogalmazta tanács formájában. Egyetlen tanácsot adott, azt nem is felejttem el soha: „Sok gyönyörű misztikus könyvet írtak a keresztények. El kell olvasnia Szent Ágoston *Vallomásait* és *Krisztus követését*.”

Persze hogy hallottam már mindkettőről. De szavában az a feltételezés bújkált, hogy Amerikában a legtöbb ember azt sem tudja, hogy ilyen könyvek léteznek. Úgy érezte, hogy olyan igazságot birtokol, amely újdonságként érinti a legtöbb amerikai: rég elfeledkeztek saját kulturális örökségüknek e rejtett értékéről, s most ő emlékeztetheti rá az amerikaiaikat. Elismételte azt, amit mondott, komolyabbra fordítva a szót: „Igen, el kell olvasnia ezeket a könyveket.”

Ritkán beszélt ilyen nyomatékosan.

Most visszagondolva azokra a napokra, igen valószínűnek tartom, hogy részben azért hozta el őt Isten Indiából egészen idáig, hogy ezt megmondhassa nekem.

Sokan furcsálhatják, hogy a misztikával foglalkozva ösztönösen Kelet felé fordultam, mintha a keresztény hagyomány keveset vagy semmit sem mondana róla. Azzal a meggyőződéssel nyálgattam át Wieger vaskos köteteit, hogy a vallás itt jutott el fejlődésének csúcsára. Talán azért is, mert Huxley *Ends and Means* c. könyve azt az előítéletet alakította ki bennem, hogy a kereszténység kevésbé tiszta vallás, mivel hozzátapadt az anyaghoz. Lealacsonyodott a szentségi liturgiához, arra hivatkozva, hogy a teremtett dolgok felszólíthatják az embert arra, hogy lelkét a magasabb valóságokhoz emelje föl.

Most pedig arra bízattak, hogy forduljak a keresztény hagyományhoz, Szent Ágostonhoz, – s erre éppen egy hindu szerzetes sürgetett.

De ha sose kaptam volna ezt a tanácsot, végül akkor is az egyházatyáknál és a skolasztikusoknál kötöttem volna ki. A doktori értekezésemben dolgozva ugyanis szerencsés fölfedezést tettem, amely végre ráállított a helyes útra.

Fölfedeztem egy könyvet, amely kibogozta minden problémámat, amelyet értekezésemben fölvettem – Jacques Maritain: *Art et Scholastique* c. könyvét.

Ennek az iskolaévnek az utolsó hete igen zavaros volt. Lax és Freedgood hiába erőlködött, hogy összeszedje a holmiját és hazamenjen. Bramachari az ő szobájukban lakott, egy könyvcsomó tetejére telepedve. Lax különben egy regényét próbálta befejezni, Nobbe professzor regényírói szemináriumára. Mindegyik barátja vállalta, hogy megír egy részletet a könyvéből. Végül azonban többé-kevésbé hármunkra maradt az egész Laxre, rám és Dona Eatonra. Amikor Nobbe kezébe került a regény, egyáltalán nem tudott eligazodni rajta. Egy gyöngé „B” osztályzatot mégis adott rá, s ennek mi szívből örültünk.

Lax anyja beköltözött a városba, hogy a doktorátus előtti utolsó, vad iramban fia segítségére legyen, ha összecsucskanék. Lax rendszerint vele étkezett a Butler Hallban bérelt lakásán. Néha elmentem hozzájuk, és segítettem neki a különböző tápszerek elmajszolásában.

Közben azt terveztük, hogy egy olajszállító hajón a Hudsonön és az Erie csatornán fölmegyünk Buffalóba. Lax sógora ugyanis az olajszakmában dolgozott. Utána Oleanba készültünk, New York állam itteni csücskére, ahol Lax lakott.

Az évszáró napján Lax szobájának ablakában könyökölve megittunk egy üveg pezsgőt. Néztük a napot a sportpálya fölött, és figyeltük, hogyan gyülekeznek az emberek a fák alatt, a Hamilton Hall-lal szemben. Hamarosan itt hallgatunk meg majd néhány beszédet, és fogunk kezét Nicholas Murray Butlerrel.

Ebben a júniusban már nem szerepeltem a végzettek között. Az én avatásom már akkor befejeződött, amikor februárban a dékáni hivatalban megkaptam a diplomámat. Mégis kölcsönkértem Dona Eaton sapkáját és köpenyét, amelyben egy évvel azelőtt diplomázott a Barnard egyetemen. Odaültem a többiekhez, és együtt gúnyolódtam velük a beszédeken, félig józanul, kissé eltompulva az előbbi pezsgős ünnepségtől.

Végül valamennyien fölkelünk, és lassanként felsorakoztunk az ideiglenes emelvényre vezető, ócska falépcsőkön, hogy kezét fogjunk a hivatalos személyekkel. Butler rektor sokkal alacsonyabb volt, mint vártam. Szálmás emberkének látszott. Minden egyes növendéknek motyogott valamit, amikor kezét fogott vele, de nem lehetett érteni, mit mond. Később megtudtam, hogy az utolsó hat-hét évben a hallgatók ilyenkor, búcsúzásképpen gúnyolódni szoktak vele.

Én nem szóltam semmit. Csak kezét ráztam vele, és továbbléptem. Így

kerültem a dékán, Hawkes elé. Meglepetten rámnézett bozontos szemöldöke alól, és ezt dünnyögte:

– Maga meg mit keres itt?

Elmosolyodtam és továbbléptem.

Végül is nem mentünk el az olajszállító hajóval, hanem vonattal indultunk Oleanba. Ekkor pillantottam meg először a világnak azt a sarkát, amelyben egy szép napon megtanulhattam, hogyan lehetek nagyon boldoggá, – és ez a nap már nem is soká váratott magára.

Ez a boldogság teszi New York állam északi részét oly széppé a számomra. De nem fér kétség hozzá, hogy ez a vidék a valóságban is szép. Mély völgyei, sokmértőldes, magas, hullámszó, erdős hegyvonulatai, békés városai és tágas mezői, hatalmas, vörös csürei és fehér farmházai: mindez még elragadóbbnak és szebbnek látszott a lenyugvó nap hosszú, ferde sugaraiban, amint elhagytuk Elmirát.

Amint a vonat órákon át nyelte a mérföldeket, képünk támadhatott Amerika nagyságáról, európai szemnek hatalmas méreteiről. Milyen színes, friss, hatalmas és gazdag ez a tejjel-mézszel folyó ország! Milyen tisztál Mennyire egészséges! Új és mégis régi: nem csupán száz évre alapították és népesítették be.

Amikor kiszálltunk Oleanban, nagyot szippantottam egészséges levegőjéből, és belehallgattam a csöndjébe.

Egy hétnél tovább nem maradtam ott, minél hamarabb vissza akartam térni New Yorkba, mert, szokás szerint, szerelmes voltam.

Egyik nap, útban az indián rezervátum felé, letértünk a főútról, hogy megtekintsük egy ferences kollégium egyszerű téglalapúleteit.

A kollégiumot Szent Bonaventuráról nevezték el. Lax szerette ezt a helyet. Anyja pedig rendszeresen járt ide a ferencesek esti előadásaira. Lax jóbarátja volt a könyvtáros atyának, és szerette a könyvtárat. Behajtottunk a kolostor területére, és az egyik épületnél megálltunk.

De amikor Lax arra bízott, hogy szálljak ki, nem voltam hajlandó.

– Menjünk innen – mondtam.

– Miért? Igazán kedves hely, nem?

– O. K., de azért menjünk már innen. Induljunk az indián rezervátumba.

– Nem akarsz megnézni a könyvtárat?

– Innen is eleget láthatok belőle. Induljunk tovább.

Nem tudom, mi ütött belém. Talán megrémisztett az a tudat, hogy papok és apácák vesznek körül, – kitört rajtam a pokol polgárainak elemi

félelme, amely föltámad a szerzetesélet, a szerzetesfogadalmak, a Krisztusban Istennek adottság legkisebb jelére. Túl sok a kereszt, a szent szobor. Túl sok a béke és a vidámság. Túl sok a jámbor optimizmus. Mindettől annyira rossz érzésem támadt, hogy menekülnöm kellett.

Amikor visszatértem New Yorkba, egyik első dolgom az volt, hogy végre elszakadjak a douglastoni háztartástól. Nagyszüleim halálával a család gyakorlatilag fölsozlott. Sokkal több időm marad a munkára, ha nem kell olyan sok időt eltöltenem a földalattin és a Long Island vonaton.

Egy esős, júniusi napon megegyeztem Herbbel, a douglastoni színesbőrű sofőrrel, és minden csomagomat, könyvemet, a hordozható gramofonomat, a slágerlemezeimet, falfestményeimeket és egy vadonatúj teniszütőt átszállítottunk az albérletembe, a 114. utába, éppen a Columbia könyvtára mögött.

Egész úton Valentinonak, az egykori híres filmsztárnak rejtélyes haláláról beszélgettünk. A legnagyobb jóakarattal se nevezhetnénk túl élénknek ezt a társalgást, hiszen Valentino legalább tíz évvel azelőtt meghalt.

– Szép helyet talált magának – mondta Herb, jóváhagyva ezzel a lakást, amelyet hét és fél dollárért béreltem. Ragyogó tiszta hely volt, új bútorokkal. Az egyetemi tenispálya melletti udvarra nézett, egy hatalmas szénkupacra, aztán a sportpályára, mögötte pedig a régi, kupolás könyvtárepületre. A egész panorámába még néhány fa is beletartozott.

– Most aztán kedvére élheti a világát, hogy hozzátartozóitól elszakadt – jegyezte meg Herb a távozáskor.

Bármilyen egyéb történet is ebben a lakásban, mégis ezen a helyen kezdtem imádkozni, mégpedig elég rendszeresen. Itt egészítettem ki könyvtáramat, mégpedig Bramachari ajánlására a *Krisztus követésével*. S végül innen úztek el, csaknem fizikai erővel, hogy keressek egy papot magamnak.

Július jött, nagy, párás hőséggel. A Columbiát kövér, szemüveges, rózsaszínruhás hölgyek ezrei töltötték meg a középnnyugatról, vászonruhás, idős urak, besavanyodott iskolaigazgatók Indianából, Kansasból, Iowából és Tennessee-ből. Ereik összezsugorodtak a pozitívizmustól. A behavioristák tanai villantak föl szemüvegeik mögött, amint a forró termekben halott igazságokról elmélkedtek.

A könyvek mind magasabbra és magasabbra tornyosultak egyetemi dolgozószobámban és lakásomban. Beléfúrtam magam az értekezésembé. Sokszáz hibát követtem el, amit a későbbi években is alig tudtam kideríteni, mert nem hatoltam be a dolgok mélyére. Szerencsére nem akadt senki, aki fölfedezte volna őket. De jól éreztem magam és sokat tanultam

ebben az időben. A munka fegyelemre szorított, és remekül kigyógyított az egészségemért való aggodalmaskodásból.

Munkám folyamán fölfedeztem a skolasztikus filozófiát.

Végül is „A természet és művészet William Blake világában” c. témát választottam értekezésemhez. Akkor még nem ébredtem tudatára annak, hogy mennyire a gondviselés rendelte ezt számomra. Hiszen elvezetett oda, hogy tanulmányozzam: lényegében misztikus és természetfölötti élményeiből kiindulva Blake hogyan válaszolt mindenfajta földhözragadottságra, naturalizmusra, és szűkös, klasszikus realizmusra a művészetben. Más szóval, ha józanul fogtam hozzá a témához, akkor nem vezethetett sehova máshova, csak oda, hogy kigyógyított saját naturalista és materialista filozófiámból, s föltárta mindazokat a következtelenségeket és ellentmondásokat, amelyek évek óta ott lappangtak gondolkodásomban, anélkül, hogy magyarázni tudtam volna őket.

Végül is, kora gyermekésgemtől fogva úgy láttam, hogy a művészi élmény legmagasabb megvalósulásában a misztikus élmény természetes hasonmása. A művész intuitív módon fogja föl a valóságot, azonosulva kiválasztott tárgyával, – ezt a megismerést a tomisták „konnaturális szemléletnek” nevezik. Ez a megismerés egyszerűen a természetek azonosulásából jön létre: a tiszta ember pusztán azáltal érti meg a tisztaság lényegét, hogy az ő lelke is tiszta, – a tisztaság tehát része a saját természetének, mivel életmódunk második természetünkkel válik. A tisztaságnak nem – konnaturális megismerésére az a filozófus juthat el, aki – a *Krisztus követésének* szóhasználatával – azt csupán meghatározni képes, de birtokolni nem.

Saját édesapámtól tanultam meg, hogy szinte szentségtörés a művészet szerepét pusztán valami érzéki gyönyör, legfőljebb múltó érzelmi élvezetek fölkeltésére korlátozni. Mindig úgy láttam, hogy a művészet szemlélődő jellegű, s az ember legmagasabb rendű képességeit indítja cselekvésre.

Amikor végre megtaláltam Blake titkát: lázadását a földhözragadottság és a naturalizmus ellen a művészetben, – akkor értettem meg, hogy prófétai könyvei és a többi versei hadat üzentek az erkölcsi rend naturalizmusának is.

Micsoda világ tárult föl előttem! Tizenhat éves koromban azt gondoltam, hogy Blake, a többi romantikushoz hasonlóan, öncélúan dicsőíti a szenvedélyt, a természetes erőt. Távolról sem! Éppen az ember természetes szeretetének, természetes erőinek az átformálódását dicsőítette a misz-

tikus élmény tisztítótűzében. Ezzel pedig hite, szeretete és vágyai tökéletesen meg is tisztultak racionalista barátainak minden kicsinyes materializmusától, közhelyétől, földies elképzelésétől.

Blake lendületesen és következetesen olyan erkölcsi éleslátást fejlesztett ki magában, amely szétrombolta egy földies és önző erkölcsiség minden hamis következtetését. Meglátta azt is, hogy az emberi törvényhozásban nemegyszer a rosszat tüntetik föl a jó mértékeként, hogy ennek alapján ítéljék el a többi rosszat. A büszkeség és kapzsiság normáit ítélőszékbe ültették, hogy megsemmisítő és embertelen ítéleteket hozzanak az emberi természet minden egészséges, jó törekvése ellen. A szeretetet törvényen kívül helyezték, és a testi vággyal váltották föl. A könyörületességet megsemmisítette a kegyetlenség. Blake tudta az eredményt:

Vijjogása az utcalánynak
Szemfödőt sző vén Angliának.
(Kálnoky L. ford.)

Én is hallottam ezt a hangot és a visszhangot is. Láttam a szemfödőt. De akkor semmit sem értettem mindebből. Az egész helyzetet csak társadalmi törvények és gazdasági erők következményének tartottam. Ha már akkor is képes lettem volna Blake-et megérteni, megtudtam volna, hogy ha a társadalmi és a gazdasági kérdéseket elválasztjuk a hittől és a szeretettől, akkor az ősi, hideg Urizen démon láncává lesznek. Ma már, hogy olvastam Maritaint, másképp ismerem Blake-et is, és eltűnt minden nehézség és ellentmondás a költészetéből.

A művészetben mindig gyűlöltem a naturalizmust, az erkölcsi rendben viszont teljesen a naturalizmus rabjává lettem. Nem csoda, hogy a lelkem megbetegedett és kettéhasadt. Vérző sebét azonban már begyógyította a keresztyény erény megismerése: ez egyesíti a lelkeket Istennel.

Erény: hogyan is alakult ennek a szónak a sorsa az utolsó háromszáz év alatt! A latin országokban sehol sem vetették meg és gúnyolták ki annyira – ez a tény is azt tanúsítja, hogy a kálvinisták és a puritánok kezén rongyolódott el igazán. Napjainkban a szó hallatán már a gimnazisták is cinikusan húzzák el a szájukat, s a színházak a végsőkéig kiaknázzák sikamlós, undorító élcelődéseikhez. Mindenki tréfát űz az erényből, s elsődleges jelentése ma ez lett: a ravasz képmutatók tettetése és álszentsége.

Maritaint azonban nem zavarta ez az útszéli szemlélet. Egészen egyszerűen eredeti skolasztikus értelmében használta ezt a kifejezést, és a művé-

szetre alkalmazta, mint a „gyakorlati értelem erényére”. Fogalmazásának újszerűsége elég volt ahhoz, hogy gondolkozásomat megtisztítsa minden fertőzéstől, pedig bennem aztán mindenkinél erősebben éltek az előítéletek az erénnyel szemben. A puritanizmusért sose rajongtam. De most végre eljutottam az erény egészséges fogalmához, – rájöttem, hogy nélküle nincs boldogság. Mert az erények pontosan azok az erők, amelyekkel megszerezhetjük a boldogságot. Nélkülük nem születhet meg az öröm, mert éppen általuk tudjuk összhangba hozni és irányítani természetes energiánkat és elvezetni a tökéletességre és az egyensúlyra, – az önmagunkkal és Istennel való egységre, amely végeredményben örök békébe nyílik bele. Amikor munkámmal már annyira elkészültem, hogy hozzákezdhettem dolgozatom tényleges megírásához, vagyis 1938 szeptemberének elején, megtérésem folyamata már többé-kevésbé be is fejeződött. Milyen könnyen és kedvesen ment végbe az egész, és mennyi kívülről ható kegyelemmel, amellyel Isten gondviselése kísérte az utamat! Attól az időtől számítva, hogy elolvastam Gilson *The Spirit of Medieval Philosophy* c. könyvét, alig másfél évig tartott az egész én, aki ezelőtt „ateistának” tartottam magam, most már elfogadtam a hívő megtapasztalások minden fajtáját és lehetőségét, egészen Isten dicsőségének teljességéig.

Nemcsak értelmem fogadta el mindezt, hanem vágyódni is kezdtem rá. És nemcsak elkezdtem vágyódni rá, hanem ez a vágy hatékony erővel működött is bennem: mindent meg akartam tenni, hogy elérhessem ezt az egyesülést, ezt a békességet. Sóvárogni kezdtem arra, hogy életemet Istennek szenteljem. Elképzeléseim még csak homályosan körvonalazódtak, én pedig – nevetségesen gyakorlatlanul – máris misztikus egyesülésről álmodtam, bár még nem tartottam meg az erkölcsi törvények legegyszerűbb elemeit sem. Ennek ellenére azonban már hittem abban, hogy célom valóságos, és bíztam benne, hogy elérhetem. És ha a bizalmamba esetleg bele is játszott valami elbizakodottság, Isten bizonyára irgalmasan megbocsátotta ezt, ostobaságom és tehetetlenségem miatt, és azért is, mert akkoriban már szívesen megtettem mindent, amiről azt gondoltam, hogy akarata szerint közelebb vihet hozzá.

Milyen vak, gyöngé és beteg voltam akkor, pedig azt gondoltam, hogy már látom, hová megyek, és félig már ismerem is az utat! Mennyire félrevezetnek néha a könyvek világos fogalmai! Azt hitetik el velünk, hogy már megértettünk valamit, pedig még semmi gyakorlati tudásunk sincs róla. Emlékszem, milyen tudományosan és lelkesen tudtam beszélni órák

hosszat a misztikáról, miközben a vita hevét whiskyvel és szódával élesztettem.

Így történt például a Munka ünnepén is. Philadelphiába mentem Joe Roberts-szel, aki velem egy házban lakott. Négy éven át együtt harcoltuk végig csatáinkat a negyedik emeleten. Joe már végzett, és most valami női kalapokkal foglalkozó kereskedelmi magazinnak dolgozott. Egyik barátjával együtt egész éjjel egy homályos autós csárdában üldögéltünk Philadelphia közelében, és a misztikáról vitatkoztunk. Közben egyre több cigarettát szívtunk el, és szép lassan berugtunk. Aztán, az istenlátást megelőző szívtisztaságról lelkendezve, záróra után bementem velük a városba, hogy egy titkos italmérésben végül teljesen elázzunk.

Belső ellentmondásaim már feloldódtak, de csak elméleti síkon. Nem a jóakarát hiányzott belőlem, hanem még mindig a földhöz láncoltak bűneim és vonzódásaim.

Azt hiszem, egy igazságot mindenkinek meg kell tanulnia, különösen ma: valójában az értelem csak elméletileg független a testi vágyaktól és vonzódásaktól. Folytonosan elvakítja és eltorzíja a szenvedély. Tárgyilagos és nyilvánvaló bizonyosságnak mutatja azt, amit egyoldalú propagandája állít. Kitűnően be tudjuk csapni önmagunkat. Annál jobban, minél fáradtságosabban próbáltuk meggyőzni magunkat saját föltétlen tévedhetetlenségünkéről. Megtévesztő és félrevezető lehet a test minden vágya, – s itt nemcsak a bűnös vágyakra gondolok, hanem arra a természetes emberi ösztönre is, amely kényelemre, jólétre és emberi elismerésre törekszik. S mivel ezek a vágyak ott működnek bennünk, értelmünk mindent elferdítve vágyainkhoz igazítva talál eléink, – pedig, ha légüres térben, egyen.aga lenne, akkor valóban tárgyilagosan, tisztán rögzítené mindazt, amit lát.

Így aztán, még ha a legjobb szándékkal cselekszünk is, és azt képzeljük, hogy igen jól csinálunk mindent, akkor is iszonyatos károkat okozhatunk, minden jószándékunk ellenére. Vannak olyan utak, amelyeket az ember jónak lát, végül mégis a pokolba vezetnek.

A probléma egyetlen megoldása a kegyelem, a fogékonyság a kegyelemre. Én pedig még abban a veszélyes helyzetben éltem, hogy saját-magam akartam irányítani az életemet és értelmezni a kegyelmet. Csoda, hogy végül mégis révbe jutottam.

Augusztusban végül mégis engedtem egy ösztönzésnek, amely már régóta jelentkezett bennem. Addig minden vasárnap kimentem Long Islandbe, hogy a napot azzal a lánnyal töltssem, aki miatt annakidején

visszasiettem Oleanból. De ahogy a vasárnap eljött, hétről-hétre jobban vágyódtam arra, hogy a városban maradjak, és elmenjek a templomba.

Először arra gondoltam, hogy keresek valami kvéker gyülekezetet, és elmegyek hozzájuk. Még mindig élt bennem valami homályos rokonszenv a kvékerek iránt, ami gyerekkoromban ragadt rám, s amit William Penn olvasása sem ölt ki belőlem.

De, ahogy előre haladtam a munkámmal a könyvtárban, persze egyre erősebb lett bennem a sürgetés, és egyre ellenállhatatlanabban vonzott a katolikus egyház felé. Végül olyan erős lett ez a vágy, hogy nem tudtam ellenállni. Fölhívtam a lányt, és megmondtam, hogy a hét végén nem megyek ki. Elhatároztam, hogy életemben először, elmegyek misére.

Életemben először! Ez így igaz. Több évig éltem Európában, megjártam Rómát, megfordultam ezernyi katolikus székesegyházban és templomban, – és mégis, sohasem hallgattam szentmisét. Bármilyen szertartás folyt egy templomban, vad protestáns félelemmel azonnal elmenekültem.

Nem egykönnyen felejttem el, hogyan éreztem magam azon a napon. Bensőséges és erős, gyöngéd és határozott sürgetés hajtott: „Menj misére! Menj misére!”. Egészen új és különös volt ez a sürgető hang, valami erős, növekvő belső meggyőződés arról, hogy mit kell tennem. Olyan kedves volt és olyan egyszerű, hogy alig tudok számot adni róla. Amikor pedig engedtem neki, nem diadalmaskodott fölöttem, nem taposott el izgatott sietségében, hogy zsákmányaként megragadjon, hanem szelíd, de céltudatos irányítással vezetett tovább.

Mindez nem azt jelentette, hogy érzelmeim is egészen nyugodtan megadták magukat a hangnak. Kicsit még mindig félttem attól, hogy határozott szándékkal elmenjek egy katolikus templomba, beüljek egy padba mindenféle más emberrel, és kiszolgáltassam magam e furcsa és hatalmas titok minden veszélyének, amit „misének” neveznek.

Isten azt akarta, hogy csodálatosan szép vasárnapra virradjunk. Ez volt az első józanul eltöltött vasárnapom New Yorkban, ezért meglepődtem a lakónegyedek üres utcáinak tiszta, nyugodt atmoszféráján. A nap ragyogóan sütött. Amint kiléptem a kapun, az utca végén a növények üde zöldjét láttam, aztán a két folyót, és a túlsó oldalon Jersey dombjait.

A Broadway üres volt. Egyetlen busz haladt el a Barnard egyetem és az újságíró iskola előtt. Majd a Rockefeller templom magas, szürke, drága pénzen épült tornyából megszólalt a hatalmas harangok zúgása. Éppen jól illett a tizenegy órakor kezdődő szentmiséhez, a Corpus Christi kis, téglalapú épületében a Teachers College mögött, a 121. utcában.

Milyen ragyogónak látszott az egész épület! Valóban, nemrég épült. A nap tündökölt a tiszta téglákon. Emberek mentek be a szélesre tárt kapun a hűvös sötétbe. S ekkor egyszerre eszembe jutott Olaszország és Franciaország minden temploma. Megcsapott a katolicizmus világának gazdagsága és teljessége. Ezt a világot már gyermekkoromban is kénytelen voltam értékelni és szeretni. De most először készültem egészen beléhatolni. Eddig csak a felszínt ismertem belőle.

Derűs és világos templom volt, nagy, sima ablakokkal, fehér oszlopokkal és pillérekkel, világos, egyszerű szentéllyel. A XVII. századi oratóriumokra emlékeztetett, az amerikai koloniális egyszerűség árnyalatával. Eklektikus stílusban épült, de sokkal kevesebb bántó ellentmondással, mint az átlagos katolikus templomok Amerikában. A két stílus hatásosan és egyszerűen keveredett egymással. Öntudatlanul bizonyára ez is hatott rám, de azért inkább az ragadott meg, hogy a templom telistele volt. Nemcsak öregasszonyok és elaggott urak, féllábal már a sírban, hanem férfiak és asszonyok kisebb és nagyobb fiúk és lányok – de inkább fiatalabbak, minden társadalmi osztályból, főleg dolgozó férfiak és nők, családostul.

Az egyik hátsó sarokban találtam egy elég elrejtettnek látszó helyet. Térdhajtás nélkül, egyenesen odamentem, és letérdeltem a padba. Amint ott térdeltem, először egy fiatal, nagyon csinos, 15–16 éves lányra figyeltem föl: egyenes tartással térdelt, és összeszedetten imádkozott. Meghatott, hogy valaki, aki ilyen fiatal és szép, egyszerűen azért megy templomba, mert valóságosan és komolyan imádkozni akar. Mert nyilvánvalóan azért térdelt ott, nem pedig azért, hogy feltűnést keltsen. Lehet, hogy a szentek összeszedettebben imádkoznak, de ő is olyan elmélyülten térdelt ott, hogy látszott: egyáltalán nem törődik a körülötte levő emberekkel.

Valóságos kinyilatkoztatásként hatott rám, hogy ilyen sok átlagembert láttam együtt, akik inkább figyelnek Istenre, mint egymásra. Nem azért jöttek ide, hogy kalapjukat és ruhájukat mutogassák, hanem hogy imádkozzanak, vagy legalábbis azért, hogy vallási, nem csupán emberi kötelességüket teljesítsék. Még azokból is, akik talán csak kötelességtudatból jöttek el, hiányzott az a feszélyezett egymásfigyelés, ami a protestáns templomokban mindig érezhető: ott az emberek határozottan emberi összejövetelre gyűlnek össze, mint szomszédok, ismerősök és legalábbis a félszemükkel, ha nem mind a kettővel, egymást figyelik.

A nyári idő miatt csendes misét mondtak, de nem is azért mentem el, hogy zenét hallgassak. Mielőtt észrevettem volna, a pap két ministránssal

már megjelent a szentélyben és az oltár körül tett-vett; nemigen láttam, mit csinál. Az emberek magukban imádkoztak. Teljesen elmerültem és feloldódtam az oltár körül folyó cselekményben és az emberek jelenlétében. De még akkor sem szabadultam meg a félelemtől. Amikor láttam, hogy a később érkezők sietve térdet hajtanak, mielőtt beülnek a padba, eszembe jutott, hogy én ezt elfelejtettem. Attól féltem, hogy pogánynak tartanak, és csak arra várnak, hogy még egy pár térdhajtást elmulasszak, és akkor kidobnak, vagy legalábbis ellenségesen néznek rám.

Nemsokára mindnyájan felálltunk. Nem tudtam, mire jó ez. A pap az oltár másik oldalára ment, és – amint később megtudtam – felolvasta az evangéliumot. Aztán észrevettem, hogy valaki fölment a szószékre.

Fiatal pap lehetett, aligha több harminchárom évesnél, vékony, aszkétikus arccal. Aszkétikus jellegét még jobban kiemelte szarukeretes tudósszemüvege, pedig segédlelkész volt, s egyáltalán nem tartotta magát tudósnak, s a többiek sem tartották annak. Én azonban akkor annak láttam, s ezt egyszerű beszéde sem cáfolta meg bennem.

Nem beszélt hosszan. De engem igen érdekelt, ahogyan ez a fiatal ember nyugodtan és egyszerűen, mégis a skolasztikus szaknyelv kifejezéseivel beszélt a katolikus hit egyik tételéről. Milyen világos és biztos ez a tanítás! A szavak mögött ott érezni nemcsak a Szentírás egész hatalmát, hanem az egységes, folyamatos és következetes hagyomány évszázadait is. Mindenekfölött pedig ez a hagyomány elevenen élt: nem találtam benne semmi mesterkéltet, elavultat. Ezek a szavak, ezek a szakkifejezések, ez a tanítás, ezek az érvek úgy hullottak a fiatal pap ajkáról, mint saját életének legbelső részei. Ami még több: éreztem, hogy mindez ismerős az embereknek is, s ki-ki a maga módján szintén átéli mindezt. Olyan szervesen beleépült a lelkiéletükbe, ahogy a belélegzett levegő, a megemésztett étel beléivódik a vérünkbe és a húsunkba.

Miről beszélt? Arról, hogy Krisztus az Isten Fia. Benne, a Szentháromság második személyében Isten emberi természetet, emberi testet és lelket vett magára, és közöttünk lakozott, telve kegyelemmel és igazsággal. Ez az Ember, akit Krisztusnak neveznek: Isten. Ember is, Isten is. Egyszemélyben két természet lényegileg egyesül egymással. Ez az Isteni Személy emberi természetet vett magára. Művei Isten művei, tettei Isten tettei. Benne Isten szeretett minket, Isten járt közöttünk. Meghalt értünk a kereszten: Isten az Istentől, Világosság a Világosságtól, igaz Isten az igaz Istentől.

Jézus Krisztus nem pusztán ember, még ha a legjobb, legnagyobb em-

ber is: a legnagyobb próféta, csodatévő szent, aki meggyógyítja a betegeket. Olyasvalaki, aki mindezeket a szavakat semmivé zsugorítja: Isten. Mégsem pusztán testetlen lélek: Isten nem rejtőzik el egy látható test mögé. Igaz ember, aki a Boldogságos Szűz testéből született, a Szentlélek által testéből formált testtel. S amit ebben a testben a földön véghezvitt, azt nemcsak emberként tette, hanem Istenként is. Istenként szeretett minket, szenvedett és halt meg értünk.

Honnan tudjuk mindezt? Isten a Szentírásban nyilatkoztatta ki nekünk, s ezt megerősíti az Egyház, a katolikus hagyomány hatalmas egysége az első apostoloktól és egyházatyáktól az egyházdoktorokon és a nagy iskolasztikusokon keresztül egészen napjainkig. *De Fide Divina*. Aki hisz benne, az megkapja a világosságot, hogy felfogja és a maga módján megértse. Aki nem hiszi, az sohasem fogja megérteni: nem lát benne mást, mint botrányt és bolondságot.

Senki sem hihet ezekben pusztán saját elhatározása alapján. Ha nem kap kegyelmet, ha Isten nem világítja meg és indítja el értelmét és akaratát, akkor önmagától nem képes elérni az élő hitet. Isten adja nekünk a hitet, és senki sem juthat el Krisztushoz, ha az Atya nem hívja.

Vajon mi minden történhetett volna az életemben, ha ezt a kegyelmet akkor befogadom, amikor Róma templomainak ősi mozaikjaiban már-már fölfedeztem Krisztus istenségét? Milyen halom öngyilkos és Krisztus-gyilkos bűnt kerülhettem volna el – mindazt a szennyet, amit a lelkemben élő képére rákentem ebben az utolsó öt évben, amikor Istent megostoroztam és keresztre feszítettem magamban?

Most már könnyű azt mondanom, hogy Isten előre látta hűtlenséget, és azért nem adta kegyelmeit azokban a napokban, mert tudta, hogy elpazarlom és megvetem, és evvel az elutasítással talán elpusztítom magam. Mert kétségtelen, hogy a lelkek részben azért nem kapnak kegyelmet, mert kapzsiságukban, kegyetlenségükben és önzésükben már annyira megkeményítették akaratukat, hogy az újabb visszautasítás még inkább görcsbe rántaná őket. De a nyomorúság, a tanácstalanság, a titkos, belső félelem és zavar belőlem már kisajtol némi alázatosságot, s így fölzántott lelkem már alkalmasabb talajjá vált a jó mag befogadására.

Azon a napon erre a beszédre volt a legnagyobb szükségem. Amikor az ige liturgiája, a katechumenek miséje befejeződött, én már semmi mást nem is tudtam fölfogni, – hiszen még katechumen sem voltam, hanem vak és süketnéma pogány, olyan gyöngye és szennyes, amilyen valaha is kikerülhetett a római birodalom, Korintus vagy Efezus sötétségéből.

Áttekinthetetlenül rejtélyessé vált előttem minden, amikor a figyelem újra az oltárra összpontosult. Amikor a csönd egyre mélyebb lett, s a kis csengők megszólaltak, újra elfogott a félelem. Végül is bal térdemmel hirtelen térdet hajtottam, és a mise legfontosabb része alatt kisiettem a templomból. De ennek így is kellett történnie. Valamiféle liturgikus ösztön hajthatott, – hisz a misztérium ünneplésében már nem volt jogom résztvenni. Akkor még nem tudtam, mi is történik itt: Krisztus, az Isten, a szent színek alatt látható alakban megjelent az oltáron. És bár igenis, irántam való szeretetből jelent meg: de ő teljes hatalmával és fönségével volt jelen – és ki voltam én? Mi volt a lelkemben, mi voltam én az Ő színe előtt?

Liturgikus szempontból teljesen szabályosan jártam el, amikor a katechumenek miséjének a végén elrohantam, ahogy a régi időkben ilyenkor a fölszentelt *ostianusok* eltávolítottak volna.

Lassan sétáltam végig a napsütötte Broadway-n. Új világot láttam magam körül. Nem tudtam megérteni, mi az, ami váratlanul ilyen boldoggá tett s eltöltött ezzel a békével, és miért örültem annyira az életnek – hiszen nem ismertem még a kegyelem tiszta ízét. Tulajdonképpen azt sem tudom, hogyan történhetett mindez: egy ember meghallgat és elfogad egy ilyen beszédet, és ezáltal megigazul: megkapja lelkébe a megszentelő kegyelmet, és e pillanattól kezdve végérvényesen elkezd élni az isteni és természetfölötti életet. De ezen nem is töprengek tovább.

Csak azt tudtam, hogy új világban járok. Még a Columbia csúf épületei is átalakultak. Az erőszakos és lármás utcákon mindenütt csönd és béke uralkodott. A 111. utcában, a homályos kis Child vendéglő teraszán, a piszkos bokrok mögött leültem és megreggeliztem. Mintha a paradicsomban ültem volna.

5

Egyre több katolikus könyvet olvastam. Belemerültem Hopkins költeményeibe és följegyzéseibe, – ez a költészet hat évvel ezelőtt alig hatott rám. Most pedig már Hopkinsnak, a jezsuitának az élete is érdekelt. Milyen lehetett ez az élet? Mit csináltak a jezsuiták? Mit csinál a pap, hogyan él? Nemigen tudtam, hol kezdjek választ keresni a kérdéseimre, de rejtélyes módon egyre jobban vonzott mindez.

Még egy furcsa dolog történt. James Joyce *Ulysses*-ét kétszer vagy há-

romszor olvastam el. Hat évvel korábban, egyik strassbourgi téli vakációmmon megpróbáltam elolvasni a *Portrait of an Artist* c. könyvét is, lelki váltságának elemzésénél azonban megakadtam. Elbátortalanított és nyomasztott. Nem kívántam ilyesmivel foglalkozni, és a „küldetés” közepén abbahagytam. Ezen a nyáron azonban, közvetlenül azelőtt, hogy először elmentem a Corpus Christibe, furcsa módon újra olvasni kezdtem a könyvet, s most éppen az a részlet ragadott meg, amely annakidején a legjobban untatott: a pap beszéde a pokolról. Nem a pokoltól való félelem hatott rám, hanem a beszéd szakszerű hangja. Bár a szerző bizonyára inkább elijeszteni akart az ilyen beszédektől, engem szíven ütött és jóra oktatott. Megtetszett a pap beszédstílus, hatásos érvelése, alapossága, lendülete. Újra részméltem arra, hogy ezek a katolikusok tudják, mit hisznek, tudják, mit kell tanítaniuk, és valamennyien ugyanazt tanítják egyöntetűen, céltudatosan és hatásosan. Először ez a tény hatott rám, sokkal inkább, mint tanításuk igazi lényege – egészen addig, amíg a Corpus Christiben meg nem hallgattam azt a beszédet. Tovább olvastam Joyce-ot. Egyre jobban megragadott a papoknak és a katolikus életnek az a rajza, amely könyvéből előbukkant. Biztosra veszem, hogy ezt sokan furcsállni fogják. Joyce-ot valószínűleg csak az érdekelte, hogy a lehető legtárgyilagosanban és legelevenebben leírja az általa ismert Dublint. Bizonyára jól ismerte az ír katolikus társadalom minden hibáját, és kivesszett belőle minden együttérzést az otthagytott egyház iránt. De leírásaiban a lehető legpontosabb akart lenni, mivel következetesen hűséges maradt művészi hivatásához – ezért hagyta el az egyházat is (ez a két hivatás magában nem összeférhetetlen, Joyce esetében csak különleges körülményei miatt alakult így!).

Így aztán a könyv olvasása közben az ő Dublinjében jártam, s beszívtam fizikai és lelki nyomorának levegőjét. Joyce Dublinnek nem a legkatolikusabb oldalát festette. A háttérben azonban ott élt az egyház, papjaival, áhitatával, a katolikus élet minden formájával, a jezsuitáktól kezdve lefelé egészen azokig, akik az egyház köntöskének a csücskébe is alig kapaszkodnak. Ez a háttér ragadott magával, a tomista szemlélettel együtt, ami Joyce-ban valaha szintén megvolt. De ha elhagyta is Szent Tamást, nem jutott messzebbre Arisztotelésznel.

Abban az időben persze újra olvastam a metafizikus költőket, elsősorban Crashaw-t. Tanulmányoztam az életét is, különösen a megtérését. Ezen az úton megint hamarosan a jezsuitákhoz jutottam el. Így történt, hogy 1938 késő augusztusában és szeptemberében a jezsuiták betöltötték az életemet. Ők jelképezték számomra a katolikus apostolság egységét és

életerejét, amely egyre nagyobb tiszteletet váltott ki belőlem. Gondolataim háttérében talán legnagyobb jezsuita hősöm állt: Rothschild atya Evelyn Waugh *Vile Bodies* c. könyvéből, aki mindenféle diplomátával összeszűrte a levelet, s aztán elmotorozott az éjszakába, amikor már mindenki más holtra fáradt.

Mindezek ellenére még mindig nem voltam készen arra, hogy a keresztkúthoz álljak Sőt, valójában még el se tűnődtem azon, hogy katolikussá kellene lennem. Megelégedtem azzal, hogy szemlélem és csodálom az egyházat. Arra az esetre emlékszem még, amikor egyik délután a barátnőm bejött a városba, hogy meglátogasson. Sétáltunk egyet a belvárosban, én meg azt a meglehetősen unalmas szórakozást eszeltem ki a számára, hogy elvittem az Union teológiai szemináriumába, és ott elkértem az előadásaik jegyzékét. A Riverside Drive-on sétálgatva aztán ezt böngésztem tovább. Nyíltan nem bosszankodott, mert igen jó és türelmes lány volt. De nyilván kicsit unhatta azt, hogy olyasvalakivel sétáljon, aki közben azon töri a fejét, hogy beiratkozik a teológiára.

Egyébként a katalógusban nem találtam semmi vonzót. Sokkal jobban érdekelt a Katolikus Enciklopédiának a jezsuitákról szóló cikke. A lélegzeitem is elállt, amikor a többszörös noviciátusra, a sok vizsgára, a hosszú képzésre meg a többi furcsaságra gondoltam. Milyen tehetséges fickók lehetnek ezek a jezsuiták, – gondoltam, amikor az ismertetést újra meg újra átolvastam. Közben-közben magamat is megpróbáltam elképzelni az aszkézistól lesóványodott, sápadt arccal, fekete reverendában. Az arc minden vonása a jezsuita szentet, a jezsuita lángelmét hirdette. E furcsa látványban bizonyára a „lángelme” vonzott leginkább.

Ettől a bolondságtól eltekintve, csak azzal jutottam közelebb az egyházhoz, hogy esti imámhoz hozzácsatoltam egy Üdvözlégy Máriát.

A következő hét végén megint a barátnőmet kerestem föl. Ez valószínűleg a philadelphiai kiruccanásunk után lehetett. Egy történelmi eseménynek kellett közbejőnnie ahhoz, hogy megérlelje elhatározásomat, amely még oly homályosan és bizonytalanul rejtőzött az értelmemben és az akaratomban.

Egyik forró nyári este a város hangulata iszonyatosan feszült lett a rádióhírektől. Mielőtt meghallottam volna a híreket, már éreztem ezt a feszültséget. Hirtelen arra lettem figyelmes, hogy a különböző házakból hallatszó rádiók halk, érthetetlen zibongása egyetlen baljóslatú hanggá egyesült: rámtört az utcán, majd minden sarkon újra előbukkant, ha az előző hangforrás már elhalkult.

Ezt hallottam: „Németország ... Hitler ... ma reggel hat órakor a német hadsereg ... a nácik ...” Mi történt?

Joe Roberts jött be azzal, hogy minden pillanatban kitörhet a háború. A németek elfoglalták Csehszlovákiát, és így nem lehet más, mint háború.

A városban mintha félig kinyíltak volna a pokol kapui, és lángja kicsapott volna, hogy fölperzselje az emberi szellemet. Az emberek izgatottan ténferegtek az újságárusok körül. Joe Robertsszel jóval éjjel utánig üldögéltem rádió nélküli szobámban. Dobozos sört ittunk és cigarettáztunk, közben pedig ostobán és erőltetetten tréfálkoztunk. Néhány nap múlva az angol miniszterelnök nagysietve fölkereste Hitlert, és gyönyörű új egyezményt kötött vele Münchenben, minden okot elhárítva, ami háborúra vezethetett volna. Visszatért Angliába, s Londonban ezzel botorkált le a repülőgépről: „Béke lesz korunkban”.

Nagyon elkeseredtem. Nem gondolkoztam azon az ármányos és szennyes politikai szövvényen, amely az egész zűrzavar alján rejtett. Ekkorra már fölhagytam a politikával, mert reménytelennek tartottam. Nem érdekelt már, hogy véleményt alkossak a többé-kevésbé gonosz és romlott erők mozgásáról és egymásrahatásáról. Túlságosan bonyolult és bizonytalan lett volna egy morzsányi igazságot is találni a különböző kormányok által föltálat lármás és mesterkéltné követelések között.

A világban körülöttem mindenki azt mondta, hogy gyűlöli a háborút, és mégis mindenki annyira eszelősen rohant a háború felé, hogy émelegni kezdett tőle a gyomrom. Társadalmunk belső ellentmondásai most már végletesen kiéleződtek. A teljes szétesés nem késhetett sokáig. Hol végződik mindez? A jövőt elhomályosította, sőt eltörölte a háború – zsákutcába jutottunk. Senki sem tudhatta, hogy a végén egyetlen ember is élve kikerül-e belőle. Kinek lesz rosszabb: a polgári lakosságnak vagy a katonáknak? A sorsuk közötti különbséget a legtöbb országban megszüntette a légiháború, az új repülőgépek, a káprázatos új bombák. Mi lesz mindeknek a vége?

Tudtam magamról, hogy gyűlölöm a háborút, és minden indítékot, ami háborúra vezethet és a háborúk mögött áll. De láthattam azt is, hogy az én rokonszenvem és ellenszenvem, az én hiteim és kételyeim a külső, politikai életben semmit sem számítanak. Semmit sem várhattam ettől a világtól, legfőljebb azt, hogy nemsokára rajta leszek azoknak a listáján, akiket behívnak katonának. Kis fémlapot akasztanak a nyakamba, rajta a sorszámmal. Ez megkönnyíti majd a bürokratikus formások végrehajtá-

sát, ha maradványaimat elföldelték. Ez lesz az értelem utolsó föllobbanása megszűntetett azonosságom fölött.

Az egész ügy annyira elképzelhetetlen volt, hogy a legtöbb hozzám hasonló emberrel együtt, meg sem próbáltam átgondolni, inkább az élet mindennapi apróságaira irányítottam a figyelmem.

Közben ki kellett adatnom az értekezésemet, és elolvasnom egy csomó könyvet. Arra is gondoltam, hogy írok egy tanulmányt Crashawról, és esetleg elküldöm T. S. Eliotnak, hogy közölje a *Criterion*-ban. Akkor még nem tudtam, hogy már megjelent a *Criterion* utolsó száma, mert a helyzet úgy elkeserítette Eliotot, hogy megszüntette a lapját.

Teltek-múltak a napok, és a rádiók visszatértek saját, egyéni műsoraikhoz. Egy esztendő múlva harsant föl újra riasztó kiáltásuk. Szeptember nagy része eltelhetett már.

Kivettem a könyvtárból Leahy atyának Hopkins életéről szóló könyvét. Esős nap volt. Reggel a könyvtárban dolgoztam. Közben kimentem, hogy a Broadway egyik kis népkopnyháján vegyek egy harmincöt centes ebédet. Később, délután négy óra tájban el kellett mennem a Central Parkba, hogy latin órát adjak egy ágyban fekvő, beteg fiúnak, aki különben a házigazdám által vezetett előkészítő iskolába járt, a lakásom alatt, a földszinten.

Visszatértem a szobámba. Az eső csöndesen esett a szemközti üres tenispályára, a régi, kupolás könyvtár sivár szűrkéje belémosódott – mint ha egy küklopsz szemöldöke boltosodnék a sportpálya fölé. Elővettem a Hopkinsról szóló könyvet. Ez a fejezet éppen Hopkins oxfordi tartózkodásáról szólt. Azon tűnődött, hogy katolikussá lesz Newmannel levelezett erről, aki ekkor még nem volt bíboros.

Hirtelen megmozdult bennem valami, meglökött és sürgetni kezdett. A mozdulat szinte megszólított:

– Mire vársz? – mondta – Miért ülsz itt? Tudod, mit kellene tenned. Miért nem teszed meg?

Fészkelődni kezdtem a széken. Cigaretára gyújtottam, kinéztem az ablakon az esőbe. Megpróbáltam elhallgattatni a hangot:

– Ne cselekedj ilyen hirtelen hangulat alapján – mondtam magamnak, – ez nem ésszerű. Olvasd inkább tovább a könyvet.

Hopkins megírta a határozatlanságát Birminghambe Newmannek.

– Mire vársz? – szólalt meg bennem ismét a hang. – Miért ülsz itt? Értelmetlen tovább haboznod. Miért nem kelsz föl és indulsz el?

Fölkeltem, és nyugtalanul járkáltam föl s alá a szobában.

– Képtelenség – mondtam magamban. – Különben is Ford atya ilyenkor nincs otthon. Hiába is vesztegetném az időmet.

Hopkins írt Newmannek és Newman válaszolt. Arra kérte, menjen át és látogassa meg Birminghamben.

Hirtelen nem bírtam tovább. Letettem a könyvet, fölvettem az esőkabátomat és lefelé indultam a lépcsőkön. Kimentem az utcára, átmentem az útesten, aztán végigballagtam a szürke deszkakerítés mellett, a Broadway irányában. Csöndesen esett az eső.

Egyszerre minden énekelni kezdett bennem, énekelni békésen, hatalmas és mélységes meggyőződéssel.

Kilenc háztömb mellett kellett elhaladnom. Azután befordultam a 121. utca sarkán, és előtűnt a templom téglalapúlete és a plébánia. Megálltam a kapuban, becsöngettem és vártam.

Amikor a házvezetőnő kinyitotta az ajtót, megkérdeztem:

– Beszélhetek Ford atyával?

– Ford atya nincs itthon.

Gondoltam, most már semmi sem idővesztés. Megkérdeztem, mikorra várják haza. Arra gondoltam, majd később visszajövök.

Az asszony bezárta az ajtót. Visszaléptem az utcára, és akkor megláttam Ford atyát, amint éppen befordult a Broadway-ről. Lehajtott fejjel, sietős, elgondolkodó léptekkel közeledett. Elébe mentem és megszólítottam:

– Atya, megengedné, hogy beszéljek önnel valamiről?

– Hogyne – felelte, és meglepődve fölpillantott. – Igen, hogyne, jöjjön be kérem a házba.

Leültünk a kapu melletti kis társalgóba. Megszólaltam:

– Atya, katolikus akarok lenni.

6

A plébániáról három könyvvel a hónom alatt jöttem ki. Azt reméltem, hogy azonnal megkezdődhet az oktatásom is. A plébános azonban azt mondta, olvassam el a könyveket, imádkozzam, gondolkozzam, és egy hét vagy tíz nap múlva majd meglátom, hogy milyen kép alakul ki bennem. Nem vitakoztam vele. De korábbi határozatlanságom oly nyomtalanul eltűnt, hogy csodálkoztam, sőt egy kicsit szégyelltem is magam a késedelem miatt. Abban állapotunk meg, hogy hetenként két estén jövek el.

– Moore atya fogja tanítani – mondta a plébános.

A Corpus Christi plébánián négy káplán dolgozott, mégis sejtettem, hogy Moore atya az, akinek a beszédét hallgattam Krisztus istenségéről. Csakugyan ő volt az, akit a gondviselés kijelölt megváltásomnak erre a munkájára.

Ha az emberek jobban értenék, mit jelent romlott, elvadult pogányságból, a kannibálok vagy a pogány rómaiak lelki színvonaláról megtérni az élő hitbe, az egyházba, akkor nem tartanak a katekizmust elcsépelet vagy jelentéktelen dolognak. Rendszerint a gyermekek szokványos oktatására gondolnak, az elsőáldozás és a bérmlás előtt. Pedig még ott is, ahol szokványosnak látszik ez a tanítás, ott is a világ egyik legcsodálatosabb folyamata: Isten szavát ülteti be az ember lelkébe. Ezt csak a megtérők tudják igazán megérteni.

Sohasem unatkoztam. Sohasem mulasztottam el egyetlen órát sem, még ha valamelyik kedvenc régi időtöltésemről vagy szórakozásomról kellett is lemondanom érte. Hirtelen elhatározásom óta egyre türelmetlenebbül fogadtam minden késlekedést, most pedig már forrón vágyakoztam a keresztségre. Sokszor célozgattam is erre, és próbáltam tisztázni, mikor juthatok be végre az egyházba.

Sóvargásom még tovább nőtt október végén, amikor a plébánia híveivel együtt végighallgattam a missziósbeszédeket. Naponta két beszédet hallgattam, részt vettem a szentmisén, az áldásnál pedig letérdeltem az elé a Krisztus elé, aki fokozatosan kinyilatkoztatta magát nekem.

Amikor a pokolról szóló beszédet hallgattam, természetesen összehasonlítottam a Joyce könyvében olvasottakkal, és kívülálló harmadikként hallgattam a beszédet, figyelve, hogyan hat rám. Számítottam rá, hogy ez a beszéd érint a legjobban, s ez így is történt.

Véleményem szerint bárkit megrendíthet ez a különös téma. Miért kell irtózni a pokol gondolatától? Senkinek sem kötelező odajutnia. Akik oda kerülnek, saját döntésükből, Isten akarata ellenére jutnak oda. Csak úgy lehet eljutni a pokolba, hogy az ember visszautasítja és elveti a gondviselés és a kegyelem minden eszközét. Saját akaratauk juttatja őket oda, nem Istené. Ítéletük csak saját akaratukat véglegesíti – teljesen önkéntes, egyéni döntésüket. Gyöngeségünk önmagában még nem idézi elő kárhozatalunkat. Gyöngeségünkől nem kell megrémülnünk, – éppen ez az erőnk forrása. „Szívesen dicsekszem gyöngeségeimben, hogy Krisztus ereje lakjék bennem.” Az erő a gyöngeségben lesz teljessé, és kiszolgáltatottságunk kiált a leghathatósabbban Isten irgalmához, hiszen ő a szegényekhez, a teher alatt görnyedőkhöz fordult elsősorban.

A pokolról szóló beszéd valóban megrázott – de nem a szenvedélyből és önszeretetből fakadó, izgatott és indulatos megrendülés támadt bennem, hanem valami csöndes bánat és türelmes fájdalom. Elgondoltam, milyen óriási és iszonyatos szenvedést érdemelnék, s láttam, hogy jelen körülményeim között már csaknem belé is zuhantam. Ugyanakkor éppen büntetésem nagysága segített megértenem azt, hogy milyen nagy rossz a bűn.

A végeredmény az lett, hogy lelkem új mélységekre nyílt meg, új valóságokra ébredt rá, és növekedett a hitben, a szeretetben és a bizalomban Isten iránt, hisz egyedül tőle remélhettem megváltást gonoszságaimtól. Egyre őszintébben vágyódtam a keresztségre.

A pokolról szóló beszéd után fölkerestem Moore atyát, s megmondtam: remélem, hogy hamarosan megkeresztel. Fölnevetett, és biztatott, hogy most már nemsokára meglesz. November elejét írtuk.

Közben lassan egy másik gondolat is formálódott bennem – homályos vágy arra, hogy pap legyek. Igyekeztem ezt a gondolatot elválasztani a megtérésemtől, és mindent megtettem azért, hogy rejtve tartsam. Még Ford és Moore atyának sem említettem meg, elsősorban azért, mert be kellett vallanom magamnak: a gondolat sokkal erősebben foglalkoztatott, mint akartam volna. Annyira, hogy a keresztség szinte első lépésnek látszott a szemináriumba lépéshez.

Furcsa dolog történt velem. Lassan az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy mielőtt a plébánosnak szólok, valaki mással kell megbeszélnem ezt a dolgot. Egy világi emberre gondoltam, akit még sohasem láttam. A legfurcsább az volt az egészben, hogy annyira természetesnek tartottam, hogy hozzá fordulok, mintha ő lett volna az egyetlen értelmes ember, aki tanácsot adhatna. Végül valóban tőle kértem először tanácsot – vagyis először őreá bízam egészen komolyan ezt a kérdést, hiszen barátaimmal már sokat beszélgettem róla, mielőtt őt megkérdeztem volna.

Ez az ember Daniel Walsh volt, akiről előzőleg már sokat hallottam Laxtól és Gerdytől. Gerdy a filozófiai tanszéken hallgatta Walsh-nak Aquinói Szent Tamásról szóló előadásait. Az új tanév megkezdésekor ez az előadás érdekelt a legjobban, bár nem sok köze volt a januárban esedékes diplomavizsgálomhoz. Ekkorra már mindenféle diploma és egyetemi karrier jelentéktelenné zsugorodott ehhez az egyetlen fontos dologhoz képest, amely kitöltötte gondolataimat és vágyaimat.

Jelentkeztem Dan Walsh előadásaira, és ezzel ő is bekerült azok közé, akiket a gondviselés a hivatásom alakítására és irányítására rendelt. Ő mutatta meg az utat oda, ahol most vagyok.

Amikor a Columbiáról és professzorairól írtam, nem beszéltem róla. Dan Walsh ugyanis nem tartozott a Columbiához. A manhattanville-i Szent Szív egyetemen tanított. Hetenként kétszer jött át a Columbiára, hogy előadást tartson Szent Tamásról és Duns Scotusról. Kis csoport hallgatta csupán, hiszen témája a Columbia fő irányvonalához képest akadémikus jellegű mellékösvenynek számított.

Walsh-ből hiányzott az átlagos professzorok gögös magakelletése. Nem kellett kétes értékű és mesterkéltséggel leplezni hiányosságait. Ahogy Marknak, neki sem kellett ügyes fogások és fölényeskedések mögé rejtőznie. Nem szorult rá arra sem, hogy sziporkázó előadásokat tartson. Mosolygó egyszerűségével teljesen háttérbe állította magát Szent Tamás szilárd és hatalmas értelme mögött. Ami csillogást előadásai során megengedett magának, azt is áthárította forrására, az Angyali Doktorra.

Dan Walsh annakidején Gilson tanítványa, majd munkatársa volt. Jól ismerte őt is, Maritaint is. Később ő mutatott be Maritainnek, a katolikus könyvklubban, ahol ez a szentéletű filozófus a katolikus akcióról beszélt. Csak néhány udvarias szót váltottam vele, de ebből a kedves, hajlotthatú, csupaősz franciából csak úgy áradt a kedvesség, az egyszerűség és a jóság. Többre nem is vágyódtam, – nem is kellett már tovább beszélnem vele. Azzal a vigasztaló tudattal jöttem el, hogy élnek ilyen emberek a világon, és azzal a reménnyel, hogy engem is imáiba foglal.

Danból is csak úgy sugárzott az egyszerűség, a kedvesség és a jóság. Sőt, talán még erőteljesebben hatott mindenkire, mivel szögletes álla első pillantásra erőszakos embernek mutatta. Pedig nem: ott ült ez a kis, zömök emberke, aki inkább valami jóindulatú bokszbajnokhoz hasonlított, és mosolyogva, gyermeki örömmel és angyali egyszerűséggel beszélt a *Summa Theologica*ról.

Csöndes hangon beszélt, s közben szinte bocsánatkérően kereste hallgatói arcán a megértés jeleit, ha pedig rátalált, arcán boldog meglepetés tükröződött.

Igen gyorsan megbarátkoztam vele. Mindent elmondtam neki az értékezésemről és az elgondolásaimról. Nagyon tetszett neki, és azonnal megéreztem bennem valamit, amire addig egyáltalán nem gondoltam. Azt, hogy gondolkodásom lényegében „ágostoni”. Még nem követtem Brachari tanácsát, és nem olvastam Szent Ágostont. S nem tudtam eléggé fölhasználni a Dan értékelésében rejtőző irányítást sem, mert nem öltöztette föl javaslat vagy tanács formájába.

Ha egy tomista valakit ágostoninak nevez, az nem minden esetben szá-

mít bóknak. Dan Walsh azonban, aki igazi katolikus filozófus, valóban annak szánta.

Benne ugyanis, Gilsonhoz hasonlóan megvolt az a ritka és csodálatra méltó erény, hogy fölébe tudott emelkedni az iskolák és rendszerek aprólékos külsőségeinek, és a katolikus filozófiát a maga teljességében, változatos egyszerűségében, és igazi katolicizmusában tudta szemlélni. Más szóval, egymás mellett tudta taulmányozni Szent Tamást, Bonaventurát és Duns Scotust. Meglátta, hogyan erősítik meg és egészítik ki egymást, mivel különböző szempontokból egyéni és eltérő fényt vetnek ugyanazokra az igazságokra. Így el tudta kerülni azt a veszedelmet, hogy a katolikus filozófiát és teológiát egyetlen iskolára, egyetlen rendszerre korlátozza, és ezáltal leszűkítse.

Arra kérem Istent, hogy sok hozzá hasonló embert adjon egyházának és egyetemeinknek. Van valami fullasztó és sorvasztó azokban a kézikönyvekben, amelyek a tomista elvek alapján felületes áttekintést adnak a filozófiáról, s aztán a többit elintézik néhány vitakérdés cáfolatával. Azt hiszem, nem kis szegényünk és veszélyünk az, hogy a katolikus filozófusokat éles és kisszerű vitatkozásokkal egymás ellen nevelik. Ez szükségszerűen leszűkíti látókörüket és elsorvasztja tehetségüket, amely az egész filozófia művelésére szólítaná őket.

Dan tehát kitüntetésnek szánta az „ágostoni” jelzőt, annak ellenére, hogy a tomista és az ágostonos hagyomány ellentétben áll egymással. Az utóbbi persze nem csupán az ágostonos rend filozófusait jelzi, hanem az ő szellemi örökségének minden követőjét. Nagy kitüntetés, ha valaki ugyanahhoz az irányzathoz tartozik, mint Szent Anzelm, Szent Bernát, Szent Bonaventura, Szentviktori Hugo és Richard, Duns Scotus és a többiek. Előadásai nyomán aztán rájöttem arra, hogy véleménye szerint gondolkodásom nem a tomizmus értelmi, spekulatív irányzatát követi, hanem Szent Ágostonnak és követőinek lelki, misztikus, az akaratra és a gyakorlatra építő útját.

Barátsága és előadásai igen értékes segítséget jelentettek számomra mindabban, amire készültem. Idővel azonban elhatároztam, hogy pillanatnyilag félreteszem a papság gondolatát. Így aztán említést se tettem róla Dannek azokban a napokban.

Novembertől kezdve gondolataimat már csak egyetlenegy foglalkoztatta: megkeresztelkedem, hogy végre beléphessek az Egyház természetfölötti életébe. Tanulmányaim, olvasmányaim és beszélgetéscim ellenére azonban még mindig alig-alig értettem valamit abból, ami majd történik

velem. Arra készültem, hogy partra szálljak a purgatórium hétkörű magas hegyének a lábánál, amely meredekebbnek és fárasztóbbnak bizonyult, mint ahogyan elképzeltem, s egyelőre még sejtelmem sem volt arról, hogy milyen kapaszkodók várnak rám.

Legelőször is hozzá kellett fognom a hegymászáshoz. A kereszténység adta meg a kezdetet, Isten bőkezű ajándékaként. Mert bárcsak föltételezen kereszteltek meg, reméltem, hogy az ő irgalmassága a keresztvízben eltörli huszonhárom bűnös, fekete évem minden vétkét és ideiglenes büntetését. Új kezdés előtt álltam. Tovább kellett harcolnom emberi természetemmel, gyöngeségeimmal, bűnös megszokásaimmal és fokozatosan le kellett győznöm őket.

November első hetének végén Moore atya megmondta, hogy tizenhatodikán lesz a keresztelőm. Soha életemben nem voltam még olyan boldog és elégedett, mint amikor ezen az estén hazamentem a plébániáról. Megnéztem a naptárban melyik szentet ünnepeljük azon a napon: Szent Gertrúdot.

Csak az utolsó napokban, a halál szolgátságából való szabadulásom előtt kaptam meg azt a kegyelmet, hogy átérezhettem saját gyöngeségemet és tehetetlenségemet. A kép nem rajzolódott ki nagyon élesen, de végre mégis tudatosult, hogy mennyire szegény és nyomorúságos vagyok. November tizenötödikén éjjel, keresztségem és elsőáldozásom előestéjén ébren feküdtem az ágyamban, és attól féltem, hátha másnap mégsem sikerül valami. Amint ott feküdtem, még nagyobb megalázódásomra azért kezdtem izgulni, hátha nem fogom tudni megtartani a szentségi bőjtöt. A bőjt azt jelentette, hogy éjfél-től tíz óráig nem iszom és nem eszem semmit. Mégis, ez az apró önmegtagadás, – ami igazán csak jelkép, jele a jó-akaratnak, – képzeletemben akkorává dagadt, hogy szinte meghaladta az erőmet: mintha tíz óra helyett tíz napot kellene étlen-szomjan töltenem. Annyi józan eszem azonban még maradt, hogy megértem: csak a természetem furcsa pszichológiai játéka ez, – nem minden ördögi segítség nélkül, hogy megzavarja és távoltartsa azt, amire értelmünk és akaratunk törekszik. Így aztán elfeledkeztem az egésztől és elaludtam.

Reggel, mivel elfelejtettem megkérdezni, hogy a fogmosás megtöri-e a szentségi bőjtöt, inkább nem mostam fogat, s mert nem tisztáztam a cigaretta kérdését sem, inkább ellenálltam a dohányzás csábításának is.

Lementem a lépcsőn, és elindultam boldog kivégzésemre és újjászületésemre.

Ragyogó, hűvös volt az ég. A folyó acélként villogott. Tiszta szél sö-

pört végig az utcákon. Élettel és győzelemmel teli őszi nap köszöntött ránk, a nagy kezdések ideje. Ujjongásomat mégis zavarta valami: gondolataimba belopóztak ezek a homályos, ösztönös szorongások a templomban rám váró külsőségek miatt. Mi lesz, ha a szám annyira kiszárad, hogy nem tudom lenyelni az ostyát? Mit csináljak akkor? Hiába törtem a fejem.

Ahogy befordultam a Broadway-ra, Gerdy csatlakozott hozzám. Nem emlékszem, Ed Rice is itt ért-e utol, vagy később. Lax és Seymour utánunk érkezett a templomba.

Ed Rice-t választottam keresztapámnak. Lax, Seymour és Gerdy zsidó volt, Rice az egyetlen katolikus közöttünk, sőt legközelebbi barátaim közt is. Valamennyien igen csöndesen ültünk ott, csupán Rice nem viselkedett zavartan, félszegen, bátortalanul.

Az egész igen egyszerűen ment végbe. Először letérdeltem a Miasszonyunk oltáránál, ahol Moore atya előtt esküvel megtagadtam minden eretnekséget és szakadárságot. Majd a keresztelőkápolnába mentünk, a főkapu melletti, sötét kis sarokba.

Megálltam a küszöbnél.

– Quid petis ab ecclesia Dei? – kérdezte Moore atya.

– Fidem.

– Fides quid tibi praestat?

– Vitam aeternam.

Aztán a fiatal pap latinul kezdett imádkozni. Szemüvegén keresztül komolyan és nyugodtan nézte a Rituale lapjait. Én pedig, aki az örök életet kértem, ott álltam és figyeltem őt, közben-közben elkapva egy-egy latin szót.

Hozzám fordult:

– Abrenuntias Satanae?

Hármas ígérettel mondtam ellen a sátánnak, minden pompájának és minden cselekedetének.

– Hiszel-e Istenben, a Mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtményében?

– Credo!

– Hiszel-e Jézus Krisztusban, Ő egy fiában, aki született és kínhalált szenvedett?

– Credo!

– Hiszel-e a Szentlélekben, katolikus Anyaszentegyházban, szentek egységében, bűnök bocsánatában, testnek föltámadásában, és az örök életben?

– Credo!

Milyen sziklatömbök zuhantak le a vállamról! Hány sötét éjjel hullott le az értelmemről, hogy helyet adjon Isten bensőséges szemléletének és igazságának! Belemerültem a liturgiába, és vártam a szertartás folytatását. Olyasmi következett, ami eléggé megrémisztett engem, – vagy inkább azt a légiót, amely huszonhárom éve bennem lakott.

A pap arcomra lehelt, és ezt mondta:

– Exi ab eo, spiritus immunde! – Távozz belőle, tisztátalan lélek, és adj helyet a vigasztaló Szentléleknek!

Az exorcizmus szertartásához értünk. Nem láttam őket távozni, de bizonyára többen voltak hénél. Sohasem tudtam megszámolni őket. Visszatérnek-e valaha? Beteljesül-e rajtam Krisztusnak rettenetes fenyegetése arról az emberről, akinek a háza tisztán és földísítve állt, de csak azért, hogy újra elfoglalja az előbbi ördög, és sok más, nála is gonoszabb?

Ismét arcomra lehelt a pap, és őbenne Krisztus, – mert megtisztulásom szentségében Krisztus tette mindezt az ő látható szolgálata által:

– Tamás, fogadd a jó lelket, s e leheletben vedd Isten áldását. Béke veled.

Újra imádkozni kezdett, s többször megjelölt a kereszt jelével. Majd sórt tett a nyelvemre – a bölcsesség sóját, hogy érezni tudjam az isteni dolgok ízét. Végül vizet öntött a fejemre, és Tamásnak nevezett el, „ha még nem vagy megkeresztelve”.

Ezután a gyóntatószékbe mentem, ahol egy másik káplán várt. Letérdeltem a félhomályban. A sűrű, sötét rács mögött McGough atya arcát pillantottam meg. Fejét a kezére hajtotta, fülét felém fordította. „Szegény ember” – gondoltam. Igen fiatalnak látszott, és mindig annyira ártatlanul nézett rám, hogy nem is tudom, hogyan is érthette meg mindazt, amit elmondtam.

Darabról-darabra, fajtáról-fajtára, gyökerestül téptem ki valamennyi bűnomet, mintha fogakat húznék. Néha nehezen ment, de azért nem tétoztam. Azt is megpróbáltam megmondani, mi hányszor fordult elő, bár ezek a számok inkább csak becslések voltak.

Arra sem maradt időm, hogy föllélegezzek. Amikor botladozva kijöttem a gyóntatószékből, rögtön a templom elejére kellett mennem, ahol már várt Moore atya, hogy megkezdje a szentmisét, – az övét és az enyémet. De ettől a naptól fogva mindig szerettem a gyóntatószéket.

A pap fehér ruhában megállt az oltárnál, és kinyitotta a könyvet. Az áldozatórácsához térdeltem. A ragyogó szentélyt egészen az enyémnek

éreztem. Hallottam a pap és a ministránsok halk hangját. Az sem zavart, hogy senkit sem láttam, és így azt sem tudtam, mikor kell fölállni és letertedlni, mivel még mindig nem ismertem biztosan ezeket a szertartásokat. De amikor a kis csengők megszólaltak, tudtam, mi készül. Láttam a fölemelt Szentostyát, – Krisztus ismét győzelmeskedett. Egyszerűen és csendesen ismét fölemeltetett, és mindent magához vonzott, – engem is.

A pap hirtelen hangosabban kezdett imádkozni: a Pater noster-t mondta. Majd a ministráns gyorsan elhadarta a Confiteort. Ez nekem szólt. Moore atya megfordult, nagy keresztvetéssel feloldozást adott, és fölemelte a kis ostyát:

– Íme az Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit.

És első szentáldozásom ostyája felém kezdett jönni, le a lépcsőkön. Egyedül én térdeltem az áldoztató rácsnál. Befogadhattam a mennyországot, – azt a mennyországot, amely nem osztódik és nem kevesbedik akkor sem, ha többen részesedünk benne.

De az egyedüllét most valahogyan azt sugallta, hogy a kis ostyába rejtőzött Krisztus egyedül értem, nekem adta magát, és önmagával együtt Isten egész valóságát, a Szentháromságot. Minden eddiginél erősebben magához ölelt: kivirágzott bennem élete, amely néhány perccel ezelőtt a keresztkútnál elkezdődött.

Az áldoztatórácsból visszamentem a padba, ahol a többiek térdeltek, homályos árnyékként beléveszve a semmibe. Arcomat a kezembe tettem.

Isten templomává lettem, s az egyház bennem is fölajánlotta az egyetlen, örök és tiszta áldozatot a belém költözött Istennek: Isten áldozatát Istennek. Engem is befogadott áldozatába, hiszen Krisztus megtestesülésének részesévé tett: mint új Betlehemben, bennem is újra megszületett, s új Kálváriáján, bennem is feláldozta magát és föltámadt. Önmagában engem is fölajánlott az Atyának, kérve őt, az én atyámat és az övét, hogy fogadjon be személyes, végtelen szeretetébe. Nemcsak abba a szeretetbe, amellyel minden létezőt szeret, – bár maga a létezés is Isten szeretetének a jele. Hanem azok közé, akiket isteni szeretetével magához vonzott, s ezért különös, isteni erővel szeret.

Ettől a pillanattól kezdve én is Isten életének és lelkének vonzáskörébe kerültem. Istennek önmagára irányuló vonzáskörébe, amely saját végtelenségének mélységei, határtalan jósága felé vonz mindent. Isten a mindenütt jelenlevő, határtalan középpont. Amikor Krisztussal egyesültem, engem is beléhvont ebbe a határtalan és félelmes vonzásba, szeretetébe, Szentlelkébe, és átölelt szeretetével.

És megszólított határtalan mélységeiből.

II.

Ellentmondások hullámain

1

Milyen gyönyörűek és retteneteseek azok a szavak, amelyekkel Isten a lélekhez szól, akit magához hívott az Ígéret földjére, hogy saját életében részesítse. Abba a szeretetreméltó és termékeny országba, amely a kegyelem és a dicsőség, a belső, misztikus élet földje. Kedvesek ezek a szavak azoknak, akik meghallgatják és követik őket. De mit jelentenek másoknak, akik hallják ugyan, de nem értik és nem válaszolnak rá?

„Az a föld, ahova érkezel, hogy birtokodba vedd, nem olyan, mint Egyiptom földje, ahonnan kivonultatok, amelyet azután, hogy bevetetted, lábbal kellett öntözned, mint valami veteményeskertet. Az az ország, ahová most bevonultatok, hegyes-völgyes ország, az ég esője öntözi.

Olyan ország, amelynek az Úr, a te Istened viseli gondját, amelyen az év elejétől az év végéig folyvást rajta az Úr, a te Istened szeme. Ha engedelmeskedtek parancsainak, amelyeket ma adok nektek, s szeretitek az Urat, a ti Istenedeket, és szívetek, lelketek mélyéből szolgáltok neki, földeteknek a kellő időben megadom az esőt, a korai esőt éppúgy, mint a késői esőt, úgy, hogy betakaríthatod majd gabonádat, bóródat és olajodat.

Adok majd füvet is legelődon jószágod számára, és magad is jóllakhatsz majd.

De vigyázzatok, el ne tévelyedjen szívetek, s tévútra ne térjete; más isteneknek ne szolgáljatok és ne boruljatok le előttük! Különböznél ellenetek az Úr haragja, bezárja az eget, nem esik több eső, a föld nem hozza meg termését, s csakhamar kivesztek abból a szép országból, amelyet az Úr ad nektek.”

Keresztülmentem, mint a zsidók, a keresztség Vörös-tengerén. Pusztába léptem, egy borzasztóan könnyű és kényelmes pusztába, melynek minden próbatételét gyöngesésem arányában mérsékeltek. Itt alkalmam nyílt volna arra, hogy méltóan dicsőítsem Istent, egyszerű bizalommal és engedelmességgel, olyan úton járva, amely fölébe emel saját természetemnek és ízlésemnek. S ez olyan földre vezetett volna, amelyet sem elképzelni, sem megérteni nem tudtam. Olyan földre, amely sokban hasonlított Egyiptom földjére, amelyről menekültem: a zűrzavar és a bűn által megvakított

és megbéklyózott emberi természet földjére, amelyen az emberi szorgalom és találmányosság alig jutott valamire. Itt viszont csak Isten irányíthat mindent, s azt várja tőlem is, hogy olyan szorosan az Ő vezetése alatt éljek, mintha Ő gondolkodna az én eszemmel, Ő akarna az én akaratommal.

Erre hívott és erre teremtett engem. Ezért halt meg Krisztus a kereszten, ezért kereszteltek meg most, ezért van bennem az élő Krisztus, magába olvasztva engem szeretetének tűzével.

Ez a hívás a keresztségben jutott el hozzám, súlyosbítva azzal az iszonyatos felelősséggel, hogy jaj nekem, ha nem jól válaszolok rá. Mégis, bizonyos értelemben alig lehetett meghallani és követni szavát. Szinte a kegyelem csodája kellett volna ahhoz, hogy azonnal, ösztönösen és teljes hűséggel igent mondhassak rá, – és milyen csodálatos lett volna, ha így történik!

Mert kétségtelen, hogy mérhetetlen birodalomra nyílt kilátásom ezen a napon. S ezt, bár eleinte homályosan és tapogatózva, de rögtön megsejtettem. Egyelőre csak igen távoli s inkább negatív módon ugyan: új élményeimet szembeállítottam az átlagos emberi tapasztalat banális közhelyeivel – a baráti társalgásokkal, a város képével, s azzal a ténnyel, hogy a Broadway-n minden lépésem a pusztulás szakadéka felé vitt előre.

Moore atya odajött hozzánk, amikor kiléptünk az ajtón, és meghívott reggelire a plébániára. Jól esett, hiszen édesanyánkra, az egyházra ismerem abban, ahogy örül, mert megtalálta elveszett bárányát. Mindnyájan asztalhoz ültünk, és semmi szokatlant sem találtam abban, hogy az engem körülvevő vidámság ennyire boldoggá tesz. Hiszen a szeretet sose lehet szokatlan. És mindnyájan örültünk annak, ami történt: elsősorban én és Moore atya, aztán, különböző mértékben, Lax, Gerdy, Seymour és Rice.

De ahogy kiléptünk a plébániáról, rájöttünk, hogy nem tudunk mihez kezdeni: a természetfölötti élet betörése fölborította az átlagos, természetes napok ritmusát.

Tizenegy óra elmúlt, ebéddő közeledett, mi pedig most keltünk föl a reggelitől. Hogyan ebédelhetnénk ilyenkor? Ha pedig tizenkettőkor nem megyünk el ebédelni, akkor mi mást tudunk csinálni?

S ekkor ismét megszólalt a hang, amely egyszersmindenkorra belém költözött. Újra ránéztem a kapura, amely megnyílt előttem, bepillantottam abba az országba, amely gazdagabb annál, semhogy átláthatnám.

„A föld, amelyet birtokolni fogsz, nem olyan, mint Egyiptom földje, ahonnan kijöttél... Mert az én gondolataim nem a ti gondolataitok, és az

én útjaim nem a ti utaitok, – mondja az Úr. Keressétek az Urat, amíg megtaláljátok, hívjátok segítségül, amíg közel van... Miért költitek a pénzt arra, ami nem kenyér, és a keresetet arra, ami jól nem lakat?”

Mindezt jól hallottam, valahogy mégsem tudtam fölfogni vagy megérteni. Talán valóban képtelen is voltam még rá, hiszen azt sem tudtam, mi is az imádság, az áldozat, a világ föladása, a természetfölötti lelkiélet. Mi mindent kellett volna még tennem, aminek még az ötlete sem merült föl bennem!

Először is rögtön el kellett volna kezdenem a napi áldozást. Eszembe is jutott, de eleinte azt hittem, hogy ez nem szokás. Különben is úgy véltem, hogy áldozás előtt minden esetben gyónnom kell. Persze a legegyszerűbb az lett volna, ha továbbra is eljárók Moore atyához, és tőle kérek fölvilágosítást.

A második feladat ez lett volna: állandó lelkivezetőt keresnem. Hat heti oktatás nem ér túl sokat. A katolikus élet tényleges gyakorlatáról az alapszabályokon kívül semmit sem tudtam. Ha nem ringatom magam abba a tragikus hiedelembbe, hogy tanításom befejeződött, akkor nem kevertem volna mindent össze-vissza a keresetségem utáni első évben. Ennél rosszabbat nem is igen tehettem volna: azon tépelődtem, szabad-e választ kérnem a bennem fölmerült kérdésekre; gyöngeségem miatt szégyenkezve nem mertem föltárni Moore atyának lelkem igaz, mélyről fakadó vágyait.

A lelkivezetés hiányzott a legjobban, s erről gondoskodtam a legkevesbé. Moore atyától mindössze néhány banális apróságot kérdeztem meg: mi a skapuláré, mi a különbség a brevárium és a misszálé között, hol szerezhetnék misszálét?

Papságom gondolatát egyelőre félretettem. Elég jó ürügyet találtam erre: korai volna erre gondolni. Viszont ahogy letettem arról, hogy egyszerű és különös hivatásra szemeltettem ki az Egyházban, akaratom és figyelmem rögtön ellanyhult, és beérte a langyos középserűséggel. Vonzó eszményekre, hatalmas célkitűzésekre lett volna szükségem, s a papság ezt kínálta föl. Sok konkrét tényező közrejátszott ebben. Ha egyszer belépnék egy szemináriumba vagy kolostorba, akkor máris meg kellene ismerkednem a szerzetesek vagy a kispapok életmódjával, – nyugodtabban kellene élnem, föladnom sokféle szórakozásomat, világias időtöltéseimet, és gondosan kerülni mindent, ami újra tűzbe hozhatná régi szenvedélyeimet. Enélkül az eszmény nélkül azonban a gondatlanság és a közöny veszélye fenyegetett. Be kell vallanom az igazat: megkaptam a keresetség mérhe-

tetlen kegyelmét, végiggondoltam a megtérés minden harcát, megírtam azt a hosszú senkiföldjét, amely a pokollal határos, – s mindezek után mégsem lett belőlem lelkes, mélyen hívő katolikus, hanem egyszerűen belesüppedtem a milliószám élő, lanyha, közönyös féligkeresztények közé, akiket elborít az ösztönösség, és nem is igen küzdenek azért, hogy a kegyelmet életben tartsák a lelkükben.

El kellett volna kezdenem imádkozni, valóban imádkozni. Elolvastam mindenféle könyvet a misztikáról, de hiába. Ha ismertem volna az igazi misztikus életet: a megszentelő kegyelmet, a belénk öntött erényeket és a Szentlélek ajándékait – akkor a keresztségem pillanatában mindez egész teljességében föltáruulhatott volna előttem. Ha belémerülök ebbe az életbe, akkor gyorsan haladhattam volna az imádságban. Nem így történt. Azt sem tudtam, mi fán terem az elmélkedő imádság, pedig ezt kezdettől fogva gyakorolhattam volna. A szentolvasót is csak négy-öt hónapra rá tanultam meg, bár kaptam egy olvasót, s néha el is mondtam néhány Miatyánkot és Üdvözlégyet, anélkül, hogy ismertem volna a pontos használatát.

Lelkiéletemből ekkoriban hiányzott az Istenanya iránti tisztelet is. Hittem az egyház tanítását Máriáról, imádkoztam is az Üdvözlégy Máriát, de ez még kevés. A legtöbben nem is sejtik, mekkora a hatalma a Boldogságos Szűznek. Azt sem tudják, kicsoda ő: hogy az ő keze által kapunk minden kegyelmet, mert Isten azt akarta, hogy ő is részesévé legyen megváltásunk művének.

Hittem ugyan benne, de a Miasszonyunk csupán gyönyörű mítoszként élt az életemben. Csupán annyira figyeltem rá, mint egy jelképre vagy versre. Azt a Madonnát láttam benne, aki ott állt a középkori székesegyházak kapuibán, akinek a szobrait láttam a clunyi múzeumban, akinek a képei díszítették oakhami dolgozószobám falát.

Máriának azonban nem ezt a helyet kell elfoglalnia az ember életében. Ő most is Krisztus anyja, a mi lelkünkben is. Ő bennünk a természetfölötti élet anyja. Az ő közbenjárása által leszünk szentek. Isten azt akarta, hogy ez az egyetlen út vezessen őhöz.

Bennem azonban mégsem élt az ő közbenjárásának eleven tudata, nem éreztem, mennyire szükségem van arra, hogy belévessem a bizalmamat. Ezt még a saját bőrömnön kellett megtapasztalnom.

Mit is tehettem az Istenanya iránti szeretet nélkül, határozott és magasrendű lelki cél, lelkivezetés, napi szentáldozás és rendszeres imaélet nélkül? Elsősorban a természetfölötti élet tudatát kellett volna fölébresztenem

magamban, a szenvedélyeimet, egész őrült természetemet kellett volna módszeresen megfékezni.

Azzal a rettenetes tévedéssel léptem be a keresztény életbe, hogy az nem több a kegyelem természetfölötti létmódjával felruházott, természetes életnél. Ugyanúgy élhetek, mint azelőtt, úgy gondolkodhatom és cselekedhetem, mint azelőtt, azzal az egyetlen kivétellel, hogy elkerülöm a halálos bűnt.

Eszembe se jutott, hogy ha ezután is úgy élek, mint azelőtt, akkor képtelen leszek arra, hogy elkerüljem a halálos bűnt. Keresztiségem előtt csupán önmagammal törődtem, saját vágyaim és törekvéseim kielégítésének éltem, az élvezetnek, a kényelemnek, az elismertetésnek és a sikernek hódoltam. A keresztiség viszont arra kötelezett, hogy természetes vágyaimat megfékezzem, s vessem alá őket Isten akaratának. „A test vágyódása Isten ellen van, mert nem veti alá magát Isten törvényének, hiszen nem is képes rá. Aki test szerint él, nem lehet kedves Isten előtt . . . Ha test szerint éltek, meg fogtok halni: de ha lélekkel megölik a test cselekedeteit, élni fogtok. Akiket Isten lelke vezérel, azok Isten fiai.”

Ha az ember saját akaratát Isten akarata elé helyezi, akkor valójában már gyűlöli Istent. Persze őt önmagában nem lehet gyűlölni, de parancsaiban igen, ha megszegjük őket. Pedig Isten az életünk: az Ő akarata a táplálékunk, az életünk kenyere. Ha saját életünket gyűlöljük, akkor a halálba tartunk, ezért a test okossága a halál.

Egyedül tudatlanságom menthet föl mulasztásom alól. Az életem ugyanis a keresztiség után is lényegében ugyanolyan maradt, mint előtte. Így hát én is megvettem Istent azért, hogy jobban szerettem nála a világot és a saját testemet. S mert a szívem erre vonzott, nem kerülhettem el a halálos bűnt, hiszen szinte minden tettemmel önmagamnak akartam tetszeni, s azért hátráltattam és pusztítottam a kegyelem művét lelkemben.

Mindezt akkor még nem láttam tisztán. Értelmemnek őszinte és teljes megtérése nyomán azt hittem, hogy most már egészen megtértem. Mivel hittem Istenben és az egyház tanításában, és egész éjjeleket szívesen végigvitatkoztam ezekről a kérdésekről, ezért már azt képzeltem, hogy buzgó keresztény is vagyok.

Az értelem megtérése azonban még kevés. Amíg az akarat, a „*domina voluntas*” nem tartozik egészen Istenhez, addig az értelem megtérése bizonytalan és határozatlan marad. Az akarat ugyanis nem kényszerítheti az értelmet arra, hogy egy tárgyat másnak mutasson, mint ami. De elfordíthatja tőle, sőt azt is megakadályozhatja, hogy szemügyre vegye.

Hol maradt az akaratom? „Ahol a kincsed, ott a szíved is” – én pedig nem gyűjtöttem magamnak kincset az égben. Minden kincsemet a földön halmoztam fel. Író, költő, kritikus, professzor akartam lenni. Élvezni akartam az értelem és az érzékek minden örömét, és megszerzésükért olyan helyzetekbe is belementem, amelyek hajszál híján lelki katasztrófákban végződtek. Ösztöneim rendszerint úgy elvakítottak, hogy erre idejekorán sose eszméltem rá, csak akkor, amikor a baj már megtörtént.

Magukban véve kifogástalan dolgokra törekedtem. Semmi rossz sincs abban, ha valaki író vagy költő lesz, – legalábbis remélem. A rossz akkor kezdődik, ha valaki csupán a hiúságának kielégítéséért törekszik erre, csak azért, hogy eljusson a saját önimádata által elképzelt magaslatra. Írásaimat elárasztották a szenvedélyeim, az önzésem, a bűneim, hiszen ezekből származtak. A rossz fa rossz gyümölcsöt terem, ha egyáltalán hoz gyümölcsöt.

Misére persze rendszeresen jártam, nemcsak vasárnap, hanem néha hétköznap is. Nem maradtam el a szentségektől sem, rendszeresen jártam gyónni és áldozni, ha nem is hetenként, de kéthetenként. Elég sok „lelki”-nek nevezhető olvasmányt is átlapoztam, bár nem olvastam megnyílt lélekkel. Csak úgy faltam a könyveket, néha-néha jegyzetelve is: megjegyeztem azokat a gondolatokat, amelyeket felhasználható érveknek találtam. Néha délután is elmentem valamelyik templomba imádkozni vagy keresztutat járni.

Mindez elegendő lett volna egy átlagos katolikus embernek, aki egész életén át hűségesen élt a hitben: én azonban nem érhettem be ennyivel. Nem kezdheti el az átlagos dolgozó emberek életét az, aki épp most hagyta el a kórházat, ahol majdnem meghalt, mivel a műtőasztalon darabokra vagdalták. Akkora lelki összevisszaság után, amekkorán keresztülmentem, semmire sem juthattam napi áldozás, gyakori imádság, vezeklés, elmélkedés és önmegtagadás nélkül.

Időbe telt, mire mindezt megértettem. De leírom azt, amit fölfedeztem, hogy aki hasonló állapotba kerül, elolvashassa és megtudhassa, mit kell tennie, hogy az életveszélytől és a boldogtalanságtól megmeneküljön. Azt mondom nekik: bárki légy is, az a föld, amelyre Isten vezet, nem hasonlít Egyiptom földjére, ahonnan kijöttél. Itt nem élhetsz már úgy, ahogyan ott éltél. Régi életedet és korábbi utaidat megtagadad, nem élhetsz többé saját kényed-kedved szerint. Rá kell bíznod magad egy bölcs lelkivezető kezére. Élvezeteidet és kényelmedet föl kell áldoznod Isten szeretetéért, az így megtakarított pénzedet pedig a szegényeknek kell adnod.

A legfontosabb pedig az, hogy táplálkozz mindennapi Kenyereddel, hisz nélküle nem élhetsz. Jöjj, ismerd meg Krisztust, hiszen az Ő élete táplál téged a szentáldozásban – és akkor megízlelteti veled az Ő örömet és békéjét, amely fölülmúlja minden eddigi örömodot, és megkönnyíti életed átalakítását.

2

1939 első reggelén szürke napra virradtunk, ahogyan az egész év is szürke lett, keservesen szürke. A tenger felől, a kihalt fehér házak között hideg szél fújt. Arra az üres telekre igyekeztem, ahol Szent Ignác vértanú temploma állt. A szél segített fölébrednem, a hangulatomat azonban nem oldotta föl. Az új év rosszul kezdődött.

Előző nap, szilveszter estéjén Seymour orvos-anyósa mindnyájunkat meghívott Long Beach-be. Az egész este zavarosan és furcsán sült el. Leültünk az orvosi várószoba padlójára, összevissza doboltunk, közben itunk, már nem tudom, mit. De akármit ittunk is, a hangulatom tovább romlott.

Egyedül Bramachari nem csömörlött meg az egésztől. Letette a turbánját, leült egy székbe és nem törődött a lármával. Később azonban John Slate, akinek egy foghúzás szintén elrontotta a hangulatát, rám akarta adni Bramachari turbánját. Erre a szerzetes csöndesen elment haza, vagyis Seymour lakására, és lefeküdt.

Később egy ananászkonzervvel levertem egy utcai lámpát, majd én is lefeküdtem. Virradatkor Bramachari felült az ágyában, és énekelni kezdte reggeli imáját, így aztán én is fölébredtem. Akkor sem tudtam már elaludni, amikor csöndes elmélkedéssel folytatta, így aztán a tervezettnél korábban mentem misére. Ez végre jól esett. Mint már máskor is, újra rájöttem, hogy az ilyen napokon – és minden más napon is – az egyetlen igazán jó dolog, ha misére megyek.

Milyen különösen hangzik ma, hogy akkor még nem láttam meg, mit jelent a mise. Milyen soká eszméltem rá arra, hogy egyedül Isten az, akiért élek, hogy Istennek kell az életem és mindenem középpontjává lennie.

Majdnem egy évig tartott, amíg ezt az igazságot kihámoztam zavaros és haszontalan vágyaim alól. És néha úgy látom, hogy útkeresésem és megtorpanásaim valahogyan érintkeztek a világtörténelem eseményeivel is.

Mert 1939 volt az az év, amelyben a háború – bár mindenki rettegett tőle – vaslogikával kezdett megtanítani bennünket arra, hogy a háborútól való rettegés magában mit sem ér. Ha az okot szeretjük, akkor hiába félünk a következményeitől: nem meglepő, ha az okozat kérlelhetetlenül követi az okot.

Ekkorra már föl kellett volna ismernem, hogy a háborúkat a bűn okozza: ha 1938 novemberében, a keresztkútnál elfogadtam volna a szentség nekem adott ajándékát, mi minden alakult volna másképpen a világon? Az emberek nem is sejtik, mire képes egyetlen szent is: a szentség erősebb a pokolnál. A szentek Krisztusba öltöztek, királyi és isteni hatalmának teljességében. Ennek tudatában élnek, s neki adják magukat, hogy apró és látszólag jelentéktelen tetteik segítségével vigye végbe a világ megváltását.

De a világnak sajnos, nemigen származott haszna belőlem.

Eljött január vége. Emlékszem, hogy amikor a bölcsészkarai záróvizsgámat tettem le, két nap egymás után áldozni mentem: ez mindkét napon boldoggá tett, s a vizsgákon is elég jól szerepeltem. Ezekután megszavaztam magamnak egy heti pihenést a Bermudákon. Napoztam, úsztam, kérekpároztam az üres, fehér utcákon, és fölfedeztem azokat a látnivalókat és illatokat, amelyek gyermekkorom egyik esztendejéhez tartoztak. Sok emberrel találkoztam, akik egész éjszakákon át nótázva kocsikáztak: „Hallod-e Dinah a konyhában, / Mint szól a vén bendzsó?” Jó időt fogtam ki, lesülve, egészségesen tértem vissza New Yorkba, zsebemben idegenek fényképével, akikkel ott táncoltam és hajókáztam. Éppen idejében érkeztem, hogy még találkozzam Bramacharival, aki végre hazaindult Indiába a „Rex” nevű hajóval. Ezen a hajón utaztak Rómába a bíborosok az új pápa megválasztására.

Greenwich Village-be költöztem: egyszobás lakást béreltem, és elkezdtem dolgozni a doktori értekezésem. Úgy éreztem, hogy egy igazi értelmiségihez ilyen környezet illik, mint ez a lakás a Perry Streeten. Fontosságom tudata sokkal jobban áthatott ebben a hatalmas, rozoga erkélyes, kandallós helyiségben, mint a Columbia könyvtár mögötti, keskeny kis szobácskában. Ehhez járult az is, hogy ragyogó, új telefonom is volt, amely mély, halk, kellemes bűgással szól, lágyan hívogatva költséges és nyakatekert társalgásokra.

Emlékeim szerint nem történt semmi különös a telefon körül. Többnyire találkákat beszéltem meg egy ápolónővel, aki az azévben megnyíló

világkiállítás mellett, az egyik kórházban dolgozott. Arra is alkalmat adott, hogy dühödő és gúnyos hangú leveleket firkáljak a telefontársaságnak, különböző műszaki és elszámolási problémák miatt.

Többnyire Lax-szel beszéltem ezen a telefonon. Neki is volt telefonja, de ő ingyen telefonálhatott. A Taft Hotelban lakott ugyanis, ahol az igazgató gyermekeit tanította, és szabad bejárást kapott egy sültcsirkével megpakott jégsezekrénybe. Bennfentes helyzetét kihasználva két nagy újságot adott hírül: először Joyce *Finnegans Wake* c. könyvének megjelenését, aztán XII. Piusnak pápává választását.

A pápáról először egy tavaszi napon hallottam, amikor annyira szoktuk élvezni az új, meleg napfényt. Az erkélyen ültem kék overallban, colát iszogattam és napoztam. Ültem az erkélyen: vagyis az ép deszkákon csücsültem, a töröttek helyén pedig lelógattam a lábam. Ezen a tavaszon reggelente sok időt töltöttem el így. Elnéztem a Perry Streetet a keleti végét lezáró háztömbtől kezdve egészen a nyugati végéig, ahol fekete hajókémények látszottak ide a folyóról.

Amikor éppen nem loptam a napot az erkélyen, akkor a szobában beültem a legmélyebb karosszékembe, és Gerard Manley Hopkins leveleit meg följegyzéseit tanulmányoztam, verstani kézikönyveket böngésztem, és kis cédulákat firkáltam tele a jegyzeteimmel. Azt terveztem ugyanis, hogy doktori értekezésemet Hopkinsról írom.

Az írógép mindig nyitva állt az asztalomon. Néha használtam is, amikor könyvet kaptam ismertetésre. Időnként írtam ugyanis cikkeket a *Times* és a *Herald Tribune* vasárnapi könyvismertető rovatába. Nagyobb örömet okozott azonban, ha kemény munkával és gyöttrődéssel sikerült valami versfelét összekalapálnom.

Megkeresztelkedésem előtt nem tudtam verset írni. Többször próbálkoztam vele, de sohasem sikerült, és az egyre újabb próbálkozásokhoz nem tudtam elég lelkesedést megőrizni magamban. Egyszer-kétszer Oakhamben is nekifogtam, s néhány szárnalmas verset faragtam Cambridgeben is. A Columbián egyszer az az ötletem támadt, hogy a dokkmunkásokról írok verset. A hatás kedvéért bombázógépek keringtek fölöttük. Borzalmas vers kerekedett belőle, amikor papírra vettem. Annyira büzlött az ostobaságtól, hogy még a negyedik emeleti magazinok sem nyomtatták ki. A keresztségem előtt még egy alkalmi versezetet préseltem ki magamból a *Jester* számára.

1938 novemberében hirtelen kedvem támadt arra, hogy nyers, egyszerű verseket írjak Skelton modorában, – de az ihletem egy hónap alatt

el is párolgott. Nem sokat értek ezek a versek, bár az egyik, érdemtelenül, kapott valami díjat is. De most már megtelt a fülem ritmusokkal, s ezek néha papírra kíváncsoztak. A legjobban azok sikerültek, amelyek Andrew Marvell stílusát követték. Mindig szerettem Marvellt. Nem kaptam tőle annyit, mint Donne-tól vagy Crashaw-tól (mármint a jó verseitől), az egyéniségében mégis határozottan vonzott valami. Hangulatai jobban hasonlítottak az enyémelekhez, mint Crashaw-é vagy akár Donne-é.

Amíg a Perry Streeten laktam, nehezen írtam verseket. A sorok nagyon lassan születtek, és amikor végre összeálltak, alig jött ki valami az egészből. Általában négyütemű, rímes jambusokban írtam. Nem szerettem az elcsépelet rímeket, rímeim rendszerint nehézkesen, néha groteszkül csengtek.

Ha fölmerült bennem valami ötlet, lementem sétálni, a 12. utca végén levő baromfipiac felé, és a csirkék között a napon üdögélve rakosgattam össze a vers négy sorát. Elnézegettem a tűzoltónaszádokat, az ósdi, üres bárkákat és az ott veszteglő hajókat, meg a folyó túlsó partján, Hobokenben a Stevens intézetet. Aztán leírtam a verset egy darab papírra, majd hazamentem és otthon legépeltem.

Új költeményeimet általában rögtön beküldtem valamelyik folyóiratnak. Milyen sok borítékot dobtam be a Perry Street sarkán levő, zöld postaládába! Valamennyit visszaküldték, – kivéve a könyvismertetőseimet.

Minél nagyobbra nőtt a kudarcom, annál biztosabban hittem, hogy irományaimat ki kell nyomtatni valamelyik folyóiratban, például a *Southern Review*-ban vagy a *Partisan Review*-ban vagy a *New Yorker*-ben. Most már csak arra törekedtem, hogy nyomtatásban viszontlássam magam. Mintha nem is létezném valóságosan mindaddig, amíg becsvágyamat ki nem elégítettem ilyen olcsó dicsőséggel. Régi-régi önzésem most megértett, és erre a törekvésre összpontosult; hogy énem megjelenhessék a nyilvánosság előtt, kinyomtatva és hivatalosan – én meg majd kedvemre csodálhatom önmagam. Ebben hittem a leginkább: a hírnévben, a sikerben. Az emberek szemében, szavában és gondolatában akartam élni. Annyira nem voltam éretlen, hogy az egész világ figyelmére és csodálatára vágyódjam: már az a gondolat is naívnul kielégített, hogy egy kisebbség elismer. Ez már kellőképpen elkápráztatta a becsvágyamat. De ha ebben kimerültek a gondolataim, hogyan élhettem volna természetfölötti életet? – pedig arra hívott meg Isten. Hogyan szerethettem volna Istent, ha mindent önmagamért tettem, nem pedig érte, s nem az ő segítségével bíztam, hanem saját bölcsességemben és tehetségemben.

Lax mindezért alaposan megkorholt. Az írásról alkotott felfogása megisztult minden ilyesféle ostobaságtól, és szentséggel, szeretettel meg önzetlenséggel itatódott át. Elképzelése szerint a társadalom megváltoztatására kell törekedniük azoknak, akik tudnak írni és van mondanivalójuk. Lax, két karját reménytelenül lógatva, tizenkét éven át szemlélte Amerika képét. Szerinte ez az ország tele van olyan emberekkel, akik kedvesek, jók és boldogok akarnak lenni, szeretni akarják a jót és szolgálni Istent, de nem tudják, hogyan tegyék mindezt, sőt, azt sem, hogy hol kaphatnának eligazítást. Elönti őket az információk áradata, ez azonban egyre jobban megvadítja őket. Lax arról a napról álmodott, amikor bekapcsolják majd a rádiót, és valaki elmondja nekik mindazt, amit igazában hallani akarnak, és amire szükségük van. Rátalálnak valakire, aki olyan nyelven beszél nekik Isten szeretetéről, amelyet senki sem tart elcsépeltnek vagy bolondnak. Hatalommal és meggyőző erővel fog beszélni, a szentségből fakadó meggyőződéssel.

Nem tudom, elgondolása szükségszerűen egyetlen sajátos hivatásra, határozott és különleges küldetésre vonatkozott-e: de mindenképpen azt várta, hogy mi majd ilyesmire vállalkozunk: Gibney-vel, Seymourral és Mark Van Dorennel, meg néhány kedvenc írójával együtt, – sőt talán még olyasvalakire is számított, aki beszélni ugyan nem tud, de jól trombitál vagy zongorázik. Maga is erre a küldetésre készülődött, de folyton egy határozott jelere várt.

Bár én Lax előtt jutottam el a kegyelem forrásához, ő sokkal hűségesebben válaszolt Isten kegyelmére, mint én: ő valóban tisztán látta az egyetlen szükség esetet. Azt hiszem, nemcsak nekem, hanem sok más embernek is elmondta fölfedezését. De mindenképpen egyike volt azoknak, akiken keresztül Isten állhatatos Lelke megmutatta az utat, amelyen járnom kell.

Lelkem életében történelmi fordulatot jelentett az a tavaszi este, amikor egyszer együtt sétáltunk a Sixth Avenue-n. Az utat mindenütt fölásták, a földet magasra hányták és piros lámpákkal világították ki, mert metrót építettek. Sötét kis tűzletek előtt mentünk befelé a városba, a Greenwich Village irányában. Már elfelejtettem, hogy miről vitatkoztunk, de végülis Lax hirtelen felém fordult, és megkérdezte:

– Te tulajdonképpen mi akarsz lenni?

Ilyesmit nem mondhattam erre: „Thomas Merton akarok lenni, a *Times Book Review* népszerű szemleírója”, vagy „Thomas Merton, a HALKULINT (a Haladás és Kultúra Intézete) angol tanársegédje”. Ezért legbenső érzéseimről vallottam, mert tudtam, hogy erre kíváncsi:

- Nem tudom, de azt hiszem, hogy jó katolikus szeretnék lenni.
- Mit értesz azon, hogy jó katolikus?

Erre nemigen tudtam világos magyarázatot adni. Amit dadogtam, csupán belső zavaromat tükrözte, és elárulta azt, hogy valójában milyen keveset gondolkodtam még erről.

Lax nem fogadta el a válaszomat.

– Amit mondanod kellene – jegyezte meg –, amit mondanod kellene, az, hogy szent akarsz lenni.

Szent! A végzet ostorcsapásaként suhintott rám ez a szó. Szavába vágtam:

- Szerinted hogyan lehetnék én szent?
- Úgy, hogy akarsz az lenni – felelte egyszerűen.
- Én nem lehetek szentté – ismételtettem – én nem lehetek szent . . .

Gondolataim elsötétültek. A valóság egybemosódott a képzelődéssel, és elhomályosította a gondolatvilágomat: saját bűneim tudata összekeveredett a hamis alázatoskodással: az emberek arra szoktak hivatkozni, hogy nem tudják megtenni azt, amit meg *kell* tenniük; nem tudják elérni azt, amit el *kell* érniük. Megszólalt a gyávaságom is: „Megelégszem azzal, hogy megmentem a lelkem, s kerülöm a halálos bűnt” – pedig ez valójában azt jelenti: „Nem akarok elszakadni bűneimtől és bűnös hajlamaimtól”.

Lax nem hagyta magát.

– Dehogynem. A szentséghez csak annyi kell, hogy az ember akarjon szent lenni. Talán nem hiszed, hogy Isten azzá tesz téged, amiért teremtetett, ha te is hozzájárulsz? Neked csak az a dolgod, hogy vágyakozz reá.

Valamikor régen Aquinói Szent Tamás is ugyanezt mondta. És ez nyilvánvaló is mindenkinek, aki megértette az evangéliumot. Miután Lax elment, tovább gondolkodtam erről, és számomra is kézzelfoghatóvá vált mindaz, amit mondott.

Másnap előhoztam Mark Van Dorennek:

- Lax folyton azt mondogatja, hogy a szentséghez csak annyi kell, hogy az ember akarjon szent lenni.
- Természetesen – válaszolta Mark.

Ők valamennyien jobb keresztények voltak, mint én, s jobban értették Istent. Mit tettem én? Miért toporogtam még mindig egyhelyben, nehezkesen és bizonytalanul tétovázva, merre is forduljak?

Így hát jó pénzért megvettem Keresztes Szent János műveinek első kötetét, leültem Perry Street-i szobámban, átfutottam az első oldalakat, s

egyik-másik sort ceruzával aláhúztam. Kiderült azonban, hogy ennél többbe kerül a szentté válás. Az aláhúzott szavak jelentésén elcsodálkoztam és zavarba jöttem: túl egyszerűek voltak ahhoz, hogy megértsem őket. Bonyolult, az ösztönök által megzavart értelmem nem tudta fölfogni álnokságtól és megalkuvástól mentes, meztelen igazságukat.

3

Amikor eljött a nyár, Perry Street-i lakásomat továbbadtam Seymour feleségének, és fölmentem északra, az Olean mögötti hegyekre.

Az egyik hegytetőn Lax sógoráéknak állt egy kis házikója. Innen messzi el lehetett látni New York és Pennsylvania államba: kék hegycsúcsok és erdős gerincek sorakoztak egymás mögött. Az erdőkben itt-ott füstcsóva szállt föl a száraz hetekben, s a szomszédos völgyben fakitermelők irtást hasítottak az erdőbe. A táj csöndjét éjjel-nappal fölverte az olajszivattyúk zakatolása. S ha behatoltunk a sűrűbe, az árnyékos tisztásokon látni lehetett az esetlenül előre-hátra mozgó, hosszú fémkarokat: a dombok sok olajat rejtettek magukban.

Benjie, Lax sógora ideadta nekünk a házat. A kelletténél jobban megbízt bennünk: azt hitte, tudunk úgy élni egy házban egy hétig, hogy nem tesszük tönkre.

Lax-szel és Rice-szal ebbe a kis házba költöztünk. Először írógépeinket próbáltuk elhelyezni. A ház egyetlen, nagy szobából állt, hatalmas kandelóval és Rabelais könyveivel. A szobában levő asztalt hamarosan tönkretettük, mert ezen ettük meg a vagdalthúst, a zöldbabkonzervet és ittuk literszám a tejet. A hegyekre néző verandán nyújtót szereltünk föl. Igen kellemes volt csöndes estéken a veranda lépcsőjén ülve elnézni a völgyet és versenyt dobolni. Szereztünk egy bongót: kubai kettős dob, amelyen két kézzel kell dobolni, és különböző hangokon szólal meg, aszerint, hogy hol és hogyan ütnek rá.

Hogy bőségesen fölszereljük magunkat könyvekkel, lementünk a Szent Bonaventura kolostorba. Amióta megkeresztelték, már nem félttem a ferencesektől. A könyvtáros, Ireneus atya, szemüvegén keresztül ránkpillantott, és boldog meglepetéssel ismerte föl Lax-et. Mindig meglepődött, és mindig örült, bárkivel is találkozott. Lax minket is bemutatott:

- Ez Ed Rice, ez Tom Merton.
- Ó, Mr. Rice . . . , Mr. Myrtle – Ireneus atya a tudálékos gyerekek pillantásával végigmért bennünket, aztán minden zavar nélkül kezet nyújtott.

- Merton – ismételte Lax – Tom Merton.
- Van szerencsém, Mr. Myrtle – üdvözölt Ireneus atya.
- Ők is a Columbiára jártak – tette hozzá Lax.
- Ó, a Columbia – sóhajtott föl Ireneus atya. – Én is a Columbia

könyvtárszakán tanultam. – Ezzel bevezetett a könyvtárba, és maradéktalan bizalommal szabadjára engedett bennünket a polcok között. Eszébe se jutott, hogy bármiben is korlátozza azok étvágyát, akik szemmel láthatóan szeretik a könyveket. Ha könyvet keresnek, hát akkor itt a könyvtár! Rengeteg könyvet gyűjtött össze, hiszen ez a könyvtár feladata. Mi pedig annyi könyvet kaphattunk, amennyit akartunk, és addig tarthattuk magunknál, amíg nem végeztünk velük. Ez a boldog kis ferences csodálatosan távol maradt minden bürokráciától. Amikor kicsit jobban megismertem a ferenceseket, rájöttem, hogy ez majdnem mindnyájukra jellemző. Akik ragaszkodnak a merev rendszerességhez, azokat szépen lassan leszoktatják róla, ha ferencessé lesznek, főleg ha előjárónak teszik meg őket. De ha jól tudom, Ireneus atyától nem loptak el több könyvet, mint bármelyik másik könyvtárból, a Szent Bonaventura kis könyvtára pedig az egyik legrendezettebb és legnyugalmasabb könyvtár, amit ismerek.

Nemsokára könyvekkel megrakodva jöttünk ki a polcok közül.

– Mind elvihetjük, atya?

– Hogyne, hogyne, remek, vigyék csak!

Aláírtunk valami kis cédulát és kezét fogtunk.

– Isten vele, Mr. Myrtle – mondta az atya, és a kezét összetéve megállt a nyitott ajtóban, amint zsákmányunkkal lefelé indultunk a lépcsőn.

Sejtelmem sem volt róla, hogy olyan helyet fedeztem föl, ahol majd rátalálok a boldogság ízére.

Az elcipelte könyveket ki se nyitottuk egész nyáron. De azért ott heverték kéznél, ha olvasásra szottyant volna kedvünk. Igazában azonban nem használtuk őket, mert végül is találtunk alkalmas helyet az írógépeinknek, és mindnyájan nekifogtunk a regényírásnak. Rice *A két ló* címmel írt regényt. Egy hét alatt elkészült vele: százötven oldal lett belőle, képekkel illusztrálva. Lax különböző töredékeket írt, aztán összerakta az egészet *A csillámló kastély* címen. De amit én kezdtem írni, az egyre hosszabbra nyúlt. Végül már ötszáz lapnál is vastagabbra duzzadt. A legkülönbözőbb címekkel próbálkoztam. Végül lerövidítettem és részben újraírtam, aztán elküldtem több kiadónak is, – de nagy bánatomra sose jelent meg nyomtatásban. Pontosabban: csak akkor bántódtam rajta, de most már csak örülhetek annak, hogy ezek a lapok megmenekültek a nyomdától.

Részben önéletrajzi írásnak készült, s érintett néhány olyan témát, amiről ez a könyv is beszél. De javarészt olyasmiről szólt, amit most már gondosan elkerültem. Akkoriban kényelmesebbnek és szórakoztatóbbnak tartottam az írást, ha egy csomó képzeletbeli alakot is belevonok a saját történetembe. Kellemes így írni: ha az igazság unalmassá vált, akkor áttértem egy Terence Metrone nevű tökfilkóra. Később Terence Parkra cseréltem föl a nevét. A könyv első kéziratát ugyanis megmutattam nagybátyámnak, ő meg rámpirított azzal, hogy ebben a névben a sajátom be-tűtít rejtettem el. Ezt pedig igen megalázónak éreztem, mert meglehetősen nevetségessé tettem ezt a figurát.

Természetes öröm töltött el ezekben a hetekben: egy erdős hegy-csúcson ülhettünk, elnézhettük a tájat és a felhőtlen eget, reggeltől estig hallgathattuk a madarakat, és egészséges ritmusban dolgozhattunk: írhattuk regényünk egyik oldalát a másik után, a garázsszal szemközti fa alatt.

Még boldogabbá is tehettük volna ezt az időt. Azt hiszem, valameny-nyien úgy éreztük, hogy akár remeteként is élhetnénk ezen a hegyen. Nagy kár, hogy egyikünk sem tudta igazán, hogyan lehetne ezt megvalósítani. Ebben a tekintetben én tanultam már a legtöbbet, mégis én voltam a legérzékletlenebb. S valahányszor szóba került az életformánk, vagy a jó és a rossz közti választás lehetősége, engem piszkált leginkább az a vágy, hogy lemenjek a völgybe, beüljek a mozikba, játszok a játékautomatákon és nyakaljam a sört.

Homályos vágyunkat az elkülönült és elkötelezett életre azzal próbáltuk kifejezni, hogy szakállt növesztettünk, ez azonban meglehetősen lassan ment. Laxnek sikerült a legjobban: ünnepélyes fekete szakállt eresztett. Rice torzonborzzá vált tőle, de ha mosolygott, jól állt neki: nagy fogával és ferde szemével eszkimónak látszott. Én titokban abban reménykedtem, hogy szakállasan Shakespeare-hez hasonlítok. Még akkor is viseltem, amikor New Yorkba mentem, sőt magammal vittem a vilá-giállításra is. Így szakállasan mentem el valami Afrika-műsorra is. Ott megszólított egy kutatónak öltözött fiatalember, aki persze nem volt az. Engem viszont annak nézett a szakáll miatt. Föltett néhány tudáskereső kérdést Közép-Afrikáról. Azt hiszem, mindketten a *Fekete mámor* c. remek filmből szerzett tudásunkat próbáltuk kamatoztatni.

A kunyhó kitűnő remetelaknak bizonyult – bárcsak jobban felhasznál-tuk volna ezt a lehetőséget! Egyedül Lax-nek jutott eszébe, hogy néha korán virradatkor fölkeljen. Én általában nyolcig aludtam, aztán meg-sütöttem pár tojást, lenyeltem egy csésze zabpelyhet, és rögtön nekiláttam

az írásnak. A magányt akkor használtam föl a legjobban elmélkedésre, amikor néhány délutánt egy kis barackfa alatt, a magas fűben töltöttem, és végre olvasni kezdtem Szent Ágoston Vallomásait és Szent Tamás Summájának egyes részeit.

Elfogadtam Lax elgondolását, hogy az életszentséget azok szerezhetik meg, akik akarják. El is raktároztam a fejemben a többi adat mellé, de a gyakorlatban nem használtam föl. Milyen átok ült rajtam, hogy a hitemet nem tudtam cselekedetekre váltani? Istenről szerzett tudásom nem alakult át komoly igyekezetté, hogy elérjem őt, akiről pedig tudtam, hogy az egyetlen jó. Megelégedtem a töprengéssel és az érveléssel. Az lehetett az oka, gondolom, hogy tudásom pusztán a természetes, értelmi megfontolásokra támaszkodott. Aristoteles, teljes joggal, a legnagyobb természetes boldogságnak Isten megismerését tartotta – amennyire ez pogány fejjel lehetséges. Azok a csúcok, ahová az ember metafizikai gondolkodással elérhet, a tiszta és gyöngéd öröm birodalmába vezetnek. Ennél tartósabb örömet nemigen találhatni a természeti rendben. Aki egy lépéssel tovább lép, és a kinyilatkoztatott igazságokra alapozza megfontolásait, annak öröme mélyebb és tökéletesebb lesz. De ha a keresztény hit titkairól folyik is az elmélkedés, – a pusztán értelmi megfontolás még nem feltétlenül lép túl a természetes életen, legalábbis gyakorlati következményeiben nem.

Ez azonban nem is elmélkedés, hanem értelmi és esztétikai torkoskodás: magasabbrendű, kifinomult, sőt talán érényes formája az önzésnek. Ha pedig az akaratot nem mozdtíja Isten felé, akkor az elmélkedés meddő és halott, sőt esetleg még bűnössé is válhat, vagy legalábbis tökéletlenné.

A gyakorlat megtanított egy fontos erkölcsi alapelvre. Semmiképpen sem szabad tetteinket két nagy csoportba osztani: az egyikben a lehetséges halálos bűnök, a másikban pedig a „nem-halálos bűnök”, – az előbbieket el kell kerülni, az utóbbiakat pedig gondolkodás nélkül elfogadni.

Mégis, ebből a reménytelenül hamis felosztásból áll igen sok katolikusnak egész erkölcstana. Addig nincs baj, amíg kenyérkereső munkájuk annyira leköti őket, hogy nemigen nyílik lehetőségük a választásra. De Isten mentsen attól, hogy szabadságra menjenek, vagy rájuk köszöntsön a szombat este.

Aki egy kicsit többet iszik a kelleténél az „csak” bocsánatos bűnt követ el – bárki ellenőrizheti a halálos bűnök listáján. Elmenni egy olyan filmre, amelyben több száz méternyi filmszalagon férfiak és nők nyalják-falják egymást, önmagában ez sem halálos bűn. Sem a spicceség, sem a szeren-

csejáték – és sorolhatnám így tovább. Ezek tehát még a tetteknek abba a csoportjába tartoznak, amelyek nem tilosak. Vagyis megengedettek. Eretnekként elutasítjuk tehát azt, aki bármilyen megfontolásból azt tanácsolja, hogy inkább ne tegyük meg ezt vagy azt. Ha az ember nem vigyáz, könnyen akár még erényt is csinálhat abból, hogy folyton a mozikban lóg, szerencsejátékot játszik, italozik ...

Mindezt jól ismerem, mert akkoriban még én is így próbáltam élni. Látni akarják, hogyan élhet az ember a kettős felosztás alapján? Mondok egy példát a számtalan esetből, amely önmagában még nem jelentett halálos bűnt. – (Azt el se merem mondani, hogy milyen következményekkel járt, – ezt Isten irgalmára bízom, hiszen olyasvalaki tette mindezt, akit a szolgálatban és szeretetben neki adott élet örömeire hívott meg.)

Vándorcirkusz jött Bradfordba, óriáskerékkel és eszem-izszommal. Egy embert fehér egyenruhában és bukósisakban ágyúból lőttek ki egy hálóból. Kocsiba ültünk, és a Rock City úton elindultunk az olajszivattyútól hangos, sötét erdőn keresztül.

Hatalmas vándortársulat lehetett: szinte betöltöttek egy keskeny kis völgyet, egyikét azoknak a zezugos völgyeknek, amelyekben Bradford meghúzódott. A környék fényárban úszott. A fénykörön túl, a háttérben úgy meredtek föl az olajfinomító tornyai, mintha a pokol őrei volnának. Besétáltunk a fehér csillogásba, a gépzene örült zajába, az édességek éme lyítő illatába.

– Hé, fiúk, fáradjanak ide hozzám!

Szégyenkezve fordítottuk a szakállunkat a kikiáltó felé, aki ingujjban és nemezkalapban hajolt ki a bódéjából. Észrevettük a színes táblát, rajta számokkal. Odamentünk. Az ember elkezdte magyarázni nekünk, hogy boldul jó szívének unszolására kínálja föl nekünk ezt a szerencsejátékot. Olyan könnyű és egyszerű, hogy szinte ajándék: alkalmat ad arra, hogy a magunkfajta értelmes és tisztességes fiatalokat megajándékozhassa.

Meghallgattuk a szónoklatát. Az rögtön kiderült, hogy ebben a játékban nem egyszerűen egy doboz pattogatott kukoricát lehet nyerni. Bár csak negyed dollárral kezdődött, a beugró minden dobásnál megkétszereződött, – persze a nyeremény is, mégpedig dollárban.

– Nem kell mást tenniük, ezt a golyót begurítani ezekbe a lyukakba, és ...

Elmagyarázta, hogy melyik lyukakba kell begurítani a golyót. Minden alkalommal új, az előzőtől eltérő számcsoportot kellett eltalálni.

– Letesznek egy negyeddollárost – mondta jóakarónk –, és azonnal két

és fél dollárt nyerhetnek. Ha netán előszörre nem sikerülne, annál jobban járnak, mert akkor ötven centért öt dollárt nyerhetnek. Egy dollárért tízet, kettőért húszat!

Letettünk egy-egy negyeddollárost, – és a golyókat rossz lyukakba gurítottuk.

– De jó maguknak – mondta az ember –, most kétszer annyit nyerhetnek!

Ötven centet tettünk le mindnyájan.

– Remek! Csak így tovább! Minden alkalommal egyre többet nyerhetnek. Lehetetlen, hogy veszítsenek, le-he-tet-len!

Most már egy-egy dollárt zsebelt be mindegyikünkől.

– Ez az, emberek, kitűnő! – kiáltotta, amint a golyót ismét rossz lyukakba gurítottuk.

Megálltam, és megkértem, mondja el még egyszer a játékszabályokat. Megtette, s gondosan figyeltem, mit mond. Úgy volt, ahogy sejtettem: egy hangot sem értettem a magyarázatából. Bizonyos számcsoportokat kellett eltalálni, de fogalmam sem volt arról, hogy milyen csoportosításban. Egyszerűen megmondta, mire célozzunk, aztán gyorsan összeadta a számokat és kihirdette:

– Alig tévedett, próbálja meg újra, most már olyan közel van hozzá, hogy nem hibázhat.

A számcsoport újra változott.

Körülbelül két és fél perc alatt minden pénzünket megkaparintotta, kivéve azt az egy dollárt, amelyet konokul félretettem a többi látványosságra meg sörre. Hogyan van szívünk hozzá, kérdezte, hogy most abba hagyjuk? Hiszen már a siker küszöbén állunk: visszanyerhetjük minden veszteségünket, és elképesztő összeghez juthatunk: 350 dollárhoz!

– Emberek – mondta –, most igazán nem állhatnak le! Nem csinálhatnak ekkora szamárságot! Nem azért jöttek ide, hogy csak úgy elszórják a pénzüket. Használják az eszüket, fiúk. Nem látják, hogy itt a győzelem?

Rice arcán széles vigyor jelent meg, ami azt jelentette: „Menjünk innen.”

– Nincs több pénzünk – nyögte ki egyikünk.

– Nincs valamiféle utazási csekkük? – kérdezte az emberiség nagy barátja.

– Nincs.

Lax olyan elmerülten és ünnepélyesen hajolt a rejtélyes számok fölé, mint még soha senki. Egymásra néztünk, az ember pedig folytatta:

– Ha akarják, hazaszaladhatnak pénzért, a játékot nyitva hagyom maguknak. Mit szólnak hozzá?

Rávágtuk:

– Tartsa és jöväünk.

Beszálltunk a kocsiá, és mélységes hallgatásban elmentünk háza, vagy tizenöt mérföldnyire, aztán ugyanennyit vissza: harmincöt dollárral és összes megmaradt pénzünkkel, de a harmincöt dollár csupán a játékhoz kellett.

Amikor a szegények jótevője meglátta, hogy mindhárman újra bejövünk, meglepettnek, sőt kicsit ijedtnék látszott. Az arckifejezésünk elég félelmes lehetett, és talán azt képzelte, hogy nemcsak a pénzünket hoztuk el, hanem a fegyverünket is.

Fölmentünk a bódéhoz.

– Áll a játszma, mondja?

– Igen, emberek, ahogy kívánják.

– Magyarázza el újra!

Újra elmondta az egészet. Megmutatta, mit kell tennünk, hogy nyerjünk: lehetetlennek látszott, hogy elhibázzuk. Letettük a pénzt a pultra, Lax pedig elgurította a golyót, – a rossz lyukakba.

– Nincs tovább, fiúk? – kérdezte a jószívűség nagyhercege.

– Nincs – sarkonfordultunk, és otthagytuk.

A zsebemben őrzött pénzzel elmentünk a többi mutatványoshoz, pedig ezektől is jobb lett volna távolmaradnunk. Megnéztünk mindent, majd lementünk Bradfordba. Egy bárban sört rendeltünk, s ettől rögtön jobban éreztük magunkat. Sebeinket azzal gyógyígtattuk, hogy szemenszedett hazugságokat meséltünk az ott fölcsípett lányoknak. A Rocky Crest-i tbc-szanatóriumban dolgoztak, mintegy másfél mérföldre a házikónktól.

Emlékszem, hogy az este folyamán egyre nagyobb hallgatóságunk gyűlt össze az asztalunk körül. Csupa idegen – mi pedig adtuk a bankot. Megalakítottuk a Panama-Amerikai Szórakoztatási Szövetkezőt, és olyan remekül éreztük magunkat, hogy a bradfordi cirkusz halvány kísézőműsorrá zsugorodott. A hangulat azonban némileg elromlott, amikor oda-jött néhány tagbaszakadt, helybeli fickó, akiről lepergett minden tréfánk. Odakiáltottak:

– Ha még egyszer meglátunk itt benneteket, rohadt állatok, ezzel a szakállal, lenyessük a kókuszotokat!

Rice fölállt:

– Na nézd! Bunyózni akartok?

Mindenki kivonult a fasorba. Parázs vita kerekedett erről is, arról is, de verekedésig nem fájt a dolog – szerencsénkre. Kitellett volna tőlük, hogy megetetik velünk a szakállunkat.

Végül nagynehezen hazataláltunk. De Rice nem mert beállni a kocsival a garázsba, mert attól félt, nem talál be az ajtón. A bejáratú úton megállította a kocsit, kinyitottuk az ajtókat, és kigurultunk a földre. Ott feküdtünk, vakon bámulva a csillagokat, miközben a föld dülöngött és hanykolódott alattunk, mint egy süllyedő hajó. Az utolsó, amire emlékszem ebből az éjszakából: Rice-szal végül is föltápáskodtunk és bementünk a házba. Laxet a nappali szobában találtuk: egy széken ülve ordibált. Gondosan csiszolt mondatokkal előadást tartott egy szennyeskupacnak, amit valaki a mosoda részére csomagolt össze, s ottfelejtett az egyik karosszéken.

4

Amikor augusztus közepén visszamentünk New Yorkba, az a világ, amelynek romlottságához én is hozzájárultam, már csaknem szétért a burkát, hogy elődugja gonosz fejét, s elnyeljen egy emberi nemzedéket.

Oleanban nem olvastunk újságot, rádiót pedig elvből nem hallgattunk. Engem egyetlen dolog érdekelt: új regényem kiadása. Benjie holmijai közt rábukkantam a *Fortune* egyik régi példányára. Ebben találtam egy cikket a könyvkiadási lehetőségekről. Ennek alapján a lehető legrosszabb kiadót választottam ki: – bármit készségesen kinyomtatnak a *Saturday Evening Postban*, gyémántbetűkkel, aranylemezzel. Arra azonban mégsem mutattak hajlandóságot, hogy ráharapjanak vad kotyvalékomra, amit a hegyekben kifőztem.

Rádásul jókora idő eltelt, mire ezt szíves tudomásomra hozták.

Én pedig össze-vissza mászkáltam New Yorkban, és az újdonsült szerző halálkínjaiban vergődve vártam első könyvem sorsának alakulását. Ennél keservesebb kínládást nem ismerek, kivéve a kamaszkori szerelmet. Szorongásaim pedig, talán érthetően, buzgó, bár önző imára ösztönöztek. De Isten talán elnézi, ha imádságunkba érdek is vegyül. Azt várja tőlünk, hogy imádkozzunk. „Kérjétek, és adni fognak nektek.” Gőgös az, aki azt állítja, hogy imánkban sose könyöröghetünk a saját szükségleteinkért. Ezzel finoman ugyan, de mégis egy sorba állítja magát Istennel, – úgy tesz, mintha nem szorulna rá semmire, mintha nem volna teremtmény, aki tőle és az Ő akarától függ anyagi dolgokban is.

Letérdeltem az áldoztatórácshoz a Guadalupe-i Miasszonyunk kis, mexikói templomában, a 14. utcában, ahová áldozni jártam, és forró reménykedéssel kértem a könyv kiadatását, ha Isten dicsőségére szolgál.

Eszerint tehát azt képzeltem, hogy ez a könyv Isten dicsőségét szolgálja: tudatlanságomban és lelki vakságomban a kiadásért könyörögtem. De azért mégiscsak jót tett, hogy akkor imádkoztam.

A katolikusok között közismert igazság: amikor Isten megígéri, hogy meghallgatja imádságainkat, nem azt ígéri ezzel, hogy pontosan azt adja meg, amit kérünk. De abban biztosak lehetünk, hogy ha nem adja meg, csak azért nem, mert sokkal jobbat kínál helyette. Ezt jelenti Krisztus ígérete, hogy mindazt megkapjuk, amit az Ő nevében kérünk. *Quodcumque petimus adversus utilitatem salutis, non petimus in nomine Salvatoris.*

Azt hiszem, olyan jól imádkoztam, amennyire csak bírtam, ha tekintetbe vesszük akkori állapotomat. Őszintén bíztam Istenben és a Miasszonyunkban, és tudtam, hogy meghallgatásra találok. De azt csak most kezdem megérteni, milyen csodálatosan teljesítették kérésemet. Egyrészt a könyv sohase jelent meg, – és ennek csak örülhetek. Másrészt Isten olyasmivel ajándékozott meg, amit már egyszer visszautasítottam, és amire most már nem is igen vágyódtam. Visszadta a hivatásomat, amelyet félig tudatosan föladtam. Ismét kinyitotta előttem azokat a kapukat, amelyek bezárultak akkor, amikor nem tudtam fölhasználni a keresztségemet és az elsőáldozásomat.

Előbb azonban el kellett szenvednem némi elsötétülést és fájdalmat.

1939 augusztusának vége bizonyára mindenkit megviselt. Tikkasztó, fülledt hőség ülte meg azokat a napokat, s a nyomasztó időjárás még súlyosbította az Európából érkező egyre rosszabbodó hírek terhét.

A háború most már a levegőben lógott. A náciak valami gyáva és torz esztétikai izgalommal készültek erre a szörnyű látványosságra: pusztán ez a tény számszorosára fokozta a borzongó undort, amellyel a világ többi része várta, hogy a halálnak ez az iszonyatos eszköze körülfogja. Ezt a veszélyt csak fokozták-növelték az erőszak, a megalázás és megszegyenyítés korlátlan lehetőségei. A világ nemcsak a megsemmisüléssel nézett szembe, hanem a legiszonyosabb pusztulással: az ember legértékesebb részének, értelmének, akaratának és halhatatlan lelkének megromlásával.

Mindezt a legtöbben nem látták ilyen világosan, de eltöltötte őket az undor, a reménytelenség és a rettegés. Nem fogták föl, hogy most az egész világ lett olyan, amilyenné az emberek többsége a saját lelkét alakította. Odaadtuk értelmünket és akaratunkat, hogy a bűn, tehát maga a

pokol elragadja és megrontsa. Most pedig könyörtelen okulásunkra és jutalmazásunkra szemünk előtt, társadalmi méretekben is megismétlődött az egész, fizikai és erkölcsi téren egyaránt. Így legalább néhányan fogalmat alkothattunk arról, hogy mit is csináltunk voltaképpen.

Azokban a napokban már én is fel tudtam ezt fogni. Emlékszem, augusztus végén egyik este a földalattin utaztam. Hirtelen feltűnt, hogy jóformán senki sem olvassa az esti lapokat, bár a rádiók csak úgy ontották a híreket. A feszültség akkorára nőtt, hogy még ez a viharedzett város is félrehúzódot és védekezni kezdett a gyötrelmes izgalma támadásai ellen. Most már mindenki ugyanolyan gyanakvással fogadta az újságokat és a híreket, mint mi Lax-ékkel már két év óta.

Bennem új fölismerés született meg: „Én magam vagyok a felelős mindezért. Az én bűneim okozták ezt. Hitler nem az egyedüli, aki ezt a háborút elkezdte. Nekem is részem van benne...” Igen kijózanító gondolat ez, mégis az igazság átható fénye átvilágította és megkönnyebbítette a lelkemet. Elhatároztam, hogy szeptember első péntekén meggyónok és megáldozom.

Az esték lassan teltek. Emlékszem az egyikre. Gibney-éknél vacsoráztam Port Washingtonban. Long Islandról autóval mentem be. A kihalt úton az autórádióban a Berlinből jövő, csöndes, fáradt hangot figyeltük. Hiányzott belőle a rádióbemondók harsány, kincstári nagyképszerűsége, amellyel azt bizonygatják, hogy mindenről mindent tudnak. Ezúttal azonban senki sem tudta, mi fog történni, és ezt mindnyájan el is ismerték. Abban megegyezett mindenki, hogy a háború a küszöbön áll. De mikor és hol fog kitörni? Nem tudták megmondani.

A német határ felé minden vonatot megállítottak, a légi járatokat megszüntették. Az utcák kiürültek. Az ember úgy érezte, hogy a dolgok majd az első légitámadás alkalmával tisztázódnak. Mindenki ettől rettegett, amiről már H. G. Wells és sokan mások írtak: egész Londont egyetlen éjszaka alatt elsöpörhetik a föld színéről.

Szeptember első pénteken előtt este elmentem gyónni a St. Patrick székesegyházba. Utána pedig, a rám jellemző ostobasággal, megálltam a Dillonnál. Ebben a bárba szoktunk járni, szemben a Center Színház színpadi bejárájával. Itt szoktuk megvárni Gibney-vel az előadás végét, aztán hajnali egyig-kettőig kódorogtunk néhány ismerős lánnyal, akik a színházban nyúl farknyi szerepeket játszottak. Ezen az estén még az előadás befejezte előtt találkoztam Jinny Burton-nel, aki nem szerepelt ebben a darabban, pedig sokkal jobb előadásokon is fölléphetett volna. Richmondba

készült, a Munka ünnepére. Meghívott, hogy kísérem el. Megállapodtunk, hogy másnap reggel találkozunk a Pennsylvania pályaudvaron.

Reggel korán ébredtem, és meghallgattam a rádiót. Nem tudtam rájönni, miről beszél. De a hang sokkal ércesebben csengett, tehát valaminek történnie kellett.

A szentmisére menet tudtam meg, mi történt. Varsót bombázták, ki-tört a háború.

A pályaudvar melletti Assisi Szent Ferenc templomban nagymisét mondtak. A pap a mozaik-kupolás szentélyben, az oltárnál állt. Hangja fölszárnyalt a prefáció ünnepélyes soraiban: *Vere dignum et iustum est, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine Sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus . . .*

Az egyház hangja szólt. Krisztus jegyesének a hangja, aki a világban van, de nem belőle. Akinek az élete fölüllemelkedik mindenen, túléli a háborút, az üldözéseket, a forradalmakat, az emberek minden gonoszságát, kegyetlenségét, kapzsiságát és igazságtalanságát. Valóban méltó és igazságos, hogy mindig és mindenben hálát adjunk neked, szentséges úr, mindenható Atya, örök Isten. Csodálatos ez az ima: még a háborút is összehozza az örökkévalóság színe előtt, megmutatja valóságos méreteiben. Ez az imádság nyit kaput az örökkévalóságba. Az örökkévalóságból ered és oda tér vissza, mély és békés bölcsességével fölemelve a mi értelmünket is. Mindig és mindenben hálát adunk neked, Mindenható Atya. Így énekelt hát az Egyház, ez a titokzatos test, amely újra szenvedni és vérezni kezdett egy újabb háborúban.

Neki ad hálát a háborúban, a szenvedésben is: nem a háborúért és a szenvedésért, hanem az ő szeretetéért: tudja, hogy ez védelmezi őt és védelmez minket ebben a válságban is. És amikor fölnézett Istenre, a szeretetén át szemlélte őt, az Örökkévalót. Egyedül az ő tettei érdekelték, az ő szeretete és bölcsessége, nem pedig a teremtmények kétbalkezes kegyetlensége. Az egyház jegyével, Krisztussal dicsőíti Istent, ahogyan vele dicsérik Őt az angyalok is.

A második világháborúnak első napján az áldoztatórácshoz térdeltem, és a pap kezéből magamhoz vettem Krisztust a szentostyában: ugyanazt a Krisztust, akit most újra keresztre feszítenek az én bűneim és az emberek bűnei miatt, ezen az önző, ostoba, őrült világon.

A hétvége Virginiában nem hozott különös örömet. Szombat délután Richmondból elindultunk Urbanna-ba, ahol Jinny családja a jachtjával vitorlásversenyen készült indulni. Ekkor értesültünk az „Athenia” el-

süllyesztéséről. Este pedig hirtelen megfájdult a bölcsességfogam. Egész éjjel kínt. Másnap holtfáradtan, sajgó képpel támolyogtam ki a versenyre.

Lent a kikötőben benzinkút állt a motorcsónakok számára, meg egy piros, colás automata. A nap elől behúzódtunk egy kötél- és szurokszagú fészér ajtajába, és hallgattuk a londoni rádiót.

Bátorító hangon beszélt: a várost még nem bombázták.

Ragyogó napsütésben indultunk el az öbölből a Rappahannock széles torkolatához. Mindenki a „*Bremen*”-ről tréfálkozott. A nagy német hajó észrevétlenül kilopakodott New Yorkból, elhajózott, s azóta nyoma vészett. Időnként egy magas, vontatott, délies női hang fölkiáltott: „Ott a *Bremen*!”

A zsebemben levő orvossággal, gyufaszállal és vattával ecsetelgettem fájó fogamat.

Amikor visszatértem New Yorkba, pillanatnyilag úgy látszott, hogy a háború nem is lesz olyan kegyetlen, mint vártuk. Lengyelországban heves küzdelmek folytak, nyugaton azonban semmi sem történt. A borzalmas feszültség elmúlt, s az emberek nyugodtabbak és bizakodóbbak lettek, mint a küzdelem kitörése előtt.

Elmentem a fogorvoshoz, aki addig ütötte-verte az állkapcsomat, amíg sikerült kiráncigálnia a bölcsességfogamat a fejemből. Utána visszamentem a Perry Streetre és lefeküdtem. Közben néhány régi lemezt tettem föl a gramofonra, és valami piros fertőtlenítővel addig ecseteltem vérző számat, hogy az egész szoba bűzlött tőle.

Múltak a napok. A város újra nyugodtan és bizakodón, sőt egyre vidámabban élt. Nyilvánvalónak látszott, hogy Amerika semmiképpen sem lép be közvetlenül a háborúba. Sokan azt mondták, hogy ez így évekig is elhúzódhat. Fölfegyverkezve várakozunk a leshelyünkön, hatalmas hadsereget sorakoztatva fel, bevehetetlen, megerősített táborokban. Mintha a világ furcsa, új korszakba lépne. A béke látszatát fölvaltotta a nyílt ellenségeskedés, de egyelőre fegyveres összecsapás nélkül. Egyesek szerint húsz évig is eltarthat ez így.

A szeptemberi napok elmúltak, s az ősz első jelei mutatkoztak már az áttetszővé vált levegő ragyogásában. A hőség véget ért. Az újrakezdés időszaka közeledett, amikor visszatérek a doktori disszertációmhoz, s talán valami tanári állást is sikerül szerezniem a Columbia valamelyik karán.

Ezen tűnődtem akkor is, amikor egyik este a Nick bárban üldögeztünk a Sheridan téren Rice-szal és Bob Gerdy-vel. A teremben harsogott a

dzsessz. Később Gibney jött be Peggy Wells-szel, a Center Színház show-műsorainak egyik színésznőjével. Egy asztalhoz ültünk mindnyájan, it-tunk és beszélgettünk. Többnyire így töltöttük el az éjszakákat valamelyik bárban. Nem okozott ugyan különösebb élvezetet, de okosabbat nem tudtunk kitalálni, lefeküdni pedig nem volt kedvünk.

Amikor Rice és Gerdy hazament, Gibney, Peggy meg én még ottmaradtunk, hajnali négyig. Gibney nem akart kimenni Long Island-be, Peggy pedig fent lakott a nyolcvanadik utca táján.

Így aztán mindhárman az én lakásomra mentünk a Perry Streeten, amely csak egy saroknyira esett tőlünk.

Nem először fordult elő, hogy padlón, székben vagy valami keskeny és rövid diványon alszom. Így szoktuk meg ezernyi hozzánk hasonló emberrel együtt. Egyikünk fennmaradt egész éjjel, és csak akkor feküdt le, amikor valahol véletlenül talált annyi üres helyet, hogy kitergethesse fáradt csontjait.

Különös: ezt a világ legtermészetesebb dolgának tartottam. De ha valaki azt ajánlotta volna, hogy vezeklésből, Isten iránt szeretetből aludjunk a földön, akkor ötletét az emberi méltóságunk és értelmünk elleni merényletnek éreztük volna. Milyen barbár ötlet! Vezeklésből kényelmetlenséget okozni önmagunknak! Azt viszont egészen logikusnak tartottuk, hogy a szórakozásra szánt éjszaka egy részét így aludjuk át. Jól látszik ebből, hogy a világ bölcsessége milyen önellentmondásokba keveredik. „Akinak nincs, attól azt is elveszik, amije van.”

Gondolom, öt-hat órát alhattam így, összegémberevedve. Tizenegy óra-kor már mindnyájan fölébredtünk, és csapzottan, félig kábultan beszélgettünk, cigarettáztunk és gramofonoztunk. A padlón ücsörögtem, s a tető fölött a tenyérnyi, tiszta őszi eget bámultam.

Egy óra körül nekiindultam, hogy valami reggelifélét kerítsek magunknak. Egy rakás, különböző alakú és nagyságú dobozzal tértem vissza: bennük csomagolt rántotta, pirított kenyér meg kávé. Zsebeimet pedig megtömtem cigarettával, de most nem esett jól rágyújtani. Ettünk, beszélgettünk, végül rendet raktunk a fölfordulásban. Egyikünk azt indítványozta, hogy sétáljunk el a Chicken Dockhoz. Össze is szedelődzködtünk.

S ekkor valahogyan felötlött bennem egy gondolat. Olyasmi, ami már önmagában is megdöbbentően fontos, de sokkal meglepőbb ilyen körülmények között. Talán sokan el se hiszik azt, amit most mondok.

Miközben a padlón ülve hallgattuk a lemezeket és reggeliztünk, ez a gondolat támadt bennem: „Pap leszek.”

Nem tudom, miről jutott eszembe. Nem a kimerült és fásult undor kényszerítette ki belőlem, amely megcsömörlött haszontalan életemtől. Nem a zene, nem az őszi hangulat, mert ez a meggyőződés annyira éretten jelentkezett, hogy semmiképpen sem válthatta ki valami beteges ábrándozás. Nem fakadhatott szenvedélyből vagy képzelgésből. Hirtelen erős, édes, mélységes és határozott vonzódást éreztem, bár nem valami érzékelhető jóra támadt étvágyam. A lelkiismeretemben jelentkezett ez az új, mélyreható és határozott útmutatás, hogy mit is kell tennem igazában.

Azt sem tudom, mennyi ideig érlelődött bennem a gondolat, mielőtt szóvá tettem. De egyszer csak, egészen mellékesen megjegyeztem:

– Tudjátok, azt hiszem, nekem kolostorba kell mennem, és pappá lennem.

Gibney már régebben is hallotta ezt tőlem, és azt hitte, bolondozom. Egyikük sem tett rá megjegyzést, nem kezdett el vitatkozni, – Gibney ezt különben sem tartotta képtelenségnek. Ő minden életformát elfogadott, – kivéve az üzletemberekét.

Ahogy elindultunk, megint eszembe jutott: „Pap leszek”.

Mikor kiértünk a Chicken Dockra, még mindig ez járt az eszemben. Három-négy óra körül Gibney hazaindult Port Washingtonba. Peggyvel még egy ideig ott üldögtünk és elnéztük a piszkos folyót. Aztán a Tenth Avenue fölött átvezető híd alatt, az árnyékban, megszólaltam:

– Peggy, én komolyan gondoltam, hogy kolostorba lépek és pap leszek.

Ő viszont nemigen ismert engem, és azt sem tudta, mit jelent papnak lenni. Nem sokat tudott hát hozzászólni. Különben is, mit várhattam volna a választótól?

Örültem, amikor végre egyedül maradtam. Az Eighth Avenue folytatását alkotó, széles úton, ahol a teherautók lármásan robognak végig, kis katolikus könyvtár állt, meg egy német pékség, ahol gyakran étkeztem. Mielőtt beléptem volna az üzletbe, hogy megebédeljek és vacsorázzak egyszerre, bementem a St. Veronica könyvtárba. A szerzetesrendekről csak egyetlen könyvet találtam: kis, zöld könyvecskét a jezsuitákról. De azért kivettem, s ezt olvastam ebéd közben.

Ahogy egyedül maradtam, az ötlet sokkal parancsolóbb formát öltött. Rendben van: a papságot lehetséges és hozzám illő pályának tartom. De azért ezt az egészet sokkal jobban végig kell gondolnom.

Mit is jelent mindez? Mit kíván tőlem? Az értelmem válasz után kutott. Mit kell tennem, itt és most?

Hosszú ideig ülhettem ott, belemerülve a könyvbe és a saját gondolataimba. Amikor kiléptem az utcára, hét óra körül járhatott.

Valami belülről arra ösztönzött, hogy menjek el a jezsuiták Xaveri Szent Ferenc templomába. Sose jártam ott azelőtt. Azt sem tudtam, miért megyek. Talán valamelyik atyával szerettem volna beszélni, – nem tudom.

Amikor a 16. utcába értem, az egész épület sötétnek és kihaltak látszott, a templom ajtaját pedig zárva találtam. Az utcán se járt senki. Már majdnem tovább indultam, csalódottam, amikor észrevettem egy alagsori ajtót.

Ezt az ajtót egyébként sose vettem volna észre. Néhány lépcsőt kellett lefelé menni, alig látszott a főbejárathoz vezető lépcső alatt. Úgy tűnt, mintha alaposan belakolták és elrekesztették volna.

Valami azonban azt súgta: „Próbáld meg ezt az ajtót!”

Lementem a két lépcsőn, s lenyomtam a nehéz vaskilincset. Az ajtó engedett, és bejutottam az altemplomba. A csupafény templom tele volt emberekkel, a kitett Oltáriszentség előtt. Itt végre ráésméltem arra, hogy mit kell tennem, és miért kerültem oda.

Valami kilencedet végezhetek, talán szentórát, nem tudom, de már a vége felé járt. Alig, hogy helyet találtam és letérdeltem, a Tantum ergó kezdtek énekelni. Valamennyien, munkások, szegényasszonyok, diákok, hivatalnokok együtt énekelték Aquinói Szent Tamás himnuszát az Oltáriszentség előtt.

Elmerülten néztem a monstranciát, a fehér Szentostyát.

S ekkor hirtelen világossá lett előttem, hogy egész életem fordulóponthoz ért. Egyetlen szón, az én elhatározásomon áll vagy bukik minden: sokkal több, mint ahogy elképzelhettem vagy megérthettem.

Nem én alakítottam így az életemet. Nem erre készültem. Semmi sem állt távolabb tőlem ennél. Mindez fokozta a pillanat ünnepélyességét: azért kellett váratlanul idejönnöm, hogy feleljek egy kérdésre, amely nem az én agyamból pattant ki, hanem az örök Gondviselés végtelen mélységeiben született.

Akkor ezt még nem láttam világosan, de ma már tudom, hogy talán az utolsó lehetőséget ragadtam meg. Ha tovább habozok vagy visszautasítom abban a pillanatban, – mivé lettem volna?

S az ígéret földjére, az új, másféle országba vezető út most sem táruult ki szélesre. De én, aki ragaszkodtam Egyiptomhoz, most megéreztem, hogy egy varázslatos pillanatra ismét lehetőségem nyílt arra, hogy rálépjek erre az útra.

A választás válságos pillanata volt: a keresésé, de az öröme is. Körülbelül egy percben tellett, hogy egész figyelmemet a bennem születő kegyelemre irányítsam, s lelkem gyöngé szemét hozzászoktassam ehhez a szokatlan világossághoz. Ebben a percben egész életem szakadék szélén kapaszkodott. Most azonban ez a szeretet, a béke mélysége, Isten szakadéka volt.

Nem fordulhatok többé vissza, ha beleugrom a sötétbe. De ha nem szánom rá magam? Hátra sem kellett fordulnom, hogy visszanézzek: mit hagyok el. Éppen eléggé belefáradtam már mindenbe.

Ez a kérdés várt tőlem választ:

– Valóban pap akarsz lenni? Ha igen, mondd is ki!

A himnusz végetért. A pap összefogta a vélum végeit, hogy megfogja a monstranciát. Lassan fölemelte az oltárról, és megfordult, hogy megáldja az embereket.

Egyenesen a monstranciára néztem. Most már tudtam, kit látok ott, és ezt mondtam:

– Igen, pap akarok lenni, egész szívemmel. Ha ez a Te akaratod, tégy engem pappá, tégy engem pappá.

Amikor kimondtam, már sejtettem, mit tettem utolsó szavaimmal; szavamra mekkora hatalom mozdult meg értem, döntéssel milyen egyesülés pecsételődött meg.

HARMADIK RÉSZ

Mágneses észak

1

Újra megkezdődtek az egyetemi előadások. Lágy őszi szél játszott a nyárfák sárguló lombjával a kollégiumi hálók előtt. A földalattik csak úgy ontották a fiatalembereket. Komoly, gyors léptekkel mentek keresztül az egyetem területén, kezükben a meghirdetett előadások kis, kék katalógusával, szívükben a könyvvásárlás lázával. Az új kezdések évszakában nekem is újat kellett kezdenem.

Egy évvel ezelőtt érlelődött meg bennem az a meggyőződés, hogy Dan Walsh tudna legjobban tanácsot adni, hol és hogyan lehetnék pap. Ezt már akkor is így gondoltam, amikor még nem is találkoztam vele, nem hallgattam derűs és szellemes előadásait Szent Tamásról. Így ezen a szeptemberi napon, 1939-ben, szándékom tette érett.

Dan aznap nem volt benn a Columbián. Bementem az egyik telefonfülkébe a Livingston-Hallban, és föl hívtam.

Sok barátja volt; arra az estére is meghívták vacsorára a Park Avenue-re, bár a Park Avenue távol áll tőle s az ő egyszerűségétől. Megegyeztünk abban, hogy a belvárosban találkozunk. Este tíz óra körül ott álltam az egyik hatalmas, ragyogó, fülledt levegőjű ház előcsarnokában, s vártam, hogy lejöjjön a lifttel.

Ahogy kiléptünk a hideg éjszakába, Dan felém fordult: „Tudja, már az első alkalommal, ahogy találkoztunk, arra gondoltam, hogy önnek papi hivatása van.”

Meglepődtem és elszégyelltem magam. Valóban ezt a benyomást kel tettem? Fehérre meszelt sírnak éreztem magam, ha arra gondoltam, mi rejlik bennem. Talán jobban felbátorított volna, ha meglepődik.

Nem lepődött meg, sőt nagyon megörült. Szívesen beszélgetett velem a hivatásomról, a papságról és a szerzetesrendekről. Ezekről a kérdésekről sokat gondolkodott, ezért igen szerencsésnek tartom, hogy őt választottam tanácsadónak. Jó indításokat adott, sokkal többet tanultam tőle, mint kezdetben hittem.

Beszélgetésünkhöz a legnyugodtabb helynek a közeli Biltmore-nál levő klubhelyiséget találtuk. Nagy, csöndes, félig üres terem, faburkolattal, kényelmes ülőhelyekkel. Leültünk az egyik távoli sarokba – két ember Isten nevében és szeretetében jött össze: Krisztus itt adott először határozott formát és irányt hivatásomnak.

Igen egyszerűen történt. Több különböző rendről beszélgettünk, majd Dan említett néhány papot, akikkel megbeszélhetem a kérdést. Végül megígérte, hogy egyikőjükhöz ajánlólevelet is ad.

Valamit már olvastam a jezsuitákról, ferencesekről, domonkosokról, bencésekről, amikor a Katolikus Enciklopédiát végiglapoztam a South Hall könyvtárában, és körülnézgettem a polcokon. Belenéztem Szent Benedek szabályaiba is, de nem sok hasznom származott ebből a futólagos ismeretségből. Csak arra emlékszem, hogy a szent bosszankodott, mert a korabeli szerzeteseket nem lehetett lebeszélni a borivásról. Egy kis francia könyv a domonkosokról szólt. Egyik mondata megdöbbenett. Eszerint a szerzetesek mindnyájan közös hálóteremben alszanak. Ki kívánhatja meg – gondoltam –, hogy valaki közös hálóban aludjék? A líceum emeleti, hosszú, hideg, zöld termét láttam magam előtt, egész sor vasággal meg egy csomó hálóingos, sovány gyerekekkel.

Megkérdeztem Dant a jezsuitákról, de azt válaszolta, hogy egyet sem ismer közülük. A pusztán tény, hogy ez a rend se pozitív, se negatív hatást nem váltott ki belőle, véget vetett annak a gyöngye és bizonytalan vonzalomnak, amellyel feléjük fordultam. Elsősorban azért gondoltam ösztönösen rájuk, mert olvastam Gerard Manely Hopkins életéről és tanulmányoztam költészetét. De sohasem vonzott igazán ez az életforma. Életük az erőteljes tevékenységre és a katonás fegyelemre épült, ez pedig távol állt az én elképzeléseimtől. Alig hiszem, hogy megtartottak volna a novíciátusukban, – de ha igen, bizonyára különcknek ítélték volna. Nekem tágasan és mélyen lélegző magányosságra volt szükségem, hogy úgy leegyszerűsödjem Isten színe előtt, ahogy a növény kiterjeszti leveleit a nap felé. Vagyis olyan szabályzatra vágytam, amelynek fő célja a világtól való elszakadás és Istennel való közvetlen egyesülés, nem pedig Istenért való küzdelem a világban. Erre természetesen nem jöttem rá azonnal.

Dan beszélt a bencésekről is. Életmódjuk vonzott engem: liturgikus élet egy nagy apátságban, valahol az ország belsejében. Ez azonban a gyakorlatban könnyen úgy alakulhatott, hogy életem hátralevő részében New Hampshire egyik drága középiskolájának katedrájára szögeznek. Vagy – ami még rosszabb – kihelyeznek egy ilyen iskolához tartozó plé-

bániára. Így aztán többé-kevésbé véglegesen elszakítanának attól a kolostori és liturgikus élettől, amely pedig annyira vonzott.

– Mit szól a ferencesekhez? – kérdezte Dan.

Ahogy megemlésttem a Szent Bonaventura kolostort, kiderült, hogy több ismerőse van ott, és elég jól ismeri a helyet, sőt azon a nyáron valami kitüntető címet is kapott tőlük. Igen, a ferencesek tetszetek. Életük igen egyszerű és közvetlen, a Szent Bonaventura kolostor atmoszférája kellemes, derűs és békességes. Leginkább az vonzott hozzájuk, hogy tudatosan kerültek a lelki korlátokat, a merev rendszereket és szabályokat. Bármennyire megváltozott is Szent Ferenc eredeti szabályzata, azt hiszem, szelleme és sugallata ma is alapvető még a ferences életben. Ez a szellem pedig az örömben gyökerezik, és a kicsinyek okossága irányítja: az a derűs bölcsesség, amely a kegyelem erejével, esztelenül, egyetlen lendülettel, megalkuvás nélkül félredob mindent. Azzal az egyszerű bizalommal indul neki a világnak, hogy ha bajba kerül, Isten majd eljön és kisérti belőle.

Mindez persze nemcsak a ferencesekre jellemző. Benne rejlik minden szerzetesi hivatásban. De a ferencesek, vagy legalábbis Szent Ferenc ezt a lelkiületet a lehető leglogikusabban fogalmazza meg, a XIII. század egyszerű költőiségével, ami által kétszeresen vonzóvá lett a szememben.

A líraiságot azonban gondosan el kell választani a ferences hivatás valódi lényegétől: a félelmetes és hősiesség szegénységtől, a testnek és a léleknek attól a szegénységtől, amely a barátokat szinte már csavargókká teszi. Hiszen a „koldus” végül is a csavargó szó megszépítése, és ha a ferences nem válhat tökéletesen csavargóvá ebben a teljes és egészen misztikus értelemben, akkor boldogtalanságra és elégedetlenségre kárhoztatja önmagát. Amint használatukra vagy kényelmükre tárgyakat szereznek, amint tekintélyessé, tiszteletet parancsolóvá és lelkükben megüledetté válnak, azonnal könnyűre és kellemesre fordul az életük, – de szívüket mardosni kezdi a sóvárgás a megalkuvás nélküli szegénység után, amely egyetlen boldogságuk, mert egyenest Isten karjaiba dobja őket.

A szegénység nélkül a ferences líraiság áporodott és érzelmes, nyers és hamis. Dallamai hamisan, harmóniai erőltetetten csengnek.

Félek, hogy engem abban az időben inkább a költőiség vonzott, mint a szegénység, de akkori helyzetemben nem jutottam tovább. Azután már elég hamar különbséget tudtam tenni a kettő között. Emlékszem arra is, hogy beismertem: szabályzatuk legfőbb előnyének azt tartottam, hogy annyira keveset kíván.

Valójában mindenféle rendi szabályzat eléggé megijesztett. Ez az új le-

hetőség, a kolostori élet, eleinte egyáltalán nem látszott számomra oly nagyon kíváncsatos és követendő dolognak. Ellenkezőleg; gondolataimban egymást érték a tévedések bűjtől, klauzuráról: hosszadalmas imádságokról, közösségi életről, szerzetesi engedelmességről és szegénységről. Képzetelem kapui előtt kísértetek táncoltak, készen arra, hogy betörjenek, ha engedem. Akkor aztán elémbe vetítenék, hogyan örülök meg a kolostorban, hogyan megy tönkre egészségem, pusztul el a szívem, hogyan esem össze és hullok szét darabokra, hogy végül erkölcsi és fizikai roncsként visszadobjanak a világba.

Mindez persze azon alapult, hogy gyöngé egészségűnek tartottam magam. Talán részben indokoltan, nem tudom. De az elmúlt években a kiemerültségtől való félelem egyáltalán nem tartott vissza attól, hogy az éjszakákat ébren a városban össze-vissza csavarogva, egészségtelen szórakozásokat keresve töltssem el. Viszont mihelyt egy kis bűjtőlérsről, hústalan étrendről vagy a kolostor falain belüli életről esett szó, rögtön elfogott a halálfélelem.

A valóságban azt tapasztaltam: amint elkezdtem bűjtölni, megtagadtam magamtól az élvezeteket, időt, szenteltem imádságra és elmélkedésre, a szerzetesélet különböző gyakorlataira, hamarosan eltűnt rossz közérzetem, s erős, egészséges és határtalanul boldog lettem.

De akkor éjjel az a meggyőződés tartott fogva, hogy csak a legkönynyebb szerzetesi szabályokat tudom megtartani.

Amikor Dan arról a szerzetről kezdett beszélni, melyért a legjobban lelkesedett, osztoztam ugyan csodálatában, de nem vágytam életformájára. Ez a rend a ciszterciek szigorúbb ága volt. Már a cisztercita szótól is borsódzott a hátam, hát még ismertebb nevüktől: trappisták.

Egyszer, hat éve – milyen régen is történt! – amikor megpillantottam a róma falain kívül fekvő Tre Fontane trappista kolostor falait, fiatalos ábrándjaimban fölmerült a trappista életmód lehetősége. Ha nem pusztán káprázat lett volna, akkor észre sem veszem. Most, amikor ténylegesen és komolyan gondolkodtam a kolostorba lépésről, a trappisták pusztán említésére is úgy remegtem, mint a kocsonya.

– Múlt nyáron – mondta Dan – egy trappista kolostorban voltam lelki gyakorlaton Kentuckyban. A Miasszonyunkról nevezett Gethsemani apátságban. Hallott már róla?

Mesélni kezdett a helyről. Barátait látogatta meg, s azok elvitték a monostorba. Akkor jártak ott először. Bár Kentuckyban éltek, a trappisták létezéséről se tudtak. Barátjának felesége nagyon megsértődött, hogy

nőknek kiközösítés terhe mellett tilos belépniük a rendházba, és megilletődve nézte, amint Dan mögött becsukódott a nehéz kapu, bezárva őt ebbe a rettenetes, néma épületbe.

(Innen, ahol most ülök és mindezt írom, kinézek az ablakon, át a vendégház békés kertjén: négy banánfa és hatalmas piros és sárga virágok a Miasszonyunk szobra körül. Látom a kaput, amelyen Dan belépett, s amelyen én is beléptem. A porta mögött zöld dombocska – azon a nyáron búza nőtt rajta. S még távolabbról traktor hangját hallom: szántanak.)

Dan egy hetet töltött itt. Mesélt a barátok életéről, hallgatásukról. Azt mondta, sohasem beszélgetnek, s én ebből valahogy arra következtettem, hogy senkihez sem szólhatnak egy szót se.

– Még csak nem is gyónnak soha? – kérdeztem.

– De igen, természetesen. Az apáttal is beszélnek. A lelkigyakorlat vezetője, James atya velünk, vendégekkel is beszélt. Szerinte a szerzeteseknek jót tesz az, hogy nem kell beszélniük. Annyiféle ember keveredik ott össze: jogászok, farmerek, katonák és diákok, – így jobban kijönnek egymással. Mind együtt élnek, együtt mennek mindenhová, együtt csinálnak mindent. Együtt énekelnek a kóruson és együtt mennek dolgozni, s együtt, egy helyen olvasnak és tanulnak. Szeretnek hallgatni.

– Tényleg énekelnek a kóruson?

– Igen – felelte Dan. – Együtt éneklük a zsolozsmát és a nagymisért. Naponta több órát töltenek a templomban.

Megkönnyebbülten vettem tudomásul, hogy a szerzetesek a kórusba járnak. Ott legalább gyakorolják a hangszálaikat. Félttem, hogy a sok hallgatástól elsorvadnak.

– A földiken is dolgoznak – folytatta Dan. Megélhetésüket mezőgazdasági munkával és állattenyésztéssel biztosítják. Nagyrészt maguk termelik meg élelmüket, maguk sütik a kenyerüket, készítik cipőiket.

– Gondolom, sokat böjtölnek – jegyeztem meg.

– Igen, az évnek nagyobb felében böjtölnek. Sohasem esznek húst vagy halat, kivéve, ha betegek. Még tojást sem. Csak főzelékefélén és sajton élnek. Amikor ott voltam, én is kaptam egy darab sajtot. Ezt aztán elvittem a barátaimnak. Megmutatták a néger inasuknak és megkérdezték tőle: „Tudja mi ez? A barátok sajta.” A fiú nem értette, és csak bámult egy darabig. Aztán hirtelen észbekapott, széles mosolyra derült az arca: „Ahá, tudom már, miről beszélnek. A barátok azok olyan kecskefélék, ugye?”

Eltűnődtem ezen az egész böjtölésen. Visszataszítóan éreztem az ilyen

életet, még a lélegzetem is elállt az ötlettől. Sivárnak, rettenetesnek tartottam. A monostort rácsos ablakú, nagy, szürke börtönnek láttam, tele savanyúképű, girhes alakokkal, akik csuklyájukat arcuk elé húzzák.

– Nagyon egészségesek – mondta Dan. – Nagy, erős emberek, néhányan közülük valóságos óriások.

(Amióta bejöttem a kolostorba, megpróbáltam kikeresni Dan „óriásait”. Egy-kettőt könnyen fölsorolhatnék. De a többieket valószínűleg sötétben láthatta, – vagy pedig azért tartotta akkorának, mert ő maga meglehetősen alacsony.)

Csöndben ültem. Vidámság és csüggedés kavargott szívemben. Örültem a nagylelkűségüknek, mégis elszomorított, mert olyan durván, kegyetlenül és szélsőségesen eltiporni látszottak a természet jogait.

Dan folytatta:

– Gondolja, hogy meg tudná kedvelni az ilyen életet?

– Ó, nem! – válaszoltam. – Semmiesetre sem. Ez nem nekem való. Semmiképp sem bírnám ki. Egy hét alatt megölné. Mellesleg, szerveztemnek a húsrá szüksége van. Hús nélkül nem tudok élni, az egészségem nem nélkülözheti.

– Nos, – jegyezte meg Dan –, jó, hogy ennyire ismeri magát.

Egy pillanatra azt gondoltam, gúnyolódik. De a gúnynak még az árnyékát se lehetett fölfedezni szavában, sem akkor, sem máskor. Túlságosan jó, kedves és egyszerű volt ahhoz, hogy gúnyolódjék. Azt hitte, tudom, mit mondok, és elfogadta állításomat.

Ennek az estének a végeredménye az volt, hogy elhatároztam: fölkeresem a ferenceseket. Egyetértettünk abban, hogy ez látszik számomra a legjobb megoldásnak.

Ájánlólevelet adott barátjához, Edmund atyához a 31. utcában levő Assisi Szent Ferenc kolostorba.

New Yorkban a 31. utcában a ferences kolostor szürke, jellegtelen külsejű ház, nagy épületek közé ékelve. Lakói igen elfoglalt papok. Nem sok ideje lehetett Edmund atyának, Dan barátjának sem. Mégis valahányszor fölkerestem, mindig talált alkalmat arra, hogy velem beszélgesen. Nagydarab, szeretetreméltó ember volt, tele ferences vidámsággal. Kedves egyéniség, fegyelmezett a kemény munkától, anélkül, hogy ez érdekessége volna. Papi élete ugyanis szoros kapcsolatban tartotta Krisztussal és a lelkekkel, s ez lággyá és emberséggé alakította.

Találkozásunk első pillanatától tudtam, hogy jóbaráttra találtam Edmund atyában. Kérdezgetett hivatásomról, megkérdezte, mennyi idő

telt el megkeresztelésem óta, mi vonzott a ferencesekhez, mit csináltam a Columbián. Amikor már beszélgettünk egy darabig, biztatni kezdett, hogy lépjek be a barátok közé.

– Semmi okot nem látok rá, mért ne kérhetné fölvételt a noviciátusba jövő augusztusban – mondta.

Jövő augusztus! Igen messzinek tűnt. Most már, hogy rászántam magam a szerzetesi életre, türelmetlenül vártam, hogy megkezdhessem. Azt persze nem várhattam el, hogy bármelyik rend azonnal fölvegyen. De azért megkérdeztem:

– Atya, nincs lehetőség arra, hogy korábban belépjek?

– Valamennyi noviciusunkat egyszerre, egy csoportban vesszük föl – válaszolta. – Augusztusban, Patersonban kezdenek, és együtt haladnak előre, egészen fölszentelésükig. Csak így lehet eredményesen foglalkozni velük. Ha máskor lépne be, mindvégig kilógná a sorból. Foglalkozott már filozófiával?

Elmondtam, hogy Dan Walsh előadásaira jártam. Pillanatig gondolkodott.

– Talán lenne mód arra, hogy februárban elkezdhesse a noviciátust – mondta, de nem látszott nagyon bizakodónak. Nyilván arra gondolt, átugorhatok egy félévi filozófiát, és így utolérhetem a többieket az északi tanulmányi házban, ahová az egy évi noviciátus után küldik a növendékeket.

– Szüleinél él? – kérdezte.

Megmondtam, hogy már régen meghaltak, és hogy családomból már csak egy nagybátyám és öcsém él.

– Öccse is katolikus?

– Nem, atyám.

– Hol van és mit csinál?

– A Cornellre jár. Valószínűleg júniusban végez.

– És ön? Miből él? Nem éhezik, nem nélkülöz, ugye?

– Ó, nem, atya, bőven meg tudok élni. Ebben az évben talán taníthatok angolt a Columbia továbbképző tanfolyamain. Emellett ösztöndíjat is kapok a doktorátusra készülésem idején.

– Fogadja el ezt az állást – hasznára lesz. Készüljön szorgalmasan a doktorátusra is. Dolgozzék annyit, amennyit tud, és foglalkozzék filozófiával is. A tanulás nem fog ártani. Tudja, ha belép a szerzetbe, lehet, hogy végül tanítani fog a St. Bonaventurán, vagy Sienában. Ugye lenne kedve hozzá?

– Ó, igen – feleltem, és ez igaz is volt.

Lementem a rendház lépcsőjén, ki a zajos utcára. Szívem megtelt boldogsággal és békével.

Mennyire átalakította mindez az életem! Végre valóban Isten lett életem középpontja. És részemről semmi egyéb nem kellett hozzá, mint elhatározni, hogy így legyen. Ennél jobbat nyilvánvalóan nem tehettem volna.

Még mindig nem volt rendszeres lelkivezetőm, de gyakran jártam gyónni, többnyire a Szent Ferenc templomba. A barátok szívesebben adtak lelki tanácsot, mint a világi papok. Az egyik itteni gyóntatószékben egyszer az egyik jó pap nagyon sürgetett:

– Menjen mindennap áldozni, minden nap.

Ebben az időben már napi áldozó voltam, szavai mégis megnyugtattak és megerősítettek. Örültem a nyomatékos figyelmeztetésnek is. Minden okom megvolt erre az örömrre, mert a napi áldozás napról napra, szinte láthatóan átalakította életemet.

Azokon a gyönyörű reggeleken még nem vettem észre ezt; még arra sem nagyon eszméltem rá, hogy milyen boldog vagyok. Másvalaki hívta föl rá a figyelmemet.

Egyik reggel a Seventh Avenue-n mentem végig. Decemberben vagy januárban történhetett. Jöttem a guadelupe-i Miasszonyunk kis templomából, áldozás után. A Loew Sheridan Színház közelében, egy falatozóban készültem reggelizni. Nem tudom, miről gondolkoztam, de majdnem nekiütköztem Marknak, aki a földalattihoz igyekezett. A Columbiára ment, a reggeli előadásra.

– Hová megy? – kérdezte. Kérdése meglepett, mert egyáltalán nem értettem, miért kérdi. Csak ennyit tudtam felelni: reggelizni.

Később Mark egyszer újra előhozta ezt a találkozásunkat, és megkérdezte: Mi tett akkor olyan boldoggá, ott az utcán?

Szóval ez érintette meg, és ezért kérdezte, hová megyek. Pedig nem attól voltam boldog, ahová mentem, hanem ahonnan jöttem. De én is meglepődtem, mert akkor még egyáltalán nem figyeltem arra a tényre, hogy boldog vagyok – pedig valóban az voltam.

Minden napomat misével és szentáldozással kezdtem vagy a guadelupe-i Miasszonyunk vagy a Szent Ferenc templomban.

Innen rendszerint hazamentem, hogy folytassam regényem átírását. Mert a regényemet visszaadta az egyik olyan magas, szarukeretes szemüvegű fiatalember, akikkel a kiadóhivatalokban találkozik az ember. (Megkérdezte, hogy nem valamilyen új, kísérleti stílusban írok-e, de az-

után íróasztala mögé vonult, mintha félne, hogy szemtelensége miatt kést rántok.)

Dél felé elmentem, hogy valahol vegyek egy szendvicset, elolvassam az újságokban a legújabb híreket az oroszokról és a finnekről, vagy arról, hogy a franciák a Maginot vonalnál hat emberből álló csapatot küldtek ki valahová Lorraine-be, hogy három lövést adjanak le egy képzeletbeli német katonára.

Délutánonként általában a Columbiára kellett mennem, és előadásokat hallgatnom az angol irodalomról. Utána könyvtárba mentem és Aquinói Szent Tamás magyarázatát olvastam Arisztotelész *Metaphysica*-járól. A könyvet a felsőévesek olvasótermében levő asztalon tartottam. Ez aztán nagy izgalmat okozott néhány Szent József apácának, akik a szomszédos asztaloknál ültek. De aztán megtudták, hogy nyáron be akarok lépni a ferencesekhez, s attól kezdve félénken barátságosak lettek hozzám.

Délután háromkor rendszeresen elmentem a Corpus Christi vagy a lourdes-i Miasszonyunk templomba, amelyik még közelebb volt, és elvégeztem a keresztutat. Ez a könnyű, elmélkedő imádság értékesebb utat nyitott számomra, mint akkor gondoltam. Részesedhettem Krisztus szenvedéseinek érdemében, és megújíthattam magamban azt az életet, amelyet a reggeli szentáldozás gyullasztott fel.

Abban az időben még némi erőfeszitésembe került, hogy bemenjek egy templomba, és szóbeli imákat mondva körüljárjam a tizennégy stációt, mert nem szoktam eléggé hozzá az imádsághoz. A keresztút végzése tehát inkább fárasztott, mint vigasztalt. Valóban áldozatnak éreztem, akárcsak a többi áhítatgyakorlatot. Nem voltak könnyűek és maguktól értetődőek, és ritkán jártak érezhető kielégüléssel. Mégis mély, erőt adó béke járt a nyomukban. Alig észrevehető, de egyre mélyebb béke, amely szenvedélyeim elcsitultával egyre valódibb, egyre biztosabb lett, míg végre állandósult.

Ebben az időben próbálkoztam meg először valamilyen elmélkedő imával. Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatos könyvét már hónapokkal korábban megvettem, de használatlanul hevert a polcon, kivéve azalatt, míg – távollétemben – kiadtam a lakást Seymour feleségének. Amikor visszajöttem Oleanból és visszakaptam a lakást, egy csomó kis ceruzajelet találtam a margón, olyan bekezdések mellett, amelyek vészjóslóan jezsuitásan hangzottak. Az egyik bekezdés a halálról szólt, a másik olyasmiről, hogy minden ablakredőnyünket le kell húznunk, ha elmélkedni akarunk.

A magam részéről már régóta kicsit ijedten szemléltem a *Lelkigyakorlatok Könyvét*, mert valahogy az a hamis benyomásom támadt, hogy ha az ember nem vigyáz, könnyen és észrevétlenül belerántja a misztikába. Hogyan óvhatnám meg magam attól, hogy lebegni kezdjek a levegőben, ha netán rászánom magam az első elmélkedésre? Azóta rájöttem, hogy nemigen fenyeget az a veszély, hogy ide-oda röpködök a házban elmélkedő ima közben. A *Lelkigyakorlatok* nagyon is földönjáró és praktikus könyv – fő célja az, hogy az elfoglalt jezsuiták figyelmét a lehető legkisebb idővesztéssel visszafordítsa a munkáról Istenre.

Sajnálom, hogy nem jezsuita lelkigyakorlatos házban mentem végig a *Lelkigyakorlatokon*, egyik papjuk vezetésével. Ehelyett a magam feje szerint tanulmányoztam a könyvben található előírásokat, és követtem is őket, ha ki tudtam bogozni, mit is jelentenek. Egyetlen pappal sem beszéltem erről.

Ha jól emlékszem, egy teljes hónapot szenteltem a *Lelkigyakorlatok Könyvének*. Minden délután egy-egy nyugodt órát fordítottam rá a Perry Streeten levő szobában. Most a ház hátsó részében laktam, így az utcai zaj nem zavart. Teljes csönd vett körül. Tél volt, az ablakok csukva, így a szomszédok ezernyi rádióját sem hallottam.

A könyv előírja, hogy a szobát el kell sötétíteni. Lehúztam a redőnyt, csak annyi fényt engedtem be, hogy láthassam az oldalakat, és az ágyam fölött függő feszületre pillanthassak. A könyv figyelmeztetett arra is, fontoljam meg, milyen testhelyzetet foglalok el az elmélkedés idején. Szabadon választhattam sokféle lehetőség között, csak maradjak nyugton, és ne sétálgassak körül a szobában, a fejemet vakargatva és magamban dűnnyögve.

Jó darabig töprengtem és imádkoztam erről a nagyfontosságú kérdésről. Végül elhatároztam, hogy a padlón törökülésben fogom végezni az elmélkedéseimet. Azt hiszem a jezsuiták igen megrökönyödtek volna, ha belépnek és meglátnák, amint a lelkigyakorlatukat végzem, törökülésben, mint Mahatma Gandhi. De a módszer nagyon jól bevált. Amikor nem kellett a könyvbe tekintenem, többnyire a feszületre, vagy a padlóra néztem.

Ima után a padlón ülve elmélkedni kezdtem arról a kérdésről: miért állított engem Isten a világba:

Isten azért teremtette az embert, hogy dicsérje, tisztelje és szolgálja őt, a mi Urunkat, s ezáltal megmentsen a saját lelkét. A föld színén levő minden más dolgot az emberért teremtett, hogy segítse annak a céljának elérésében, amire rendelte. Ebből

következik, hogy az embernek ezeket a dolgokat csak olyan mértékben szabad használnia, amennyiben a cél felé segítük őt, és le kell mondania róluk, ha akadályozzák elérésében... Ezért közömbössé kell válnunk minden teremtetett dologgal szemben, amennyiben ez a mi szabadakaratumkon fordul... olyan módon, hogy ne kívánjuk magunknak jobban az egészséget, mint a betegséget, a gazdagságot, mint a szegénységet, a megbecsülést, mint a megalázzást, a hosszú életet, mint a rövidet, és így tovább. Csak azokat a dolgokat kívánjuk és válasszuk, amelyek hathatósan elvezetnek ahhoz a célhoz, amelyre Isten minket teremtetett.

Az „Alapvetés” nagy, egyszerű és mélyreható igazságai túl súlyosak és mélyek voltak számomra, egyedül nem tudtam áthatolni a felszínükön. Halványan emlékszem arra, hogyan iparkodtam gondolataimat a teremtetett dolgok, a betegség és egészség iránti közömbösségre kényszeríteni. Mindez azonban kissé megdöbbenített. Ki vagyok én, hogy ilyen kérdéseket megértsek? Azelőtt, ha megfáztam, majdnem megfullasztottam magamat a sok aszpirinnal, forró limonádéval, és leplezetlen rémülettel bújtam ágyba. És most itt van egy könyv, amelyik talán még azt is kívánja, hogy egy erőszakos haláleset láttán is maradjak olyan hűvös, mint egy jégszekerény. Hogyan is találhattam ki, mit jelent a „közömbös” szó, ha nem akadt senki, aki elmagyarázza?

Nem tudtam különbséget tenni az akarat elfogulatlansága és az érzések közömbössége között – ez utóbbi gyakorlatilag nem fordul elő, még a szenteknél sem. Így aztán csak tépelődtem saját teremtetett voltom nehézségein és elszalasztottam ennek az alapvetően fontos elínélkedésnek a gyümölcsét. Nem tudtam alkalmazni ezeket az igazságokat azokra a dolgokra, amelyekhez én magam annyira hozzátapadtam, s amelyek mindig csak bajba sodortak.

A *Lelkigyakorlatok* valódi értéke akkor tárult föl előttem, amikor a különböző elmélkedésekhez értem, különösen Krisztus életének misztériumaihoz. Készségesen követtem Szent Ignác utasításait a „helyszín elképzeléséről”. A názáreti szent házába helyeztem magam Jézussal, Máriával és Józseffel. Elképzeltem, mit csinálhattak, figyeltem, mit mondhattak, és így tovább. Fölkeltettem érzelmeimet, elhatározásokat tettem, párbeszédet folytattam velük, végül röviden visszatekintve megvizsgáltam, hogyan sikerült az elmélkedésem. Mindez olyan új és érdekes volt, a megtanulása annyira igénybe vett, hogy nem értem rá a szórakozottságra. Minden egyes elmélkedésben megoldoztattam az érzékszerveimet is (hallani a kárhozottak ordítását a pokolban, szagolni az erkölcsi rothadásnak égett bűzét, látni az ördögöket, amint felém tartanak, hogy a többiekkel együtt engem is elvigyenek, és így tovább).

Emlékszem, hogy az egyik teológiai tétel mélyen megrendített, mélyebben, mint bármi más. Valahol az első hét elmélkedéseiben, miután átgondoltam a halálos bűn iszonyatát, arról kezdtem gondolkodni, milyen rossz a bocsánatos bűn. A halálos bűn iszonyata némileg elvont maradt, egyszerűen azért, mert annyi ága-boga volt a kérdésnek. De akkor hirtelen ráeszméltem, milyen rettenetes a bocsánatos bűn: nem a büntetés érdekelt, hanem az, hogy Isten jóságát és szerető kedvességét sérti meg. Az elmélkedés végére teljesen meggyőződtem róla, milyen gonosz és értelmetlen, ha valaki a saját akaratát és kielégülését elébe helyezi Isten akaratának, akinek szeretetére vagyunk teremtve.

A „két zászló”-ról szóló nagy elmélkedésben (ahol az egyik oldalon Krisztus hadseregét kell felsorakoztatni, a másikon a sátánét, megkérdeztem magamtól, hogy melyiket választom) túlságosan belekeveredtem egy Cecil De Mille-féle légkörbe, úgyhogy nem sok hasznom lett belőle. A következő elmélkedésemben, amely arról szólt, hogy milyen hivatást akarok követni, különös dolog történt, ami kissé meg is ijesztett. Lelki-gyakorlatom alatt nem fordult elő más csemeny, amely külső, természet-főlötti beavatkozásnak látszhatott.

Életpályámat akkor már megválasztottam, ferencesnek készültem. Ennek következtében nem túl nagy érdeklődéssel tanulmányoztam ezeket a gondolatokat. De azért eltűnődtem rajta, hogy az embernek ilyenkor mit kell tennie földi javaival – bár erről inkább olyanoknak kellene elmélkedniük, akik csakugyan rendelkeznek vagyonnal. Ekkor megszólalt a kapucsengő. Megnyomtam a gombot, amely az utcai kaput kinyitotta, és kimentem a lépcsőházba. Azt gondoltam, Gibney vagy valamelyik másik barátom jön.

Egérszínű felöltös emberke jött fölfelé a lépcsőn, akit még sohasem láttam.

– Thomas Merton? – kérdezte, amint felért.

Igenlő válaszomra bejött, és leült az ágyamra.

– Ön írta a D. H. Lawrence-ről szóló könyv ismertetését a *Times* múlt vasárnapi számában? – kérdezte.

Azt gondoltam, ezzel gyűlt meg a baja. Kedvezően méltattam Tyndall könyvét Lawrence-ről. Tyndall mellett dolgoztam ki annak idején értekezéseimet a Columbián. Úgy írta meg a könyvét, hogy fájdalomukban és dühükben csaknem eszüket veszítették tőle azok, akik Lawrence-t messiásnak akarták kikiáltani. Postán már kaptam egy haragos levelet azért, hogy egyáltalán ismertettem ezt a könyvet. Most talán azért jön valaki, hogy lelőjjön, ha nem vonom vissza állításaimat?

– Igen, – mondtam – én írtam. Talán nem tetszik Önnek?
– Én nem olvastam, – mondta a kis ember. – De Mr. Richardson olvasta, és mindenről beszámolt.

– Ki az a Mr. Richardson? – kérdeztem.

– Nem ismeri? Norwalkban él. Tegnap beszélgettem vele az Ön cikkéről.

– Senkit sem ismerek Norwalkban – mondtam. Még mindig nem tudtam kitalálni, hogy annak a bizonyos Mr. Richardsonnak tetszett-e az ismertetésem, vagy sem, de ez nem is érdekelt. Egyébként úgy láttam, hogy ennek nincs is köze a kis ember látogatásához.

– Egész nap New Jersey-ben utazgattam – mondta elgondolkodva. Voltam Elizabeth-ben, majd Bayonne-ban, Newarkban. Végül amikor a Hudson földalattin jöttem visszafelé, Mr. Richardsonra gondoltam, és arra, ahogyan Önről beszélt. Így aztán elhatároztam, hogy fölkeresem Önt.

Most meg itt ül. Járt Elizabeth-ben, Bayonne-ban, Newarkban, most pedig az ágyamon üldögél egérszürke felöltőjében, kezében kalapjával.

– New Jersey-ben él? – kérdeztem pusztá udvariasságból.

– Ó nem, persze, hogy nem. Connecticut-ban lakom – mondta gyorsan.

Kérdésemmel újabb szóáradatot indítottam el. Bonyolult földrajzi fejtegetésbe kezdett arról, hogy hol lakik és hogyan találkozott a norwalki Mr. Richardsonnal, majd így folytatta:

– Amikor az újságban megláttam a hirdetést, elhatároztam, hogy elmegyek New Jersey-be.

– A hirdetést . . . ?

– Igen, arról az állásról, amelyet Elizabeth-ben kerestem, de nem kaptam meg. Most pedig már nincs annyi pénzem, hogy visszamenjek Connecticut-ba.

Végre kezdtem megérteni, hogy hová akar kilyukadni. Látogatóm hosszú, határtalanul bonyolult beszámolót tartott mindazokról az állásokról, amelyeket New Jersey-ben sikertelenül pályázott meg. Én pedig fura, izgatott zavarban két kérdésem kezdtem töprengeni: Mennyi pénzt kell adnom neki? És: Hogyan sétálhatott be egyenesen ide hozzám, éppen akkor, amikor a keilős közepén tartok annak az elmélkedésnek, hogy mindenünket a szegényeknek kell adnunk?

Szíven ütött a lehetőség, hogy vendégem talán angyal, egérszürke felöltővel álcázva, s lelkem mélyéig megrendített ez a képtelen ötlet. Mégis,

minél többet gondolkozom róla, annál inkább meg vagyok győződve Istennek arról a jogáról, hogy angyalt küldjön hozzám azzal az utasítással, hogy a *New Yorker*-ben megjelenő zavaros kis történetekbe illő emberkével megpróbáljon és nevetségessé tegyen.

Zsebeimet mindenestre elkezdtem kiüríteni, negyeddollárokat és centeket rakosgatva az asztalra. Persze ha ez az ember csakugyan angyal, akkor ez az egész csak próba; mindenemet neki kell tehát adnom, még a vacsorapénzemet is. Két dolog tartott vissza ettől. Az egyik az, hogy már éhesen vártam a vacsorát, a másik pedig, hogy az idegen láthatóan észrevette, hogy engem titokzatos gondolatok foglalkoztatnak, és ezt bosszúságra magyarázta. Feldúltak érezhetett, s ezért úgy tett, mintha sietne, hogy legalább azt megkaparinthassa, amit már összegyűjtöttem – mintha az olyan nagyon sok lett volna. Sietve távozott, zsebébe gyömmöszölve az egydolláros bankjegyet meg az aprópénzt ...

Engem pedig olyan megrendült lelkiállapotban hagyott ott, hogy képtelen voltam visszaülni törökülésbe, és folytatni az elmélkedést.

Mégis, ha Szent Ignác szabályait alkalmazom akkori helyzetemre, úgy látszik, elég helyesen jártam el. Forgótőkémnél körülbelül a háromötödét adtam neki oda.

Talán jobb is, hogy nem adtam oda mindenemet, és nem maradtam vacsora nélkül. Mert akkor olyan pöffeszkedő és undorító hiúság töltött volna el – feltéve, hogy nem borít el az éhhaláltól való félelem, s nem telefonálok valamelyik barátomnak, hogy adjon kölcsön valamennyit, – hogy nem vált volna javamra az egész. Mert bármennyire is zavaros és ostoba történetet mondott el ez az ember, bármilyen távol állt is az angyaloktól, Krisztus mértéke szerint mégis végtelenül sokat ért: bármit odaadhatunk az Ő kicsinyei közül akár a legkisebbnek is.

Egyébként a történetek legalább némiképp fordulatossá tették ezt az elmélkedést.

3

Abban az időben hetenként három este angol fogalmazásra tanítottam egy osztályt a Columbia kereskedelmi tanfolyamán. Hallgatóságom, a többi továbbképző előadásokéhoz hasonlóan, igen vegyes volt. A lappangó ellenzék középpontjában egy makacs, modortalan vegyész állott. Kényszerűségből vett részt a fogalmazás órákon, mivel ezt a tárgyat az

összes rendszeres tanfolyamok hallgatóitól megkövetelték. Az első sorban egy komoly, nyílteszű néger fiú ült, csinos, szürke öltönyben. Szemüvegén keresztül az egész idő alatt figyelmesen rám nézett. A római egyetemről is jött egy cserehallgatóm. S akadt egy középkorú hölgy is, aki már évek óta részt vett ezeken az előadásokon. Választékos és aprólékos témákat szeretett kidolgozni. Higgadt és öntudatos szerénységgel foglalta el az osztály sztárjának helyét. Ez aztán feljogosította őt arra, hogy mindenkinél többet beszéljen, és váratlanul váratlanabb kérdéseket tegyen fel.

Egy alkalommal azt fejtegettem, hogy a helyszínek és a tárgyak leírásakor konkrét és kézzelfogható megfigyelésekből kell elindulniuk. Ekkor egy Finegan nevű ír, aki többnyire zavartan és reménytelenül üldögélt az egyik hátsó sorban, hirtelen úgy ontani kezdte az aprólékos és jelentéktelen részleteket, hogy alig tudtam követni. Olyan részletesen kezdett leírni egy cipőgyárat, hogy úgy éreztem, mintha egy ötven tonnás gépezet temetne maga alá. Csodálkozó döbbenettel fedeztem föl, hogy a tanárok rejtélyes, sokszor halálos hatalommal rendelkeznek: a fiatalok lelkében ismeretlen pszichikai erőket szabadíthatnak fel. Olyan váratlanul és oly boldog lelkesedéssel teljesítették ötleteimet és javaslataimat – teljesen félreértve mindent, hogy legszívesebben elrohantam volna valami magányos vadonba.

Én azonban igen szerettem tanítani, különösen az ilyen osztályban, ahol a legtöbb hallgatónak dolgoznia kellett a megélhetéséért, és így komolyan vette a tanfolyamot, mert saját megtakarított pénzéből fizetett érte. Behízelgő dolog ilyen embereket tanítani: az osztály mohón el akar sajátítani mindent, amire tanítanom kell őket. Ezért aztán tudásszomjuk pusztá tényle az érzést keltheti bennem, hogy képes vagyok megadni nekik mindent, amire szükségük van.

Ami engem illet, többé-kevésbé szabadon, a saját elgondolásaim szerint tanítottam őket. Ha valaki írni akar, akkor először találjon témát, amiről ír. Aki angol fogalmazást akar tanítani, annak először is azt kell kitalálnia, hogyan keltheti föl hallgatóinak érdeklődését írásuk tárgya iránt. Viszont nem tanulhatnak meg írni, ha nem olvasnak. A fogalmazási órák ezért nem lehetnek eredményesek párhuzamos irodalmi órák nélkül. Egy kis időt arra is rá kell szánunk tehát, hogy megtanuljanak olvasni, vagy legalábbis érdeklődni a könyvek iránt.

Ezért időm legnagyobb részét azzal töltöttem, hogy elmondtam a véleményemet, hogy szerintem mi fontos és mi nem az életben és az iro-

dalomban, aztán pedig vitát indítottunk. A vitát élénkítette az, hogy kiterjedt a hallgatók kedvenc elképzeléseire is, – ezeket aztán írásban is kifejthették. Kiderült az is, hogy bár nincsenek mindnyájuknak önálló elgondolásaik, mégis határozottan éheznek eszmékre és elvekre. Ezt a vágyat mindegyikükben fölfedeztem: akár abban a fiatalemberben, aki leírta, milyen boldoggá tette, hogy nyáron megbízták egy templom kifestésével; akár abban a csendes katolikus háziasszonyban, aki az egyik középű sorban ült, s biztató mosollyal, barátságos megértéssel nézett rám, valahányszor a vallással határos területekre ért a vita. Egészben véve, igen élénk osztályom volt. Sajnos csak fél évig tartott az egész. Januárban a tanulmányi hivatalban közölték velem, hogy a tavaszi félévben a száraz és nehéz nyelvtant kell tanítanom.

Nyelvtanból egyáltalán semmit sem tudtam, és a legnagyobb óvatossággal kerültem a nyelvtani témákat a fogalmazási órákon. Emellett – mivel nyáron kolostorba akartam lépni – jogosnak éreztem volna, hogy legalább utoljára szabadságra menjek. Mexikóról és Kubáról szóló könyveket lapozgattam, hogy eldöntsem, hol költsem el azt a pénzt, amelyre nem lesz többé szükségem a világban.

Bejelentettem a tanszék vezetőinek, hogy tavasszal már nem tudok nyelvtant tanítani, mivel szerzeteséletre készülök. Megkérdezték, mi készített erre a lépésre. Szomorúan csóválták a fejüket, de nem tudtak lebeszélni róla. Azt mondták, visszajöhetek, ha megváltoztatom a szándékomat. Egészen úgy hangzott, mintha azt mondanák: „Visszavesszük önt, ha már kiábrándult, és feladta fantasztikus ötletét, hogy ilyen ostoba foglalkozást választ.”

Mivel járt még nekem valamennyi pénz az egyetemi ösztöndíjamból, csak két kurzusra szerződtem a tavasszal. Dan Walsh-sal közösen kellett vezetnünk egy szemináriumot Szent Tamásról. Ez úgy végződött, hogy Dannel ketten ültünk az ő szobájában, és olvastuk a *De Ente et Essentia* c. művét. A szobát egy idős hölgytől bérelte, aki egészen jól megélt abból, hogy a baseball-idényre házába fogadta a New York-i Óriásokat.

Már a böjt közeledett, amikor még mindig azon tépelődtem, hogy Mexikóra is telik-e a pénzből, vagy csak Kubára. Végül is a böjt utánra halasztottam a döntést. S akkor, egyik nap, amikor éppen a könyvtárban dolgoztam, hirtelen fájni kezdett a hasam, gyöngeség és rosszullet fogott el. Félretettem a könyveimet és elmentem az orvoshoz. Lefektetett, megtapogatta a hasamat, s habozás nélkül így szólt:

– Igen, persze.

- Vakbélgyulladás?
- Igen, jobb, ha kivesszük.
- Azonnal?
- Persze, az lenne a legjobb. Ha várunk, abból csak baja történhet.

Rögtön fel is hívta a kórházat.

Amikor lefelé haladtam a doktor házának barna kőlépcsőin, arra gondoltam, milyen jó dolgom lesz a kórházban, ahol apácák ápolnak. Ugyanakkor azonban rémképeim is támadtak: orvosi műhibákról, véletlen balesetekről, félrecsúszó késekről, amelyek a sírba vihetnek. Gyorsan imádkozni kezdtem a Lourdes-i Szűzanyához, majd hazamentem a Perry Streetre, fogkeféért és Dante *Paradiso*jáért.

Lakásomról azonnal visszaindultam. A 14. utcai földalatti állomáson egy részeg emberbe botlottam. Tökrészeg volt. A forgóajtók között feködt elterölve, mindenkinek az útjában. Néhányan arrébb lökték és ráripakodtak, hogy keljen föl és menjen onnan, de még lábra sem tudott állni.

Ezt gondoltam magamban: „Ha megpróbálom fölemelni, a vakbelem átfúródik, és aztán ketten fekehetünk majd ott a forgóajtók között.” Szorongásomat azonban feloldotta az önelégült büszkeség kellemes érzése, amikor vállánál fogva nagynehezen hátrafelé kivonszoltam az ajtók közül, és nekitámasztottam a falnak. Tiltakozása jelölül halkan nyöszörgött.

Gondolatban gratuláltam magamnak a részegről gondoskodó irgalmas szeretetemetért, majd kiléptem az aluljáróból, hogy fölszálljak egy vonatra a Washington dombon levő kórházhoz. Amint a lépcső aljáról hátranéztem a vállam fölött, láttam, hogy a részeg gyötrelmes-lassan visszafelé kúszik a forgóajtók felé, hogy aztán ott, a bejáróban ismét elterüljön, elzárva a lejárót, mint azelőtt.

Már estére járt, amikor kiszálltam, és elindultam a dombtetőn álló Szent Erzsébet kórházhoz vezető rengeteg hatalmas lépcsőn. Jég ragyogott a fák ágain, itt-ott jégcsapok estek le és törtek szét az utcán. Felkapaszkodtam a lépcsőkön, és beléptem a kórház ragyogóan tiszta halljába. Egy feszületet, egy fehér ruhás ferences nővért és egy Szent Szív szobrot pillantottam meg.

Komiszul éreztem magam, amikor az éter kábulatából magamhoz tértem. Szaggató fájdalom fogott el, mert titokban megittam egy korty vizet, mielőtt még szabad lett volna. Az egyik éjszakai ügyeletes apáca ánizslikőrt adott, ettől sokkal jobban lettem. Aztán, mikor már újra tudtam

enni és felülhettem az ágyban, Dantét kezdtem olvasni. A tíz nap többi része valóságos paradicsom volt.

Minden reggel jó korán megmostam a fogam, az apáca megigazította az ágyam, majd nyugodt, boldog várakozásban lestem a kis csengő hangját a hallból. Ez jelezte a szentáldozás közeledtét. Számoltam az ajtókat, ahogyan a pap egymás után belépett a kórtermekbe. Azután, – mialatt az apácák az ajtóban térdeltek – a pap a cibóriummal az ágyamhoz lépett:

– *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam.* – Aztán továbbment. Hallani lehetett, amint a csengő hangja eltűnt lenn a folyosón. A takaró alatt ujjaim csöndesen morzsolták a rózsafüzért. Az az olvasó volt, amelyet John Paul adott nekem karácsonyra. Mivel nem ismerte a különböző olvasók közti különbséget, az egyik kegyserboltban becsapták, és olyan rózsafüzért adtak el neki, amelyik gyönyörűnek látszott, de fél éven belül darabokra hullott szét. Az ilyen rózsafüzért inkább csak nézni szabad, mint használni. Engem azonban olyan erős vonzalom fűzött hozzá, amilyen gyöngé volt az olvasó maga. Ezért, amíg szét nem esett, inkább ezt használtam, mint azt a munkások és öreg mosónők számára készült erős, olcsó fekete faolvasót, amelyet huszonöt centért vásároltam a Corpus Christi templom alagsorában, a misszió alkalmával.

– Mindennap áldozik? – kérdezte a szomszéd ágyban fekvő olasz. Tüdőgyulladászt kapott, amikor egyszer éjszaka havat lapátolt.

– Igen, – mondtam – papnak készülök.

– Látja ezt a könyvet, – tettem hozzá később – ez Dante *Paradisoja*.

– Dante – felelte –. Az is olasz. Ezután már csak a mennyezetet bámulta, és nem szólt többet.

Ágyban pihentettek és tejben-vajban fürösztöttek. Ez többet jelentett pusztán élvezetnél: fontos üzenetet hozott, bár akkor még nem értettem, mert nem volt rá szükségem. Csak évekkel később láttam meg benne akkori lelkiéletem szimbólumát.

Mert most már végre megszülettem, de még csak újszülött voltam. Már éltem: a lélek igazi, de zsenge és törekeny benső életét. Még dajkáltak és lelki tejjel tápláltak.

Különböznék úgy látszott, a kegyelmi élet végre állandóvá és folyamatossá vált bennem. Erőtellenül botorkálva, de már a szabadság és az élet útján jártam. Megtaláltam lelki szabadságomat. Szemem lassan kinyílt a mennyország hatalmas és állandó világosságára, akaratom végre engedett a szeretet gyöngéd és finom irányításának: annak a szeretetnek, amely a vég nél-

küli élet. Végre, életemben először, nem napokra, hanem hónapokra elkerült a bűn. Ekkora lelki egészség olyan újdonságot jelentett nekem, hogy alig bírtam elviselni.

Egyszerre tehát körülvett mindaz, ami megvédhetett a bajtól, a barbárságtól, a szenvedéstől. Persze a kórházban éreztem néha testi fájdalmat, apróbb kellemetlenségeket, – de azért az egész inkább üdülés volt, ahogy ezt mindenki tudja, aki átesett már vakbélműtéten. Nekem igazán felüdülést hozott. Elolvastam olaszul az egész *Paradísot*, és Maritain *Bevezetés a metafizikába* c. könyvének egy részét.

Tíz nap után kiengedtek a kórházból. Douglastonba mentem a családi házba, ahol még élt nagybátyám és nagynéném. Meghívtak, hogy náluk pihenjek, amíg meg nem erősödöm. Ez további két hét nyugalmas és zavartalan olvasást jelentett. Bezárkóztam a szobába, amely egykor Pop dolgozószobája volt. Itt aztán tetszésem szerint elmélkedhettem és imádkozhattam. Ezt tettem nagypéntek délutánján is. Különbözik pedig nagynéném mindig szívesen mesélt a redemptoristákról, akiknek a szomszédságában lakott kislánykorában Brooklynban.

Húsvét hetének a közepén elmentem az orvoshoz. Levette a kötést, s megnyugtatóan, hogy minden rendben van, mehetek Kubába.

Ezen a ragyogó szigeten hágtott tetőfokára az a kedves gondoskodás, amely gyöngye lépteimet mindenütt kísérte. Alig hiszem, hogy bárki másnak annyira gondját viselték volna, mint nekem. Nemigen akad olyan gyerek a földön, akit ennyire gondosan és hatékonyan védelmezik és dédelgetnek, ennyire figyelmesen és gyöngéden irányítanak, mint azokban a napokban engem. Mert lángokon haladtam keresztül, és olyan oroszánok torkába dugtam a fejem, amelyektől megöszült volna egy erkölcsológia-professzor is. Én pedig újdonsült-ártatlanul járkáltam, mit sem sejtve. Megejtő gondoskodással vettek körül az angyalok: lépteim útjából elsöpörték a botrányokat, és párnát tettek a térdem alá, ha megbotlottam.

Nem hiszem, hogy akár a misztikus egyesülés magasába feljutott szentekre is kevesebb piszok ragadt volna, mint rám, amikor Havanna veszélyes utcáin és mulatóiban járkáltam. Én meg egészen magától értetődőnek tartottam ezt a biztonságot, a szenvedélyektől és bajoktól való mentességet. Ízelítőt kaptam abból, mekkora hatalmat ad a kegyelem Isten gyermekeinek. Mivel minden az övék és űk Krisztuséi, Krisztus pedig Istené, úgy birtokolják a világot, hogy lemondtak mindenről a világon, még a saját testükről is, és elutasították a szenvedély jogtalan követelőzését.

Én persze akkoriban nem is akartam igazán elszakadni a világtól. Csak azért nem engedtem ösztöneimnek, mert – Isten kivételes irgalmából – abban az időben nem is csaptak lármát bennem. Amikor pedig egyszer fölébredtek, akkor éppen egy Camagüey nevű unalmas és álmos városkában tartózkodtam, távol minden ártalmas lehetőségtől: a városka aprajagya este kilenckor már ágyba bújt. Én pedig megpróbáltam olvasgatni Szent Teréz Önéletrajzát spanyolul, szálegyedül egy hatalmas kert királypálmai alatt.

Kubába utazásomat azzal indokoltam magamnak, hogy a Cobre-i Miasszonyunkhoz zárandokolok. Tényleg zárandoklatfélének terveztem. De inkább azokhoz a középkori zárandokutakhoz hasonlított, amelyeknek kilenczede vakáció, és csak egytizede zárandoklat. Isten azonban mindezt elnézte, sőt utamat a lehető legjobb indulattal értékelhette, hiszen annyira elhalmozott kegyelmeivel: olyan kegyelmekkel ajándékozott meg, amelyeket még a lelkiekben annyira járatlan ember is fölismer, amilyen én voltam és vagyok.

Minden megtett lépésem az örömök új világát nyitotta meg előttem: lelki örömeiket, valamint az értelem, a képzelet és az érzékek természetes örömét, a kegyelem ártatlan boldogságát.

Erre találtam természetes magyarázatot is. Amire rácséméltem, azt csakis olyan kultúrában lehet elsajátítani, amely legalább külsőségeiben katolikus. Csak a francia, spanyol és olasz katolicizmus légkörében élheti át az ember azokat a természetes és földi örömeiket, amelyek a szentségi életből fakadnak.

Itt pedig minden sarkon nagy, hűvös, sötét templomokba botlottam bele, némelyiknek az oltára ragyogott a márványtól, másokat mahagóni és ezüst díszített. És a lángok egész csodálatos erdeje piroslott a szentek vagy az Oltáriszentség előtt.

Bájos felöltöztetett képeket találtam itt, kis faragott madonnákat, tele csodával és pátosszal: selyembe vagy fekete bársonyba öltöztetve trónoltak a főoltárok fölött. Az oldalkápolnákban pedig pieták, teli spanyol drámai szenvedéllyel, olyan tövisekkel és szögekkel, hogy pusztá látványuk szívet-lelket megrendített. Köröskörül a templomban pedig fehér és fekete szentek oltárai. És mindenütt imába mélyedt kubaiak, mert nem igaz, hogy a kubaiak elhanyagolják a vallásukat, vagy legalábbis nem annyira igaz, amennyire az amerikaiak önelégülten gondolják, azoknak a gazdag, sápadt fiatalembereknek az életére alapozva véleményüket, akik a szigetről északra jöttek, és egész napjukat végigkártyázzák a jezsuita kollégiumok hálóiban.

De én királyfiként éltem a szigeten, mint egy lelki milliomos. Minden nap hétkor-fél nyolckor keltem, s amikor kimentem a napfényes, meleg utcára, hamar megtaláltam valamelyiket a tucatnyi templom közül. Egy-részüik modern, másuk régi, XVII. századi volt. Ahogy beléptem, majdnem rögtön tudtam áldozni is, mert mise előtt, alatt és után is kijött a pap az áldozatókehellyel, és minden tizenöt-húsz percben új mise kezdődött valamelyik oltárnál. Ezek a templomok különböző szerzetesrendekhez tartoztak: a karmelitákhoz, a ferencesekhez, az ágostonrendiekhez, az irgalmasokhoz. Bárhová fordultam, mindig találtam valakit, aki szívesen táplált Krisztus végtelen erejével: Krisztus mérhetetlenül gyöngéd és nagylelkű bölcsességével akkor kezdte megmutatni nekem, hogy mennyire szeret.

Ezer és ezer dolgot tehettem, ezernyi módomból kínálkozott a hálaadásra Istenhez vezetett minden. Hallgathattam még egy misét, elmondhattam a rózsafüzért, elvégezhettem a kereszttutát, vagy csöndben térdelhettem. Bármerre néztem, szenteket láttam: fa- és gipsz-szobrokat, vagy pedig hús-vér embereket. Még azok is, akik valószínűleg nem éltek szentül, elég újszerűek és érdekesek voltak ahhoz, hogy gondolatvilágomat új eszmékre, szívemet imádságra nyissák meg. Amint pedig kimentem a templomból, ott hemzsegték a koldusok, alkalmat adván az alimizsnálkodásra, bűneink könnyű és egyszerű eltörlésére.

Sokszor, különösen vasárnapokon átmentem az egyik templomból a másikba is, és részt vettem egy másik misén. Elgyönyörködtem a spanyol papok harmonikus beszédében, magában a nyelvben, amely telve van méltósággal, misztikával és udvariassággal. A latinon kívül szerintem nincs még egy nyelv, amely annyira alkalmas az imádságra és Isten titkainak föltárására, mint a spanyol. Ez a nyelv egyszerre erőteljes és simulékony, kemény, mint az acél; alkalmas a valódi misztikában oly szükséges pontosságra; mégis lágy és kedves, alkalmas az áhitat rezdüléseinek kifejezésére is. Hűvösen udvarias, mégis bizalmas, bár meglepően kevésbé szentimentális. Intellektuális, mint a francia, a franciás intellektualitás hűvössége nélkül. Mégsem csap át sohasem az olasz nőies dallamosságába. A spanyol sohasem gyöngye, sohasem terjengős, még nők szájában sem.

Egyáltalán nem zavart, hogy mialatt benn a templomban folyt a mise, kinn az utcán a kubaiak csengőiket rázták és lottószámokat ordítotak. A kubaiakat izgulékony embereknek tartják, pedig elképesztően türelmesek olyasmiben, ami az amerikaiaknak az idegeire megy, és őrlötbe tud kergetni egyeseket: mint például az állandó és fülsiketítő zaj. Ami engem illet, ez engem sem izgatott jobban, mint a bennszülötöket.

Ha megelégteltem az imádságot, kimentem az utcára, járkáltam a fények és árnyak között, hatalmas poharakból jeges gyümölcslevet ittam kis bárokban, majd hazamentem, s Maritaint vagy Szent Terézt olvastam ebédig.

Elmentem Matanzasba, Camagüey-be és Santiagóba: egy ócska, vadul rohanó buszon zötykölődtem keresztül a cukornáddal teli, olajzöld kubai tájakon. Egész úton az olvasót imádkoztam, s a nagy, magányos ceibafákat nézegettem, félig-meddig abban reménykedve, hátha Szűz Mária megjelenik valamelyiken. Nem láttam be, miért is ne, hiszen az egész mennyországot annyira kézzelfoghatónak éreztem. Így aztán egyre csak ezt nézegettem, egy kicsit reménykedve – de nem láttam a Szent Szűzet szépségesen megjelenni egyik ceiba-fa tetején sem.

Matanzasban, az esti hűvösben az egész város a *paseon* sétálgatott. Én is belevegyültem a tömegbe. Az egyik irányba a férfiak mentek, a másikba a lányok. Rögtön vagy ötven emberrel barátságot kötöttem. Az estét azaz fejeztem be, hogy nagy beszédet tartottam tört spanyol nyelven. Férfiak és fiúk tarka csoportja vett körül, akik között meg lehetett találni a város kommunistáit, értelmiségét, a marianista atyák főiskolájának végzőseit és a havannai egyetem joghallgatóit is. A hitről és az erkölcsről beszéltem, látható sikerrel. Engem viszont meghatott az ő befogadókészségük: örültek annak, hogy valaki, egy idegen, ezekről a kérdésekről beszél. Hallottam, amint egy újonnan érkezett megkérdezte:

– *Es católico, ese Americano?* –

– Ide figyelj – válaszolta egy másik, – ez katolikus, mégpedig igen jó katolikus. – Arckifejezése olyan boldoggá tett, hogy amikor lefeküdtem, nem tudtam elaludni. Csak hevertem az ágyon, s a moszkítóhálón keresztül föltekintettem a ragyogó csillagokra, amelyek a szélesre tárt ablakon keresztül világítottak rám. Az ablakon nem volt üveg, sőt keret sem, csak nehéz faredőny az eső ellen.

Camagüey-ben megtaláltam a La Soledadnak szentelt, a Magányról elnevezett Miasszonyunk templomot. Kis felöltöztetett szobor egy árnyékos falmélyedésben, ahol alig lehet látni. La Soledad! Nagy rajongásaim egyike. Sehol se lehet megtalálni, hallani is alig lehet róla; csupán valami régi kaliforniai missziót szenteltek neki.

A zörgő autóbusz a kiaszott síkságon keresztül végre a hegyek kék fala felé közeledett, Oriente, zarándoklásom célja irányában.

Amikor keresztülhaladtunk a vízvásztón, és a zöld völgyeken át a Karib-tenger felé közeledtünk, megláttam a Cobrei Miasszonyunk sárga ba-

zilikáját a bányászfalu bádogtetői fölött. A falu nagy, zöld növénytenger mélyén feküdt, a háttérben sziklával és a dzsungelba vesző meredek lejtőkkel.

Itt vagy, Caridad del Cobre! Te vagy az, akiért eljöttem! Te fogod kérni Krisztust, hogy tegyen papjává, és én neked adom a szívemet, Úrnőm! És ha eljuttatsz a papsághoz, úgy emlékezem meg rólad első szentmisém-ben, hogy azt érted és a Te kezeden keresztül ajánlom föl hálából a Szent-háromságnak, aki a Te szereteteden át szerezte meg nekem ezt a nagy kegyelmet.

Az autóbusz lefelé robogott a hegyoldalon, Santiago felé. A bányamérnök, aki a hegygerinc tetején szállt föl, egész idő alatt New Yorkban tanult angolságával beszélt. Azt fejtegette, hogyan tette gazdaggá a korrupció Kuba és Oriente politikusait.

Santiagóban a székesegyházzal szemben levő nagy szálloda teraszán vacsoráztam. A tér túlsó oldalán ötemeletes épület romjai álltak – mintha bomba érte volna, pedig földrengés döntötte le, nem is olyan régen. De annyi idő már eltelt, hogy az eléje épített kerítésen a plakátok szétron-gyolódtak. Eszembe jutott, hogy talán eljött az ideje egy újabb földrengésnek. Föltekintettem a székesegyház két tornyára: hátha meginog és dü-börögve a fejemre zuhan.

Másnap reggel busszal mentem Cobre-ba. Ez volt a legszörnyűbb Kuba összes rémséges buszai közül. Azt hiszem, a nyolcvan mérföldes út nagy részét két keréken tette meg, egyetlen óra hossza alatt. Többször azt hittem, felrobban az egész. Ijedtemben talán még a Miasszonyunk megje-lenését sem vettem volna észre.

Fölmentem a Bazilika dombjára vezető ösvényen. Amikor beléptem a templom kapuján, meglepett, mennyire ragyog a tisztaságtól. A főoltár mögött, az apszisban, a bazilika hátsó részében, egy kis oratórium-félében találtam rá a Caridadra: a kicsiny, derűs, fekete Szűzre, királyi ruhában, koronával: Kuba Királynőjére.

Kívülem csak egy ajtatosképű, középkorú, feketébe öltözött hölgy volt még ott, aki mindenképpen érmekeket akart eladni nekem. Letérdeltem hát a La Caridad előtt, imádkoztam és elmondtam az ígéretemet. Ezután be-mentem a bazilika hajójába, és úgy térdeltem le, hogy láthassam a La Caridadot, de egyedül maradhassak és imádkozhassam. Az ajtatosképű hölgy azonban, úgy látszik, mindenáron rám akart sózni valamit, vagy ta-lán attól félt, hogy kárt teszek a bazilikában, azért ájtött, és beleselkedett az ajtón.

Így hát csalódottan és ingerülten fölkeltem, és kimentem, vettem egy érmét, a visszajáró pénzt pedig a koldusoknak adtam, s elmentem anélkül, hogy elmondhattam volna a La Caridadnak mindazt, amit akartam, vagy akárcsak meghallgathattam volna őt.

Lenn a faluban egy palack *gaseosat* vásároltam, majd megálltam az üzlet verandájának bádogtetője alatt. Egy kunyhóból harmónium hangját hallottam: Kyrie eleison, Kyrie eleison, Kyrie eleison . . .

Visszamentem Santiagoba.

De mialatt ebédnél ültem a hotel teraszán, a La Caridad megszólított. Egy vers ötletével ajándékozott meg. Oly könnyen, simán, természetesen formálódott meg bennem, hogy nem is kellett mást tennem, mint befejezni az ebédet, fölmenni a szobába és legépelni, szinte minden javítás nélkül.

A vers végülis egybefogta azt, amit ő akart mondani nekem és amit én őneki. A La Caridadhoz szóló himnusz egészen új élményt hozott számomra – ez lett az első igazi költemény, amit valaha írtam, vagy legalábbis a legkedvesebb. Utat mutatott sok egyéb verscsemnek. Kinyitott egy kaput, s egy olyan biztos, közvetlen ösvényre vezetett, amelyik évekig elkísért. A vers így szólt:

A fehér lányok, mint a fák emelik magasba fejüket
A fekete lányok lépkednek az utcán
Kecsesen mint a flamingók

A fehér lányok víztisztán énekelnek
A fekete lányok szólnak nyugodtan mint a föld.

A fehér lányok felhőként kitarják karjukat
A fekete lányok behunyják szemüket: szárnyukat
Angyalok hajlonganak: zengő harangok
Angyalok mosolyognak játékosan

Mivel az égi csillagok
Körben állanak
És a föld minden porcikája
Fölkél és elszáll mint a madár.

Amikor visszatértem Havannába, valami más, rendkívül fontos dologra jöttem rá. Hirtelen ráésméltem, nemcsak értelmi megfontolásokból, hanem tapasztalati úton is, hogy mennyire fölösleges az, amire vágyódtam: a ceiba-fákon megjelenő látomás. Ez az élmény új utat nyitott szá-

momra: egy határtalanul új világra bukkantam rá. Ez a világ teljesen kívül áll a miénken, mérhetetlenül túlhaladja azt, sőt nem is világ, hanem maga az Isten.

A havannai Szent Ferenc templomban történt az egyik vasárnap. Előzően egy másik templomban, gondolom az El Cristoban már megáldoztam. Azért jöttem át, hogy még egy szentmisét hallgassak. A templom tele volt. Fent, az oltár előtt gyermekek álltak tömött sorokban. Már nem emlékszem, elsőáldozók voltak-e, de olyasféle korban lehettek. Egészen hátul álltam, a gyerekek fejét azonban láthattam.

Elérkezett az átváltoztatás ideje. A pap fölemelte a Szentostyát, majd a kelyhet. Amikor a kelyhet letette az oltárra, az egyik ferences, barna csuhájában, fehér kordával a derekán hirtelen odaállt a gyerekek elé, s egyszerre fölcsendült a hangjuk: „*Creo en Dios...*” Hiszek egy Istenben, Mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtményében...

A hitvallás. De milyen kiáltás ez a „*Creo en Dios!*”: hangosan kirobbanó, örvendező és diadalmas harsogással tört fel ezekből a kubai gyerekekből a hit boldog megvallása.

S akkor, ugyanolyan hirtelenül és határozottan, mint a gyerekek kiáltása, de ezerszer ragyogóbban tört fel a lelkemből a fölismerés: felfogtam, hogy mi megy végbe az oltáron, megértettem, hogy az átváltoztatás szavaira Isten jelenik meg, úgy, hogy attól kezdve hozzám tartozik.

Ó, mit jelentett számomra ez a tudat! Megfoghatatlan volt, mégis úgy hatott rám, mint a mennydörgés. Ragyogó fény, de semmiféle látható világossághoz nem hasonlított. Olyan mélységes és olyan bensőséges, hogy mindent semlegesített, ami nála kisebb.

Leginkább mégis az döbrentett meg, hogy ez a fény mégsem volt „rendkívüli”. Elállt tőle a lélegzetem: ez a fény mindenki számára hozzáférhető, nincs benne semmi különleges vagy idegenszerű. A tökéletes bizonyossággá erősödött és mélyült hitnek a világosságát gyújtotta meg.

Olyan hirtelen világosított meg, hogy szinte belevakultam Isten jelenlétének megnyilvánulásába.

Bizonyára azért vakított el ennyire, és semlegesített minden más tapasztalatot, mert az érzékekhez meg a képzelődéshez semmi köze sem volt, egyáltalán nem is lehetett. Abban a pillanatban ez a lenyűgöző tudatosság elhalványított minden képet és metaforát, áttört minden mértéken, az elképzelések felszínén, ahol különben oly természetes mozgunk. Semmibe vett minden érzéki megtapasztalást, azért, hogy közvetlenül be-
léhatoljon az igazság szívébe. Mintha az értelmem hirtelenül közvetlen

érintkezésbe került volna az igazsággal, aki most valóságosan és személyesen van jelen az oltáron. Ez a kapcsolat egyáltalán nem elméleti és elvont, hanem konkrét és megélt valóság, amely a megismerés, vagy méginkább a szeretet körébe tartozik.

Ez a fény messze túl világított minden vágyon és kívánságon, amelyet valaha is éreztem. Mentés volt minden érzelemtől, mindentől, amihez érzékelhető vágyak íze tapadhatott. Ez a szeretet olyan tiszta és közvetlen, mint a látomás: egyenesen az Igazságot ölelte át, akit szeretett.

Első épkézláb gondolatom ez volt:

– A mennyország van itt előtted: a Menny, a Menny!

Csak egy pillanatig tartott az egész, de lélegzetelállító örömet, tiszta békét és boldogságot hagyott maga után. Akkor órákra betöltött, de azóta sem felejtettem el soha.

Az is különös volt ebben a fényben, hogy bár az említett értelemben közönségesnek és könnyen hozzáférhetőnek látszott, mégsem volt módom arra, hogy újra megszerezsem. Még azt sem tudtam, hogyan próbálhatnám emlékezetembe idézni vagy újra meg újra átélni ezt az élményt. Könnyen beláttam azt is, hogy hitem megvallását nem tudom feltornázni a közvetlen nyilvánvalóság sajátos szintjére. Ez ajándék, amelynek más-honnan kell érkeznie, odafentről és odatúlról.

Ne gondolják azonban azt, hogy mivel egyszer a havannai Szent Ferenc templomban szentmise alatt megkaptam ezt a fényt, ezután már világosan láttam mindent; az imádság területén sem értem el számottevő haladást. Nem. Imáim továbbra is nagyrészen csak szóbeliek voltak. Nem tudtam rendszeresen elmélkedni, csak többé-kevésbé önkéntelenül elmélkedő és érzelmi imákat végeztem itt-ott, ha olvasmányaim alapján úgy adódott. Imáim legtöbbször nem is annyira imádságok voltak, mint inkább reményben és vágyban előre átéltem belépésemet a ferences noviciátusba, s próbáltam elképzelni, mi is történik majd akkor. Így aztán nemegyszer inkább ábrándoztam, mint imádkoztam.

4

A hónapok gyorsan múltak, nekem azonban ez is lassúnak tűnt. Már 1940 júniusában jártunk – De még így is végtelen távolinak látszott az augusztusig hátralevő két hónap, amikor a noviciátus kapui kinyílnak, hogy harminc-negyven jelentkezőt befogadjanak.

Amikor Kubából visszajöttem, nem maradtam sokáig New Yorkban. Csak pár napot töltöttem ott. Közben elmentem a 31. utcában levő kolostorba. Itt Edmund atyától megtudtam, hogy elfogadták a jelentkezésemet, és néhány szükséges irat is megérkezett. Ennek nagyon megörültem, a szerzetbe jelentkezőnek ugyanis mindegyik egyházmegyétől igazolást kell kérnie, ahol tizennegyedik életévének betöltése után legalább egy évig lakott egyfolytában. Ezenkívül születési anyakönyvi kivonatát és egy csomó egyebet is össze kell szednie.

Pontosan ebben az időben kezdett a német hadsereg beözönlöni Franciaországba. Amikor New Yorkban kiszálltam a hajóból, akkor törték át először a francia vonalakat. Nyilvánvalóvá lett, hogy a Maginot vonal áttörhetetlensége csak mese. A nácik büszke páncélos egységei néhány nap leforgása alatt betörték azon a csapáson, amelyet a Luftwaffe vágott számukra, térdre kényszerítették a demoralizált francia hadsereget, és vasmarokkal fojtogatni kezdték az elárult nemzetet. Két héten belül elfoglalták Párizst, s eljutottak a Loire-hoz. Hamarosan megtöltötték az újságokat a Compiègne-i parkban álló, mozdulatlan, magányos étkezőkocsi fényképei: Hitler az orruk alá dugta a franciáknak azt a dokumentumot, amelyen 1918-ban a fegyverszünetet aláírták.

Így, ha szüleim házasságlevele nem érkezett volna meg ebben az évben a Soho-i Szent Anna templomból, Londonból, akkor lehet, hogy soha nem is kaptam volna meg. Nem tudom, hogy a Szent Anna templom plébániai följegyzései túléltek-e a villámháborút, amely akkor bontakozott ki az óriási, sötét, bűnnel és nyomorral telt város feje fölött, amelynek ködös levegőjében egykor olyan önelégült nyugalommal sétálgattam.

A napnál világosabbnak látszott minden. Elmúlik egy hónap, majd még egy, s akkor útításkámmal elmegyek a New Jersey-beli Paterson egyik szürke utcájában egy téglából épült kis kolostorba, amelyről egyelőre sejtlemem sincsen. A város szürkeségét a kapun kívül hagyom, s belül biztosan békét találok, bár a noviciátusról nemigen tápláltam magamban illúziókat. Megkezdem a lelkigyakorlatomat, és körülbelül egy hónappal később fölveszem a barátok barna csuháját, s derekamon fehér kordával, saruban járok, borotvált fejjel, néma csöndben megyek a csúnyácska kápolnába. Bármilyen vár is rám: enyém lesz Isten, hozzám tartozik, én pedig őhozzá.

Addig azonban föl akartam menni az északi államokba. Nem tudtam jobbat kigondolni, mint hogy csatlakozom Lax-hez, Rice-hez, Gibney-hez és a déli származású, vöröshajú Jim Knight-hoz, akik mind az Olean

fölötti dombon épült házikóban éltek. Útközben keresztülmegyek Ithacan, hogy Cornellben meglátogassam az öcsémet.

Lehet, hogy ez lesz az utolsó alkalmam arra, hogy lássam John Pault, mielőtt belépek a noviciátusba.

Öcsémnek ebben az évben kellett volna befejeznie tanulmányait a Cornellben. Kiderült, hogy a dolgai nem álltak jól, és végül nem is szerezte meg a diplomáját. Unott, zavaros, kusza arckifejezése, ahogy a homlokát összeráncolta, nyugtalan járkálása, örömtelen, hangoskodó nevetése mindent elárult kollégiumi életéről. A lelki ürességnek mindazt a jelét fölismertem benne, amely annakidején az én lépteimet Cambridge-ből a Columbiára vezette.

Nagy, használt Buickja volt, egész nap föl- s alá száguldozott vele az egyetem hatalmas fái alatt. Élete állandó nyugtalan vándorlás volt az egyetem és a völgyben fekvő város között. Az előadásokról rendszerint a Villiard Straight Hall-ba ment, hogy elüldögéljen a teraszon társaival, szódát igyon a napon, és nézegesse a hatalmas, fénylő tájat, amely olyan ragyogó és színpompás volt, mint a *National Geographic Magazine* képei. Állandóan úton volt, az egyetem könyvtárából a városban levő lakására, onnan a mozikba és abba a sok oduszerű helyiségbe, amelyeknek a nevét már elfelejtettem, vagy soha nem is tudtam. Ott ültek az asztalok körül, egyhangú félhomályban, s megtöltötték a levegőt lármájukkal, cigarettájuk füstjével és vicceik visszataszító hahotájával.

Csak pár napig voltunk együtt Ithacaban. Amikor reggelenként misére mentem, ő is eljött, letérdelt velem, végighallgatta a misét, és figyelte, hogyan áldozom. Megemlítette, hogy beszélgetett a katolikus hallgatók lelkészével, de nem tudom, hogy ezt a hit iránti vonzódása okozta-e, vagy pedig az, hogy a káplán is érdeklődött a repülés iránt. Mert John Paul – mint kitudódott – csaknem naponta lement az ithacai repülőtérre, és repülni tanult.

Reggeli után visszament az egyetemre, hogy levizsgáljon valamelyik tárgyból, keleti történelemből vagy orosz irodalomból. Én pedig buszra szálltam, hogy Elmirába menjek, ahol elérhetem az Olean felé induló vonatot.

A dombon épült házikó zsúfolt volt, így aztán egyre több piszkos tárgyért halmoztak föl a konyhában, miután teleették magukat mindenféle gyanús süttekkel. Mindnyájuknak akadt valami dolga, az erdő pedig békés volt, s az előttünk levő hegyvonulat széles, levegős tájképe fölött ragyogott a nap.

Közben Seymour feleségével, Helennel megérkezett New Yorkból. Aztán Peggy Wells is eljött, majd Nancy Flagg, akiről Lax verset írt a *New Yorker*-be. Gibney és Seymour tízméteres fákra kapaszkodtak föl, és három méteres búvóhelyet készítettek maguknak a fák között, ahová létrán juthattak föl. Olyan magasra építették, hogy Lax föl sem tudott kapaszkodni hozzájuk.

A leányok szobája előtt már kora reggel ott üldögélt Peggy Wells, és hangosan olvasta a Biblia díszkiadását, mint egy verset. Nancy Flagg is szívesen üldögélt a napon, és hosszú, csodaszép bronzszínű haját fésülgette. Remélem, sohasem vágatta le, hiszen minden szépség Istent dicsőíti. Gondolom, ezekben a napokban Peggy Wells Nancy Flaggnak olvasta föl a Bibliát. Peggy Wells később az erdőben sétált egyedül, miközben Arisztotelésznek a *Categoriae* c. könyvén törte a fejét.

Rice, Knight és Gerdy félrevonultak, többnyire a garázsban vagy mellette üldögéltek. Regényeiket és elbeszéléseiket gépelték, vagy azokról vitatkoztak. Lax pedig szakállat növesztett és gondolkodott. Gondolatait aztán néha leírta készülő regényéhez, vagy pedig Nancy Flagg-gal beszélgett.

Ami engem illet, jó helyet találtam a kociút melletti kerfésen. Innen nézegettem a távoli hegyeket, miközben elmondtam a rózsafüzért. Nyugodt, napos hely volt, a többiek nemigen jártak arra, a hangok sem hallatszottak el ideig. Itt voltam a legboldogabb ezekben a júniusi hetekben.

Túl messze voltunk a várostól ahhoz, hogy minden reggel áldozni mehessenek. Csak autóstoppal tudtam lemenni. Ezért megkértem barátomat, Joseph atyát – aki New Yorkból ájtott a Szent Bonaventurába, hogy a nyári iskolában tanítson – hadd lakjam náluk egy hétig.

Amikor a házfőnök megtudta, hogy augusztusban belépek a rendbe, szívesen megengedte, hogy beköltözzek a hatalmas, omladozó tornaterembe. Három-négy szegényebb egyetemista és szeminarista már lakott ott: a nyár folyamán a környéken dolgoztak mint telefonkezelők vagy autószerelők.

Abban az időben nyaranként a rendtartomány összes kispapja a Szent Bonaventurába jött. Azt hiszem, most a háború után újra ugyanígy csinálják. Így tulajdonképpen már azokban a hetekben bekapcsolódtam a ferences életbe. Belekóstoltam abba, hogyan folyik az életük ebben az országban, és megismertem valamit az ő kedves, derűs, könnyed családiságukból.

A nyári előadások még nem kezdődtek meg, így a növendékeknek bő-

ven volt idejük arra, hogy leüljenek a könyvtár vagy a tornaterem lépcsőire, és meséljenek arról, hogyan folyt le a noviciátusi évük. Lassan képet alkottam arról az életről, amely szerintük kissé szigorú, de teli derűs pillanatokkal.

Ahogy elmondták, a Szent Antal kolostor a legforróbb a nyáron. A fűledt kápolnát az égő gyertyák szaga tölti be. Dolgozniuk is kellett, padlót síkáltak, mosogattak, vagy a kertet művelték. De azért maradt idejük önmagukra és szórakozásra is. Homályos célzásokat tettek a várható megalázásokra, abban azonban mindannyian egyetértettek, hogy az újoncmester rendes fickó: szerették, és bizonyára én is szeretni fogom.

Azt az általános benyomást szereztem, hogy minden kellemetlenséget és nehézséget a noviciátus évébe sűrítene, utána a dolgok elsimulnak, könnyűvé és kellemessé válnak. Azoknak a növendékeknek az élete, akiket itt láttam, a legmerészebb túlzással sem nevezhető szigorúnak. Itt élnek, erdőekkel-mezőkkel körülvett zöld dombok között, Amerikának egy olyan sarkában, ahol a nyár sohasem forró. A tél beköszönté előtt pedig elköltöznek innen. Egész reggelük és délutánjuk szabad az olvasásra és a tanulásra. Máskor meg baseballt vagy teniszt játszhatnak, vagy sétálhatnak az erdőben. Sőt kettesben a városba is bemehetnek, fekete ruhában, papi gallérral.

Bonyolult történeteket mondtak el arról, hogyan játszották ki azokat a kisebb szabályokat is, amelyek megtiltják a világiakkal való közvetlenebb barátkozást. A városban élő jó katolikus családok egymáson tettek túl buzgalmukban, hogy a fiatal ferenceseket meghívják, leültessék szalonjaikban, és süteménnyel meg üdítőitalokkal kínálják őket.

Máris elhatároztam, hogy amikor már én is barna csuhában és szandálban járok, akkor ezeket az alkalmakat arra használom fel, hogy visszavonuljak olvasni, imádkozni vagy írni.

A növendékekkel egyidőben keltem, gondolom, nem sokkal hat előtt. Velük mentem misére, utánuk én is megáldoztam, majd megreggeliztem a földeken dolgozó testvérekkel együtt. Egy kicsi, kék-fehérbé öltözött apáca zabpelyhet és tükörtojást hozott. A főzést ugyanis a megszámlálhatatlan kis ferences kongregációk egyikének nővérei végezték.

Reggeli után átmentem a könyvtárba. A harmat még alig száradt föl. Útközben mély lélegzetet vettem a hideg reggeli levegőből. Ireneus atya odaadta nekem a filozófiai szeminárium kulcsát. Itt töltöttem el a reggeleket, teljesen egyedül, kedvem szerint olvastam Szent Tamást. Ha föl-emeltem szememet a könyvről, a szoba végébe, a nagy, durva fafeszületre pillantottam.

Azt hiszem, sose voltam még olyan boldog, mint akkor, ebben a csendes könyvtárban. A *Summa Theologica* első részét olvastam, jegyzeteket készítve Isten jóságáról, mindenütt jelenvalóságáról, bölcsességéről, hatalmáról, és szeretetéről.

Délutánonként az erdőben sétáltam, vagy a tágas legelők alján, a fák között folyó Alleghany völgyében.

Butler: *Szentek élete* c. könyvét lapozgattam, olyan nevet kerestem, amit majd a szerzetben fölveszek. Erre a kérdésre fölöslegesen sok időt elvesztegettem. A rendtartomány nagy volt, olyan sok baráttal, hogy minden nevet fölhasználtak már. Olyan nevet pedig nem lehetett választani, amelyiket már viselt valaki. Előre tudtam, hogy nem lehetek Keresztelő János, Ágoston, Jeromos vagy Gergely. Valami idegen nevet kellett választanom, mint a Paphnutius, amit Ireneus atya ajánlott. Végül találtam egy John Spaniard nevű ferencest, s azt gondoltam, ez a név elég jól hangzik.

Elképzeltem magam, amint barna csuhában és saruban járkálok. Képzetelemben hallottam a noviciusmestert: „John Spaniard testvér menjen és súrolja föl a padlót!”, vagy kinéz a szobájából és odaszól a másik noviciusnak: „Menjen, keresse meg John Spaniard testvért, és hívja ide”. Én pedig alázatosan végigmegegyek szándálomban – helyesebben szándálunkban – a folyosón, a fiatal testvérek gyors, de illedelmes járásával, lesütött szemmel: John Spaniard testvér tudja a kötelességét. Kellemes látvány volt.

Amikor visszatértem barátaimhoz a házikóba, félénken megjegyeztem, hogy esetleg a John Spaniard nevet veszem föl. Seymour megdicsérte választásomat – rajongott minden különlegességért, s talán Torquemada és az inkvizíció jutott az eszébe, bár alig hiszem, hogy ennek a John Spaniardnak köze lett volna hozzá. El is felejtettem, hogy ez a szent hova is tartozott a történelemben.

Ez a sok hűhó a jól csengő név kiválasztása körül ártatlan szeszélynek tűnhet, s azt hiszem, tényleg az. De most már tudom, hogy hivatásom mélységes és lényegi hiányosságát jelezte, pedig ez az érzés 1940 nyarán egészen betöltötte a szívemet és a képzeletemet.

Igaz, hogy hívást kaptam a szerzetesi életre. Ez teljesen nyilvánvaló lett előttem. De fölkészültségem a ferences noviciátusra sokkal tökéletlenebb volt, mint képzeltem. Amikor a ferences rendet választottam, teljesen jogos vonzalmat követtem, olyan vonzalmat, amely lehetett Isten akarátának jele, bár egyáltalán nem volt annyira természetfölötti hivatás, mint gondoltam. Azért választottam ezt a rendet, mert úgy véltem, hogy sza-

bályait nehézség nélkül meg tudom tartani, mert vonzott az az életmód, hogy tanítsak és írjak, de még inkább az a környezet, amelyben várhatóan élhetek. Isten gyakran elfogad olyan elhatározásokat is, amelyek nem jobbak ennél; sőt talán még rosszabbakat is, hogy a maga idejében mégiscsak igazi hivatássá változtassa őket.

Számomra azonban mást jelölt ki. Olyan ösvényt kellett követnem, amelyet nem értettem, s amely kívül esett a saját választási lehetőségeimen. Isten semmit sem akart elfogadni természetes hajlamaimból, elképzeléseimből és választásaimból addig, amíg azok teljesen el nem váltak régi útjuktól, régi szokásaiktól, és nem irányultak feléje, az Ő akarata szerint. Természetes józan eszem, saját ízlésem a hivatásom megválasztásában egészen megbízhatatlannak bizonyult. Máris az önzésem akart érvényesülni, megpróbáltam magamnak kisajátítani, s a jövőmet telerektam mindenféle természetes örömmel és élvezettel, hogy az önzésemet megvédjem a világi élet zavarai és bánatmai ellen.

Emellett, csaknem mindenestül a saját – nemlétező – erőimre és erényeimre építettem rá jövőendő szerzetesi elkötelezettségemet a kolostorban. Isten azonban nem ezt kívánja tőlünk. Nem akarja, hogy úgy mondjunk le a világról, mintha szívességet tennénk neki.

Isten az embereket – nemcsak a szerzeteseket, hanem az összes keresztényeket – arra szólítja föl, hogy a „föld sója” legyenek. Azonban – ahogyan Szent Ágoston mondja – a só íze a természetfölötti élet, és elvesztjük ezt az ízt, ha már nem egyedül Istenre hagyatkozunk, ha tetteinkben a múltó javak utáni vágy, vagy az elvesztésük félelme vezet. „Ne nyugtalanodjatok és ne kérdezzétek: Mit együnk vagy mit igyunk? Vagy mibe öltözzünk? Mindezt a pogányok keresik. Hiszen tudja mennyei Atyátok, hogy minderre szükségtek van.” Mindnyájunknak szól ez is: „Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye föl keresztjét minden nap, és kövessen engem.” „Mert mindenki, aki megóvjá életét, elveszíti, de aki énértem elveszti, megnyeri azt.”

Nem az a fontos, hogy milyen szerzetbe lép be az ember. Az sem sokat számít, hogy a szabályok könnyűek-e vagy nehezek. Ha azt akarjuk, hogy szerzetesi életünk termékeny legyen, akkor valamit adnunk kell érte, valószínűs áldozatot kell érte hoznunk. Keresztté kell válnia, igazi lemondássá a természetes javakról, még a legmagasabbrendűekről is.

Mivel ilyen voltam és így gondolkoztam a ferencesekről – nyilvánvalóan nem léphettem be a kolostorba. Odakötődtem az anyagi javakhoz, elmerültem önmagamban, és Istentől távol, tőle függetlenül egyedül önmagamra meg képzeltem erőimre támaszkodtam.

A szintisza igazság egyszerűen ez volt: ha én akkor ferences leszek, úgy semmiféle áldozatot nem kell hoznom. Még a test törvényes élvezeteiről való lemondás sem okozott gondot. Eleget szenvedtem és nyugtalankodtam már miattuk, s most csak örültem annak, hogy a tisztaság fogadalma megóvhat a szenvedély kéjeitől és kínjaitól. Így ez is inkább megkönnyebbülést okozott, mint fájdalmat, annál inkább, mert ostoba tapasztalatlanságomban azt képzeltem, hogy már győzelmet arattam a testi vágyak fölött; hogy testem szabad, s e téren aligha akadhat több gondom.

Nincs más tennivalóm, mint hogy belépjek a noviciátusba, átvészelve egy esztendő apró, alig észrevehető kellemetlenségeit, s aztán minden megtelik kellemes örömmel, sok szabadsággal, bőséges idővel olvasásra, tanulásra és elmélkedésre. A szellem és a lélek minden területén szabadon követhetem saját ízlésem és kedvem. Olyan életbe léphetek, amely teli a legértékesebb természetes örömmel, mert bizonyos értelemben még az imádság is okozhat természetes élvezetet.

Nem szabad elfelejteni, hogy akkor az egész világ háborúban állott, s az erdei házikóban is, esténként a tűzhely mellett ülve, a részleges katonai sorozásról szóló törvényről beszélgettünk, melyet hamarosan jóváhagytnak Washingtonban. Azon tűnődtünk, mit fog ez hozni számunkra, s mit tehetünk majd akkor.

Laxnek és Gibney-nek ez a törvény bonyolult lelkiismereti problémát okozott. Azt a kérdést vetették föl, hogy a háború egyáltalán megengedhető-e, és ha igen, akkor ők maguk harcolhatnak-e. Számomra ez a probléma nem jelentett gondot, hiszen én addigra már a kolostorban leszek, s ez automatikusan megoldja a kérdést.

Azt hiszem, nyilvánvaló, hogy hivatásomnak még keményebb próbákat kellett kiállnia. Isten nem engedte meg, hogy a világ nyomorúságából a sajátmagam választotta búvóhelyre fussak. Más utat jelölt ki számomra. Több olyan kérdést tett föl hivatásomról, amelyre nem tudtam felelni.

Aztán, amikor nem tudtam rájuk válaszolni, ő adta meg a feleletet, s vele a probléma megoldását.

Különös dolog történt velem akkoriban, bár akkor még nem tekintetem figyelmeztetésnek. Egyik este Jób könyvének 9. fejezetét olvastam. Néhány sora annyira megdöbbenett, hogy nem felejtettem el többé:

„Jób akkor válaszolt és így szólt: Igenis jól tudom, hogy a dolog így áll. Lehet Isten előtt embernek igaza? Mégha összeáll is vele vitatkozni, ezer kérdés közül egyre sem

ad választ. Bölcsessége nagy és ereje hatalmas: ki marad büntetlen, ha vele szembe-
száll? A földet is kimozdítja helyéről, oszlopai csakúgy meginognak. Ha megparan-
solja, nem kel föl a nap sem, pecsétje elveszi a csillagok fényét."

Hűvös nyári este volt. A garázs nyitott ajtaja előtt ültem. Ezt most há-
lóteremmé alakítottuk, mivel nem volt kocsink, amit beállíhattunk vol-
na. Rice, Lax meg én kihordtuk ágyunkat ide, hogy a szabad levegőn
aludjunk. Ölemben a könyvvel néztem a völgyből felkapaszkodó autók
lámpáit, az erdők sötét körvonalait és a keleti égen feltűnő csillagokat.

A Vulgata szövegének szavai csengtek-bongtak a szívemben: „*Qui facit
Arcturum et Oriona . . .*” „Ő alkotta a Göncölszekeret, a Kaszást meg a Fias-
tyúkot, s Délnek Keresztjét . . .”

Valami mélyen megzavart ezekben a sorokban. Azt hittem, hogy csak
költészetként hat rám, mégis, bár elég homályosan, de éreztem, valami
személyes üzenetet közvetít. A Szentírásban Isten gyakran szól hozzánk
közvetlenül is. Hatékony kegyelemmel tele szavait olvasás közben hirte-
len beülteti szívünkbe, s föltárja rejtett jelentésüket, ha imádságos lélekkel
figyelünk rájuk.

Nem tudtam még így olvasni, mégis valami sötét tűz lobogott e so-
rokban. Kezdtém érezni, hogy ez a tűz éget.

„Nem látom, mikor elvonul mellettem, járás-kelését nem is veszem észre. Ha magá-
val ragad, ki tud ellenállni? Ki mondhatja neki: Hé! Te mit akarsz itt?” . . .

Ott bújkált ezekben a szavakban valami, ami fenyegetni látszott azt a
békét, amelyet az elmúlt hónapokban megízleltem. Elfeledett valóságokra
emlékeztetett. Édes biztonságban aludtam, úgy éltem, mintha Isten csak
azért lenne, hogy múltól élvezetekről gondoskodják a számomra.

„Büntetését Isten sose vonja vissza.
Hogy tudnék én Neki feleletet adni,
Vele perbe szállva szavakat találni.
S ha kiáltásomra feleletet adna,
Akkor sem hihetném, hogy hallgat szavamra.
Egyetlen hajszáért a földre tapos,
Sebeimet ok nélkül szaporítja.”

Ok nélkül! Nyugtalan lelkem védekezni kezdett ez ellen az igazságtalan
Isten ellen, aki nem lehet igazságtalan vagy tisztességtelen.

„Még ha igaz volnék, akkor is elvethet,
Ártatlanságomban is bűnösnek ítélnék.
... Sebeimet ok nélkül szaporítja.”

Becsuktam a könyvet. A szavak mélyen belém vágtak. Többet mondtak, mint amit valaha is meg tudnék érteni. Belül valami mégis megnyugtatót, arra figyelmeztetett, hogy rá fogok találni a jelentésükre.

Pár hét volt már csak hátra a noviciátusba belépésig. Már az utolsó levelek érkeztek a jelöltmestertől, azoknak a dolgoknak a jegyzékével, amelyeket magammal kellett vinnem a kolostorba. Elég kevés volt. Egyetlen zavaró tétel szerepelt a listán: „Esernyő”.

A jegyzék boldoggá tett. Újra és újra elolvastam. Ugyanazt a jóleső belső izgalmat éreztem a gyomromban, mint a nyári táborozásra indulásnál, vagy új iskolába készüléskor szoktam érezni.

Istennek nincs szüksége arra, hogy kérdéseket tegyen föl. Mindent tudott a hivatásomról, amit tudni akart. Azt hiszem, megengedte az ördögnek, hogy föltegyen néhány kérdést. Nem azért, hogy az ördög megtudjon rólam valamit, hanem hogy ezáltal én tanulhassak meg egyet-mást.

A pokolban is van valamilyen alázatosság. Ez azonban ott az egyik legnagyobb rossz: végtelenül távol áll a szentek békés alázatosságától. A pokol hamis alázata a benne levőknek el nem múló, égő szégyene saját bűneik eltörölhetetlen stigmái miatt. Bűneiket a kárhozottak kibírhatatlan bántalmak öltönyének érzik, amelytől nem bírnak megszabadulni. Örökké égető Nessus-ingnek, amelyet soha le nem dobhatnak.

Az ilyen önismeret gyötrelmeit a földön sem tudjuk teljesen elkerülni addig, amíg önszeretet van bennünk, hiszen a gőg érzékeli ennek a szégyennek égő fájdalmát. Csak akkor szabadulhatunk meg e kínoktól, ha az Isten-szeretet minden gőgöt, minden önszeretetet kioltott lelkünkben. Bűneink miatti szégyenkezésünk csak akkor szűnik meg, ha elvesztettük minden öncélú szeretetünket.

Amikor a szentek bűneikre emlékeznek, nem a bűn jut eszükbe, hanem Isten irgalma, ezért még régi gonoszásaik is örömtükre és Isten dicsőítésére szolgálhatnak.

A pokol rettenetes alázatának a gőgöt kell elégetnie... Amíg azonban ebben az életben vagyunk, még az égető fájdalom is a kegyelemnek s ezzel az örömnak forrásává válhat.

Akárhogyan is, egyik reggel arra ébredtem, hogy hirtelen elhagyott az a béke, amelyben éltem. Eltűnt. A falon kívülre kerültem. Nem tudtam,

milyen lángoló kardok zárták el a kapukhoz vezető utamat. Képtelen voltam újra odatalálni. Újra kint találtam magam a hidegben, mezítelenül és magányosan.

Minden kezdett szétesni körülöttem, elsősorban a szerzetesi hivatásom.

Nem mintha kételkedtem volna abban a vágyamban, amely a ferences élet, a kolostor, a papság felé vonzott. Most, amikor ennek a hideg magánynak sötétjébe zuhantam, ez a vágy erősebbé lett, mint valaha. Ez az egyetlen dolog maradt meg számomra, ami betakarhatott és melengethetett. Mégis kevés vigaszt nyújtott, oly nagy volt az ellentét e vágy ereje és a szívem rejtett mélyeiből hirtelen feltörő reménytelenség között.

Alig vigasztalt meg az a vágyam, hogy kolostorba lépjek, hiszen egyszerre szembe kellett néznem azzal a gyötrelmes kétséggel, megválaszolhatatlan kérdéssel: valóban van-e hivatásom?

Hirtelenül ráeszméltem arra, hogy ki vagyok és ki voltam. Elcsodálkoztam: mintha múlt szeptember óta elfelejtettem volna, hogy valaha is vékeztem.

Rájöttem, hogy azok közül, akikkel hivatásomról beszéltem, senki sem tudja, hogy ki vagyok valójában, sem Dan Walsh, sem Edmund atya. Semmit sem tudtak a múltamról. Nem tudják, hogyan éltem, mielőtt beléptem az Egyházba. Felszínes benyomások alapján egyszerűen befogadtak maguk közé, mivel nyílt arcúnak és őszintének látszóttam, átlagos mennyiségű józan ésszel és jóakarattal.

Rettenetes feladat várt rám: „El kell mennem Edmund atyához, és mindezt tudtára kell adnom. Ez talán mindent megváltoztat.” Végeredményben nem elég, hogy csak *vágyódom* a kolostori élet után. A kolostorba vonzódás még csak nem is legfontosabb eleme a szerzetesi hivatásnak. Erkölcsi, értelmi és testi alkalmasság is szükséges hozzá. És az is kell, hogy *elfogadjanak*, mégpedig biztosan meggyőződve hivatásomról.

Amikor ennek a kétségnek fényénél magamra tekintettem, lehetetlennek láttam, hogy józan ésszel bárki is alkalmasnak ítéljen engem a papságra.

Azonnal összecsomagoltam, és elindultam New Yorkba.

Hosszú-hosszú utazásnak tetszett, amíg a vonat áthaladt velem a zöld völgyeken. Amikor a Delaware mentén Callicoon felé közeledtünk, ahol a ferencesek küsszemináriuma állott, az égbolt beborult. A vonat lassítani kezdett, s előtűntek a község első házai a vasútvonal melletti országúton. Egy fiú, aki előbb még a folyóban fürdött, a magas fűben vezető ösvényen futott fölfelé, mert vihar közeledett. Édesanyja hívta az egyik ház verandájáról.

Kezdt tudatossá válni előttem saját hontalanságom.

Amikor a vonat nagy ívben kanyarodott, és a fák közt már látni lehetett a dombtetőn levő szeminárium kőtornyát, az jutott eszembe: „Soha sem fogok benned élni. Mindennek vége.”

Este érkeztem New Yorkba. Felhívtam Edmund atyát, de nem ért rá, hogy fogadjon.

Ezért douglastoni házukba mentem.

– Mikor mész a noviciátusba? – kérdezte a nagynéném.

– Lehet, hogy nem is megyek – válaszoltam.

Nem kérdeztek róla többet.

Másnap áldozni mentem, és szívből imádkoztam azért, hogy legyen meg Isten akaratja – így is történt. De akkor még messze voltam attól, hogy megérthessem.

Edmund atya végighallgatott. Elmondtam neki múltamat, minden nehézségemet. Igen barátságosan és kedvesen figyelt rám.

Ha azonban azt reméltem, hogy minden kétségemet egyetlen mosollyal szétoszlatja, hamarosan kiábrándultam. Azt mondta:

– Thomas, hagyjon időt nekem arra, hogy átgondoljam az egészet és imádkozzam egy kicsit. Jöjjön vissza pár nap múlva, jó?

– Pár nap múlva?

– Hát akkor holnap.

Így még egy napot kellett várnom. Lelkem nyugtalanul gyötrődött. Így imádkoztam: „Istenem, kérlek, vegyél be a kolostorba. De bármit akarsz, legyen meg a Te akaratod.”

Most már persze értem egész akkori helyzetemet. Lelkemet különös, furcsa, torz eszmék töltötték meg. Mintha lidércnyomás alatt éltem volna. Semmit sem láttam tisztán. De Edmund atya mindezt fölismerte.

Látta, hogy nemrég lettem konvertita, két éve sincs, hogy az Egyházhoz tartozom. Látta, hogy életem mennyire rendezetlenül folyt, hogy hivatásom még egyáltalán nem szilárdult meg, lelkemet kétségek és aggodalmak dúlják fel. A noviciátus különben is tele volt, és ha egy noviciátus évről-évre zsúfolásig megtelik jelöltekkel, olyankor jobban kell figyelni a hivatások minőségére. Ha ilyen tömegek jelentkeznek, vigyázni kell arra, hogy néhány nemkívánatos elem is be ne sodródjék az árral...

Ezért másnap elég kedvesen közölte velem, hogy írjak a tartományfőnöknek, és vonjam vissza a jelentkezésem.

Szólni sem tudtam. Csak lógattam a fejem, és nézegettem hivatásom romjait.

Néhány csüggeteg kérdést tettem föl, hogy kitapogassam, mi a tenni-valóm, és lássam, vajon teljesen reménytelen-e a helyzetem. Az atya természetesen sem magát, sem a rendet nem akarta elkötelezni semmire, ezért még homályos ígéretet sem kaptam a jövőre. Bizonyosra vettem, hogy a papság mostmár örökre bezárult előttem.

Megígértem, hogy azonnal írok, és levelemben kifejezem a szerzet iránti töretlen hűségemet.

– Tegye meg – mondta az atya –, a Provinciális örülni fog.

Amikor lementem a kolostor lépcsőin, annyira kábult voltam, hogy azt se tudtam, mit tegyek. Egyetlen ötletem támadt: elmegyek a kapucinusok templomába a Seventh Avenue-n, az állomás mellett. Bementem, és hátul letérdeltem. Láttam, hogy egy pap gyóntat, ezért fölkeltem és beálltam a gyóntatószék előtti rövid sorba.

Letérdeltem a sötét gyóntatószékben, az ablakocska kinyílt. Egy sovány, szakállas, James Joyce-hoz hasonló papot pillantottam meg. Ebben az országban minden kapucinusnak ilyen szakálla van. A pap nem volt olyan hangulatban, hogy képtelen dolgokat végighallgasson. Én pedig olyan zavaros, és szerencsétlen voltam, hogy nem tudtam érthetően kifejezni magam, így aztán egészen összekevertem a történetemet. Nyilvánvalóan az a benyomása támadt, hogy csak panaszkodni akarok, és kijátszani az egyik szerzet határozatát, amellyel – bizonyára alapos okkal – kitett a noviciátusából.

Végül is az egész ügy annyira reménytelenné vált, hogy – egyéniséggemmel ellentétben – felzokogtam, s elhallgattam. A pap, aki valószínűleg érzélgős, ingatag és ostoba fickónak tartott, igen határozott szavakkal közölte, hogy bizonyára nem vagyok alkalmas a szerzetesi életre, még kevésbé a papságra. Értésemre adta, hogy csak az idejét pazarlom, és megsértem a bűnbánat szentségét, amikor magamat akarom sajnáltatni a gyóntatószékben.

Amikor ez a győtrelem végetért, egészen kétségbeestem. Nem tudtam visszatartani a könnyeimet, és azok végigfolytak ujjaimon, amelyekkel arcom eltakartam. Így imádkoztam a tabernákulum és az oltár fölötti nagy kőfeszület előtt.

Rettenetes nyomorúságom közepén csak egyetlen dolgot tudtam: nem gondolhatok többé arra, hogy a szerzetesi életre kaptam hivatást.

II.

Az igazi észak

1

A Church Streeten igen meleg volt. Az útestet fölbontották, az alig vánszorgó buszok, teherkocsik és taxik körül aranyló por örvénylett. A járdákon nagy tömeg nyüzsgött.

Az új postahivatal aránylag hűvös, fehér falánál álltam. Egyszerre megpillantottam öcsémet a tömegben – úgy tudtam, Ithacaban van. Nagy sebbel-lobbal fordult ki az épületből, úgyhogy belém futott.

– Ó, szevasz! – mondta. – Kimész Douglastonba? Elviszlek a kocsimon, itt áll a sarkon.

– Mit csinálsz itt? – kérdeztem.

A nagy épület kapuiiban plakátok szólították föl a férfiakat, hogy lépjenek be a hadserebe, vagy a haditengerészekhez. Így már csak arra voltam kíváncsi, hová jelentkezett.

– Olvastad az új tartalékos tengerésztiszti tervezetet? – kérdezte. Hallottam már róla: öcsém ide akart bejutni, sőt ügyét gyakorlatilag már el is intézte.

– Az ember elmegy egy hajóútra, és utána megkapja a tiszti kinevezést.

– Ilyen könnyű az egész?

– Igen, azt hiszem, szükségük van emberekre. Természetesen csak diplomásokról lehet szó.

Amikor megmondtam neki, hogy nem lépek be a noviciátusba, megjegyezte: „Nem jössz akkor a tartalékos tengerészekhez?”

– Köszönöm, nem – válaszoltam.

Hirtelen megszólalt:

– Mi az a csomag a kezvedben? Könyveket vásároltál?

– Igen.

Amikor kinyitotta a kocsiját, letéptem a csomag papírját, és kivettem a négy könyvet tartalmazó kartondobozt. A könyvek fekete bőrbbe voltak kötve, arany felirattal. Odaadtam az egyik ragyogó szép, jellegzetesen új könyv szagú kötetet.

- Mik ezek? – kérdezte John Paul.
- Breviárium.

A négy könyv nagy elhatározásomat jelképezte. Azt hirdette, hogy ha nem élhetek kolostorban, akkor a világban próbálok úgy élni, mintha szerzetes lennék. A lehető legjobban meg akarom közelíteni azt az életmódot, amelyet megtagadtak tőlem. Ha nem viselhetem a szerzetesi ruhát, belépek legalább valamelyik harmadrendbe. Közben megpróbálok elérni, hogy valamelyik katolikus főiskolán taníthassak, és ott lakhassam közös fedél alatt az Oltáriszentséggel.

Határozottan úgy éreztem, hogy nem élhetek úgy a világban, ahogy az emberek élni szoktak. Nem alkudhatok meg azzal a világgal, amely folyton csak mérgezett. Mindennek hátat kellett fordítanom.

Isten kirekesztett a kolostorból: ez az ő ügye volt. De ő adta nekem azt a hivatást, hogy úgy éljek, mint a szerzetesek. Hogy nem lehettem szerzetes vagy pap – ez az ő dolga. Ennek ellenére mégis azt akarta, hogy úgy éljek, mint a papok vagy a szerzetesek.

Edmund atyának nagy általánosságban vázoltam a tervemet, és ő egyetértett velem. A breviáriumról azonban nem szóltam, eszem ágába se jutott, hogy megemlítsen. Csak ennyit közöltem vele: „Úgy akarok élni, mint egy szerzetes.”

Elgondolásomat helyesnek tartotta, azt is, hogy egy főiskolán tanítsak és éljek. Örült annak is, hogy harmadrendbe lépek, bár ennek láthatóan nem tulajdonított nagy fontosságot.

Azt még nem láttam egész világosan, hogy a modern Amerikában mit jelent a harmadrend. De a középkor ferences harmadrendjére gondoltam és az abban élő szerzetesekre, és úgy éreztem, hogy az életszentségnek nagy lehetőségei rejlenek a harmadrendben is.

Vállalkozásom nehéznek és bizonytalannak látszott. Hosszú és meredek kapaszkodó előtt álltam, egyedül és nagy mélységekből kellett elindulnom.

Ha valaha is eszembe jutott az, hogy már megszabadultam a szenvedélyektől, és nem kell többé küzdenem a szabadságomért, ez az ábránd nagyon hamar elmúlt. Mintha minden lépésemet a vágyaknak olyan súlyos terhével kellene megtennem, hogy csaknem felőröltek szüntelen fenyegetésükkel allandóan feltolakodó, jólismert belső undorukkal.

Semmi tetszetős elgondolásom nem volt erről a laikus szemlélődő életmódról. Azt, amit csinálni akartam, már nem tüntettem ki a hivatás nevével sem. Csak azt tudtam, hogy vágyódom a kegyelem után, szükségem

van az imádságra, hogy elvesznék Isten nélkül, hogy mindent meg akarok tenni, amit az emberek megtesznek azért, hogy Isten közelében maradjanak.

Nem tekinthettem többé magamat úgy, mintha valami sajátos „életállapotban” élnék, meghatározott kapcsolatban más életállapotokkal. Egyetlen gyakorlati probléma foglalt le: hogyan tudok – vállamon ezzel a rettenetes teherrel – lépésről-lépésre feljutni életem hegyére, Istent kérve, hogy Ő vonszoljon föl oda, és tartson távol ellenségeimtől, azoktól, akik el akarnak pusztítani.

Még az sem jutott eszembe, hogy éppen a breviárium, a zsolozsma a leghatalmasabb imádság, amelyet választhattam – hiszen ez az egyház imája. Az Egyház könyörgésének minden hatalmát egyesíti magában, a Szentmiseáldozat végtelenül fölséges központja köré, – ennek a drágakőnek a foglalatát alkotja a liturgia minden más része. Ez a lélek élteti az egész liturgiát és valamennyi szentségét. Mindez akkor még nem volt világos előttem. Csak azt tudtam, hogy el kell mondanom a zsolozsmát, mégpedig minden nap.

Életem egyik legsikerültebb döntése volt, amikor ott a Benzigernél megvettem a breviáriumot. Nagy kegyelemniek tartom ezt az ötletet. Kéves dologra emlékszem vissza nagyobb örömmel, mint erre.

A zsolozsmát első alkalommal az arsi plébános, Vianney Szent János ünnepén próbáltam elmondani. Éppen Oleanba mentem vonaton. Azért választottam Oleant, mert barátoméék háza volt a legjobb menedékem, s mert a Szent Bonaventurában remélhettem leginkább állást.

Amikor a vonat nekiindult, hogy felkapaszkodjék a hegyek közt Suffern felé, kinyitottam a könyvet, és rögtön nekikezdttem a matutinumnak a nem püspök hitvallók ünnepén.

„*Venite exultemus Domino, iubilemus Deo, Salutari nostro . . .*” Boldogság töltött el, bár ujjongásomat fékezte tétova zavarom, hogyan talállok keresztül az utasítások útvesztőin. Még az sem jutott eszembe, hogy megnézzem a Pars Hiemalis elején levő általános utasításokat. Amikor pedig mégis megtaláltam, az apróbetűs, homályos egyházi latinsággal fogalmazott szabályokból nem sokat tudtam kihámozni.

A vonat lassan kapaszkodott fel a Catskillre, közben elég simán haladtam a szövegben zsolotárról-zsolotárra. Amikor a második nocturnum olvasmányaihoz értem, akkor tudtam meg, kit is ünnepelünk.

A következő évben gyakran végeztem a zsolozsmát az Erie vonaton, amint a Delaware-völgyön haladt keresztül. Természetesen hamarosan rá-

jöttem, hogy általános gyakorlat szerint a matutinumokat és laudéseket a megelőző estén mondják el. Általában délelőtt tíz óra körül végeztem el a kis órákat New Yorkból Oleanba való visszautazásom alatt, mikor a vonat elhagyta Port Jervis-t, és a folyó két oldalán húzódó meredek, erdős hegyek alatt haladt. Amikor a könyv lapjairól föltekintettem, a napot láttam, amint a fákra és a nedves sziklákra sütött, a sekély folyó felületén villódzott és játszott a környező erdők lombozatán. Mindez nagyon hasonlított ahhoz, amiről a breviárium énekelt, – így minden Istenhez emelte szívemet.

Patakba csorgatod a források vizét,
a hegyek közt suhannak szerteszét.
Ott fészkelnek mellettük az égi madarak,
az ágak közt zengetik hangjukat.
A hegyeket házad vizével öntöztöd,
műveid gyümölcseiből lakozik jól a föld.
Az Úrnak fái jóllakoznak,
amiket ültetett, cédrusai a Libanonnak.
A madarak ott fészket raknak,
s a golyák a fenyőkön laknak.
A magas hegyek a zergének,
borznak a sziklák adnak menedéket.
S tetőled várja mind, hogy megadod
idejében a harapnivalót.
Te adsz nekik, ők gyűjtenek,
jóllaknak mind a jóból, ha megnyitod kezed.
Ha arcod elrejtéd, megháborodnak;
tönkremennek, ha lelkük megvonod,
s porukba visszatérnek.
Ha kibocsátod lelked, újra élnek,
s a föld színeit megújítod.

(104. zsoltár, ford. Sik Sándor)

Igen, lényének titokzatos mélyeiből Isten kegyelemmel töltötte el a lelkemet azokban a napokban. Olyan kegyelemmel, amely a bennem levő mélységekből tört elő, de nem tudtam, hogyan és honnan. Pár hónap múlva azonban már tudtára ébredtem annak, mi rejtett ebben a békében és erőben: azáltal növekedett bennem, hogy újra és újra elmerültem az imádság hatalmas és végtelen ritmusában. Visszatérő fordulóiban óráról-órára, évszokról-évszakra folytonosan megújította életerejét, kimeríthetetlen, édes energiáit. Az életadó imádságnak ez a mély és mérhetetlen

áramlata: Krisztus imádsága az emberekben az Atyához. Ez aztán végül is életre keltett és tudatára ébresztett annak, hogy élek. Szívem fölkiáltott: „énekelek az én Uramnak, amíg élek, dicséretet mondok Istenemnek, amíg csak vagyok. Beszédem legyen kedves előtte, gyönyörűségem lelem az Úrban.”

Valóban, elküldötte Lelkét, kimondta isteni Igéjét, és magához kötött a bennem kimondott Igéből származó Lelke által. Amint a hónapok múltak, ezt mindinkább tudomásul kellett vennem.

Amikor a kis órákat befejeztem, és a nőna végén becsuktam a breviáriumot, majd az ablakon át föltekintettem a távoli Callicoon dombtetőn felbukkanó szemináriumra, már nem aggódtam és bánkódtam annyira amiatt, hogy nem élek a kolostorban.

Ezzel azonban elébevágтам történetemnek. Mert akkor, 1940 nyarának a végén még nem álltak így a dolgok. Nehezen ismertem ki magam a breviáriumban, fáradságosnak és bonyolultnak éreztem minden újabb lépést, nem is beszélve a hibákról és félreértésekről, amelyekbe belegabalyodtam. Ireneus atya segített kiigazodnom: megmutatta, hogyan tartoznak össze a különböző ünnepek, hogy kell mondani a ünnepek első vesperását, és megmagyarázta az összes hasonló tudnivalókat. Kívüle azonban egyetlen más papnak sem szóltam a breviáriumról. Hallgattam róla, mert féltem, hogy kigúnyol érte valaki, túlbuzgónak tart, vagy valamilyen ürüggyel elcseni tőlem a könyveket. Biztosan jobban jártam volna, ha vezető kezére bízom magam, erre azonban akkor még nem gondoltam.

Közben egyszer fölvettem a legjobb sötét ruhámat, és autóstoppal be mentem a Szent Bonaventurába. Beszéltem Thomas Plassman atyával, a főiskola vezetőjével, aki a jóakarat mintaképe volt. Barátságosan és komolyan hallgatta, mit válaszolok a kérdéseire. Hatalmas termete kitöltötte székét, miközben szemüvegén keresztül rám nézett. Széles, jóságos arcán főpapi mosoly ült, olyan atyai, hogy akár egy érsekséget is átölelhetne. Thomas atyából remek főpap lehetett volna, s a hallgatók és a kispapok csakugyan nagy tiszteletben tartották tudásáért és jámborságáért.

Oleanban még nagyobb becsben tartották. Egyszer valaki azt suttozta, hogy Thomas atya a harmadik legműveltebb ember Amerikában. Nem tudtam kitalálni a másik kettőt, akit eléje helyeztek, sem azt, hogyan is lehet eldönteni, ki a legműveltebb, sőt még azt sem, hogy ez pontosan mit is jelent.

Mindenesetre állást adott a Szent Bonaventurán. Angolt tanfthattam, mivel Valentine Long atyát, aki könyveket írt és irodalmat tanfított a másodéveseknek, áthelyezték Washingtonba, a Holy Name College-ba.

Szeptember második hetében egy táskányi könyvvvel, egy írógéppel és egy régi, hordozható lemezjátszóval, amit még Oakhamben vettem, beköltöztem a számomra kijelölt kis szobába, annak a nagy, vöröstéglás épületnek a második emeletén, amely a kollégium és egyben a kolostor is volt. Ablakomból kiláthattam a kápolna mögött fekvő kertekre, erdőkre. Egy kis csillagászati obszervatórium állt az üvegházon túl. A távolban, a legelők végén pedig a fák vonulata kirajzolta a folyó szalagját is. A túlparton kezdődtek a magas, erdős hegyek, s a tekintetem fölkapaszkodhatott a Five Mile völgyben, a Martiny szirtek farmjain túlra. Szemem gyakran kalandozott odakint, és megpihent a békés képen. A táj belső kapcsolatba került imádságaimmal, mivel gyakran imádkoztam az ablakon kitekintve. Még éjszaka is vonzotta a szememet egy távoli farm kis fénypontja a Five Mile völgyben. Ez volt az egyetlen látható dolog a mély sötétben, miközben a padlón térdelve utolsó imádságomat mondtam a Miasszonyunkhoz.

S ahogy a hónapok múltak, ezekből a hegyekből költeményeket szívtam magamba.

Szobám azonban nem volt csöndes. Éppen a lépcsőház melletti sarokra esett, és ha a mi emeletünkről hívtak valakit a telefonhoz, akkor valaki fölrohant a lépcsőn, bedugta a fejét a folyosóra, s éppen az ajtómnál kiálltotta el magát, úgyhogy visszhangzott a ház: „Hé, Cassidy! Hé, Cassidy!”. De nem bántam. Nem akadályozott meg abban, hogy a szobában egy év alatt kétszer annyit ne dolgozzam, mint együttvéve egész addigi életemben.

Elámultam, milyen természetesen simult bele az életem egy termékeny és kellemes szervezet menetébe, egy földél alatt a barátokkal ebben az Istennek szentelt házban. Ennek persze az a magyarázata, hogy Isten élt velem egy földél alatt, elrejtőzve az Oltáriszentségben, a ház szíveként, hogy a kápolna tabernákulumából sugározza szét az életet. Ehhez járult még a zsoltosma is, melyet minden nap elmondtam, végül pedig elzárkózásom ténye.

Ebben az időben már szakítottam minden olyan szokással és fényűzéssel, amelyről a világban élők azt gondolják, hogy nélkülözhetetlen a kényelműkhöz és a szórakozásukhoz. Szájam végre megszabadult a nikotin sárga, fanyar sójától, szememből kiöblítettem a mozik szürke üledékét, úgyhogy ízlésem és látásmódom végre kitisztult. Eldobtam azokat a könyveket, amelyek a szívemet mérgezték. Fülemet is kiöblítettem minden vad, tolakodó zajtól, s békét öntöttem beléjük: békét – kivéve a „Hé, Cassidy!” kiáltást, ami azonban végül is nemigen zavart.

Legfőképpen azonban az akaratom jött rendbe, lelkem harmóniába került önmagával és Istennel, bármennyit kellett is harcolnom és fizetnem érte. Nem volt hát más választásom, mint hogy türelemmel várok és engedem, hogy a bennem harcoló, két egymással ellentétes törvény felső és alsó malomköve közt csiszolódjam. Mindezt nem éreztem érdemszerző és Istennek tetsző vértanúságnak. Még mindig lenyűgözött az a kegyetlen győtrelem és megsemmisítő megalázás, amellyel egész idő alatt szembe kellett néznem. *Peccatum meum contra me est semper.*

Mégis, mindezek ellenére, mélyen átéltem szabadságom bizonyosságát. Ez aztán olyan békét teremtett bennem, hogy nem rendült meg vagy sötétült el akkor sem, ha újra fölfegyverkezve, harcra készen kellett állnom. Ez a béke mindenért kárpótolt, mindennél többet ért. Minden nap visszahozott Krisztus oltárához, mindennapi kenyeremhez, ahhoz a végtelenül szent, hatalmas és titokzatos egységhez, amely gyökerestül megtisztította és megerősítette beteg énemet, és saját végtelen életével táplálta erkölcsi életem elsorvadt izmait.

Egy könyvfélén dolgoztam, s közben tanítottam – ez hozott számomra a legtöbb erőt, meglegedést és sikert. Három csoportban foglalkoztam a másodévesekkel, összesen kilencven növendékkel. Egy év alatt kellett elvégezniük az angol irodalmat Beowulf-tól a romantikáig, pedig sokan még helyesírni sem tudtak. Ez azonban nemigen zavart engem, és nem csökkentette azt az örömet, amit a *Piers Plowman*, a *Zárdalelkész meséje* meg a *Sir Gawain* és a *Zöld lovag* okozott. Újra abban a légkörben élhettem, amely gyerekkoromban annyira vonzott: a szelíd és humoros középkorban, nem Tennyson összetákolt, lidérces és naftalinszagú középkorában, hanem az igazi középkorban, a XII–XIII. században. Ez tele volt francia levegővel, oly egyszerű és tiszta, mint a búzakenyér és a szőlőbor, a vízimalom és az ökrösszekér. A cisztercita kolostorok és az első ferencesek kora ez.

Így aztán ártatlanul fölálltam és beszéltem ezekről a dolgokról: az előadó tele volt hatalmas termetű, kimondhatatlan nevű rögbijátékosokkal. De látták, hogy szeretem a tárgyat, így aztán ők is elviseltek, sőt, – különösebb zúgolódás nélkül – valamennyit még dolgoztak is nekem.

Osztályaim különös keverékből álltak. Legjobb tanítványaim a rögbijátékosok és a seminaristák voltak. Az előbbiek többnyire ösztöndíjat kaptak. Pénzüik nemigen volt, s többségük bent lakott a kollégiumban. A legjobb természetű, legbarátságosabb csoportot alkották, és olyan keményen dolgoztak, mint a papnövendékek. Ők voltak egyébként a legbeszé-

desebbek is. Szerették kinyitni a szájukat, hogy csiszolatlan, de komoly, néha gúnyos megjegyzéseket tegyenek az irodalmi figurák viselkedéséről.

Voltak közöttük szilárd és jámbor katolikusok: egyszerű hívő, becsületes, hitükhöz és elveikhez hű emberek, az előítéletek erőszakos türelmetlensége nélkül. A Columbia egyetemen nagy divat volt lenézni a rögbijátékosokat ostobaságukért. Nem azt állítom, hogy ez a társadalmi csoport zsenikből áll. De azok, ott a Szent Bonaventurán többre tanítottak meg engem az emberekről, mint én őket a könyvekről. Megtanultam szeretni és tisztelni ezeket a faragatlan, komoly, jóindulatú és türelmes embereket, akiknek olyan keményen kellett dolgozniuk, annyi sérülést és szitkot elviselniük, mialatt a pályán a nézőket szórakoztatták és az intézetet reklámozták.

Mi történhetett velük? Hányukat lötték le Afrikában és a Fülöp-szigeteken? Vajon mi lett a feketehajú, vigyorgó Mastrigiacomoból, aki megvallotta nekem legfőbb vágyát, hogy kórust szeretne alakítani. Vagy Chapmanból, ebből a hórihorgas, macskaképű csibészből, aki egy éjjel, tánc után, föl-alá járkálva egy egész sonkát rágsált szét? Hová lettek a többiek: a nagydarab, nyugodt Quinn vagy Woody McCarthy hosszú szempilláival, bozontos szemöldökével és durva viceivel? Aztán a nemkatolikus Red Hagerman: éppen ilyen nagydarab, vidám izompacsirtának képzelték az összes rögbijátékosokat az 1920-as években. Annak az évnek a végén elment és megnősült. Vagy egy másik „Red”: Red McDonald, a csoport egyik legkitűnőbb és legjóságosabb hallgatója: fiatal, komoly író, nyílt arccal, csupa őszinteség és szorgalom. Aztán egy magas, kerekkepű lengyel fiú, akinek a nevét elfelejtettem: az év végén a másodévesek sörpartiján belecsimpaszkodott egy tehén farkába, az állat meg körbevon-szolta a legelőn.

A legértelmesebb és leghiggadtabb hallgatóim a papnövendékek és a szemináriumba készülőök voltak. Eléggé elzárkóztak a többiektől. Szép papfron adták be a dolgozataikat, amelyekről aránylag biztosan tudtam, hogy a saját munkájuk. Azóta már valószínűleg mindnyájukat pappá szentelték.

A csoport többi részét mindenféle emberek keveréke alkotta. Voltak köztük kemény munkákat vállaló nincstelenek, ostoba gazdagok, nagy sörisszák. Néhányan szerettek és tudtak dobolni. Mások szerettek ugyan, de nem tudtak. Egyesek jól táncoltak. De olyanok is akadtak, akik csak bejártak a városba, és egészen éjfélig a játékautomatákkal szórakoztak, aztán lélekszakadva rohantak vissza, hogy még idejében beérkezzenek.

Egészében véve nem mondhatom, hogy hallgatóim nagyon különböztek volna más főiskolák diákjaitól. Néhány kivételtől eltekintve valószínűleg szentebbek se voltak náluk. Ugyanannyiszor rugtak be, mint mások, csak több lármát csaptak vele. Kevesebbet költekeztek, – ebben az korlátozta őket, hogy időre kellett visszatérniük a kollégiumba. Hetenként kétszer korán kellett kelniük és misét hallgatniuk, bár legtöbbüknek ez csak terhet jelentett. A szeminaristákon kívül nagyon kevesen jártak naponta misére és áldozni.

Ennek ellenére legtöbbjük megfogalmazatlan, de határozott hűséggel ragaszkodott a katolikus hithez. Nehéz lett volna megmondani, hogy ez a hűség mennyire származott társadalmi környezetükből. Nem állíthatom, hogy egészben véve az átlagkeresztény színvonal fölött éltek volna. Az intelligensebbek közül néhányan sokszor megdöbbenetek megjegyzéseikkel, mert kiderült, mennyire megrekedtek a katolicizmus felszínén, és nem ragadták meg a lényegét. Egyikük például arról vitatkozott, hogy az alázatosság erénye értelmetlenség, megfosztja az embert életerejétől és kezdeményezőképességétől. Egy másik nem hitte el, hogy létezhetnek ördögök.

Egyébként valamennyiüknek az volt a meggyőződése, hogy a modern világ az emberi fejlődés tetőpontját érte el, és mostani civilizációnk nagyon kevés kívánnivalót hagy maga után. Kíváncsi vagyok, hogy a következő két esztendő eseményei nem változtatták-e meg a véleményüket.

Ezen a télen, amikor én Langland, Chaucer, Shakespeare és Webster Angliájáról beszéltem, a náci Németország háborús gépezete megindult a Szigetország elpusztítására. Reggelente az előadások közti szünetben átfutottam a *New York Times* cikkeit: milyen városokat pusztítottak el a bombák. Éjszakánként London hatalmas sötétjében óriási lángmezők lobbantak fel, s üres vázakká roncolták az épületeket, többmér földnyi körzetben romba döntve mindent. A Szent Pál katedrális körül a régi város elpusztult, s nem maradt egy hektárnyi terület se, amely súlyosan meg ne rongálódott volna. Coventryt a földdel tették egyenlővé. Bristolt, Birmingham-et, Sheffieldet, Newcastle-t lerombolták, és az ország megtelt füsttel és vérrel.

E félelmetes pusztítás zaja, a modern civilizáció terméke a Szent Bonaventura lakói közül csak igen kevésnek a füléhez és eszéhez ért el. A barátok sejtettek ugyan valamit abból, ami a világban történik, de ők is általában belévesztek az üres politikai vitákba, ha egyáltalán beszéltek róla. A

hallgatókat azonban ennél sokkal jobban érdekelte a mozi, a sör és a félénk kis lányok, akik még a nagy hóban is zokniban jártak Oleanban.

Úgy emlékszem, novemberben történt, hogy valamennyien, diákok és világi tanárok, felsorakoztunk a De La Roche teremben, és bediktáltuk a nevünket a toborzó bizottságnak. Az egész eljárás határtalanul nyugodtnak és jelentéktelennek látszott. A terem meg se telt – mégcsak a várakozás unalmát sem élvezhettük.

Fölírták a nevem, életkorom és a többi adatom, majd egy fehér kis kártyát kaptam. Gyorsan átestem az egészen. Ez nemigen hozta közel hozzánk a háborút.

Arra azonban elegendő volt, hogy figyelmeztessen: nem élhetem örökké ezt a nyugodt, biztonságos és kellemes életet. Éppen most kezdek biztonságban érezni magam, s talán rögtön ismét elveszik tőlem, és visszalöknek az erőszak, a zűrzavar és istenkáromlás közepébe, a harag és a gyűlölet tombolásába, minden korábbinál gonoszabb indulatok közé. Ha így történne, ez csak saját huszonöt évem fizetsége lenne: ezt a háborút én szereztem magamnak meg a világnak – aligha panaszkodhatom hát, ha magával ránt.

2

Mindannyiunkat bevontak a harc örvényébe, de csak lassan és fokozatosan. Nagyon meglepett, amikor öcsémet visszaküldték a béke – a viszonylagos béke – biztonságába. Egyik esős, őszi estén új, ragyogó Buick kocsival jelent meg Oleanban. Fényszórókkal teleaggatott, hosszú fekete karosszériája laposan terpeszkedett el, s nesztelenül és költségesen siklott az úton. Öcsém nem viselt egyenruhát.

– Mi van a haditengerészettel? – kérdeztem.

Kiderült, hogy nem osztották olyan könnyen a tartalékos tisztí kinevezéseket, mint ő gondolta. Valami nézeteltérése támadt a parancsnoksággal, s egy nyugat-indiai utazás végén, valamelyik vizsgája után öcsém is meg a tartalékos haditengerészet is örült annak, hogy megszakították a kapcsolatukat.

Nem bántott, hogy így történt a dolog.

– Mit csinálsz most? Várod, hogy behívjanak? – kérdeztem.

– Hát igen – válaszolta.

– És addig?

– Lehet, hogy Mexikóba megyek. Néhány fölvételt akarok készíteni a maya templomokról.

Amikor az idő hidegre fordult, csakugyan elment Yucatanba, hogy megkeresse a dzsungelben eltűnt egyik várost, és egy rakás színes fölvételt készítsen ezekről a rettenetes, véráztatta kövekről. Rég elfeledett indián nemzedékek vérént ontották itt ki, áldozatul a gonoszlelkeknek. Nyugtalanágától azonban sem Yucatanban, sem Mexikóban nem tudott szabadulni, még idegesebben tért vissza a kék vulkánok közül.

A hó a Szent Bonaventurában korán érkezik. Amikor megindult a havazás, a breviárium kis óráit rendszerint az erdő szélén levő szűzhóban, a folyó felé sétálva végeztem el. Semmi sem zavart ott, a csöndben, a fák hallgattak, egyszerű templomot alkottak köztem és az ég között. Csodálatosan szép volt odakint a verőfényes napokon, bár a hideg szinte leharapta az ujjaim hegyét, amint a nyitott breviáriumot tartottam. Amikor azokat a részeket mondtam, amelyeket fejből tudtam, föltekinttem a könyvből. Néztem a fehérben és aranyban csillogó, hófödte hegyeket, csupasz erdőket, amint ragyogva fölmasodtak a vakítóan kék égbe. Ó, Amerika! Hogy megszerettem tájaidat! Hány mérföldnyi csendet alkotott benned Isten a szemlélődésre! Bárcsak ráébrednének arra az emberek, hogy mi is a legszebb céljuk a hegyeknek és az erdőknek!

Eljött az új év: 1941 januárjában megünnepeltem huszonhatodik születésnapomat, s beléptem életem huszonhetedik, legfontosabb évébe.

Februárban vagy talán még előbb az a gondolatom támadt, hogy nagyhéten és húsvétkor elmegyek lelkigyakorlatra az egyik kolostorba. Hová menjek? Először a kentuckyi trappista apátság jutott eszembe, amelyet Dan Walsh említett nekem. S rögtön úgy láttam, hogy nincs is más választásom, ide kell mennem. Az utolsó hónapokban valami kinyílt bennem, és kért-követelt: legalább egy hetet töltsék el ebben a hallgatásban és szigorban. S a hideg templomban együtt imádkozzam a szerzetesekkel.

Szívem kitágult a várakozástól és a boldogságtól.

Közben, a nagybőjt elején, verseket kezdtem írni. Semmi különös magyarázatot nem találtam arra, miért halmozódott fel bennem mindenünnen annyi gondolat. A spanyol költő, Lorca műveit olvastam. Az ő költői alkatát nagyon közel éreztem magamhoz – de ez önmagában még nem indokolja, miért kezdtem írni akkoriban. Különleges bőjtöket nem vállaltam, de hamis kibúvók keresése nélkül, becsületesen teljesíttem az átlagkeresztényekre kiszabott egyházi bőjtöt. Ez egyáltalában nem gátolta gondolataimat, sőt felszabadította őket, s megoldotta nyelvem zárait.

Néha egymás után több napon is írtam egy-egy verset. Nem mind-egyikük lett jó, de némelyik jobban sikerült minden korábbinál. Több, mint féltucatnyit belőlük ma is szívesen a magaménak vallok. Sok versemet elküldtem különböző folyóiratoknak, és végre megértem azt az örö-
möt, hogy egy-kettőt el is fogadtak.

Március elején írtam a gethsemani trappistáknak, és megkérdeztem, hogy a nagyhét alatt elmehetnek-e hozzájuk lelkigyakorlatra. Alig kaptam meg válaszukat, hogy örömmel várnak, amikor másik levél is érkezett.

A hadkiegészítő parancsnokságról jött, s az állt benne, hogy sor került az én korosztályomra. Meglepődtem, már el is felejtkeztem arról, hogy besoroztak, arra pedig egyáltalán nem számítottam, hogy húsvét előtt za-
varnak majd. Most egyszeriben át kellett gondolnom a háborúról alko-
tott véleményemet, de tudtam, hogy mit kell tennem lelkiismeretem sze-
rint. Békés szívvel töltöttem ki a kérdőívet, nemigen féltem attól, hogy
az egész bármilyen változást okozhat helyzetemben.

Isten azt kérte tőlem, hogy nekem adott kegyelmének fényénél dönt-
sem el, hogyan is állok a kormányok, hadseregek és államok tevékenysé-
gével ebben a világban, amelyet elöntött saját vak gonoszsága. Nem azt
kívánta, hogy ítéljem el a világ valamennyi nemzetét, vagy tárjam föl a
tetteiket mozgó erkölcsi és politikai indítékokat, vagy kritikusan elma-
rasztaló vagy fölmentő ítéletet mondjak a háborús felek bűnösségéről és
ártatlanságáról. Olyan egyéni döntést várt tőlem, Titokzatos Testének
tagjától, amely kifejezi szeretetemet igazsága, jósága és evangéliuma iránt.
Azt kívánta, hogy legjobb belátásom szerint azt tegyem, amit Krisztus
tenne a helyemben.

Hogy egy háború igazságos lehessen, ahhoz védekező háborúnak kell
lennie. Az agresszió sohasem lehet igazságos. Ha Amerika most belépne a
háborúba, agressziót követne-e el? Azt hiszem, körmönfont érvekkel ezt
is lehetne bizonygatni. De én magam nem láttam benne semmi mást,
mint jogos önvédelmet. Mennyire jogos? Hogy erre teljesértékű választ
adhassak, ahhoz erkölcssteológusnak, diplomatának, történésznek, politi-
kusnak és gondolatolvasónak kellett volna lennem egyszemélyben. – De
bizonyosságra még ez sem juttatott volna. Még így is csak valószínűsít-
hettem volna álláspontomat. Mégis én annyira erősen valószínűnek lát-
tam, hogy mi védekezünk, hogy a magam részéről eldöntöttnek vettem a
kérdést.

Inkább az volt vitatható, szükséges-e, vagy sem. Valóban be kell-e lép-
nünk a háborúba? Sokan föltették maguknak ezt a kérdést, s elég éles vita

folyt róla a Szent Bonaventura szerzetesei között. Amennyire meg tudtam ítélni, egymagában senki sem tud erre a kérdésre határozott választ adni, s a helyzet eléggé válságosra fordult ahhoz, hogy a kormányra bízuk a döntést. Washington föltehetően jobban ismeri a helyzetet, mint mi, és ha a mostani zűrzavaros és veszélyes helyzetben úgy döntenek, hogy be kell avatkoznunk, mit tehetünk mi ez ellen? Ha behívna, a behívást semmiképpen sem utasíthatom vissza.

Utolsó és legkínosabb kételyemet a harcban bevetésre kerülő erkölcstelen eszközök okozták: a városok bombázása, a polgári lakosság tömeges lemészárlása. Alig lehetett kétségem afelől, hogy a modern háború harci módszerei erkölcstelenek. Az önvédelem helyes, a szükséges háború megengedett. De a tömeges és kegyetlen barbarizmussá aljasult gyilkolást, a védtelen polgári személyek válogatás nélküli kiirtását nem lehet egyébnek látni, mint halálos bűnnek. Ezt a kérdést volt a legnehezebb eldönteni.

Szerencsére azonban a hadkötelezettségi törvényt úgy alkották meg, hogy mégsem kellett a kérdésben döntenem. Külön lehetőséget adtak azoknak, akik az országot úgy akarták segíteni a küzdelemben, hogy nem ölnek embert. Nem tudtam, hogy mit jelent mindez a gyakorlatban, a papíron azonban szépnek látszott. Mindenképpen meg kellett próbálnom, hogy éljek ezzel a lehetőséggel.

Így a nem-harcoló alakulatokhoz jelentkeztem. Vagyis önként belépek a hadseregbe, hogy az egészségügyieknél teljesítsek szolgálatot, mint hordágyas, műtös vagy bármi más, akinek nem kell védtelen városokra bombákat szórnia, vagy emberekre lődöznie.

Végül is Krisztus azt mondta: „Amit egynek a legkisebbek közül tesztek, nekem teszitek.” Tudom, hogy az Egyház elgondolása szerint ezt nem érthetjük a háborúra, s hogy a háborút inkább úgy kell tekintenünk, mint a társadalom fájdalmas, de szükséges sebészeti beavatkozását, amelyben nem gyűlöletből öldössük az ellenséget, hanem a közös védelmében. Ez azonban csak elméletben hangzik ilyen szépen. És mivel a kormány azoknak is lehetőséget kíván adni a katonaságra, akik gyilkolás nélkül akarnak szolgálni a hadseregben, így az egész kérdést ki lehet kerülni, és azt is választhatom, ami nekem jobbnak tűnik.

Végeredményben az ilyen gonosz helyzetet is sok jó forrásává lehet tenni. Ha odahelyeznek, az egészségügyiek közt sem kerülhetem ki azokat a veszélyeket, amelyek másokra várnak. Ugyanakkor azonban segíthetek rajtuk az irgalmasság cselekedeteivel, s így a rosszat jóval győzhetem le. A

tömeges emberi nyomorúságot Krisztus szeretetével és irgalmával enyhíthetem, s a háború szennyes mocskában is élhetek úgy, hogy az másoknak javára, nekem pedig megszentelődésemre váljék.

Amikor így félretehettam az együttműködésnek szinte megoldhatatlan kérdését, úgy éreztem, Krisztus is azt várja tőlem, hogy jelentkezem, s ő is ezt tenné a helyemben.

Minden érvemet leírtam, a toborzó bizottság okulására idéztem Szent Tamást, az egészet közjegyzővel hitelesíttettem, majd borítékba zártam, és ajánlva föladtam az oleani postán.

Amikor készen lettem az egészszel, kisétáltam a havas utcára, szívemben kimondhatatlan békével.

Hideg délután volt. A State Street kis, emeletes házai előtt, a lesöpört járda mellett órákások húzódtak az útszélen. Bob O'Brien, az oleani ház vízvezetékyszerelője, aki Alleghanyben lakott, és fent a házikóban is szokott dolgozni, arra jött a kocsijával. Megállt és fölvelt.

Nagydarab, őszhajú, kedélyes és barátságos ember volt. Fiai ministrálni szoktak az alleghanyi Szent Bonaventura templomban. Miközben a széles úton haladtunk kifelé a városból, békés, mindennapi dolgokról beszélgettünk.

A vidék szélesre tárult előttünk. A lenyugvó nap úgy ragyogott a háztetők fölött, mint a vér, de a völgyek és mélyedések a hóra kékes, sőt bíbor árnyékokat vetettek. Az út bal oldalán a rádióállomás adótornya meredt föl a tiszta égre. Messze előttünk a kollégium vöröstéglás épülettömbje olasz tájakra emlékeztetve bújta meg a völgyben. Rajtuk túl, a hegy oldalában, a vasút fölötti magas híd mögött a Szent Erzsébet kórház még élénkebben vörös épületei látszottak.

Szemem kitágult, hogy befogadja mindezt. Először életemben ráeszméltem arra, hogy már nem érdekel, megtarthatom-e itt a helyem vagy nem, itt maradok-e vagy belépek a hadseregbe. Mindezzel nem törődtem többé. Mindezt Valakinek a kezébe tettem le, aki sokkal jobban szeretett, mint amennyire én valaha is szeretni tudom saját magamat. Szívem megtelt békével.

Nem házak, állások, helyek, idők vagy külső körülmények teremtik ezt a békét. Ezt a békét az idő és az anyagiak sohasem tudják megadni. Ezt a békét nem adja meg a világ.

A hetek múltak. Néhány újabb verset írtam, s a bűntöt rendesen megtartottam. Egyesegyedül azért imádkoztam, hogy Isten mutassa meg nekem az Ő akaratát. Emellett csak egyetlen dolgot kértem a magam szá-

mára: ha Neki úgy tetszik, legalább azt engedje meg, hogy ha el kell is mennem katonának, előtte elvégezhessem a lelkigyakorlatot a trappistáknál.

A hadkiegészítési parancsnokság azonban hamarosan értesített, hogy jelenjek meg Oleanban orvosi vizsgálatra.

Az események váratlanul gyorsan alakultak. Először azt hittem, hogy csupán eltévesztették, hogy a nem-harcoló alakulatokhoz jelentkeztem. Csak három nap választott el a vizsgálattól, így aztán engedélyt kértem arra, hogy lemenjek New Yorkba. Úgy gondoltam, fölkeresem a parancsnokságot, és beszélek velük. De erre végülis nem nyílt lehetőségem, vagy inkább nem lett rá szükségem.

A hétfvét valami búcsúünnep-félének szántuk a barátaimmal. Találkoztam Lax-szel, aki most a *New Yorkernél* dolgozott, és saját íróasztalt kapott a szerkesztőség egyik sarkában. Innen írogatta leveleit, hogy megbékítse azokat az olvasókat, akik kifogásolták a lap humorát vagy a humor hiányát. Aztán kimentünk Long Beach-re Seymour-hoz. Majd hármasban kocsiba ültünk, s elmentünk Gibney-hez Port Washingtonba.

Másnap Szent Patrik napja volt. Brooklynban a botfűlű fiatalok körútsai tömegesen gyülekeztek össze az utcákon a *New Yorker* szerkesztősége alatt. Én pedig, angol létemre kitűztem az ír lóherét, és a hullámmzó tömegben körülsétáltam a városon, s kigondoltam egy verset, Április címmel, bár még csak márciusban jártunk. Szeszélyes vers kerekedett ki belőle, dárdákról meg leopárdokról, a fák közt nyílként surranó fényről meg a negyvenes évek árnyairól. Az 5. és a 6. utca között el is készültem vele, leírtam Lax írógépén a *New Yorker* szerkesztőségében, és rögtön meg is mutattam Mark van Dorennek a metró megállójában.

Mark pedig az ír jelvényre pillantva megjegyezte: „Ez a legzöldebb lóhere, amelyet életemben láttam.”

Nagyszerű nap volt. Este fölültem az Erie vonatra, s mivel bevonulásom oly közelinek látszott, rászántam a pénzt a hálókocsira. Egyetlen utast találtam rajtam kívül: egy csendes ferences apácát. Kiderült, hogy a Szent Erzsébet zárdába megy. Így aztán együtt szálltunk le Oleanban, és közös taxival mentünk ki Alleghenyba.

Hétfőn bementem a sorozási vizsgára. Elsőnek értem oda. Az öreg lépcsőkön fölmentem az oleani városháza legfölső emeletére. Megkerestem az orvosi szoba ajtaját. Benyitottam, és megálltam az üres szobában. Szívem még a szentáldozás békéjével volt tele.

Nemsokára megérkezett az első orvos.

– Korán jött – jegyezte meg, és letette kabátját, kalapját. – Akár el is kezdhethük, a többiek is mindjárt itt lesznek.

Levetkőztem. Meghallgatta a szívem, vért vett a karomból, kis üvegben a melegítőbe állította, hogy folyékonyan és melegen tartsa a Wassermann-próbára. Eközben mások is érkeztek: két orvos és néhány vékony, hosszú, fiatal parasztfiú vizsgálatra.

– Hadd lássam a fogát – mondta az én doktorom.

Kinyitottam a számat.

– Nos, úgy látom, sok fogát kihúzták.

Kezdte megszámolni a fogaimat. Közben bejött a vezető főorvos. Az én doktorom fölállt, s odament hozzá, hogy beszéljen vele. Hallottam, amint megkérdezte:

– Befejezzük az egész vizsgálatot? Nem sok értelmét látom.

A főorvos odajött, és betekintett a számba.

– Igen – mondta – azért mindenesetre fejezzük be.

Leültetett, megvizsgálta a reflexeimet, s elvégezte a többi vizsgálatot is. Amikor befejezte, és kezdtem öltözködni, megkérdeztem:

– Mi az eredmény, doktor úr?

– Menjen csak haza, nincs elég foga – válaszolta.

Újra kint voltam a havas utcán.

Tehát egyáltalán nincs szükségük rám, mint szanitécra sem! Az utca csendes volt, telve békével.

Eszembe jutott, hogy Szent József ünnepe van.

3

Körülbelül három hét választott még el a húsvéttól. Egyre többet gondoltam a trappista kolostorra, ahol a nagyhetet fogom tölteni. Egyik nap elmentem a könyvtárba, és kivettem a Katolikus Enciklopédiát, hogy megkeressem a trappistákat. Rájöttem, hogy ők is ciszterek. A cisztercieket keresve belebotlottam a kartauziakba is, és egy nagy képet láttam a kamalduli remeteségekről.

Szívemig hatolt, ami ezeken a lapokon föltárult előttem.

Létezik ilyen csodálatos boldogság itt, ezen a világon? Még mindig élnek olyan emberek ezen a szerencsétlen, lármás és kegyetlen földön, akik megízlelték a csend és az egyedüllét örömét? Elrejtőznek elfeledett hegyi-barlangokban, eldugott kolostorokban, ahol a világ hírei, vágyai és feszültségei nem érhetik el őket.

Kiszabadultak a test zsarnokságából, látásuk megtisztult a világ keserű és csípős füstjétől, fölemelkedett az égig, és elmerült az ég végtelen, gyógyító világosságának mélyeiben.

Szegények, semmijük sincs, ezért szabadok és megvan mindenük. Amihez csak hozzáérnek, az isteni tüzet lobbanja lángra. Fizikai munkát végeznek, csöndesen szántanak és vetnek. Ismeretlenségben vetik el a magot, és aratják kevése terményüket, hogy táplálják magukat és a többi szegényt. Maguk építik házaikat, készítik bútoraikat, durva ruhájukat. Minden egyszerű, primitív és szegény körülöttük, mert ők a legkisebbek és a legutolsók az emberek között. Sajátmaguk akaratából lettek kivetettek, szükségét szenvedők, hogy a világ falain kívül megkeressék a szegény és számkivetett Krisztust.

Meg is találták Krisztust, megismerték szeretetének hatalmát, édességét, mélységét és végtelenségét, amely bennük él és működik. Benne elrejtözve lettek „Isten szegény testvérei”. Az Ő szeretetéért mindent eldobtak maguktól, és belesimultak arcának titkaiba. De éppen mert nem volt semmijük, azért lettek a világ leggazdagabb embereivé, mindeneknek birtokosaivá. Hiszen amennyire a kegyelem kiürítette szívükből a teremtett vágyakat, annyira töltötte be Isten Lelke a számára készített helyet. Isten szegény testvérei cellájukban megízlelték jelenlétének titkos dicsőségét, rejtett mannáját, végtelen tápláló erejét. Megízlelték Isten félelmének édes ujjongását: ez az Ő lényének első, bensőséges érintése, amit az ember a földön megismerhet és átélhet, ez a mennyország kezdete. Isten egész nap szól hozzájuk: félelmesen békés, tiszta szava olyan egyszerűen és közvetlenül beléjük önti az igazságot, ahogyan a víz tör fel a forrásból. Elárasztja őket a kegyelem, mind nagyobb és nagyobb bőségben, azt sem tudják, honnan. A kegyelemnek ez a hirtelen eláradása egészen elfoglalja őket, betöltve szeretettel és szabadsággal.

Kinn a világban is élnek szent emberek, olyanok, akiknek megvan a receptjük minden lehetséges élethelyzetre: mindenütt meg tudják mutatni, mekkora bennük az istenszeretet, és mindig tudatában is vannak lehetőségeiknek. De ezek az elrejtözött emberek rejtetségükben oly közel kerültek Istenhez, hogy már senki mást nem látnak, csak őt. Ők maguk el-tűntek a képről: megszűnt a különbség az ajándékozó Isten és a megajándékozott ember között, mert az összehasonlító méréshez szükséges távolság kettejük között semmivé zsugorodott. Belé kerültek. Semmivé zsugorodtak maguk is, és beléolvadtak szívük tiszta és föltétlen alázatában.

Krisztusnak tiszta szívükbe áradó szeretete gyermekké és időtlenné

tette őket. Ráncos, görcsöskezű öregembereknek olyan tiszta a szeme, mint a gyerekeké, és örökké élnek szürke gyapjú kámzsájuk alatt. Mindnyájan, öregek és fiatalok: időtlenek, Isten kistestvérei, olyan kisgyermek, akiknek a mennyországot készítették.

A zsolozsma napról-napra összehozza őket. Szeretetükből dal fakadt, erős, mint a gránit és édes, mint a bor. Állnak és meg-meghajolnak a hosszú, ünnepélyes zsolozsmázás alatt. Imádságuk keményre feszül, majd elpihen a csöndben. Imájuk fellángol egy-egy himnuszban, hogy végül csönddé csituljon. Az őszi záróimádság halk hangját már alig lehet hallani. Az amenek sóhajként suttogják körül a köveket, majd a szerzetesek sorai felbomlanak. A kórus félig kiürül, csak néhányan maradnak ott imádkozni.

Éjszaka is fölkelnek, s a sötétet betölti erős, türelmes, aggodalommal teli könyörgésük Istenhez. Imádságuk ereje – Krisztus lelke az ő szavukba rejt hatalmát – csodálatosan visszatartja Isten karját, hogy le ne sújtsa és össze ne törje végre a kapzsisággal, önzéssel, gyilkossággal, vérrel és minden bűnnel beszennyezett gonosz világot.

Ezeknek a kolostoroknak, elrejtett celláknak, remeteségeknek, kámzsás embereknek, szegény szerzeteseknek a látványa a szívem mélyéig meg-rázott.

Hirtelen, mint egy seb, belémsajdult a vágy erre a magányra.

Be kellett csapnom a könyvet a Camalduli képénél, a cellák kőpadlóján álló szakállas remetéknél. Kimentem a könyvtárból, és megpróbáltam eltaposni a szívemben lángallobbant parazsat.

Nem, az egésznek semmi értelme: nekem nincs hivatásom, nem vagyok alkalmas a kolostori, papi életre. Nem közölték ezt már velem elég világosan? Ismét csak bele kell verni ezt a fejembe, míg el tudom hinni?

Az étkező előtt, a napon megálltam, várva a déli harangszót. Az egyik szerzetes megszólított. Én meg nem tudtam magamba fojtani ezt az egyetlen gondolatot, amely betöltötte a szívemet.

– Egy trappista kolostorba megyek lelkigyakorlatra a nagyháten.

A ferences olyan szemeket meresztett rám, mintha azt mondtam volna: „Tengeralattjárót akarok vásárolni, hogy a tenger fenekén éljek.”

– Ne hagyja, hogy megváltoztassák – mondta magára erőltetett mosolyfélével. Ez azt jelentette: „Nehogy a trappistákhoz kapj hivatást, s ezzel arra emlékeztess minket, hogy netán helyes az ő vezeklő életük!”

Azt válaszoltam rá:

– Jó lenne, ha megváltoztatnának.

Biztonságos és udvarias módon bevallottam tehát azt, ami a szívemben élt: arra vágytam, hogy elmenjek ebbe a kolostorba, és ott is maradjak örökre.

Feketevasárnap reggel öt óra előtt fölkeltem, az egyik sötét kápolnában meghallgattam egy fél misét, aztán rohannom kellett a vonathoz. Az eső erősen és egyenletesen zuhogott az üres állomáson.

Égész utamon a sápadt hajnalban a hegyeket feketének láttam. Az eső átáztatta a völgyet, és elárasztotta a völgyben alvó városokat. Jamestown körül elővettem a breviáriumot, és elmondtam a kis órákat. Amikor Ohioa érkeztem, az eső elállt.

Galionban át kellett szállnom. A Columbus felé menő gyorsvonaton ettem valamit. Dél-Ohio-ban már csaknem kiderült az ég, míg végül a Cincinnati-ba vezető hosszú hegylánc fölött a felhők szétnyíltak az egész nyugati horizonton, és átengedték a lenyugvó nap sugarait.

Igazi amerikai tájkép volt: roppant tágas, termékeny területek, mögöttük határtalan távlatokra, szabad területekre, az egész nyugatra nyílt kilátás. Szívem megdobbant az örömtől.

Amikor este Cincinnati-ba érkeztem, a házakból már fény szűrődött ki, a hegyek tetején villanylámpák csillogtak. A vágány két oldalán hatalmas teherpályaudvar látszott, a távolban nagy épületekkel. Úgy éreztem, enyém az egész világ. De ezt nem ezek a tárgyak okozták, hanem a Gethsemani, ahová mentem. Az a tény, hogy mindezeket keresztülhaladtam, de nem vágyódtam semmire, nem kívántam belőlük semmit, nem akartam megragadni és megtartani semmit, hanem ujjongani tudtam mindenben. Minden ezt kiáltotta felém: ISTEN! ISTEN!

Reggel Cincinnati-ban mentem misére, majd a louisvillei vonatra szálltam. A nap hátralevő részét ott töltöttem, csatlakozásra várva. Sajnos, nem volt annyi eszem, hogy autóbuszon elmenjek valamelyik városig a Gethsemani közelébe, s onnan bérelt kocsin a kolostorig.

Vonat csak éjjel indult Gethsemaniba az atlantai vonalon. Ócska személyvonat volt, a homályosan kivilágított kocsik tömve emberekkel, akiknek kiejtését alig értettem. Tudtam, hogy a Délen vagyok, mert a négyeret külön kocsiba zsúfolták. A vonat olyan vidékeken haladt keresztül, amely még holdsütésben is szuroksötét volt. Azt se tudtam, vannak-e házak erre felé. Arcomat az ablakhoz szorítottam, és kezemmel eltakartam, hátha megpillantom a kietlen köves tájat meg néhány fát. Az útmenti kisvárosok, amelyek mellett elhaladtunk, szegénynek, elhagyottnak és ellen-szenvesnek látszottak.

A vonat lassan döcögött a tavaszi éjszakában, majd Bardstown-nál leért a főútvonalról. Tudtam, hogy az én állomásom következik.

A kocsiból kiléptem az üres éjszakába. Az állomás sötét volt. Állt ott egy bérkocsi, de ember sehol. Egy utat láttam, kicsit távolabb gyárszerű épület árnyékát, meg néhány házat fákkal. Az egyik házból világosság szűrődött ki. A vonat csak egy pillanatra állt meg, hogy letegyen. Azonnal összeszedte súlyos tömegét, és továbbindult. Piros zárlámpáinak fénye eltűnt a kanyarban, engem pedig otthagyt a Kentucky-i hegyek csendes magányában.

Letettem a csomagom a földre, és azon tűnődtem, mit is csináljak. Elfelejtettek volna intézkedni, hogy eljussak a kolostorba?

Egyszerre kinyílt az egyik ház kapuja, s minden sietség nélkül kijött egy ember.

Beszálltunk a kocsijába és elindultunk. Egy perc múlva már a holdsütötte mezők között jártunk.

– Lefeküdtek már a szerzetesek? – kérdeztem a vezetőt. Pár perccel múlt nyolc.

– Igen, hétkor fekszenek.

– Messze van a kolostor?

– Másfél mérföld.

Elnéztem a dimbes-dombos vidéket. Az út sápadt szalagja ólomszürkén futott a holdsütötte tájban. Hirtelen templomtornyot pillantottam meg, amint a holdfényben ezüstösen előcsillant az egyik kerek domb mögül. A kerekek surrogtak az üres úton. A lélegzetem is elállt, amint feljutottunk az emelkedőn, és elénk tűnt a kolostor. A fásor végén nagy, sötét, négyszögletes épülettömböt láttam, hegyes tornyú, kereszttel koronázott templommal. A templomsívak ragyogott, mint a platina. Az egész hely nyugodt volt, mint az éjféli, és belesimult a mezők mindent elnyelő csendes magányába. A kolostor mögött sötét erdőfüggöny tűnt elő, nyugat felé erdős völgy, mögötte hegylánc: mint a világgal szemben védelmet nyújtó bástya.

A völgy fölött a lágy, szelíd húsvéti hold mosolygott: a telihold kedvesen, szinte szeretettel nézte ezt a csendes helyet.

A fásor végén, a fák árnyékában kapuboltozatot láttam, ezzel a fölírással: „*Pax intrantibus*”.

Vezetőm nem a nehéz fakapu melletti kis haranghoz ment, hanem bezörgött az egyik ablakon, és halkán beszólt:

– Testvér! Testvér!

Hallottam, hogy odabent valaki megmozdul.

Nemsokára kulcs fordult a zárban. Beléptem. A kapu csöndesen bezárult mögöttem. Kívül kerültem a világon.

Lenyűgözött a nagy, holdsütötte udvar, a nehéz kőépület, sötét és néma ablakaival. Alig tudtam válaszolni a testvér suttogó kérdéseire.

Rátékitettem tiszta szemére, hegyes, szürkülő szakállára. Amikor megemlítettem, hogy a Szent Bonaventurából jövök, szárazon megjegyezte: „Én is ferences voltam egykor.”

Áthaladtunk az udvaron, fölmentünk néhány lépcsőn, majd magas, sötét csarnokba léptünk be. A fényes, síkos padló szélén habozva megálltam, miközben a testvér a villanykapcsoló után tapogatózott. Egy másik súlyos ajtó fölött ezeket a szavakat pillantottam meg: „Egyedül Isten!”

– Azért jött, hogy végleg itt maradjon? – kérdezte a testvér.

A kérdés megrémisztett. Túlságosan úgy hangzott, mint a saját lelkiismeretem szava.

– Ó, nem – mondtam –, semmiképpen sem. – Hallottam, suttogásom hogyan visszhangzik a csarnokban, és tűnik el a fölöttünk levő lépcsőház rejtélyes, határtalan magasságában. A hely szinte ijesztően tiszta volt: ősrégi épület, amelyet folyton suvickolnak és söpörnek, és évről-évre mindig újrafestenek.

– Mi a baj? Miért nem maradhat? Nő, vagy más akadálya van? – kérdezte a testvér.

– Nem – mondtam akadozva –, állásom van.

Elindultunk fölfelé a széles lépcsőn. Lépteink visszhangzottak az üres sötétségben. Egy emelet, még egy, harmadik és negyedik. Az emeletek közt mérhetetlen távolság volt, a mennyezetek mindenütt igen magasra nyúltak. Végre feljutottunk a legfelsőre. A testvér kinyitott egy ajtót. Tágas szobába léptünk. Letette a csomagot és eltűnt.

Léptei fölhallatszottak, amint lent keresztülment az udvaron a portáig.

Éreztem, hogy az éjszaka, a béke és a szentség mélységes csöndje úgy ölel körül, mint a szeretet biztonsága.

A csöndnek ez az ölelése! Beléptem a magányba, mint egy bevehetetlen erődbe. A mindent átölelő csend hangosabban és fönségesebben szólt hozzám, mint bármilyen más hang. Ennek a csöndes, tisztaszagú szobának a közepén, amelybe a nyitott ablakon át beáradt a holdfény békéje és a meleg éjjeli levegő, egyszercsak ráébredtem arra, kinek a háza ez. A Tiéd, ó Isten dicsőséges anyja!

Hogyan tudtam innen kimenni, vissza a világba, amikor már megízlel-

tem ennek a szeretetnek édességét és jóságát, amellyel Te fogadod azokat, akik – ha csak pár napra is – a Te házádba jönnek lakni, ó, Mennysország Királynője!

A cisztercita rend valóban a Te különleges birodalmad, a fehér öltözetű szerzetesek a Te különleges szolgálid, servitores Sanctae Mariae. Házaik a Te házaid – Notre Dame, Notre Dame, szerte az egész világon. Gethsemani Notre Dame. Itt, Kentucky hegyeiben mindig maradt valami a tizenkettedik századbeli áhitat bátorságából és egyszerűségéből, Clairvaux-i Szent Bernát, perseigne-i Adam, igny-i Gueric, rievaulx-i Ailred és molesme-i Robert eleven hitéből. Azt hiszem, Chartres évszázada tartozott leginkább hozzád, én Asszonyom, mert az beszélt a legvilágosabban rólad, nemcsak szóban, hanem üvegben és kőben is, megmutatva, hogy Te vagy a leghatalmasabb, legdicsőbb, minden kegyelem közvetítője, a Mennysország fonséges Királynője. Magasan állsz minden angyal fölött, dicsőséges trónod az Istenfiú trónjának közelében áll.

A neked szentelt rendek szabályai mindennél hangosabban és igazabban hirdetik a Te tiszteletedet. Nagyságodat és hatalmatod áldozataik mutatják, melyeket irántad való szeretetből vállalnak. Ezért a ciszterciek szabályai téged dicsőítő himnuszok, ó, Angyalok Királynője. Azok, akik e szabályok szerint élnek, a Te mérhetetlen kiváltságaidat hangosabban hirdetik, mint a legelkeesebb szónoklat. A hallgatag ciszterciek fehér ruhája megkapta a nyelvek adományát. E szürke gyapjuk áldott, bő redői hajlékonyabbak, mint a nagy egyháztanítók latinsága.

Azoknak, akik még nem látták ezeket a szent házakat, hogyan lehetne megmagyaráznom vagy bemutatnom az igazságnak azt az erejét, amely azon a héten minden nap hatalmába kerített engem?

Talán könnyebb elképzelni, mit élhet át az, aki – mint én – hajnali négykor, az éjjeli zsolozsma után hirtelen belecsöppen egy trappista monostorba.

A magas, rémisztően sötét toronyban megszólaltak a harangok. Félig még alva, lehunyt szemmel kitapogattam a ruháimat. Vaksin az álmoságtól kiesttem a hallba, s le a sötét lépcsőn. Nem tudtam, merre kell mennem, és nem találtam senkit, aki megmutassa az utat. A lépcső alján azonban, az egyik ajtóban két civilruhás embert pillantottam meg. Egyikük pap volt, nagy ősz hajjal, a másik egy fekete fiatalember overallban. Kimentem utánuk az ajtón. Teljesen sötét folyosóra jutottunk, csak az árnyékukat láttam a folyosó végén levő nagy ablak felé haladni. Tudták, merre kell menni, kinyitottak egy ajtót, s azon át végre némi fény áradt a szobába.

Utánuk mentem az ajtóhoz. A hideg, gyéren világított kerengőre vezetett. Megcsapott a nedves gyapjú szokatlan szaga, s megpillantottam a szerzeteseket. Egyikük az ajtónál térdelt, vagy inkább leborult a sarokban levő *Pieta* előtt, fejét csuhája széles ujjaiba rejtve. A Mária ölében fekvő halott Krisztus egyik karja átluggatott kezével erőtlenül lehanyatlott. Szíven ütött a látvány: milyen összetörten, elhagyottan omlik ide ez a szerzetes az összetört Krisztus lábához.

A csönd a benne mozgó néma emberekkel sokkal jobban megrendített, mint a saját üres szobám.

Végre bejutottam a templomba. A két másik civilruhás ember az egyik oltár előtt térdelt, amelyen gyertyák égtek. Az oltárnál már ott állott egy pap, szétterítette a korporálét, és kinyitotta a könyvet. Nem tudtam, hogy a bozontos, fehérhajú világi pap miért térdel le ministrálni. Talán mégsem pap? De nem maradt rá időm, hogy ezen gondolkozzam, szívemet túlságosan betöltötte a nagy, sötét templom: a főoltár mögött, köröskörül a folyosón kis kápolnák húzódtak meg: gyertyafényes barlangocskák. Sok oltárnál egyidőben kezdődött a szentmise.

Hogyan éltem át a következő órát? Titok előttem. Az ünnepélyes csend, a szentmisék és a templom méltósága, az imának lenyűgöző légköre csaknem tapinthatóvá sűrűsödő lendületével – mindez olyan tisztelettel és szeretettel töltött el, hogy elállt a lélegzetem. Zihálva kapkodtam levegőért.

Istenem, milyen eszközöket tudsz választani arra, hogy mélységes igazságaidra megtanítsd az emberi lelket! Itt, ezeken az egyszerű csatornákon át elárasztott kegyelmed, s lenyűgöző igazságod ereje. Mindez a liturgia szokásos szertartásain át ment végbe – annyi kellett csak hozzá, hogy a liturgiát igazán, tisztelettel, áldozatkész lélekkel végezzék.

Mivé válhat a mise, ha nehéz, áldozatos munkában megkeményedett kézzel, szegényen, odaadottan és aláztatlanul mutatják be!

„Láss, láss” – hívtak ezek a fények és árnyékok minden kápolnában. – Lásd, ki az Isten! Ébredj rá arra, hogy mi a mise! Nézd Krisztust itt a kereszten! Nézd sebeit, széttépett kezét, lásd, hogy a dicsőség királyát tövissel koronázták. Tudod, mi a szeretet? Itt a szeretet. Itt a kereszten, itt van a Szeretet, szenved a szögektől, tövisektől. Nézd azt az ólommal kivert korbácsot, amely széttépi és halálra sebzi a bűneid miatt. Elvérzik az emberek miatt, akik sohasem akarják megismerni, sosem gondolnak rá, és nem emlékeznek az Ő áldozatára. Tanuld meg tőle, hogyan kell szeretni Istent, és hogyan kell szeretni az embert! Tudd meg ebből a keresztből, ebből a szeretetből, hogyan kell odaadni neki az életedet!

Körös-körül az egész templomban, majdnem egyszerre valamennyi oltárnál megszólaltak a csengők. Ezek a szerzetesek nem csöngetnek a *Sanc-tusnál* és a *Hanc igiturnál*, hanem csak átváltoztatáskor. S most egyszerre, körben az egész templomban fölemeltetett Krisztus a kereszten, minde-
neket magához vonzva ebben a rettenetes áldozatban, amely a szívet kité-
pi a testből, hogy Krisztussal egyesítse.

– Lásd meg, kicsoda Isten. Lásd az Ő dicsőségét, amely ebből a meg-
foghatatlan, határtalan áldozatból száll föl hozzá. Ebben az áldozatban
kezdődik és végződik az egész történelem. Ebben kezdődik és fejeződik
be minden élet. Benne zajlik és végződik minden történet: örömben vagy
szomorúságban. Az Istenen kívül létező igazságoknak egyetlen metszés-
pontja, összegzése és végeredménye a Szeretet.

Halvány arany tűz villant föl az oltár fölé emelt kehely homályba ve-
sző szélén.

– Tudod, mi a szeretet? Sohasem ismerted a szeretet értelmét. Te min-
den dolgot mindig saját semmiséged középpontjából szemléltél. Itt a sze-
retet, ebben a vérrel és áldozattal teli kehelyben. Nem tudod, hogy ha
szeretsz, akkor a halált is vállalod annak boldogságáért, akit szeretsz? Hol
van a te szereteted? Azt mondod, követni akarsz? Hol a kereszted, ha csu-
pán úgy teszel, mintha szeretnél?

Körül a templomban a csengők olyan finoman és üdén szóltak, mint a
harmat.

– Pedig ezek az emberek itt meghalnak értem. Ezek a szerzetesek
megölik magukat értem: és érted, az egész világért, az emberekért, akik
nem ismernek engem, a milliókért, akik a földön élnek, és sohasem fog-
nak tudni róluk.

Áldozás után azt hittem, szétrobban a szívem.

Amikor a második csoport miséje után a templom csaknem kiürült, én
is a szobámba mentem. Amikor később visszatértem a templomba, a hajó
végén levő magas erkélyen letérdeltem, hogy elvégezzem a kis órákat,
és résztvegyek a konventmisén.

A templom megtelt fénnel. A szerzetesek a padokban ültek. A zoltá-
rok végén meghajoltak – fehér tengeri hullámok ringásának látszott. A
zoltárok lassú, gazdag, komor, mégis világos dallamával dicsérték Istent
ezen az új reggelen. Hálát adtak a világért, amelyet teremtett, az életért,
amelyet ad nekik.

Az életnek, az erőnek és a kegyelemnek milyen forrásai törnek föl a
zoltárokból, a szerzetesek énekéből, különösen a kis órák himnuszainak

köznapi dallamából! Egyszerű, gyönyörű énekük örömeiben az egész föld életre támadt, megtermékenyült és értelmet kapott. Mindez a konvent-misében érte el tetőpontját. Főnséges ez a ciszterci liturgia, pedig a nagyböjtben a végsőkéig leegyszerűsítették. Így még főnségesebb lett, mert nem az öltözetek és a díszítések üres csillogása, hanem az értelem és az érzelem izzása ragyogott benne.

A csupasz oltáron két gyertyát gyújtottak. A tabernákulumot függöny takarta, fölötte egyszerű fafeszület. A fehér oltárterítő két vége csaknem földig ért. A pap miseruhában ment föl az oltárhoz, egy diakonus kísérte karingben és stólában.

A mise alatt időnkint egy szerzetes kilépett a karból, lassan és nyugodtan az oltárhoz ment, hogy valamit elvégezzen súlyos és ünnepélyes meghálásokkal. Hosszú, bő csuhájának ujjai majdnem a földet súrolták.

Ennek a liturgiának az ékesszólása megrendített. Egyetlen egyszerű igazságot mondott el: az országnak, amelyben élünk, ez a templom a valódi fővárosa – a mennyország Királynőjének az udvara. Ez a középpontja Amerika egész életerejének. Ezek az emberek, akik kórusuk és fehér kámszájuk névtelenségében rejtőznek el, olyat tesznek hazájukért, amit a hadsereg, a kongresszus, az elnök sohasem tudna megtenni: kiesdik számára Isten kegyelmét, védelmét és barátságát.

4

Fölfedeztem, hogy a feketehajú, overallos fiatalember jelöltként él itt. Akkor lépett be a kolostorba. Este a kompletóriumon a templom végéből láttuk, hogy ott áll a kórusban: sötét világi ruhája könnyen fölismertetővé tette a fehérruhás noviciusok és szerzetesek között.

Pár napig ez így folytatódott. Ha a kórusra néztünk, elsőnek ezt a fiatalembert vettük észre, amint világi ruhájában ott állt a szerzetesek között.

Azután egyszerre eltűnt. Fehérbe öltözött: a jelöltek ruhájába, így pedig már nem lehetett fölismerni a többiek között.

A tenger bezárult fölötte, és ő elmerült a közösségben. Elveszett, a világ nem hall többé róla. Belémerült a szerzetükbe, a társadalom szemében elsüllyedt: ciszterci lett.

A vendégházban valaki véletlenül ismerte őt. Néhány dolgot el is mesélt róla, mintegy gyászjelentésként. Nem mindent értettem belőle, de egy biztos: konvertita volt. Elég gazdag pennsylvaniai családból származott.

zott, az egyik nagy, keleti egyetemre járt. A Bahama-szigetekre ment vakációra, ahol összeakadt egy pappal. A hitről kezdtek beszélgetni, s megtért. Amikor megkeresztelkedett, a szülei annyira megharagudtak rá, hogy – amint mondani szokták – egyetlen fillér nélkül kitagadták. Egy ideig pilótaként dolgozott a Dél-Amerika felé közlekedő, egyik nagy repülőjáratnál. Ennek azonban most már vége. Kilépett a világból. *Requiescat in pace.*

A fehérhajú világi pap titokzatos ember volt. Nagy, nyersmodorú fickó, idegenes kiejtéssel, – talán belga lehetett. Nem akart belépni a szerzetbe, de már hosszabb ideje ott élt a vendégszobában. Délutánonként overallt öltött, padokat és más bútorokat festett, közben sokat nevetett és beszélgetett a többiekkel.

Beszélgetéseit furcsának találtam. Az ilyen helyen az ember azt várná, hogy legalább közvetve, vallási kérdések kerülnek elő. Ő pedig teljesen járatlannak látszott ebben a témában. Egyetlen dolog foglalkoztatta csupán: az erő, az erő és a munka. Az ebédlőasztalnál feltúrta ruhaujjait, és fölkiáltott: „Huhh, nézzék ezeket az izmokat!” – és a lelkigyakorlatozók épülésére megfeszítette hatalmas bicepszeit.

Később megtudtam, hogy egyházi büntetést kapott, és vezeklésre jött a kolostorba. Szegény, valahogyan nem élt igazi papi életet. Végülis önmaga zsákutcájába jutott, szakadárokkal került kapcsolatba: az úgynevezett ókatolikusokkal. Ezek rábeszéltek, hogy lépjen ki az egyházból, és csatlakozzék hozzájuk. Amikor ezt megtette, érsekükké választották.

Egy ideig bizonyára élvezte helyzetének újdonságát és méltóságát. De az egész oly nyilvánvaló ostobaság volt, hogy otthagya őket, és visszatért az egyházba. Most pedig itt élt a kolostorban, s ministrált reggelente egy fiatal trappista papnak, akinek a kezén még alig száradt meg a fölszentelő olaj.

Ahogy múltak a napok, a ház kezdett megtelni. Nagyszerdán este már huszonöt-harminc lelkigyakorlatozó lehetett együtt, fiatalok és idősek, az ország minden részéből. Félutcat egyetemista autóstoppal jött a Notre Dame-ból, – szemüveget viseltek, és komolyan vitakoztak Aquinói Szent Tamás filozófiájáról. Egy pszichiáter Chicagóból érkezett. Azt mondta, minden húsvétkor el szokott jönni. Három-négy, csöndes, buzgó, ünnepélyes megjelenésű személyiség is csatlakozott hozzánk. Kiderült, hogy a kolostor barátai és jótevői. Hamarosan átvették a többi vendég irányítását, teljes joggal, hiszen gyakorlatilag állandóan itt éltek a vendégházban, sajátos, egyéni hivatásuknak megfelelően. Isten ilyen különleges

feladatokra is meghív embereket, hogy árvaházakat, zárdákat, kolostorokat támogassanak, kórházakat építsenek és táplálják a szegényeket. Ez az út is a szentséghez vezethet, bár néha túlságosan lebecsülik. Ez az élet az átlagosnál több alázatot kíván tőlük, mert azt gondolhatnák az általuk támogatott szerzetesekről, hogy túlvilági lények. Isten az utolsó napon majd megmutatja, hogy sokuk külön életet élt, mint jónéhány szerzetes azok közül, akiket támogattak.

Egy kármelita szerzetessel beszélgettem a legtöbbet, aki még nálam is többet bolyongott szerte a világon. Ha kolostorokról akartam hallani, ő száz és száz helyről tudott mesélni, ahol megfordult.

A vendégház kertjében sétálgattunk a napon, a dús, sárga tulipánokon döngicselő méheket figyelve, miközben az angliai Parkminsterben élő kartauziakról beszélt.

A szó szoros értelmében vett remetéik már nem élnek a földön. De ehhez az életformához a kartauziak járnak a legközelebb. Megmászták a magány legmagasabb csúcsait, s így feljutottak a világ fölé, és elrejtőztek Istenben.

A ciszterciek közben csaknem kínos rendben, hosszú sorban haladtak el mellettünk. Dolgozni indultak, hónuk alatt lapáttal. A kartauziak azonban egyedül dolgoznak cellájukban, kis kertjükben vagy műhelyükben, egymástól elszigetelten. Itt a szerzetesek közös hálótermekben alszanak, a kartauziak eldugott cellákban. A ciszterciek együtt étkeznek, evés közben egyikük felolvass az ebédlőben. A kartauziak egyedül esznek cellájuk ablakfülkéjében, senkivel sem beszélnek, csak Istennel. A ciszterciek az egész napot és egész éjjelt társaikkal töltik. A kartauziak a zsolozsmát és hasonló megszokásokat kivéve, Istennel vannak egyedül. *O, beata solitudo . . . !*

E szavakat írták föl a trappista vendégházra is: *O beata solitudo, sola beatitudo.*

Egyvalami viszont a ciszterek javára szólt. A kartauziaknál gondoskodnak a felüdülési lehetőségéről is. Együtt mennek sétálni, és közben beszélgetnek. Ezzel akarják megelőzni azt a feszültséget, amelyet a szigorú magány, az eltűzött *beata solitudo* okozhatna. Lehet ezt eltúlozni? – tűnődtem. Annak is megvan a maga előnye, hogy a trappisták egészen kerülnek a beszélgetést.

Különben is, mit számít, hogy melyik szerzet a legtökéletesebb? Egyiket sem nekem találták ki. Nem megmondták már egy évvel ezelőtt, elég határozottan, hogy egyetlen szerzetesrendbe sincs hivatásom? Ezek az összehasonlítások csak olajat öntöttek a tűzre: benső szorongásomra, reménytelen sóvárgásomra az elérhetetlen, a lehetetlen után.

Számomra nem az volt a kérdés, hogy melyik szerzet vonz leginkább magányával, csendjével és szemlélődésével, hanem hogy melyik gyötör meg legjobban mindezzel, amit én sohasem érhetek el.

Nem is gondolhatok arra, hogy nekem hivatásom van, össze sem hasonlíthatom a különböző szerzeteket, sőt még attól a gyönyörűségtől is megfosztanak, hogy a szerzeteseletről ábrándozzam – ennyire lezárt ügynek látszott az egész.

Mivel pedig a kartauziak messzire éltek, az kínzott a leginkább, ami itt volt, érintésnyi közelben. A kartauziak talán tökéletesebbek s ezért kíváncsabbak. De két ok is elzárt tőlük: a háború és hivatásom vélt hiánya.

Ha ebben az időben meglett volna a természetfölötti józan eszem, akkor rájöttem volna arra, hogy a lelkigyakorlat a legjobb alkalom arra, hogy a problémát torkon ragadjam és legyőzzem. Nem a saját erőfeszítésemmel és elmélkedésemmel, hanem imádsággal és egy tapasztalt pap tanácsaival. Hol találhatnék ezekben a kérdésekben járatosabb embereket, mint egy szemlélődő kolostorban?

Mi bajom volt? Azt hiszem, az előző évben, amikor a kapucinus atya kidobott a gyóntatószékből, annyi félreértés és szorongás gyűlt föl bennem, hogy szinte porba sújtott. A szó szoros értelmében féltem újra előhozni a kérdést. Valami hajtott ugyan belülről, hogy tisztázzam: pusztán illúzió-e bennem ez a csillapíthatatlan sóvárgás a szemlélődő életre egy kolostorban. A régi sebek azonban még nem hegedtek be, és ezért egész valóm megborzosgott az új ostorcsapások lehetőségétől.

Ez volt az én nagyhetem, ez a néma, reménytelen belső vívódás. Így vettem részt Krisztus szenvedésének történetében, ami idén, nagycsütörtök vigiliáján, az éjszaka közepén egy fojtott jajkiáltással kezdődött.

Jeremiás megrázó siralmi félelmetesen visszahangzottak az eldugott, vidéki templomocska sötét falai között: „Figyeljetek és lássátok, van-e olyan fájdalom, mint az enyém... Tüzet küldött felülről csontjaimba és megfenyített. Hálót vetett lábamnak és visszafordított. Elhagyottá tett, bánattal emésztett egész nap.”

Nem volt nehéz kitalálnom, ki mondja ezeket a szavakat: fölismertem Krisztus szavát egyházának liturgiájában: jajkiáltását abban a szenvedésben, amelyet most kezdtünk újra átélni, ahogy a kereszténység templomaiban minden évben fölidézik.

A zsoltosma végén az egyik szerzetes ünnepélyesen előrejött, és eloltotta az örökmécsest. A hirtelen kialvó fény, a sejtelmes sötét megdermesztette mindannyiunk szívét. A nap ünnepélyesen folytatódott: a kis-

hórákat különös, fönséges és félelmetes dallamokkal énekelték. Három egyszerű, folytonosan visszatérő hang fejezte ki azt a fájdalmat, amely olyan nyers és tiszta, mint a kő. A konventmise Gloria in excelsis után az orgona végleg elhallgatott. A csönd még jobban kiemelte a kórus énekének egyszerűségét és erejét. A közös áldozás után, amelyben hosszú, lassú sorban részt vettek az összes papok, szerzetesek, testvérek és vendégek, az Oltáriszentséget körmenet vitte az egyik mellékoltárra. A körmenet lassan és szomorúan haladt, gyertyákkal, a Pange lingua hangjai mellett. Majd a lábmosás következett. A szerzetesek megmosták és megcsókolták hetven-nyolcvan szegény ember lábát, majd pénzt nyomtak a kezükbe.

Az egész szertartás közben, de különösen a lábmosás alatt, amikor zárt sorban láttam őket, meghökkentett az, hogy mennyire feloldódtak és átalakultak a liturgiában. Pedig nyilvánvalóan egyszerű, fiatal amerikaiak voltak, gyárakból és kollégiumokból, farmokról és főiskolákról, különböző államokból. Föltétlen egyszerűségük ragadott meg leginkább. Egyetlen dologgal törődtek: tették, amit tenniük kellett, énekelték, amit énekelniük kellett, meghajoltak és letérdeltek a szertartás szabályai szerint. Mindezt olyan jól csinálták, amennyire csak tudták, látványos és hivalkodó külsőségek nélkül. Mindent mélységesen egyszerűen és őszintén végeztek. Nem hiszem, hogy valaha is láttam valahol ennyire mesterkéletlenül és öntudatlanul tiszta embereket. Mákszemnyi magamutogatást vagy pózt sem tudtam bennük fölfedezni. Látszott rajtuk: nem is tudják, hogy figyelik őket, – most már tapasztalatból is állíthatom, hogy fogalmuk sincs róla. A kórusról még azt sem igen lehet észrevenni, hogy vannak-e világiak, és ha igen, hányan. És az sem számítana, ha megtudnák. A szerzetes számára, amikor imádkozik, egyáltalán semmi jelentősége sincs más ember jelenlétének. Számára semleges, nemlétező, mint a levegő vagy az időjárás. Ezek a külsőséges dolgok mind háttérbe szorulnak. Csak távoli sejtésük van róla, de nem figyelnek rá, nem foglalkoznak vele. Legfőljbbe úgy látják, ahogyan elmosódottan érzékeljük a szemünk látómezéjének sarkában levő tárgyakat.

A szerzetes egyetlen dolgot sohasem tudhat meg: azt, hogy közösségi liturgiája hogyan hat a többi jelenlevőre. Pedig a belőle sugárzó tanítás, az igazságok és értékek, vagy akár a legapróbb mozdulatok is egyszerűen lenyűgözőek.

Ez persze csak úgy érhető el, ha az egyes szerzetesek mint egyének, szinte beleolvadnak a közösségbe, elveszítve egyéniségüket.

Milyen különös paradoxon: ezeket az embereket annyira lehet csodálni és tisztelni, annyira válnak tökéletessé, amennyire felszívódnak és eltűnnek a tömegben; olyannyira, hogy már saját létüket és tetteiket sem tartják számon. Kiválóságuk szűrkeségükkel arányosan növekszik: az a legjobb, akire a legkevésbé figyelnek, mert a legkevésbé válik el a többitől. Csak a hibák és a tévedések hívják föl a figyelmet az egyénekre.

A ciszterci élet logikája szöges ellentétben áll a világ logikájával. A világban az emberek előrefelé törekszenek: a legkiválóbb áll legelől, a többiek fölött, és ő vonja magára a leginkább a figyelmet.

Mi ennek a paradoxonnak a megoldása? Az az egyszerű tény, hogy a szerzetes, aki elrejtőzik a világ elől, nem lesz kevésbé saját maga, nem válik csökkent értékű személyiséggé. Éppen ellenkezőleg: tökéletesebb, igazabb és valódibb önmagává érik. Mert személyisége a maga igazi rendjében, tehát a belső, lelki rendben válik tökéletesebbé: az Istennel való egységben, aki minden tökéletesség forrása. *Omnis gloria eius filiae regis ab intus.*

Az evilági sikerek logikája hamis. Azon a furcsa tévedésen alapul, hogy a tökéletességet a többi ember véleménye, tetszése és tapsa igazolja. Hátborzongató lehet mindig csak mások elképzelésében élni, mintha csak ott nyerhetnénk el valóságos értékünket!

Két napig éjjel-nappal ezen tűnődtem, míg végül is elérkezett napjéntek délutánja.

A szinte megszakítás nélkül tíz órán át tartó zsolozsmázás után a szerzetesek kimerülten tűntek el a lecsupaszult templomból: az oltárok díszektől megfosztva állottak, az üres tabernákulum ajtaja kitérve a négy világtáj felé. A kolostor csendes és kihalt lett. Nem tudtam már se imádkozni, se olvasni.

Azzal az ürüggyel, hogy le akarom fényképezni a kolostort, megkértem Matthew testvért, engedjen ki a főkapun. Sétálni indultam a kerítés mellett, az épületek mögött, a malomhoz vezető úton. Keresztülmentem a patakon, majd tovább egy szűk völgyben lefelé. Az egyik oldalon istálló és pár fa állott, a másikon, följebb a kolostor.

A nap melegen sütött, a levegő csendes volt. Valahol énekelt egy madár. Megkönnyebbültem, hogy kiléphettem az elmerült imádságnak abból a légköréből, amely a kolostorban két napja körülvelt. Túlságosan nagy nyomás nehezedett már rám, szívem csordultig telítődött.

Lábam lassan vitt előre a sziklás úton, az elsatnyult cédrusfák alatt. A sziklák hasadécai közt mindenütt ibolya nőtt.

Kifelé ezt mondhattam: mindebből az én számomra még semmi sem következik. De belül, a fejemben folytonosan egyetlen gondolat motoszkált: „Szerzetesnek kell lennem ... szerzetesnek ...”

A téglalapra néztem, amelyet a noviciusháznak gondoltam. Magas támfal tetején állott, akárcsak valami börtön vagy fellegvár. Láttam a kerítést, a bezárt kapukat. Vajon mekkora lelki nyomás sűrűsödhet össze ezekben az épületekben, és súlyosodhat a szerzetesek fejére? Engem megölné – gondoltam.

A fákra, az erdőre fordítottam a tekintetemet. Visszanéztem a völgyre, ahonnan jöttem, majd előre, a magas, erdős hegyre, amely elzárta a kilátást. Lezártam a vitát: „Én ferences vagyok, és az a hozzám illő lelkiiség, hogy kint éljek az erdőben a fák alatt ...”

Visszaindultam a napos úton, a keskeny patak melletti fahídon, remek új tévedésemet dédelgetve. Utóvégre is láttam a ferencesek életét. Honnan vettem hát azt az ötletet, hogy a fák alatt töltik idejüket? Gyakran dolgoznak iskolákban, városokban. Itt ezek a szerzetesek viszont minden nap kijárnak dolgozni, éppen azokra a mezőkre és abba az erdőbe, amelyet elnézegettem.

Az emberi természet igen tetszetős érveket tud kovácsolni, ha azok megfelelnek a saját gyávaságának és önzésének. Én is megpróbáltam rábeszélni magamat arra, hogy a szemlélődő kolostorban való élet azért nem való nekem, mert ott nem lehetek eleget a szabad levegőn.

Mégis, mikor visszatértem a kolostorba, Szent Bernát *De Diligendo Deo*-ját és egy trappista szerzetes életrajzát vettem elő: Joseph Cassant atya az egyik francia kolostorban halt meg, mégpedig furcsa módon éppen az én Franciaországomban, Toulouse közelében.

A lelkigyakorlat vezetője egyik előadásában hosszasan részletezte egy ember életét, aki egykor a Gethsemaniba jött, s nem tudta rászárni magát arra, hogy belépjen a szerzetbe. Napokig küszködött és imádkozott. Végül is elvégezte a keresztutat, és az utolsó állomásnál buzgón imádkozott azért a kegyelemért, hogy a rendben halhasson meg.

– Tudják – folytatta az atya – azt mondják, hogy azt a kérést sohasem utasítják vissza, amit a keresztút utolsó állomásánál imádkoznak.

Ez az ember befejezte az imádságát, visszatért a szobájába. Egy óra múlva elájult, és alig volt idejük arra, hogy kérésének megfelelően fölvegyék a rendbe, – rövidesen meghalt.

A szerzetesek temetőjében temették el, a jelöltek ruhájában.

Így aztán én is, mielőtt elhagytam volna a Gethsemanit, legutoljára

még elvégeztem a keresztutat. Szívem a torkomban dobogott a tizennegyedik állomásnál: azért imádkoztam, hogy kapjam meg a trappista hívás kegyelmét, – ha Istennek is így tetszik.

5

A világba visszatérve úgy éreztem, mintha igen magas hegyek ritka levegőjéből ereszkedtem volna alá. Amikor Louisville-be érkeztem, már négy órája voltam ébren – az én időszámításom tehát már csaknem delet mutatott. Pedig körülöttem mindenki más csak akkor kelt föl, hogy reggelizzen és munkába induljon. Milyen különös volt látni ezeket az embereket, amint úgy járnak-kelnek, mintha fontos dolguk lenne: busz után szaladnak, újságot olvasnak, cigarettára gyűjtanak.

Milyen hiábavalónak látszott sietségük és nyugtalanságuk! Szívem összeszorult. Arra gondoltam: „Hová jutottam? Én is ilyen életformában éltem az elmúlt években?”

Az egyik utcáskoron fölpillantottam, s egy fényreklámon akadt meg a szemem egy kétemeletes épület tetején: „Clown cigaretta”.

Megfordultam és elmenekültem az idegen, holdkóros utcáról. Betértem a közeli székesegyházba, imádkoztam, és elvégeztem a keresztutat.

Félek a kolostor lelki nyomásától? Valóban ezt mondtam pár nappal ezelőtt? Mennyire vágyódtam most vissza: itt kint a világban minden jelentéktelennek és zűrzavarosnak látszott. Egyetlen helyet ismertem csupán, ahol igazi béke uralkodik.

Mégis, hogyan juthatnék vissza? Nem adták-e tudtomra, hogy nincs hívásom? ... Újra előlről kezdődött bennem az egész.

Fölszálltam a Cincinnati és New York felé menő vonatra.

A Szent Bonaventurában végleg utolért a tavasz, amelyet Kentuckyban már megízleltem. Néhány héttel később már az erdőkben a napon, a vadcseresznyefák fehér virágai alatt sétáltam.

A küzdelem tovább folyt a lelkemben.

Ekkor már csak egyetlen gyakorlati kérdést kellett megoldanom: miért nem beszélem meg valakivel az egész problémát? Miért nem írok a Gethsemani apátjának, mondok el neki mindent, és kérem ki a tanácsát?

Még egyszerűbbnek látszott, ha itt a Szent Bonaventurában fölkeresem azt a bölcs és jóságos papot, akivel tavaly összebarátkoztam: a filozófiában igen járatos Filoteus atyát. Szent Bonaventura és Duns Scotus valamelyik

szövegét tárgyaltuk egyszer együtt, és tudtam, hogy a legbonyolultabb lelki ügyekben is rábízhatom magam: Miért nem kérdezem meg őt?

Egy ostoba és képtelen dolog tartott vissza, valami vak, zavaros és ok-talan ösztön. Alig tudom meghatározni igazi lényegét, annyira elrejtőzött ösztöneim sötétjében. Hatalmas, homályos, tudatalatti szorongássá növekedett bennem az, hogy nekem egyszersmindenkorra kijelentették: biztos nincs hivatásom. Félttem a végleges visszautasítástól. Vagy szerettem volna megmaradni abban a kétértelmű és bizonytalan állapotban, amelyben szabadon álmodozhattam a szerzetesi élet lehetőségéről, anélkül, hogy felelősen el is vállalnám ezt az életet a ciszterci élet minden nehézségével együtt. Ha tanácsot kérek, és azt mondják, hogy nincs hivatásom, akkor vége az álomnak. Ha pedig azt felelik, hogy van, akkor tényleg be kell lépnem a valóság kellős közepébe.

Mindezt még bonyolultabbá tette másik álomképem: a kartauziak. Ha Amerikában működött volna kartauzi kolostor, egyszerűbben ment volna minden. Egyelőre azonban nem volt házuk az egész kontinensen, az Atlanti óceánon pedig nem kelhettem át. Franciaországot megszállták a németek, sussexi kolostorukat pedig földig lebombázták. Így járkáltam a fák alatt, határozatlanul, világosságért imádkozva.

E feszületségek közepette egy intő jel egyszerre megmutatta, milyen kevésbé haladtam előre a lelki életben. Arra gondoltam, kérem Istent, tudassa velem a Szentírás útján, hogy mit kell tennem, és mi lesz a megoldás számomra. A régi ötletre gondoltam: taláломra kinyitom a könyvet, s ráteszem az ujjam a nyitott oldalra, és az így kijelölt szavak adnak választ a kérdéseimre. Néha szentek is tettek így, de sokkal gyakrabban babonás öregasszonyok. Én nem vagyok szent, és nem kétlem, hogy némi babonáság is keveredhetett a hitembe. Mindenesetre imádság után kinyitottam a könyvet, ujjamat határozott mozdulattal rátettem a lapra, és azt mondtam magamban: „Bármit is találok, az a helyes válasz.”

Odanéztem, és a kapott felelet szinte földhöz vágott. Ezeket a szavakat találtam: „*Ecce eris tacens*” – „Íme, néma leszel”.

Szent Lukács első fejezetének 20. verse volt, ahol az angyal Keresztelő János atyjához szól.

„*Néma*” – az egész Szentírásban nemigen akadhat szó, amely közelebb állna a trappistákhoz, hiszen nekem és a legtöbb embernek a trappista elnevezés a hallgatással egyértelmű.

Ennek ellenére rögtön annyi nehézségre bukkantam, hogy látnivaló: ostobaság könyveket jósdává avatni. Hiszen a történet egészéből azt lát-

hattam: Zakariás azért kapott feddést, mert túl sok kérdést tett föl. A számomra küldött üzenet tehát ilyen kínos szemrehányás? Minél tovább gondolkoztam az egészen, annál inkább belezavarodtam. Arra is ráeszméltem, hogy nem elég világosan tettem föl a kérdést, sőt, éppen azt felejtettem el, hogy mit is akarok kérdezni. Nem tudtam, azt kértem-e Istentől, hogy közölje velem kívánságát, vagy csupán azt, hogy mutassa meg, mi is történik majd velem a jövőben. Végül teljesen belezavarodtam a saját töprengésembe, s ekkor már a tudatlanságomnál is jobban kínozott a bizonytalanságom.

Semmivel sem lettem okosabb – égyet kivéve.

Énem legmélyén, minden zavarom mögött, lassan érett bennem az a meggyőződés, hogy hiteles választ kaptam, s hogy minden kérdésem egyszer így oldódik meg: trappista leszek.

De akkor és ott, gyakorlatilag, ez egyáltalán nem segített rajtam. Folytattam sétáimat az erdőben, a legelőkön, a rádióállomás felé vezető úton. Amikor egyedül voltam, s elfogott a vágy a trappista kolostor után, újra és újra elénekeltam a reggeli himnuszt, egyszerűbb dallamával.

Nagyon sajnáltam, hogy nem tudtam fölidézni a csodálatos *Salve Reginát*. A trappisták már a sötétben szokták elénekelní ezt a hosszú antifónát az Istenanyának: ennél ünnepélyesebb, szebb és megindítóbb éneket aligha írtak, aligha énekeltek a földön. Sétáltam az utakon, a völgyekben és a csöndes folyó mentén, délután, alkonyatkor és este. Arra vágyódtam, bárcsak el tudnám énekelni a *Salve Reginát*, de csak az első két-három hang jutott eszembe. A többit ki kellett találnom, nem túl sok eredménnyel. Szörnyű dallam sikeredett belőle, ráadásul az én hangomon. Így aztán elszomorodva és megszégyenülve fölhagytam az énekléssel, és kipanaszkodtam magam az Istenanyának.

A hetek múltak. Lassan nyárba fordult az idő, amikor John Paul Mexikóból visszatérőben hirtelen beállított a Szent Bonaventurába. Buickjának hátsó ülésén mexikói képek, hanglemezek, különös tárgyak, nagy, színes kosarak meg egy revolver. Aránylag egészségesnek és vidámnak látszott. Együtt töltöttünk néhány délutánt – jártuk a hegyeket és beszélgettünk, vagy csak autóztunk és nem beszélgettünk. Eljutott Yucatanba, ahogyan tervezte. Járt Pueblában, éppen elszalasztott egy földrengést Mexico Cityben, és egy csomó pénzt kölcsönzött egy farmernek, St. Louis Potosi közelében. Ezen a farmon egyszer hat láb hosszú mérgekgígyót lőtt, revolverrel.

– Azt hiszed, visszakapod a pénzed? – kérdeztem.

Megrántotta a vállát.

– Ha nem fizet, betársulok a farmjába – válaszolta minden aggodalom nélkül.

Most mindenesetre Ithacaba tartott. Nem tudtam, a Cornell nyári kurzusára készül-e, hogy végre megszerezze a diplomáját, esetleg további repülőleckéket akar venni, vagy valami másba fog bele.

Megkérdeztem, kapcsolatban áll-e még azzal a pappal, akit Ithacában ismert.

– Igen – felelte – természetesen.

Kérdeztem, nem gondol-e arra, hogy katolikus legyen.

– Csakugyan – mondta –, már én is gondoltam rá.

– Mért nem mész el a paphoz, és kéred, hogy foglalkozzon veled?

– Lehet, hogy megteszem.

A hangján azonban éreztem, hogy ugyanolyan határozatlan, mint amilyen őszinte. Most valószínűleg így is gondolja, de aztán semmit sem fog tenni. Oda akartam adni a katekizmusomat, de sajnos, nem találtam meg.

Ő pedig, áramvonalas, csillogó Buickjával, revolverével és mexikói kossaraival elszárguldott Ithaca felé.

Június első, derűs napjain, a vizsgák idején új könyvet kezdtem írni. Ezt a címet adtam neki: Menekülésem a náciaktól. Szerettem az ilyen naplófélek: csupa homályos célzás, fantasztikus ötlet Franz Kafka modorában. Ezzel a könyvvel írtam ki magamból azt a lelki sebet, ami a háború utolsó szakaszában keletkezett: saját bűnösségemet azonosítottam mindazzal a szörnyűséggel, ami Angliában történt.

Odaképzeltam magam a légítámadásokba, és összekapcsoltam a saját múltammal, – így írtam meg a naplót. Ezt a könyvet csakugyan meg kellett írnom, bár gyakran előfordult, hogy hirtelen kisiklottak a gondolataim, és zsákutcába jutottam.

Elmerültem ebben a munkában, a vizsgákra és a nyári egyetemre való fölkészülésben. A hivatás kérdését így egyelőre félreraktam, bár teljesen elejteni nem tudtam.

Azzal bíztattam magam: a nyári egyetem után elmegyek lelkigyakorlatra a trappistákhoz, a kanadai Tavi Miasszonyunkról nevezett kolostorba, Montreal mellett.

III

Az alvó vulkán

1

Hűvös, nyári estéken rendszerint kísértálmam az illatos mezőkre. Az út ilyenkor sötét és üres, a hegyeket alig látni, csak a csillagok rajzolják ki sötét körvonalait. A rögbipálya nyugati oldalán kis liget húzódott, benne két kegyhellyel a Kis Virág és a Lourdes-i Szűzanya tiszteletére. De a grottát nem cicomázták föl annyira, mint ahogyan elcsúfítják a legtöbb ilyen helyet. Jól esett ott imádkozni a sötétben, miközben a szél a magas fenyőfák ágain suttogott.

Néha-néha más hangokat is lehetett hallani: apácáknak, kispapoknak, dolgozó testvéreknek és a nyári egyetem többi hallgatójának a nevetését, akik a liget végében, az Öregdiákok Házában ültek, és a moziarabokon mulattak minden csütörtök este.

Ezen az estén az egyetem egész területe kiürült, az Öregdiákok Háza pedig megtelt. Én lehettem az egyetlen, aki nem járt moziba, kivéve a főépület telefonügyeletését. Neki viszont ott kellett tartózkodnia, ezért fizették.

Még barátom, Filoteus atya is eljárt a moziba. A XIV. századból való filozófiai kéziratokat rendezett sajtó alá. Engem az *Itinerarium* alapján Szent Bonaventura Istenhez vezető útjaira tanított. Együtt tanulmányoztuk Duns Scotus *De Primo Principio*-jának részleteit. A vetítésekre ő is el szokott menni, abban a reményben, hogy Mikiegér filmet lát. A vidám műsorok végén azonban mindig otthagyták őket, a drámák és a krimik nem érdekelték.

Hogy visszhangzott a nővérek és a papok vidám nevetésétől ez az öreg, tűzlétrás, vöröstéglás épület! Igazán megérdemelték ezt a kis szórakozást, – legalábbis a nővérek. Tudom, sokuknak okoztam erős fejfájást „Bibliográfia és kutatási módszerek” c. előadásaimmal. A tudományos kutatás hagyományos tanítási módszere szerint felsoroltam nekik egy csomó furcsa nevet és adatot, anélkül, hogy lelőhelyüket megadtam volna. Másnapra mindegyikről pontos és részletes leírást kellett adniuk. Ilyesmiket kérdez-

tem tőlük: „Ki volt Philip Sparrow?” „Melyik oxfordi kollégium címerében áll a magát megsebző pelikán?”. Pusztán azért éppen ezeket a kérdéseket tettem föl, mert épp ezeket ismertem. Nekik azonban mindenféle lexikonokat bújva kellett a fejüket törniük, hogy felelni tudjanak. A nővérek mindig megtalálták a helyes választ, bár szemük néha karikás lett az álmatlanságtól. A kispapok is megszerezték a helyes választ, a szemük mégsem lett karikás, mert a megoldást egyszerűen elkérték a nővérektől. A terem végében ült egy pap, aki az egyik kanadai tanítórendhez tartozott. Ő maga alig-alig talált rá egyetlen megoldásra is, nemigen kérdezősködött a nővérektől sem, csak ült és nézett rám sötéten.

Érthetően élvezték tehát, hogy néha odaülhettek ezekre az ősrégi, kényelmetlen székekre, és ártatlan, egyszerű ízlésükkel gyönyörködhetek a számukra gondosan kiválogatott filmekben.

Körülsetáltam a kertben, és elgondolkoztam az életükön: milyen védett, ártatlan és biztonságos. Többségük sok tekintetben gyerek még, – különösen az apák. Ahogy rámnéztek a főközők, fejkendő, fátylak és nemtudommik alól kerek, komoly szemükkel: kislányok tiszta, fényes szeme nézett rám. Pedig tudtam, mennyi felelősség nehezedik rájuk, és mennyien közülük szenvedtek sokkal többet, mint sejteni lehet: mindezt elnyelte csendes, belenyugvó egyszerűségük. A legelnyűzottabb nővéren is legföljebb azt lehetett észrevenni, hogy egy kicsit fáradt, az idősebbek közül egyik-másik talán egy hajszálnyival összeczartabb ajakkal, egy árnyaltnyival feszültebb arccal jár. De még így is, jónéhány idősebb nővér tekintetében még mindig ott csillogott a kislányos tisztaóság.

Biztonságos életet éltek. Társadalmi és vallási téren egyaránt a rend és a változatlanság bástyái vették körül őket. Mégis mindnyájan keményen dolgoztak, sokkal keményebben, mint legtöbb rokonuk kint a világban. A nővérek többsége hosszú órákat töltött az osztályteremben, s emellett más dolguk is akadt. Bőven kivették részüket a főzésből, a mosásból, padlószúrolásból, amikor a saját közösségükben tartózkodtak. Mégsem tudom, hogy aránylag kényelmes életük nem tette-e őket érzéketlenné az emberi élet és az emberi nyomor egyes területei iránt.

Tudnak-e vajon arról a szenvedésről és lealjasodásról, amely a városok nyomortanyáin, a háború sújtotta vidékeken, századunk erkölcsi dzsungelében az egyházhoz kiált segítségért, az éghez pedig az igazságtalanság megtorlásáért? Egyesek bizonyára igen, mások nem, de mindnyájan, lehetőségeik szerint őszintén próbáltak segíteni az emberi nyomorúságon. Valójában mégis távolból, biztos és védett búvóhelyről szemlélték azokat

a borzalmakat, amelyek segítségért kiáltanak azokhoz, akik szeretik Krisztust.

Akkor pedig én miért érzem magam különbnek? Én is ugyanabban a helyzetben vagyok, mint ők. Talán valamivel tisztábban láttam mindezt. De mindnyájunknak szembe kellett néznünk ezzel a vádló ellentmondással: azok, akik Krisztus szeretetéért vállalják a szegénységet, többnyire csak a szó elvont értelmében szegények, – vállalt szegénységük valójában elkülönböztíti őket a többi szegénytől, s egy bombabiztos, zárt gazdasági egyensúlyt biztosít számukra, telve önelégült kényelemmel.

Egyik este Isten küldött valakit ezekhez az apácákhoz és kispapokhoz, az egész kollégiumhoz, de különösen hozzám. Azért jött, hogy felébresszen minket. Arra fordítsa a tekintetünket, amiről oly könnyen el lehet feledkezni itt a hegyek között, ebben a biztonságos és elszigetelt vidéki birodalomban.

Igaz ugyan, hogy lelkiéletemben elsősorban a saját üdvösségemmel kell törődnöm, – ez természetes. Mi haszna az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének pedig kárát vallja? Különb is, aki elveszti a saját lelkét, az nem sokat tud tenni mások lelkéért sem (kivéve, ha az egyház nevében szentséget szolgáltat ki, amely *ex opere operato*, a kiszolgáltató személyes érdemeitől függetlenül fejt ki hatását). De most egyre inkább számba kellett vennem a mások iránti kötelességeimet, egyszerűen abból a tényből kiindulva, hogy én is egy vagyok az emberek között, osztozom bűneikben és büntetéseikben, nyomorúságukban és reményükben. Senki sem juthat be az égbe egycsedyedül.

Szokásom szerint a rögbipálya körül sétáltam a sötétben. Az Öregdiákok Háza teljes kivilágításban ragyogott. Nem a filmvetítések estéje volt, – valami előadó érkezhetett. Nemigen figyeltem a meghívott előadók névsorát, akik mindig valami fontos témát fejtegettek a kispapoknak és az apácáknak. Tudtam, hogy valaki eljön majd a *The Catholic Workertől*, hogy meghívják David Goldsteint, a zsidó konvertitát, aki most utcai prédikátorokat szervez, s hogy várják de Hueck bárónőt is, aki a négerek között dolgozik a Harlemben.

Úgy emlékeztem, hogy ezen az estén David Goldstein kerül sorra. Egy pillanatig tétozáztam, elmenjek-e, meghallgassam-e. Először azt gondoltam, nem, és a park felé indultam. Aztán mégis úgy döntöttem, hogy legalább bekukkantok az ajtón.

A színházterem a második emeleten volt. Már a lépcsőn fölfelé hallot-

tam, hogy valaki szenvedélyes hangon beszél. De nem férfihang halatszott.

A terembe lépve egy asszonyt pillantottam meg a színpadon. Egy száz nő egy színpadon, dekoráció, kosztüm, különleges fényhatások nélkül elvész egy ekkora, fényárban úszó teremben. Így aligha tudja meghódítani a közönséget. Ez az asszony pedig jellegtelen, egyszerű, sőt szegényes ruhában állt ott. Előadásmódja sem volt különleges. Nem élt szónoki fogásokkal, nem vadászott a tömeg kegyeire. Mégis, már az ajtóban szinte visszalökött az a delejes erő, amellyel lenyűgözte az apácákkal, papokkal, kispapokkal és világiakkal tele termet.

Erős hangon és meggyőző szenvedéllyel beszélt. S a legmeghökkenőbb dolgokat is olyan keresetlenül egyszerűen, közvetlenül és nyíltan mondta el, hogy szinte mellbe vágta az embert. Érezni lehetett, hogyan tapad a szavára a hallgatóság nagyrésze. Néhányan megijedtek, egy-ketten dühbe gurultak, de mindnyájan feszülten figyeltek arra, amit mond.

Sejtettem, hogy a bárónő az.

Hallottam már róla és harlemi munkájáról, jól ismerték és tisztelték a Corpus Christi plébánián, ahol engem megkereszteltek. Ford atya mindig megküldte munkájához azt, amire szüksége volt a 135. utcában és a Lenox Avenue-n.

Hangja betöltötte a termet:

– Mi fontosabbnak tartjuk a saját kényelmünket, ahelyett, hogy Krisztust látnánk szenvedni az Ő tagjaiban; ahelyett, hogy segítségére sietnénk annak, aki így szólt: „Bármit teszten is egynek a legkisebbek közül, nekem tettétek.” Elfördítettük a szemünket ettől a látványtól, mert rossz érzést okozott: attól félünk, hogy hányingert okoz a szennyes áradat, és sohasem eszméltünk rá arra, hogy talán mi is felelősek vagyunk érte. Így aztán továbbra is emberek halnak éhen, vagy pusztulnak el bűnös és kegyetlen nyomortanyákon. Közben pedig mások nagyképpen vizsgálják problémáikat, banketteket tartanak a belvárosi nagy hotelokban, és rózsaszín ködfelhőbe burkolva tárgyalják a „faji kérdést”.

A bárónő Oroszországban született a század elején. Római katolikus neveltetésben részesült. Felnőttként New Yorkban telepedett le, egyetlen fillér nélkül. Egy mosodában kellett dolgoznia. Fiatalságának élményei nemhogy lerombolták volna hitét, hanem annyira megerősítették és kimélyítették, hogy a Szentlélek sziklaszilárd jellemmé formálta őt. Soha senkit sem láttam, aki ilyen biztos és békés nyugalommal eltelve élt volna, Istenbe vetett föltétlen bizalommal.

Catherine de Hueck minden szempontból kimagasló egyéniség. Nagysága nemcsak fizikai erejéből származik, hanem a benne lakó Szentlélek kegyelméből, aki minden tetteben irányítja.

Amikor a 14. utca táján a mosodában dolgozott, és a járda szélén ette az ebédjét a többi munkaslánnyal együtt, akkor ébredt rá különleges hivatására. Apostolságra hívta meg az Isten. Nem új feladat ez, hanem ősrégi, egyidős az első keresztényekkel: világi apostollá lenni a dolgozó emberek között. Olyan asszonnyá, aki maga is szegényen él és dolgozik, de apostollá lesz személyes találkozásai, szava, de mindennekfölött példája által. Azokkal együtt, akik hozzá csatlakoztak, nem csinál semmi különösét. Semmi sem kelti föl a gyanút, hogy szerzetesek: nincs szabályzatuk, rendi öltözkűk, egyszerűen szegények. Ezt sem úgy keresték, hiszen már eredetileg is azok voltak. De elvállalták a szegénységet, a proletárok életét, minden nyomorával, bizonytalanságával, holt és egyhangú szürkeségével együtt. A külvárosi nyomortanyákon élnek és dolgoznak, belévesznek az elveszettek és elhagyottak óriási, névtelen tömegébe. Egyetlen céljuk, hogy ott, abban a környezetben is egész mélységében megélik a teljes keresztény életet. Szeretik a körülöttük élőket, és feláldozzák magukat értük. Az evangéliumot és Krisztus igazságát főleg azzal terjesztik, hogy szentül, vele egységben élnek: betöltötte őket a Szentlélek, az Ő irgalmassága.

Ahogy szavai elhangzottak ebben a teremben, az apácák és kispapok mind mélységesen megrendültek. A napnál világosabb lett mindnyájuknak: amit hallottak, az maga a tiszta ferences eszmény, a ferences szegénység apostolsága, anélkül, hogy letennék a kisebb testvérek fogadalmát. És a hallgatók becsületére válik, hogy legtöbbjüknek meg is volt az érzéke és a bátorsága ahhoz, hogy elismerje ezt aényt, és belássa, hogy a bárónő sokkal jobb ferences, mint ők... Igaz, hogy ő is a harmadrendhez tartozott. Ezért aztán én is büszke lettem a saját skapuláremre, amelyet az ingem alatt hordtam. Arra figyelmeztetett, hogy ez a kis tárgy mennyire nem jelentéktelen semmiség.

A bárónő tehát a Harlemben telepedett le. Írógépével, néhány dollárral s egy táskányi ruhával lépett ki a földalattiból. Amikor bement az egyik bérházba, szobát keresve magának, elképedve fogadták:

- Csak nem akar itt élni, asszonyom?
- De igen - válaszolta, s magyarázatképpen hozzátette: Orosz vagyok.
- Orosz! - szölt az ember - akkor kerüljön bejjebb!

Vagyis kommunistának nézte.

Így kezdődött a Barátság Házának története. Ma négy vagy öt raktár-

épületet foglalnak el a 135. utca két oldalán; könyvtárral, klubhelyiségekkel és öltözővel. A bárónőnek saját lakása van a 135. utcában, ott laknak állandó segítőitársai is. Többségük leány, de akadnak férfiak is.

Amikor az előadás véget ért, a bárónő válaszolt az ilyenkor szokásos ellenvetésekre: „Mit csinál akkor, ha egy néger feleségül akarja venni az egyik nővért vagy épp magát?” Aztán én is odamentem hozzá, és elbeszélgettem vele. Másnap a könyvtár előtt botlottam bele, amint éppen Dante: *Divinia Comediájáról* mentem előadni, hónom alatt egy rakás könyvvel. Mindössze másodszor találkoztunk, mégis megkérdeztem:

– Átmehetnék a Barátság Házába, és segíthetnék egy kicsit, amikor itt vége az évnek?

– Hogyne, – válaszolta – csak jöjjön.

De mivel látta, hogy kezem tele könyvekkel, aligha hitt nekem.

2

Augusztus közepén, egy forró, esős napon mentem ki földalattival a harlemi hőségbe. Ezen a délutánon nem sokan járkáltak az utcákon. Végigmentem az úton, amíg a közepén nagy, kékbetűs feliratokra nem bukkantam, ilyesforma táblákkal: „Barátság Háza”, „Boldog Martin de Porres Centrum”. Senkit se láttam a közelben.

Bementem a legnagyobb raktárba, a könyvtárba. Félucat fiatal néger ült az asztaloknál, főiskolai hallgatók. Valami értelmiségi vitakör lehetett, mert belépésem kicsit megzavarta őket. Megkérdeztem, ott van-e a bárónő. Azt felelték, hogy nincs itthon, bement a városba, mert születésnapja van. Arra, hogy kivel beszélhetnék, azt válaszolták, hogy Mary Jerdo-val, bizonyára itt van a közelben. Ha várok, pár perc múlva előkerül.

Megálltam hát, s levettem a polcról Bruno atya könyvét *Keresztes Szent János életéről*. Nézegetni kezdtem a képeket.

A fiatal négerek folytatni akarták félbeszakadt vitájukat, de nem sikerült. Az idegen jelenléte zavarta őket. Az egyik lány kimondott három-négy filozófiai kifejezést, majd felvihogott. Majd egy másik szólalt meg: „Igen, de nem gondoljátok ...?” Ez az ünnepélyes kérdés is zavaros kuncogásba fulladt. Az egyik fiatalember egész gondolatmenetet adott elő, tele hangzatos szavakkal, mire mindenki harsogott a nevetéstől. Erre aztán én is megfordultam, és velük nevettem, s ettől kezdve együtt tréfálkoztunk.

Pusztán tréfából kezdtek hangzatos szavakat emlegetni. Halálosan unalmas és súlyos érvelésekbe fogtak – s aztán kikacagták. Mulattak azon, hogy ilyen különös dolgokról beszélnek. Nemsokára azonban lecsöndesedtek. Majd megérkezett Mary Jerdo, megmutatta a Barátság Házának egyes részeit, és megmagyarázta, mit mire használnak.

A fiatal négererek zavarából már valami képet kaptam Harlemről. A kép részletei csak később rajzolódtak ki, de a fő vonásokat már megsejtettem.

Ezen a hatalmas, sötét és bűzös nyomortelepen négererek százezrei élnek barmokként összetereelve. Legtöbbjüknek nincs se kenyere, se munkája. Ez az élénk és mély érzelmi világú faj itt úgy összezsúfolódik, hogy képzeletüket és érzékenységüket, örömeiket és vágyaikat, reményeiket és elgondolásait vasmarokkal fojtja meg a biztos kudarc. Az előítéletek áthághatatlan falak közé szorítják őket. Fölmérhetetlen természeti érték, bölcsesség, szeretet, zene, tudomány és költészet préselődött bele ebbe az óriási katlanba, s itt együtt fortyog a megromlott emberi természet minden szennyeivel. Ezek és ezek pusztulnak el a bűnben, nyomorban és megállztatásban. Kitorölték őket az élet könyvéből, elembertelenítették, lealacsonyították.

Mi mindent nyelt már el sötét kemencéd, Harlem, a marihuana, a gin, az örülség, a hisztéria és a szifilisz által?

Vannak, akik megtanulnak úszni a fortyogó katlan tetején, és a felszínen maradnak, – akár különleges lelkierejük következtében, akár mert sikerült kikerülniük a Harlemből, s bejutni valamilyen egyetemre vagy iskolába. Ezek nem pusztulnak el azonnal, – de öröklik azt a kétes kiváltságot, amelyet Harlem egyedüli életeszmenyként hagyományoz tagjaira. Azt a szomorú feladatot kapják, hogy tanulmányozzák és utánozzák azt, ami kultúra címén létezik a fehér emberek világában.

Ez Harlem iszonyatos paradoxona: Harlem egésze és minden egyes benne élő néger eleven ítéletet mond ki a mai úgynevezett kultúránkról. Harlem isteni vádként nehezedik New Yorkra meg a belvárosban élő és gazdagodó emberekre. Harlem bordélyházai, prostituáltjai, ópiumbarlangjai, összes kiáltó nyomorúságai – csupán a Park Avenue illedelmes házasságtöréseit, civilizált paráznságát tükrözik: Isten kommentárja ez a mi társadalmunkról.

Harlem mondja el azt, amit Isten gondol Hollywoodról. Viszont Hollywood az a mennypótlék, amiben Harlem kétségbeesetten keresi a maga vigaszt.

Az egészben az a legborzasztóbb, hogy egész Harlemben egyetlen né-

ger sincs, aki legalább lényének legmélyén ne sejtene, hogy a fehér emberek kultúrája nem ér föl Harlem csatornaszennyével sem. Sejtik, hogy az egész rothadó ürülék, hamis látszat, a semmi árnyéka. Mégis arra vannak kárhóztatva, hogy ez után kapaszkodjanak, erre vágyódjanak, ennek tapsoljanak. Mint valami óriás, kárhóztos összeesküvés: mintha saját életükben lennének kénytelenek átélni és megrajzolni annak a nyomorúságnak a képét, amely a fehér ember létének gyökereit megrontotta.

A pici gyerekek Harlemben a bűnnel fertőzött lakásokban, szardínia-ként összezsúfolva nőnek föl. Minden emberi rossz folytonosan és kikerülhetetlenül a szemük előtt zajlik le. Nincs olyan indulatkitörés, a természetes ösztönöknek olyan eltorzulása, amelyet hat-hét éves korukra meg ne ismertek volna: keserű vád ez a gazdagok illedelmes, költséges és agyafurt érzékisége és élvezethajhászása ellen, hiszen az ő bűneik táplálták nagyra ezt a rettenetes nyomortelepet. Az okozat megnövekedett mértékben tükrözi az okot: Harlem azoknak a képét tükrözi, akiknek bűne előidézte ezt az iszonyatot. Amit a gazdagok, a kulturáltak, a jólnevelt fehér emberek hálószobáiban elsuttognak, azt Harlemben a háztetőkről ordítják. Minden borzalmával együtt, meztelenül és félelmesen bemutatja azt, hogyan látszik mindez Isten szemében.

Nem, egyetlen néger sem él ott, aki csontja velejéig át ne érezné, hogy a fehér ember kultúrája nem ér egy fabatkát sem.

Este visszamentem Harlembé, Mary Jerdo tanácsára. Velük vacsoráztam, gratuláltam a bárónőnek születésnapjára, és végignézttem egy előadást, amit néger kisgyerekek adtak elő, a „Kölykök” nevű csoport játéktermében.

Az élmény mélyen megrendített. A gyerekek szülei mind ott szorongtak a padokban. Majd megfulladtak a büszkeségtől, hogy az ő gyerekeik szerepeltek. De nem is ez volt a legfontosabb, hiszen tudták, hogy a dráma mit sem ér, mint általában a fehér emberek darabjai. Nem is ez ragadta meg őket. Egy csodálatos, mélységes és igaz érzés nyűgözte le mindnyájukat. Feltört belőlük a hála a szeretetnek ilyen aprócska jelére is, – hogy valaki legalább egy mozdulattal tudtukra adja: „Ez a játék senkit sem tehet boldoggá, mégis azt mondja nektek: kívánom, hogy boldogok legyetek!”

Az emberi szeretetnek ez a mély, elemi érzése csaknem tolakodóan szentül, Krisztus szeretetével összetalálkozva tört elő ebből az önmagában véve ostoba darabból: valamelyik lángész, aki amatőr színpadoknak ír egyfelvonásokat, arra az örült ötletre jutott, hogy Artur királyt és lovagjait modern ruhákba öltöztesse, és egy vidéki klubban léptesse föl.

Csaknem beleőszültem a darab pusztítóan olcsó szellemeskedésébe, amint ezek a néger gyerekek itt a nyomortelep közepén előadták. A névtelen szerző a huszadik századi középosztály nevében kijelentette: „Ez kacagtatóan mulatságos.” Isten pedig így válaszolt rá, ezeknek a néger kicsiknek szájával, szemével, mozdulataival, s azzal a teljes értetlenséggel, amellyel az élcéldést és a jeleneteket fogadták: „Ez a véleményem a szellemességekről. Utálatos a szememben. Nem ismerlek titeket, nem ismerem a társadalmatokat; halottak vagytok, mint maga a pokol. Ezeket a néger kicsinyeket ismerem és szeretem, – de titeket nem. Átkozottak vagytok.”

Két vagy három nappal később egy idősebb csoport másik darabot adott elő a plébánia előadótermében. Az előzőhöz hasonlóan ez is jó mód-ban élő, gazdag emberekről szólt. És ezt is szegény, szerencsétlen néger fiúk és lányok adták elő, akik sohasem ismerhetik meg azt a boldogságot, amely annyira bárgyú és őrtült, – és annyira költséges. Buzgalmuk, vídamságuk és lelkesedésük, amellyel ebből a vacak darabból is megpróbáltak kihozni valamit, még keményebb ítéletet mondott a szerzőről és szándékairól. Azzal az érzéssel keltem föl, hogy ezek a néger, még itt a Harlemben is leckét adhattak volna a gazdagoknak a boldogságról, – anélkül, hogy ők maguk akárcsak megpróbálhatták volna. Ezért éreztem annyira súlyos ítéletnek, ahogy ezek a szerencsétlenek próbálták utánozni az uralkodóosztályt.

Há a bárónő csak ilyen fegyverekkel szállt volna szembe Harlem iszonyatos kettősségével, azt hiszem, a Barátság Házát három napon belül bezárhatta volna. Ennek az iszonyú ellentétnek a szorításában csak úgy maradhatott fenn sikeresen, ha nem törékeny emberi módszerekre támaszkodott, nem színdarabokra, gyűlésekre, szónoklatokra és konferenciákra, – hanem Istenre, Krisztusra és a Szentlélekre. Hivatásának megfelelően a bárónő maga költözött a Harlembé, hogy ott Istennek éljen. Isten pedig hamarosan kapcsolatba hozta őt olyanokkal, akik ebben az el-lenséges városban szintén az Ő „titkosrendőrségében” dolgoztak: azokkal a szentekkel, akiket azért küldött ide, hogy megtisztítsák és megszenteljék, nemcsak Harlemet, hanem egész New Yorkot is.

Ennek a hájas, hatalmas épületektől duzzadó városnak szinte szétpattan-nak erei a dollártól, agyát pedig szétfeszítik a kultúra és a haladás új, optimista filozófiái. Polgárai az ítélet napján megdöbbenve veszik majd tudomásul, kik tartották vissza Istent attól, hogy haragjának mennykövével régesrég el ne törölje a föld színéről.

A Barátság Házának abban az épületében, amelyben a tagok többsége élt, rákban haldokolt egy idősebb, sovány és tönkrenyűzött, szelíd néger asszony. Csak egyszer-kétszer láttam, de sokat hallottam róla. Azt beszélték, hogy látomásában megjelent neki a Miasszonyunk. Erről semmit sem tudok. De azt igen, hogy a Miasszonyunk megjelenését – rendes szokásához híven – Amerikában egyesegyedül itt tudnám elképzelni, a Harlemben, vagy valamelyik részesarató konyhájában Alabamában, esetleg egy bányászviskóban, Pennsylvaniában.

Egyszer sikerült vele elbeszélgetnem. Amikor közelebből láttam, rácsméltem: ismeri Harlem titkát, ismeri a kiutat ebből a labirintusból. Szétoszlatta a paradoxont, kiemelkedett a katlanból, csupán a teste tartózkodott még itt, merő véletlenségből. Ez pedig mit sem számít, hiszen a katlan csaknem egészen az erkölcsi rendbe tartozik. Amikor beszéltem vele, fáradt, derűs és szent arcában a vértanúk türelmét és vidámságát fedeztem föl, s az életszentség tiszta, kiolthatatlan fényét. Néhány más katolikus asszonnyal ott üldögélt a kora esti, hűvösre forduló utcán, a bejárat melletti székek egyikén. A nyomorúságos tömeg zűrzavarának kellős közepén az arra haladókat meglegyintette a belőlük áradó béke és biztonság érzése: az a mérhetetlenül mély, tündöklő béke, amely ott ragyog az igazán hívő néger nők szemében.

Amikor a könyvtárban megláttam a fiúkat és lányokat, akkor találkoztam először a Harlem problémájával. Itt, az utca kellős közepén fölfedeztem a megoldást is, az egyetlen lehetséges megoldást: a hitet és az életszentséget. Nem is kellett messze keresnem.

Ha a bárónő, engedelmeskedve az idők szavának, engedi a gyerekeket játszani, s helyet ad nekik, ahová behúzódhatnak az utcáról, a teherautók forgalma elől, s maga köré gyűjt ezekhez a szent asszonyokhoz hasonló lelkeket; ha szervezetében más, – fehér és színesbőrű – szenteket is össze tud gyűjteni, akkor nemcsak a saját munkáját mondhatja sikeresnek, hanem. Isten kegyelmével, átalakíthatja az egész Harlem arculatát. Sok lisztet gyűjtött már, de elegendő élesztőt is szerzett hozzá. Tudjuk, hogyan dolgozik Krisztus. Emberi szempontból bármilyen lehetetlennek látszik is, egy reggel mégis arra ébredhetünk, hogy az egész tészta megkelt. Isten szentjei megtehetik!

Tudtam, hogy nekem is jó közöttük lennem. Ezért két-három hétig minden este átmentem, és kis közösségükben vacsoráztam. Utána a kis szobában két kórusba állva, együtt elmondtuk a kompletóriumot angolul. Egyedül ilyenkor csináltak olyasmit, amit a szerzetesek, és ez sem túlságo-

san hasonlított szabályos kórusimára. Szigorúan családi eseménynek tartották.

Ezután két-három órányit arra szántam, amit ők becézve a „kölkök őrzésének” neveznek. A játéktérnek használt üzlethelyiségben zongoráztam a magam és a többiek mulattatására, – és valamiféle erkölcsi meggyőzéssel próbáltam megőrizni a békét, és megakadályozni a csatározások elfajulását. Nem tudom, mi történt volna, ha egyszer komolyan hajbakapnak. Többnyire azonban nyugton maradtak, pingpongoztak vagy társasjátékot játszottak. Egyszer az egyik kicsinek lerajzoltam a Boldogságos Szűzet.

– Ki ez? – kérdezte.

– A mi áldott édesanyánk – válaszoltam. Arca rögtön megváltozott, bevonta valami olyan vadul erős és ösztönös áhítat, hogy clámultam. Dúdolgatni kezdett: „Áldott Mama ... Áldott Mama ...”, aztán fogta a képet és kifutott vele az utcára.

Augusztus végén, a Munka Ünnepe közeledtével a bárónőnek el kellett utaznia Kanadába. Én is elmentem második trappista lelkigyakorlatomra, amelyet azóta ígérettem magamnak, amióta tavasszal visszatértem a Gethsemaniból. Sem időm, sem pénzem nem volt ahhoz, hogy Kanadába utazzak. Ehelyett a Rhode Island-re, a Providence melletti Völgyi Misszonyunk kolostorba írtam. Azt felelték, hogy szeptember első hetében mehetek.

Amikor előtte való szombaton Seymourral keresztülaútoztunk Harlemen, hasonló nosztalgiát éreztem, mint a Gethsemani után. Ismét visszadobtak a világba, ismét magamra maradtam hivatásom zűrzavarában. Elszakadt szoros, közvetlen és látható kapcsolat azokkal, akik számkivetésünk földjén a mennyország kis, titkos szigetét próbálták közösen megalkotni.

Ekkor már egészen nyilvánvaló lett számomra: szükségem van azoknak a közelségére és segítségére, akik valóban annyira szeretik Krisztust, hogy szinte látják Őt. Azokkal kell együttélnem, akiknek minden tette arról az országról beszél, amelyik az otthonom. Ahogyan a száműzöttek idegen országban összetartanak, hogy legalább arcukkal, ruhájukkal, mozdulataikkal, kiejtésükkel és kifejezéseikkel emlékeztessék egymást arra a földre, ahonnan jöttek.

Azt terveztem, hogy mielőtt elmegyek a kolostorba, a hétvégét úgy töltöm el, ahogyan ilyenkor mindenki szokta: pihenésre és felüdülésre vágytam. Ez, legalábbis önmagában, nagyon természetes. Isten azonban fi-

gyelmezteni akart számkivetésemre, ezért úgy rendezte, hogy csak részben sikerüljön ez a tervem, amellyel főleg saját magamnak akartam örömet szerezni.

Ismét ugyanúgy kezdtem, mint régen. Elhatároztam, hová megyek, mit csinállok: csakis saját felüdülésem érdekelt. Greenportba akartam menni, a Long Island végére. Nyugodt helyet akartam keresni ott, hogy olvasással és írással, imádsággal, elmélkedéssel meg úszással töltssem el az időt. Utána a New York kompon átkelve akartam elmenni Providence-ba, a Völgyi Miasszonyunkhoz. Lax is azt tervezte, hogy ha idejében megszabadul a *New Yorker* kiadóhivatalától, szombat délután ő is eljön Greenportba, – de a szándéka nem látszott túl komolynak.

Fölhívtam Seymourt. Azt válaszolta, hogy elvisz Greenportba.

Sikerült kipróbálnom belőle némi biztosítékot arra, hogy komolyan gondolja azt, amit mond, s így kimentem Long Beachbe.

Seymour az állomáson várt Long Beach-i barátaival, akikkel egyszer az egész várost a görög városállamok mintájára akarta átalakítani – a Periklész-kori Athén mintájára. Mindnyájan elindultunk a kocsiján.

Három háztömb után azonban megálltunk. Mindenki kiszállt Seymour indítványára: „Megebédélünk ebben az étteremben.”

Lenyeltünk néhány kanálnyi vacak ételt, aztán újra kocsiba ültünk.

Seymour azonban, amint vártam, nem Greenport, hanem a saját lakása felé indult.

– Otthonfelejtettem a fényképezőgépet – magyarázta. Seymournak sose volt fényképezőgépe.

Így a délutánt az öbölben töltöttük, Seymour vitorlásán. Kikötöttünk az egyik homokzátonyon, s itt megtanított néhány dzsúdófogásra. A Broadway egyik tornacsarnokában tanult cselgáncsozni, gondolván, hogy jó hasznát veszi, ha katona lesz: meglepheti vele a japánokat.

Másnap Connecticut-ba indultunk. Ekkor mentünk keresztül a Harlemen. Seymour feleségét kereste Greenwich Village-ben, hogy elvigye New Havenbe, ahol az egyik nyári színházban játszott. De csak jóval később bukkant rá nagynehezen. Hosszú, titkolt veszekedés után úgy döntöttek, hogy aznap mégsem mennek Connecticutba. Én meg közben megpróbáltam elszókní tőlük, s elcsípni egy vonatot a Grand Central pályaudvaron, hogy elutazzam valahová, ami kárpótolhat a greenporti kedves, csöndes szobáért.

(Ugyanebben az órában, bár akkor ezt még nem tudtam, Lax az összes szállodát, penziót és katolikus templomot átkutatta értem Greenportban.)

Végül késő este Seymourral ketten maradtunk a Boston Park egyik forgalmi dugójában. A háborúról vitatkoztunk.

Old Lyme felé vitt. Lassan besötétült. Minden, amit láttam, csak fokozta elkeseredésemet. Semmi sem illett bele álmaimba az ünnepi hétvégről.

Ejfel felé New Havenben egy piszkos kis szállóban dobtam le útitáskámat, hogy befejezzem a napi zsoltosmát. Seymour csöndesen és zavartan eltűnt kocsijával a sötétben, – arra hivatkozott, hogy felesége most érkezik a vonattal.

Úgy tervezhették, hogy a felesége a színházban átvesz valami varrást vagy kötést, és együtt rögtön visszatérnek New Yorkba.

– Látod – szólított meg az Isteni Gondviselés – látod, hogyan zajlik az élet abban a világban, amelyikben élsz? Látod, mi lesz az ember terveiből?

Azon a ragyogó kedden, amikor reggel becsöngettem a Völgyi Misszonyunk kolostorának kapuján, az ég egészen kék volt. Amint beléptem a kolostor mély csöndjébe, úgy éreztem, mintha az égbe lépnék.

Letérdeltem a templomban. Az ablakon beáradó napsugár tündökölt a hatalmas, vértelen feszületen. A szerzetesek éneke fölemelte a szívemet Istenhez, s elringatta a fönséges gondolatok és dallamok békéjében. Végigdolgoztam magam a lelkigyakorlaton, – vágy inkább végigvezettek rajta. Komolyabb, gyakorlatiasabb és eredményesebb volt, mint amennyire akkor éreztem. Nem kaptam olyan lenyűgözően mélyreható vigasztalást és világosságot, amilyen a Gethsemaniban eltöltött. Amikor a hét végén kiléptem a kolostorból, mégis úgy éreztem, hogy táplálékkal és erővel töltöttek el, s megnőtt lelkem szilárdsága, biztonsága és mélysége.

A Harlemből egy másik hivatás lehetőségével jöttem el. Csakugyan az volt? A Kisboldogasszonnyal végződő nyolc nap alatt helyzetem többé-kevésbé tisztázódott előttem. Ha a világban maradok – gondoltam –, hivatásom először is az írás, másodszor a tanítás lenne, a Barátság Házához hasonló feladatok csak ezután jönnének. A legjobb tehát, ha a Szent Bonaventurában maradok, amíg újabb, határozottabb jelzést nem kapok. Vajon féltem-e, vagy pedig öntudatlanul is azt reméltem, hogy újból égető vonzódást fogok érezni a trappistákhoz való belépésre? Nem éreztem. Semleges és bizonytalan maradt az egész: értelmem nem tudta áttekinteni, olyan homály fődte, s annyi bizonytalansággal kellett számolni. Itt a völgyben csak egyre ébredtem rá ugyanaz a határtalan tisztelet töltött el a ciszterci élet iránt, mint a Gethsemaniban, mégsem támadt határozott vágyam arra, hogy belépjek ebbe a kolostorba.

Így aztán újra kikerültem a világba. A New Haven-i vonat a nagy ipari

városok között haladt végig. Időnként kék vízcsíkok, sárga homokpászták és szürkés fűsávok villantak el a vonat mellett. A *New Yorker*ben egy fiú történetére bukkantam: nem ment el papnak, hanem megházasodott, vagy legalábbis szerelmes lett. A világ üressége, értelmetlensége és semmisége újra rámborult minden oldalról. De most nem tudott megzavarni vagy elkeseríteni.

Megerősített az a tudat, hogy ha benne élek is a világban, nem kényseríthet rá arra, hogy részt vegyek benne, vagy hozzá tartozzam, vagy akár bemocskolódjam kikerülhetetlen és nyomorúságos érintésétől.

3

Amikor visszatértem a Szent Bonaventurába, az épület északi oldalán kaptam szobát. Innen jól láthattam, hogyan ragyog a nap a zöld domboldal fölött, és egész nap hallgathattam az oleani teherpályaudvarról a vonatokat: füttyüket, jelzéseiket, csengőjüket, – az utazás, a száműzetés hangjait.

Közben, szinte öntudatlanul, szigorúbban szerveztem át életem beosztását. Korábban keltem, már virradatkor, vagy a napok rövidültével még előbb, elmondtam a kis órákat, készültem a misére és az áldozásra. Körülbelül háromnegyed órát fordítottam az elmélkedésre. Sok lelkiolvasmányt olvastam: a szentek életét, így Szent Johannáét, Bosco Szent Jánosét, Szent Benedekét. Végigtanulmányoztam Keresztes Szent János könyvét, a *Kánnel hegyét*, és a *Sötét éjszaka* első részét. Ezt már korábban is olvastam, de csak most kezdtem megérteni.

A kegyelem személyes ajándékaként októberben fölfedeztem, hogy a Kis Virág valóban szent, nem pedig érzélgős öregasszonyok elképzeléseiben élő, jámbor kis játékbaba. Nem is akármilyen szent, hanem óriás, sőt a legnagyobbak egyike. Nyilvános bocsánatkéréssel és jóvátétellel tartozom neki, amiért olyan sokáig félreismertem a nagyságát. Ehhez azonban egész könyv kellene, itt pedig csak néhány sort szentelhetek neki.

Csodálatos élmény fölfedezni egy új szentet. Isten minden egyes szentjében megdicsőül, de mindegyikben más módon. Nincs két egyforma szent. Mind hasonlít Istenhez, de mind másképpen. Ha Ádám nem esett volna bűnbe, az emberiség Isten különböző és fönséges képmásainak egész sorozatát hozta volna létre. A sokmillió ember mind, külön-külön az Ő dicsőségét tükrözné, káprázatosan és újszerűen. Minden egyes ember

a maga sajátos szentségében ragyogna, abban az öröktől neki kijelölt szentségben, amely a legtökéletesebben, természetfölötti módon kiteljesíti emberi személyiségét.

A bűnbeesés óta milliók lelkében meghiúsult ez a terv. Milliók váltak hűtlenné csodálatos hivatásukhoz, örökre eltorzítva személyiségüket. A bűn és zűrzavar által eltorzított s félig elpusztult lelkekben azonban Isten visszaállítja az Ő képmását. Bölcsességének és szeretetének alkotása így még gyönyörűbbé válik, – sokkal élesebben tűnik ugyanis elő a zűrzavar háttéréből, amely mégse tudta visszaretteneni Isten hatékony jóságát.

Nem lepott meg, nem is lephetett, hogy szenteket lehet találni Harlem nyomorában, keserű fájdalmaiban, a Damján atya-féle lepratelepeken, Don Bosco turini nyomortanyáin, Umbria útjain Szent Ferenc idejében, vagy a XII. század elrejtett ciszterci apátságaiban, Chartreuse-ben, Thebais-ban, Szent Jeromos barlangjában (amint az oroszán őrzi a könyvtárát), vagy Simon oszlopán. Mindez természetes. Ezek az emberek hatalmas, messzekiáltó választ adtak azokban a korokban és helyzetekben, amelyek rendkívüli hősiesség után szomjaztak.

Sokkal jobban meglepett az, hogy élhet szent a burzsoázia felfuvalkodott, agyonkényeztetett, túldíszített, csúf és közepszerű világában is. Igaz, hogy a Gyermeke Jézusról nevezett Teréz kármelita volt. De a zárdába is magával vitte a saját természetét, amely a századvégi francia középosztály talaján nőtt fel, és annak életmódja szerint formálódott. Ennél önelégültebbet és mozdíthatatlanabbat pedig alig lehet elképzelni. Szinte lehetetlennek tartottam, hogy a kegyelem behatolhasson a *burzsoá* pöffeszkedés kérge alá, és valóban birtokba vegye a mögötte rejtőző halhatatlan lelket, hogy életre keltse. Legfőljebb azt tudtam elképzelni, hogy jószándékú, beképzelt fajankók születhetnek ebben a világban.

Pedig ezzel a véleményemmel vétkeztem Isten és felebarátaim ellen. Káromlóan alábecsültem a kegyelem hatalmát, fölszínes, általánosító és bizonytalan indokok alapján formáltam durván szeretetlen ítéletet egy egész társadalmi osztályról. Egyetlen elméleti megfontolásból kiindulva elutasítottam minden egyes embert, aki ebbe az osztályba tartozott. Lisieux-i Szent Teréz iránt akkor kezdtem érdeklődni, amikor elolvastam róla Ghéon kitűnő könyvét. Nem kezdhettem volna jobb olvasmánnyal. Ha véletlenül más könyvvel találkozom a Kis Virág körül burjánzó, édes-kés irodalomból, akkor a kezdődő áhítat első szikrája is bizonyára rögtön kialudt volna.

Szent Teréz valódi jellemét és lelkeségét még így is csak akkor kezdtem

megsejteni, amikor már közvetlenül és erősen vonzódtam hozzá. Ezt a vonzódást is a kegyelem hozta létre, mert egyszerre ragadott magával, átugorva ezernyi ösztönös viszolygást és akadályt.

Leginkább az lepett meg: nem azáltal lett szent, hogy elhagyta és megtagadta, megvetette vagy megátkozta a középosztályt és azt a környezetet, amelyben felnőtt. Éppen ellenkezőleg: annyira ragaszkodott hozzá, amennyire csak lehet ragaszkodni az ilyesmihez, ha valaki jó kármelita is akar lenni. Minden polgárit megtartott maga körül, ha nem ütközött hivatásával. Például sokáig vágyódott a „Les Buissonnettes” nevű, furcsa kis villára, szerette az édeskés művészetet, a göndör báránnyakkal játszó kis cukor angyalokat és gipsz-szenteket, – minden olyasmit, amitől a magamfajta embernek borsószik a háta. Több költeményt írt, csodálatosan mély érzésekkel, de giccsesen középszerű minták alapján.

Nem tudta volna megérteni, hogy csúnyának vagy furcsának tartják ezeket a dolgokat. Eszébe sem jutott, hogy azt kívánhatná tőle: hagyja ott, utálja meg, ítélje el, átkozza ki ezeket. Mégis, nemcsak szentté vált, hanem az utolsó háromszáz év legnagyobb szentjévé az egyházban. Bizonyos szempontból túlnőtt rendjének két hatalmas reformátorán is: Keresztes Szent Jánoson és Avilai Szent Terézén.

Mindennek fölfedezése életemnek egyik legnagyobb és legüdvösebb megalázódását hozta magával. Nem azt mondom evvel, hogy megváltoztatta véleményemet a századvégi *burzsoázia* önelégültségéről. Isten ments! Ha valami felháborítóan ocsmány, ez bizonyára az. Nem tudom szépnek tartani ennek a hátborzongató kultúrának a külsőségeit. De el kellett ismernem, hogy az életszentség szempontjából mindez a külső ocsmányság önmagában teljesen közömbös maradt. Sőt, mint minden más fizikai rossz, mellesleg ez is szolgálhatja az erkölcsi jót: alkalmat adhat értékes lelki javak keletkezésére.

Mindig hatalmas élmény új szentet fölfedezni. Annál inkább megdöbentő, mert egyáltalán nem hasonlít ahhoz, amikor a mozirajongók új sztárra bukkannak. Mert mit tehetnek az emberek új bálványukkal? Addig bámulhatják a képeit, míg bele nem szédülnek – aztán kész. A szentek azonban nem élettelen tárgyai bámulatunknak. Barátainkká válnak, osztoznak barátságunkban és viszonozzák azt, sőt szeretetük félreismerhetetlen jeleit adják azokkal a kegyelmekkel, amelyeket általuk kapunk. Így aztán, amikor rátaláltam erre a hatalmas barátomra az égben, ez a bátorság formálni kezdte az életem.

Az első, amit Lisieux-i Teréz tehetett értem, az volt, hogy gondjaiba

vette öcsémet. Annál szívesebben rábízta őt, mert a rá jellemző hirtelenséggel átment Kanadába. Levélben tudatta velem, hogy belépett a Kanadai Légierőkhöz.

Ezzel persze senkinek sem okozott különösebb meglepetést. Ahogy besorozása közeledett, egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy neki mindegy, hová kerül, – kivéve a gyalogságot. Közvetlenül behívása előtt átment Kanadába, és pilótának jelentkezett. Kanada akkor már régóta hadban állt, repülőit elég hamar bevetették ott, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk: Angliában. Tudtuk tehát, hogy John Paulnak igen kevés esélye maradt arra, hogy egy hosszú háborút túléljen. Azt hiszem, ő törődött ezzel a legkevésbé. Érzésem szerint úgy ment a repülőkhöz, mintha semmivel sem lenne veszélyesebb bombázót vezetni, mint a kocsját.

Torontó közelébe került egy táborba. Levelében halvány reményét fejezte ki, hogy – fényképész tudása miatt – esetleg megfigyelőként alkalmazzák, a bombázott városokról fölvételeket készíteni, térképeket rajzolni és így tovább. Egyelőre azonban őrszolgálatot teljesített egy hosszú drótkerítés mellett. A Kis Virágot kértem meg, hogy őrszemként vigyázzon rá. Jól el is végezte a feladatát.

De az ő közbelépését mutatta az is, ami a következő két hónap alatt az én életemben történt.

Októberben kérdésekkel teli, hosszú leveleket írtam a bárónőnek, aki akkor még Kanadában tartózkodott. Ugyanolyan hosszú válaszokat kaptam is tőle, teli az ő élénk, energikus bölcsességével. Leveleiből sokat tanultam. Erő és határozott bátorítás sugárzott belőlük. „Csak így tovább. A helyes úton jár. Írjon csak tovább. Széressen Istent, imádkozzon hozzá többet. Most már fölkelt, és megindult a feléje vezető úton. Azon az úton jár, amely odavezeti, hogy mindenét eladja, és megvásárolja az értékes gyöngyöt.”

Mindent eladni! Ez a kérdés nemigen zavart szeptemberben. Nem is törődtem vele többet, és vártam, mi történik. A válasz most kezdett érelődni.

Ezekben a napokban sok időt töltöttem egyedül a kápolnában, a mennyezet sima gerendái alatt. Néztem a csendes tabernákulumot, s egyszers csak valami megszólalt bennem. Most sokkal mélyebb ösztönzés sürgetett, mint valaha bármikor. Nem kívántam semmit, nem akartam megkaparintani semmi érzékelhető jót. Nem vágyódtam semmi olyan jóra, amit látni, érezni, élvezni lehet: életformára, szerzeteséletre, szerzetesruhára, szabályzatra. Nem arra vágytam, hogy ilyen vagy olyan ruhá-

ban, kalapban, skapulárében lássam magam, ilyen vagy olyan módon imádkozzam, tanuljak vagy prédikáljak, ilyen vagy olyan kolostorban éljek. Vágyam lényegesen különbözött mindettől.

Nem kapni akartam többé, hanem adni szerettem volna. Napról-napra jobban éreztem, hogy az evangéliumi gazdag ifjúhoz hasonlítok, aki Krisztushoz ment, és az örök életet kérte tőle. Elmondta, hogy a parancsolatokat megtartja, és megkérdezte: „Mi hiányzik még nekem?” Nem azt mondja-e nekem is Krisztus, amit neki: „Menj, add el mindenedet, amid van, az árát oszd szét a szegények között, aztán jöjj és kövess engem!”

Amint a napok rövidebbek és sötétebbek lettek, s a felhők az első hóval fenyegetve acélszürkévé váltak, mind jobban láttam, hogy tőlem is ezt kéri Isten.

Nem mintha sok vagyonom lett volna. A Szent Bonaventura tanárait mind professzornak hívták, de csak azért, hogy a szép cím ellensúlyozza azt, amit nem kaptunk meg fizetésben. A fizetésem remekül alkalmassá tett arra, hogy az evangéliumi szegénységet gyakoroljam.

Először az jutott eszembe, hogy a nagyapámtól kapott pénzből még maradt valamennyi a New York-i bankban. Talán ezt kellene a szegényeknek adnom?

Ennyire jutottam, amikor elhatároztam, hogy kilencedet végzek, azt a kegyelmet kérve, hogy megtudjam, mit kell tennem ezután.

A kilenced harmadik napján Hubert atya, az egyik ferences megszólított:

– A bárónő ma érkezik haza. Fölmegyünk eléje Buffalóba és idehozzuk. Nincs kedve velünk jönni? – Erre délután kocsiba ültünk, és elindultunk észak felé, az Alleghany irányába lejtő, egyik hosszú völgyön.

A bárónőt most láttam először kalapban, ahogy leszállt a vonatról. De leginkább az lepett meg, hogy jelenléte egycsapásra megváltoztatta ezeket a papokat. Addig unottan ültünk az állomáson, és keseregtünk a világban uralkodó állapotok miatt. Mikor a bárónő megérkezett, egyszerre fölédtek és jókedvűek lettek, odaadóan figyeltek mindarra, amit mondott. Ettünk valamit egy vendéglőben, a bárónő pedig beszélt a papokról, a lelkiéletéről, a háláról, az Evangélium tíz belpoklosáról, akik közül csak egy tért vissza, hogy hálát adjon gyógyulásáért. Kétségtelenül szellemesen beszélt. De hirtelen észrevettem, hogy mindez bombaként hatott a két barátára.

Aztán rájöttem, hogy tulajdonképpen mi is történt. Prédikált nekik. Lá-

togatása a Szent Boneventurában nekik, a kispapoknak és minden más hallgatójának fölért egy misszióval, lelkigyakorlattal. Eddig nem vettem észre, hogy mindez mennyire hozzátartozott a munkájához. A papok és a szerzetesek közvetve éppen olyan fontos missziós területté lettek a számára, mint a Harlem. Csodálatos a Szentlélek irányítása! Ha Isten olyan lelket talál, akiben hatni tud, akkor azt számtalan célra fölhasználja. Száz új irányban kinyitja a szemét, hihetetlenül megsokszorozza munkáját és apostolságának lehetőségeit, messze túlhaladva az emberek átlagos teherbíróképességét.

Ez az asszony megindult, hogy a Harlemben segítsen a szegényeken, talán még maga sem tudta akkor, hogyan. Most pedig, alig megkezdett munkája máris az ország minden részéből lelkeket vonz hozzá, sőt nem-hivatalosan apostolságra hívja a papok és a szerzetesek körében is.

Mit is adhatott nekik, amijük még hiányzott? Egyetlen egyet: Isten szeretete úgy betöltötte a lelkét, hogy az imádság, az áldozat, a megnemalkuvó szegénység hatására olyasmi sugárzott belőle, amit ez a két ember – úgy látszik – hiába keresett azokban a száraz, hagyományos, tudományoskodó lelkigyakorlatokban, amelyekben eddig részt vehettek. Láthatóan vonzotta őket a belőle áradó, hatalmas kegyelmi életerő is, ami Isten élő valóságával hozta kapcsolatba őket. Erre a valóságra, erre a kapcsolatra van mindnyájunknak szükségünk, s az egyik legbiztosabb út, amelyen elérhetjük: ha más emberekkel beszélgetünk Öröla. *Fides ex auditu*. Nem újdonság, hogy Isten olyan szenteket állít az életbe, akik nem papok, és akiket azért küld, hogy papoknak prédikáljanak. Tanú erre a bárónő névrokona: Sziénai Szent Katalin.

De az én számomra is tartogatott valamit.

Akkor került rám a sor, amikor már a kocsival dél felé haladtunk a nedves, csillogó országúton.

A bárónő elől ült, és beszélgetett mindhármunkkal. Hirtelen felém fordult:

– Nos, Tom, mikor jön végleg Harlembé?

A kérdés egyszerűsége meghökkentett. Belémhasított a fölismerés: itt a felelet számomra. Talán éppen ez az, amiért imádkoztam.

Szava mégis oly váratlanul ért, hogy gondolataim összezavarodtak, és nem egészen tudtam, mit feleljek. Az írásról kezdtem beszélni. Azt mondtam, hogy Harlem attól függ, mennyit tudok majd ott írni.

A két pap azonban rögtön bekapcsolódott. Figyelmeztettek, hogy ne szabjak végre több föltételt, és ne keressem tovább a kibúvókat.

– Engedje, hogy a bárónő döntse el ezt a kérdést – szóló rám Hubert atya.

Abban maradtunk, hogy elmegyek Harlembé, legalább egy darabig.

A bárónő később így folytatta.

– Tom, nem akar pappá lenni? Akik ilyesmiket kérdeznak, mint maga a leveleiben, azok rendszerint papok akarnak lenni . . .

Szavai megforgatták a kést a régi sebemben. Mégis azt válaszoltam:

– Ó nem. Nekem nincs hivatásom.

Amikor másról kezdtünk beszélni, én visszahúzódtam, hogy átgondoljam azt, amit mondott. Nemsokára világos lett előttem, hogy nemigen tehetnék jobbat. Nem ezt tartottam ugyan a hivatásomnak, viszont azt is látnom kellett, hogy lelkiéletem már túlnőtt a Szent Bonaventurán. Nem tartoztam már oda. Túlságosan szelíd, túl biztonságos, túl kényelmes a számomra. Nem kívánt tőlem semmit, nem jelentett semmilyen keresztet. Magamra hagyott, már csak önmagamhoz tartoztam, saját akaratom teljes birtokában. Teljes hatalommal rendelkeztem mindennel, amit Isten azért adott nekem, hogy visszaadhassam neki. Amíg ott maradok, semmiről sem mondok le, vagy legalábbis nagyon kevésről, bármilyen szerényen élek is.

Így legalább elmehetek Harlembé, csatlakozhatom az ottaniak életéhez, élhetek azon, amit Isten napról-napra ennünk ad. Megoszthatom az életemet a betegekkel, éhezőkkel, haldoklókkal, azokkal, akiknek soha semmi-jük sem volt és nem is lesz, a föld kiközösítettjeivel, egy megvetett fájjal. Ha csakugyan hozzájuk tartozom, akkor Isten ezt bizonyára hamarosan határozottan tudtomra is adja.

Amikor a Szent Bonaventurába érkeztünk, az angol tanszék vezetője éppen ott állt a kapu homályában. Odaszóltam a bárónőnek:

– Ő a főnököm. Ha elmegyek a Harlembé, be kell jelentenem neki, hogy a következő félére más előadóról gondoskodjék helyettem.

Másnap döntöttünk is. Januárban, a félév befejeztével a Barátság Házába költözöm. A bárónő megnyugtató, hogy reggelenként bőségesen lesz időm az írásra.

Fölkerestem Thomas atyát, a ház vezetőjét, könyvtári szobájában, és bejelentettem, hogy elköltözöm. Arcán összeszaladtak a ráncok:

– Harlem – mondta lassan – Harlem.

Thomas atya igen csöndes ember volt. Hosszú hallgatás után szólalt meg újra:

– Ön talán kissé rajongó.

Azt feleltem: úgy érzem, ezt kell tennem. Újabb nagy szünet.

Aztán így szólt:

– Sose gondolt még arra, hogy pap legyen?

Thomas atya igen bölcs ember volt, és a szeminárium vezetőjeként már több nemzedéknyi kispapot nevelt föl. Így ha valamihez értett, hát ahhoz bizonyára, kinek van, kinek nincs hivatása.

Azzal védekeztem, hogy az én esetemet nem ismeri. Nem is akartam erről beszélni, nehogy vitába keveredjünk, és újra fölkarjam a dolgokat, most, amikor végre elhatároztam magam valamire. Ezért csak ennyit mondtam:

– Igen, atyám. Gondolkoztam ezen, de azt hiszem, hogy nincs hivatásom.

Szavaim lesújtották. De rögtön el is felejtettem őket, amikor Thomas atya felsóhajtott:

– Rendben van. Menjen Harlembbe, ha oda kell mennie.

4

Ettől kezdve meggyorsult az életem.

Hálaadás napja előtt elhagytam az angol fogalmazás kezdő csoportjának az óráit, és autóstoppal elindultam New Yorkba. Eleinte haboztam, hogy New York vagy Washington felé forduljak. Nagybátyám és nagynéném a fővárosban lakott, mert vállalatuk ott létesített egy szállodát. Biztosan örülnének nekem, hiszen elég egyedül és magányosan élek ott.

Az első kocsí azonban, amelyik fölvet, inkább New York, mint Washington felé haladt. A hatalmas Standard Oil teherkocsi Wellsville-be tartott. Vadregényes, ragyogó tájakon mentünk át, a novembervégi nap megtelt a vénasszonyok nyarának színeivel. Csűrők vörös falai izzottak a leartott földeken. A fák már csupaszon álltak, de az egész világ színeiben pompázott. Felhők raja úszott a kék égen, a kocsí zúgó kerekekkel nyelte a mérőföldet, én meg az óriási, ringó vezetőfülkében trónoltam, és a sofőrt hallgattam: azokról az emberekről mesélt, akik erre felé élelnek. Elmondta, mi minden történik azokban a házakban, amelyek mellett elhaladunk.

Elbeszéléseiből két tucat olyan regény is kitelt volna, amelyet annak idején írni akartam, de ez most már inkább rossz szájtzt keltett bennem.

Amint Wellsville szélén, az Eric-vasút vágányai közelében, egy benzin-

kút mellett ott álltam a sarkon, acélsínekkel megrakott, hatalmas teherautó haladt el mellettem. Szerencsémre nem állt meg, és nem vett föl.

Öt-hat mérfölddel odébb hosszú lejtő következett, amely éles kanyarban végződött egy falu közepén, – Jasper, Juniper vagy ilyesmi lehetett a neve. Amikor egy másik kocsi fölvelt és leértünk a lejtőn, a sofőr lefelé mutatott:

– Ember, nézze azt a roncsot!

Egész tömeg állt körülötte, épp a két embert húzták ki a vezetőfülkéből. A фуlke olyan laposra nyomódott össze, mint a papír. Az egész rakomány, a sínek és minden más egy üres udvaron halmozódott föl, két kis ház között. Mindkét házon hatalmas kirakatüvegek voltak. Ha az autó beleszalad valamelyik üzletbe, az egész ház ráomlik.

Csak az volt a furcsa, hogy mindkét ember élt . . .

Egy mérfölddel odébb az a kocsi, amely eddig elhozott, letért a főútról, és így újra gyalogolhattam. Nagy, tágas vidéken jártam, a völgyben hatalmas mezők követték egymást. Fürjek röppentek föl a barnuló fűből, és eltűntek a szél irányában. Kivettem a zsebemből a breviáriumot, és elmondtam a *Te Deumot* ezért a két emberért, aki megmenekült.

Újabb faluba értem, s talán ezt is Jaspernek vagy Junipernek hívták. A gyerekek éppen az iskolából jöttek ki, ebédidőre. Leültem az egyik betonlépcsőre, amely egy takaros fehér háztól az úthoz vezetett, s hozzáfogtam a vesperáshoz, míg újabb kocsira vártam. Ekkor hirtelen egy régimódi, elhasznált, de fényesre suvikszolt kocsi jött arra. Megállt és fölvelt. Egy kedves öregember és a felesége egyetemista fiukért utaztak a Cornellre, hogy az ünnepre hazavigyék. Addison után lelassítottak, hogy megmutassanak egy szép, régi koloniális házat, amit itt mindig megcsodálnak. Tényleg szép régi ház volt.

El is vittek Horseheads-ig. Ettem valamit, s közben kitörtem az egyik fogamat valami cukorkával. Továbbmentem az úton, ezt a dalocskát füttyörészve:

Kitörött a fogam,
Ruth néni odavan.

Igazában nem is a fogam törött ki, hanem valami, amit már a fogorvos rakott a helyére. Aztán egy kereskedelmi ügynök egészen Owegoig vitt el ragyogó Oldsmobilján.

Owegoiban megálltam a hosszú vashíd végén, és elnéztem a folyó túlsó

partján álló házakat, roskadozó erkélyeiket. Eltűnődtem, milyen is lehet itt élni. Hirtelen, gőzölgő hűtővel, megállt mellettem egy kocsi, és az ajtaja kinyílt.

A férfi azt mondta, hogy Dunkirkben dolgozik, éjjeli műszakban, egy folyamatosan termelő hadiüzemben. Hozzátette, hogy a kocsit időre bérelte. De egészen Peekskill-ig ment, a hálaadás napjára.

Azt hiszem, a rákövetkező napon, pénteken találkoztam Markkal. Vele ebédeltem a Columbia tanári klubjában. Főleg azért akartam beszélni vele, mert akkor olvasta el nyáron írt regényemet, a *Journal of My Escape from the Nazis*-t, és keresett valakit, aki kiadná. Akkor még azt hittem, hogy ez lesz a legfontosabb ebben a beszélgetésben ezen a napon.

A gondviselés azonban más céllal hozott össze bennünket.

Lent álltunk a kalap- és táskatartó vasállványok és polcok között. Miközben a kabátunkat vettük föl, a trappistákról beszélgettünk.

Mark megkérdezte:

– Mi lett azzal a tervével, hogy pap lesz? Azóta nem jutott újra eszébe? Bizonytalanul megrántottam a vállam.

– Tudja – folytatta –, megbeszéltem valakivel, aki ért az ilyesmikhez. Szerinte az a tény, hogy rögtön letett a tervéről, mihelyt azt mondták, hogy nincs hivatása, talán éppen annak a jele, hogy pappá kell lennie.

Az utóbbi napokban már harmadszor döfték belém ezt a dárdát váratlanul, s ezúttal valóban mélyre hatolt. Ez az érvelés ugyanis egészen új irányba terelte a gondolataimat. Ha igaza van, akkor egészen másképp kell mérlegelnem a hivatásomat.

Eddig csupán annyit mondtam mindenkinek, hogy nincs papi hivatásom, de közben magamban egész sor megszorítást és kiegészítést fűztem hozzá. Most pedig valaki egyszerre kijelenti: „Ha tovább magyarázkodsz, könnyen eljátszhatod azt az ajándékot, amelyről pedig tudod, hogy a tiéd.”

Amelyről tudom, hogy az enyém? Honnan tudhattam volna?

Önkéntelenül fölláztam a gondolat ellen, hogy én határozottan nem vagyok alkalmas a szerzetesi életre, úgyhogy ez a kérdés egyszersmindenkorra eldőlt. Ez a lázadás egyszerre olyan erővel tört föl belőlem, hogy hirtelen mindenről fölvilágosított.

Leginkább az hatott rám, hogy minderre Mark figyelmeztetett, aki pedig nem is katolikus, és akiről nehéz volt elképzelni, hogy ennyire belülről ismerje a papi hivatást.

Így feleltem: „Azt hiszem, Isten gondviselése rendezte úgy a dolgokat, hogy ma ezt elmondja nekem.”

Mark is megértette, mi történt, és örült neki.

A 116. utca sarkán, a jogi kar épületénél ezzel búcsúztam el tőle:

– Ha valaha is szeretbe lépek, trappista leszek.

Emiatt azonban nem akartam megváltoztatni harlemi tervemet. Ha kiderül, hogy mégsem vagyok odavaló, akkor ráérek még gondolkodni a kolostorról. Elmentem a Barátság Házába, s ott kiderült, hogy vasárnapra mindnyájan a Riverside Drive-on levő Szent Gyermek zárdába mennek, havi rekollekciójukra.

Vasárnap reggel Lax velem jött, s együtt mentünk föl a zárda lépcsőjén. Az egyik nővér engedett be. Elsőnek érkeztünk, ezért várnunk kellett, míg a többiek is megjönnek és a mise megkezdődik. A lelkivezetőjük, Furfey atya beszélt először a mise elején, – a katolikus egyetemen filozófiát tanított, és a Barátság Házához hasonló intézményt vezetett Washington néger negyedében. Mindaz, amit aznap mondott, mélyen megragadta Laxet is, engem is.

Mire áldozás után a helyemre mentem, Lax eltűnt. A reggelinél találtam rá újra.

Amikor mi áldozni mentünk, mesélte, úgy érezte magát, mintha ráomlana a ház, ezért kiment a friss levegőre. Az egyik nővér, aki előzőleg látta, hogy egymásnak adogatjuk a misszálét, utána sietett, és látva, hogy ott gubbaszt térdei közé szorított fejjel, megkínálta cigarettával.

Este, amikor elhagytuk a zárdát, szóhoz se tudtunk jutni. Némán ballagtunk az esti szürkületben a Riverside Drive-on. Jersey City-ben föl szálltam a vonatra, és visszaindultam Oleanba.

Három nap telt el cseménytelenül. November végét írtuk, a napok egyre rövidebbek és sötétebbek lettek.

Végül, csütörtök este arra lettem figyelmes, hogy határozott meggyőződés született bennem.

– Elérkezett az ideje annak, hogy trappista legyek.

Honnan jött ez a gondolat? Csupán annyit vettem észre, hogy egyszerre megjelent: hatalmasan, tisztán és ellenállhatatlanul.

Elővettem a „*The Cistercian Life*” c. könyvecskét, amelyet a Gethsemaniban vettem, és átlapoztam, hátha többet tudok meg belőle. Úgy éreztem, minden szavát lobogó lánggal írták.

Elmentem vacsorázni. Aztán tovább olvastam ezt a könyvet. Egész lelkemet betöltötte ez az új meggyőződés. Mégis haboztam. Újra a régi nóta. De most már nem halogathattam tovább. Egyszersmindenkorra le kell zárnom ezt a kérdést, végleges választ kell kapnom. Beszélnem kell

valakivel, aki rendezheti ezt a dolgot. Öt perc alatt elkészülhetünk. Most van itt az ideje. Most.

Kit kérdeztek meg? Filoteus atya valószínűleg lent van a szobájában. Lementem, majd keresztülvágtam az udvaron. Igen, világosság szűrődött ki a szobájából. Minden rendben. Menj be, kérdezd meg, mit szól mindehhez. Ehelyett azonban kimenekültem a sötétbe, és a park felé indultam.

Csütörtök este volt. Az Öregdiákok Háza kezdett megtelni a kezdődő filmvetítéshez, de én észre se vettem. Az se jutott eszembe, hogy talán Filoteus atya is elmegy a filmre a többiekkel. A park csöndjében hangosabban csörrentek meg lépteim a kavicsoson. Imádkozva járkáltam. A Kis Virág szobránál szuoksötét fogadott. „Az ég szerelmére, segíts!” – kértem.

Vissza indultam az épületek felé. „Minden rendben. Most valóban be- megyek hozzá, és megkérdem. Ez a helyzet, atyám, mit szól hozzá? Menjek el trappistának?”

A lámpa még mindig égett Filoteus atya szobájában. Bátran beléptem a hallba. Amint azonban az ajtajához értem, valaki mintha megállított és erőszakkal visszarántott volna. Valami megbénította az akaratomat. Egy lépést sem tudtam tenni, bárhogy erőlködtem: Megpróbáltam ellökni az akadályt, talán egy ördögöt, aztán megfordultam és újra kifutottam.

Ismét a park felé indultam. Az Öregdiákok Háza már csaknem megtelt. Csak lépteim hangzottak a kavicsoson, a nedves fák alatt.

Ilyen sürgető és sajátos fájdalmat soha máskor nem tapasztaltam a lelkemben. Egész idő alatt imádkoztam, így nem mondhatom, hogy elkezdtem imádkozni, amikor a szoborhoz értem, de a kérésem itt kifejezettebbé vált:

– Kérlek, segíts! Mit tegyek? Így nem élhetek tovább, láthatod. Nézd, milyen helyzetbe kerültem! Mit kell tennem? Mutasd meg az utat nekem!
– Mintha még újabb fölvilágosításra vagy valami ismertetőjelre lett volna szükségem!

De most azt mondtam a Kis Virágnak:

– Te megmutatod, mit kell tennem, – és hozzátettem: – Ha bejutok a kolostorba, a te szerzetesed leszek. Most pedig mutasd meg, mit tegyek!

Veszélyesen közel jártam ahhoz, hogy rosszul imádkozzam. Határozatlan és érthetetlen ígéreteket tettem, és különleges ismertetőjelet követtem.

Amint befejeztem ezt az imát, hirtelen fölfigyeltem az erdőre, a fákra, a sötét hegyekre, a nedves esti szélre. Aztán, ezeknél a közeli dolgoknál is

határozottabban, a képzeletem meghallotta a gethsemani harang kongását, – a harangot a nagy szürke toronyból, amint cseng-bong, olyan erősen, mintha a legközelebbi domb mögül szólt volna. A lélegzetem is elállt tőle. Kétszer is át kellett gondolnom az egészet, hogy rácszméljek: csak-ugyan a képzeletemben hallok a trappista apátság harangját a sötétben. Mégis, ahogy utólag kiszámítottam, éppen abban az időben történt ez, amikor estéknként a kompletórium végén a *Salve Regina*-ra kondul a harang. Mintha azt zúgná el, hová tartozom, mintha hazahívna.

Ez az élmény annyira megerősített, hogy rögtön visszaindultam a kolostorba. A hosszabb úton mentem, a rögbipálya távolabbi végénél levő Lourdes-i Miasszonyunk mellett. Minden lépésnél egyre erősebben elhatároztam, hogy most aztán leszámolok minden kétséggel, habozással és aggodalmaskodással. Mindent elrendezek, és elmegyek a trappistákhoz, ahová tartozom.

Mire kiléptem az udvarra, Filoteus atya szobájában már kialudt a világosság. Mindenütt sötét volt, mindenki elment a moziba. Szívem elszorult.

Egyetlen reményem maradt. Egyenesen bementem a kapun a folyosóra, a barátok közös terme felé. Azelőtt sohasem jártam erre, merészségnek tartottam volna. Most azonban odamentem, kopogtattam, majd benyitottam az ajtón.

Egyetlen egy ember ült bent, Filoteus atya.

Megkérdeztem, beszélhetek-e vele. Bementünk a szobájába. Ezzel minden nyugtalanságom, minden habozásom végetért.

Elmondtam minden határozatlanságomat és kételyemet. Filoteus atya azt felelte: nem érti, miért nem akarok kolostorba lépni és pappá lenni.

Talán nem látszik érthetőnek, de ebben a pillanatban mintha hályog hullott volna le a szememről. Egyszerre világosan láttam, mennyire alap-talan és fölösleges volt minden tépelődésem és bizonytalankodásom. Nyilvánvalóvá lett, hogy a szerzetesi életre van hivatásom, s minden kételyem rémkép volt csupán. Hogyan öltötték magukra mégis a valóság megtévesztő alakját? Véletlen körülmények is hozzájárulhattak ahhoz, hogy eltúlozzák és eltorzítsák a dolgokat előttem. Most azonban minden kitisztult. Békével és biztonsággal töltött el az a tudat, hogy minden rendben. Tiszta, sima és egyenes út nyílt meg előttem.

Filoteus atya csupán egyetlen kérdést tett föl:

- Biztos, hogy *trappista* akar lenni?
- Atyám – feleltem –, mindent Istennek akarok adni.

Arcán láttam, hogy válaszom kielégítette.

Úgy mentem föl a lépcsőn, mint akit a halálból hívtak vissza. Sohasem éreztem még ezt a nyugalmat, zavartalan békét és biztonságot, amely ekkor eltöltötte a szívem. Egyetlen kérdés maradt még: a trappisták is úgy vélekednek-e, mint Filoteus atya, és elfogadják-e a jelentkezésemet?

Azonnal írtam a Gethsemani apátjának, engedélyt kérve arra, hogy karácsonykor lelkigyakorlatot végezhessenek náluk. Kérésemet úgy fogalmaztam meg, hogy megérezze: jelentkezni szeretnék majd hozzájuk, de azért ne utasíthasson el, mielőtt föllábbal már a kapun belül lennék. Lera-gasztottam a borítékot, levittem és bedobtam a postaládába, aztán még egyszer kísértálmam a sötét parkba.

Az események most már gyorsan peregtek, de hamarosan még sűrűbben követték egymást. Alig kaptam meg a választ a Gethsemaniból, hogy szívesen várnak karácsonyra, amikor egy másik levél is érkezett. Megré-misztett az ismerős boríték, a kiegészítő parancsnokság pecsétjével.

Föltéptem. Rámertedtem az utasításra: azonnal jelentkezem újabb orvosi vizsgálatra.

Rögtön tudtam, mi történt. Leszállították a követelményeket, és így valószínűleg nem mentesítenek tovább a katonai szolgálat alól. Egy pillanatra úgy láttam, hogy a gondviselés kegyetlen játékot űz velem. Megismétlődik az egy évvel előbbi eset: a hivatásom akkor csúszott ki a kezemből, amikor már szinte a noviciátus kapujában álltam. Újra kezdődik hát az egész?

Zsebembe gyűrtem a papírost és betérdeltem a kápolnába. Fulladoztam egy darabig, mire ki tudtam nyögni a szavakat: „Legyen meg a Te akaratod!”. De elszántam magam arra, hogy nem hagyom összeomlani a hivatásom abban a pillanatban, amikor újra fölfedeztem.

Azonnal írtam a kiegészítő parancsnokságnak és közöltem, hogy szeretbe lépek. Halasztást kértem addig, amíg kiderül, mikor és milyen körülmények között vesznek föl.

Aztán ültem és vártam. 1941 decemberének első hetében jártunk.

Amikor Filoteus atya értesült a hirtelen jött katonai behívómról, elmosolyodott:

– Ezt igen jó jelnek gondolom a hivatását illetően.

A hét eltelt, nem jött hír a toborzó bizottságtól.

December hetedikén, advent második vasárnapján a kispapok a *Rorate Coelit* énekelték. A gyönyörű gregorián dallam még akkor is a fülemben csengett, amikor kimentem a szokatlanul meleg napsütésre. Lebballagtam a

konyhába, sajtos szendvicset kértem az egyik nővértől, becsomagoltam, és elindultam a Two Mile-völgy felé.

A völgy keleti lejtőjén fölkapaszkodtam a dombra, s elértem a sűrű szélét. Egy szélvédett, napos helyen leültem egy csomó megbarnult páfrány közé. A domb alján, az út mellett kis falusi iskola állt, távolabb, a völgy torkában, az Alleghany közelében néhány kis tanya. A levegő meleg és csöndes volt, csak a távoli olajszivattyúk zakatolását lehetett hallani az erdőn túlról.

Ki gondolna arra, hogy valahol a földön háború folyik? Itt zavartalan béke vett körül. Néhány nyúl bújt elő, és játszadozni kezdett a páfrányok közt.

Valószínűleg utoljára látom ezt a helyet. Hol leszek egy hét múlva? Isten kezébe tettem le mindent. Semmit sem tehetek, csak az ő irgalmára bízhatom magam. Pedig akkor már igazán tudhattam volna, hogy ő sokkal inkább vigyáz ránk, mint mi magunk. Csak akkor kerülünk zavarba és bajba, csak akkor tör ránk pusztulás és fájdalom, ha visszautasítjuk az ő segítségét, ellenállunk az ő akaratának.

Délután visszaindultam a kollégium felé. Két-három mérföld lehetett az út a folyón átvezető vasúti hídig, s még egy fél onnan hazáig. Lassan sétáltam a vágányok mellett, a kollégium felé közeledve. Befelhősödött, s közeledett az alkonyat. Amikor az egyetem területére értem, és a betonúton a lakások felé haladtam, két másik civil tanárral találkoztam. Élénken beszélgettek valamiről, s amint közeledtem, odakiáltottak:

– Hallottad, mi történt? Hallgattad a rádiót?

Amerika belépett a háborúba.

Másnap reggel, Szeplőtelen Fogantatás ünnepén az összes nővér, aki a konyhán és a mosodában dolgozott, egybegyűlt szentmisére a kollégium kápolnájában. Ritkán mutatkoztak így a nyilvánosság előtt. A védőszentjüket ünnepelték. Az első padosrok megteltek kék és fehér szerzetesruhákkal. Konrád atya – pirosarcú, pocakos barát, a filozófia professzora, olyan természetes, mint Aquinói Szent Tamás –, szomorú kis beszédet mondott, félig elbújva a szentély gerendáit tartó egyik oszlop mögött: Pearl Harbour-ról beszélt.

A kápolnából a postára mentem. Ott találtam a kiegészítő parancsnokság levelét. Közölték, hogy a fölülvizsgálatot egy hónappal elhalasztják.

Megkerestem Thomas atyát, és elmondtam, mi történt. Engedélyt kértem arra, hogy rögtön távozhassam. Ajánlólevelet is kértem tőle. Aztán összeültünk az angol tanszéken, hogy csoportjaimat a félév hátralevő részére closszuk csodálkozó tanártársaim között.

Ruhám legnagyobb részét összecsomagoltam, s egy ládában elküldtem a Barátság Házának és a harlemi négereknek. Könyveim többségét a polcon hagytam, Ireneus atyának és a könyvtárnak, néhányat pedig egyik szemináriumi barátomnak adtam, akivel együtt olvastuk Duns Scotus Filoteus atya irányításával. A maradékot dobozba tettem, hogy elvigyem a Gethsemaniba. Minden más holmim belefért egy kofferba, de még így is túl sok maradt, kivéve, ha a trappisták mégsem fogadnak be a kolostorba.

Három befejezett és egy félkész regényem kéziratát szétéptem és a szeméttégetőbe dobtam. Néhány följegyzésemet olyanoknak adtam át, akik még fölhasználhatták. Valamennyi versemet, a *Journal of My Escapes from the Nazis* gépelt példányát, egy napló kéziratát meg egy vallásos versantológiához gyűjtött anyagot összecsomagoltam és elküldtem Mark van Dorennek. Minden más írásomat beraktam egy irattartóba, és föladtam Laxnek és Rice-nak, akik New Yorkban laktak a 114. utcában. Lezártam az oleani bankban levő folyószámlámat. Az angol tanszéken végzett munkámért átvettem egy csekket a pénztárostól, aki el nem tudta képzelni, minék kéri valaki a fizetését a hónap közepén. Három levelet írtam, Laxnek, a bárónőnek és a rokonaimnak, meg néhány képeslapot. Másnap, kedden délután, csodálatosan megkönnyebbülten és boldogan útrakészen álltam.

Vonatom este indult. Már besötétedett, amikor a taxi értem jött a kollégiumhoz.

– Hová, háová, professzor úr? – kérdezte valaki, amikor kofferral a kezemben kiléptem az épületből.

Nagy, általános búcsúzkodás után becsapódott a taxi ajtaja, és elindultunk. Nem fordultam hátra, hogy megnézzem a távolodó kocsit után bámuló fejeket a kapu boltíve alatt.

Amikor a városba értünk, még maradt annyi időm, hogy az Angyalokról nevezett Miasszonyunk templomába bemenjek: itt szoktam gyónni, és gyakran végeztem el a kereszutat is. A templom üres volt. Szent József szobra előtt egy-két gyertya pislákol még, a csöndes félhomályban az örökmécs fénye világított. Tíz-tizenkét percig térdeltem ott a csöndben, anélkül, hogy megpróbáltam volna felfogni vagy megérteni azt a határtalan, mélységes békét és hálát, amely szívemet betöltötte, és fölszállt a tabernákulumban jelenlevő Krisztushoz.

Jim Hayes, aki előadásaim nagyrészét átvette, kint várt az állomáson. Átadta az angol tanszék ajándékát: öt misét mondatnak értem. Aztán

megjött a buffalói vonat a fagyos, ólmos esőben. Beszálltam, és ezzel elszakadt az utolsó szál is, amely az eddig ismert világhoz kötött.

A szó földi, erkölcsi értelmében tényleg meghaltam.

Ez az utazás, az átmenet ebből a világból egy új életbe olyan volt, mintha valami furcsa, új közegben repülnék: a sztratoszférában. Mégis a jólismert föld vett körül: hideg téli eső csíkozta be a vonat ablakait, amint a sötét hegyek között haladtunk.

Buffalo után egyik gyárat hagytuk el a másik után. Kéken világítottak az esőben: egész éjjel gyártották a fegyvereket. Az egész olyan volt, mint-ha akváriumban lennénk. Erie az utolsó város, amelyiknek a nevére emlékszem, utána elaludtam. Clevelandon is keresztülhaladtunk, de én már nem vettem róla tudomást.

Az utolsó pár hónapban az éjszaka közepén rendszeresen fölkeltem, és éjjeli istentiszteletként elmondtam az olvasót. Most is kértem Istent, ébresszen föl Galion-nál, Ohióban, hogy elvégezhessem. Az éjszaka közepén, Galionból indulóban csakugyan fölébredtem. Ott kezdtem el mondani az olvasót, ahol vonatunk keresztezte az Erie vonalat. Erre mentem először a Gethsemaniba előző tavasszal. Utána újra elaludtam, a kerekék vidám zenéje ringatott el.

Hajnalban értünk Cincinnati-ba. Az uttasszolgálat alkalmazottjától elkértem néhány katolikus templom címét. Taxiba ültem, és elmentem a Xaveri Szent Ferenc templomba. Éppen akkor érkeztem oda, amikor mise kezdődött a főoltárnál. Részt vettem a szentmisén, megáldoztam, aztán visszamentem az állomásra, megreggeliztem, és felszálltam a louisville-i vonatra.

A nap már magasan járt az égen. Csupasz, sziklás völgyekre, szegényes földekre, bozótos, sovány mezőkre esett a fénye. Néhány fa, pár fűz a partok mentén, aztán időnként egy-egy szürke kunyhó. Az egyik kunyhó előtt valaki fejszével fatörzset hasogatott. Arra gondoltam: ha Isten akarja, nemsokára én is ezt teszem.

Furcsa érzés fogott el. Mérföldről mérföldre hihetetlenül erősödött sóvárgásom a kolostor után. Paradox módon ugyanakkor valami nagy belső nyugalom, szinte közhőy erősödött bennem. Mi lesz, ha nem fogadnak be? Akkor belépek a hadseregbe. Így szerencsétlenül járnék? Egyáltalán nem. Ha mindezek után a kolostor visszautasít, és be kell vonulnom, akkor nyilvánvalóan ez Isten akarata. Mindent megtettem, amit tehettem, a többi az ő kezében van. Bár egyre ellenállhatatlanabban és erősebben vágyódtam a kolostorba, mégis a legkevésbé se zavart az a gondolat, hogy a kolostor helyett esetleg egy katonai táborban találom magam.

Szabad voltam. Fölfedeztem a szabadságomat. Istenhez tartoztam, nem saját magamhoz: és aki hozzá tartozik, az szabad. Szabad a földi élet minden szorongásától, aggodalmától, bánatától, a földi dolgok szeretetétől. Mi a különbség az egyik hely és a másik, az egyik ruha és a másik között, ha az életünk Istenhez tartozik, és egészen az ő kezébe helyeztük magunkat? Egyedül az áldozat számított, az, hogy akaratomat egészen neki adtam át. A többi mellékes.

De azért egyre erősebben és erősebben imádkoztam Krisztushoz, a Szeplőtelen Szűzhöz, és egész litániára való kedves szentemhez: Szent Bernáthoz, Szent Gergelyhez, Szent Józsefhez, Keresztes Szent Jánoshoz, Szent Benedekhez, Assisi Szent Ferenchez, a Kis Virághoz, és a többiekhez, hogy mindenáron juttassanak be a kolostorba.

Azt is tudtam, hogy ha Isten úgy akarná, hogy a hadseregbe kerüljek, akkor az lesz a jobb és a boldogítóbb számomra. Mert boldogság csak ott van, ahol az igazság és a valóság egybeesik azzal az akarral, amely minden legigazabb tökéletességéhez vezet el: az Isten akaratával. Egyetlen boldogságunk van: neki tetszeni. És egyetlen szomorúságunk: ellenszegülni, visszautasítani valamit, elfordulni tőle, akár a legcsekélyebb dologban is, még gondolatban vagy félig-ösztönös mozdulatban is. Csak ezek hoznak bánatot, hiszen elválasztanak, elválaszthatnak, vagy legalábbis eltávolíthatnak tőle, aki a mi életünk és örömünk. Mivel pedig Isten lélek, végtelenül fölötte áll minden anyagnak és minden teremtménynek. Ezért közte és köztünk egyedül a szándék szintjén jöhet létre teljes egység: akarunk és értelmünk teljes egysége övele, szeretetben és irgalomban.

Ennek a szabadságnak a fényében léptem ki a louisville-i állomás peronjára. A győzelem érzésével járkáltam az utcákon, közben pedig arra az időre gondoltam vissza, amikor előző húsvétkor erre jártam. Olyan ujjongóan boldog voltam, hogy azt se néztem, hová megyek . . . Így sétáltam be a négerek várótermébe. A zsúfolt terem ellenséges feszültséggel telt meg, s én bocsánatkérések között kisiettem.

A Bardstowni buszon nem utaztak sokan. Találtam egy rozoga ülőhelyet. Nekiindultunk a téli tájnak, pusztai utam végső szakaszának.

Amikor Bardstownban kiszálltam, megálltam az utcán egy benzinkút előtt. Az utca kihaltnak látszott, mintha az egész város aludna. Majd megpillantottam valakit a benzinkútnál. Odamentem hozzá, és megkérdeztem, hol találok valakit, aki kivenne a Gethsemaniba. Föltette a kalapját, megindította a kocsját, és elindultunk az üres mezőkkel tarkított sík vidéken. A táj nem hasonlított a Gethsemani vidékére, nem ismertem rá mindaddig,

amíg az úttól balra alacsony, sziklás, erdős dombok nem tűntek elő. Az út elkanyarodott, s hegyes-völgyes, fás vidékre vezetett.

Aztán megpillantottam a magas, ismerős templomtornyot.

Meghúztam a kapucsengőt. Tompán kondult az üres udvarban. Embereim beszállt a kocsijába és elment. Senki sem jött elő. Aztán valaki megmozdult a kapusházban. Nem csöngettem újra. Hirtelen kinyílt az ablak, és Matthew testvér tiszta szemével, őszülő szakállával kinézett az ablak rácsain.

– Jó estét, testvér – mondtam.

Megismert, a táskámra pillantott, és így szólt:

– Most már ugye itt marad?

– Igen, testvér, ha imádkozik értem – válaszoltam.

A testvér bólintott, és fölemelte a kezét, hogy becsukja az ablakot:

– Ezt csináltam eddig is – mondta –, imádkoztam magáért.

IV

A szabadság édes íze

1

A kolostor: iskola. Olyan iskola, ahol Isten megtanít arra, hogyan lehetünk boldoggá. Boldogságunkat Isten boldogságából merítjük: az Ő korlátlan szabadságának tökéletességéből, – az Ő szeretetének tökéletességéből.

Ehhez azonban meg kell gyógyítanunk Isten hasonlóságára teremtett, igazi természetünket. Meg kell tanulnunk szeretni. Ez a tanulás gyógyít meg bennünket. Hiszen lényünk legmélyén, a szabadságunkban Istenhez hasonlítunk. Szabadságunk pedig csak az önzetlen szeretetben virágozhat ki, – Istent kell szeretnünk önmagáért, mert ő az Isten.

A szeretet az igazságban kezdődik. Mielőtt Isten megajándékoz szeretetével, meg kell tisztítania lelkünket a benne rejtőző hazugságoktól. A leggyökeresebben úgy szakadhatunk el önmagunktól, hogy megundorodunk a bűneink által eltorzított lényunktől, és megszeretjük Őt, amint visszatükröződik szeretetével újjáalkotott lelkünkben.

Ez a szemlélődő élet értelme. A szemlélődő kolostorok életrendjét látólag értelmetlen apró szabályok és előírások, böjtölés és engedelmesség, vezeklés, megaláztatás és munka tölti ki. Mindez azonban azt szolgálja, hogy emlékeztessen bennünket arra, mik vagyunk mi, és ki az Isten, – hogy önmagunk látványa fölkavarja a gyomrunkat, és Istenhez fordítson bennünket. Végül pedig megtaláljuk Őt önmagunkban, saját megtisztult természetünkben, amely az Ő mérhetetlen jóságának és végtelen szeretetének tükrévé lett ...

2

Matthew testvér tehát bereteszelte mögöttem a kaput, s ezzel bezárt új szabadságom négy fala közé.

Semmi más környezet nem illett volna jobban szabadságom kezdeté-

hez. Halott, csupasz és üres kertbe léptem be. A múlt áprilisban itt látott virágok mind eltűntek. A nap elbújt az alacsony felhők mögé, s jeges szél fűtült a szürke fű és a betonjárdák fölött.

De ekkor már megszületett bennem a szabadság élete: mindebből semmi sem izgatott már. Nem virágokért vagy a kellemes éghajlatért jöttem a Gethsemaniba, – bár be kell vallanom, hogy csalódtam a kentucky-i telekben. Egyébként időm se jutott arra, hogy kigondoljam, milyen éghajlati viszonyok között élnek a legszívesebben. Életre–halálra elfoglalt az a feladat, hogy megtaláljam Isten akaratát. S ez a probléma még nem oldódott meg véglegesen.

A végső kérdésre még nem kaptam választ: befogadnak-e a kolostorba? Fölvesznek-e a noviciátusba, hogy cisztercita lehessenek?

Joachim atya, a vendégek gondozója kijött a kolostor kapuján, és skapuláréja alá rejtett kézzel, földre süttött szemmel átvágott a kerten. Csak akkor pillantott föl, amikor odaért hozzám.

Arcán mosoly suhant át:

– Ó, ön az? – azt hiszem, ő is imádkozott értem.

Közbevágtam, nehogymegkérdezze, itt akarok-e maradni.

– Igen atyám, most szeretnék belépni a noviciátusba, ha lehet.

Újra elmosolyodott. Bementünk a házba. Minden kihaltnak látszott. Letettem a bőröndömet a nekem kijelölt szobában, és a templomba siettem.

Hiába vártam, hogy Krisztus és az angyalok hatalmas üdvívalgással fogadjanak, – legalábbis az érzékelhető világban. A hatalmas templom olyan volt, mint egy kriptá, s az egész épület jéghideg. De ezt se bántam. Az se zavart, hogy még imádság közben sem jutott eszembe semmi különleges. Csak ott térdeltem némán, hallgattam a munka zaját és a fűrészek hosszú, panaszos zúgását, amint főlhallatszott a fűrészmalomból.

Aznap este a vacsoránál egy másik jelölttel is találkoztam, – idősebb, fogatlan, őszhajú ember, hatalmas pulóverben. A szomszédságban dolgozott farmerként. S miután évekig élt a kolostor árnyékában, végülis elhatarozta, hogy belép laikus testvérként. De aztán nem maradt itt.

A következő napon még egy harmadik jelöltre is rábukkantam. A követő, zavartképző fiatalember aznap reggel érkezett Buffalóból. Ő is pap szeretett volna lenni, mint én. Joachim atya egymás mellé tett bennünket, hogy – néma csöndben – együtt dolgozzunk, mosogassunk és a padlót takarítsuk. Mindketten elmerültünk rajzó gondolatainkban, s egyikünket se piszkálta a vágy, hogy beszélgetni kezdjünk.

A nap során percenként gratuláltam magamnak, hogy a beszélgetéseknek végre véglegesen végeszakadt, – feltéve, ha befogadnak.

Nem tudtam eldönteni, hogy majd ők küldenek-e el az apát atyához beszélgetésre, vagy pedig azt várják, hogy magamtól menjek el hozzá. De a reggeli munka végére ez a probléma megoldódott.

Visszamentem a szobámba, s törni kezdtem a fejem azon a *Lelki Útmutatón*, amelyet Joachim atya hozott. Ahelyett, hogy nyugodtan végigolvastam volna azt a fejezetet, amely pontosan rám vonatkozott, – a vendégházban tartózkodó jelöltek kötelességeiről –, lapozgatni kezdtem a két vékonyka kötetet, hátha valahol rábukkanok a ciszterci hivatás tiszta és szabatos leírására.

Könnyű kijelenteni, hogy „a trappisták az imádság és a vezeklés életére kaptak hivatást”, hiszen bizonyos értelemben mindenki ilyen életre kapott meghívást. Azt is könnyű elmondani, hogy a ciszterciek egészen a szemlélődésnek szentelik magukat, s nem folytatnak tevékeny életet. De ez sem mond semmi pontosat az életünk igazi céljáról, s nem jelöli meg, miben is különböznek a trappisták a többi, úgynevezett „szemlélődő rendtől”. Hiszen mindig újra előbukkan a kérdés: „Mit is értünk szemlélődésen?”

A *Lelki Útmutatóból* megtudtam, hogy „a szentmise, a zsolozsma, az imádság és a lelkiolvasmány, tehát a szemlélődő élet gyakorlatai töltik ki napunk nagyrészét”.

Ez a mondat mereven hangzott, és nem adott kielégítő választ. A „lelkiolvasmány” szót homályosnak éreztem, és máskor bizonyára elborzasztott volna az is, hogy a szemlélődő életet „gyakorlatok” töltik ki. De amikor beléptem a kolostorba, szilárdan elhatároztam, hogy életem hátralevő részére ezt a nyelvezetet fogadom el. Hasznomra is vált ez a belenyugvás, mert manapság a szerzeteséletnek egyik kellemetlen mellékszöngéje az, hogy a lelki táplálék nagyrészét franciából átgyötört, nyakatekert angol-sággal találják föl.

Nem tudom megmondani, mit értettem akkor a szemlélődő életen. De azt sejtettem, hogy bizonyára több, mint órákon át tartó üldögélés a templomban vagy valahol másutt, ahelyett, hogy megtanulnánk prédikálni vagy iskolában tanítani vagy könyvet írni vagy beteget látogatni.

Pár sorral lejjebb az *Útmutatóban* néhány óvatos szót találtam a szemlélődésről. Eszerint a szemlélődéshez nem lehet „eljutni”, ezt legfőképpen, néha, Isten „kegyeskedik” megadni. Mellbe vágott ez a „kegyeskedik”. Szinte úgy hangzott, mintha a kegyelem krinolinos ruhában ereszkedne

alá. Amennyire én látom, amikor a lelkikönyvek ilyesmit írnak, hogy „a belénköntött szemlélődést Isten néha kegyeskedik megadni”, akkor valóban azt állítják: „a belénköntött szemlélődés csak a szentek dolga – de te: takarodsz tőle mindjárt!” Az *Útmutató* eredeti francia szövegében nem hangzik olyan ridegen, mint a fordításban. A könyv hozzát teszi azt is, hogy a szerzetesek – tiszta szándékkal – kérhetik maguknak ezt a kegyelmet Istentől, sőt a ciszterci élet általában tökéletesen fölkészíti a befogadásra. A francia kiadás még azt is hozzát teszi, hogy a cisztercieknek *kötelességük* úgy élni, hogy azáltal fölkészüljenek a misztikus imádságra.

Mégis az a benyomásom támadt, hogy a szemlélődés könnyen másodlagossá válhat a trappista kolostorokban, s ha titokban arra vágyódom, amit a kegyes kézikönyvek a lelkiélet „csúcsainak” neveznek, akkor igen óvatosan kell fogalmaznom. Más körülmények között ezen fölháborodtam volna, de most egyáltalán nem zavart: végül is mindez csupán elméleti kérdés. Egyesegyedül azzal kellett törődnöm, hogy Isten akaratát teljesítem, hogy belépjek a kolostorba, ha megengedik, és fogadjak el mindent úgy, ahogyan ott találok, és ha Isten akarna velem „kegyeskedni”, nosza, megteheti és „kegyeskedhet”. Minden más részletkérdés.

Amint letettem az *Útmutatót*, hogy egy másik csikorgó angol nyelven írt könyvet is átnézzek, kopogtak az ajtón.

Egy szerzetes állt ott, akit még sose láttam. Tagbaszakadt ember, fehér hajjal és erős, előreugró állal. Bemutatkozott, hogy ő a noviciusok magisztere. Még egyszer rápillantottam kemény és határozott állkapcsára, és azt mondtam magamban: „Fogadni merek, hogy a noviciusoknak nem néz el semmi számárságot!”

De ahogy megszólalt, kiderült, hogy a magiszter atya csupa egyszerűség, finomság és kedvesség. Az első órától kezdve jóba lettünk egymással. Nem szerette a szertartásos formákat. Messzire elkerülte a megalázásoknak színpadiasan kidolgozott módszerét, amely régen beárnyékolta a trappisták jóhírét. Ha azokat a módszereket követte volna, akkor most durván bevágja az ajtót, és gorombán rámförmed: azért lépek-e a szerzetbe, mert menekülök a rendőrségtől?

De ő mellém ült, és csak ennyit mondott: „Nem fél a hallgatástól?”

Kézze-lábbal tiltakoztam: egyáltalán nem ijeszt meg, sőt elbűvöl, és máris a mennyben érzem magam.

– Nem fázik itt? – kérdezte. – Miért nem csukja be az ablakot? Elég meleg a pulóver?

Elszánt bátorsággal bizonygattam, hogy olyan melegem van, mint egy

piritóskenyérnek, de azért becsukatta velem az ablakot.

Fabian testvér ugyanis, aki abban az évben a vendégházban dolgozott, borzalmas történetekkel rémisztgetett: olyan hideg van, hogy amikor az ember reggel fölkel és lebotorkál a kórusra, a térdei összeverődnek, a foga pedig olyan hangosan vacog, hogy alig hallja az imádságot. Ehhez a gyötrelmez próbáltam hozzászoktatni magam, s ezért ültém kabát nélkül a nyitott ablaknál.

– Tanult valamit latinul? – kérdezte az atya.

Elmeséltem neki Plautus és Tacitus tanulmányaimat. Elégedetten bólogatott.

Sok más is szóba került. Tudok-e énekelni? Beszélek-e franciául? Mi indított arra, hogy ciszterci legyek? Olvastam-e már erről a rendről? Olvastam-e Szent Bernát életét Dom Ailbe Luddytől? Ilyesmikről beszélgettünk.

Egyre jobban belemelegedtünk, én pedig egyre nehezebben szántam el magam arra, hogy ráraakjam azt a nagy, sötét terhet, amely még mindig nyomta a lelkemet: hogyan mondjam el ennek a jó trappistának megtérésem előtti életemet? Mindazt, ami már egyszer visszatartott a papi hivattól. Végül is azért pár mondatot beszámoltam erről is.

– Mikor keresztelkedett meg? – kérdezte a magiszter atya.

– Három éve, atyám.

Szavaim nem lepték meg. Csak annyit tett hozzá: tetszik neki, ahogyan elmondtam neki azt, amit kellett, s majd megbeszéli az apáttal. Ezzel el is ment.

Ezután is számítottam rá, hogy majd kihallgatásra hívnak az előljárhoz, de nem került rá sor. A következő napokban a kövér buffalói fiúval a padlót fényesítettük, majd lementünk a templomba, és betérdeltünk a padba a Szent József oltár előtt, mialatt a szerzetesek a zsolozsmát énekeltek. Aztán visszamentünk a vendégházba, megettük a rántottát, sajtot és tejet. Az „utolsó ebéden”, ahogy Fabian testvér nevezte, egy-egy szelet Nestlé csokoládét csúsztatott a kezünkbe, s odasúgta:

– Tom, azt gondolom, jókorát csalódik majd, ha meglátja a terített asztalt, amikor ma este bemegy az ebédlőbe.

Aznap este? Szombat volt, Szent Lucia napja. A csokoládét majszolva mentem vissza a szobámba, és másolni kezdtem akkor írt búcsúversemet Bob Laxnek és Mark van Dorennak. Közben bejött Joachim atya. Amikor megmondtam, mit csinálok, arcát kezébe temetve föl kacagott.

– *Költemény?* – kacagott, és otthagyt.

Azért jött, hogy tovább fényesítse velünk a padlót. A kövér buffalói fiú meg én tehát újra térden csúszkáltunk a hallban, de már nem soká. A magiszter atya azzal jött be, hogy szedjük össze a holminkat és menjünk vele.

Fölvettük kabátunkat, csomagunkat, és elindultunk lefelé, Joachim atyára hagyva, hogy befecseze a padlót.

Lépteink visszhangzottak a nagy lépcsőházban. A lépcső alján, az „Egyedül Isten” fölirat alatt feltucat helybéli farmer álldogált, kezében kalappal. Gyónásra vártak. Mintha valami névtelen, jelképes küldöttség búcsúztatna a civil világ nevében. Ott állt egy ünneplőruhás, udvarias öregember is, négynapos szakállal. Amint elmentem mellette, színpadias mozdulattal feléje fordultam, és odasúgtam:

– Imádkozzék értem.

Ünnepélyes bólintással jelezte, hogy szívesen, és az ajtó becsukódott mögöttük. Ekkor fogtam föl, hogy a legutolsó civil pillanatomban is a régi Thomas Merton bújt elő belőlem, aki már két világrészt körül-nyagképződött.

A következő percben annak az embernek asztalánál térdeltünk, aki teljes földi és lelki hatalommal rendelkezett a kolostor és minden tagja fölött. Közel ötven éve élt a rendben, de jóval fiatalabbnak látszott a koránál, akkora belső energia sugárzott belőle. Ötven éve keményen dolgozott, ez azonban egyáltalán nem merítette ki, sőt megedzette és fölfokozta életerejét.

Dom Frederic belétemetkezett egy levélhalmazba, amely a többi papírheggyel együtt elborította az asztalát. Mégis látszott, hogy a tengernyi munka sem tudja ellepni, – ő tartja mindet a kezében. Mióta a kolostorban élék, nemegyszer elcsodálkoztam azon, hogy milyen csoda segítségével tud ennyi mindent irányítani, –de kétségtelenül meg tudja tenni.

Az apát atya olyan könnyedén és szívélyesen fordult felénk, mintha semmi más dolga nem lenne, csak az, hogy néhány kezdeti jótanácsot adjon két jelentkezőnek, akik elhagyják a világot, hogy trappisták legyenek.

– Mindketten – mondta – vagy jobbá teszik a közösséget, vagy rosszabbá. Mindaz, amit csinálnak, hat a többiekre. Ez a hatás lehet jó vagy rossz, aszerint, hogy melyiket akarják. A mi Urunk sohasem vonja meg kegyelmét ...

Már nem emlékszem, hogy idézte-e Faber atyát. De atyánk szereti idézni őt, valószínűtlen, hogy éppen aznap ne tette volna.

Megáldott minket, megcsókoltuk a gyűrűjét és kijöttünk. Búcsúzóul a

lelkünkre kötötte, hogy legyünk jókedvűek, de megfontoltak, és Jézus, Mária neve legyen állandóan az ajkunkon.

A hosszú, sötét hall másik végén beléptünk egy szobába, ahol három szerzetes ült írógép mellett. Áadtuk töltőtollunkat, karóránkat, készpénzünket a pénztárosnak. Aztán aláírtunk egy nyilatkozatot, megígérve, hogy a kolostor elhagyása esetén sem fogjuk perelni a szerzeteseket végzett munkánk hátralékos béréért.

Ezután beléptünk az ajtón a kolostor elzárt részébe.

Ekkor láttam először a kolostornak ezt a részét, ahol még sose jártam, – a kerengő mögött húzódó, hosszú épületet, ahol a szerzetesek élnek, s ahol a munka és az imádság szünetében összejönnek.

Ez a rész éppen az ellentéte volt a nyitott, hűvösen tartózkodó kerengőknek. Először is melegebb volt. A falakon hirdetőtáblák, a közeli sütődéből friss kenyér illata áradt. Szerzetesek jöttek és mentek, kámzsával a karjukon. Arra vártak, hogy fölvegyék, amikor a harang a munka végét jelzi. Megálltunk a szabóműhelyben, mértéket vettek rólunk, aztán beléptünk a noviciátus ajtaján.

A magiszter atya megmutatta, hol a kápolna. Pillanatra letérdeltünk az Oltáriszentség előtt a sima, meszelt teremben. Az ajtó egyik oldalán jó barátomnak, Szent Johannának, a másikon meg persze a Kis Virágnak a szobrát láttam.

Innen az alagsorba mentünk: zörgő mosdótálak között itt nyüzsögtek a noviciusok, – szappannal és vízzel teli szemmel tapogatóztak törülközőik után.

A magiszter atya kihalászta azt, akit talán leginkább elvakított a szappanhab. Megkérte, hogy viselje gondomat a templomban.

– Ő lesz az őrangyala – magyarázta, és hozzátette: – A tengerészgyalogosoknál szolgált.

3

A liturgikus naptár szerint aligha lehet jobbkor belépni a szerzetbe, mint adventben. Az ember egy új liturgikus év elején kezd új életet, lép be egy új világba. Az egyház minden énekében, minden Krisztussal és Krisztusban elmondott imájában égő vággyal kiált kegyelemért, segítségért, a Messiás, a Megváltó eljövételéért.

A szerzetes lelke az a Betlehem, ahol Krisztus a világra születik, – hiszen Krisztus születik meg azokban a lelkekben, akik újra hasonlónak lesz-

nek hozzá a kegyelemben. Bennük különleges módon Krisztus istensége vesz lakást az Atyával és a Szentlélekkel együtt. Szeretetének erejével ebben az „új megtestesülésben” „Krisztus képmásává” lesz az ember.

Ezt a Betlehemet készíti elő az adventi liturgia az égő vágy himnuszai-val és énekeivel.

Lelkünknek ezt a törekvését fölerősíti az is, hogy körülöttünk a világ halott. Az élet eltűnt a föld színéről, a fák csupaszon állnak. A madarak éneke elhallgat, a fű megbarnult és elszürkült. Az emberek csákányokkal mennek ki a mezőkre, hogy fagyökereket ássanak ki. A nap nem folytonos sugárzással árasztja fényét, csupán egy-egy halvány villanása ér el hozzánk, ahogyan ezt John Donne is megrajzolta Szent Lucia tiszteletére írt himnuszában.

Az apátsági templom hideg kövei azonban olyan énektől visszhangzottak, amelyben égő tűz, tiszta, mélységes vágy izzik: a gregorián ének kemény, tiszta lángja. Mélyebbre hatol a szokásos érzelmeknél, így aztán nem lehet ráunni soha. Nem ráncigál ki az érzések nyílt, védtelen világába, ahol ellenségeink: az ördög, saját fantáziánk és megromlott természetünk minden alacsony indulata ledöfhet és darabokra szaggathat bennünket. Befelé vonz s elringat az összeszedettség békéjében, és elvezet Istenhez.

Őbenne megpihenhetünk, hisz meggyógyít rejtett bölcsességével.

Ezen az első estén a kóruson először próbáltam énekelni a gregoriánt, – miközben életem legkínzóbb megfázásával bajlódtam. Ez lett az eredménye bölcs kísérletemnek, ahogyan hozzá akartam szoktatni magam a kolostor hidegéhez.

Szent Lucia vespérásában a *Commune Virginum* zoltárait énekeltük, de az olvasmány már advent második vasárnapjáról szólt. Aztán pedig fölcsendült a gyönyörű adventi himnusz, a *Conditor alme siderum*.

Milyen mértéktartóan egyszerű, mennyire harmonikus és erőteljes ez a himnusz! Monumentális fölépítése olyan tökéletes, hogy fölülmúlja a világi zene legnagyobb alkotásait is – többet mond Bachnál egyetlen oktáva szűk keretei között. Azon az estén megéreztem, hogyan szárnyalnak föl ezen a dallamon Szent Ambrus ősrégi szavai, s hogyan telnek meg új erővel és lágyassággal, meggyőződéssel és jelentéssel. Szépséges tűzben virágoznak ki Isten előtt: föllángolnak itt a kövek között, s aztán elhalnak a boltívek sötétjében. Elhaló visszhangjuk nyomán lelkünk megtelik békével és kegyelemmel.

Amikor a *Magnificat*ot kezdtük énekelni, sírás fojtogatta a torkom, –

hiszen most kerültem be a kolostorba. A hála és az öröm könnyei törtek elő a szememből, amint száraz és rekedt torkomból előkrárogtam a szavakat: végre csakugyan itt vagyok a kolostorban, és Isten liturgiáját énekelhetem együtt az Ő szerzeteseivel.

Ettől kezdve a zsolozsma minden nap az Istenhez könyörgő, régi próféták szívbemarkoló imáját zengte, akik az Úrhoz kiáltanak, hogy küldje el a Megváltót. *Veni, Domine, noli tardare: relaxa facinora plebis tuae.* A szerzetesek ugyanilyen szenvedélyes szóval folytatták a könyörgést, sziklaszárdan bízva a kegyelemben, Isten köztük való jelenlétében. Vitatkoztak vele és panaszkodtak neki, mint a régi próféták: Mi van veled, Uram? Hol a mi Megváltónk? Hol a Krisztus, akit megígértél? Alszol, Uram? Elfeledkeztél rólunk, hogy még mindig nyomorúságban, a háború és a gyötrellem árnyékában eltemetve élünk?

Bár a kórusban az első estén előntöttek az érzelmek, az első napokban nemigen adódott rá alkalmam, hogy örüljek az úgynevezett vigasztalásoknak. Nehéz vigasztalgatni azt, akit ilyen tompulttá tesz egy buta megfázás, mint engem. Ehhez járult még a szerzetesi élet ezernyi apró részlete, amihez eleinte hozzá kellett szoknom.

A kolostort most már belülről láttam, mondhatnám, a templom szentélyéből, nem pedig a látogatók erkélyéről, – a noviciátusból, nem pedig a ragyogó és jólfűtött vendégházból. Most már szemtől-szembe láttam a szerzeteseket: nem valami álomban vagy középkori regényben szemléltetem őket, hanem hideg és kérlelhetetlen valóságukban. A közösséget eddig egységes egészként láttam: a névtelen és szertartásos liturgia lenyűgöző erejében, amely az emberi testet valahogyan magának Krisztusnak a személyiségébe öltözteti föl. Most mindez alkotórészeire hullott: közvetlen közlől szemlélhettem, minden jó és rossz, kellemes és kellemetlen részletével együtt.

Abban az időben Isten már eléggé kinyitotta szemem ahhoz, hogy legalább homályosan meglássam: a szerzetesi életnek egyik legfontosabb föltétele, a szerzetesi hivatásnak – legyen az akár jezsuita vagy ferences, ciszterci vagy kartauzi – első és alapvető próbaköve: hajlandók vagyunk-e elfogadni annak a közösségnek az életét, amelyben mindenki többé-kevésbé tökéletlen.

Ezek a tökéletlenségek kisebbek és lényegtelenebbek, mint a világban élők hibái és bűnei. Mégis könnyebben észrevesszük őket, és jobban bánunk bennünket, mert önkéntelenül is a szerzetesi élet csménycinek és megnövekedett felelősségének nagyítólencséjén át látunk mindent.

Egyesek még a hivatásukat is elveszítik, mert azt látják, hogy az ember negyven, ötven, hatvan évet is eltölthet egy kolostorban anélkül, hogy rossz természete megváltoznék.

Mégis, most már, hogy beléptem a Gethsemaniba, alaposan körül akartam nézni, milyen is itt az élet.

Hatalmas, vastag falú, zöldre és fehérre festett épületben laktunk. A falakra sokhelyütt jámbor jelképeket és feliratokat festettek. Ilyesmiket: „Ha valaki szerzetesnek tartja magát, de a nyelvét nem fékezi, akkor a hite hiábavaló.” Sose értettem egészen, mire jók ezek a föliratok, mert egyszer elolvastam ugyan őket, de attól kezdve rájuk se néztem. Folytonosan a szemem előtt vannak ugyan, de oda se pillantok többé.

De nem a vastag, fűtetlen falak voltak számomra a fontosak, hanem az, ami köztük történik.

A házban csupa fehérruhás, barna köpenyes embert láttam. A laikus testvérek szakállal, a többiek szakáll nélkül, szerzetesi tonzúrával. A legkülönbözőbb korúak voltak, de többségükben inkább fiatalok. Becslésem szerint a noviciusokkal együtt a közösség átlagos életkora jelenleg nemigen lehet több harminc évnél.

A közösség rendes tagjai némileg másképpen éltek, mint a noviciusok. A papok és a fogadalmas testvérek jobban elmélyedtek olyan dolgokban, amelyeket a noviciusok még meg sem értettek. A noviciusok áhitatosabban mozogtak, áhitatuk azonban felszínesebb lehetett.

Általános megfigyelésként mondhatnánk, hogy a legszentebb szerzetesek nem azok szoktak lenni, akikről csak úgy sugárzik az áhitat, ha letérdelnek. Ünnepeken sohasem a szentek szoktak extázisba esni a kóruson. Többnyire a legnehezebb természetűek azok, akik fénylő szemekkel bámulják a Miasszonyunk szobrát.

A noviciusok külső jámborsága még ártatlan és spontán, jól is áll nekik ebben a helyzetben. Rögtön megszerettem a noviciátust, megtetszett az itt uralkodó lelkesedés, elevenség és jókedv.

Tetszett az, ahogy a noviciusok hangtalanul bosszantották egymást. Tetszett, ahogy a jókedv csöndes hullámlása egyszer-egyszer kitört, és időnként megrengette az egész „scriptóriumot”. Szinte az összes novicius jól ismerte és őszintén vállalta a szerzetesi élet követelményeit. Gyorsan elsajátították a szabályokat, és önkéntelen könnyedséggel, szőrszálhasogatás nélkül megtartották őket. Néha feltört eredeti jó humoruk, és ilyenkor arcuk úgy ragyogott, mint a gyermekeké, bár némelyikük már nem volt fiatal.

A legjobbak éltek a legegyszerűbben, a legkevésbé feltűnően: az átlagos szabályok szerint viselkedtek, minden cirkusz és látványosság nélkül. Nem vonták magukra a figyelmet, egyszerűen megtették azt, amit kellett. Mégis mindig ők voltak a legboldogabbak és legbékésebbek.

Két szélsőség között álltak a középben. Egy-ketten mindent túlzásba vittek; olyan aggodalmaskodóan követtek minden szabályt, hogy az már inkább paródiának látszott. Pusztán saját erejükkel, akaratuk megfeszítésével próbálták szentté tenni önmagukat, – mintha ez csak rajtuk állna, s még Isten sem segíthetne. Mások viszont keveset vagy semmit sem tettek saját megszentelődésükre, mintha az eredményhez semmi közük se lenne: Isten majd egy szép napon megjelenik, glóriát illeszt a fejükre, és ezzel minden el van intézve. Követték a többieket, úgy-ahogy megtartották a szabályokat, de amint kicsit rosszul érezték magukat, azonnal követelni kezdték azokat a könnyítéseket, amelyeket addig még nem harcoltak ki maguknak. Különbösen pedig hol vidáman és a többit zavarva lármáztak, hol pedig morcosan nekikeseredtek az életnek, hideg borogatásként lehűtve az egész noviciátust.

Többnyire e két véglethez tartozók hagyták el a szerzetet és tértek vissza a világba. A normális, jóhumorú, türelmes és engedelmes emberek viszont bent maradtak. Ezek nem tettek semmi rendkívülit, csak megtartották az általános szabályokat.

Hétfő reggel gyónni mentem. Kántorbőjt hete volt, s az összes noviciusok a rendkívüli gyóntatóhoz mentek. Abban az évben Odo atya látta el ezt a feladatot. Letérdeltem a kis, nyitott gyóntatószékbe, és őszinte bánattal meggyóntam, hogy, még a vendégházban, amikor Joachim atya megkért, hogy a kövér buffalói fiút küldjem le a nónára, én nem engedelmeskedtem. Miután leraktam ilyenfajta vétkeim terhét, annyira megzavart a szokatlan ciszterci szertartás, hogy amint Odo atya befejezte az első imádságot, elindultam kifelé a gyóntatószékből, bár még nem adta meg a feloldozást. Már fölálltam, amikor beszélni kezdett hozzám. Erre aztán mégis ott maradtam.

Meghallgattam azt, amit mondott. Igen barátságosan és egyszerűen beszélt, ilyesmiket:

– Ki tudja, hány lélek sorsa fordul azon, hogy állhatatosan kitart-e ebben a kolostorban. Isten rendeléséből talán sokan élnek a világban, akiket csak az ön hivatásbeli hűsége menthet meg. Őrájuk kell gondolni akkor, ha egyszer eléri a kísértés, hogy távozzék. A távozás kísértése pedig valószínűleg meg fogja környékezni. Akkor majd gondoljon ezekre a lel-

kekre. Lehet, hogy néhányukat ismeri. A többiekkel talán sosem fog találkozni, majd csak a mennyben. Ide mindenesetre nem jött egyedül...

A noviciátus egész ideje alatt nem kísértett meg az a gondolat, hogy távozzam. Sőt, a szerzetbe lépésem óta soha a leghalványabb vágyam sem támadt arra, hogy visszatérjek a világba. Noviciátusom alatt azonban még az a gondolat sem háborgatott, hogy elhagyjam-e a Gethsemanit, és más szerzetbe lépjek. Azt mondom, hogy nem háborgatott: eszembe jutott, de sohasem zavarta meg a békémet, mindig csupán elvi és elméleti kérdés maradt.

Emlékszem, hogy a magiszter atya egyszer kédezett erről.

– Mindig szerettem a kartauziakat – vallottam meg neki. – Ha valaha meglett volna rá a lehetőségem, inkább hozzájuk léptem volna be. A háború azonban ezt lehetetlenné tette...

– Ott nem azt a vezeklő életet találta volna, mint itt – válaszolta, s aztán másról kezdtünk beszélni.

Ez a kérdés a fogadalomtételig nem is vált problémává.

Másnap reggel, a munka végén a magiszter atya behivatott, és odaadott egy halom fehér gyapjúruhát, hogy próbáljam föl. A jelentkezők csak pár nappal befogadásuk után szokták megkapni a jelöltek ruháját. Az egymástól elszigetelten élő házakban könnyen kialakulnak ilyen eltérő szokások. A Gethsemaniban ez a szokás az egyik legutolsó hivatalos látogatásig megmaradt. Így három nappal a noviciátusba fölvételem után letettem világi ruháimat. Örültem, hogy végleg megszabadultam tőlük.

Eltartott néhány percig, mire kiismertem magam a XV. századbeli trappista alsóneműk rejtelmében. De nemsokára kiléptem a cellából, fehér ruhában és skapulárében, derekamon fehér övvel, vállamon a jelöltek szabatlan fehér köpenyével. Jelentkeztem a magiszter atyánál, hogy nevet kérjek magamnak.

Amikor ferences akartam lenni, órákat töltöttem azzal, hogy nevet kersek magamnak, – most pedig egyszerűen elfogadtam azt, amit kaptam. Egyébként is annyi minden foglalkoztatott, hogy ilyen lényegtelen apróságra nem maradt időm. Kiderült, hogy Louis testvér lesz a nevem. A kövér buffalói fiú pedig a Sylvester nevet kapta. Örültem, hogy Louis lettem, nem pedig Sylvester, bár nekem valószínűleg álomban sem jutott volna eszembe egyik név sem.

Ez a név talán egész életemen át arra akar emlékeztetni, hogy augusztus 25-én, rendi védőszentem ünnepén hajóztam át először Franciaországba. Ez a hajóút is kegyelmet hozott: hivatásom végül is talán Franciaországra

vezethető vissza, ha egyáltalán kereshetünk rá magyarázatot a természetes rendben... Az is eszembe jutott, hogy New Yorkban elég gyakran imádkoztam Szent Lajos és Szent Mihály arkangyal oltáránál a Szent Patrick székesegyházban. Az ő oltáruknál gyújtottam gyertyát, amikor megterésem első napjaiban bajba kerültem.

Rögtön a scriptoriumba mentem, fogtam egy darab papírt és rágépeltem: „MARIA LUDOVICUS TESTVÉR”, majd ráragasztottam arra a dobozra, amely megmaradt magántulajdonomat jelképezte. A kis dobozban néhány füzetet tartottam verseimmel és elmélkedéseimmel, Kereszt Szent János műveinek egyik kötetét, Gilson könyvét Szent Bernát misztikus teológiájáról, aztán leveleket Bob Laxtól, Mark Van Dorentől és John Paultól, az ontariói R. A. F. táborból.

Elnéztem az ablakon át a szűk, sziklás völgyet a noviciátus mögött, aztán a cédrusokat meg a kopár erdőket a tarajos hegygerincen. *Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo quoniam elegi eam!*

4

Januárban a noviciusok a tóparti erdőben dolgoztak. A tavat a szerzetesek létesítették, gátat építve a vízmosásban. Az erdő csöndes volt, csak a fejszék hangja csattogott a fák között, a kékesszürke, fémes víztükrör felett.

Munka közben a szerzetesek nem tartanak szünetet, hogy imádkozzanak. Az amerikai trappisták ezt nem tartják fontosnak az elmélkedéshez. Sőt, éppen ellenkezőleg, azt várják el, hogy indítsuk föl a jószándékot, aztán vessük bele magunkat a munkába, úgy, hogy beleizzadjunk, és minél többet végezzünk a munkaidő alatt. A munkát azzal tehetjük szemlélődővé, hogy időnként halkan elsuttogjuk: „Mindent Jézusért! Mindent Jézusért!”. De a fontos az, hogy keményen dolgozzunk.

Januárban még az elején álltam mindennek, nem bonyolódtam még bele az elmélkedésnek abba a képtelen rendszerébe, amelyet később követni próbáltam. A fákon keresztül néha fölpillantottam oda, ahol az apátsági templom tornya magasodott a távolban, egy cédrusokkal szegélyezett, sárga domb mögött, a háttérben kéklő hegyláncokkal. Megnyugtatót a látvány békéje. A zsoltár egyik sora jutott eszembe: *Montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui*. Hegyek veszik körül, és az Úr is körülveszi népét, mostantól fogva örökkön örökké.

Rám is áll ez a sor. Valóban elrejtett titokzatos oltalmában. Folytono-

san körülvesz szeretetével, bölcsességével és irgalmával. És ezután mindig így élhetek, napról-napra, évről-évre. Néha nagyoknak és nehéznek látszó problémák súlyosodnak rám. Mégis, mire megoldódnak, az is kiderül, hogy az általában kidolgozott válaszok nem is sokat számítanak. Mert egész idő alatt, túl az én látóhatáromon és megértésemen, Isten dolgozta ki az egészet, csöndesen és észrevétlenül, és Ő ajándékozott meg a megoldással is. Pontosabban: gondviselésének felfoghatatlanul bölcs szövőszékén a megoldást beledolgozta az életem, létem és lényegem szövetébe.

Most arra készültem, hogy beöltöztessenek a noviciusok ruhájába. Ezzel válok jogilag is a rend tagjává, és hivatalosan ez indít el a fogadalmakhoz vezető utamon. Mivel azonban még nem érkezett meg minden papírom, nem tudtuk pontosan, mikor kerülhet rá sor. A nottinghami püspöktől vártunk még levelet, mivel az ő egyházmegyéjéhez tartozott Rutland és Oakham, régi iskoláim színhelye.

Kiderült, hogy társam is lesz a beköltöztetéskor, – de nem a kövér bufalói fiú, aki már nagybőjt elején elhagyta a kolostort, miután heteken át békésen végigszunyókálta a zsolozsmákat. Visszatért Buffalóba, s nem-sokára híre jött, hogy belépett a hadseregbe.

Új társamhoz már „régi ismeretség” fűzött.

Egyik nap a töről visszajövet letettük munkacipőnket és megmosakodtunk. Az alagsorból rohantam fölfelé, amikor a lépcső sarkán beleütköztem a magiszter atyába és egy új jelentkezőbe.

Az a tény, hogy siettemben nekirohantam másoknak, csak azt mutatja, a szemlélődő élettől még jóval távolabb álltam, mint gondoltam.

A jelentkező pap volt, világi papi ruhában. Amikor másodszor szemügyre vettem az arcát, fölismertem a csontos ír vonásokat, a sötét, szarukeretes szemüvegét, kiálló pofacsontjait és pirosposzsgás bőrét. Az a kármelita volt, akivel annyit beszélgettünk a húsvéti lelkigyakorlaton a vendégházban, és összehasonlítottuk a ciszterciek és a kartauziak életét.

Mindketten ezzel a pillantással meredtünk egymásra: „Hogy kerül ez ide?” Én nem szóltam semmit, de ő ki is mondta ezt, majd a magiszter atyához fordult:

– Atyám, ezt az embert James Joyce olvasása térítette meg.

Azt hiszem, a magiszter atya nemigen hallott még James Joyce-ról. Annakidején említettem ennek a kármelitának, hogy Joyce olvasása is segített valamit a megtérésemben.

Így ketten együtt kaptuk meg a fehér ruhát nagybőjt első vasárnapján. Ő a Sacerdos nevet kapta. Ott álltunk világi ruhánkban a káptalanterem

közepén, egy tizennyolcéves noviciussal együtt, aki egyszerű fogadalmát tette le. Mögöttünk egy asztalon könyvek tornyosultak, – ezeket osztották szét a közösségben, hivatalos „böjti olvasmányként”.

Az apát atya beteg volt. Mindnyáján észrevettük, milyen nehezen küszködi végig az evangéliumot az éjjeli szertartás alatt. Ágyban kellett volna maradnia, mert elég komisz tüdőgyulladást kapott.

De persze nem maradt ágyban. A „trónusnak” nevezett kezdetleges fatákolmányon ült, ahonnan a káptalani üléseket szokta vezetni. Bár a láztól alig látott minket, lelkes beszédet mondott. Mély meggyőződéssel figyelmeztetett arra, hogy nagyon tévedünk, ha a Gethsemaniban bármi mást várunk, mint keresetet, betegséget, ellentmondásokat, fájdalmat, megalázást, böjtöt, szenvedést és általában mindazt, amitől az emberi természet visszaborzad.

Beszéde végeztével egyenként fölmentünk a trónushoz. Levette kabátunkat („*Exuat te Dominus veterem hominem cum actibus suis...*”), aztán a kántor és a magiszter atya segítségével hivatalosan beöltöztetett a fehér ruhába, amelyet eddig csak jelöltként viseltünk, s föladta a teljeskorú noviciusoknak járó skapulárét és köpenyt is.

Alig telt el két hét, amikor én is a betegszobába kerültem, nem tüdőgyulladással, hanem csak influenzával. Nagy Szent Gergely ünnepén történt. Emlékszem, titkos örömmel és diadalérzéssel mentem a kijelölt cellába, bár két nappal előtte innen vittük ki Hugh testvért a temetőbe. A megnyugvásnak azzal a meglepő mosolyával feküdt a nyitott ravatalon, amely a halott trappisták arcát jellemzi.

Amikor a betegszobába mentem, titkos öröm töltött el erre a gondolatra: „Most végre magányban lehetek, és sok időm lesz az imádságra.” Hozzá kellett volna tennem: „És mindent megtehetek, amit akarok, ahelyett, hogy folyton futkosnom kellene a csengőszó szerint.” Meg voltam győződve arról, hogy most elmerülhetek minden önző vágyamban, – ekkor még nem ismertem föl, hogy mindez önzés, annyira lelkinek látszott új álruhájában. Rossz hajlamaimból kivagdostam ugyan a tudatos bűnöket, de egytől-egyig belopóztak velem a kolostorba, és vallásos mezbe bújtak: lelki torkosság, lelki érzékiség, lelki gög...

Bebújtam az ágyba, kinyitottam a szentírást az Énekek énekénél, és habzsolni kezdtem egyik fejezetet a másik után. Időről-időre behunytam a szemem, és kéjesen váraкоztam a fényekre, hangokra, harmóniákra, ízekre, kenetekre, meg az angyali karok énekére.

Nemigen kaptam meg azt, amit kerestem, sőt olyan keserű szájjázem

maradt utána, mint amikor fél dollárt fizettem egy rossz moziért . . .

Egészen vége a trappista kolostor betegszobája a legkevésbé alkalmas hely az élvezetek keresésére. A fényűzéshez csupán anyagi téren jutottam közelebb: bőségesen kaptam tejet és vajat, sőt egyszer – talán a testvér tévedéséből – még egy szardiniát is. Ha kettő vagy három lett volna, biztosra vehettem volna a tévedést; de mivel pontosan egyetlen-egyet adtak, lehet, hogy szándékosan történt.

Minden reggel négykor fölkeltem, részt vettem a szentmisén és megáldoztam, a nap többi részében pedig az ágyban ülve olvastam és írtam. Közben elmondtam a zsolozsmát, és a betegszoba kápolnájában elvégeztem a keresztutat. Késő délután Gerard atya, a betegápoló, utánanézett, hogy nem felejtettem-e el elmélkedni Faber atya könyvéről, amelyet a nagybőjtre kaptam.

Amint azonban jobban lettem, Gerard atya fölkeltett az ágyból, kisöpörtette velem a betegszobát, és más alkalmi munkákat adott. Amikor Szent József ünnepe elérkezett, már örültem, hogy az éjjeli zsolozsmára lemehettem a templomba, és elénekkelhettem az egyik olvasmányt.

Bizonyára meglepetést okozhattam azoknak, akik azt hitték, hogy már el is mentem a kolostorból. Amikor visszatértünk a betegszobába, Gerard atya odaszólt:

– Milyen *hangosan* tud énekelni!

Szent Benedek ünnepén végre összeszedtem a takarómat, és visszamentem a noviciátusba. Örültem, hogy nem kellett kilenc napnál többet töltenem azon a helyen, amelyet Hugh testvér így nevezett: „Nem Kálvária, hanem Tábor.”

Ez volt a különbség köztem és közte: én csak akkor kezdtem meg a szerzetesi életet, ő pedig látható sikerrel éppen befejezte.

Hugh testvért gyakran emlegették később is a prédikációkban, – ebből arra következtettek, hogy igazi cisztercita életet élt. Csak látásból ismertem, de ez is sokat elárult róla. Sohasem felejttem el a mosolyát. Nem arra gondolok, amellyel a ravatalon feküdt, hanem amely életében átsütött az arcán. Idős kora ellenére mosolyában gyermeki őszinteség fénylett. Gyönyörűen kivirágzott benne az a nehezen körülírható vonás, amit mindenki jellegzetesen ciszter vonásnak tart: az egyszerűség kegyelme.

Gyakran nehéz megmondani, mit is jelent ez. Hugh testvérben, és a – nagyszámú – hozzá hasonló testvérben a lélek ártatlanságát és szabadságát jelentette. Azok juthatnak el ide, akik egészen lemondtak önmagukról, elgondolásaikról és ítéleteikről, véleményeikről és vágyaikról, és mindent

szívesen elfogadnak úgy, ahogyan Isten kezéből kapják előljáróik szándékain és parancsain keresztül. A szív szabadsága ez, amit csak úgy szerezhet meg az ember, ha egész életét másnak a kezébe teszi le, s vakon hisz abban, hogy Isten az előljáróinkat, vezetőinket akarja eszközül fölhasználni irányításunkra és lelkünk alakítására.

Amennyire a többiektől hallottam, Hugh testvér ebben a szabadságban élt. Ezért lehetett az „imádság emberévé” is, ahogy nevezni szokták.

Furcsa egyveleg ez: a szemlélődő lélek teljesen aláveti magát előljáróinak, ők pedig mindenféle ügyes-bajos dolgot bízhatnak rá a kolostorban. Mégis, ez a szintézis szentelte meg Hugh testvért, annak alapján, amit bízást mernék ciszterci életformának nevezni.

Úgy látom, hogy kolostoraink nagyon kevés tisztán szemlélődő lelket nevelnek ki. Az élet túlságosan tevékeny: túl sok a mozgás, sok a tenni-való. Ez különösen áll a Gethsemanira. Valóságos energiaközpont, mégpedig nemcsak az imádságé. Az itt élők egyike-másika szinte túlzottan rajong a munkáért. A szemlélődést itt, – és azt hiszem, az egész rendben – így értelmek: tegyünk meg, szenvedjünk el, gondoljunk ki minden lehető, vállaljunk konkrét és fogható áldozatokat Isten szeretetéért. „Tevékeny szemlélődésnek” nevezik ezt az életformát. A „tevékeny” szó találó. Az összetétel második felében azonban már nem vagyok ennyire biztos, – érzek benne némi költői túlzást.

Csak elméletben igaz, hogy az „engedelmesség” címszavával fertőltethetjük akaratumkat az összes kórokozótól. De ez a ciszterci alapelv élt a rendben Szent Bernát és egy sor középkori püspök és apát óta. A saját életemre kell gondolnom, és az egyetlen velem született, vérembe ivódott tevékenységemre: az írásra.

Írói ösztönömet magammal hoztam a kolostorba, és ezt jól tudtam. Nem titokban csempésztam be. A magiszter atya nemcsak elnézte, hanem bátorított is, ha írni akartam verset vagy elmélkedést, vagy bármi egyebet, ami eszembe jutott a noviciátusban.

Karácsonyra már félig teleírtam a columbiai napokból maradt, régi noteszomat a gondolataimmal, amelyek csak úgy zsongtak bennem jeleltségem csodálatos napjaiban.

Rájöttem, hogy ünnepnapok hajnalán, az éjjeli zsolozsma befejezte után, reggel négy és fél hat között nagyszerűen lehet verset írni. Kéthárom órás imádság után az ember gondolatvilágát betölti a liturgia békéje és gazdagsága. Odakinn, a fagyos ablakokon kívül, hajnalodik. Melegebb időkben énekelni kezdenek a madarak. Egész képsorok kristályo-

sodnak ki bennem a csend és a béke természetes közegében, és a verssorok szinte maguktól születnek.

Ezt az időt használtam föl mindaddig, amíg a magiszter atya meg nem tiltotta, hogy ilyenkor verset írjak. A Szabályzat ezeket az órákat a szentírás és a zoltárok tanulmányozására szánja. Idővel magam is rájöttem, hogy ez jobb, mint ha verset írnék.

Milyen remek idő ez az olvasásra és az elmélkedésre, különösen nyáron, amikor az ember könyvével kimehet a fák alá. Milyen fények és színek töltik meg az erdőket május végén! Olyan zöld és kék színek, amilyeneket sose láttam! Keleten a hajnali égen olyan tűz lángol, hogy az ember szinte várja, hogy Ezekiel szárnyas állatai fenyegetően villódzva átcikázzanak az égen.

Ünnepnapokon ebben az időben hat éven át csak három-négy könyvet olvastam: Szent Ágoston zoltármagyarázatait, Nagy Szent Gergely *Moralia*-ját, Szent Ambrus néhány kommentárját a zoltárokról és Thierry Vilmosét az Énekek énekéről. Néha bepillantottam egyik-másik egyházatya műveibe, vagy „egyszerűen” a szentírást olvastam. Amint beléhatoltam ezeknek a csodálatos szenteknek a lelkivilágába, és elgyönyörködtem írásaik szépségében, – nem támadt többé ingerem arra, hogy írásra fordítsak időt.

Egyrészt az ilyen könyvek olvasása, a zsolozsma és a liturgikus év ünnepeinek ismétlődése, másrészt az ültetés, vetés és aratás váltakozó ideje, – általában a természeti és természetfölötti ritmusoknak változatos és egységes harmóniája építi föl a ciszterci évet. Ez olyan bőségesen kielégíti az embert, hogy sem ideje, sem kedve nem marad az írásra.

Karácsonyi verseim után néhányat írtam januárban, aztán egyet Gyertyaszentelőre, egyet pedig nagybőjtre. Utána örömmel elhallgattam, – a nyár különben is minden időmet lefoglalta.

A húsvéti ünnepkör közepe táján elültettük a borsót és a babot, a végén pedig már szedni is kezdtük. Májusban már az első lucernát vágta a Szent József réten. Ettől kezdve minden reggel és délután a noviciusok hosszú libasorban, szalmakalappal és vasvillával vonultak ki a farm különböző részeire szénát gyűjteni. Szent József földjéről a birtok legfelső, északkeleti csücskére mentünk, az Olajfák hegyének nevezett domb mögötti, erdős völgybe, majd az alsó földekre jártunk ki. Itt egyszer egy csomó szénát emeltem föl vasvillával, s egy fekete kígyó esett ki belőle. Ha a nagy szekeret már megraktuk, ketten vagy hárman visszamentünk vele, és segítettünk fölrakni az egyik istálló padlására. Ez az egyik legnehezebb

munka a kolostorban. Ott kell állni a hatalmas, sötét padláson, a por pedig egyre jobban kavargó. A kocsin levők olyan gyorsan dobálják föl a szénát, ahogyan csak bírják, a fönt állók pedig megpróbálják halomba rakni a padlás hátsó részén. Két percen belül a padlás a purgatórium hasonmásává alakul: a nap könyörtelenül tüzel a bádogtetőn keresztül, s az egész padlás egyetlen hatalmas, fekete, fullasztó kemencévé válik. Azokban a napokban kellett volna erre a téhénistállóra gondolnom, amikor a világban annyi bűnt követtem el. Ez talán visszatartott volna.

Júniusban a kentucky-i nap a delelőn áll, és onnan zúdítja le teljes mérgét, haragos tüzével paskolva az agyagos barázdákat. Ez az évszak a ciszterciek igazi vezeklőideje. A kis kerengőre zöld zászlócskát tűznek ki annak jeléül, hogy a szünetekben és az ebédidőben nem kell hordanunk a szerzetesruhát. Még így is minden csuromvizes lesz az izzadságtól, ha mozdulatlanul maradunk is a fák alatt. Az erdők zúgni kezdenek az ezernyi tücsöktől, lármájuk megtölti az udvart. A kolostor olyan lesz, mint egy óriási serpenyő a tűzön. A kórus megtelik legyekkel. Ajkunkba kell harapnunk, hogy megtartsuk elhatározásunkat: nem csapjuk agyon őket, amikor homlokunk körül nyüzsgőnek vagy belerepülnek a szemünkbe, miközben megpróbálunk énekelni... Mégis csodálatos időszak ez, több benne a vigasztalás, mint a megpróbáltatás: ez a nagy ünnepek ideje: pünkösd, úrnapja, – a kerengőt ilyenkor virágszőnyeggel borítjuk be, – a Szent Szív, Keresztelő Szent János, Szent Péter és Pál ünnepe.

Ilyenkor kezdjük igazán érezni a mi úgynevezett tevékeny szemlélődésünk egész súlyát, mindazzal együtt, amit a Gethsemaniban még hozzátesszünk. Megértjük annak a ténynek az igazságát, hogy a régi, XVIII. és XIX. századi trappisták a „szemlélődés gyakorlásában”, például a zsolozsmában és az elmélkedésben, a vezeklés és az önsanyargatás egyik eszközét látták. Ez az az időszak, amikor nem egy novicius földja a harcot, és visszatér a világba. Máskor is előfordul, hogy valaki távozik, de a nyár a legnehezebb próbaidő.

Barátom, Sacerdos testvér már májusban elment. Emlékszem, pár nappal azelőtt, hogy eltűnt közülünk, a noviciusok a templomot takarították, ő pedig fájdalmas arccal, nagyokat sóhajtozva búslakodott a Szent Patrik oltár előtt.

Én azonban nem akartam elmenni. Én se szerettem a hőséget jobban, mint bárki más. De tevékenységi lázam megnyugtató, hogy minden munkámnak és izzadságomnak van értelme, mert azt éreztetik velem, hogy teszek valamit Istenért.

Azon a napon, amikor Sacerdos testvér eltávozott, éppen az egyik új mezőn dolgoztunk, amit akkoriban tisztítottunk meg a farm nyugati határa közelében, Aidan Nally földje mögött. Hosszú sorban tértünk haza a Nally háza mögötti dombon át. Előttünk terült el a kék völgy, a kolostor, az istállók és a kertek. Alul körös-körül fák, fölül a kentucky-i ég nagy kék boltozata, csodálatos fehér felhőivel. Ez a gondolat támadt bennem: „Őrült mindenki, aki elmenekül egy ilyen helyről.” Ez a mondat azonban nem olyan természetfölötti, mint ahogyan hangzik. Nem elég, ha csak azért szeretek itt lenni, mert szép a környék, és mert eltölt a büszkeség, hogy lelki élsportoló és Isten híres szolgálja vagyok.

Július elején már jól előrehaladtunk a búza aratásával. A nagy cséplőgépet felvontattuk a tehénistállók keleti végéhez. Minden irányból folytonosan érkeztek a kévékkel megrakott szekerek. A pincemester a cséplőgép tetején állva irányította a munkát. Alakja élesen kirajzolódott az égből. A laikus noviciusok egyik csoportja a zsákokat töltögette, majd fölrakta teherkocsira, olyan ütemben, ahogy a tiszta, új szem kiömlött a gépből. Más noviciusok a malomba vitték a búzát, és a tele zsákokat ürítették ki, a magtár padlójára öntve a búzát. De legtöbbször kinn a földeken dolgoztunk.

Nagyszerű termésünk lett abban az évben, az állandó záporok azonban pusztulással fenyegették. Ezért csaknem minden nap kimentünk a földekre, szétbontottuk a kereszteket, és a nedves kévéket szétteregettük a napon, hogy megszáradjanak, mielőtt penészedni kezdenének. Majd újra összeraktuk őket és hazamentünk, – mire újra jött egy zápor. Végeredményben azonban mégis jó lett a termés.

Milyen nagyszerű odakinn a földeken a hosszú nyári délutánok végén! A nap már nem éget, az erdő hosszú, kék árnyékot vet a tarlóra és az aranyló keresztekre. A levegő hűvösebb, s a távolból a kolostor fölött sápadtan mosolyog a félhold. Érezni a szélben a fenyők tiszta illatát, amint elvegyül a mezők és az aratás szagával. S amint a munkavezető tapsával jelzi a munkaidő végét, lerakjuk a szerszámot, s kalapunkat levéve kitöröljük szemünkből az izzadságot. Az ilyenkor beálló csöndben meghallani, amint az egész völgy zeng a tücskök énekétől. Állandó, mindent betöltő zümmögés száll fel a földekről Istenhez, – úgy száll föl a tiszta égbe, mint esti imánk tömjénfüstje: *laus perennis!*

Kivesszük zsebünkből az olvasónkat, beállunk a helyünkre, és hosszú sorban hazafelé indulunk, az aszfalton kopogó csizmával és a békében elcsöndesülő szívvel. Ajkunkról újra és újra a Mennysors Királynőjének

neve tör elő, aki ennek a völgynek is a királynője: „Üdvözlégy, Mária, kegyelemmel teljes, az Úr van teveled...”. És Fiának a neve, hiszen érte lett mindez, neki szánta és tervezte Isten az egész teremtést, hogy az Ő királyságát megalkossa: „Áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus!”

„Kegyelemmel teljes”. Ennek már a gondolata is egyre több kegyelemmel tölti meg a szívünket. Ki tudja, mennyi kegyelem árad a világra ebből a völgyből, ezekből az olvasókból, ezeken az estéken, amikor a szerzetesek hazatérnek a munkából!

Számomra Sarlós Boldogasszony minden igazi költészet ünnepe, hiszen az Istenanya akkor énekelte el az Ő Magnificatját, s adta hírül minden jövőndőlés beteljesedését: akkor mutatta meg a benne élő Krisztust, – és így ő lett a próféták és a költők királynője. Pár nappal az ünnep után hírt kaptam John Paultól.

Az elmúlt pár hónapban Manitobában, Kanada nyugati síkságain táborozott. Napról-napra gyakorolta a repülést és a bombázást. Most megkapta az őrmesteri rangot, és készen állt arra, hogy a tengerentúlra küldjék.

Azt írta, hogy eljön a Gethsemaniba, mielőtt elindul, – de nem írta, mikor.

5

Elmúlt Harding Szent Istvánnak, a ciszterci rend alapítójának az ünnepe. Mindennap vártam, hogy fölhívatnak a főtisztelendő atya szobájába, azzal, hogy John Paul megérkezett.

A kukorica már magasra nőtt, délutánonként kapával mentünk ki a kukoricaföldekre, hogy harcra keljünk ellenségünk, a gyom ellen. Minden délután eltűntem a zöld táblákban, és elvesztem mindenki szeme elől. Vajon hogyan találnak meg, ha valakit kiküldenek értem azzal, hogy öcsém megérkezett? Gyakran még a munkát befejező jelzést sem hallottuk. Hazamenéskor nemegyszer ottfelejtették egyik-másik elmélázóbb noviciust, aki szorgalmasan gyomlált valamelyik távolabbi sarokban.

Saját bőrömről tanultam meg, hogy amit az ember nagyon vár, mindig akkor jön el, amikor már nem számít rá. Egyik délután a kolostor közelében, a kerítésen belül répát gyomláltunk, amikor valaki jelt adott, hogy menjek be a házba. Már annyira elfelejtettem, mire várok, hogy pár percbe telt, mire rájöttem, miért szólnak.

Átöltöztem munkaruhámból, egyenesen a Főtisztelendő atya szobájához mentem, és bekopogtam. Az ajtón kigyulladt a „Kérem, várjon!” jelzés. Így nem tehetem mást: leültem, és jó félóra hosszat vártam.

A főtisztelendő atya végülis fölfedezte, hogy én vagyok ott, és elküldött az öcsémért. Alexander testvér kíséretében rögtön jött is a hallon keresztül. Igen jól nézett ki, feltűnően délceg járása lett, mindig hanyagul lógó vállát most feszesen tartotta.

Amint egyedül maradtunk öcsém szobájában, megkérdeztem, nem akar-e megkeresztelkedni.

– Tulajdonképpen lehetne – válaszolta.

– Mondd – szoltam –, mennyi előkészítést kapál már?

– Nem sokat.

Amikor tovább kérdezgettem, kiderült, hogy a „nem sokat” csupán a „semmit sem” megszépített formája volt.

– De nem keresztelkedhetsz meg, ha azt sem tudod, mi az – korholtam.

A vesperás előtt kétségbeesetten mentem vissza a noviciátusba.

– Semmi oktatást sem kapott eddig – mondtam búsan a magiszter atyának.

– De ugye meg akar keresztelkedni?

– Azt mondja, igen. – Aztán hozzátettem: – Nem adhatnám meg neki a legszükségesebb előkészítést néhány napban? Alkalmadtán talán James atya is elbeszélgethetne vele. És persze eljárhatna az összes lelkigyakorlatos beszédre.

Éppen akkor kezdődött az egyik hétvégi lelkigyakorlat.

– Vigyen neki néhány könyvet – tanácsolta a magiszter atya. – Beszélgeszen vele, mondjon el neki mindent, amit tud. Én addig megbeszélem a főtisztelendő atyával.

Másnap egész rakás könyvet szedtem össze a noviciusok könyvespolcáról, és azzal siettem föl John Paulhoz. Szobáját nemsokára ellepték a könyvek, – az egyiket ez, a másikat az küldte neki. Ha mindet el akarta volna olvasni, hat hónapig is a kolostorban maradhatott volna. Volt közöttük egy narancssárga röpirat, a borítóján amerikai zászlóval, a címe: *The Truth about Catholics*. Persze ott volt a *Krisztus követése* és az Újszövetség is. Én a tridenti zsinat katekizmusát vittem, Róbert atya a *The Faith of Millions* c. könyvet, James atya pedig a Kis Virág önéletrajzát ajánlotta. Egy rakás egyéb könyv is került oda, mivel a könyvtáros, Francis atya látta el a vendégeket abban az évben. Lehet, hogy ő szerezte be Szent Teréz önéletrajzát, mert áhítatosan tisztelte a Kis Virágot.

John Paul mindet átnézte. Megkérdezte: „Ki is ez a Kis Virág tulajdonképpen?” Aztán egyszuszra elolvasta a könyvét.

En meg szinte a teljes reggeli és esti munkaidőn át beszéltem mindarról, ami érzésem szerint kapcsolatos a hittel. Sokkal nehezebb és kimerítőbb feladatot jelentett, mint noviciustársaim munkája a földéken.

Isten léte és a világ teremtése nem okozott neki gondot, így ezen két mondatban túljutottunk. Hallott már valamit a Szentháromságról is. Így csak annyit mondtam róla, hogy az Atya: az Atya; a Fiú: az Atya gondolata önmagáról; a Szentlélek pedig az Atya szeretete a Fiú iránt. Ez a három: egy természet, mégis három személy, akik bennünk élnek a hit által.

Azt hiszem, legtöbbet a hitről és a kegyelem életéről beszéltem. Elmondtam neki a saját tapasztalataimat is, és mindazt, amit tudni vágyott.

Nem azért jött ide, hogy absztrakt igazságokat vagdossunk a fejéhez, – ezt hamar észrevettem. Amint beszélni kezdtem vele, a szemén láttam, hogyan ébred föl eddig elfojtott szomjúsága, ami elhozta ide a Gethsemaniba, – mert nyilvánvalóan nemcsak azért jött, hogy engem meglátogasson.

Milyen jól ismertem én is ezt az olthatatlan szomjat a békére, az üdvösségre, az igazi boldogságra!

Nem kellett üres fecsegéssel vagy körmönfont vitatkozással töltenünk az időt: nem kellett fitogtatnom a tudásomat vagy ravaszul lekötőm a figyelmét. A testvérem volt, és a legközvetlenebbül szólhattam hozzá, mindkettőnknek jól ismert szavakkal, a többit pedig megoldotta egymás iránti szeretetünk.

Azt lehetne várni, hogy két testvér ilyenkor a „régmúlt napokat” kezdi emlegetni. Bizonyos mértékben ez is történt. Életünk, emlékeink, családjunk, a ház, amely otthonunkká lett, mindaz, amit szórakozásunkra kieszeltünk, – valóban ez alkotta beszélgetésünk háttérét, s közvetve belejátszott igazi témáinkba is.

A szomorú és bonyolult múlt, minden zűrzavarával, félreértésével és hibájával együtt olyan elevenen élt köztünk, hogy céloznunk se kellett rá. Olyan valóságosan jelen volt, mint az autóbaleset emléke a baleseti osztályon, ahol az áldozatokat visszahozzák az életbe.

Lehet-e boldoggá lenni hit nélkül? Valami olyan elv nélkül, amely meghaladja az általunk ismert világot? A douglastoni házat a nagyszüleim építették és lakták huszonöt éven át: a jégszekrény mindig tele, a szőnyegek ragyogó tiszták, tizenöt különböző újság hever a nappali asztalán, Buick áll a garázsban és papagáj visítozik a verandán a szomszéd rádiója

ellen, – mindez remekül jelképezi azt az életet, amely mégis csupán zúrzárvart és szorongást, félreértést és haragot hozott magával. Ebben a házban Bonnemaman minden nap órákig ült a tükör előtt, és krémmel dörzsölgette az arcát, mintha operába készülne. De sohasem ment el, legfőlőbb álmában, amikor békétlen magányában elszundikált a kenőcsös tégelyei között.

Erre az életre mi úgy válaszoltunk, ahogy saját nemzedékünk szelleme sugallta. Mi a mozikban és a Long Island olcsó, sárgásfényű lokáljaiban vagy a belváros csillogóbb és zajosabb bárjaiban kötöttünk ki, s itt éltük ki mindazt, amit ő otthon. Mi se jutottunk el soha a magunk álmainak operájába.

Ha az ember kegyelem nélkül próbál élni, kétségtelen, hogy nem minden szava válik gonosszá. Sokféle jót tehet: vezethet autót, olvashat könyvet, úszhat, rajzolhat képeket. Megteheti mindazt, amit az öcsém, különböző korszakaiban: gyűjthet bélyeget, képeslapot és lepkét, tanulhat kémiát és fotózhat, vezethet repülőt és megtanulhat oroszul. Mindez önmagában jó és megtehető kegyelem nélkül is.

De meg se kellett tőle kérdezni, akadt-e ezek között egyetlen egy is, amelyik – Isten kegyelme nélkül! – valaha is megkóstoltatta vele a boldogságot.

A hitről beszéltem. A hit ajándéka Istennel hoz kapcsolatba: az ő lényegével és valóságával léphetünk érintkezésbe a látszólagos sötétben, mivel legbelső lényegét sem értelmünk, sem érzékeink nem képesek megközelíteni vagy megragadni. De a hit erőlködés nélkül átlépi mindezeket a korlátokat: maga Isten közli magát velünk, s tőlünk csak azt kívánja, hogy alázatosan fogadjuk el kinyilatkoztatását, mégpedig olyan formában, ahogy hozzánk érkezik: más emberek közvetítésével.

Ha ez a kapcsolat létrejön, Isten megadja nekünk megszentelő kegyelmét: saját életét osztja meg velünk, erőt ad arra, hogy szeressük Őt, legyőzzük béna lelkünk minden gyöngeségét meg korlátait, és Őt szolgáljuk, féken tartva zabolátlan és lázongó testünket.

Ha a kegyelem megszületett bennünk, szabadabbá lettünk. Enélkül kénytelen-kelletlen azt tesszük, amiről tudjuk, hogy tilos, s amit nem is kívánunk igazán. De mihelyt a kegyelem bennünk él, szabadok vagyunk. Ha megkeresztelték, nincs az a hatalom, amely rávihetne a bűnre, – semmi sem kényszeríthet rá saját lelkiismeretünk ellenére. És ha akarjuk, akkor örökre szabadok maradhatunk, mert annyi erőt fogunk kapni, amennyire szükségünk van, annyiszor, ahányszor csak kérjük, és akkor, amikor kérjük, sőt általában jóval hamarabb.

John Paul ettől kezdve egyre türelmetlenebbül várta a szentség föl-vételét.

Fölkerestem a főtisztelendő atyát.

– Itt persze nem keresztelhetjük meg – mondta –, hanem az egyik kö-zeli plébánián.

– El lehetne intéznünk?

– Megkérem James atyát, beszéljen vele, és mondja el a véleményét.

Szombat délutánra már mindent elmondtam John Paulnak, amit én tudtam. Eljutottam a szentségekhez és a szentelményekhez, aztán vissza-kanyarodtam, és elmagyaráztam neki azt a fogalmat, amelyet többen oly nehezen értenek az egyházon kívül: „a szent Szívet”. Ezután semmim se maradt már, amit megoszthattam volna vele.

Ő pedig nyugodtan ült a széken, és bízott:

– Folytasd csak, mondj még valamit!

Másnap, vasárnap, Szent Anna ünnepén a káptalani gyűlés után, a nagymise előtti hosszú szünetben megkértem a magiszter atyát, hogy engedjen át a vendégházba.

– Főtisztelendő atya azt mondta, hogy öccse most ment át keresztelőre New Havenbe – válaszolta.

Bementem a noviciátus kápolnájába imádkozni.

Vacsora után megtudtam, hogy a hír igaz. John Pault a szobájában találtam, nyugodtan és boldogan. Évek óta nem láttam ilyen tökéletesen derűltnek.

Ekkor éreztem meg, hogy Isten szeretete az utolsó négy napban le-mosta róla és jóra fordította benne az én tizennyolc évi rossz példám következményeit. Azt a rosszat, amit kérkedő nagyképűségem, ostoba fölényeskedésem okozott, nemcsak az ő lelkéből törölte el, hanem meg-bocsátotta nekem is. Béke és hála töltött el.

Megtanítottam a misszálé használatára és az áldozásra, mert úgy hatá-roztak, hogy másnap a főtisztelendő atya miséjén járul először szentál-dozáshoz.

Másnap reggel a káptalani gyűlés alatt homályos félelem gyötört, hogy John Paul eltéved, és nem talál le a Győzelmes Miasszonyunk kápolná-jába. Amint a gyűlés befejeződött, még a főtisztelendő atya előtt lerohan-tam a hatalmas, üres templomba és letérdeltem.

John Pault sehol se láttam.

Megfordultam. A hosszú hajó végén, fönny az üres karzaton ott térdelt John Paul, egyedül, egyenruhájában. Mérhetetlenül messzinek látszott. Ő

a templomnak a világiak részére fenntartott felében, én meg a kóruson. A két részt lezárt ajtó választotta el. Nem kiabálhattam oda, hogy a vendég-házon keresztül, körbe jöjjön le, integetésemet pedig nem értette meg.

Ebben a pillanatban újra eszembe jutott, hogy elfelejtett gyermekkorunkban, régesrégén, hányszor kergettem el John Pault kövekkel onnan, ahol mi a barátaimmal kunyhót építettünk. Most hirtelenül ugyanez ismétlődött meg. Ugyanúgy zajlott le minden: John Paul ott állt, zavartan és boldogtalanul, olyan távolságban, amelyet nem tudott áthidalni.

Ez a kép azóta is fölrémlik bennem, amióta meghalt. Mintha segítségre várva állna a tisztítóútúzenben, és főleg rám várna az a feladat, hogy kiszabadítsam onnan segítő imáimmal. De azért remélem, hogy már kiszabadult onnan!

A magiszter atya elment érte, én pedig meggyújtottam a gyertyákat a Győzelmes Miaszonyunk oltárán. Amikor a mise megkezdődött, szemem sarkából láttam, hogy ott térdel az egyik padban. Együtt áldoztunk meg – célba értünk.

Másnap elment. A káptalani gyűlés után kikísértem a kapuig. Egy látogató vitte el a kocsiján Bardstownba. Amikor a kocsi rákanyarodott a faszor útjára, John Paul megfordult és visszaintegetett. Arckifejezéséből ítélve ekkor már talán ő is megsejtette azt, amit én: ezen a földön nem látjuk egymást többé.

Eljött az őszi, a szeptemberi nagy megemlékezések ideje, amikor az összes fiatal szerzetesnek tíz zsoltárt kell elmondania a halottakért. Ragyogó, száraz, hűvös napok ezek, minden csupa napsugár, az égen bárányszerű felhők úsznak a magasban, az erdő a csipkézett hegyvonulaton végig a vér és a bronz színében játszik. Minden reggel és délután kimentünk kukoricászárak a silóba kerültek. Most már a középső és az alsó földek hatalmas, köves mezőin törtük keresztül magunkat, minden egyes késvágás akkorát dörrent, mint a puskalövés. Mintha az egész kukoricás lövöldévé alakult volna, ahol mindnyájan huszonkettesekkel lövöldöznünk.

Széles nyílások keletkeztek a nyomunkban, óriási kukoricakupacokkal. Ezeket a hátulra beosztott két novicius kötötte össze erős kötelekkel.

November körül, amikor a kukoricafosztást már majdnem befejeztük, s a kövér pulykák sötét csapatokban futkostak a ketrecükben, – Angliából kaptam hírt John Paultól. Először Bournemouth-ban állomásozott. Innen küldött képeslapot, – ráismertem a képen a West Cliff melletti szállodákra. Alig tíz év telt el azóta, hogy egy nyarat ott töltöttem. Mégis olyan

valószínűtlennek tűnt, mintha egy másik életben történt volna, a lélek-vándorlás elképzelése szerint!

Később valahová Oxfordshire-be küldték tovább. Leveleiből itt-ott gondosan kivágott darabkák hiányoztak. De amikor ezt írta: „Örömmel megyek ... ba, s megkeresem a ... és a könyvkereskedéseket”, akkor könnyen behelyettesíthettem az Oxford és a kollégiumok szót, mert a pecséten „Banbury” állt. Még mindig gyakorlatoztak. Nem tudhattam, mikor vetik harcba Németország fölött.

Közben megírta, hogy megismerkedett egy lánnyal. Részletesen írt róla. Aztán hamarosan kiderült, hogy meg akarnak házasodni. Örültem a tervüknek, bár romantikusnak éreztem a bizonytalanság miatt: mennyi esélyük van arra, hogy valaha is sikerül otthonra találniuk, és úgy élniük, ahogyan az emberek élni szoktak?

Elérkezett a karácsony, s ugyanazokat a kegyelmeket és vigasztalásokat hozta, még nagyobb erővel, mint az előző évben. A főtisztelendő atya megengedte, hogy Szent Tamás apostol ünnepén magánfogadalmat tethessek előtte, több mint egy évvel ezelőtt, hogy a nyilvános fogadalom megengedhető. De ha minden nap tíz különböző fogadalmat tehettem volna, akkor sem tudtam volna kifejezni azt, amit érzek a kolostor és a cisztercita élet iránt.

Megkezdődött 1943. A heretek nagybőjt felé siettek.

A nagybőjt, egyebek között, megszünteti a levelezést. Adventben és nagybőjtben a szerzetesek nem írhatnak és nem kaphatnak levelet. Az utolsó hír szerint, amit hamvazószerda előtt John Paultól kaptam, február végére tervezte az esküvőt. Húsvétig várnom kellett, hogy megtudjam, sikerült-e megtartaniuk.

Egy évvel ezelőtt már belekóstoltam a böjtölésbe, de a betegszobában csaknem két hétre félbeszakítottam. Ebben az évben nyílt rá először lehetőségem, hogy minden enyhítés nélkül végigcsináljam az egész böjtöt.

Akkoriban még a világ szempontjai szerint gondolkoztam az életről, a táplálkozásról és az egészségről, és úgy éreztem, hogy a trappista kolostorok böjtje a nagybőjtben meglehetősen szigorú. Délig nem ettünk semmit. Délben a szokásos két csésze ételt kaptuk: az egyikben leves, a másikban főzelék; kenyeret bármennyit kérhettünk. Este könnyű vacsorát adtak: egy darab kenyeret féldeci almával vagy hasonlóval.

Ha azonban a XII. században léptem volna be egy ciszterci kolostorba, vagy akár a XIX. században a trappistákhoz, – akkor bizony összehúzhattam volna az övemet: délután négyig éhen kellett volna maradnom, mert naponta csak egyszer kaptak enni, se reggeli, se vacsora.

Ez a fölfedezés megszágyenített. Rájöttem, hogy a mi böjtölésünk nem is esik nehezemre. Viszont az is igaz, hogy most a reggeli munkaidőben teológiát tanítok, nem pedig követ török a hátsó úton, vagy fatörzset hasogatok a kamrában, ahogyan a noviciátusban tettük. Azt hiszem, ez lényeges különbség: mert ha az embernek üres gyomorral kell a nehéz kalapácsot emelgetnie, akkor hamarosan remegni kezd a térde, – legalábbis az enyém.

Már 1943 nagyböjtjében is végeztem belső munkát, mert a főtiszteendő atya azzal bízott meg, hogy könyveket és cikkeket fordítsak franciából.

A konventmise után megkaptam a könyvet, papírt és ceruzát, bementem a noviciátus scriptoriumába, s leültem dolgozni az egyik asztalhoz. Olyan gyorsan írtam tele a sárga íveket, ahogy csak bírtam, egy másik novicius pedig legépelte. Így azokban a napokban még titkárom is volt.

A hosszú bűnbánati liturgia a nagyhéten érte el a tetőpontját. Újra a siralmak rettenetes kiáltásától visszhangzott az apátsági templom sötét kórusa. Ezt a nagypénteki zsoltárok mennydörgése követte a káptalani teremben, négy órán keresztül, és a mezítlás szerzetesek csendes surrogása a kerengőn, meg a kereszt imádását kísérő, hosszú, fájdalmas himnusz.

Hogy föllelegeztünk, amikor nagyszombaton újra megkonduktak a harangok, s hármás allelujával ébredtünk föl a halál álmából. Ebben az évben a húsvét a lehető legkésőbbi időpontra esett, április 25-re. Elég virág nyílt már ahhoz, hogy a templom megteljen a kentucky-i tavasz részegítően édes, vadul mámoros illatával. Rövid ötórás alvás után mentünk újra a templomba, amely tobzódó illatok árában úszott a meleg éjszakában. És hamarosan megkezdtük a húsvéti invitatoriumot egész újjongó pompájával.

Milyen fonságesek a húsvéti zsolozsma himnusai és antifónái! Lehet monotonnak mondani a gregorián éneket, mert hiányzanak belőle a modern zene ötletei és művészi fogásai, mégis határtalanul változatos és gazdag, könnyed, átszellemült és fonséges. Gyökerei mélyen túlnyúlnak a virtuozitás és „technika” fölszínén, a szellem és a lélek mélységeibe. Ezek a húsvéti alleluják, anélkül, hogy kilépnének a nyolc gregorián hangnem szűkös lehetőségeiből, olyan színt és meleget, annyi gondolatot és örömet hordoznak, hogy erre semmi más zene nem képes. Ezek az antifónák, mint minden a ciszterci rendben, beleértve magukat a szerzeteseket is, – páratlan és egyedülálló egyéniséggé válnak – éppen azért, hogy alávetik magukat a szabályok szigorú fegyelmének, amely látszólag nem tűri meg az egyéniséget.

Eközben hírek érkeztek Angliából.

John Paultól is találtam levelet a két-három levél között, amelyet nagyszombaton az ebédlőben a szalvétám alatt találtam. Húsvéthétfőn olvastam el: arról értesít, hogy megházasodott, többé-kevésbé úgy, ahogyan tervezte. Feleségével az angol Tóvidékre utazott egy hétre, aztán új álmáshelyre került, ahonnan már bevetették a harcba.

Egy-kétszer már bombázott is valahol valamit. De nem akart lehetőséget adni a cenzúrának, hogy bármit is kivágjon a levélből. Látni lehetett, mennyire megváltozott a véleménye a háborúról és a saját részvételéről benne. Egyszerűen nem akart beszélni róla, nem tudott mit mondani. De ahogyan elmondta, hogy erről az egésztől nem kíván beszélni, – abból érezni lehetett, milyen iszonyatokat élt át.

John Paul most szembekerült azzal a világgal, amelynek létrejöttéhez mindketten segítséget nyújtottunk!

Húsvéthétfőn délután nekiültem, hogy levelet írjak neki, és ezzel megpróbáljam egy kicsit felvidítani.

A levelet be is fejeztem. Húsvétkedden, a konventmisén a kórusban a magiszter atya odaintett, hogy menjek az apáthoz.

Fölmentem a főtisztelendő atya szobájába. Nem volt nehéz kitalálni, miről van szó.

Ahogy a kerengő sarkán a *Pieta* mellett elmentem, akaratomat, természetes érzelmeimet és mindenemet a halott Krisztus sebeibe temettem el.

Főtisztelendő atya megadta a jelt, hogy lépjek be. Letérdeltem az asztalnál, áldást kaptam tőle, és megcsókoltam a gyűrűjét, ő pedig fölolvasta a táviratot, hogy J. P. Merton őrmester, a testvérem, az április 17-i bevetésnél eltűnt.

Álmatlan szemeim, kisöcsém,
Virágként borítsák sírodat.
Bőjtömből hajtson szomorúfűz,
S jelölje halálod helyét.
Ha tikkasztó hőségben szomjazom:
Fakasszon forrást vándorutadon.

Milyen elhagyott és kopár vidéken
Fekszik elhagyottam szegény halott tested?
A nyomorúságnak milyen pusztaságán
Vesztette útját boldogtalan lelked?

Jöjj, elnyugtatlak szüntelen munkámban,
Jöjj, elringatlak sajgó bánatomban.
Szívem-lelkem tiéd –
Cseréld át békére.
Életem-halálom:
Örök pihenőre.

Ha meghal a háború
S porba hullnak a zászlók:
Keresztünk hirdesse szónál hangosabban:
Benned is, bennem is, Krisztus halt meg értünk.

Áprilisod roncsán Krisztus fekszik holtan,
Tavaszm romjain zokogása hangzik.
Mégváltó könnyei harmatként hullanak,
S magukhoz ölelik árva magányodat.
A könnyei csöndesen elborítják sírod,
S visszaváltanak az idegen földről:
Halld meg és indulj: hazahívnak téged.

Ma sem értem, hogyan jöhetett a távirat ilyen hosszú ideig. Április 17-e már tíz napja elmúlt, virágvasárnap előtt.

Teltek a napok, újabb levelek is megerősítették a hírt, s végül, hetek múlva megtudtam, hogy John Paul csakugyan halott.

Ez történt: április 16-án, pénteken, a Hétfájdalmú Szűz ünnepén csapattával Mannheim fölé küldték őket bevetésre. Nem tudni, odafelé-e vagy vissza, de a gép az Északi tengerbe zuhant. John Paul súlyosan megsérült, de a főlshínen tudott maradni, sőt a pilótát is igyekezett fönntartani, pedig az már meghalt. Társainak sikerült fölfújni gumicsónakjukat, és őt is beemelték.

Súlyosan megsebesült, talán a nyakcsigolyája tört el. Deliriumban hánykolódott a csónak fenekén.

Rettenetesen szomjas volt, folyton vizet kért. De nem volt egyetlen csöpp vizük sem. A víztartály a lezuhanáskor eltört, és minden vizük elfolyt.

Nem tartott túl sokáig. Három órát élt, azután meghalt. Megkóstolta Krisztus szomjúságát, aki szerette őt, és évszázadokkal ezelőtt meghalt érte, és akit azon a napon is annyi oltáron újra föláldoztak.

Társainak többet kellett szenvedniük, végül azonban megtalálták őket és biztonságba kerültek. Ez azonban jó öt nappal később történt.

A negyedik napon John Pault belétemették a tengerbe.

EPILÓGUS

Meditatio pauperis in solitudine

1

Naponta szólsz hozzám. Az égen cserélődnek a felhők. Az évszakok lassú, egyenletes járással vonulnak el az erdők és a mezők fölött. Az idő észrevétlenül elrepül.

Krisztus a júniusi tűzben árasztja ránk Szentlelkét. Mire fölocsudunk, már a szérűben fosztjuk a kukoricát, és októbertvégi, csontigthatoló hideg szél fúj át a lecupaszult erdőn. Alig egy perc, s máris itt a karácsony: Krisztus megszületett.

A harmadik hosszú misén, az ünnepi terciával végzett ünnepélyes főpapi nagymisén részt vettem az asszisztenciában. A sekrestyében felöltöztünk, majd a szentélyben helyezkedtünk el. A kolostorból orgonazúgás közben körmenetben vonul be a főtisztelendő atya a többi szerzetessel együtt. A Győzelmes Miasszonyunk oltáránál pillanatra letérdel az Oltáriszentség előtt. Elmondjuk a terciát. Az ünnepélyes öltöztetésnél én nyújtom át a pásztorbotot, az előírással meghajlásokkal. Az oltár lépcsőjéhez vonulnak, és a kóruson énekelni kezdik a csodálatos introitust: fontos üzenete összefoglalja a karácsony lényegét. A földi nyomorúságban, jászolban és pásztorok közt világgrajótt Gyermeke megszületett az égben, dicsőségben, hatalomban és pompában. Születésének napja az örökkévalóság. Örökre született, a hajnalszürkén, ő a Hatalom és a Bölcsesség. Ő a Kezdet és a Vég, örökké születik az Atyától, a végtelen Istentől. Ő maga is ugyanaz az Isten: Isten az Istentől, Világosság a Világosságtól, igaz Isten az igaz Istentől. Isten önmagától születik mindörökre. Ő maga születik a Második Személyben. Egy, mégis önmagától születik mindörökre.

Pillanatról pillanatra Ő születik meg a mi szívünkben is: bennünk él ez az örökkévaló születés, ez a befejezést nem ismerő kezdet, az önmagától születő Isten mindig új, örök valósága: önmagából származik, anélkül, hogy elhagyná vagy megváltoztatná egységét. S lám, most újra megszületik itt az oltáron, a hófehér korporálén, az égő gyertyák fényében, és magasba emelik az átváltoztatás csöndjében. Krisztus, az Istengyermek, a

mindenható Fiú, testté lett. Mit akarsz mondani nekem, Jézus, ezen a karácsonyon?

Az Agnus Deinél félreteszem a pásztorbotot, és mindnyájan átme-
gyünk a leckeoldalra, békecsókra. Meghajlunk egymás felé, az üdvözlés
lassan halad az egyiktől a másikig. Fejhajtás, aztán újra kézösszetétel. Aztán
mindnyájan egyszerre megfordulunk.

Azon kapom magam rajta, hogy Lax arcába bámulok. A látogatók szá-
mára odatett padoknál áll, olyan közel a szentély lépcsőjéhez, hogy ha
egyét lép, már benn is van.

Eszembe jut: „Remek, akkor most ő is megkeresztelkedik.”

Ebéd után fölmentem a főtisztelendő atyához. Elmondtam, hogy Lax
rég barátom, és megkértem, hogy beszélhessek vele. Általában csak a csa-
ládtagoknak engedik meg a látogatást. De mivel az én családomból már
szinte senkim sem maradt, megengedte, hogy beszélhessek Lax-szel. Azt is
megemlítettem, remélem, hogy Lax meg akar keresztelkedni.

– Nem katolikus? – csodálkozott el szavamon.

– Nem, főtisztelendő atya, még nem.

– Akkor miért áldozott az éjféli misén?

Lax a vendégházban elmodta, hogyan történt a megkeresztelkedése. Az
Észak-Carolina-i egyetemen néhány lelkes fiatalembert arra tanított,
hogyan kell rádiódarabot írni. Advent végén levelet kapott Rice-től,
amelyben csupán ennyi állt: „Gyere New Yorkba, keresünk egy papot, és
megkérjük, hogy kereszteljen meg.”

Sok évi eredménytelen viaskodás után Lax váratlanul vonatra szállt, és
New Yorkba utazott. Azelőtt senki se állította ilyen határozottan válaszút
elő.

A Park Avenue-n levő nagy templomban találtak egy jezsuitát, aki
megkeresztelte, s ezzel le is zárták az ügyet. Lax ekkor fölvetette:

– Most elmegyek Kentuckyba a trappistákhoz, és meglátogatom
Mertont.

Bob Gibney rászólt:

– Azelőtt zsidó voltál, most katolikussá lettél. Mért nem mázolod fe-
ketére az arcodat? Akkor már mind a három dolog a tiéd lesz, amit a dé-
liek annyira gyűlölnék.

Leszállt már az este, karácsony estéje, mire Lax eljutott Bardstownba.
Autóstoppal próbált eljutni a kolostorba. Akadtak, akik fölvették, s út-
közben beszélgetni kezdtek a zsidókról, abban a modorban, ahogy ez
egyeseknek szokása.

Erre Lax megmondta, hogy nemcsak katolikus, hanem zsidóból lett azzá.

– Ó, persze – jegyezték meg az autós fickók – ugye érti, hogy mi az *ortodox* zsidókról beszélünk.

Lax-tól-hallottam az első híreket régi barátaimról. Bob Gerdy szeptemberben belépett az egyházba, most a hadseregben szolgál Angliában. Rice egy képes magazinnál dolgozik. Gibney megnősült, nemsokára Lax-szel együtt egy képeslaphoz kap állást. Ezt a lapot a kolostorba lépésem után alapították, ilyesmi címmel: *Parade and Fanfare*. Nem tudtam azt sem, hogy Peggy Wells Hollywoodba ment, és ott telepedett le. Nancy Flagg a *Vogue* vagy a *Harper's Bazar* c. lap munkatársa lett. Én valahogy úgy képzeltem, hogy Oleanban, amikor én mégsem léptem be a ferencesekhez, akkor mindazok, akikkel együtt nyaraltam, a *House and Garden* c. folyóiratnál kötöttek ki. Furcsa és érthetetlen előttem az egész, – talán csak álmodtam. De ebben a pár hónapban bizonyára fölvirágozott az a magazin! Persze nyilván meg se közelítették azokat a régi számokat, amelyek fölött annakidején jókat ásitóztam az orvosi várószobában.

Seymour Indiában szolgált a hadseregnél. Tudomásom szerint még nem vette gyakorlati hasznát a cselgáncsnak. Indiában azt a megbízatást kapta, hogy szerkesszen újságot a hadsereg tagjai számára. Egy szép napon bement tehát a nyomdába, ahol csupa hindu dolgozott, csupa kedves, békés fickó. Seymour a nyomda közepén, a bennszülöttek szemeláttára agyoncsapott egy legyet, – akkorát csattant a műhelyben, mint egy ágyú. Az összes hindu azonnal abbahagyta a munkát, és sztrájkba lépett. Valószínűleg akkor jutott Seymournak szabad ideje arra, hogy Calcuttába utaz-zék, és meglátogassa Bramacharit.

Amikor Lax visszatért New Yorkba, magával vitte néhány versem kéziratát. Felét már a noviciátusban írtam, a többit főleg a Szent Bonaventurában, kezembe se vettem őket azóta, hogy a Gethsemaniba jöttem. Ahogy most összerendeztem és kiválogattam őket, úgy éreztem magam, mintha egy idegen, halott költő verseit adnám ki, akiről már mindenki megfeledkezett.

Lax elvitte a válogatást Mark Van Dorennak, ő pedig elküldte James Laughlin-nak. A nagybőjt előtt kaptam a hírt, hogy kinyomtatják.

A csinos kiadású kis kötet *Thirty Poems* címmel 1944 novemberének legvégén került el hozzám, évi lelkigyakorlatunk előtt.

Kimentem a cédrusok alá, a temető mellé. A szeles, szürke ég hóval fenyegetőzött. Magasba emeltem kinyomtatott verseimet.

Erre az időre már meg kellett volna találnom igazi önmagamat. Letettem az egyszerű fogadalmat, s ezzel el kellett volna tűnnie régi énem utolsó foszlányainak is.

Mégis itt kísértett ez az árnyék, a második énem: az író, aki még a kólostorba is elkísért.

Még mindig a nyomomban jár, vállon ragad, mint egy vén tengerész. Nem tudok megszabadulni tőle, még mindig Thomas Merton nevét viseli. Ellenség neve ez?

Halottnak nyilvánították.

Mégis itt áll mellettem. Vele találkozom, valahányszor imádkozni megyek, követ a templomba is. Velem együtt letérel ez a Judás, és egész idő alatt duruzsol a fülemben.

Üzletember, tele új eszmékkal. Folyton új ötletek és tervek zibonganak benne. Könyveket formálgat a csendben, ahelyett, hogy elmerülne a szemlélődés termékeny, édes sötétjében.

A legrosszabb az, hogy az előjáróim is az ő pártjára álltak. Ők nem űzik el, én pedig nem tudok megszabadulni tőle.

Senki sem érti meg, hogy egyikünknek kettőnk közül meg kell halnia.

Néha halálosan félek. Vannak napok, amikor úgy látom, hogy semmi sem maradt meg hivatásomból, – a szemlélődő hivatásból, csak korom és hamu. Ezt hallom mindenkitől: „Az írás a te hivatásod.”

Elébe állt, és elzárja utamat a szabadsághoz. Egyiptomi rabszolgaként kötöznek a földhöz a szerződések, ismertetések és kefelevonatok, mindenféle könyvek és cikkek tervei.

Amikor először eszembe jutott, hogy írjak, az „egyszerűség” nevében elmondtam a magiszter atyának és az apát atyának. Azt gondoltam, „nyíltan föl kell tární” bensőnket az előjáróknak, és tényleg őszintén is tettem.

Nem sokkal később arra az elhatározásra jutottak, hogy álljak neki a fordításnak és az írásnak.

Különös. A trappisták azelőtt határozottan, sőt néha túlzottan is szembefordultak a szellemi munkával. Ez volt De Rancé egyik nagy csatakiáltása. Megvetette a dilettáns szerzeteseket, és harcba szállt az egész Szent Mór-féle bencés kongregációval. Szélmalomharcának végén kibékült a kitűnő Dom Mabillon-nal, – történetük úgy hangzik, mintha Oliver Goldsmith írta volna. A XVIII. és XIX. században a trappisták majdnem bűnnek tartották, ha szerzetesek a szentíráson és a szentek életén kívül

bármit is olvastak. De a szentek életéből is csak azokat, amelyekben csupán fantasztikus csodák váltogatják egymást kegyes közhelyekkel. Azt már gyanakodva nézték, ha egy szerzetes túlságosan élénken érdeklődik az egyházatyák iránt.

A Gethsemaniban egészen másféle körülmények közé kerültem.

Olyan házba jutottam, amelyben kilencven éve ismeretlen energiák szabadultak föl, és sohanemlátott fejlődésnek indult. Egy évszázados bizonytalan küzdelem után a Gethsemani a ciszterci rend és az amerikai katolikus egyház életerős központjává lett. A házban annyi jelölt és novicius zsúfolódott össze, hogy a hely kevésnek bizonyult a számukra. 1944-ben, Szent József ünnepén, amikor én egyszerű fogadalmat tettem, az apát atya fölolvasta azok nevét, akiket kiválasztottak arra, hogy megalapítsák a Gethsemani első kihelyezett kolostorát. Két nappal később, Szent Benedek ünnepén a kis csapat el is indult Georgia felé. Harminc mérföldnyire Atalantától egy magtárban telepedtek meg. A zsolnárokat egy szénapadláson énekelték. Amire pedig ezt a könyvet kinyomtatják, újabb cisztercita kolostor nyílik Utahban, egy másik pedig Új Mexico-ban s még egyet terveznek messzi délen.

A Gethsemaninak ez a terjeszkedése nem élszigetelt jelenség: része az egész rendben szerte a világon sarjadzó hatalmas és életerős mozgalomnak. Ennek eredményeképpen fejlődésnek indult a ciszterci irodalom is. Ha az Egyesült Államokban hat ciszterci kolostor működik, és nemsokára megnyílik egy apácázárda is, ha új házakat alapítanak Írországban és Skóciában is, akkor szükség van angol nyelvű könyvekre a ciszterci életről, a rend lelkiségéről és történelméről.

A Gethsemani emellett az apostoli tűz egyik kohójává is alakult. Nyáron a vendégház minden hétvégén megtelt lelkigyakorlatozókkal, akik imádkoznak, küzdenek a legyekkel, törlik az izzadságot a szemükből, hallgatják a zsolozsmázó szerzetesek énekét, részt vesznek a könyvtárban tartott előadásokon, és eszik Kevin testvér sajtját, amit az erre legalkalmasabb helyen, a nyirkos pincésötétben állít elő.

A vendégházban egy egész polcot megtöltenek a kék és sárga, rózsaszín, zöld és szürke kiadványok, cifra vagy egyszerűbb címlappal, néha képekkel is. Ilyesféle címekkel: „A trappisták azt állítják...” „A trappisták azt kérdezik...”, „A trappisták arra kérnek...” Mit állítanak, kérnek, mesélnek a trappisták? Ilyesmit: Itt az ideje, hogy másképp lásd a dolgokat, mint eddig! Mért nem látsz munkához, és mész el gyónni? Mi van a halál után? Ezek a trappisták szólni tudnak a férfiakhoz és nőkhez, a házasok-

hoz és az egyedülállókhoz, az öregekhez és a fiatalokhoz, a katonákhoz, a frissen leszereltekhez és a fegyveres szolgálatra alkalmatlanokhoz. Tanácsaik irányt mutatnak az apácáknak és a papoknak is. Tudják, hogyan kell otthont alapítani, s hogyan lehet lelki károsodás nélkül elvégezni az egyetem négy évét.

Az egyik füzet még a szemlélődő életre is ad néhány tanácsot.

Nem nehéz meglátni, hogy ez a helyzet mennyire kedvez második énemnek, árnyékomnak és ellenségemnek: Thomas Mertonnak, a vén tengerésznek. Ha könyveket ajánl a rendről, szívesen fogadják. Ha verseket ír, kinyomtatják. Annak sem látják akadályát, hogy magazinokba írjon...

Még 1944 elején, amikor egyszerű fogadalmamra készültem, ünnepének napján verset írtam Szent Ágneshez. Amikor befejeztem, úgy éreztem, hogy nem is fontos több verset írnom életem folyamán.

Az év végén, amikor a *Thirty Poems* megjelent, még mindig ezt éreztem, sőt talán erősebben.

A következő karácsonykor Lax újra eljött, azzal, hogy több verset kellene írnom. Nem vitatkoztam vele. De szívem mélyén azt gondoltam, hogy nem ez Isten akarata. Dom Vital, a gyóntatóm is így vélte.

Végül 1945-ben, Szent Pál megtérésének ünnepén, fölkerestem az apát atyát, hogy adjon tanácsot. De mielőtt még megszólalhattam volna, rögtön czzel fogadott:

– Arra kérem, hogy továbbra is írjon verseket.

3

Minden csöndes.

A reggeli nap ragyog az újonnan festett vendégházon. Innen úgy látszik, mintha a Szent József dombon már érni kezdene a búza. A diákonusszentelésre készülő szerzetesek lelkigyakorlata folyik. Éppen a vendégház kertjében ásnak.

Minden csöndes. A kolostorra gondolok, amelyben élek. A szerzetesekre, testvéreimre és atyáimra.

Ezerfélét csinálnak. Egyesek az élelmezéssel, mások a ruházkodással foglalkoznak; javítják a vízvezetéket vagy a tetőt, festik a házat, söpriki a szobákat, súrolják az ebédlő padlóját. Van, aki maszkkal a fején a kaptárakhoz megy, hogy összegyűjtse a mézet. Hárman-négyen egész nap az író-

gépnél ülnek, és a levelekre válaszolnak: boldogtalan emberek kérik az imádságainkat. Vannak, akik a traktorokat meg a teherautókat javítják és vezetik. A testvérek küszködnek az öszvérekkel, hogy fölszámozzák őket. Kimennek a legelőkre a tehének után, vagy a nyulakkal foglalkoznak. Egyikük órát tud javítani, másikuk az új utahi kolostor épületét tervezi.

Akiknek éppen nincs külön tennivalójuk a csirkékkel vagy a disznókkal, a könyvek szerkesztésével vagy postázásával, esetleg a bonyolult számadásokkal, – azok mindig mehetnek krumplit gyomlálni vagy kukoricát kapálni.

Amikor a toronyban megszólal a harang, abbahagyom a gépírást és becsukom a szoba ablakát, ahol dolgoztam. Szilveszter atya helyére rakja fűnyíró szörnyetegét, munkatársai elteszik a kapákat és lapátokat. Könyvet veszek a kezembe, és kísétek kicsit, ha van még időm a konventmise előtt. A többiek nagy része a scriptoriumban ül és teológiai értekezését írja, vagy könyvekből jegyzetel borítékok hátára. Egy-ketten a kis kerengőről a konventkertbe vezető kapuban állnak, ujjaik köré tekert olvasóval várva, hogy történjék valami.

Majd mindnyájan a kórusra megyünk, egyre növekvő hőségben, orgonaszóra. Az orgonista most tanul, s így persze sokat hibázik közben. Az oltáron azonban Krisztus örök áldozatát ajánlják föl Istennek: Őhozá tartozunk mindnyájan, s Ő gyűjtött itt össze bennünket.

Congregavit nos in unum Christi amor.

Amerika fölfedezi a szemlélődő életet.

Sok paradoxon rejlik a keresztény lelkiség történetében. Nem is a legkisebb ellentét az, hogy mennyire eltérően látják az egyházatyák és a modern pápák a tevékeny és a szemlélődő életet. Szent Ágoston és Szent Gergely panaszkodik a szemlélődés „meddősége” miatt, bár a szemlélődés önmagában szerintük is magasabbrendű a tevékenységénél. XI. Pius pápa azonban *Umbratilem* kezdetű konstitúciójában határozottan kijelenti, hogy a szemlélődő élet sokkal gyümölcsözőbb az egyháznak, mint a tanítás vagy az igehirdetés tevékenysége. Első pillantásra azonban még meglepőbb az, hogy éppen rohanó korunkban hangzik el ilyen kijelentés.

Mindaz, aki érti a vita lényegét, könnyen elmagyarázhatja, hogy Szent

Tamás szerint háromféle hivatás van: a tevékeny élet, a szemlélődő, végül pedig a kettőnek egyesítése, s ez a harmadik tökéletesebb az első kettőnél. Szent Tamás saját rendjének, a prédikáló barátok rendjének persze a ve-
gyes élet a hivatása.

Szent Tamás éppoly határozott, kivételt nem ismerő megállapítást tesz, mint az „Umbratilem”: „*Vita contemplativa simpliciter est melior quam activa*”, mondja: „a szemlélődő élet önmagában tökéletesebb, mint a tevékeny”. Állítását ráadásul egy pogány filozófus, Arisztotelész természetes érveivel igazolja. Mennyire különleges kérdés ez! Legsúlyosabb érvét azonban egészen keresztény módon fogalmazza meg. A szemlélődő élet közvetlenül és egyenesen Isten szeretetére irányul. Valóban ez a szeretet a gyökere minden érdemnek. Mivel pedig az egyéni érdemszerzés növeli a Misztikus Test többi tagjának életerejét is, nyilvánvaló, hogy a szemlélődés sohasem válhat meddővé. Sőt, Szent Tamás érvei meggyőznek arról, hogy a szemlélődő élettel érhetjük el a legnagyobb lelki termékenységet.

Szent Tamás elfogadja ugyan, hogy a tevékeny élet csetenként, sajátos körülmények között lehet magasabbrendű, mint a szemlélődő. De állítását féltucat megszorítással bástyázza körül, s ezzel még erősebben aláhúzza azt, amit a szemlélődésről elmondott. Először is a tevékenység csak akkor lesz tökéletesebb, mint a szemlélődés öröme és nyugalma, ha az Isten iránti szeretet túláradásából fakad (*propter abundantiam divini amoris*), és az Ő szándékát akarja teljesíteni. Nem tekinthető állandó életállapotnak, csupán valamilyen átmeneti szükségben adott segítségnek. Egészen Isten di-csőségét kell szolgálnia, és nem ment föl a szemlélődés alól. Többletköte-lezettséget jelent, és a lehető leggyorsabban vissza kell térnünk az össze-szedettség hatalmas, gyümölcsöző csöndjébe, mert csak ez készíti elő lel-künket az Istennel egyesülésre.

Először a tevékeny életet tanulhatjuk meg, az erények gyakorlásával, az önmegtagadással meg az irgalmasság cselekedeteivel, s így készülünk elő a szemlélődésre. A szemlélődés nyugalmat hoz: abbahagyjuk a tevékenysé-
get, és titokzatos, belső magányba vonulunk vissza. A lélek elmerül Isten határtalan és gyümölcsöző csöndjében, és megtud valamit az Ő tökéle-
tességének titkaiból, nem annyira a látás, mint a termékeny szeretet útján.

De ha itt megállunk, akkor nem jutunk el a tökéletességre. Clairvaux-i Szent Bernát szerint gyöngébb lelkek azok, akik eljutnak ugyan a szemlé-
lődéshez, de nem csordul ki szeretetük, és nem osztják meg másokkal azt, amit Istenről megtudtak. Az összes nagy keresztény misztikusok: Szent Bernát, Szent Gergely, Szent Teréz, Keresztes Szent János, Boldog

Ruysbroeck János, Szent Bonaventura azt tanítják, hogy a misztikus élet csúcán a lélek Istennel lép házasságra. Ez az egyesülés csodálatos erőt önt a szentekbe: csöndes és fáradhatatlan energiát, hogy Istenért és a lelkekért dolgozzanak: hatásukra érzéssel teremnek a szentek, és megváltozik az egyház, sőt a világ történelme is.

Ennek alapján Szent Tamás persze ezt a hivatást teszi az első helyre: ezen az úton a szemlélődésnek olyan csúcsaira jut el az ember, hogy a lélek túlárad szeretetében, és megosztja titkait a világgal.

Őszintén szólva Szent Tamás állítása így önmagában félrevezető: „Azok a legértékesebb szerzetek, amelyek az igehirdetés és a tanítás munkájára szentelik magukat”. Ez a meghatározás olyan jámbor és szorgalmas szerzetesek képét vetíti elénk, akik a könyvtárból sietnek az osztályterembe. Ha mindössze ennyi volna, akkor keresztény ésszel aligha fogadhatnánk el ezt a megoldást. Éppen az a tragédia, hogy sokan, – a „tevékeny-szemlélődő” rendek tagjai közül is – nem látnak benne ennél többet: Aki jól-rosszul tart valami előadást, és a skolasztikus filozófia néhány szakki-fejezését alkalmazza a társadalmi helyzetre, – az pusztán czáltal megköze-lítette a tökéletesség csúcsait ...

Szent Tamás azonban lángoló szavakkal szabja meg azokat a föltételeket, amelyek lehetővé teszik, hogy a szemlélődésből kilépjünk a tevékenységbe. Először is „*propter abundantiam divini amoris*”: az istenszeretet túláradásából. A „vegyes élet” csak akkor értékesebb a szemlélődőnél, ha szeretetük *annyival lángolóbb, annyival buzgóbb*, hogy korlátait szétfeszítve túlárad a tanításban és az igehirdetésben.

Más szóval Szent Tamás itt arra tanít minket, hogy az úgynevezett vegyes hivatás csak akkor lehet magasabbrendű a szemlélődésnél, ha valódiabb szemlélődésből indul el. Ezt a föltételt nem kerülhetjük meg! Szent Tamás valójában azt állítja, hogy a domonkosoknak, ferenceseknek, kármelitáknak a legmagasabb szinten szemlélődőknek kell lenniük, – különben érvelése ellentmond mindannak, amit a szemlélődő élet magasabbrendűségéről mondott.

Nem akarok véleményt mondani arról, hogy a „vegyes” szerzetek Amerikában annyira szemlélődők-e, amennyire a fentiek megkívánnák. A gyakorlatban mindenesetre valamiféle kompromisszummal hidalták át ezt a nehézséget. Kötelességeiket felosztották apácáik és papjaik között. Az apácák zárdában élnek és szemlélődnek, a papok pedig egyetemeken és városokban tanítanak és prédikálnak. Az *Umbratilem* konstitúció és a Misztikus Testről szóló tanítás fényében ez a megoldás elvileg elképzel-

hető, ha a körülmények nem tesznek mást lehetővé. Szent Tamás azonban teljesebb és megnyugtatóbb programot dolgozott ki, mind az egyének, mind az egész egyház számára.

De hogy állnak a szemlélődő rendek? Szabályaik és szokásaik legalábbis biztosítják tagjaiknak mindazt, ami a szemlélődéshez szükséges. Ha tagjaik nem jutnak el ide, akkor ezt nem az életmódjuk nehézségei okozzák. Ha viszont eljut(hat)nak arra a szemlélődésre, amit alapítóink célul kitűztek, – mi másra törekedhetnének még?

Valójában azonban nincs egyetlen férfiszervezet sem, amelyik tisztán szemlélődő lenne: olyan rend, amelynek szabályaiban ne bukkanna elő a „*contemplata tradere*” elve. A kartauziak minden eszközzel biztosítják kolostoraikban a remeték hallgatását és magányát. Mégis, már eredeti „szokásaikban” is határozottan beszélnek a kéziratok másolásának és könyvek írásának munkájáról. Így a hallgatást is megőrizve, tollukkal beszédesen tudnak prédikálni a világnak.

A cisztercieknél nincs ilyen törvény, sőt, határozatokban korlátozták a könyvírást, a versírást pedig teljesen megtiltották. Ennek ellenére misztikus teológusaik olyan iskolát teremtettek, amely Dom Berlière szerint a bencés lelkiség legszebb kivirágzása. Fentebb idéztem, hogy Szent Bernát, ennek az iskolának alapítója hogyan vélekedik ebben a kérdésben. S ha a ciszterciek nem írnának is semmit, hogy szemlélődésük gyümölcsét átadják az egyház egészének, a „*contemplata tradere*” mindig lényeges része marad a ciszterci életnek: az apát és a lelkivezetéssel megbízott szerzetesek mindig kötelesek a misztikus teológia tiszta kenyerével táplálni a többi szerzetest, – a szemlélődés kemencéjéből gőzölgőn forró cipók kerülnek ki. Ezt magyarázta Szent Bernát York tudós papjának, Henry Murdach-nek, hogy könyvei közül kicsalogassa az erdőbe, ahol a tölgyek és a bükkök tanítják bölcsességre a szerzeteseket.

Hát a tisztán tevékeny rendek? Van-e ilyen egyáltalán? A Szegények Kistestvérei vagy a különböző betegápoló szerzetek sem tudnák teljesíteni hivatásukat, ha nem szerepelne náluk is a „*contemplata tradere*”, ha nem osztanák szét ők is a szemlélődés gyümölcsseit. Még a tevékeny hivatás is természetlen benső élet, mégpedig mély belső élet nélkül.

Az az igazság, hogy valamennyi szerzetben nemcsak lehetséges, hanem valamennyire szükséges is, legalább bizonyos mértékig, hogy a legmagasabbrendű életet, a szemlélődést éljék, s ennek gyümölcsseit osszák meg másokkal. Szent Tamás alapelve biztos: a legtökéletesebb a „*contemplata tradere*”. De ezt a hivatást nem kell leszűkítenünk a tanítórendekre, aho-

gyan ő tette. Ők látszanak ugyan a leginkább fölkészültnek arra, hogy a szeretetben Istenről szerzett tudást átadják, – ha ezt a tudást a szemlélődésben szerezték meg. De lehet, hogy mások könnyebben jutnak hozzá ehhez a tudáshoz.

Sokféleképpen lehet megosztani másokkal a szemlélődés gyümölcseit. Nem kell könyveket írni, beszédeket mondani. Nem kell közvetlen kapcsolatban állni az emberekkel a gyóntatószékben. Az imádság csodálatosan elsegíthet ide. A szemlélődés tüze arra törekszik, hogy az egész egyházban elterjedjen, és a rejtekből éltesse Krisztus minden tagját, még akkor is, ha valaki nincs tudatában ennek. S ha azzal érvelnének, hogy Szent Tamás látható és természetes érintkezésre gondol az emberek között (bár ezt nehéz volna bizonyítani!) – akkor ezt válaszolnám: Isten misztikus megtapasztalását sokkal elevenebb és közvetlenebb módon megoszthatják egymással az emberek.

A hivatások hivatásának egyik legszebb leírását Szent Bonaventura adja *Itinerarium*-ában. Ezt a leírást a szeráfi doktor maga is a Monte Alverna lelkigyakorlatos magányában tanulta. Egyszer ugyanazon az elhagyott helyen imádkozott, ahol rendjének nagy alapítója, Assisi Szent Ferenc kezére, lábára és oldalára ráégték Krisztus sebei. Ekkor hirtelen, természetfölötti sugallatra meglátta ennek a csodálatos eseménynek fölmérhetetlen jelentőségét az egyház történelmében. „Itt – írja Szent Bonaventura – Szent Ferenc Istenbe ment át (*in Deum transit*) a szemlélődés elragadtatásában (*excessus*). Így példát adott a tökéletes szemlélődésre, éppen úgy, ahogyan előzőleg bemutatta a tevékeny élet tökéletes példáját is. Isten általa elvezethet minden valóban lelki embert az „átmenésnek” (*transitus*) és az „elragadtatásnak” (*excessus*) ehhez a módjához, inkább a példa, mint a szavak segítségével.”

Itt a „*contemplata tradere*” elvnek világos, hiteles és egyértelmű kifejtését kapjuk meg olyasvalakitől, aki a maga teljességében meg is élte ezt az életet. Ez a hivatás az egység átalakítására hív, a misztikus élet és tapasztalat csúcsára, a Krisztussal való egyesülésre. A bennünk élő és minket irányító Krisztus aztán maga vonzza az embereket, hogy ugyanerre a fontos egységre vágyódjanak és törekedjenek: hiszen példánkból öröm, szentség és természetfölötti erő árad. Vagy még inkább, mert a lelkünket birtokló, bennünk élő Krisztus rejtett vonzása sugárzik rájuk.

Figyeljük meg, hogy Szent Bonaventura nem tesz semmi különbséget: Krisztus nem azért nyomta rá saját képmását Szent Ferencre, hogy néhány embert, pár kiválasztott szerzetest vonzzon magához, – hanem az

összes igazi lelkiembert hívja a tökéletes szemlélődésre, vagyis a tökéletes szeretetre. Mihelyt valaki elérte ezt a magasságot, akkor már ő is fog odavonzani másokat. Így mindenki meghívást kaphat arra, legalább elvben, ha a gyakorlatban nem is –, hogy a szemlélődés kohójában Krisztussal egy lélekke olvadjon, s aztán ő is továbbadja azt a tüzet, amelyet Krisztus felgyújtott a földön.

Mindez gyakorlatilag azt jelenti, hogy tulajdonképpen csak egy hivatás létezik. Tanításban vagy betegápolásban, kolostorban vagy a világban, házasságban vagy egyedül: mindnyájan a tökéletesség csúcsára kaptunk meghívást: mély belső életre, sőt talán a misztikus imádságra, arra, hogy szemlélődésünk gyümölcseit továbbadjuk másoknak.

Ha a belénk öntött szeretetnek ez a főnséges tüze ott ég a lelkünkben, akkor minden szónál és példánál hatalmasabb vonzaskör keletkezik, amely ellenállhatatlanul szétterjed az egyházban és a világon. Keresztes Szent János ezt írja: „Még ha a lélek látszólag semmit sem csinál is, tiszta szeretetének egyetlen kis csöppje is nagyobb hasznára van az egyháznak, mint minden más emberi munka együttvéve.”

Mielőtt megszülettünk volna, Isten már ismert minket. Tudta, hogy némelyikünk föllázad szeretete és irgalma ellen, tudta, hogy mások szeretni fogják attól a pillanattól kezdve, hogy képessé válnak a szeretetre, és ki is tartanak hűségesen. Tudta, hogy nagy öröm lesz az égben házának angyalai közt, ha egyikünk-másikunk megtér, és tudja, hogy egyszer összegyűjt minket itt a Gethsemaniban, saját céljaira, szeretetének dicséretére.

Minden egyes ember élete itt a apátságban egyetlen misztérium részét alkotja. Valami önmagunknál jóval hatalmasabb valóságot építünk mindnyájan. Nem látjuk még az egészet. De tudjuk, hogy mindnyájan a Misztikus Krisztus tagjai vagyunk, és mindnyájan Vele növekszünk, akiért minden létrejött.

Egyrészt folytonosan úton vagyunk. Úgy utazunk, mintha nem tudnánk, hová tartunk.

Másrészt pedig már megérkeztünk.

Ebben az életben nem érhetünk el Isten tökéletes birtoklásához, ezért sötétben, úton járunk. A kegyelem által azonban már a mienk az Isten, ezért már megérkeztünk a világosságba.

De jaj, milyen messze kell még mennem, hogy megtaláljalak téged, akibe már megérkeztem!

Mert most, ó Istenem egyedül tehozzád szólhatok már, hiszem senki más nem ért meg. A világon senki mást nem vihetek be abba a felhőbe, ahol a Te világosságodban lakom, vagyis a Te sötétségemben, elveszetten tévelyegve. Egyetlen embernek sem tudom elmagyarázni a gyötrelmet, amelyet a Te örömöd okoz, sem az űrt, amit a Te birtoklásod jelent, sem azt a mindenkitől eltávolodást, amikor megérkezem hozzád, sem a halált, amely megszületés benned. Magam sem tudok ezekről semmit. Csak azt tudom, mennyire kívánom, hogy már beteljesüljön, – már elkezdődjék.

Te mindennek ellene mondtál. A senkiföldjén hagytál engem.

Egész nap itt járatsz föl-alá, s közben folyton ezt ismételteted: „Magány, magány.” Aztán megfordultál, és ölembe dobtad az egész világot. Azt mondtad: „Hagyj el mindent, és kövess engem”, aztán fél New Yorkot vasgolyóként a lábamhoz láncoltad. Az oszlop mögé bújva térddepeltetsz le, közben pedig gondolataim úgy zsi bonganak, mint a méhkas. Hol itt a szemlélődés?

Így láttam a helyzetem, mielőtt letettem az ünnepélyes fogadalmat, a múlt tavasszal, Szent József ünnepe előtt, életem harmincharmadik esztendejében, a kisebb rendek fölvétele után: úgy láttam, szinte arra kérsz, hogy adjam föl minden vágyamat a magányra és a szemlélődésre. Engedelmisséget kívánsz tőlem előjáróim iránt, ők pedig – ebben biztos vagyok – azt kívánják tőlem, hogy írjak vagy filozófiát tanítsak, vagy a rendházban vállaljak el tucatnyi fizikai munkát. Még az is előfordulhat, hogy végül lelkigyakorlat-vezetővé tesznek, és napi négy beszédet kell mondanom a házba érkező világiaknak. És ha egyáltalán nem adnak külön megbízatást, akkor is minden nap hajnali kettőtől este hétig rohangálnom kell.

Nem töltöttem-e el egy esztendőt Berchmans anya életének megírásával? Őt Japánba küldték, hogy kolostort alapítson, pedig szemlélődő szerzetes akart lenni. Mi történt vele? Úgy hozta a sor, hogy egyszerre volt kapus, a vendégház vezetője, sekrestyés, pincefelügyelő és a laikus nővérek vezetője. Amikor pedig egy-két feladatot levettek a válláról, csak azért történt, hogy más, még nehezebbet kapjon, például a noviciusok vezetését.

Martha, Martha, sollicita eris, et turbaberis erga plurima . . .

Amikor megkezdtem az ünnepélyes fogadalmam előtti lelkigyakorlatomat, felötlött bennem a kérdés, hogy milyen kötelezettségek tartoznak

a fogadalomhoz? Ha a szemlélődő élet a hivatásom, környezetem pedig nem segít ebben, sőt akadályoz, akkor mit csináljak?

De mielőtt akár imádkozni kezdek volna, el kellett vetnem ezeket a gondolatokat.

Mire eljött a fogadalomtétel ideje, rájöttem, hogy már abban sem vagyok biztos, mi a szemlélődés, mi a szemlélődő hivatás, sőt mi a hivatás, mi az én hivatásom és a mi ciszterci hivatásunk. Egészen elbizonytalanodtam mindenben: nem tudtam, nem értettem semmit, csak abban hittem rendületlenül, hogy Te kívánod tőlem (Te tudod, miért), hogy ezen a napon, ebben a házban ezeket a fogadalmakat vállalam. Hittem abban, hogy mindent úgy kell tennem, ahogy kérik tőlem, s aztán a többi majd kiderül.

Azon a reggelen, amikor a templom közepén arcra borulva feküdtem, és az apát atya fölöttem imádkozott: porral teli szájjal fölnevettem örömben, hiszen nem tudva, hogyan és miért, mégis a legjobbat és legmeglepőbbet választottam. Nem az lepett meg, amit én tettem, hanem amit Te tettél bennem.

Múltak a hónapok, és Te egyáltalán nem csökkentetted ezeket a vágyakat bennem. Mégis békét adtál, én pedig látni kezdtem, mire megy ki a játék. Érteni kezdtem mindent.

Mert Te nem azért hívtál ide, hogy címkét tűzzek magamra, amelyről fölismerhetem és elhelyezhetem magam valamelyik skatulyába. Akaratod szerint nem azon kell gondolkodnom, mi vagyok én, hanem azon, hogy ki vagy Te. Vagyis, pontosabban: még azt sem kívánod, hogy bármiről is sokat gondolkozzam, mert Te a gondolatok szintje fölé emelsz engem. Ha pedig én mindig csak azzal bibelődöm, hogy mi vagyok, hol vagyok és miért vagyok, akkor hogyan valósulhatna meg mindez?

Nem akarok nagy ügyet csinálni az egészből. Nem akarom azt mondani: „Mindent kértél tőlem, és én mindenről lemondtam.” Semmi olyat nem akarok látni többé, ami távolságot jelent közted és köztem; ha pedig megállok, és úgy vizsgálgom, mi került már át tőlem hozzád, akkor óhatatlanul meglátom köztünk a szakadékot, és eszembe jut a köztünk levő távolság.

Istenem, ez a szakadék, ez a távolság megöl engem.

Ez az egyetlen ok, amiért a magányra vágyom: elveszni minden teremtettség számára, meghalni számukra, lemondani még a tudásukról is, mivel a tőled való távolságra emlékeztetnek. Rólad beszélnek, de azt mondják el, hogy távol vagy tőlük, még ha bennük vagy is. Te alkottad

őket, a Te jelenléted tartja fenn létüket, mégis elrejtenelek előlem. Egyedül szeretnék élni és kívül mindenem. O beata solitudo!

Mert tudom, hogy csak úgy jutok el hozzád, ha elhagyom őket. Ezért voltam olyan boldogtalan, amikor látszólag arra ítéltél, hogy bennük maradjak. Bánatomnak azonban már vége, boldogságom elkezdődött, ez az öröm a legsötétebb fájdalomban is örvendezik. Lassan megértem: Te tanítottál, vigasztaltál, és én újra elkezdtem remélni és tanulni.

Hallom, amint szólsz hozzám:

„Megadom neked, amire vágyol. A magányba foglak elvezetni. Olyan úton vezetlek, amelyet talán nem értesz majd, mert a leggyorsabb utat választottam.

Ezért körülöttem mindent fölfegyvereztem ellened, hogy megtagadjanak, megsebesítsenek, meggyötörjenek és mindezzel a magányra kényszerítsenek.

Ellenséges támadásaik miatt hamarosan magadra maradsz. Elhagynak, üldöznek, megvetnek, s te egyedül maradsz.

Mindaz, ami megérint, megéget. Fájdalommal rántod el a kezéd, amíg végül minden dologtól el nem szakadtál. És akkor egészen egyedül leszel.

Mindaz, amire más vágyódik, téged kimerít, sebet éget rajtad, s te fájdalommal menekülsz el mindentől, hogy egyedül légy. Minden teremtetett öröm csak fájdalomként ér el hozzád. Meghalsz minden örömeknek, és egyedül maradsz. Minden jó, amit mások szeretnek, kívánnak és keresnek, tehozzád gyilkosként jön el, hogy elvágjon a világtól és örömeitől.

Dicsérni fognak, de úgy érzed, mintha máglyán égnél. Szeretni fognak, de az megöli szíved, és pusztaságba kerget.

Tehetséget kapsz, és összetör terhével. Megkapod az imádság örömét, és belébetegszel, úgyhogy elmenekülsz előle.

És ha már kicsit dicsérgettek és szeretgettek, akkor elveszek tőled minden tehetséget, szeretetet és hírnevet: teljesen elhagynak és elfelejtenek. Semmivé leszel, halott hulladékká. És azon a napon tiéd lesz a magány, amelyre oly sokáig vágyakoztál. Magányod mérhetetlen gyümölcsöt hoz azoknak az embereknek, akiket a földön sohasem fogsz látni.

Ne kérdezd, mikor lesz ez, hol és hogyan: hegyen vagy börtönben, pusztában vagy koncentrációs táborban, kórházban vagy a Gethsemani-ban. Nem számít. Ezért ne is kérdezzed, mert nem kapsz választ. Nem fogod megtudni addig, míg belé nem kerülsz.

Meg fogod ízlelni az én gyötrelmem és szegénységem igazi magányát, én pedig elvezetlek az én örömeim magaslatára. Meghalsz bennem, és

mindent megtalálsz az én irgalmamban, amely ezért teremtett téged. Ezért vittelek téged Prades-ba és a Bermudára, St. Antoninba és Oakhambe, Londonba és Cambridge-be, Rómába és New Yorkba, a Columbiára és a Corpus Christibe, a Szent Bonaventurába és a Gethsemaniba, a verejtékező szegények ciszterci apátságába.

Hogy az Isten testvére légy, és megismerd a lángra gyulladt emberek Krisztusát.”

SIT FINIS LIBRI, NON FINIS QUAERENDI

UTÓSZÓ

Az ember élete vándorút a földön. Ez az ősrégi és sokatmondó kép azonban nem csupán végességünkre figyelmeztet, hanem végtelen távlatainkra is. Akár tud róla az ember, akár nem: a mennyei honvágytól hajtva keresi az igazságot és a boldogságot – a teljességet.

Az ember útja azonban nemcsak a történelem széles országútja. „Az ember”: én és te és Thomas Merton. Mindnyájan külön-külön, akik mind végigjárjuk a magunk életútját: nemcsak a születésünktől halálunkig tartó végeset, hanem azt a másik, végeláthatatlan utat is, amelyik a világra és önmagunkra eszmélésünktől a beteljesülésig vezethet.

Sokan megírták már életük történetét, tapasztalataikat és reflexióikat. Beszámoltak útkeresésükről és célbaérésükről: az emberekről, akikkel találkozott, és az eseményekről, amelyeket átéltek. Az önéletrajz és memoár-irodalomban azonban egészen különös helyet foglalnak el a Szent Ágoston, Rákóczi Ferenc mintájú vállomások. Írójuk olyan útra vállalkozik, amelyik itt a földön sohasem érhet célba egészen, hiszen a végtelen Istenhez tart a lélek vándorútja. Isten azonban nem csupán sejtelmes, féltelmes vagy elérhetetlen messzeség, hanem a Szeretet, aki nekünk adta magát. Aki őt keresi, abban már valamiképpen jelen van. Aki erről az útról számol be, az nemcsak saját történetéről szól, hanem a Gondviseléséről is: nemcsak saját tetteit sorolja el, hanem Isten tetteit az ő életében.

Szent Ágoston „nyugtalan szívével” keresi Istent Thomas Merton is. Önéletrajzában mélységei több rétegben tárulnak elénk.

A legkülső réteg: „érzelmes utazás” a XVIII. századi Laurence Sterne modorában. Hányatott és mozgalmas gyermekkorában sokfelé elvetődik, sokféle emberrel találkozik. Megelevenednek előttünk a francia kisvárosok és Róma templomai, a tenger, a hegyek és a felhők, az angol és amerikai egyetemek, és a „legamerikaibb” város, New York. Megismerkedünk mindazokkal, akik szerepet játszottak az életében, akárcsak egy autóstop futó ismeretségéig. Elkísérünk kalandjaira egy forróvérű fiatal-

embert, aztán egy mindenre fogékony, de talajtalan egyetemista szemével végigpásztázzuk a harmincas évek divatos szellemi áramlatait.

Ebben a műfajban természetes az is, hogy az író sajátosan egyéni ízléssel mondjon véleményt bármiről – a közfelfogástól vagy akár az igazságtól eltérően is, főleg, ha olyan kedves humorral és oly természetes közvetlenséggel mesél mindenről, mint Merton.

E könnyed, csevegő felszín alatt azonban szilárdabb és személyesebb talajra bukkan az olvasó. Merton minden erejével a boldogságra és a szabadságra törekszik. Járja a maga külön útját – eleinte a dantei poklok mélységeiben kalandozva, aztán egyre elszántabban és elkötelezettebben körözve fölfelé a megtisztulás „hétlépcsős hegyén”. Szembenéz saját bűneinek iszonyatával és az emberiség gonoszságával is. A „szentek lázadásával” szál szembe mindkettővel. Gyötrelmes és hiteles képet rajzol bűnökben vergődő önmagáról és a második világháború iszonyatába rohanó emberiségről. Lélekrajz és korrajz, önkritika és társadalomkritika egybefonódik leírásaiban: Dante és Dosztojevszkij nyomán járva elemzi a bűnös embernek eleve kudarcra ítélt vergődését – a saját életében, az egyetemista ifjúság és az amerikai társadalom életében, a XX. század közepének európai kultúrájában.

De a bűnt legyőzi a kegyelem. A vallomás igazi mélyrétege: a bűn és a kegyelem élet-halál harcának, megtérésének története. Merton őszintén elemzi tetteit, indítékait, szándékait, a lélek bensejében lejátszódó viharokat. Ugyanakkor érzékeny rezonanciával, a hitben hálás szeretetre gyuladt szívvel veszi sorra a Gondviselés ajándékait életében. Megtérése nem egyetlen varázslatos pillanat műve, hanem hosszú emberi érlelődés. A kegyelem élettelen tárgyakon és élő embereken keresztül közelíti meg. Az igazra és szépre vágyó embert elsősorban a filozófia és a művészet nyűgözi le. Istenkeresése azonban nem ingyenc különködés: egyik legdöntőbb élménye egy francia parasztember mélységes hite és egyszerű, tiszta élete. Csupa olyan erő hat tehát reá, amely mindnyájunk számára hozzáférhető: mindaz, aki figyelmes és kereső szemmel jár a világban, kiolvashatja e jelekből Isten üzenetét.

Merton nem-titkolt célja ez: saját keresésének történetét útikalauznak is szánja útjukvesztetten bolyongó embertársainak. „Leírom azt, amit felfedeztem, hogy aki hasonló állapotba kerül, elolvashassa és megtudhassa, mit kell tennie...” Könyve mégsem bántóan didaktikus célzatú: kiméletlenül őszinte vallomása bűnről és kegyelemről újra meg újra imádságba fordul, s végül Istenben nyugszik meg.

Útkeresése nem fejeződhetett be megkeresztelkedésével, de még kólostorba lépésével sem. Könyvének utolsó lapjai már a további út lehetőségét tapogatták, a könyv a továbbkutatás távlatával zárul, hiszen egyre közelebb és közelebb szeretne kerülni Istenhez.

A könyv megírását követő esztendőkből Mertonnak sikerül megvalósítani a „contemplata tradere” célkitűzését. Sorra jelennek meg könyvei a keresztény életéről: a keresztény szeretetről, az Oltáriszentségről, a szemlélődésről, a szerzetesi életformáról. Az önéletrajza révén népszerűvé lett trappista szerzetes húsz éven át Amerika első számú bestseller-írói közé tartozik. Könyveiben a misztikusok közvetlen istenélménye bújkál, – bár tapasztalatát a teológusok tiszta és rendszeres gondolatmeneteivel és a vérbeli író képszerű, olvasmányos stílusával mondja el. Ahogy kedves professzora már egyetemista korában észrevette: gondolkodása „nem a tomizmus értelmi, spekulatív irányzatát követi, hanem Szent Ágostonnak és követőinek lelki, misztikus, az akaratra és a gyakorlatra építő útját.”

Merton nem annyira teológus, mint inkább az Isten szeretetétől lánggra gyulladt próféta, aki életét szánja arra, hogy ez a tűz minél hatalmasabb erővel égjön a földön. Tudja, hogy az ember csak legbenső lényegében egyesülhet igazán Istennel: az értelem meggyőzése kevés – a szív megtérésére van szükség. Ezért prófétai lelkülettel, keresztény lelkiismerettel követi nyomon a közéletnek és a magánéletnek hétköznapi gyakorlatát is. Beszédes bizonyossága ennek 1965-ben kiadott naplója: a magát „bűnrészesnek” érző „útítárs” megjegyzései, kritikai reflexiói, kérdései korunk emberéhez (*Conjectures of a Guilty Bystander*).

Szemlélete egyre egyetemesebbé táglul. Feladja (a II. vatikáni zsinat idejében járunk!) az útkeresés éveinek merev protestáns-ellenességét, s egyre fogékonyabb lélekkel fogad be minden értéket a kereszténység különböző ágaiban, sőt a nagy keleti világvallásokban is. Nem az összehasonlítgatást és a vitát érzi fontosnak, hanem azt, hogy önmagában teremtsen olyan egységet, amely megértéssel és szeretettel gyűjti össze az igazság darabkait minden vallásban és minden emberben. Katolikus, tehát egyetemes lélekkel szemléli a világot. Önéletrajzában még élesen és egyoldalúan szembeállítja egymással a természetes és természetfölötti világ rendjét. Később egyre inkább ráeszmél arra, hogy bűnbeesett és megváltott világunkban kibogozhatatlanul összefonódik a kettő – Isten kegyelme egészen átjárja az ember életét.

A próféták Isten emberei: csak úgy tudják belekiáltani a világba Isten üzenetét, ha egyre közvetlenebb közelben vannak hozzá: egyre jobban

elszakadtak a világtól, és kiüresítették magukat, hogy betölthesse őket az Isten. Mertont egyre jobban megbűvöli az Istennel egyesülés lehetősége. Kevesli még a trappista életforma által biztosított magányt is. Elöljárói engedélyével a Gethsemaniban remeteségbe vonul, hogy egészen feloldódhasson Istenben.

Könyveinek megszakítás nélküli sorozata így őrizheti meg eredeti frissességét. Az átélt élmény hitelességével számolhat be istenkeresésének új és új fordulatairól, Isten egyre közvetlenebb megtapasztalásáról. De meddig vezethet ez az út? Meddig tud szólni róla a belésemmisülő ember?

Naplójában Julien Greent idézi: „Arra van szükség, hogy egészen elvesszünk Istenben. Tökéletes csöndre, természetfölötti csöndre van szükségünk.” Egészen belécsöndesülni, tökéletesen beléveszni azonban csak halálával képes az ember. Mertonnak már csak három évet kellett várnia...

Különös érzéssel olvassuk beszámolóját mi, mai olvasói, évekkel 1968-ban bekövetkezett váratlan halála után. „Tragikus hirtelenséggel elhunyt” – szokták mondani az ilyen halálos balesetekre. Őt azonban nem érhetette váratlanul. Évek óta sejtette életének közeledő végét. Halála nem tragédia, hiszen az út boldog befejezését hozhatta meg számára. Önéletrajzát ezzel a mondattal zárta: „A könyvnek vége, a keresésnek nem.” Most félbeszakadtak írásai – de keresése beteljesült.

LUKÁCS LÁSZLÓ

JEGYZETEK

14. o. *Kvékerek* – „reszketők”, a prófétai elragadtatás állapotának jelzésére. Önmagunkat azonban Barátok Társaságának hívják. A XVII. században Angliában váltak ki az államegyházból George Fox vezetésével. Az üldözések elől Pennsylvániában települnek le. Ma kb. 170 000 tagot számlálnak.

16. o. *Episzkopális egyház* – Az anglikán államegyház amerikai változata.

31. o. *F.R.B.A.* – az Angol Művészek Szövetségének Tagja.

43. o. *C'est assez, hein?* ... – Nem elég már? Úgyse éred utol!

51. o. *Marianista* – A kongregációt J. Chaminade alapította Franciaországban 1817-ben a férfifűjság nevelésére.

52. o. *Corruptio optimi pessima* – a legértékesebb megromlása a legszörnyűbb.

53. o. *Allons donc, mon vieux* ... – Eredj már, öregem, ez lehetetlen! Tiszta képtelenség.
Westward Ho! – El nyugatra!

Passzionista – Keresztes Szent Pál alapította Piemontban 1725-ben lelkipásztorságra és hitterjesztésre ezt a kongregációt.

58. o. *Mais c'est impossible* – de ez lehetetlen.

64. o. *Eton* – Középiskolás kollégiumáról híres angol városka.

78. o. *The Hollow Men* – Az üresek. T. S. Eliot. Válogatott versek. Fordította Vas István, Budapest 1966.

93. o. *Hypocrite lecteur* ... – „én álszent olvasóm – képmásom – bús fivérem”. A Romlás Virágai Előhangjából, ford. Tóth Árpád.

Songs of Innocence – „Ártatlanság dalai”, ford. Gergely Ágnes.

Prophetic Books – „Próféciaik”

84. o. *Grey Monk of Charlemagne* – Nagy Károly szürke szerzetese.

96. o. *Starlight Night* – Csillagfényes éjjel.

98. o. *The Outline of Modern Knowledge* – A modern tudás vázlata.

Fantasia of the Unconscious – A tudatalatti fantáziája.

101. o. *Vous avez un colpo d'aria* – Huzatot kapott.

110. o. *Metodista egyház* – John Wesley a „módszeres” imádkozásra alapított egyesületet. Nevük először gúnynévként terjedt. Észak-Amerikában ma a legerősebb protestáns egyház.

Baptista egyház – A XV. századi újakeresztelőkől származó, felnőtteket keresztelő szabad-egyház. Főleg az USA-ban terjedt el, ma kb. 20 millióan vannak.

111. o. *Mormonok* – Joe Smith által 1830-ban alapított szekta. Hitük alapja nem a Biblia, hanem az alapító egyéni tanaira épülő „Mormon könyv”. Az USA-ban Utah államot alapították.

113. o. Fegyverszünet Napja: nov. 11., az első világháborút befejező nap: 1918. nov. 11.

123. o. *Illos tuos misericordes oculos...* – Fordítsd reánk irgalmas szemeidet, és mutasd meg nekünk Jézust, méhednek áldott gyümölcsét.

130. o. *Mirabile dictu* – csodálatosképpen.

132. o. *N. S. L.* – National Student's League – Nemzeti Diákszövetség.

155. o. *Deus caritas est* – Isten a szeretet.

156. o. *Qui vos audit me audit...* – Aki titeket hallgat, engem hallgat; aki titeket megvet, engem vet meg.

157. o. *The Spirit of Medieval Philosophy* – A középkori filozófia szelleme.

Nihil obstat. Az egyházi cenzura engedélye egyházi jellegű kiadványon: „Nincs akadálya” (ti. a kiadásnak).

Imprimatur. Az egyházi hatóság nyomtatási engedélye: „Kinyomtatandó”.

158. o. *Ascitas* – magától valóság.

A se – önmagától való.

Ego sum, qui sum – Én vagyok, aki vagyok.

159. o. *Ipsa caligo summa est...* – A szellem legfőbb megvilágosítója maga a homály.

160. o. *In lumine Randall videbimus...* – Randall fényében látjuk Dewey-t.

169. o. *De diligendo Deo* – Isten szeretetéről.

Ends and Means – Célok és eszközök.

171. o. *Albigensek* – Az anyaggyűlölő ókori manicheusok XII. századi felbukkanása Dél-Franciaországban. Az eretnkség központja Albi városa volt.

173. o. *B. A.* – Bachelor of Arts – középfokú bölcsészkar végzettség.

M. A. – Master of Arts – felsőfokú bölcsészkar végzettség.

181. o. *Christian Science* – Mrs. Baker Eddy a XIX. század végén alapította. Neve ellenére se nem keresztény, se nem tudományos szekta.

Oxford Csoport – 1833-ban Oxfordból elinduló mozgalom az anglikán egyházban, amely élesen bírálta az államegyházat, és közeledett a katolikus hithez. Legkiválóbbjai áttértek a katolikus egyházba, pl. Newman bíboros.

182. o. *Art et Scholastique* – Művészet és skolasztika.

189. o. *Munka ünnepe* – Az USA-ban szeptember első hétfője.

193. o. *De fide divina* – Teológiai szak kifejezés a dogmák, a kinyilatkoztatott hitigazságok jelzésére.

194. o. *Katechumenek miséje* – Az ősegyházban a hitjelöltek, katechumenek csupán a mise első, tanító részén vehettek részt.

Ostianus – Ajtónálló, az ún. négy kisebb rend egyike: az ősegyházban az ő feladatuk volt gondoskodni arról, hogy csak megkeresztelték lehessenek jelen az eukarisztikus lakomán.

195. o. *Portrait of the Artist* – Ifjúkori önarckép. Bp. 1958.

205. o. *Quid petis ab ecclesia Dei?* – Mit kérsz Isten egyházától?

- Fidem.* – Hitet.
Fides quid tibi praestat? – A hit mit ad neked?
Vitam aeternam. – Örök életet.
Abrenuntias Satanae? – Ellenemondasz-e a Sátánnak?
Credo. – Hiszek.
 206. o. *Exorcismus* – ördögűzés, a keresztség szertartásában ima a sátán eltávolítására.
 213. o. *Domina voluntas* – Akarat Úrnő.
 223. o. *Finnegan's Wake* – Finnegan ébredése.
 229. o. *Quodcumque petimus adversus utilitatem* ... – Amit üdvösségünk kárára kérünk, azt nem a Megváltó nevében kérjük.
 231. o. *Vere dignum et iustum est* ... – Valóban méltó és igazságos, illő és üdvös, hogy neked mindig és mindenütt hálaat adjunk, Szentséges Úr, mindenható Atya, örök Isten.
 254. o. *De ente et essentia* – A létezőről és a lényegről.
 256. o. *Corpus Domini nostri* ... – A mi Urunk Jézus Krisztus teste őrizze meg lelkedet az örök életre.
 260. o. *Paseo* – sétány.
Es católico, ese Americano? – Katolikus ez az amerikai?
 262. o. *gaseosa* – szénsavas üdítőital.
 267. o. *Categoriae* – kategóriák.
 278. o. *Harnadrend* – A XIII. századi kolduló szerzetek férfi és női ága mellett létesített vallásos társulat világiak számára.
 279. o. *Venite exultemus Domino* ... – Jöjjetek, örvendezzünk az Úrnak, üdvösségünknek.
Pars Hiemalis – A papi zsolozsmáskönyv, breviárium téli kötete. *Nocturnus* – A zsolozsmát a nap meghatározott óráiban végezték. Leghosszabb része a *matutinum*, hajnali imádság. Régen ennek részei voltak a zoltárokból és olvasmányokból álló *nocturnusok*.
 280. o. *Laudes* – Reggeli dicsőítő ima a zsolozsmában.
Kis hóra – Napközben három óránként imádkoztak néhány zoltárt, a nap harmadik (*tertia*), hatodik (*sexta*) és kilencedik (*nona*) órájában.
 281. o. *Vesperás* – Az Egyház esti imájának neve, régi magyar elnevezéssel vespernye. Nagyobb ünnepek előestéjén már a másnapi zsolozsmának része.
 283. o. *Peccatum meum contra me* ... – Bűnöm szemem előtt van szüntelen.
 296. o. *Pax intransitibus* – Béke a belépőknek.
 300. o. *Hanc igitur* – A római misékánon egyik imája az átváltoztatás előtt.
Konventmise – Szerzetesek vagy kanonokok közös miséje.
 302. o. *Requiescat in pace* – Nyugodjék békében.
Ókatolikusok – Az I. vatikáni zsinat óta az egyháztól elszakadt felekezet, amely nem fogadja el a pápa tévedhetetlenségét.
 303. o. *O beata solitudo, sola beatitudo.* – Ó boldog egyedüllet, egyedüli boldogság.
 306. o. *Omnis gloria ejus filiae regis* ... – Belül csupa szépség a király leánya.
 313. o. *De Primo Principio* – Az első alapelvről.
 331. o. *Fides ex auditu* – A hit hallomásból származik.
 333. o. *Hálaadás napja* – az USA-ban minden november utolsó csütörtöke.

336. o. *The Cistercian Life* – A ciszterci élet.
339. o. *Rorate Coeli* – Harmatozzatok egek.
352. o. *Commune Virginum* – Szűzek közös zsolozsmája, ill. miséje.
- Conditor alme siderum* – „Ki csillagokat alkotál – Örökkévaló fénysugár...” Ford. Sik Sándor.
353. o. *Veni, Domine, noli tardare* ... – Jöjj, Uram, ne késlekedj, könnyítsd meg néped bűnterhét.
354. o. *Scriptorium* – közös dolgozószoba.
355. o. *Kántorböjt* – évnegyedes böjt: I. Callixtus pápa rendelt el évnegyedenként három szigorú böjti napot.
- Rendkívüli gyóntató* – A szerzetesjog előírja, hogy a szerzeteseknek lelkiismeretük szabadságának biztosítására évente négyszer rendkívüli gyóntató is álljon rendelkezésére rendes gyóntatójukon kívül.
357. o. *R. A. F.* – Royal Air Force – Angol Légierő.
- Haec requies mea in saeculum saeculi* ... – Ez a pihenésem helye örökkön örökké, itt fogok lakni, mert ezt választottam.
359. o. *Exuat te Dominus veterem hominem* ... – Vesse le rólad az Úr a régi embert cselekedeteivel együtt.
364. o. *Laus perennis* – örökös dicsőíróima.
366. o. *The Truth about Catholics* – Mi az igazság a katolikusokról?
The Faith of Millions – Milliók hite.
379. o. *Meditatio pauperis in solitudine* – A szegény elmélkedése a magányban.
381. o. *Thirty Poems* – Harminc vers.
385. o. *Congregavit nos in unum* ... – Krisztus szeretete gyűjtött egybe minket.
388. o. *Contemplata tradere* – átadni a szemlélődés gyümölcseit.
391. o. *Martha, Martha, sollicita eris* ... – Márta, Márta, sokmindennel törődsz, sokminden nyugtalanít.
394. o. *Sit finis libri, non finis quaerendi* – A könyvnek vége, a keresésnek nem.

TARTALOMJEGYZÉK

ELSŐ RÉSZ

I. Szakíts, ha bírsz	7
II. Múzeumok Miasszonya	33
III. A pokol kínjai.	67
IV. Gyerekek a piactéren	125

MÁSODIK RÉSZ

I. Drága áron	155
II. Ellentmondások hullámain	209

HARMADIK RÉSZ

I. Mágneses észak	239
II. Igazi észak	277
III. Az alvó vulkán	313
IV. A szabadság édes íze	345

EPILÓGUS

Meditatio pauperis in solitudine	379
Utószó	395
Jegyzetek	399
Tartalomjegyzék	403

ISBN 963 360 145 2

KIADÁSÉRT FELEL DR. ÁKOS GÉZA IGAZGATÓ

82 858 FRANKLIN NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ: MÁTYÁS MIKLÓS IGAZGATÓ

